ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Αρχαιολογική Έρευνα και Γεωπληροφορική.
Η περιοχή της Κυνουρίας από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι την Ύστερη Αρχαιότητα: Συνδυαστική Ανάλυση των μεταμορφώσεων του οικιστικού προτύπου (δομημένο περιβάλλον, δίκτυα, και ιερά) και του γεωπεριβάλλοντος

Διδακτορική Διατριβή

Γρηγόριος Γρηγορακάκης

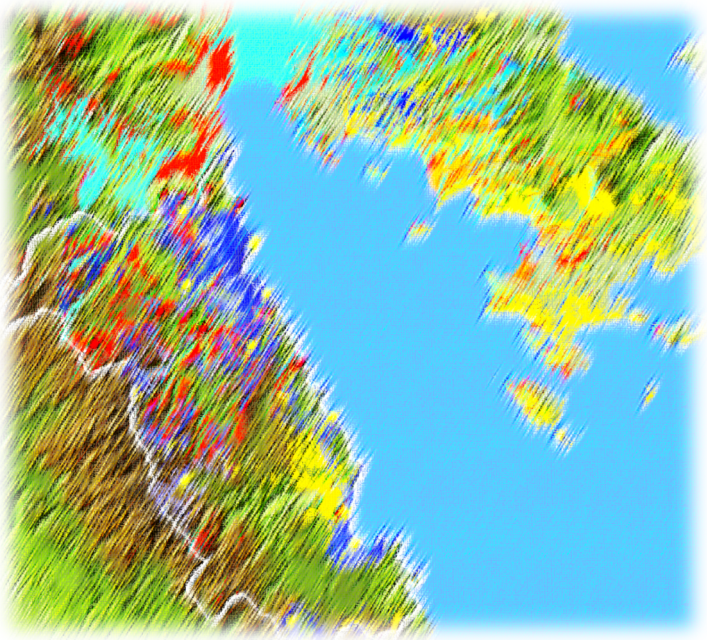

Αθήνα, 2018

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ & ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Η Διδακτορική Διατριβή εξετάστηκε από την κάτωθι Επταμελή Επιτροπή:

Χρίστος Χαλκιάς (Επιβλέπων)
Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Ανδρέας Τσάτσαρης
Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Ελένη Ψωμά
Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ευθύμιος Καρύμπαλης
Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Γεώργιος Σιδηρόπουλος
Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Γεώργιος Κρητικός
Αν. Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Σταύρος Βλίζος
Επ. Καθηγητής Αρχαιολογίας, Τμήμα Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το τμήμα
Γεωγραφίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου
δεν υποδηλώνει και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα.

Ο Γρηγόριος Γρηγορακάκης

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

Στη Βικτωρία και την Αγγελική

“Explore different areas. The statement that one cannot be both deep and broad is a myth. Actually, the importance of being a polymath is that it allows one to make remote associations, and thus to understand the deeper essence of things. Understanding is nothing more than elucidating associations”

(“The seven secrets of a beautifull mind” / viterbischool.usc.edu)

Athanasios Fokas
Professor of Nonlinear Mathematical Science
Dept of Applied Mathematics and Theoretical Physics
(Cambridge University)

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής βασίζεται στη μελέτη υλικού, το οποίο περισυνελέγη επί μία και πλέον δεκαετία στην περιοχή της Κυνουρίας. Ωστόσο, η συνολική αυτή δουλειά, δεν περιορίζεται μόνο σε αυτήν την περίοδο. Οι βάσεις τέθηκαν πολλά χρόνια πριν, όταν ως μεταπτυχιακός φοιτητής, εκπονούσα την τελική, διπλωματική μου εργασία. Ήταν μια εξαιρετικά γόνιμη περίοδος, κυρίως λόγω της μαθητείας μου κοντά σε δύο ανθρώπους, τον καθηγητή Ιστορίας, Κωνσταντίνο Μπουραζέλη, νυν αντιπρύτανη του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, και την καθηγήτρια Αρχαίας Ιστορίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο, κα Σελήνη Ψωμά, τότε ερευνήτρια στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Σε αυτούς χρωστώ πολλά για τη διαμόρφωση του τρόπου σκέψης, την επιμονή στο ζήτημα της μεθόδου, της οικοδόμησης του επιχειρήματος στη βάση λογικής αλληλουχίας. Η Σελήνη Ψωμά υπήρξε για μένα ο άνθρωπος που μου δίδαξε νομισματική και επιγραφική και επιμελήθηκε την διπλωματική μου εργασία με τίτλο: “Η Ανδριαντοποιία των Ατταλιδών.”

Δεύτερος σημαντικός σταθμός υπήρξε η μαθητεία μου, λίγα μόλις χρόνια αργότερα, το 2001-2003, κατά την διάρκεια των σπουδών μου στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, στον καθηγητή Γεωπληροφορικής, κ. Ανδρέα Τσάτσαρη. Στον κύριο Τσάτσαρη οφείλω την πρώτη επαφή με τη χαρτογραφία, τη γεωπληροφορική και συγκεκριμένα με τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών. Ο κύριος Τσάτσαρης υπήρξε ο άνθρωπος που με εισήγαγε στον κόσμο των νέων αυτών εργαλείων ανάλυσης. Υπήρξε ο άνθρωπος με τη βοήθεια του οποίου τα εφάρμοσα για πρώτη φορά στην πράξη. Ορόσημα της συνεργασίας μας - και της δική μου πάντοτε μαθητείας κοντά του -υπήρξαν η δημιουργία της Βάσης Αρχαιοχωρικών Δεδομένων “Καλλιστώ”, η πολύτιμη συμβολή του στο βραβευμένο από το Συμβούλιο της Ευρώπης σκέλος των ψηφιακών εφαρμογών του έργου της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου της Τεγέας, καθώς και η συνεχής υποστήριξή του στο Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας.

Τρίτος σταθμός – ορόσημο υπήρξε η μαθητεία κατά τα τρία τελευταία έτη (2015-2018) στον καθηγητή Γεωπληροφορικής, κ. Χρίστο Χαλκιά, στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, επιβλέποντα της εκπόνησης της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Πλέον, η εμβάθυνση στο πεδίο της χωρικής ανάλυσης και χωρικής στατιστικής, οι πρακτικές εφαρμογές που αυτό μπορεί να έχει, η επιμονή του σε μεθοδολογικά ζητήματα, στην ορθότητα των επιχειρημάτων, τη λογική συνέπεια, τον έλεγχο δεδομένων, πληροφοριών και αποτελεσμάτων της ανάλυσης, αλλά και η διαρκής ενασχόλησή του με την πρόοδο της εργασίας μου, υπήρξαν για μένα πολλαπλά ωφέλιμες και προσδιοριστικές της περαιτέρω επιστημονικής μου πορείας. Με την ενθάρρυνση του κυριου Χαλκιά – ας ληφθεί υπ’ όψιν και ο επιστημονικός χώρος από το οποίο προέρχομαι- εντρύφησα σε επιστημολογικά πεδία που διασυνδέουν τις μεθόδους των Φυσικών Επιστημών με την Αρχαιολογία. Στον κύριο Χαλκιά οφείλω

και την εκπαιδευτική άδεια που μου χορηγήθηκε από την Υπηρεσία, όπως επίσης και την δημιουργική αξιοποίησή της.

Η όλη προσπάθεια δεν θα είχε επιτευχθεί χωρίς την συνδρομή συναδέλφων και φίλων κατά την ενδεκαετή κυρίως παραμονή μου στην Κυνουρία και την ενασχόλησή μου με την ιστορία και αρχαιολογία της. Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στον Ηλία Ευαγ. Μάνο, στον οποίο οφείλεται η χρηματοδότηση και εν γένει υποστήριξη του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας. Ο Ηλίας στάθηκε δίπλα μου διαρκώς, η υποστήριξή του υπήρξε συνεχής. Με αυτόν περιηγήθηκα κάθε γωνία του νότιου τουλάχιστον τμήματος της Κυνουρίας και γνώρισα άριστα τον τόπο. Κοντά στον Ηλία, και η σύζυγός του και συνάδελφος Ευγενία Μάνου, φύλακας αρχαιοτήτων νότιας Κυνουρίας, επίσης με υποστήριξε όποτε απαιτήθηκε. Στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, καθοριστική υπήρξε η συμβολή της αρχιφύλακα του Αρχαιολογικού Μουσείου Κυνουρίας στο Άστρος, κας Κατερίνας Μέλλου, του Δημήτρη Μέλλου, εργατοτεχνίτη της Εφορείας και του φύλακα αρχαιότητων, κ. Χαράλαμπου Μακρή, χωρίς τους οποίους οι ανασκαφές, αλλά και η γνωριμία με τον τόπο θα ήταν αδύνατη.

Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στη συνάδελφο, συντηρήτρια και φίλη, Νικολέττα Κανέλλα Κλαδούρη (Msc), προϊσταμένη του εργαστηρίου συντήρησης στο Παναρκαδικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Τρίπολης, για την συντήρηση του υλικού των ανασκαφών μου και την ενεργό συμμετοχή της στο Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας. Την ευχαριστώ για όλα τα μέσα που μου παρείχε κατά τη μελέτη των αρχαιολογικών ευρημάτων στο εργαστήριο συντήρησης. Θα ήταν λάθος να μην αναφερθώ στην συντηρήτρια και φίλη, Ελένη Καραντούνια, η οποία επιμελήθηκε του υλικού από τη συστηματική ανασκαφή στην Πλάκα του Λεωνιδίου, καθώς και στην συντηρήτρια Κωνσταντίνα Κιρκιλή για τη συντήρηση των αγγείων από το μυκηναϊκό νεκροταφείο στη Σοχά.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στην κυρία Yvonne Goester, διευθύντρια της έρευνας επιφανείας στο Άστρος, η οποία μας παραχώρησε ευγενικά την αναφορά του Jacobs για την εξέλιξη της μορφής του περιβάλλοντος στην παράκτια ζώνη της Θυρεάτιδος και την κυρία Εβελίν Ντυριέ από το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο για τη μετάφραση από τα Ολλανδικά της εν λόγω αναφοράς. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στον καθηγητή αρχαιολογίας στο Παν/μιο British Columbia και τώρα του Simon Frazer, Michael Richards, για την χρηματοδότηση της οστεολογικής ανάλυσης του υλικού από το νεκροταφείο της Σοχάς.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την αγαπημένη μου, Βικτωρία Λοβέρδου, για την έμπνευση, που διαρκώς μου παρείχε, και της ζητώ συγγνώμη για τις πολλές ώρες σιωπής.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΚΕΦ. 1: Εισαγωγή 2

1.1. Από τη "Νέα Αρχαιολογία" στην Αρχαιο-πληροφορική 2

1.2. Αρχαιολογία και Γεωπληροφορική: Η περίπτωση της Κυνουρίας 3

1.3. Η δομή 6

2. ΚΕΦ. 2: Ορισμός του προβλήματος 10

2.1. Η Κυνουρία: Αρχαίες πηγές και αρχαιολογικη προσέγγιση 10

2.2. Ασυνέπειες, Ασυνέχειες. Η σταθερά του Γεωπεριβάλλοντος 12

2.3. Η προβληματική 14

3. ΚΕΦ. 3: Οι Αρχαιότητες της Κυνουρίας 16

3.1. Από την Αρχαιολόγηση στο Διεπιστημονικό πνεύμα 16

3.2. Από το περιηγητικό στο επιστημονικό πνεύμα 17

3.2.1. Ταξιδιωτικοί Οδηγοί 36

3.3. Αρχαιολογία, Ιστορία και το Διεπιστημονικό πνεύμα. Ο 20ος αιώνας. 39

3.3.1. Η Αρχαιολογική Έρευνα τον 20ο αι. 41

3.3.2. Η σειρά γεωγραφικών εγχειριδίων του Τμήματος Ναυτικών Πληροφοριών του βρετανικού Ναυαρχείου 53

3.3.3. Η συστηματική διερεύνηση της περιοχής και το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας 55

4. ΚΕΦ. 4: Η Συμβολή 60

4.1. Το παράδειγμα της Κυνουρίας και οι επιστημολογικές προσεγγίσεις κατά το Μεσοπόλεμο 60

4.2. Η μεταπολεμική περίοδος. Ο χώρος και οι γενικές αρχές ερμηνείας 64

4.3. Οι μεθοδολογικές σταθερές 66

4.4. Τα ΣΓΠ ως μεθοδολογικό εργαλείο 69

4.4.1. Εμπειρικά και θεωρητικά δεδομένα: Ιεράρχηση & διαλεκτική 69

4.4.2. Απεικόνιση του φυσικού κόσμου και εξήγηση των φαινομένων: Χαρτογραφία και Χωρική Στατιστική 71

4.4.3. Τα ΣΓΠ στο επίκεντρο της μεθόδου. Επιστημολογικές προεκτάσεις 74

4.5. Η Πυραμίδα της Νόησης και το μεθοδολογικό σχήμα 80

5. ΚΕΦ. 5: Ιστορική – Αρχαιολογική Πληροφορία 84

5.1. Οι αρχαίες πηγές 84

5.1.1. Κατηγοριοποίηση – Χρονολογική κατάταξη 84

5.1.2. Οι επιγραφικές μαρτυρίες 87

5.2. Περιηγητικά κείμενα και επιστημονικό πνεύμα (19ος αι.) 88

5.3. Η Γεωχωρική και Αρχαιο-χωρική Πληροφορία. 93

5.3.1. Αρχαιολογική πληροφορία. Κατηγορίες 97

5.3.2. Οργάνωση και καταχώριση των δεδομένων 98

5.3.3. Χωρικός εντοπισμός θέσεων και αποτυπώσεις 105

5.3.4. Οι οστρακοβριθείς περιοχές – θέσεις 107

5.3.5. Γεωαναφορά Επιφανειακών Ενδείξεων με χρήση κινητού τηλεφώνου και ανάλυση πυκνότητας με πυρηνα ... 109

5.4. Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομενων «Καλλιστώ» ... 119
5.4.1. Το εννοιολογικό επίπεδο του σχεδιασμού ... 120
5.4.2. Το Λογικό επίπεδο σχεδιασμού ... 123
5.4.3. Φυσικός σχεδιασμός ... 123
5.4.4. Σύνοψη (Στόχοι) ... 126

6. ΚΕΦ. 6: Ανάλυση και ερμηνεία ... 127

6.1. Ροές κίνησης και γεωπεριβάλλον ... 128
6.1.1. Τα δίκτυα κίνησης κατά την αρχαιότητα ... 131
6.1.2. Δημιουργία επιπέδων πληροφορίας ... 132
6.1.3. Τα δευτερογενή δεδομένα ... 137
6.1.4. Γεωλογικοί σχηματισμοί – Γεωμορφολογία ... 145

6.2. Διάταξη αρχαίων θέσεων: Ανάλυση του Προτύπου Κατοίκησης ... 149
6.2.1. Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού ... 152
6.2.1.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 153
6.2.2. Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού - Τα δεδομένα ... 165
6.2.2.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 165
6.2.3. Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου - Τα δεδομένα ... 177
6.2.3.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 178
6.2.4. Αρχαϊκοί Χρόνοι – Τα δεδομένα ... 189
6.2.4.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 190
6.2.5. Κλασικοί Χρόνοι ... 201
6.2.5.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 201
6.2.6. Ελληνιστικοί Χρόνοι ... 223
6.2.6.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 224
6.2.7. Οι Ρωμαϊκοί Χρόνοι ... 235
6.2.7.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία ... 235

7. ΚΕΦ. 7: Συζήτηση ... 247

7.1. Το Πρωτοελλαδικό σενάριο ... 247
7.1.1. Διπολικότητα του Χώρου: Διάταξη των οικισμών ... 249
7.1.2. Διπολικότητα του Χώρου: Οικονομική βάση & Ιεράρχηση ... 251

7.2. Το Υστεροελλαδικό σενάριο ... 256
7.2.1. Διπολικότητα του Χώρου: Διάταξη των οικισμών ... 258
7.2.2. Διπολικότητα του Χώρου: Οικονομική βάση και Ιεράρχηση ... 262

7.3. Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και η νέα νοηματοδότηση του χώρου ... 268
7.3.1. Η ρύθμιση του χώρου ... 270
7.3.2. Η επικράτεια ... 271
7.3.3. Πολικό πρότυπο, δυαδικότητα και εξωτερικές παρεμβάσεις ... 273

7.4. Οι Αρχαϊκοί Χρόνοι: Εν μέσω ... 276
7.4.1. Η προσάρτηση του ενδιάμεσου χώρου ... 276
7.4.2. Μεσοπρόθεσμοι κύκλοι και μακροπρόθεσμες δομές ... 279
7.4.3. Πολικό πρότυπο, γεωπεριβάλλον, οικονομία ... 280

7.5. Κλασικοί Χρόνοι: Η διελκυστίνδα ... 283
7.5.1. Κώμες και πόλις: Κατακερματισμός – διασπορά και η ανάπτυξη ενός πόλου ... 284
7.5.2. Μεταβολή του καθεστώτος κυριαρχίας και η νέα σημασιοδότηση του χώρου - Αμυντικές θέσεις και χωρική διασπορά ... 288
7.5.3. Αμυντικό Δίκτυο και Ισοτροπικός χώρος ... 289

7.6. Ελληνιστικοί Χρόνοι: Η συρρίκνωση ... 294
7.6.1. Στην δίνη του Ελληνισμού (267-200 π.Χ.) ... 295

7.6.2. Μακροπρόθεσμες δομές, Μεσοπρόθεσμοι κύκλοι: Γεωπεριβάλλον και Πολιτική 297

7.7. Ρωμαϊκοί Χρόνοι: Από τη Σταθερότητα στην Αγωνία.....301

7.7.1. Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα..... 303

7.7.2. Τα δεδομένα επιφανείας..... 305

7.7.3. Γεωπεριβάλλον και η νέα Ιεράρχηση 307

8. ΚΕΦ. 8: Συμπεράσματα 310

8.1. Περιβαλλοντική αιτιοκρατία, Διαδικαστική & Μετα-διαδικαστική διάσταση 310

8.2. Συνθεση – Ανάλυση – Αφαίρεση 313

8.3. Οι θεμελιώδεις χωρικές παράμετροι.....314

8.4. Πολιτική και Κοινωνική Συγκυρία. Σύνθεση 316

8.5. Το χωρικό - στατιστικό αποτύπωμα 320

8.6. "Χωρικό Αποτύπωμα" και "Ενδιάμεσος Χώρος": Το επιμύθιο της μεθοδολογικής προσέγγισης και της διαδικασίας ανάλυσης 321

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1: Η Κυνουρία. 1
Χάρτης 2: Υπόβαθρα ανάλυσης για την περιοχή της Κυνουρίας. Στο χάρτη 1 η χρωματική διαβάθμιση από το ανοικτό πράσινο στο σκούρο καφέ δηλώνει την αύξηση του υψομέτρου. Στο χάρτη 2, τα ανοικτά χρώματα δηλώνουν τις μεγαλύτερες εδαφικές κλίσεις. Στο χάρτη 3 η χρωματική διαφοροποίηση δηλώνει και διαφορετικούς γεωλογικούς σχηματισμούς ενώ στο χάρτη 4 το διαφορετικό προσανατολισμού του εδάφους. Πρόκειται για τις ανεξάρτητες μεταβλητές βάσει των οποίων επιχειρείται η ανάλυση της εκάστοτε διασποράς θέσεων και η ερμηνεία των μεταβολών ως προς το προτύπο κατοίκησης. 91
Χάρτης 3: Υπόβαθρα ανάλυσης για την περιοχή της Κυνουρίας. Στο χάρτη 1 η χρωματική διαφοροποίηση των ζωνών είναι δηλωτική της αύξησης της απόστασης από την ακτογραμμή. Στους χάρτες 2,3 και 4 απεικονίζονται διανυσματικά δεδομένα (2,3: γραμμές, 4 σημεια). Στους χάρτες, 1,2 και 3 απεικονίζονται οι ανεξάρτητες μεταβλητές, βάσει των οποίων επιχειρείται η ανάλυση της εκάστοτε διασποράς θέσεων και η ερμηνεία των μεταβολών ως προς το προτύπο κατοίκησης. Στο χάρτη 4 απεικονίζονται σημειακά οι αρχαίες θέσεις, η εξαρτημένη δηλαδή μεταβλητή. Οι εκάστοτε μεταβολές της διασποράς τους προσδιορίζουν και το εκάστοτε πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή. Με τη χρήση των κατάλληλων εργαλείων ανάλυσης (δειγματισμού, ανάλυσης πυκνότητας, ανάλυσης ελαχίστους κόστους κ.λπ.) παράγονται τα δευτερογενή εκείνα δεδομένα βάσει των οποίων επιχειρείται η βαθύτερη κατανόηση των αιτίων και η διατύπωση ερμηνείας/ών του φαινομένου.....92
Χάρτης 4: Νεωτερικό - Παραδοσιακό οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τις αρχαίες θέσεις. Η ψηφιοποίηση έγινε με βάση τα κείμενα των περιηγητών και την έκδοση του Επιτελικού Χάρτη της Ελλάδος της ΓΥΣ για την περιοχή ενδιαφέροντος. 136
Χάρτης 5: Νεωτερικό και παραδοσιακό οδικό δίκτυο στη βόρεια Κυνουρία σε σχέση προς τις αρχαίες θέσεις και τις διαδρομές ελαχίστου κόστους. Η διαχρονικότητα των κινητικών ροών στον άξονα Ανατολής – Δύσης είναι χαρακτηριστική [Από την Εύα προς τους *Ἑρμᾶς* (σημ. "Φονεμένοι)], όπως και οι ροές από τον Ξυλόπυργο προς τη Λουκού και από εκεί προς την Εύα (σημ. "Ελληνικό"), τους Φονεμένους και τον Αρμακά στα σύνορα με την τότε Τεγεάτιδα. 138
Χάρτης 6: Νεωτερικό οδικό δίκτυο και διαδρομές ελαχίστου κόστους στην κεντρική Κυνουρία. Η διαχρονικότητα των κινητικών ροών είναι και εδώ χαρακτηριστική τόσο κατά τη μετάβαση στην Παλιόχωρα, όσο και στον κόμβο προς τον Τυρό, αλλά και την πορεία προς το σημερινό Λεωνίδιο και τις αρχαίες Πρασιές, κοντά στο σημερινό λιμανάκι της Πλάκας. 139
Χάρτης 7: Παραδοσιακό οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τις διαδρομές ελαχίστου κόστους στη νότια Κυνουρία. Χαρακτηριστικές οι ροές κίνησης προς τον κόμβο της Σοχάς και τον Τυρό. Ο ρούς του Βρασιάτη αποτελεί και αυτός διόδο προσπέλασης στην ενδοχώρα. Από τις πηγές προκύπτει,

ωστόσο, ότι αποτελούσε δευτερεύοντα άξονα, καθώς η μετάβαση προς τα ενδότερα γινόταν κυρίως μέσω των οροπεδίων. 140
Χάρτης 8: Νεωτερικό - Παραδοσιακό δίκτυο σε συσχετισμό με τις διαδρομές ελαχίστου κόστους. Κατά μήκος της παραλίας με κίτρινο χρώμα σημειώνεται και η θαλάσσια οδός. Η διασύνδεση των παράλιων οικισμών και θέσεων γινόταν διαχρονικά μέσω των οροπεδίων. 141
Χάρτης 9: Ανάλυση διαδρομής ελαχίστου κόστους στην περιοχή Παλιόχωρας και Σοχάς. Η διαχρονικότητα των ροών κίνησης στο κεντρικό οροπέδιο είναι χαρακτηριστική. 143
Χάρτης 10: Νεωτερικό - παραδοσιακό οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τα αποτελέσματα της ανάλυσης διαδρομών ελαχίστου κόστους στη βόρεια Κυνουρία (Θυρεάτις). Επικέντρωση στην περιοχή Εύας – Λουκούς (Α) και Συκιάς – Ελληνικού – νεκροταφείων αρχαίας *Εὔα*ς (Β). 144
Χάρτης 11: Γεωλογικές Ζώνες 146
Χάρτης 12: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα κατά την ΠΕ περίοδο 163
Χάρτης 13: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα στην Κυνουρία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού 176
Χάρτης 14: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θεσεων στην Κυνουρία κατά την Πρωογεωμετρική και Γεωμετρική πεδίοδο 188
Χάρτης 15: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα στην περιοχή της Κυνουρίας κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους 199
Χάρτης 16: Ανάλυση ορατότητας οχυρών θέσεων της Κυνουρίας. Παρουσιάζεται η συμπληρωματικότητα των θέσεων ως προς την επίτευξη της βέλτιστης ορατότητας, άρα και η ύπαρξη δικτύου, καθώς και η πρωτοκαθεδρία της θέσης του φυλακείου στο Ξυλόπυργο 210
Χάρτης 17: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην περιοχή της Κυνουρίας. Δίκτυο φυλακείων (Ξυλόπυργος, Ανεμόμυλος, Σπαθοκομμένο). Παρουσιάζεται η συμπληρωματικότητα των θέσεων ως προς την επίτευξη της βέλτιστης ορατότητας, άρα και η ύπαρξη δικτύου, καθώς και η κομβική σημασία της θέσης του φυλακείου στη θέση “Ξυλόπυργος”. 211
Χάρτης 18: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην Κυνουρία. Α. Συμπληρωματικότητα θέσεων: Φυλακείο Ξυλοπύργου και φυλακείο Σπαθοκομμένου, Β. Έλεγχος οδικών αξόνων: Φυλακείο Τσέρφου 213
Χάρτης 19: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην περιοχή της Κυνουρίας. Δίκτυο φυλακείων: Έλεγχος διαβάσεων και ορίων (Πουρνό, Μαρμαράλωνα, Χάραδρος, Τσέρφος). Στη νότια Κυνουρία από τον Άγ. Αθανάσιο ελέγχεται μόνο το άμεσο περιβάλλον των Πρασιών. Η δικτύωση που παρατηρείται στη Θυρεάτιδα, δεν υφίσταται στο νότιο τμήμα. 214
Χάρτης 20: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας. Ακροπόλεις Κυνουρίας (Εύα, “Νησί” Αγίου Ανδρέα, Τσιόροβος, “Νησί” Παραλίου Άστρους. Η συμπληρωματικότητα μεταξύ Εύας, ακρόπολης στο “Νησί του Αγίου Ανδρέα” και “Νησιού” στο σημερινό Παράλιο Άστρος είναι προφανής. Η θέση στον Τσιόροβο απλώς ελέγχει την είσοδο στην

Θυρέατιδα. Εντυπωσιακό είναι και το γεγονός της συμπληρωματικότητας μεταξύ της ακρόπολης της Εύας, του αμυντικού δικτύου στη Ζάβιτσα, αλλά και τη θέσης στο Σπαθοκομμένο αμέσως στα νοτιοδυτικά της. 216
Χάρτης 21: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας. Ακροπόλεις Κυνουρίας (Πρασιαί, Τύρος, Πολίχνη και Γλυππία – Μαρί). Γενικά στον νότο της Κυνουρίας δεν διαπιστώνεται η πυκνότητα του δικτύου της Θυρεάτιδος. Πρόκειται για έλεγχο μεμονωμένων θέσεων, διαβάσεων και οδικών αξόνων. 217
Χάρτης 22: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά την Κλασική περίοδο 222
Χάρτης 23: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά την Ελληνιστική περίοδο 233
Χάρτης 24: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους 246
Χάρτης 25: Αρχαίες θέσεις II
Χάρτης 26: Ανάλυση ορατότητας από τη θάλασσα. Χαρτογραφική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ορατότητας γίνεται ανά περίοδο. III
Χάρτης 27: Ανάλυση ορατότητας από τη θάλασσα. Χαρτογραφική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ορατότητας γίνεται ανά περίοδο. IV

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Γραφική παράσταση 1: Θέσεις ανά κατηγορία έρευνας προ και μετά το 2006. Ο αριθμός έξι (6) για τις συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες αναφέρεται στις θέσεις που ανεσκάφησαν κατά την πρώτη φάση του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας (2011-2015).....98
Γραφική παράσταση 2: Κατηγορίες χρήσεων.....100
Γραφική παράσταση 3: Θέσεις ανά γενική χρονολογική περίοδο 102
Γραφική παράσταση 4: Ποσοστιαίος υπολογισμός πλήθους αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄).....153
Γραφική παράσταση 5: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων ανά υποπερίοδο κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.....154
Γραφική παράσταση 6: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την ΠΕΙΙ περίοδο.....155
Γραφική Παράσταση 7: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με την Ακτογραμμή 156
Γραφική Παράσταση 8: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με τις κλίσεις του εδάφους.....156
Γραφική Παράσταση 9: Ποσοστιαία κατανομή των θέσεων της Πρώιμης Εποχή τους Χαλκού στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect).....157
Γραφική Παράσταση 10: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με το υψόμετρο.....158
Γραφική παράσταση 11: Ποσοστιαίος υπολογισμός έκτασης με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄).....165
Γραφική παράσταση 12: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων ανά υποπερίοδο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.....166
Γραφική παράσταση 13: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. 167
Γραφική Παράσταση 14: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με την απόσταση από την ακτογραμμή 168
Γραφική Παράσταση 15: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με την κλίση του εδάφους.....169
Γραφική Παράσταση 16: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με το υψόμετρο.....170
Γραφική Παράσταση 17: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) – Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις νεκροταφείων 171
Γραφική παράσταση 18: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄).....178
Γραφική παράσταση 19: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων ανά υποπερίοδο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.....179

Γραφική παράσταση 20: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου 179
Γραφική παράσταση 21: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου με την απόσταση από την Ακτογραμμή 181
Γραφική παράσταση 22: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου με την κλίση του εδάφους 182
Γραφική παράσταση 23: Υψόμετρικά χαρακτηριστικά θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. 183
Γραφική παράσταση 24: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται φυλακεία και ιερά) 184
Γραφική παράσταση 25: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις) 184
Γραφική παράσταση 26: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄) 190
Γραφική παράσταση 27: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Αρχαϊκή περίοδο. 192
Γραφική παράσταση 28: Συσχετισμός θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου με την ακτογραμμή 193
Γραφική παράσταση 29: Συσχετισμός θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου με την κλίση του εδάφους 194
Γραφική παράσταση 30: Υψομετρικά χαρακτηριστικά θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου 195
Γραφική παράσταση 31: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου 196
Γραφική παράσταση 32: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας). 196
Γραφική παράσταση 33: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄) 202
Γραφική παράσταση 34: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Κλασική περίοδο. 203
Γραφική παράσταση 35: Απόσταση θέσεων της Κλασικής περιόδου από την Ακτογραμμή 204
Γραφική παράσταση 36: Ποσοστίαια συγκέντρωση αρχαίων θέσεων (με σημείο αναφοράς την απόσταση από την ακτογραμμή) 205
Γραφική παράσταση 37: Συσχετισμός θέσεων της Κλασικής περιόδου με την κλίση του εδάφους 207
Γραφική παράσταση 38: Συσχετισμός θέσεων της Κλασικής περιόδου με το υψόμετρο 207

Γραφική παράσταση 39: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Κλασικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)..... 208
Γραφική παράσταση 40: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Κλασικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας)..... 208
Γραφική παράσταση 41: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)..... 224
Γραφική παράσταση 42: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Ελληνιστική περίοδο. 225
Γραφική παράσταση 43: Απόσταση θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου από την Ακτογραμμή 226
Γραφική παράσταση 44: Συσχετισμός θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου με την κλίση του εδάφους..... 228
Γραφική παράσταση 45: Συσχετισμός θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου με υψομετρικά χαρακτηριστικά 228
Γραφική παράσταση 46: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας)..... 229
Γραφική παράσταση 47: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Κλασικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)..... 229
Γραφική παράσταση 48: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)..... 236
Γραφική παράσταση 49: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο συνολικά..... 236
Γραφική παράσταση 50: Απόσταση θέσεων της Ρωμαϊκή περιόδου από την Αμμήκτογραμμή..... 238
Γραφική παράσταση 51: Συσχετισμός θέσεων της ρωμαϊκής περιόδου με την κλίση του εδάφους..... 240
Γραφική παράσταση 52: Συσχετισμός θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου με υψομετρικά χαρακτηριστικά 241
Γραφική παράσταση 53: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)..... 242
Γραφική παράσταση 54: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας)..... 242

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 1: Η Πυραμίδα της νόησης 80
Σχήμα 2: Η μεθοδολογία 82
Σχήμα 3: Σχηματική απεικόνιση των κύριων θέσεων και των ροών κίνησης, που περιγράφονται στα κείμενα των περιηγητών 90
Σχήμα 4: Τα επίπεδα του ιστορικού χρόνου κατά τον F. Braudel 101
Σχήμα 5: Διαδικασία εντοπισμού, αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων, εξαγωγής συντεταγμένων και ανάλυσης με τη χρήση ΣΓΠ. Στην ένθετη εικόνα (στιγμιότυπο) παρουσιάζεται το exif file της κάθε φωτογραφίας, καθώς και η εντολή εξαγωγής των συντεταγμένων κάθε οστράκου. Η εξαγωγή γίνεται συνολικά σε αρχείο (.csv). Έπεται η μετατροπή σε αρχείο (.xlsx) και η μετατροπή των συντεταγμένων σε δεκαδικό αριθμό. Ακολουθεί η καταχώριση στη Γεωβάση και η περαιτέρω ανάλυση με τη χρήση ΣΓΠ. 118
Σχήμα 6: Το σχήμα της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ» 122
Σχήμα 7: Το λογικό σχήμα της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ» 124
Σχήμα 8: Το αποτέλεσμα του φυσικού σχεδιασμού της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ» 125

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν. 1: Αρχαίες θέσεις Κυνουρίας και χρονολόγησή τους από τον Walker. 45
Πίν. 2: Αρχαίες θέσεις Κυνουρίας και χρονολόγησή τους από τους Wrede και Brommer.....45
Πίν. 3: Αρχαίες θέσεις στη Θυρεάτιδα και τη (νότια) Κυνουρία και χρονολόγησή τους από τους Waterhouse και Hope Simpson.....46
Πίν. 4: Ταυτίσεις αρχαίων θέσεων με ονόματα πόλεων και κωμών, τα οποία αναφέρονται στην αρχαία γραμματεία.....57
Πίν. 5: Αρχαία γραμματεία - Κατηγοριοποίηση - Χρονολογική κατάταξη 86
Πίν. 6: Corpora Επιγραφών και ειδικές μελέτες 88
Πίν. 7: Πρωτογενής Γεωχωρική (Γ) και Αρχαιοχωρική (Α) πληροφορία. 94
Πίν. 8: Δευτερογενής Γεωχωρική και Αρχαιο-χωρική πληροφορία.....97
Πίν. 9: Κωδικοποίηση αρχαίων θέσεων.....99
Πίν. 10: Κατηγορίες χρήσεων 99
Πίν. 11: Οι γενικές χρονολογικές περίοδοι.....101
Πίν. 12: Υπο - περίοδοι (Ειδική χρονολόγηση).....101
Πίν. 13: Αρχαίες θέσεις, που οριοθετήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος Οριοθετήσεων - Αναοριοθετήσεων Αρχαιολογικών Χώρων Κυνουρίας. 106
Πίν. 14: Αρχαίες ακροπόλεις που τοπογραφήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος Οριοθέτησης Αρχαιολογικών Χώρων Κυνουρίας. 107
Πίν. 15: Συγκριτική παρουσίαση των μεθόδων ανάλυσης (Ρέντζελος 2017).....116
Πίν. 16: Θέσεις της ΠΕ περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι.....152
Πίν. 17: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης. Ο αστερίσκος στις τιμές προσδιορίζει το στατιστικά σημαντικό. 159
Πίν. 18: Εφαρμογή της μεθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων με χρήση κινητού τηλ. και εκτίμησης πυκνότητα με πυρήνα σε θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία. Ο δείκτης επιφανείας προκύπτει από τη διαίρεση του πλήθους οστράκων με τα τμ επιφανείας που καλύπτουν. 160
Πίν. 19: Θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι 164
Πίν. 20: Θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι. 177
Πίν. 21: Θέσεις της Αρχαϊκής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι. 189
Πίν. 22: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης. Ο αστερίσκος στις τιμές προσδιορίζει το στατιστικά σημαντικό. 197
Πίν. 23: Θέσεις της Κλασικής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι 200
Πίν. 24: Αντιστοίχιση ακρότατων θέσεων ανά Ζώνη με φυσικά χαρακτηριστικά της γεωγραφίας της περιοχής μελέτης.....206
Πίν. 25: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης.....220
Πίν. 26: Θέσεις της Ελληνιστικής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι.....223
Πίν. 27: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης.....231
Πίν. 28:Θέσεις των Ρωμαϊκών Χρόνων στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι.....234
Πίν. 29: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης.....243

Πίν. 30: Εφαρμογή της μεθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων με χρήση κινητού τηλ. και εκτίμησης πυκνότητα με πυρήνα σε θέσεις των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων στην Κυνουρία. Ο δείκτης επιφανείας προκύπτει από τη διαίρεση του πλήθους οστράκων με τα τ.μ. επιφανείας που καλύπτουν. 244
Πίν. 31: Αρχαία Γραμματεία - Πολιτική και στρατιωτική ιστορία VIII
Πίν. 32: Τοπογραφία XIII
Πίν. 33: "Κλειδί" αντιστοίχισης αρχαίων θέσεων (ObjectID: Κωδικός Γεωβάσης,
Πίν. 34: Κλειδί επεξήγησης του πεδίου "AOI_KYN_FO" των πινάκων 46-54 (Αντιστοίχιση κωδικού πεδίου με συντομογραφία λιθολογίας - γεωλογικού σχηματισμού). V
Πίν. 35: Χρονολόγηση θέσεων ανά περίοδο VI
Πίν. 36: Χρονολόγηση θέσεων ανά υπο-περίοδο IX
Πίν. 37: Χρήσεις - Λειτουργικός προορισμός αρχαίων θέσεων XII
Πίν. 38: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XV
Πίν. 39: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XVI
Πίν. 40: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Αρχαϊκών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XVII
Πίν. 41: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων των Κλασικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XVIII
Πίν. 42: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Ελληνισιτικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XIX
Πίν. 43: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Αυτοκρατορικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XX
Πίν. 44: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή). XXI
Πίν. 45: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXII
Πίν. 46: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn),

Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXIII
Πίν. 47: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXIV
Πίν. 48: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Αρχαϊκής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXV
Πίν. 49: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Κλασικής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXVI
Πίν. 50: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ελληνιστικής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXVII
Πίν. 51: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις των Ρωμαϊκών Χρόνων στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXVIII
Πίν. 52: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις των Ρωμαϊκών Αυτοκρατορικών Χρόνων στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXX

Πίν. 53: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ύστερης Αρχαιότητας στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS). XXXI

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Αποτύπωση με χρήση GPS σημειακών δεδομένων (οστράκων / κόκκινα σημεία) στο χώρο (εικ. Α) και ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα (εικ. Α και Β). Το αποτέλεσμα που προκύπτει επιτρέπει την διατύπωση υποθέσεων αναφορικά με τον λειτουργικό προορισμό της θέσης. Η ομοιότητα με τον χώρο της ρωμαϊκής έπαυλης στην Εύα-Λουκού (εικ. Α) είναι προφανής. Τα δεδομένα επιφανείας (κεραμική, έκταση διασποράς, τμήματα λιθεπενδύσεων) επίσης παραπέμπουν σε μόνιμη, μεγάλης κλίμακας εγκατάσταση. 117
Εικόνα 2: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητα (με πυρήνα/kernel) σημειακών ενδείξεων επιφανείας (οστράκων). Από την ανάλυση προκύπτει σαφής διφοροποίηση μεταξύ των θέσεων της ενδοχώρας και των παραλίων (εικ. Α: Φωκιανό, Β.Χερρονήσι Β. Κυνουρίας, (παράκτια ζώνη), Γ. Βιγλίτσα και Δ. Σίνα Πραστού (ορεινή ενδοχώρα)..... 160
Εικόνα 3: Ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) θέσεων της Ύστερης Αρχαιότητας στην Κυνουρία: Α. Λουκού, Β. Γαριζά, Γ. Αγία Αναστασία (Δρυμώνας) και Δ. Βασκίνες (Τυρός)..... 244
Εικόνα 4: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητα (με πυρήνα/kernel) σημειακών ενδείξεων επιφανείας (οστράκων). Από την ανάλυση προκύπτει σαφής διφοροποίηση μεταξύ των θέσεων της ενδοχώρας και των παραλίων (εικ. Α: Φωκιανό, Β.Χερρονήσι Β. Κυνουρίας, (παράκτια ζώνη), Γ. Βιγλίτσα και Δ. Σίνα Πραστού (ορεινή ενδοχώρα)..... 253

Περίληψη στα Ελληνικά

Η εξέταση του οικιστικού προτύπου στην Κυνουρία κατά την Αρχαιότητα, με εργαλεία γεωπληροφορικής και συγκεκριμένα με τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφορίων (ΣΓΠ) βρέθηκε στο επίκεντρο της έρευνας που ξεκίνησε να υλοποιείται εδώ και τρία έτη στο πλαίσιο εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

Η χρήση των ΣΓΠ για την ανάλυση του οικιστικού προτύπου ή, αλλιώς, της διάταξης των οικισμών στην περιοχή αυτή, δεν έγινε βέβαια τυχαία. Ήταν το ίδιο το αρχαιολογικό υλικό, ο προσανατολισμός της έρευνας, αλλά και η κατεύθυνση που μέχρι πολύ πρόσφατα ακολουθούσε η διερεύνηση των αρχαιολογικών πραγμάτων στην Κυνουρία. Η Κυνουρία, υπό το βάρος μιας επιστημολογικής παράδοσης που οι ρίζες της ανιχνεύονται στον 19ο αι. και υπό το λιγοστό φως των ούτως ή άλλως ελλειμματικών πηγών, αλλά και της ιστορικής τοπογραφίας, ποτέ δεν αντιμετωπίστηκε ξεχωριστά, ως περιφέρεια ή ενδιάμεσος χώρος, πολύ κοντά στα εκάστοτε κέντρα ισχύος τόσο κατά την Προϊστορία, όσο και κατά τους Ιστορικούς Χρόνους. Η εξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων της περιοχής στο πλαίσιο μελετών για την Λακωνία ή η παρουσίασή τους κατά τάξη προσανατολισμού, εν είδει καταλόγου, αποτελεί τον κανόνα. Το ερμηνευτικό σχήμα πάντοτε αντλείται από τις φιλολογικές μαρτυρίες και δη αυτές των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Ως εκ τούτου, μία νέα προσέγγιση των δεδομένων της περιοχής κρίθηκε επιβεβλημένη. Η προσέγγιση αυτή ώφειλε να λάβει πλέον υπ' όψιν τον χώρο, αλλά και τον χρόνο όχι μόνο στην μικροπρόθεσμη διάστασή του, αλλά στο πλαίσιο μακροπρόθεσμων δομών και μεσοπρόθεσμων κύκλων. Τα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα της περιοχής έπρεπε πλέον να εξετασθούν στο πλαίσιο που ορίζει το γεωπεριβάλλον αυτό καθ' αυτό και οι όποιες μεταμορφώσεις του - στην παράκτια εν προκειμένω - ζώνη. Το προτεινόμενο μοντέλο ερμηνείας βασίζεται στον συνεχή διάλογο μεταξύ γεωχωρικών και αρχαιο-χωρικών πρωτογενών και δευτερογενών δεδομένων και της αρχαιολογικής και ιστορικής πληροφορίας και γνώσης.

Τα ΣΓΠ, επομένως, δεν επελέγησαν απλά ως εργαλείο, αλλά βρίσκονται στο επίκεντρο της όλης μεθόδου. Επιπλέον πλεονεκτήματα μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η τυποποίηση κατά την καταχώριση δεδομένων, άρα η ομογενοποίηση και δυνατότητα συγκριτικής αποτίμησης αυτών, η παραγωγή δευτερογενών δεδομένων, η ανάλυση και ερμηνεία στη βάση μετρήσιμων δεδομένων, η δυνατότητα χρήσης εργαλείων χωρικής και χωρικής στατιστικής ανάλυσης, η παρουσίαση σε χάρτες τόσο των δεδομένων αυτών καθ' αυτών, όσο και των αποτελεσμάτων της όλης αναλυτικής διαδικασίας. Κατά τον τρόπο αυτό επιχειρήθηκε η διερεύνηση του παλίμψηστου της Κυνουρίας από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι την Ύστερη Αρχαιότητα. Οι μαρτυρίες όσον αφορά στην Μέση Εποχή του Χαλκού είναι ιδιαίτερα φτωχές και περιορίζονται σε μερικά μόλις όστρακα. Ως εκ τούτου, δεν ήταν δυνατή η περαιτέρω ανάλυση.

Η μακροπρόθεσμη δομή του γεωπεριβάλλοντος διατρέχει όλη την υπό εξέταση περίοδο και αποτελεί ερμηνευτική σταθερά. Το γεωφυσικό όριο του ποταμού Βρασιάτη, οι απόκρημνες ακτές, τα οροπέδια της ενδοχώρας και οι ποτάμιες ροές αποτελούν βασικές ερμηνευτικές μεταβλητές, οι οποίες αναλύονται περαιτέρω σε έννοιες όπως το υψόμετρο, η κλίση και ο προσανατολισμός του εδάφους, η απόσταση από την ακτογραμμή ή άλλες σημειακές και γραμμικές οντότητες. Η ιστορική συγκυρία νοηματοδοτεί και μεθερμηνεύει το χώρο, αλλά και προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό από αυτόν. Χαρακτηριστικά είναι τα αποτελέσματα της ανάλυσης ελαχίστου κόστους, όσον αφορά στην σταθερότητα των ροών κίνησης στην περιοχή, αλλά και της ανάλυσης ορατότητας - με επίκεντρο τις αμυντικές υποδομές, όσον αφορά στην πρόσληψη του περιβάλλοντος χώρου και τη νέα νοηματοδότησή του κατά τους Κλασικούς και Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους, ή της ανάλυσης πυκνότητας όσον αφορά στην εξέλιξη του προτύπου διάταξης των οικισμών στο χώρο ανά περίοδο, άρα τη διαχρονικά μεταβαλλόμενη νοηματοδότηση του περιβάλλοντος χώρου.

Η γεωμορφολογική διάκριση μεταξύ βορείου και νοτίου τμήματος διασυνδέεται άρρηκτα με την εξέλιξη του προτύπου διασποράς αρχαίων θέσεων. Η εικόνα είναι χαρακτηριστική κατά την Προϊστορική και Πρωτο- ιστορική περίοδο με την πλειονότητα των θέσεων, αλλά και τα σημαντικά κέντρα – για τα δεδομένα της περιοχής – να συγκεντρώνονται στο νότιο τμήμα. Φαινόμενα πολικότητας στο νότιο τμήμα εξακολουθούν να υφίστανται και κατά τους ιστορικούς χρόνους. Ανάλογη εξέλιξη στο βόρειο τμήμα διακόπτεται εξαιτίας της ιστορικής συγκυρίας, η οποία επίσης εξηγεί και την μεγάλη διασπορά θέσεων κατά το τέλος της κλασικής περιόδου. Η πλήρης αντιστροφή της εικόνας διαπιστώνεται κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και δη κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, συνεπεία των μεγάλων αλλαγών που συντελούνται στην Αυτοκρατορία, αλλά και των μεταβολών στην γεωμορφολογία της περιοχής ενδιαφέροντος στα παράκτια αλουβιακά πεδία.

Με τη βοήθεια επομένως εργαλείων χωρικής ανάλυσης και στατιστικής είναι εφικτός ο εντοπισμός στο χώρο φαινομένων που άπτονται της κοινωνικής οργάνωσης τής εκάστοτε περιόδου. Πρόκειται για το στατιστικό αποτύπωμα στο χώρο της κοινωνικής-οικονομικής οργάνωσης μιας κοινωνίας, πάντοτε σε συνάφεια και εξάρτηση με το γεωπεριβάλλον και τις μεταμορφώσεις του.

Λέξεις κλειδιά: Αρχαιολογία, Γεωπληροφορική, Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών, Οικιστικό Πρότυπο, Χωρική Στατιστική

Περίληψη στα Αγγλικά

Thorough examination of the settlement pattern in ancient Kynouria, via geoinformation tools and specifically through Geographical Information Systems (GIS), constitutes the focus of the study that has been conducted during the past three years in the framework of this doctoral dissertation.

The use of GIS for the analysis of the settlement pattern or else of the way ancient settlements and sites are arranged in this area was essential as far as the method is concerned, due to the archaeological material itself, as well as the epistemological orientation of the research, in the area, whose roots can be traced back to the 19th century. Scarce information from ancient sources and historical topography, were the traditional methodological pillars of the archaeological research in the region, never considered as a separate, intermediate area, very close to the centers of power in both Prehistory and Historic Times. The examination of the archaeological data of the region in the topographical context of Laconia or the presentation of ancient sites by order of orientation - according to the route of Pausanias and other modern travelers from the 17th to the beginning of the 20th c., as a catalog - is the norm. The interpretative scheme always draws on the literary testimonies of the classical and Hellenistic times.

Therefore, a new approach of archaeological data in Kynouria was deemed necessary. This approach took into serious consideration both space and time not only in its short-term dimension but in the context of the so called “long and moyenne duree”. The historical and archaeological data of the area should now be examined within the context of the geo-environment and its transformations – mainly in the coastal zone. The proposed model of interpretation is based on a continuous dialogue between geospatial and archaeo-spatial primary and secondary data and archaeological - historical information and knowledge.

GIS have therefore not been selected simply as a tool, but lie at the center of the whole process. Additional advantages of this approach are the standardization of data recording, the production of secondary data, the analysis and interpretation on the basis of measurable data, the ability to use spatial and spatial statistical analysis tools, the presentation on maps both of these primary or secondary data as well as of the final outcome of the analytical process. In this way, it was attempted to investigate the palimpsest of Kynouria from the Early Bronze Age to Late Antiquity. Middle Bronze Age testimonies are particularly poor and limited to just a few sherds. Therefore, no further analysis was possible.

Geo-environment constitutes a significant interpretative variable – in the long term- throughout the period under consideration. The geological boundary of the Vrasiatis River, the steep coastline, the inland plateaus and the river flows are basic interpretative variables, which can be further analyzed in terms of altitude, ground inclination and orientation, euclidean distance from the coastline or other vector

features. The historical conjuncture affects and gives a certain symbolic dimension to the landscape, but it is also largely determined by it. The results of a) cost path analysis with regard to the steadiness of human movement in the area, as well as b) of visibility analysis - focusing on defense infrastractures as regards to the way humans interact with the environment during the classical and early Hellenistic period , or c) of density analysis with regard to the evolution of the settlement pattern per period, are quite characteristic.

The geomorphological distinction between north and south Kynouyria is intimately interconnected with the evolution of the settlement dispersion pattern of ancient sites. During prehistoric and proto-historical period the majority of ancient sites, but also the important centers are located in the southern part. Development of central sites in the southern part continues well into historical times. Similar developments in the northern part are interrupted due to the historical circumstances, which also explains the large dispersion of sites at the end of the classical period. The complete overturn is recorded during Roman times, especially Late Antiquity, as a consequence of the great changes that took place in the Empire, as well as the transformations in the geomorphology of the alouvial, coastal fields in Thyreatis.

Thus, it becomes obvious that through GIS based spatial analysis and statistics tools it is possible to locate phenomena related to the socio-economic organization of the period. This is the “spatial-statistic footprint” of the socio-economic organization of a society in space-landscape, firmly interconnected with the geo-environment and its transformations.

Keywords: Archaeology, Geoinformatics, Geographical Information Systems, Settlement pattern, Spatial Statistics

Χάρτης 1: Η Κυνουρία

1. ΚΕΦ. 1: Εισαγωγή

1.1. Από τη "Νέα Αρχαιολογία" στην Αρχαιο-πληροφορική

Η χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών στην Αρχαιολογική Επιστήμη δεν είναι υπόθεση των τελευταίων ετών. Η απαρχές εντοπίζονται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, στην εμφάνιση και ανάπτυξη των υπολογιστών. Ήδη στην δεκαετία του 1960 αρθρωνόταν συγκροτημένος λόγος για την "αρχαιολογική χρήση των Υπολογιστών", η δε αλματώδης εξέλιξη των μεθόδων των φυσικών επιστημών και οι νέες θεωρητικές προσεγγίσεις σε ζητήματα του χώρου στο πλαίσιο της επιστήμης της Γεωγραφίας επηρέασαν βαθειά την αρχαιολογική θεωρία και πράξη[1]. Η Νέα Αρχαιολογία αποτέλεσε το επιγέννημα του γόνιμου αυτού διαλόγου και της προσπάθειας εμπλουτισμού μιας επιστημολογικής παράδοσης που εστίαζε στην τυπολογία και σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά[2]. Η αναγκαιότητα κανονικοποίησης της μεθόδου, ελαχιστοποίησης της αβεβαιότητας και του υποκειμενικού παράγοντα προέβαλε επιτακτική στο πλαίσιο μιας εποχής ραγδαίας ανάπτυξης των φυσικών επιστημών σε όλα τα επίπεδα. Στο πλαίσιο της "Νέας Αρχαιολογίας" από τη δεκαετία του 1970 εισάγονται στατιστικές μέθοδοι ποσοτικής ανάλυσης των αρχαιολογικών δεδομένων, η δε χωρική στατιστική προσελκύει το ενδιαφέρον των ερευνητών[3]. Την δεκαετία του 1980 η εξάπλωση της χρήσης των προσωπικών υπολογιστών και η ανάπτυξη και περαιτέρω εξέλιξη φιλικών για το χρήστη λειτουργικών συστημάτων επιταχύνει τις εξελίξεις. Αυτό είναι το πλαίσιο ανάπτυξης της λεγομένης "Υπολογιστικής Αρχαιολογίας" ή "Αρχαιοπληροφορικής", της εισαγωγής δηλαδή μεθόδων βασισμένων στη χρήση υπολογιστών για την ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων[4]. Ακριβώς, σε αυτό το πλαίσιο πραγματοποιείται κατά τη δεκαετία του 1990 η εισαγωγή της χρήσης των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών (ΣΓΠ) στην αρχαιολογική έρευνα, τα οποία αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο του νέου επιστημονικού πεδίου[5].

Η εξέλιξη τους τις επόμενες δεκαετίες υπήρξε ραγδαία. Από εργαλεία που αρχικά συνδέθηκαν με την υποχώρηση της εφαρμογής χωρικών στατιστικών μεθόδων στην Αρχαιολογική Επιστήμη, τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών τελικά κατέστησαν τις μεθόδους χωρικής ανάλυσης και την εφαρμογή της χωρικής στατιστικής προσπελάσιμες ακόμη και από τους μη ειδικούς επιστήμονες[6]. Γενικά, η χωρική διάσταση των αρχαιολογικών δεδομένων αυτών καθ' αυτών, η αναγκαιότητα

[1] Evans και Dally 2006, 2-7· Zubrow 2006, 8-23· Conolly και Lake 2006, 3-10, 33-50

[2] Renfrew 1988· Sabloff 1998· Watson 1991· Shennan 2004

[3] Για την συζήτηση και τους προβληματισμούς αναφορικά με την διασύνδεση των ΣΓΠ με την χωρική στατιστική ανάλυση βλ. Anselin και Gettis 1992.

[4] Για την σχέση Αρχαιολογίας με το πεδίο των Ψηφιακών Ανθρωπιστικών Σπουδών (Digital Humanities), Hugget 2012 και κυρίως 90-7. Για την Ψηφιακή Αρχαιολογία ή Αρχαιοπληροφορική, βλ. Burenhult 2002· Huggett και Ross 2004.

[5] Savage 1990· Witcher 1999· Huggett 2004. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον το άρθρο των Roosevelt et al. 2015

[6] Conolly και Lake 2006, 1· Verhagen 2018, 12-13

καταχώρισης, ψηφιακής αρχειοθέτησης και περαιτέρω επεξεργασίας των δεδομένων, οι ανάγκες ακριβούς τεκμηρίωσης των επιστημονικών εργασιών στο πεδίο, η δυνατότητα διασύνδεσης των πρωτογενών δεδομένων με ποικίλου περιεχομένου θεματική πληροφορία, οι ολοένα αυξανόμενες δυνατότητες μοντελοποίησης του χώρου, η ενσωμάτωση εργαλείων χωρικής ανάλυσης, σε συνδυασμό με την φιλικότητα προς τον χρήστη των Συστημάτων αυτών, λειτούργησαν ως καταλύτες διεύρυνσης της χρήσης τους[7].

Πλέον, αρχαιολογική έρευνα και μάλιστα έρευνα επιφανείας (survey) δεν νοείται χωρίς την χρήση των ΣΓΠ [8], όχι μόνο για την ανάλυση των δεδομένων που περισυλλέγονται. Η χρήση τους ξεκινά πριν από τη διενέργεια της έρευνας, καθώς πλέον τα ΣΓΠ εντάσσονται σε κάθε φάση και πτυχή ενός αρχαιολογικού ερευνητικού προγράμματος [9]. Στα καθ' ημάς, η χρήση των ΣΓΠ ως συστημικού εργαλείου καταχώρισης δεδομένων, επεξεργασίας τους και εξαγωγής συμπερασμάτων παρατηρείται ήδη κατά την δεκαετία του 1990 στο πλαίσιο του προγράμματος εκτεταμένων ερευνών επιφανείας στην περιοχή της Βοιωτίας[10]. Ακολουθεί στα τέλη της ίδιας δεκαετίας η εφαρμογή μεθόδων ανάλυσης με τη χρήση ΣΓΠ και κατά την έρευνα επιφανείας στην περιοχή της Αχαΐας[11]. Η εκπόνηση διδακτορικών διατριβών στην περιοχή της Βοιωτίας και την Ικαρία είναι ενδεικτικές όχι μόνο μιας τάσης ή απλώς συρμού στο πλαίσιο κάποιων ερευνητικών αναζητήσεων. Αποτελεί στην ουσία την έμπρακτη απόδειξη της αναγκαιότητας χρήσης τους ως εργαλείων συστηματικής καταχώρισης και ανάλυσης-επεξεργασίας δεδομένων [12]. Αποκορύφωμα τις όλης αναζήτησης αποτελεί η δημοσίευση της έρευνας επιφανείας των Αντικηθύρων από τους Bevan και Conolly, από την οποία γίνεται αντιληπτό στον καθένα όχι απλώς η σπουδαιότητα, αλλά η αναγκαιότητα χρήσης των ΣΓΠ και της χωρικής και χωρικής στατιστικής ανάλυσης ως εργαλείων κατανόησης του χώρου και των αρχαιολογικών δεδομένων σε μεσο- και μακροπρόθεσμη κλίμακα[13].

1.2. Αρχαιολογία και Γεωπληροφορική: Η περίπτωση της Κυνουρίας

Αρχαιολογική Έρευνα και Γεωπληροφορική. Η περιοχή της Κυνουρίας από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι την Ύστερη Αρχαιότητα: Συνδυαστική Ανάλυση των μεταμορφώσεων του οικιστικού προτύπου (δομημένο περιβάλλον, δίκτυα, και ιερά) και του γεωπεριβάλλοντος

[7] Lobera 1996· Witcher 1999. Βλ. Conolly και Lake 2006, 3-10.
[8] Βλ. κατ. σσ. 105-24
[9] Βλ. Χαρακτηριστικά στον Tartaron et al. 2006, 457-58.
[10] Bintliff 2011
[11] Rizakis et al. 2000
[12] Τοπούζη 2007 (Ικαρία)· Farineti 2009 (Βοιωτία)
[13] Bevan και Conolly 2013

Από την διατύπωση του τίτλου της προκείμενης εργασίας προκύπτουν με σαφήνεια τα εξής:

1. Στο επίκεντρο της μελέτης βρίσκεται η διασύνδεση της αρχαιολογικής έρευνας και της γεωπληροφορικής, αλλιώς της γεωπληροφορικής ως εργαλείου προαγωγής της αρχαιολογικής έρευνας, η διεπιστημονική εν τέλει προσέγγιση των αρχαιολογικών δεδομένων.
2. Η μελέτη εστιάζεται χωρικά στην περιοχή της Κυνουρίας.
3. Θεματικά η μελέτη αναφέρεται στην εξέταση της διάταξης των αρχαίων θέσεων, οι οποίες συνιστούν το χωρικό αποτύπωμα της εκάστοτε κοινωνίας στη συγκεκριμένη περιοχή.
4. Χρονικά η μελέτη καλύπτει την περίοδο από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας.

Ο σκοπός της μελέτης, επομένως, είναι η κατανόηση των μεταβολών της διάταξης των θέσεων στην περιοχή της Κυνουρίας σε συγκεκριμένο χρονικό βάθος μέσα από την χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών ως εργαλείου ανάλυσης, το οποίο κατέχει κεντρική θέση στην όλη μεθοδολογία προσέγγισης, ανάλυσης του προβλήματος, σύνθεσης των δεδομένων και ερμηνευτικής προσεγγίσης. Οι επιδιωκόμενοι στόχοι, δηλαδή τα επιμέρους βήματα, προς επίτευξη του σκοπού συνοψίζονται στα παρακάτω:

- Στην εξέταση του οικιστικού προτύπου, δηλαδή στη συστηματική μελέτη, καταχώριση και εξέταση των δεδομένων εκείνων που συνθέτουν το οικιστικό πρότυπο της περιοχής (αρχαίες θέσεις, ακροπόλεις, ιερά, δίκτυα) με την αξιοποίηση της Γεωπληροφορικής,
- στη διερεύνηση και κατανόηση των συν τω χρόνω μεταβολών και διαφοροποιήσεων στη διάταξη των αρχαίων θέσεων επίσης με την αξιοποίηση της Γεωπληροφορικής,
- στη διερεύνηση αυτών σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος και τις τυχόν μεταμορφώσεις του,
- στην οπτικοποίηση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης μέσα από την παραγωγή πινάκων – διαγραμμάτων (μη χωρική απεικόνιση) και χαρτών (χωρική απεικόνιση),
- στη διατύπωση Ερμηνευτικής/ων προσέγγισης/εων

Το μέσον προς επίτευξη του σκοπού είναι η αξιοποίηση ενός κομβικού κλάδου του αντικειμένου της Γεωπληροφορικής, των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών (ΣΓΠ) και συγκεκριμένα του λογισμικού ArcGIS. Έχοντας, μάλιστα, τα εξής δεδομένα υπ᾽ όψιν:

1. Το κενό που υπάρχει στην έρευνα ως προς την εξέταση του προτύπου κατοίκησης στην περιοχή συνολικά,

2. την αναγκαιότητα για συστηματική καταχώριση των πρωτογενών δεδομένων,
3. την αναγκαιότητα μελέτης κατά χρονολογική τάξη και σε βάθος χρόνου και
4. την αναγκαιότητα μελέτης των αρχαιολογικών δεδομένων σε σχέση με το φυσικό τους υπόβαθρο, το γεωπεριβάλλον,

ο προσδιορισμός της μεθόδου προσέγγισης αναδείχθηκε σε ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα, δεδομένης μάλιστα της κεντρικής θέσης που κατέχει σε αυτήν η χρήση των ΣΓΠ. Ακόμη και η στοιχειώδης χρήση των Συστημάτων αυτών προϋποθέτει την τυποποίηση των πρωτογενών δεδομένων, οι δε διαδικασίες χωρικής ανάλυσης και στατιστικών υπολογισμών επιβάλλουν την οργάνωση του πρωτογενούς υλικού και των διαδικασιών ανάλυσης, σε τελική δηλαδή ανάλυση την πειθαρχία σκέψης και πράξης. Η πειθαρχία της σκέψης και των συλλογισμών, η ποσοτικοποίηση των δεδομένων, η αποφυγή ποιοτικών χαρακτηρισμών, ο πολυεπίπεδος χειρισμών κατηγοριών δεδομένων και πληροφορίας, η οπτικοποίησή τους, όλα συντελούν στην επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, που με τις παραδοσιακές μεθόδους είναι αδύνατη. Εν κατακλείδι, η χρήση των ΣΓΠ, στην περίπτωση της παρούσας μελέτης, δεν αποτελεί ένα εργαλείο παρουσίασης των δεδομένων, αλλά προσδιορίζει την ίδια τη μέθοδο.

Τόσο η επισκόπηση και κατανόηση του διατιθέμενου υλικού, όσο και η κατανόηση της κυρίαρχης επιστημολογικής προσέγγισης συνιστούν προϋπόθεση για τον προσδιορισμό του ρόλου τους στην προτεινόμενη μεθοδολογία επαναπροσέγγισης και ερμηνείας των δεδομένων. Η ουσία του προβλήματος, το γεγονός δηλαδή ότι δεν έχει ακόμη αντιμετωπιστεί – διερευνηθεί σε βάθος το χωρικό αποτύπωμα μιας ανθρώπινης κοινωνίας σε μία δεδομένη χρονική περίοδο, καθιστά την προσέγγιση μέσα από τα ΣΓΠ την πλέον ενδεδειγμένη. Όπως αναλύεται διεξοδικά παρακάτω, η χρήση των ΣΓΠ επιτρέπει την ολοκληρωμένη και διεπιστημονική προσέγγιση των αρχαιολογικών δεδομένων κατά τρόπο συστηματικό και εποπτικό, χωρίς να αποκλείεται η αξιοποίηση, σε επίπεδο ερμηνείας, της συσσωρευμένης ιστορικής και αρχαιολογικής γνώσης[14]. Η διασύνδεση αυτή λειτουργεί και ως αμφίδρομη ασφαλιστική δικλείδα εγκυρότητας της επιχειρούμενης ερμηνευτικής προσέγγισης.

[14] Κατ. σσ. 74-83

1.3. Η δομή

Η μελέτη διαρθρώνεται στα εξής κύρια κεφάλαια:

Α. Τον ορισμό του προβλήματος

Β. Την ιστορία της έρευνας στην περιοχή της Κυνουρίας

Γ. Τη συμβολή της παρούσας μελέτης

Δ. Τα εμπειρικά δεδομένα

Ε. Την ανάλυση των δεδομένων

Στ. Την ερμηνευτική προσέγγιση των αποτελεσμάτων και τα γενικά συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη διάρθρωση προκύπτει ως αποτέλεσμα των ερευνητικών κενών, επιστημολογικών ζητημάτων και γενικά ζητημάτων ερμηνείας που σχετίζονται με την περιοχή μελέτης. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η εφαρμοστέα μέθοδος δεν μπορούσε παρά να είναι αποτέλεσμα κατανόησης του προβλήματος και της φύσης των υπαρχόντων δεδομένων σε σχέση πάντοτε προς τα ΣΓΠ.

Ο ορισμός του προβλήματος κατά τρόπο ευσύνοπτο και περιεκτικό συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση των όσων ακολουθούν. Αποτελεί την εισαγωγή στο ειδικότερο επιστημονικό ζήτημα, στις βασικές πτυχές που το συνθέτουν και στα ερωτήματα που ανακύπτουν κατά την προσπάθεια προσέγγισής του. Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η εισαγωγή στο πρόβλημα. Έτσι δίδεται μία συνολική εικόνα, αρχής γενομένης με την ανάδειξη του ζητήματος του χωρικού προσδιορισμού της περιοχής μελέτης, της ασυνέχειας των δεδομένων, γεωμορφολογικών και αρχαιολογικών, των ασυνεπειών της έρευνας, για να καταλήξει στα ερωτήματα που κατ' αρχάς ανακύπτουν και έχουν να κάνουν με τις παραμέτρους που προσδιορίζουν τη διάταξη των αρχαίων θέσεων στην περιοχή, την μεταβολή στο πέρασμα του χρόνου του προτύπου οργάνωσης – νοηματοδότησης του χώρου.

Η παρουσίαση της ιστορίας της έρευνας ταυτίζεται με την διερεύνηση της εξέλιξης του τρόπου προσέγγισης των αρχαιοτήτων της Κυνουρίας. Διακρίνονται τρεις προσεγγίσεις, η περιηγητική (17^{ος} – 19^{ος} αι.), η επιστημονική του 19^{ου} αι. και η επιστημονική του 20^{ου} αι.. Κατά την αναλυτική έκθεση των δεδομένων αναδεικνύεται η εκάστοτε μεθοδολογία προσέγγισης καθώς και οι στόχοι των περιηγητών ή ειδικών ερευνητών, ενώ προκύπτει ανάγλυφα το διαχρονικό ερμηνευτικό πρότυπο, το οποίο καθορίζει την επιστημονική σκέψη μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αι.. Σημαντική πτυχή της συγκεκριμένης ενότητας αποτελεί η περιγραφή της κίνησης στο χώρο επί των τότε οδικών δικτύων στην περιοχή, προκειμένου να υπάρχει μεθοδολογική συνέπεια με το όλο σκεπτικό εφαρμογής ενός μοντέλου εκτίμησης ροών κίνησης στην περιοχή, το οποίο αναπτύσσεται σε επόμενη ενότητα.

Ακολουθεί το κεφάλαιο της συμβολής της παρούσας διατριβής, η οποία τεκμηριώνεται ακριβώς μέσα από την πλήρη ανάδειξη του προβλήματος που διερευνάται. Κατά τον τρόπο αυτό, οι εκάστοτε επιστημολογικές προσεγγίσεις

παρουσιάζονται θεωρητικά και διασυνδέονται κριτικά με την περίπτωση της Κυνουρίας. Πρόκειται, όπως θα εκτεθεί βήμα προς βήμα, για ζήτημα μεθόδου και ακριβώς μέσα από αυτήν την έλλειψη, η ουσία της νέας πρότασης προβάλλει ως αδήριτη αναγκαιότητα. Η τεκμηρίωση της αναγκαιότητας εκπόνησής της βασίζεται στην διαλεκτική αντιπαράθεση των γενικότερων επιστημολογικών εξελίξεων σε σχέση με τα δεδομένα της περιοχής μελέτης. Η ανάδειξη των ποικίλων ερευνητικών προβλημάτων, τα πολλά κενά στην έρευνα, το γενικευμένο ερμηνευτικό σχήμα, ο προσδιορισμός του χώρου μελέτης, κυρίως, όμως, η εν είδει καταλόγου αντιμετώπιση των αρχαιολογικών δεδομένων στην περιοχή καθιστούν πρόδηλη αυτήν την αναγκαιότητα.

Η χρήση των ΣΓΠ ως κεντρικού στοιχείου της μεθόδου προσέγγισης των αρχαιολογικών δεδομένων υιοθετήθηκε για λόγους επιστημολογικής εγκυρότητας, μεθοδολογικής αρτιότητας και ερμηνευτικής πληρότητας. Τα αρχαιολογικά δεδομένα μέσω της γεωαναφοράς και του συσχετισμού με άλλες γεωχωρικές πληροφορίες μετατρέπονται σε αρχαιο-χωρικά. Η ίδια η δομή και λειτουργία της Γεωβάσης επιβάλλει την τυποποίηση κατά την καταχώρισή τους, που γίνεται κατά χρονολογική τάξη και στη βάση συγκεκριμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών. Η ενσωμάτωση εργαλείων χωρικής και στατιστικής ανάλυσης επιτρέπει την παραγωγή δευτερογενών δεδομένων και πληροφορίας, που επιτρέπουν την επανεκτίμηση των άλλοτε ποιοτικών ή περιγραφικά αποδιδόμενων πρωτογενών δεδομένων. Η γλώσσα της αφαίρεσης, των μαθηματικών, της γεωμετρίας μεταμορφώνει τα πρωτογενή δεδομένα, ενώ δεν αποκλείει τη διασύνδεση με την ιστορική και αρχαιολογική πληροφορία και γνώση. Το σχήμα λειτουργεί αμφίδρομα, ως ασφαλιστική δικλείδα ή μέσο ελέγχου της τελικής ερμηνευτικής προσέγγισης ή των προτάσεων ερμηνείας.

Έπεται το κεφάλαιο της παρουσίασης των δεδομένων της έρευνας, των πηγών προέλευσης αυτών των μεθόδων περισυλλογής και του τρόπου καταχώρισης και οργάνωσής τους. Προηγείται η παράθεση των περιγραφικών δεδομένων, τα οποία σχετίζονται με την αρχαία γραμματεία, επιγραφικές μαρτυρίες, ιστορικές μαρτυρίες καθώς και η πληροφορία από τα περιηγητικά κείμενα. Ακολουθεί η παράθεση των πρωτογενών και δευτερογενών γεωχωρικών και αρχαιο-χωρικών δεδομένων σε μορφή καταλόγου. Περιγράφεται η κωδικοποίηση και ο τρόπος καταχώρισης των αρχαιο-χωρικών δεδομένων κατά χρονολογική τάξη (περίοδοι και υπο-περίοδοι) και λειτουργικό προορισμό/χρήση, ενώ ήδη από το σημείο αυτό και ως προς το ζήτημα του χρονολογικού εύρους της ανάλυσης θίγονται ζητήματα που άπτονται της εγκυρότητας της ανάλυσης. Η προέλευση των αρχαιο-χωρικών δεδομένων και η παρουσίαση της μεθόδου περισυλλογής δεδομένων επιφανείας, η οποία αναπτύχθηκε και εφαρμόσθηκε στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, συζητούνται διεξοδικά. Τέλος, παρουσιάζεται η Βάση Αρχαιο-χωρικών Δεδομένων “Καλλιστώ”, στην οποία καταχωρίζεται και οργανώνονται συνολικά τα γεωχωρικά και αρχαιο-χωρικά δεδομένα, πρωτογενή και δευτερογενή.

Ακολουθεί το κεφάλαιο της χωρικής ανάλυσης των δεδομένων. Για λόγους μεθοδολογικής συνέπειας κρίθηκε σκόπιμο να προηγηθεί ο προσδιορισμός της δομής της ανάλυσης, η οποία ξεκινά με την παρουσίαση της μεθοδολογίας προσδιορισμού των ροών κίνησης και την απεικόνιση αυτών εντός της περιοχής μελέτης. Δεν γίνεται λόγος - και τούτο σκόπιμα - για οδικά δίκτυα, καθόσον η κατ' αρχήν κατανόηση της κίνησης του ανθρώπου σε ένα χώρο αποτελεί την προϋπόθεση κατανόησης του ίδιου του χώρου και του τρόπου που ο άνθρωπος διαλεγόταν κάθε φορά με το περιβάλλον του. Αυτό επιτυγχάνεται με την χρήση των κατάλληλων αναλυτικών εργαλείων (ΣΓΠ) σε συνδυασμό με την περιγραφική πληροφορία που αντλείται είτε από την αρχαία γραμματεία είτε από νεότερες έγκυρες πηγές. Η ψηφιοποίηση χαρτογραφικής πληροφορίας σχετικά με το παραδοσιακό οδικό δίκτυο και η ανάλυση ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του γεωπεριβάλλοντος συμπληρώνουν την όλη μεθοδολογία προσέγγισης του ζητήματος. Σε δεύτερο επίπεδο ακολουθεί η παρουσίαση της περιοχής μελέτης ως γεωμορφολογικής οντότητας. Η ανάλυση του γεωλογικού υποβάθρου της περιοχής κατέδειξε τον επιμερισμό σε δύο κύριες γεωτεκτονικές ενότητες και τρεις γεωχωρικές. Ακολούθως, κατά τη διαδικασία της στατιστικής ανάλυσης, τα σημειακά δεδομένα των αρχαίων θέσεων ανά χρονολογική περίοδο εξετάζονται σε συνάρτηση με τη δεδομένη χωρική πραγματικότητα και με άλλα πρωτογενή και παράγωγα γεωχωρικά δεδομένα, όπως αποστάσεις από την ακτογραμμή, από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους του υδρολογικού δικτύου, από άξονες ροών κίνησης ή σε σχέση με εδαφικές κλίσεις, το υψόμετρο και το γεωλογικό υπόβαθρο της κάθε θέσης. Επιχειρείται η εξέταση της διασποράς των θέσεων ανά περίοδο μέσα από την χρήση εργαλείων υπολογισμού πυκνότητας και ανάλυσης ορατότητας. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται περιγραφικά και τεκμηριώνονται μέσω πινάκων, γραφικών παραστάσεων και χαρτογραφικών απεικονίσεων.

Η συζήτηση των αποτελεσμάτων γίνεται πια στο τελευταίο κεφάλαιο, αρχικά κατά χρονολογική τάξη. Τα ποσοτικοποιημένα αποτελέσματα της διαδικασίας ανάλυσης διασυνδέονται με την όλη αρχαιολογική και ιστορική πληροφορία και γνώση. Διαμορφώνεται έτσι το πλαίσιο ερμηνείας των αρχαιο-χωρικών δεδομένων για την περιοχή της Κυνουρίας. Η ανάλυση καταδεικνύει χωρικά φαινόμενα, τα οποία διασυνδέονται με το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο κάθε περιόδου. Η εξάρτηση του προτύπου κατανομής θέσεων από περιβαλλοντικούς παράγοντες καθίσταται προφανής. Εξίσου προφανής, όμως, είναι και η σημασία της πολιτικής - ιστορικής συγκυρίας ως μεταβλητών σημασιοδότησης του χώρου. Η διαμόρφωση του αμυντικού δικτύου στο βόρειο τμήμα αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση. Επίσης, η ζωνικότητα ως προς την διάταξη των θέσεων στον χώρο και οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται ανά περίοδο συνιστά εξαιρετικού ενδιαφέροντος εύρημα, οι μεταβολές του οποίου συμπίπτουν, όχι τυχαία, με αλλαγές του κοινωνικο – οικονομικού μοντέλου. Σε επίπεδο μακροπρόθεσμης θεώρησης, η ενδιάμεση διαχρονικά θέση της περιοχής ενδιαφέροντος προσδιορίζει τελικά και την ιστορική της τροχιά. Ωστόσο, η ανάλυση σε μικρότερη κλίμακα

αναδεικνύει, επίσης, τις εκάστοτε διαφοροποιήσεις και μεταβολές ως προς το κέντρο βάρους εντός των ορίων της.

Σε τρίτο επίπεδο, η συζήτηση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης και η ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων ανά χρονολογική περίοδο συμπληρώνεται από την επιστημολογική διαπραγμάτευση ζητημάτων που άπτονται της χρήσης των ΣΓΠ στην αρχαιολογική έρευνα. Πλέον τα ευρήματα της ανάλυσης και η ερμηνευτική τους προσέγγιση συζητούνται συνολικά και συγκριτικά, σε σχέση με ζητήματα που άπτονται του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, διαδικαστικών και μεταδιαδικαστικών προσεγγίσεων, προβληματισμών ως προς την αφαιρετικότητα των μοντέλων απεικόνισης του χώρου ή των μεθόδων ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν. Η μέσω της χωρικής ανάλυσης δυνατότητα εντοπισμού του αποτυπώματος ανθρωπογενών δραστηριοτήτων ή φαινομένων στον γεωγραφικό χώρο αποτελεί την ουσιαστική συμβολή των ΣΓΠ στην όλη μεθοδολογία προσέγγισης των αρχαιο-χωρικών δεδομένων.

2. ΚΕΦ. 2: Ορισμός του προβλήματος

Ο ορισμός του προβλήματος αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση διερεύνησης των πτυχών του και διαμόρφωσης της μεθόδου αντιμετώπισής του. Στην περίπτωση της Κυνουρίας το πρόβλημα ταυτίζεται με την εξέλιξη της διάταξης των οικισμών διαχρονικά στο πλαίσιο του γεωπεριβάλλοντος και των μεταμορφώσεων που αυτό υφίσταται. Το ζήτημα, λοιπόν, είναι κατεξοχήν χωρικό με τον προσδιορισμό της περιοχής ενδιαφέροντος να συνιστά προϋπόθεση για την περαιτέρω διερεύνηση. Εκ των πραγμάτων αποτελεί ένα από τα δυσκολότερα μεθοδολογικά ζητήματα και κατ' ουσίαν ισοδυναμεί με τον προσδιορισμό του προβλήματος αυτού καθ' αυτού. Χώρος και χρόνος αποτελούν τις δύο όψεις του νομίσματος, τις δύο βασικές συνιστώσες του προβλήματος. Ποια ήταν, λοιπόν, στην αρχαιότητα η Κυνουρία; Προσδιορίζει κάτι ενιαίο και σταθερά προσδιορισμένο καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας[15];

2.1. Η Κυνουρία: Αρχαίες πηγές και αρχαιολογικη προσέγγιση

Εκ των προτέρων επισημαίνεται ότι το ζήτημα στην καλύτερη περίπτωση έχει αντιμετωπισθεί ακροθιγώς από την έρευνα. Η τοπογραφία της κλασικής αρχαιότητας αποτέλεσε σε κάθε περίπτωση τον οδηγό, σε συνδυασμό με τις περιγραφές του περιηγητή Παυσανία (2ος αι. μ.Χ.). Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, το πρόβλημα με τη μελέτη της περιοχής αυτής έχει σοβαρές επιστημολογικές διαστάσεις και στην ουσία του συνδέεται με παραδεδομένες και βαθειά ριζωμένες αντιλήψεις, οι οποίες διαμορφώθηκαν κατά το 19ο και τις αρχές του 20ου αι.[16].

Στο ερώτημα που ήδη ετέθη, πρώτος προσπάθησε να δώσει συνολική απάντηση ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος στο θεμελιακό άρθρο του για την αρχαία Κυνουρία[17]. Επί τη βάσει τοπογραφικών, τοπωνυμικών και λατρευτικών δεδομένων υποστήριξε ότι το έθνος των Κυνουρίων ήταν διεσπαρμένο σε μία ευρύτατη περιοχή που εκτεινόταν από την Αργολίδα μέχρι την κοιλάδα του Ευρώτα και από εκεί έφθανε στη σημερινή δυτική Αρκαδία, γύρω από τον Γορτύνιο ποταμό. Θεμελιώδη χαρακτηριστικά του έθνους των Κυνουρίων ήταν η ιωνική καταγωγή, η λατρεία του *Κύνα* και εν συνεχεία του Ασκληπιού και των Ασκληπιαδών. Η σημαντική, ωστόσο, διαφοροποίηση έγκειται στη διάδοση της λατρείας του Μαλεάτα στο ανατολικό τμήμα της περιοχής εγκατάστασής τους, όπου και επιχωριάζει. Η λατρεία του *Μαλεάτα*, ο οποίος θα συνδεθεί με τον *Ἀπόλλωνα* και τον *Πυθαέα*, εντοπίζεται σε μία ευρεία έκταση από το ακρωτήριο Μαλέας μέχρι το ιερό του Μαλεάτα, κοντά στον σημερινό Κοσμά, τον *Μαλεᾶτο Δρυμό*, κοντά στον Άγιο Πέτρο και το ιερό της Επιδαύρου στην Αργολίδα.

[15] Ρωμαίος 1956, 3· Tomlinson 1972, 14, 76, 88· Toynbee 1969, 184· Meyer 1969, 402· Cartledge 2002, 5, 11· Goester 1993, 45· Φάκλαρης 1990, 18–20, 33 αρ. 61· Shipley 2000, 377· Shipley 2004, 570–71, 578 (Ανθήνη), 586 (Πρασιαί), 594, 595 (Θυρέα)· Bölte 1929, 1304. Ο Shipley 2000, 377 επισημαίνει το πρόβλημα.

[16] Βλ. κατ. κυρίως 60-6

[17] Ρωμαίος 1956

Γεγονός είναι ότι κατά τους ιστορικούς χρόνους, το όνομα "Κυνουρία" προσδιόριζε μια εκτεταμένη περιοχή στην ανατολική ακτή της Πελοποννήσου και την περιοχή γύρω από το Γορτύνιο ποταμό στη σημερινή δυτική Αρκαδία / ανατολική Ηλεία[18]. Χαρακτηριστική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο περιοχών είναι ότι στην περίπτωση της δυτικής Κυνουρίας, προκύπτει η συγκρότηση έθνους[19]. Αντίθετα, για την ανατολική, παράλια Κυνουρία αυτό δεν μπορεί να υποστηριχθεί. Η ιωνική προέλευση δεν μαρτυρείται επιγραφικά, οι δε λιγοστές επιγραφές που έχουν έρθει στο φως παραπέμπουν στον εκδωρισμό του υποτιθέμενου ιωνικού αυτόχθονος έθνους[20]. Οι διαφοροποιήσεις ή ασυνέχειες ή ασυμβατότητες με τις αρχαίες παραδόσεις δεν σταματούν εδώ, όπως θα καταδειχθεί και στις οικείες ενότητες.

Όσον αφορά στα της αρχαίας Κυνουρίας, αν και έχει διατυπωθεί η άποψη ότι το όνομα "Κυνουρία" θα μπορούσε να προσδιορίζει μόνο την Θυρεάτιδα[21], η αρχαία Κυνουρία πρέπει να καταλάμβανε περίπου τα όρια της σημερινής περιοχής[22]. Επί τη βάσει των αρχαίων πηγών, ξεκινώντας από τον ακριβολόγο Θουκυδίδη, Κυνουρία και Θυρεάτις δεν μπορεί να ταυτίζονται[23]. Η Θυρεάτις είναι μέρος της Κυνουρίας, συγκεκριμένα το βόρειο τμήμα αυτής, που συνορεύει με την Αργολίδα. Αφού, λοιπόν, το μέρος θεωρείται μεθόριος, το αυτό ισχύει και για το όλον. Από την άλλη πλευρά πολύ σημαντική είναι η πληροφορία που μας παραδίδει ο Σχολιαστής του Διονυσίου του Περιηγητή, ο οποίος προφανώς αντλεί από παλαιότερη πηγή[24]. Η Κυνουρία περιλαμβάνει τη Θυρέα, την Ανθήνη και τη χώρα των Πρασιών. Το εθνικό *Πραίων* παραπέμπει στον αρχαϊκό τύπο *Πραhίων*[25]. Τέλος, τα τοπογραφικά - τοπωνυμικά δεδομένα που διασώζει ο Κλαύδιος Πτολεμαίος επιβεβαιώνουν την παραπάνω προσέγγιση, με την διάκριση μεταξύ *Κρονίου όρους,* που ταυτίζεται με τον *Πάρνωνα*, τον οποίο ο περιηγητής Παυσανίας περιγράφει ως *ἀνατείνοντα* πίσω ή πέρα από τις κώμες της Θυρεάτιδος[26], και των *ὀρέων τοῦ Ζάρακος,* δηλαδή τις νότιες απολήξεις στην περιοχή του Ζάρακα, μέχρι και το ακρωτήριο Ιέραξ[27]. Από τις πηγές, λοιπόν, προκύπτει ότι την Κυνουρία συγκροτούσαν δύο ενότητες, η Θυρεάτις στα βόρεια, όμορη με την Αργεία, και οι Πρασιές με τη χώρα της στα νότια, μέχρι τη σημερινή Μαδάρα και το Χιονοβούνι.

[18] Για την "αρκαδική" Κυνουρία βλ. Jost 1985, 201-209· Martin 1947, 81-2.
[19] Παυσανιας 8.27.4· Beloch 1923, 169-172· Jost ό.π.· Martin ό.π.
[20] Για την αυτοχθονία βλ. Ηροδοτος, 8.73.1, 8.73.7· Παυσανίας, 3.2.2, 8.27.4. Για τις επιγραφικές μαρτυρίες, κατ. πίν. 6.
[21] Meyer 1969, 402
[22] Βλ. τα συμπεράσματα στο Κουσκουνάς – Χασαπογιάννης – Κακαβούλιας 1981, 35-7.
[23] Θουκυδίδης, 4.56.2, 5.41
[24] Σχόλια εις τον Διονύσιον τον Περιηγητήν (C. Müller, Geographi Graeci Minores, II, 447 [αρ. 415.15-17]
[25] Ρωμαίος 1974, 13
[26] Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.14.8 (Κρόνιον)· Παυσανίας, 2.38, 7 (Πάρνων)
[27] Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.14.9

2.2. Ασυνέπειες, Ασυνέχειες. Η σταθερά του Γεωπεριβάλλοντος

Γενικά, η παραπάνω προσέγγιση του προβλήματος προσδιορισμού του χώρου συμβαδίζει και με τα γεωμορφολογικά δεδομένα της περιοχής. Στην γεωγραφική μελέτη των εγχειριδίων της Υπηρεσίας Πληροφοριών του Βρετανικού Ναυαρχείου, η νοτιοανατολική Πελοποννήσος εξετάζεται ως ξεχωριστή γεωμορφολογική ενότητα, που κωδικοποιείται ως R7 (region 7) και περιλαμβάνει έξι υποενότητες, εκ των οποίων οι πέντε συνδέονται με το ορεινό συγκρότημα του Πάρνωνα που δεσπόζει στην περιοχή. Η περιοχή αυτή μελέτης εκτείνεται από τη Σκιρίτιδα μέχρι την άκρα του Μαλέα και τα Κύθηρα. Ως Κυνουρία ορίζεται η περιοχή που εκτείνεται από τα νότια του Κιβερίου μέχρι σχεδόν τις νότιες απολήξεις του ορεινού όγκου στο ακρωτήριο Ιέραξ[28].

Αν, λοιπόν, γίνει δεκτό ότι κατά τους ιστορικούς χρόνους το όνομα "Κυνουρία" προσδιόριζε τη συγκεκριμένη περιοχή, δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε το ίδιο για την Προϊστορική και Πρωτο-ιστορική περίοδο. Η απουσία γραπτών πηγών, αλλά και τα ίδια τα αρχαιολογικά δεδομένα δεν επιτρέπουν προβολές της κατάστασης πραγμάτων (άραγε ποιας ακριβώς;) μιας συγκεκριμένης χρονικής στιγμής ή περιόδου σε προγενέστερες αυτής περιόδους[29]. Η προβολή ερμηνευτικών σχημάτων των ιστορικών χρόνων στην προϊστορία συνιστά λογικό και μεθοδολογικό σφάλμα, καθώς είναι γνωστό από τα ιστορικά δεδομένα ότι ο συγκεκριμένος γεωγραφικός χώρος νοηματοδοτήθηκε κατά περιόδους διαφορετικά, στη βάση της εκάστοτε πολιτικής συγκυρίας[30]. Ενώ, λοιπόν, είναι προφανές ότι η περιοχή από τη Ζάβιτσα μέχρι τη Μαδάρα λόγω γεωμορφολογίας συνιστά μία γεωγραφική ενότητα που οργανώνεται με ραχοκοκκαλιά την οροσειρά του Πάρνωνα (τον Μαλεβό) και με προσανατολισμό προς τον Αργολικό κόλπο - χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν συνδεόταν με την ενδοχώρα και μάλιστα με ένα εκτεταμένο οδικό δίκτυο[31] - η εκάστοτε πολιτική συγκυρία επέδρασε διαφορετικά, καθώς για ένα μακρό χρονικό διάστημα αποτέλεσε οργανικό τμήμα της Λακωνικής, της Αργείας, ακόμη και του Κοινού των Αρκάδων - αν και για περιορισμένο χρόνο και σε περιορισμένο τμήμα της[32]. Δεν μπορούν, επομένως, να αποκλειστούν ανάλογες επιρροές και νοηματοδοτήσεις και κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Η κατάσταση στην Προϊστορία μένει να εξετασθεί και σκιαγραφηθεί από την ανάλυση των υπαρχόντων δεδομένων και πληροφοριών[33], σε

[28] Admiralty 1945, 179 και εικ. 31, 34.

[29] Βλ. και κατ. 60-2

[30] Αυτό γίνεται ξεκάθαρο στο κεφάλαιο, όπου επιχειρείται η ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης (κατ. σσ. 165 κ.ε.).

[31] Βλ. κατ. σ. 141, Χάρτης αρ.8.

[32] Nielsen 1996, 94–5 και αρ. 22· Vollgraff 1914, 341 και πρβλ. με Plassart 1915, 122–4. Επίσης, Prichett 1989, 88–9 και πρβλ. με Faklaris 1991, 38, σημ. 92–3 and 193· Christien και Spyropoulos 1985, 464, αρ. 67. Η σύνθεση στον Grigorakakis 2009, 185

[33] Βλ. κατ. σσ. 152-76 και 246-67.

κάθε, ωστόσο, περίπτωση το όνομα "Κυνουρία", χρησιμοποιείται συμβατικά ως προσδιοριστικό του γεωγραφικού χώρου των ανατολικών κλιτύων του Πάρνωνα.

Η γεωμορφολογία, ως μακροπρόθεσμη δομή, αποτελεί τον ελάχιστο εκείνο κοινό παρονομαστή που διαμορφώνει ένα αποδεκτό μεθοδολογικό υπόβαθρο ανάλυσης και ερμηνείας. Η προσέγγιση αυτή είναι συμβατή με τη γενικότερη επιστημονική πρακτική κατά τις τελευταίες τέσσερις τουλάχιστον δεκαετίες. Οι έρευνες στη Μεσσηνία, τη νότια Αργολίδα, την Τίρυνθα, το πεδίο της Ασέας, την κοιλάδα του Ευρώτα, αλλά και τα Μεθάνα, τη Νεμέα, το Μπερμπάτι, προσδιορίστηκαν χωρικά στη βάση διακριτών γεωγραφικών ενοτήτων[34]. Αντίθετα, η εξέταση περιοχών στη βάση των σημερινών διοικητικών ορίων ή της κλασικής τοπογραφίας συνιστά μεθοδολογικό σφάλμα, καθώς ομαδοποιεί εκ των προτέρων ανόμοιες μεταξύ τους έννοιες και οντότητες. Η επιστημολογική διάσταση του ζήτηματος είναι προφανής και βρίσκεται στον πυρήνα της αρχαιολογικής αναζήτησης διαχρονικά. Η εξέταση των υλικών δεδομένων μιας εποχής στο πλαίσιο μιας διαφορετικής χωρικής οντότητας, νοηματοδοτημένης σε εντελώς διαφορετική βάση από το πνεύμα, το σύστημα και τους θεσμούς της χρονικής περιόδου κατά την οποία δημιουργήθηκαν, αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε στρεβλές ερμηνείες [35] . Ο γεωγραφικός χώρος, το γεωπεριβάλλον, ο προσδιορισμός μιας ενότητας στη βάση της γεωμορφολογίας προσφέρει μία αποδεκτή βάση ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων, ως του χώρου δράσης των κοινωνιών που τα δημιούργησαν. Το ζήτημα της διάταξης των οικισμών ενέχει στον πυρήνα του το ζήτημα του χώρου, του περιβάλλοντος και των περιορισμών που επιβάλλει στην ανθρώπινη δράση, όχι στο πλαίσιο μιας ντετερμινιστικής ερμηνείας των πραγμάτων, αλλά ως αποτέλεσμα του διαλόγου, της επαφής και γνωριμίας του ανθρώπου με τον περιβάλλοντα χώρο του. Η γεωγραφία αποτελεί, λοιπόν, μία εν πολλοίς ουδέτερη – με σημείο αναφοράς τη γεωμορφολογία - βάση εξέτασης των πραγμάτων.

Η ενότητα, ωστόσο, του χώρου σε μικρή κλίμακα, δεν σημαίνει ότι ισχύει όσο η κλίμακα απεικόνισης αυξάνεται. Τότε, σε ένα άλλο επίπεδο, εμφανίζονται ασυνέχειες και υπο-ενότητες. Αν από το επίπεδο του αναγλύφου περάσει κάποιος στο επίπεδο της γεωλογίας, τότε μπορεί η κατάσταση να είναι και εντελώς διαφορετική. Βεβαίως, το γεωλογικό υπόβαθρο μιας περιοχής και το ανάγλυφο αποτελούν διαφορετικά πράγματα, όχι όμως ασύνδετα μεταξύ τους, όπως προκύπτει από τις σχετικές μελέτες και χαρτοσυνθέσεις του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ). Ειδικά για την περιοχή μελέτης ο συνδυασμός τους χρήζει περαιτέρω διερεύνησης, καθόσον επιβεβαιώνεται η ομοιογένεια του χώρου στη μεγαλύτερή του έκταση, με σημείο, όμως, τομής το ρού του ποταμού Βρασιάτη [36] . Το βόρειο τμήμα ως

[34] Wells και Runnels (eds) 1996· Pullen 2011· Wright et al. 1990· Tartaron et al. 2006· Finke 1988· Zangger 1993· Zangger 1991· Cavanagh et al. 1996· Cavanagh et al. 2002· Runnels et al. 1990· Mee και Forbes (eds) 1997

[35] Το συγκεκριμένο πρόβλημα συζητείται εξαντλητικά στη συνέχεια, σσ. 60-64.

[36] Βλ. κατ. σ. 163, Χάρτης 12

γεωτεκτονική διαμόρφωση είναι διαφορετικό από το νότιο, ενώ και τα αλουβιακά πεδία του Άστρους, του Αγίου Ανδρέα και του Λεωνιδίου αποτελούν το δυναμικό επιγένημα της διαρκούς και σε βάθος χρόνου αλληλεπίδρασης του υδάτινου στοιχείου, δηλαδή των ποτάμιων ροών και θάλασσας[37]. Στη μικρότερη κλίμακα και σε ένα διαφορετικό επίπεδο το αρχικά αδιαφοροποίητο τελικά μπορεί και να κατακερματίζεται. Αυτό, όμως, μένει να διερευνηθεί επισταμένα, να καταδειχθεί και να ενταχθεί σε ένα πλαίσιο ερμηνείας.

2.3. Η προβληματική

Στην περιοχή της Κυνουρίας ήδη από το προκαταρκτικό στάδιο μελέτης των δεδομένων διαπιστώνονται διαφοροποιήσεις. Οι αρχαίες θέσεις στην περιοχή αποτελούν το αποτύπωμα της ανθρώπινης δράσης στο χώρο ύστερα από διαδικασίες γνωριμίας, αλληλεπίδρασης και διαλόγου με τον περιβάλλοντα χώρο. Η εκάστοτε διάταξή τους στο χώρο συνιστά το πρότυπο κατοίκησης και οι συν τω χρόνω μεταβολές του βρίσκονται στο επίκεντρο της όλης ερευνητικής προσπάθειας. Τι συμβαίνει πραγματικά λοιπόν; Η περαιτέρω και σε βάθος διερεύνηση των αρχαιολογικών δεδομένων σε συνδυασμό με το γεωγραφικό χώρο και άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά, καταδεικνύει την πραγματική κατάσταση, τα υποσυστήματα ή τις δομές, που μπορεί να εξηγήσουν τα αρχαιολογικά και ιστορικά δεδομένα, καθώς και το χρονικό τους βάθος ή επίπεδο διάρκειας [38]. Τα διαφορετικά πρότυπα εγκατάστασης κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού σε παράλια ζώνη και ενδοχώρα, η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ταυτότητας στο νότιο τμήμα κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους, οι τάσεις κατακερματισμού και συγκέντρωσης στο βόρειο και νότιο τμήμα αντίστοιχα κατά τις ίδιες χρονικές περιόδους, αλλά και οι τάσεις ομογενοποίησης κατά άλλες, μακρινές μεταξύ τους χρονικές περίοδους (Προϊστορία και Ύστερη Αρχαιότητα) αναδεικνύουν το σύνθετο χαρακτήρα της αναζήτησης και το βάθος του προβλήματος[39]. Η έννοια, τελικά, της μεταβολής ταυτίζεται με την επιστημολογική έννοια της "αστάθειας" τόσο ως προς τη νοηματοδότηση του γεωπεριβάλλοντος, του τοπίου εν προκειμένω [40], όσο και ως εγγενές συστημικό χαρακτηριστικό [41], και βρίσκεται στο επίκεντρο της αναζήτησης. Η παρουσίαση αρχαίων θέσεων κατά τάξη

[37] Η έρευνα του Ολλανδικού Ινστιτούτου Τοπογραφήσεων υπό την διεύθυνση της Yv. Goester (βλ. Goester 1993) έθεσε επί τάπητος το ζήτημα της διαμόρφωσης του πεδίου του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα. Το ζήτημα του αρχαιο-περιβάλλοντος είναι θεμελιακό. Η αναφορά του Jacobs, την οποία ευγενικά μας παραχώρησε η κυρία Goester, δίνει πολύ σημαντικά στοιχεία όσον αφορά στο αρχαιοπεριβάλλον και την εξέλιξή του. Για την έρευνα της Goester βλ. κατ. σ. 47-8. Καίριες παρατηρήσεις και συμπεράσματα του Jacobs αναφορικά με το γεωπεριβάλλον της περιοχής αναφέρονται παρακάτω (σ. 148) και στο κεφάλαιο της παρουσίασης των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης, σσ. 152κε). Το ζήτημα της διαμόρφωσης των παράλιων αλουβιακών πεδίων και της γεωμορφολογίας της περιοχής κατά την αρχαιότητα ειχε τεθεί για πρώτη φορά ήδη τον 19ο αι. από τον Leake (κατ. σσ. 19-20, 30) και Boblaye (κατ. σ. 22).

[38] Για την επιστημολογική προσέγγιση και τον εν γένει προβληματισμό βλ. κατ. σσ. 60-8 και 69-79.

[39] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015) · Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2018

[40] Βλ. κατ. σσ. 81-2 και 90-6

[41] Van der Leeuw και MacGlade 1997

προσανατολισμού και αλφαβητική σειρά στο πλαίσιο ενός γεωγραφικού κελύφους, δεν έχει να προσφέρει πλέον τίποτε. Η Κυνουρία των ιστορικών χρόνων δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί εκ των προτέρων ως μία συνεχής και αδιαφοροποίητη οντότητα. Η διερεύνηση διαχρονικά των μεταβολών της διάταξης των οικισμών, με άλλα λόγια του τρόπου που ο άνθρωπος διαλέγεται με το περιβάλλον του και το νοηματοδοτεί, δεν μπορεί να γίνει πια με τα παραδεδομένα μέσα[42]. Πρόκειται για την χωροχρονική ανάλυση της σχέσης τριών μεταβλητών, των αρχαιολογικών θέσεων ανά περίοδο, των εκάστοτε μεταβολών του γεωπεριβάλλοντος, και τις ανθρώπινης παρουσίας και δραστηριότητας. Η ανάλυση και ερμηνευτική προσέγγιση της σχέσης αυτής γίνεται ανά περίοδο, από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3η προχριστιανικη χιλιετία) μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα (τέλος του 6ου αι. μ.Χ.).

Προτού, ωστόσο, διατυπωθεί η νέα πρόταση αναφορικά με τη μέθοδο που πρέπει να αναπτυχθεί και εφαρμοσθεί, κρίνεται σκόπιμη η αναλυτική εξέταση της εξέλιξης των θεωρητικών προσεγγίσεων και και των μεθόδων που εφαρμόσθηκαν, όσον αφορά στον εντοπισμό, τη μελέτη, την ταύτιση και την ερμηνεία των αρχαιοτήτων της Κυνουρίας. Η παράθεση των δεδομένων που σκιαγραφούν την πορεία που διανύθηκε μέχρι την ανάπτυξη του επιστημονικού πνεύματος και την εφαρμογή επιστημονικών μεθόδων, όπως επίσης και η παρακολούθηση της εξέλιξης της επιστημονικής σκέψης, των πρακτικών και των μεθόδων που εφαρμόσθηκαν μέχρι σήμερα, αποτελεί τον θεμέλιο λίθο συγκρότησης της νέας μεθοδολογικής πρότασης. Από διαφορετική οπτική αν το δει κάποιος, και με δεδομένο ότι η παρούσα μελέτη αφορά στην εφαρμογή μιας μεθόδου, στην οποία οι σύγχρονες τεχνολογίες κατέχουν κεντρική θέση, η κριτική αυτή ιστορική αναδρομή, που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια, επιτρέπει ακριβώς την πλήρη κατανόηση του προβλήματος, ενώ αποτελεί τη γέφυρα προς τη διατύπωση πρότασης ανάπτυξης μιας ολοκληρωμένης μεθόδου, στή βάση των σύγχρονων επιστημολογικών προσεγγίσεων.

[42] Αναλυτικά, κατ. 65-83

3. ΚΕΦ. 3: Οι Αρχαιότητες της Κυνουρίας

3.1. Από την Αρχαιολόγηση στο Διεπιστημονικό πνεύμα

Στην ενότητα που ακολουθεί παρατίθενται σταχυολογημένες πληροφορίες από διοικητικές αναφορές, περιηγητικά κείμενα και ειδικές επιστημονικές πραγματείες που καλύπτουν την περίοδο που ξεκινά από τα τέλη του 17ου και φθάνει μέχρι τις αρχές του 21ου αι. Πρόκειται για μια γόνιμη διαδρομή, κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η γνωριμία με τις αρχαιότητες του τόπου, επιλύθηκαν τοπογραφικά ζητήματα, επιχειρήθηκαν ποικίλες ταυτίσεις, αλλά και διαμορφώθηκε η Σχολή εκείνη σκέψης που καθόρισε το περιγραφικό και ερμηνευτικό πλαίσιο μέχρι και τα τέλη του 20ου αι., με λίγες εξαιρέσεις. Για λόγους διευκόλυνσης και καλύτερης εποπτείας των δεδομένων που σταχυολογήθηκαν διακρίνονται τέσσερις γενικές περίοδοι, οι οποίες ισοδυναμούν με την εξέλιξη της σκέψης από τις πρώτες αναφορές μέχρι και την εισαγωγή διεπιστημονικών μεθόδων στην αρχαιολογική έρευνα. Η περιοδολόγηση αυτή έχει ως εξής:

Α) Το πρώιμο στάδιο (τέλη 17ου και αρχές 18ου αι.), οπότε η αρχαιολόγηση του τόπου γίνεται στο πλαίσιο είτε περιοδειών διοικητών είτε ανθρώπων με έντονο το αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον, οι οποίοι συνδέονται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια με την παρουσία της Γαληνοτάτης στο χώρο της Πελοποννήσου. Η *Ελλάδος Περιήγησις* του Παυσανία βρίσκεται στο επίκεντρο της γνωριμίας με τον τόπο, ήδη από τις πολύ πρώιμες αυτές αναφορές.

Β) Η μέση περίοδος που χρονολογικά εντοπίζεται στα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ο αι. οπότε στο πλαίσιο του ρεύματος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού θα εκδοθεί το 1728 στη Βενετία το τετράτομο έργο του Μελετίου Μήτρου, “Γεωγραφία Παλαιά και Νέα”, το πρώτο γεωγραφικό πόνημα στην ελληνική γλώσσα κατά τους Νεωτέρους Χρόνους. Η γεωγράφηση του χώρου με γνώμονα την Αρχαιότητα βρίσκεται στο επίκεντρο του έργου. Ωστόσο, ο Μελέτιος δεν είναι αυτόπτης. Η συγκριτική του έρευνα δεν οδηγεί σε επιτυχείς ταυτίσεις αρχαίων και νέων θέσεων, τουλάχιστον όσον αφορά στην περιοχή της Κυνουρίας. Παρά ταύτα, στο έργο του εντοπίζονται οι πρώτες, έστω αόριστες και αποκλειστικά βασισμένες στην αρχαία γραμματεία αναφορές στην περιοχή ενδιαφέροντος[43].

Γ) Η ώριμη περίοδος κατά το 19ο αι. Η ειδοποιός διαφορά σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους έγκειται στο επιστημονικό πνεύμα. Ο απλά αρχαιόφιλος ή λόγιος δεν υφίσταται. Αντίθετα, είναι οι ειδικοί πια επιστήμονες, ποικίλων γνωστικών πεδίων, γνώστες των αρχαίων πηγών, οι οποίοι προσπαθούν να αποκωδικοποιήσουν την ιστορική τοπογραφία επί τη βάσει των πηγών και της προσωπικής παρατήρησης. Το ενδιαφέρον δεν

[43] Μελετίου Γεωγραφία παλαιά και νέα… Βενετία, Νικόλαος Γλυκύς, 1728

περιορίζεται μόνο στα μνημεία της αρχαιότητας καθ' αυτά, αλλά και στο χώρο που τα περιβάλλει. Η γνώση οικοδομείται βαθμιαία, διαρκώς υπόκειται στη βάσανο του ελέγχου και αναθεωρείται από ανθρώπους διαφόρων ειδικοτήτων, ιστορικούς, αρχαιολόγους, γεωγράφους, στρατιωτικούς. Οι ταξιδιωτικοί οδηγοί που εκδίδονται στο τέλος της περιόδου, βασίζονται πλέον σε επιστημονικά δημοσιευμένες μελέτες. Τότε γίνεται και η πρώτη κριτική προσέγγιση του έργου του Παυσανία, *Ελλάδος Περιήγησις,* σε επίπεδο πια τεκμηρίωσης και ερμηνείας του περιεχομένου του επί τη βάσει των δεδομένων της Ιστορικής και Αρχαιολογικής Επιστήμης.

Δ) Έτσι, στις αρχές του 20ου αι. θα έχει διαμορφωθεί το υπόβαθρο της εξειδικευμένης, επιστημονικής διερεύνησης του χώρου. Θα διεξαχθούν ανασκαφές και θα εκπονηθούν ειδικές μελέτες. Ωστόσο, η σκιά της παράδοσης πέφτει βαρειά στον τρόπο αντιμετώπισης και ερμηνείας των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος. Οι αρχαίες πηγές, η φιλολογική κυρίως παράδοση, θα προσδιορίσει επί έναν και πλέον αιώνα το πλαίσιο ερμηνείας. Κατά τη δεκαετία του 1980, ωστόσο, θα αρχίσει να σημειώνεται μία στροφή προς την ουσία των πραγμάτων με τις επιστημονικές εργασίες των Christien, Abadie, Spyropoulos, Goester – Jacobs, Κριτζά και Pritchett. Δεν ενδιαφέρει τόσο η ονοματολογία – ονοματοδοσία. Αντίθετα, η μεγάλη κλίμακα, οι μακροπρόθεσμες δομές μπαίνουν πια στο επίκεντρο της επιστημονικής θεώρησης των πραγμάτων. Ο γεωγραφικός χώρος θα βρεθεί σταδιακά στο επίκεντρο. Η τάση αυτή θα εκφρασθεί με πληρότητα το 2011 με την έναρξη του *Αρχαιολογικού Προγράμματος Νότιας Κυνουρίας* και την προσπάθεια ολοκληρωμένης ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων μέσα από το συνδυασμό συστηματικής ανασκαφικής έρευνας, στοχευμένων ερευνών επιφανείας και χρήσης νέων τεχνολογιών από το πεδίο των γεω-επιστημών, μεταξύ των οποίων τα ΣΓΠ, κατέχουν εξέχουσα θέση.

3.2. Από το περιηγητικό στο επιστημονικό πνεύμα

Τα παραπάνω, λοιπόν, αποτελούν βασικά κρατούμενα, προτού εκτεθούν τα όσα παραδίδονται για την περιοχή της Κυνουρίας από τον 17ο-18ο και κυρίως από το 19ο αι., οπότε μετά την Ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, το ενδιαφέρον για την κοιτίδα του Δυτικού Πολιτισμού κορυφώνεται δραματικά[44]. Η αναλυτική παράθεση των δεδομένων επιβάλλεται για λόγους ουσιαστικούς, καθώς έτσι μόνο μπορεί να γίνει αντιληπτός και να τεκμηριωθεί ο πλούτος της πληροφορίας, που δεν περιορίζεται μόνο σε αρχαιολογικά ή ιστορικά δεδομένα, αλλά επεκτείνεται στην περιγραφή δικτύων, το σχολιασμό γεωμορφολογικών δεδομένων και καίριες τοπογραφικές παρατηρήσεις. Για τη διαμόρφωση των επιπέδων δεδομένων, που θα επιτρέψουν την κυρίως ανάλυση και διερεύνηση των μεταβολών στο πρότυπο

[44] Βιγγοπούλου 2005

κατοίκησης στην περιοχή της Κυνουρίας, οι πληροφορίες αυτές από έναν κόσμο ακόμη αλώβητο από εκτεταμένες τεχνικές παραμβάσεις στο χώρο κρίνεται απολύτως απαραίτητη.

Ο Παυσανίας αποτελεί σημείο αναφοράς και για τους περιηγητές των νεωτέρων χρόνων. Αναφορά στην Κυνουρία γίνεται από το Marino Michiel, Γενικό Επιθεωρητή στον Μοριά (Provedittore Generale di Morea) κατά τα έτη 1688-1691, στο πλαίσιο περιοδείας του στην Κυνουρία το 1689[45]. Ο Michiel ξεκινά από την παραλία και αναφέρεται στη Θυρεάτιδα και την πόλη Θυρέα που έδωσε το όνομά της στην περιοχή, αλλά και στη θαλάσσια περιοχή της (Θυρεάτης κόλπος). Ταυτίζει την Ανθήνη με τον Άγιο Ιωάννη και τοποθετεί την Εύα στην περιοχή του Αγίου Πέτρου και Καστριού. Πέρα από τα χωριά αυτά βρίσκονται τα όρια των επικρατειών του Άργους, της Τεγέας και της Σπάρτης. Την εποχή του Michiel, η ίδια περιοχή αποτελούσε το όριο των περιφερειών του Άργους, της Τριπολιτσάς και του Μιστρά στο βασίλειο του Μορέως. Νοτιότερα των παραπάνω θέσεων βρισκόταν η Κυνουρία, από την οποία προέρχεται το όνομα της Τσακωνιάς.

Νέα αναφορά στην Κυνουρία κάνει ο Alesandro Pini, Φλωρεντινός γιατρός στην υπηρεσία του βενετικού στόλου[46], ο οποίος περιηγήθηκε την Πελοπόννησο το 1703. Ο Pini αναφέρεται προφανώς στο χωριό του Άγιο Ιωάννη, που βρίσκεται, όπως λέει, κοντά στην Τσακωνιά και το συνδέει με την ύπαρξη αγαλμάτων εξαιρετικής τέχνης, τα οποία κατεβλήθη προσπάθεια να μεταφερθούν, αλλά τούτο κατέστη αδύνατο εξαιτίας των στενών και απόκρημνων διαβάσεων. Το αν αναφέρεται στη Λουκού είναι δύσκολο να βεβαιωθεί. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι η Λουκού δεν βρίσκεται σε απόκρημνη ούτε απομονωμένη τοποθεσία. Πιθανώς ο Pini αναφέρεται σε κάποια αρχαία θέση επί της οδού που οδηγούσε προς το Ξηροκάμπι.

Το 1810, θα εκδοθεί ο ταξιδιωτικός οδηγός του αρχαιολόγου, τοπογράφου και χαρτογράφου, William Gell, με τίτλο “Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo and an Account of the Monuments of Antiquity at Present existing in that Country”. Το έργο του Gell είναι εξαιρετικό και συνοδεύεται από ακριβείς απεικονίσεις. Ειδικά για την περιοχή της Κυνουρίας ο Gell παραθέτει μόνο την πηγή, εν προκειμένω τον Παυσανία, η Ελλάδος Περιήγησις του οποίου αποτελεί όσον αφορά στην Πελοπόννησο, θεμελιακό έργο της όλης προσπάθειάς του[47]. Κατά τον Gell “…This country (σ.τ.σ. δηλ. η Κυνουρία) is very little known to the present, there

[45] Η σχετική πληροφορία προέρχεται από τον ιστορικό Βασίλειο Σιακωτό, τον οποίο και ευχαριστώ θερμά. Michiel, Museo Civico Correr, miscellanea Provenienze diverse, busta 697c. Η χρονολόγηση στα τελή του 1689 προκύπτει από την εσωτερική αλληλογραφία των αξιωματούχων, που περιηγούνται την Πελοπόννησο, από τις αναφορές που στέλνουν κατά καιρούς από τις διαφόρες περιοδείες τους στην Πελοπόννησο στις μητροπολιτικές αρχές της Βενετίας.

[46] Μάλλιαρης 1997 (με επιγραφή *Gellius*)

[47] Gell 1810, 85

being few objects of curiosity. Genesium and the landing place of Danaus where both situated in the valley bellow the mills…"[48].

Το 1830 θα εκδοθεί το τρίτομο έργο του Βρετανού συνταγματάρχη, William Martin Leake, "Travels in the Morea". Η περιήγησή του στην Πελοπόννησο έγινε κάτα την προεπαναστατική περίοδο, μεταξύ 1805 και 1806. Παρά τα πολιτικά και στρατιωτικά κίνητρα των εν λόγω περιοδειών, η κλασική παιδεία και το επιστημονικό πνεύμα διαπνέουν το έργο του Leake. Ο διεξοδικός στις περιγραφές του και γνώστης των πηγών Βρετανός αξιωματικός περιγράφει την Κυνουρία, το φυσικό περιβάλλον, τη μορφολογία του τοπίου και επιχειρεί ταυτίσεις των αρχαιοτήτων που συναντά. Προσεγγίζει τη Θυρεάτιδα μέσω της στενής και απότομης παραλιακής οδού, η οποία ξεκινούσε από το Κυβέρι, περνούσε από το Ξηροπήγαδο, ίσως τα "Πυράμια" που παραδίδει ο Πλούταρχος, και την περιοχή απέναντι από τον "Ανάβολο", τη "Δίνη" του Παυσανία, για να καταλήξει στις βόρειες παρυφές του κάμπου του Άστρους. Ο κάμπος ήταν φυτεμένος αραιά με ελιές, κυρίως νέα δένδρα, ενώ καλλιεργούνταν καλαμπόκια και αμπέλια. Έλη υπήρχαν μεταξύ του σημερινού "Νησιού" και του όρους Ζάβιτσα. Πρόκειται για την περιοχή που σήμερα εκτείνεται από τον Ατσίγγανο μέχρι το Παλιόχανο και τις παρυφές των Κάτω Βερβαίνων[49].

Στον κάμπο βρίσκονταν τα λεγόμενα Αγιαννίτικα (σημ. Μεσόγειο Άστρος), Μελιγιώτικα (σημ. Χειμερινή Μελιγού), Κορακοβουνίτικα (σημ. Κορακουβούνι) και Πραστιώτικα Καλύβια (σημ. Άγιος Ανδρέας)[50]. Τα δύο πρώτα βρίσκονται στο βόρειο τμήμα της πεδιάδας που φέρει την ονομασία "Άστρος", ενώ τα δύο τελευταια στο νότιο τμήμα, που ονομάζεται "Άγιος Ανδρεάς". Η αβαθής λιμνοθάλασσα του Μουστού και των ελών που τον περιβάλλουν αποτελούν το φυσικό όριο των δύο αυτών γεωφυσικών ενοτήτων[51].

Ο οικισμός στη "Σκάλα" (σημ. Παράλιο Άστρος) ονομαζόταν "Άστρο", τοπωνύμιο γνωστό ήδη από τον Κλαύδιο Πτολεμαίο. Το αρχαίο τείχος στη δυτική κλιτύ της χερσονήσου, όπου η "Σκάλα" (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους), αποτελεί ένδειξη ύπαρξης πόλεως ή κάποιου οχυρού και μπορεί να συνδέεται με το λεγόμενο "τείχος των Αιγινητών" (424 π.Χ.). Η ορατότητα από το "Νησι" προς την απέναντι αργολική ακτή είναι εξαιρετική[52].

Η παραλία στα βόρεια του σημερινού "Νησιού" δεν ενδείκνυται για την προσόρμιση πλοίων, εν αντιθέσει προς την ακτογραμμή αμέσως στα νότια, που, αν και όχι ιδανική, εντούτοις χρησιμοποιείται ως λιμάνι, ειδικά κατά τους θερινούς μήνες. Στη νότια αυτή παραλία εξέβαλλε τότε ο χείμαρρος που είχε τις πηγές του στον Πάρνωνα και διερχόταν σε μικρή απόσταση από τη Λουκού για να εκβάλει στα νότια

[48] Ό.π., 86

[49] Leake 1830^{α}, 476-83

[50] Ό.π., 483-84. Πρόκειται για τις χειμερινές κατοικίες των ανθρώπων που κατοικούν στα χωριά της ενδοχώρας, τον Άγιο Ιωάννη, την (Ορεινή) Μελιγού, το (Ορεινό) Κορακοβούνι και τον Πραστό.

[51] Ό.π., 484.

[52] Ό.π., 484-85.

του Άστρους. Πρόκειται ασφαλώς για τον ποταμό Τάνο, ο οποίος σήμερα εκβάλλει στα βόρεια του "Νησιού" του Παραλίου Άστρους. Ο Leake, ωστόσο, ταυτίζει με τον Τάνο τον σημερινό Βρασιάτη, ο οποίος έφερε το όνομα "Káni" και περνούσε κοντά από τον Άγιο Ανδρέα, για να εκβάλει στο "Παλαιόκαστρο", το σημερινό "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα[53]. Οι αρχαιότητες στη θέση "Παλαιόκαστρο" (σημ. "Νησί") στον Άγιο Ανδρέα ταυτίζονται με τις αρχαίες Πρασιές[54], όπως και οι αρχαιότητες στην περιοχή της Λουκούς με την αρχαία Θυρέα[55]. Η περιοχή γύρω από το μοναστήρι είναι κατάσπαρτη με αρχαιότητες. Οι περιγραφές είναι ιδιαιτέρως λεπτομερείς, ειδικά των τοιχοποιιών και των γλυπτών[56].

Ο δρόμος προς τη Λουκού ξεκινούσε από τα "Αγιαννίτικα Καλύβια" (σημ. Μεσόγειο Άστρος) και ακολουθώντας τις υπώρειες των υψωμάτων κατέληγε στο μοναστήρι έχοντας τον χείμαρρο (Τάνο) στα δεξιά (βόρειά του) και σε απόσταση πανω από 1 χλμ.. Από τη Λουκού ξεκινούσε άλλος δρόμος που ακολουθούσε τη μικρή χαράδρα (σημ. Λεκανόρρεμα), περνούσε κοντά από ένα αρχαίο ελληνικό οχυρό (σημ. "Τειχιό" – "Ελληνικό"), που μπορεί να ταυτιστει με την *Ἀνθήνη*, για να καταλήξει στον Άγιο Ιωάννη (τρεις ώρες απόσταση) και από εκεί στον Άγιο Πέτρο (μία ώρα απόσταση), αφήνοντας στα αριστερά της πορείας μεταξύ των δύο ένα άλλο, μεγαλύτερο οχυρό (εννοεί το Κάστρο της Ωριάς), ενδεχομένως τη *Νηρίδα* των αρχαίων πηγών[57].

Άλλος δρόμος ξεκινούσε πάλι από τα "Αγιαννίτικα Καλύβια" και κατάληγε, ακολουθώντας τις ανατολικές κλιτύς των υψωμάτων, στο "Ελληνικό". Η οδός προς τα "Κορακοβουνίτικα Καλύβια" και τον Άγιο Ανδρέα, επίσης, βρισκόταν στις παρυφές των ασβεστολιθικών υψωμάτων, ενώ ο δρόμος προς τον Πραστό ακολουθούσε τον ρου του σημερινού Βρασιάτη μέχρι τη Μονή Ορθοκωστάς, όπου στρεφόταν προς δυτικά, με κατεύθυνση προς την Καστάνιτσα, και τις δυτικές κλιτύς του Πάρνωνα. Εκεί ο Leake θεωρεί ότι πρέπει να τοποθετηθεί ο *Σκοτίτας* και οι *Ἑρμαῖ,* που αναφέρονται από τον περιηγητή Παυσανία ως τα τελευταία τοπόσημα, προτού εισέλθει στη Λακωνία. Ωστόσο, το προβληματικό μιας τέτοιας ταύτισης αναγνωρίζεται και από τον ίδιο το Leake. Επισημαίνει ότι αν τοποθετηθούν οι *Ἑρμαῖ* στη διάβαση της Καστάνιτσας, τότε δεν μπορεί να ορίζουν τα σύνορα των επικρατειών της Σπάρτης με την Τεγέα. Έχοντας μελετήσει την τοπογραφία της περιοχής, υποθέτει την ύπαρξη *Ἑρμῶν* βορειότερα, στην περιοχή μεταξύ Βερβαίνων και Αγίου Πέτρου – Βουρβούρων[58].

[53] Ό.π., 511. Ονομάζει τον Τάνο "… the river of Loukou …" από το ομώνυμο μοναστήρι (ό.π. 486). Για τον ποταμό " Káni" ό.π. 499 και 501

[54] Ό.π., 497-499. Ταυτίζει το Χερρονήσι (ό.π. 499), το οποίο δεν κατονομάζει, με το ακρωτήριο στο οποίο βρίσκονταν τα χάλκινα αγάλματα που είδε ο Παυσανίας (3.25.4).

[55] Ό.π., 486

[56] Ό.π., 486-91

[57] Ό.π., 492-94

[58] Ό.π., 501 κε, 510 και 523. Συζήτηση του θέματος από τον Jochmus 1857, 46

Τέλος, όσον αφορά τον νότο της Κυνουρίας, ο Leake περιορίζεται σε κάποιες υποθέσεις, όσον αφορά στις θέσεις της *Γλυππίας* και της *Πολίχνης*, ενώ τον αρχαίο *Μαριό* ταυτίζει για λόγους τοπωνυμικούς, αλλά και συμφωνίας των πηγών με τα τοπογραφικά δεδομένα, με το σημερινό Μαρί[59].

Το 1836 θα εκδοθεί στο πλαίσιο της γαλλικής Expedition Scientifique de Morée, το έργο του στρατιωτικού, γεωλόγου και γεωγράφου, Émille Puillon de Boblaye, " *Recherches geographiques sur les ruines de la Morée*". Στην Κυνουρία γίνεται ειδική μνεία. Προσωπική παρατήρηση, γνώση της αρχαίας γραμματείας, της σύγχρονής του βιβλιογραφίας, διεισδυτικό επιστημονικό πνεύμα, εξαιρετικά σχέδια και η εξαιρετική χαρτογραφική απεικόνιση της Πελοποννήσου καθιστούν το έργο του Boblaye σημείο αναφοράς.

Η περιήγηση ξεκινά από τον κοιλάδα του Ελαιούντα στα βόρεια της Ζάβιτσας. Η πρόσβαση από την περιοχή της Λέρνας στην Κυνουρία γίνεται από δύο οδούς, μία παραθαλάσσια, την οποία θεωρεί ότι ακολούθησε ο Παυσανίας και μία ορεινή η οποία διασχίζει τη Ζάβιτσα σε ψηλό σημείο[60]. Ο Boblaye αναφέρεται σε κάποιο πλάτωμα, από το οποίο ξεκινά η κατάβαση προς τη Θυρεάτιδα (η περιοχή κοντά στον Ξυλόπυργο), καθώς και σε ερείπια ενός αρχαίου οχυρού, το οποίο δεσπόζει στην περιοχή και αποτελεί την πύλη της Θυρεάτιδος. Πρόκειται ασφαλώς για την αρχαία ακρόπολη στη θέση "Τσιόροβος". Λίγο πιο κάτω, στις υπώρειες του όρους συναντά κάποιος αρχαία ερείπια (σημ. Κουρμέκι). Συνεχίζοντας φθάνει στο μοναστήρι της Λουκούς. Η περιοχή της Λουκούς βριθει αρχαιοτήτων, τις οποίες ο Boblaye –σωστά- θεωρεί ρωμαϊκές. Πορευόμενος προς τη Σπάρτη ακολουθεί την οδό μέσα από το σημερινό "Λεκανόρρεμα", και φθάνει στο "Παλαιόκαστρο" στη θέση "Ελληνικό". Συσχετίζει την τειχο-δομία με την αντίστοιχη της Μαντινείας, ενώ επισημαίνει την ύπαρξη πυραμιδοειδούς μνημείου στους πρόποδες του υψώματος της αρχαίας ακρόπολης επί της οδού που οδηγούσε στον Άγιο Πέτρο[61]. Μεταξύ του Αγίου Πέτρου και της (ορεινής) Μελιγούς βρίσκεται το κάστρο της Ωριάς[62]. Νότια του Αγίου Πέτρου επισημαίνει την ύπαρξη αρχαίων ερειπίων, τα οποία του υπέδειξαν ντόπιοι (ίσως αναφέρεται στη θέση "Μαρμαράλωνο"), ενώ τρία χιλιόμετρα στα νότια του χωριού, στην κορυφή των εκεί υψωμάτων, στην υδροκριτική γραμμή, ταυτίζει τους τρεις τύμβους (στην πραγματικότητα πρόκειται για λιθοσωρούς) με τους *Ἑρμᾶς* του Παυσανία και το όριο μεταξύ Σπάρτης, Άργους και Τεγέας[63].

Επανερχόμενος στη παραθαλάσσια οδό πρόσβασης στην Κυνουρία από τη Λέρνα και το Κιβέρι, υπογραμμίζει την ανυδρία της περιοχής, την τραχύτητα του εδάφους και τη στενότητα της οδού. Ύστερα από πορεία εννέα χιλιομέτρων φθάνει στην

[59] Leake 1830$^{\beta}$, 8-10 (Γλυππία), 10-11 (Πολίχνα) και 11 (Μαρί)
[60] Boblaye 1836, 65-6
[61] Ό.π, 66
[62] Ό.π, 67
[63] Ό.π, 67

περιοχή της *Δίνης* (σημ. Λιλέικα), ενώ συνεχίζοντας αντικρύζει την παραλία της Θυρεάτιδος και το Θυρεάτη κόλπο[64]. Η προσοχή του στρέφεται στο Άστρος και την αρχαία οχύρωση στον ασβεστολιθικό λόφο στην άκρη της παραλίας (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους). Δεν προχωρεί σε ταύτιση της θέσης, αλλά θεωρεί ότι εκεί υπήρχε κατά την αρχαιότητα πόλη και λιμάνι[65]. Προτού συνεχίσει την πορεία του νότια, αναφέρεται στην παλαιά κοίτη του Τάνου, βόρεια της βραχώδους χερσονήσου, και της σύγχρονής του στα βόρεια[66]. Η πορεία του συνεχίζεται προς το Μουστό. Σχολιάζει τα ερείπια, πιθανότατα, στην θέση "Καστράκι" Μελιγούς ή την Αγία Αναστασία, ενώ ειδική αναφορά κάνει στις αρχαιότητες στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα. Η τειχο-δομία παραλληλίζεται εκ νέου με την αντιστοιχη της αρχαίας Μαντινείας. Εντοπίζεται και κυκλώπειο τμήμα του τείχους. Η θέση κρίνεται ιδιαιτέρως σημαντική. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι τα νομίσματα που περισυνελέγησαν δεν χρονολογούνται πριν από την εποχή του Ιουστινιανού[67]. Θεωρεί, τέλος, ότι είναι πρώιμο να προχωρήσει κάποιος σε ταυτίσεις των αρχαίων θέσεων με τις θέσεις που παραδίδονται από τον Παυσανία (*Θυρέα*, *Ἀνθήνη*, *Εὖα*, *Νηρίς*), δεδομένης της περιληπτικότητας - ασάφειας των πηγών. Λύση στο πρόβλημα μπορεί να δώσει μόνο η πρόοδος της αρχαιολογικής έρευνας[68]. Ωστόσο, φαίνεται πως κλίνει υπέρ της ταύτισης της ακρόπολης στο σημερινό "Νησί" του Αγίου Ανδρέα με τη *Θυρέα*, ενώ θεωρεί πως η άλλη ακρόπολη στη θέση "Ελληνικό" μπορεί να ταυτιστεί με την αρχαία *Ἀνθήνη*. Η *Νηρίς* πρέπει να αναζητηθεί επί του ρού του ποταμού Τάνου, που ταυτίζει με το μεγάλο ρέμα του Αγίου Πέτρου και τον *Χάραδρο* του *Στατίου*, ενώ πριν από την εγκατάσταση των Αιγινητών στη Θυρεάτιδα (πριν τον Πελοποννησιακό πόλεμο), χρονολογεί το αρχαίο οχυρό στον Τσιόροβο, την οχύρωση στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους και μέρος της αρχαίας οχύρωσης στο "Νησί") του Αγίου Ανδρέα[69].

Οι περιγραφές του Boblaye, θα ολοκληρωθούν στην συνέχεια του έργου του, στο κεφάλαιο όπου περιηγείται την άλλοτε επικράτεια των "Ελευθερολακώνων". Εκτεταμένη αναφορά κάνει για τις Πρασιές, τη σημαντικότερη θέση της περιοχής, το βορειότερο πόλισμα των Ελευθερολακώνων. Ταυτίζει τη θέση της με την αρχαία οχύρωση στη θέση "Παλαιόκαστρο" στα νότια του Τυρού (σημ. "Κάστρο" Τυρού) και θεωρεί οτι η επικράτειά της ταυτιζόταν με την έκταση της Τσακωνιάς[70]. Την Γλυππία ταυτιζει με το "Παλαιόκαστρο" στη Λυμπιάδα, αναφέρεται σε τάφους στον Κοσμά, στα χάλκινα ειδώλια που οι ντόπιοι πωλούν στους ξένους, καθώς και σε ισχυρισμούς των ντόπιων για την ύπαρξη αρχαίων ερειπίων στις υπώρειες του όρους Μαζαράκι[71].

[64] Ό.π, 67
[65] Ό.π, 67-8
[66] Ό.π, 68
[67] Ό.π. βλ. και Φάκλαρης 1990, 48 και σημ. 130· Καράγιωργα 1963
[68] Boblaye 1836, 68
[69] Ό.π, 68-9
[70] Ό.π, 102
[71] Ό.π, 96-7

Ο *Μαριός* τοποθετείται κοντά στο σημερινό Μαρί, πάνω από το Μαριόρεμα, στη θέση "Παλαιόκαστρο"[72].

Το 1841 εξεδόθη το έργο του Ludwigg Ross, "Reisen im Peloponess". Είναι η πρώτη πραγματεία αρχαιολόγου για την περιοχή, μεταξύ άλλων, και της Κυνουρίας[73]. Η δομή του έργου του είναι αυτή ενός περιηγητικού κειμένου. Η επιρροή της *Ελλάδος Περιήγησης* είναι προφανής.

Η πρόσβαση στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, τη Θυρεάτιδα πραγματοποιείται από δύο προσβάσεις, από την περιοχή του Κιβερίου και κατά μήκος της παραθαλάσσιας οδού που εκτείνεται στις ανατολικές υπώρειες της Ζάβιτσας, προς τη θάλασσα και ταυτίζεται με τα "Ανιγραία"[74], και από το πεδίο του Ελαιούντα, πάνω από τη Ζάβιτσα. Ο δεύτερος δρόμος περνά σε μικρή απόσταση από τον "Παλαιόπυργο" (σημερινό Ξυλόπυργο), διασχίζει την αρχαία ακρόπολη στον Τσιόροβο, φθάνει στα Δολιανίτικα Καλύβια (σημ. Κάτω Δολιανά) και διασχίζει τον ποταμό Τάνο για να καταλήξει στην Μονή Λουκούς[75]. Η γεωμορφολογία της περιοχής προσδιορίζεται από το ορεινό συγκρότημα του Παρνωνος στα δυτικά και νότια, το όρος Ζάβιτσα στα βόρεια και το Παρθένιον στα βορειοδυτικά. Δύο ποταμοί, ο Τάνος που πηγάζει στην περιοχή του Αγίου Πέτρου διασχίζει το βόρειο τμήμα της πεδιάδας, και ο "Kani" (σημ. Βρασιάτης), το νότιο τμήμα[76]. Το Άστρος (σημ. "Νησί") και τα Αγιαννίτικα Καλύβια (σημ. μεσόγειο Άστρος) δεσπόζουν στην περιοχή, με το τοπωνύμιο "Άστρος" να ανάγεται στο *Ἄστρον* του Κλαυδίου Πτολεμαίου. Εκεί στη δυτική πλαγιά της ασβεστολιθικής χερσονήσου υπάρχουν τα ερείπια αρχαίας οχύρωσης, η οποία μπορεί να ταυτιστεί με το "τείχος των Αιγινητών" [77]. Ακολουθώντας την παραλιακή οδό προς το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, στην πεδιάδα μεταξύ του μετοχίου της Αγίας Τριάδας και της θάλασσας, υπάρχουν ερείπια ελληνικών χρόνων (Αγ. Αναστασία ή Καστράκι;), τα οποία ταυτίζει με την Ἀνθήνη[78]. Συνεχίζοντας νότια, φθάνει στο Μουστό και το Χερρονήσι και από εκεί στο "Παλαιόκαστρο" του Αγίου Ανδρέα (σημ. "Νησι"). Για το όνομα της θέσης δεν προτείνει κάποια ταύτιση, θεωρώντας ότι εν προκειμένω οι πηγές σιωπούν. Τέλος, απορρίπτει την ταύτιση της θέσης από τον Leake με τις Πρασιές[79]. Η πορεία συνεχίζεται από την παραλία του Αγίου Ανδρέα προς την ενδοχώρα παράλληλα προς

[72] Ό.π, 96

[73] Ο Ross υπήρξε πρώτος καθηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και Γενικός Έφορος των Αρχαιοτήτων στην Αθήνα. Το έργο του εκδόθηκε σε δύο τόμους. Dyson 2008, 74.

[74] Ross 1841, 152-53. Και εδώ γίνεται αναφορά στο "Γενέσιον", τους "Αποβάθμους" ή "Πυράμια" και τη "Δίνη". Για τις θέσεις, βλ. Φάκλαρης 1990, 197-200. Για τη "Δίνη" ειδικότερα, Mariolakos και Mariolakos 2004

[75] Ο δρόμος αυτός διασταυρώνεται με την οδό που έχει κατεύθυνση προς το φυλακείο στη θέση "Ανεμόμυλος" και τις διαβάσεις του Παρθενίου όρους. Ross 1841, 157 και 161-63

[76] Ό.π., 153, 158

[77] Ό.π., 160

[78] Ό.π., 163

[79] Ό.π., 164-65

τον ποταμό "Κάνι" (σημ. Βρασιάτη) προς την Καστάνιτσα, τη Σίταινα και τον Πραστό[80]. Στην αναζήτηση της Θυρεάς και με δεδομένη την ταύτιση της οχύρωσης στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους με το "τείχος των Αιγινητών", προχωρεί στην τολμηρή ταύτιση των ερειπίων στην περιοχή της Λουκούς με τη *Θυρέα* [81], ενώ αυτά του "Παλαιοκάστρου" στη νότια κλιτύ της Ζάβιτσας (Τσιόροβος), επί του δρόμου από τη Λουκού προς την Αργολίδα, με την *Ανθήνη*[82]. Από τη Λουκού ξεκινά άλλος δρόμος προς τον Άγιο Ιωάννη και διά του Ξηροκαμπίου στον Άγιο Πέτρο. Ο κύριος, ωστόσο, δρόμος προς τη Σπάρτη περνά από τα Μελιγιώτικα Καλύβια (σημ. χειμερινή Μελιγού), ανεβαίνει τις ανατολικές κλιτύες των προβούνων του Πάρνωνα και περνά κοντά από την αρχαία ακρόπολη στο "Ελληνικό", την *Νηρίδα* κατά τον Ross, από όπου ξεκινούν δύο ρέματα, το ένα που κατευθύνεται βορειονατολικά προς τη (χειμερινή) Μελιγού και το άλλο βορειοδυτικά προς τη Λουκού και τον ποταμό Τάνο[83]. Από το "Ελληνικό" ή "*Νηρίδα*", ο δρόμος κατευθύνεται προς την (ορεινή) Μελιγού, τον Άγιο Ιωάννη, τη Μονή Μαλεβής και τον Άγιο Πέτρο, από όπου κάποιος μπορεί να κατευθυνθεί βόρεια – βορειοδυτικά προς την Τεγέα, δυτικά προς την αρχαία Φυλάκη και νοτιοδυτικά προς τη Σπάρτη διά των Φονεμένων και των "Καρυών" (σημ. Αράχωβα) [84]. Το ενδιαφέρον του Ross εστιάζεται στο δρόμο προς στη Σπάρτη, συγκεκριμένα στη θέση "στους Φονεμένους". Εκεί υπήρχαν οι τρεις λιθοσωροί, που μπορούν να ταυτίζονται με τους *Ἑρμᾶς,* στο σύνορο Τεγέας, Άργους και Σπάρτης. Αν, ωστόσο, οι *Ἑρμαῖ* που περιγράφει ο περιηγητής Παυσανίας ήταν στο δρόμο που οδηγούσε στην αρχαία *Φυλάκη*, λίγο βορειότερα, η θέση "στους Φονεμένους" μπορεί να ταυτισθεί με τον τόπο, όπου ο Ηρακλής νίκησε τον Ιπποκόωντα και τους γιούς του, το δε ιερό του *Διός Σκοτίτα* να αναζητηθεί στην περιοχή της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων. Στα νότια ο Ross θεωρεί πιθανότερη την ταύτιση της ακρόπολης στον σημερινό Τυρό με τις *Πρασιές*[85].

Η περιοχή της Κυνουρίας θα τύχει της προσοχής και ενός ακόμη ειδικού της εποχής, του ιστορικού και αρχαιολόγου, Ernst Curtius, του οποίου το έργο "Peloponnesos, eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel" θα εκδοθεί στα 1851. Ακολουθώντας την πορεία του περιηγητή Παυσανία ξεκινά την τοπογραφική του περιήγηση από τη διάβαση του Μαρίου. Στα νότια του σημερινού χωριού – οικισμού επισημαίνει τη θέση ενός παλαιού κάστρου. Εν συνεχεία, αναφέρεται στο Παλαιόκαστρο της Λυμπιάδας, που το ταυτίζει με την αρχαια *Γλυππία* και, όπως και με το Μαρί, σχολιάζει την στρατηγική θέση που κατέχει. Στον Κοσμά υπάρχουν τάφοι, ενώ κάνει λόγο και για χάλκινα αντικείμενα[86]. Η θέση του

[80] Ό.π., 167
[81] Ό.π., 169-71. Η πρόσβαση προς τη Λουκού γίνεται από τα Αγιαννίτικα Καλύβια (σημ. Μεσόγειο Άστρος) προς τα δυτικά, ακολουθώντας το δρόμο στις υπώρειες των υψωμάτων.
[82] Ό.π., 164
[83] Ό.π., 170-71
[84] Ό.π., 173-75
[85] Ό.π., 172-74. Για τις Πρασιές σ. 166
[86] Ό.π., 303-4.

Οριόντα (Ρέοντος) έλκει το ενδιαφέρον του, όπως και τα ερείπια της Σοχάς. Ωστόσο, για τον Curtius η Τσακωνιά, αν και έχει αρκετά χωριά, στερείται αρχαίων θέσεων. Στα ανατολικά, στην παραλία, τα πράγματα γίνονται πολύ ενδιαφέροντα κοντά στο Λεωνίδιο, όπου στη θέση "Dogana", εντοπίζει τα λείψανα ενός αρχαίου κτιρίου που έχει μετατραπεί σε εκκλησία (η σημ. εκκλησία του Αγίου Λεωνίδη), ενώ λίγο ψηλότερα υπάρχουν καθαρές ενδείξεις ύπαρξης μιας αρχαίας πόλης. Ακόμη πιο ψηλά, στην κορυφή, στον Άγιο Αθανάσιο, υπάρχει ενετική οχύρωση, η οποία έχει ως υποδομή τοίχο αρχαίου ελληνικού κτιρίου.

Πενήντα στάδια βορειότερα είναι η περιοχή του Τυρού και τα τείχη αξιοσημείωτου αρχαίου ελληνικού οχυρού, το οποίο ταυτίζει με τις *Πρασιές*[87]. Αποδίδει την προέλευση του ονόματος του παρακείμενου χωριού, στις σχέσεις των *Πρασιέων* με τη Φοινίκη, όπως αυτές αποκαλύπτονται από τις μυθικές παραδόσεις[88]. Ακόμη βορειότερα, στις υπώρειες του Λαγοβουνίου, στο ακρότατο ασβεστολιθικό έξαρμα (σημ. "Νησί"), βρίσκεται το "Παλαιόκαστρο" του Αγίου Ανδρέα[89].

Στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας δεσπόζει το όρος Ζάβιτσα, στην οποία υπάρχει η οδός των *Ἀνιγραίων*. Θεωρεί ότι η πορεία του Παυσανία ήταν κατά μήκος της παραλίας οδού, ενώ κάνει λόγο και για τον οδικό άξονα που διέσχιζε την κορυφή της Ζάβιτσας, περνώντας κοντά από τον κυκλικό πύργο, τον σημερινό "Ξυλόπυργο", για να καταλήξει εν συνεχεία στη Λουκού. Η περιγραφή του, της διακλάδωσης του οδικού άξονα Άργους – Λέρνας σε τρεις επιμέρους οδικούς άξονες, έναν προς την Τεγέα, διά της Ανδρίτσας, και δύο προς την Κυνουρία, θυμίζει την ανάλογη παρατήρηση του Ross, ακόμη και ως διατύπωση[90]. Η παραλιακή οδός, που ταυτίζεται με τη διάβαση των *Ἀνιγραίων*, την οποία διήλθε ο περιηγητής Παυσανίας, είναι ένας πολύ στενός δρόμος σε έδαφος με μεγάλες κλίσεις, που καταλήγει στο νότιο τμήμα του όρους, στην περιοχή του Αναβόλου, πηγής γλυκού νερού που αναβλύζει μέσα στη θάλασσα και συνδέεται ίσως με την καταβόθρα του όρους Παρθενίου. Στο νότιο τμήμα του όρους, οι κλίσεις γίνονται ακόμη πιο έντονες[91]. Στο τέλος της οδού μπορεί κανείς να δει τον κάμπο του Άστρους, καθώς και βάλτους. Δύο χείμαρροι διατρέχουν το πεδίο. Ταυτίζει τον βορειότερο, το ποτάμι της Λουκούς, με τον ποταμό Τάνο, του οποίου οι πηγές είναι κοντά στον Άγιο Πέτρο και οι εκβολές στα νότια του Άστρους (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους). Κατά τον Curtius ο ποταμός του Αγίου Ανδρέα, ο σημερινός Βρασιάτης, του οποίου οι πηγές βρίσκονται στο Μαλεβό, είναι υποδεέστερος του Τάνου[92]. Μεταξύ των δύο ποταμών υπάρχουν πηγές υφάλμυρου νερού, οι οποίες δημιουργούν τη λιμνοθάλασσα του Μουστού μεταξύ των ασβεστολιθικών προβούνων του Πάρνωνα και των αμμοθινών που έχουν σχηματιστεί στα δυτικά του. Η αποξήρανση μέρους του υγροτόπου δεν έχει

[87] Curtius 1851, 305-6
[88] Ό.π., 306 και σημ. 81
[89] Ό.π., 305
[90] Ό.π., 372
[91] Ό.π., 372-73
[92] Ό.π., 373

σημαντικά αποτελέσματα, καθώς παρατηρείται διείσδυση του θαλασσινού νερού. Στο νότιο πέρας της λίμνης υπάρχει το βραχώδες έξαρμα του Χερρονησίου[93]. Οι κύριοι οικισμοί αναπτύσσονται στα οροπέδια του Πάρνωνα, ενώ στην παραλία υπάρχουν τα λεγόμενα "Καλύβια" τους, οι χειμερινοί οικισμοί, δύο στο βόρειο τμήμα που συνδέεονται με τα χωριά της (ορεινής) Μελιγούς και του Αγίου Ιωάννη και δύο στα νότια, τα οποία ανήκουν στην Τσακωνιά και συνδέονται με τα χωριά του (σημ. ορεινού) Κορακοβουνίου και του Πραστού. Στα οροπέδια εκτρέφονται ζώα, κυρίως βοοειδή, ενώ στην παράλια ζώνη, κοντά στις υπώρειες των προβούνων του Πάρνωνα, καλλιεργούνται αμπέλια, ελιές και καλαμπόκι[94]. Όλη αυτή η περιοχή κατά τους αρχαίους χρόνους ανήκε στην Κυνουρία, την διαφιλονικούμενη μεταξύ Αργείων και Λακεδαιμονίων περιοχή. Αφού παραθέτει τις πηγές αναφορικά με την ιστορία της Κυνουρίας μέχρι και το τέλος των κλασικών χρόνων, ο Curtius προχωρεί σε παρατηρήσεις τοπογραφικού ενδιαφέροντος. Στέκεται στην αναφορά του Ευριπίδη ότι ο Τάνος αποτελούσε το φυσικό όριο μεταξύ Αργείας και Λακωνικής, την οποία συσχετίζει με την παλαιότερη κοίτη του Τάνου στα νότια του Παραλίου Άστρους, πολύ κοντά στον υγρότοπο του Μουστού. Η συγκεκριμένη οριογραμμή ταυτίζεται με το όριο μεταξύ της μετέπειτα Τσακωνιάς και του βόρειου τμήματος της Κυνουρίας[95].

Τα τοπογραφικά, ωστόσο, ζητήματα είναι πολλά, καθώς αν και οι αρχαιότητες είναι διάσπαρτες, επιγραφικές ή άλλες μαρτυρίες από την περιόδο είναι εξαιρετικά φτωχές. Επιπλέον, από τις αρχαίες αυτές θέσεις καμία δεν φαίνεται να δεσπόζει στο πεδίο της Θυρεάτιδος. Έτσι, προχωρεί σε περιγραφή των αρχαιοτήτων και αρχαίων θέσεων επί των οδικών αξόνων στους οποίους κινείται. Δύο δρόμοι υπήρχαν επί των ημερών του Curtius, μόλις κάποιος άφηνε πίσω του τη διάβαση των *Άνιγραίων*, ένας παραλιακός και ένας μεσόγειος. Ο παραλιακός οδηγούσε στο (σημ. Παράλιο) Άστρος, όπου τα κατάλοιπα τείχους πολυγωνικής τοιχοδομίας. Παρουσιάζει δομικές διαφορές ως προς τα κυκλώπεια τείχη στην Τίρυνθα, αλλά θεωρείται ως η αρχαιότερη τέτοια κατασκευή στην περιοχή κυρίως λόγω της τοιχοδομίας. Δεν υπάρχουν ίχνη τείχους πουθενά αλλού εκτός από τη δυτική πλευρά του υψώματος (σημ."Νησί"), ούτε ίχνη κάποιου οικισμού[96]. Συνεχίζοντας βορειότερα, πριν από τον υγρότοπο του Μουστού, συναντά αρχαία ελληνικά ερείπια, ίσως στην περιοχή της θέσης "Καστράκι" ή της Αγίας Αναστασίας, ενώ συνεχίζοντας βορειότερα φθάνει στο "Παλαιόκαστρο" στην ακρόπολη του "Νησιού" του Αγίου Ανδρέα, κοντά στη νότια όχθη του ποταμού της Καστάνιτσας (σημ. Βρασιάτης). Για το "Παλαιόκαστρο" σημειώνει την έκτασή του. Πρώτος αυτός αναφέρει ότι παρουσιάζει χαρακτηριστικά πόλεως, την οποία ταυτίζει με τη *Θυρέα*, καθώς βρίσκεται πάνω στην παραλία. Τα τείχη είναι εντυπωσιακά, ενώ φαίνεται ότι υπάρχει ορθοκανονικό πολεοδομικό

[93] Ό.π., 374
[94] Ό.π, 374-75
[95] Ό.π, 375-77
[96] Ό.π, 377

σύστημα. Το "Παλαιόκαστρο" βρίσκεται στο νοτιώτερο άκρο του πεδίου[97]. Από εκεί και πέρα ξεκινούν τα βουνά της Τσακωνιάς. Άλλη αρχαία θέση βρίσκεται στον μεσόγειο δρόμο που οδηγεί διά της κορυφής της Ζάβιτσας στα (σημ. Κάτω) Δολιανά και τη Λουκού. Εκεί υπάρχουν τα ερείπια αρχαίου κάστρου, το οποίο βρίσκεται σε σημείο κλειδί, ελέγχοντας τη διάβαση από και προς την Αργολίδα (ή τη Θυρεάτιδα). Λίγο πιο κάτω, στους πρόποδες του βουνού, αναφέρει την ύπαρξη διάσπαρτων ερειπίων σε ένα μικρό πλάτωμα πάνω από το ποτάμι (θέση "Κουρμέκι") [98] . Συνεχίζοντας επί της οδού και διασχίζοντας την ευρεία κοίτη του ποταμού Τάνου φθάνει στη Λουκού. Η θέση βρίσκεται στη συμβολή ενός ρέματος (σημ. "Λεκανόρεμα"), που κατέρχεται από νότια, με τον ποταμό Τάνο. Ρωμαϊκό υδραγωγείο μεταφέρει το νέρο δύο πηγών στο μοναστήρι της Λουκούς (Μεταμορφώσεως του Σωτήρος). Στην περιοχή έσκαψε ο Βελή Πασσάς. Γεγονός, ωστόσο, είναι ότι παρά τον πλούτο σε αρχαιότητες, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι δεν πρόκειται για κάποια πόλη της ελληνικής αρχαιότητας. Όλα παραπέμπουν στην ύπαρξη ρωμαϊκής έπαυλης [99] . Από το μοναστήρι ξεκινά δρόμος, ο οποίος ακολουθώντας την χαράδρα του Λεκανορέματος φθάνει στην αρχαία ακρόπολη στο "Ελληνικό". Η θέση είναι καίρια, ελέγχοντας το οδικό δίκτυο προς τη Σπάρτη, τα τείχη της αρχαίας ακρόπολης επιβλητικά. Από το "Ελληνικό" ξεκινά άλλο ρέμα (το ρέμα της Μελιγούς), που καταλήγει στα "Μελιγιώτικα Καλύβια". Ακριβώς από αυτήν την κοιλάδα διέρχεται ο κύριος δρόμος προς τη Σπάρτη, περνά από το "Ελληνικό", διέρχεται απέναντι από την (ορεινή) Μελιγού, και τον Άγιο Ιωάννη και μέσα από το Ξηροκάμπι καταλήγει στον Άγιο Πέτρο[100]. Ο Curtius αναπτύσσει το σκεπτικό του αναφορικά με την ιστορική τοπογραφία της περιοχής, και τα παραδιδόμενα από το Θουκυδίδη, το Στάτιο και τον Παυσανία. Θεωρεί ότι η *Ἀνθήνη* μπορεί να ταυτισθεί με τη θέση στο "Ελληνικό", η *Νηρίς* και ο ποταμός *Χάραδρος* με κάποιο σημείο επί του ποταμού του Αγίου Ανδρέα, ενώ η *Εὔα* πρέπει να τοποθετηθεί, όπως προκύπτει από την πορεία του Παυσανία, αλλά και την αναφορά σε Ασκληπιείο (ιερό του Πολεμοκράτη) στην περιοχή του Αγίου Πέτρου[101]. Το άμεσο περιβάλλον το Αγίου Πέτρου ταυτίζεται με σημαντική υδροκριτική γραμμή, από όπου πηγάζουν τρεις ποταμοί, ο *Ἀλφειός*, ο Τάνος και ο *Οἰνούς*. Πρόκειται για σύνορο τριών αρχαίων επικρατειών, αυτής της Σπάρτης, του Άργους και της Τεγέας. Η θεώρηση της *Εὔας* ως αρκαδικής πόλης από τον Στέφανο Βυζάντιο, ενδεχομένως οφείλεται στη θέση της στο σύνορο αυτό. Από την περιοχή του Αγίου Πέτρου ο Παυσανίας κατευθύνθηκε προς την περιοχή των *Ἑρμῶν.*

Ακολουθεί η έκδοση το 1857 της πραγματείας του στρατηγού, August Giacomo Jochmus. Μεταξύ άλλων, ο Jochmus εξετάζει τις αναφορές των πηγών σχετικά με την

[97] Ό.π, 377-78
[98] Ό.π, 378
[99] Ό.π, 379
[100] Ό.π, 380-81
[101] Ό.π, 381-83

μάχη της Σελλασίας (222 π.Χ.), στο πλαίσιο της οποίας πραγματοποιεί επιτόπια έρευνα σε αναζήτηση του οδικού άξονα που ακολούθησε ο Παυσανίας κατά την πορεία του από το Άργος και εν συνεχεία τη Θυρεάτιδα προς τη Σπάρτη. Παρεμπιπτόντως συζητά και ζητήματα αναφορικά με την τοπογραφία της Θυρεάτιδος[102]. Βασιζόμενος στις αναφορές του Παυσανία και στο έργο του Leake, περιγράφει ως σύνορο του βόρειου τμήματος της Κυνουρίας (Θυρεάτιδος) την περιοχή μεταξύ του κάστρου της Ωριάς και της (σημ. Ορεινής) Μελιγούς. Τοπογραφικό ορόσημο της περιοχής είναι ο ποταμός "Elipida", ο οποίος ξεκινά την πορεία του από την πηγή με αναβλύζοντα ύδατα στο ανατολικό τμήμα του Ξηροκαμπίου, 1400μ. βόρεια του κάστρου της Ωριάς. Το όνομα "Elipida", που αναφέρει ο Jochmus, παραπέμπει στη λέξη "Λεπίδα", ίσως πρόκειται για το έναρθρο ουσιαστικό "η Λεπίδα", που ακόμη και σήμερα προσδιορίζει την ομώνυμη αναβλύζουσα πηγή και τον περιβάλλοντα χώρο της. Φαίνεται πως τότε προσδιόριζε και το νότιο κλάδο του ποταμού Βρασιάτη, για τον οποίο ο Leake παραδίδει ότι ονομαζόταν "Kani" και τον ταυτίζει με τον ποταμό Τάνο. Ο ρους του "Elipida" είναι προς τα νότια, προς τον Πλάτανο και τη συμβολή με τον ποταμό της Καστάνιτσας, που ρέει προς τα ανατολικά και εκβάλλει στη θάλασσα του Αγίου Ανδρέα. Ο Jochmus απορρίπτει τον Boblaye και την ταύτιση του Τάνου με τον ποταμό της Λουκούς που πηγάζει στην περιοχή του Αγίου Πέτρου και συντάσσεται με την τοπογραφική θεώρηση του Leake[103].

Παρά τις όποιες αντιφάσεις του ή ανατροπές στις ταυτίσεις που έχουν σημειωθεί έκτοτε, η προσέγγιση από τον Jochmus της ιστορικής τοπογραφίας της περιοχής είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα. Πέρα από τον εντοπισμό της συνοριακής γραμμής στη γραμμή κάστρου Ωριάς – Ξηροκαμπίου – (ορεινής) Μελιγούς, η οποία καταδεικνύει την αναλυτική του δεινότητα, επισημαίνει την ύπαρξη φυλακείου στο ενδιάμεσο της απόστασης μεταξύ του κάστρου της Ωριάς και της Μελιγούς, προφανώς αυτό που σήμερα στην έρευνα προσδιορίζεται ως φυλακείο στο "Σπαθοκομμένο"[104], και προσδιορίζει την βασική διάβαση από την περιοχή της Θυρεάτιδος προς τη Σπάρτη μεταξύ Αγίου Πέτρου και Αράχωβας[105]. Προχωρεί στην τοπογραφική αποτύπωση και σχεδίαση του αρχαίου φυλακείου στο "Σπαθοκομμένο", του αρχαίου κτιρίου στην περιοχή του Μαρμαράλωνου του Αγίου Πέτρου[106], στα αριστερά της γέφυρας του Αγίου Πέτρου, το οποίο ταυτίζει με το ιερό του Διός Σκοτίτα και των τριών λιθοσωρών στη θέση "στους Φονεμένους", που ταυτίζει, όπως και ο Leake, με το ιερό του Ηρακλή, τον τόπο όπου ο ήρωας νίκησε τον Ιπποκώοντα και τους γιούς του. Εκεί στα δυτικά του Αγίου Πέτρου απλωνόταν τα δάσος του *Σκοτίτα*. Οι Φονεμένοι βρίσκονται σε απόσταση 45 λεπτών από τη γέφυρα του Αγίου Πέτρου, στο ενδιάμεσο της

[102] Jochmus 1857, 41-44
[103] Ό.π, 43 (sect. K)
[104] Ό.π, 43.
[105] Ό.π, 41, 43. Πρόκειται για απόσταση μιάμισης ώρας.
[106] Πρόκειται για το κτήριο το οποίο διερεύνησε ο Romaios 1908, 177-184. Ο Φάκλαρης (1990, 127-29) το ερμηνεύει ως φυλακείο των Αργείων.

απόστασης μεταξύ αυτού και της Αράχωβας (σημ. Καρυών)[107]. Για τον Jochmus η θέση των *Ἑρμῶν*, άρα και της οριογραμμής μεταξύ Σπάρτης Τεγέας και Άργους πρέπει να αναζητήθει στην περιοχή του Ξηροκαμπίου, με καταλληλότερη τη θέση κοντά στην πήγη της Λεπίδας, εγγύτερα προς την Ωριά και την (σημ. Ορεινή) Μελιγού[108].

Το 1864 θα εκδοθεί το νέο έργο του William Martin Leake, "Peloponnesiaka", στο οποίο προχωρεί σε περαιτέρω σχολιασμό, συμπληρώσεις και κριτική αποτίμηση των πρώτων του συμπερασμάτων σε σχέση και με τις νέες δημοσιεύσεις από τους Γάλλους και τους Γερμανούς. Εμμένει στις ταυτίσεις του αναφορικά με τις αρχαιότητες της Λουκούς, του Άστρους ("Νησιού" Παραλίου Άστρους) και του Αγίου Ανδρέα[109]. Η αρχαία θέση στον Τυρό ταυτιζεται με τον/την αρχαία Τύρο, οι δε Πρασιές με το "Παλαιόκαστρο" στον Άγιο Ανδρέα[110]. Το τείχος που έκτισαν οι Αιγινήτες ταυτίζεται με την αρχαία οχύρωση στη δυτική κλιτύ του "Νησιού" του Παραλίου Άστρους, ενώ στην περιοχή της Λουκούς τοποθετείται η αρχαία Θυρέα[111]. Ειδική μνεία κάνει στη μεταβολή της θέσης της κοίτης στον κάτω ρου του Τάνου, παρατήρηση η οποία προκύπτει από συγκριτική ανάλυση των δεδομένων της δικής του αυτοψίας και των αναφερομένων από τον Boblaye[112]. Διακρίνει δύο κύριους οδικούς άξονες με κέντρο τη Θυρέα (Λουκού) και κατεύθυνση προς το Άργος και τη Σπάρτη. Ο πρώτος είναι αυτός που περνάει από την οχυρή θέση στις νότιες κλιτύς της Ζάβιτσας (σημ. Τσιόροβος), ανεβάνει στην κορυφή και από εκεί κατεβαινει τις βόρειες κλιτύς της και καταλήγει στην κοιλάδα που εκτείνεται μέχρι το Κιβέρι και τους Μύλους. Ο άλλος δρόμος διέρχεται από την αρχαία *Ἀνθήνη* ("Ελληνικό"), περνά από τον Άγιο Ιωάννη, αφήνει στα αριστερά του το κάστρο της Ωριάς, την αρχαία *Νηρίδα*, για να καταλήξει στον Άγιο Πέτρο και την Αράχωβα[113]. Αναθεωρώντας ως εκ τούτου την αρχική του θεώρηση, υιοθετεί την άποψη του Boblaye ότι οι *Ἑρμαῖ* πρέπει να αναζητηθούν στην περιοχή, μεταξύ Αγίου Πέτρου και Καρυών, και συγκεκριμένα στα νότια του Αγίου Πέτρου, όπου οι Γάλλοι γεωγράφοι εντόπισαν μερικούς τύμβους (*some tumuli*), στην υδροκριτική γραμμή, όπου οι πηγές του Αλφειού (σημ. Σαρανταπόταμου), του *Τάνου* και του *Οἰνοῦντος* (σημ. Κελεφίνα). Εκεί πρέπει να αναζητηθεί και η συνέχεια της οδού προς τη Σπάρτη[114].

Στα νότια της Κυνουρίας, ο Τυρός ταυτίζεται με την/τον Τύρο των αρχαίων. Νοτιότερα, στο Λεωνίδιο, παραθέτει αυτολεξεί την αφήγηση του Finlay[115]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η περιγραφή ερειπωμένης εκκλησίας κοντά στο τελωνείο, στο λιμάνι της Πλάκας. Πρόκειται για το εξωκλήσι του Αγίου Λεωνίδη, το οποίο

[107] Ό.π, 44 και σχέδιο
[108] Ό.π, 46 και χάρτης
[109] Leake 1864, 294
[110] Ό.π, 295
[111] Ό.π, 295-96
[112] Ό.π, 296-97
[113] Ό.π, 297-98
[114] Ό.π, 298
[115] Ό.π, 299-301

πληροφορούμαστε ότι είναι κτισμένο πάνω σε θεμέλια αρχαίου κτιρίου. Πάνω από αυτό υπάρχουν τα αξιόλογα ερείπια μιας αρχαίας πόλης με ισχυρά τείχη. Στην κορυφή (Άγιος Αθανάσιος) υπάρχει μεσαιωνικό κάστρο, όπου διακρίνονται τα θεμέλια αρχαίου κτιρίου, ίσως ναού ή πύργου. Ο Leake θεωρεί ότι η θέση αυτή (στον Άγιο Αθανάσιο και όχι στις κλιτύς πάνω από τον Άγιο Λεωνίδη) μπορεί να ταυτιστεί με τα Κύφαντα, αν και αναγνωρίζει τις ασυμφωνίες που ανακύπτουν, κυρίως ως προς τις αποστάσεις που δίδει ο Παυσανίας, αλλά και λόγω της παρουσίας και άλλων αρχαίων θέσεων στην περιοχή, τόσο στην περιοχή πάνω από την εκκλησία του Αγίου Λεωνίδη, όσο και στα νότια του κόλπου του Λεωνιδίου (εννοεί προφανώς τη θέση "Βίγλα", στα Πούλιθρα)[116].

Ο Leake προχωρεί και στην αναθεώρηση της άποψής του για την ταύτιση του Τάνου με τον ποταμό "Kani", στον Άγιο Ανδρέα. Ο Τάνος, βάσει των ταυτίσεων αρχαίων θέσεων στις οποίες έχει προχωρήσει, αλλά και των γεωγραφικών και ιστορικών δεδομένων που παραδίδει ο περιηγητής Παυσανίας, πρέπει να ταυτιστεί με τον ποταμό της Λουκούς. Ο τελευταίος, από κοινού με τον ποταμό της Καστάνιτσας – Αγίου Ανδρέα, την κορυφή του Πάρνωνα και το Θυρεάτη κόλπο, λόγω και της ταύτισης των Πρασιών με το "Παλαιόκαστρο" (σημ. "Νησί") του Αγίου Ανδρέα, αποτελούν τα φυσικά όρια της Κυνουρίας[117]. Μέσα σε αυτήν την έκταση υπάρχουν οι επικράτειες τεσσάρων πόλεων, της *Θυρέας*, της *Ἀνθήνης*, της *Νηρίδος* και της *Εὔας*. Έχοντας ταυτίσει τη θέση των τριών πρώτων, η μόνη περιοχή που απομένει για την αναζήτηση της αρχαίας *Εὔας* είναι αυτή του Πλατάνου, Σίταινας και Καστάνιτσας. Ωστόσο, μόνον η ανακάλυψη αρχαίων ερειπίων θα μπορούσε να οδηγήσει στον ακριβή προσδιορισμό της θέσης της αρχαίας πόλης, της μεγαλύτερης των θυρεατικών κωμών κατά τον Παυσανία[118].

Η οξύνοια του Leake, ως προς τον τρόπο που αποτιμά κριτικά και ερμηνεύει όλα τα στη διάθεσή του δεδομένα (νομισματικές και φιλολογικές μαρτυρίες) προκύπτει και σε αυτήν την περίπτωση. Είναι ο πρώτος που ταυτίζει την αρκαδική *Εὔα*, για την οποία κάνει λόγο ο Στέφανος Βυζάντιος, με την *Εὔα* της Θυρεάτιδος (Κυνουρίας), την οποία αναφέρει ο Παυσανίας, και η νεότερη έρευνα μέχρι στιγμής τον δικαιώνει[119]. Το σημαντικό που κατ' αυτόν προκύπτει από την όλη αυτή διαλεκτική μεταξύ των αρχικών δικών του πορισμάτων και των εν τω μεταξύ ερευνών που έλαβαν χώρα στην περιοχή, είναι η ταύτιση του ποταμού "Kani" με τον *Χάραδρο* του Στατίου[120]. Η ταύτιση του κάστρου της Ωριάς με την *Νηρίδα* συνηγορεί σε αυτό. Αν και στην περίπτωση αυτή η λήψη του αιτουμένου είναι προφανής, ωστόσο, η εμβρίθεια της σκέψης του δεν μπορεί να παραγνωρισθεί.

[116] Ό.π 300-1
[117] Ό.π, 302-3
[118] Ό.π, 339-40
[119] Ό.π, 340
[120] Ό.π.

Λίγα χρόνια αργότερα (1868-1872) θα εκδοθεί το δίτομο έργο του Γερμανού φιλολόγου και αρχαιολόγου, Conrad Bursian, "Geographie von Griechenland". Η δομή του έργου βασίζεται στον Curtius και πριν από αυτόν στο Leake. Όσον αφορά στα καθ' ημάς, η περιγραφή του εστιάζει στην πορεία του Παυσανία. Οι αρχαιότητες βρίσκονται στο επίκεντρο. Άριστος γνώστης της αρχαίας γραμματείας, ο Bursian εκκινεί από το όρος Ζάβιτσα και την παραλιακή οδό που διατρέχει τις δυτικές κλιτύς της, την οποία ταυτίζει με την οδό των *Ἀνιγραίων* του Παυσανία. Δεν προχωρεί σε ταύτιση των θέσεων του *Γενεθλίου* ή *Γενεσίου* του Ποσειδώνα και των *Ἀποβάθμων* ή *Πυραμίων*. Ο Ανάβολος, τον οποίο ταυτίζει με τη "Δίνη", είναι ορατός από την βραχώδη ακτογραμμή λίγο πριν το βόρειο πέρας της παραλιακής οδού, η οποία συνδέει την Αργεία με το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, τη Θυρεάτιδα[121]. Το πεδίο της Θυρέας, διατρέχουν δύο ποταμοί, ο Τάνος στα βόρεια και ο χείμαρρος του Αγίου Ανδρέα στα νότια (σημ. Βρασιάτης). Η ταύτιση αυτή είναι η πιθανότερη, καθώς σύμφωνα με τον Ευριπίδη, ο Τάνος αποτελεί το όριο μεταξύ Αργείας και Λακωνικής. Όσον αφορά στο όνομα του νότιου ποταμού, θεωρεί πως η ταύτισή του με τον *Χάραδρο* του Στατίου είναι παρακινδυνευμένη. Μεταξύ των δύο αυτών σημερινών χειμάρρων, υπάρχει μία περιοχή με αβαθή, υφάλμυρα ύδατα, ο Μουστός. Στον κάτω ρου του Τάνου, η κύρια ροή του ποταμού ακολουθεί τη νέα κοίτη. Οι εκβολές του είναι λασπώδεις και περιβάλλονται από ελώδεις εκτάσεις[122].

Αναμφίβολα ο τόπος αυτός ταυτίζεται με την αρχαία Θυρέα, το μήλον της έριδος μεταξύ Αργείων και Λακεδαιμονίων. Σε αυτήν υπήρχε η πόλη της *Θυρέας*, η οποία έδωσε το όνομά της σε όλη την περιοχη, τόσο την χερσαία, όσο και τη θαλάσσια. Τα ερείπια της πόλης σήμερα είναι αδύνατο να ταυτιστούν, όπως και το μνημείο της μάχης των εξακοσίων επιλέκτων οπλιτών, που πρέπει να είδε ο Παυσανίας στις δυτικές παρυφές της πεδιάδας. Ωστόσο, η περιοχή είναι διάσπαρτη από αρχαιότητες[123]. Πρώτα αναφέρει το τείχος στο Άστρος (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους). Αποδέχεται την επιχειρηματολογία του Curtius ότι δεν είναι συνετό επί τη βάσει και μόνο του ονόματος να θεωρηθεί ότι εκεί βρίσκεται το *Ἄστρον* του Κλαυδίου Πτολεμαίου[124]. Λίγο νοτιότερα στην περιοχή της Αγίας Τριάδας (σημ. "Καστράκι") εντοπίζονται τα ίχνη μικρού, αλλά σημαντικού οικισμού, ενώ στο νότιο πέρας του πεδίου υπάρχουν τα καλά διατηρημένα απομεινάρια μιας οχυρωμένης πόλης, που τώρα φέρει την ονομασία "Παλαιόκαστρο" (σημ. "Νησί" του Αγίου Ανδρέα)[125]. Στις νότιες κλιτύς της Ζάβιτσας υπάρχουν τα ερείπια αρχαίου οχυρού, ενώ ακόμη νοτιότερα, στην περιοχή της Λουκούς, η περιοχή βρίθει ρωμαϊκών αρχαιοτήτων, ενώ υπάρχουν και ενδείξεις ύπαρξης ενός αρχαίου ιερού[126]. Τα τείχη της ακρόπολης στο "Ελληνικό" μπορεί να δει κάποιος σε απόσταση μιας ωρας νότια της Λουκούς. Καμία

[121] Bursian 1868-1872, 67-8
[122] Ό.π, 68
[123] Ό.π, 69
[124] Ό.π, 69 και σημ. 3
[125] Ό.π, 70
[126] Ό.π.

από αυτές τις θέσεις δεν μπορεί να ταυτιστούν με την *Θυρέα*, καθώς δεν πληρούν της προϋποθέσεις που παραδίδει ο Θουκυδίδης στην ιστορία του για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Μόνον, ίσως, το τείχος στο Νησί του Παραλίου Άστρους μπορεί να ταυτιστεί με το *ἐπὶ τῇ ϑαλάττῃ τεῖχος* των Αιγινητών[127]. Η δε *Ἀνθήνη* θα μπορούσε να ταυτιστεί με τα ερείπια του "Παλαιοκάστρου" στην παραλία του Αγίου Ανδρέα[128]. Ο Bursian υποθέτει μια κυκλική πορεία του Παυσανία, δηλαδή από τα πολυάνδρια της μάχης της Θυρεάτιδος, στα νότια του πεδίου της Θυρέας, από εκεί επιστροφή στο "Ελληνικό", κάθοδος στη Λουκού και εν συνεχεία μέσω της οδού που οδηγεί στον Άγιο Ιωάννη, τον Άγιο Πέτρο και την Αράχωβα προσπέλαση στη Λακωνία[129].

Από τη Λακωνία θα συνεχίσει την περιγραφή του νότιου τμήματος της Κυνουρίας. Το εντάσσει στην ανατολική Λακωνία. Εκεί δεσπόζει η οροσειρά του Πάρνωνα. Το έντονο ανάγλυφο διακόπτεται από οροπέδια, ενώ στην παράλια ζώνη υπάρχουν λίγα κατάλληλα αγκυροβόλια[130]. Το βορειότερο τμήμα αυτής της περιοχής ταυτίζεται με την αρχαία *Ὀρεία*, που συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την Τσακωνιά των μεσαιωνικών και νεοτέρων χρόνων[131]. Οι αρχαίες Πρασιές τοποθετούνται στον Άγιο Αθανάσιο, κοντά στο Λεωνίδιο, ενώ το σπήλαιο όπου κατά την μυθολογία η Ινώ μεγάλωσε τον Διόνυσο ταυτίζεται με το πασίγνωστο σήμερα σπήλαιο κοντά στην Ι.Μ. Αγίου Νικολάου Σίντζας[132].

Από το Λεωνίδιο ξεκινά δρόμος, ο οποίος ανεβαίνει τον κάθετο σχεδόν βράχο και ακολουθώντας πορεία προς τα βορειοδυτικά, καταλήγει στη Θυρεάτιδα, διασχίζοντας τα εκτεταμένα οροπέδια της περιοχής, όπου δεσπόζει ο μεσαιωνικός Ρέοντας (Κάστρο *Οριόντα*). "Παλαιόχωρα" είναι το όνομα του βορειότερου οροπεδίου, στον οποίο δεσπόζει το ύψωμα στην κορυφή του οποίου είναι κτισμένο το μεσαιωνικό κάστρο. Ο μεσαιωνικός αυτός οικισμός θα πρέπει να είναι ακόμη παλαιότερος και μπορεί να ταυτισθεί με την αρχαία *Πολίχνη* που αναφέρει ο Πολύβιος[133]. Άλλος, πιο δύσκολος δρόμος, ξεκινά από το Λεωνίδιο με κατεύθυνση προς τα δυτικά, μέσα από το φαράγγι του Δαφνώνα, για να καταλήξει στον Άγιο Βασίλειο - κοντά στον οποίο υπάρχουν τα ερείπια αρχαίας οχυρής θέσης - και τέλος τα Τζίτζινα, στη δυτική κλιτύ του Πάρνωνα. Από εκεί στρέφεται προς τα βόρεια φθάνοντας στη Βαμβακού και την Αράχωβα[134]. Οι αρχαιότητες κοντά στον Άγιο Βασίλειο δεν μπορουν να ταυτιστούν με την αρχαία *Γλυππία*, καθώς αυτή βρισκόταν πιο κοντά στον αρχαίο *Μαριό*. Παρετυμολογώντας την ονομασία "Ολυμποχώρια", ο Bursian υποθέτει την προέλευσή της από το αρχαίο τοπωνύμιο "Όλυμπος" και όχι

[127] Ό.π, 70-1
[128] Ό.π, 71
[129] Ό.π, 71-2
[130] Ό.π, 133
[131] Ό.π.
[132] Ό.π, 133-34
[133] Ό.π, 134-35
[134] Ό.π, 135

από το "Λυμποχώρια" (< *Γλυππία*). Τέλος, θεωρεί ότι η θέση της αρχαίας *Γλυππίας* πρέπει να αναζητηθεί εγγύτερα στο σημερινό Κοσμά ή την Κρεμαστή, στα νότια του Μαριού[135].

Μεταξύ των Πρασιών και του Αγίου Ανδρέα, άλλη σημαντική θέση βρίσκεται στον Τυρό, ο οποίος απέχει δυόμιση ώρες από το Λεωνίδιο. Εκεί υπάρχει μία αρχαία οχυρωμένη πόλη, ίσως ο/η *Τύρος*, την οποία αναφέρει ο Στέφανος Βυζάντιος. Μία ώρα νότια του Λεωνιδιου, στα Πούλιθρα, υπάρχουν τα ερείπια άλλου άγνωστου, οχυρωμένου οικισμού[136].

Το 1889 θα δημοσιευθεί στο πλαίσιο του συλλογικού έργου "Geographie und politische Geschichte des klassischen Altertums", η μελέτη του Habbo Gerhard Lolling σχετικά με την ιστορία και τη γεωγραφία της ελληνικής αρχαιότητας. Το βόρειο φυσικό όριο μεταξύ Αργείας και Κυνουρίας, το όρος Ζάβιτσα, βρισκεται στην αρχή της περιγραφής του. Η πρόσβαση στη Θυρεάτιδα γίνεται μέσω της διάβασης των *Ἀνιγραίων*, την οποία τοποθετεί στον Τσιόροβο. Κατά τον Lolling, επομένως, *τα Ἀνιγραία* ταυτίζονται με την ορεινή διάδρομή πάνω από την κορυφή του όρους και όχι με την παραλιακή οδό[137]. Τοπόσημο αποτελεί ο ρούς του Τάνου, ο οποίος διέρχεται κάτω από τη Λουκού και καταλήγει στα νότια της βραχώδους χερσονήσου που φέρει το όνομα Άστρος. Η πεδιάδα χωρίζεται από την αβαθή λιμνοθάλασσα του Μουστού σε δύο τμήματα, ένα βόρειο και ένα νότιο. Η περιοχή αυτή αποτελεί τμήμα της Θυρεάδος, του βόρειου τμήματος της Κυνουρίας. Ως γεωφυσικός σχηματισμός δεν υπήρχε αρχικά. Η θάλασσα θα πρέπει να έφθανε κοντά στις ανατολικές υπώρειες των προβούνων του Πάρνωνα, δημιουργώντας έναν κόλπο[138]. Ο Lolling ταυτίζει τη θέση στο "Καστράκι" της σημερινής Χειμερινής Μελιγούς με τον χώρο, όπου οι Αιγινήτες ξεκίνησαν να χτιζουν το *ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τεῖχος,* και έλαβαν χώρα τα γεγονότα του 424 π.Χ., η δε ακρόπολη στη θέση "Ελληνικό", ταυτίζεται με τη *Θυρέα*, ενώ στην παραλία του Αγίου Ανδρέα με την *Ἀνθήνη*. Η *Νηρίς* τοποθετείται στο Κάστρο της Ωριάς στο Ξηροκάμπι, ενώ η *Εὖα* πιθανότατα βρίσκεται στη νότια κλιτύ της Ζάβιτσας, κοντά στις "Σπηλιές". Εννοεί τα σημερινά Κάτω Δολιανά και ενδεχομένως τις αρχαιότητες στον Τσιόροβο. Η *Εὖα* ήλεγχε το ιερό του *Πολεμοκράτους*, το οποίο βρισκόταν στην περιοχή της Μονής της Λουκούς[139]. Στο νότιο τμήμα της Κυνουρίας, που κατά τον Lolling εκτεινόταν πολύ πιο νότια σε σχέση προς τη σημερινή Τσακωνιά, υπάρχει το λιμάνι του Τυρού, ο οποίος πρέπει να διατηρεί το αρχαίο όνομα. Στον Τυρό υπάρχουν τα ερείπια αρχαίας ακρόπολης στην είσοδο του Αργολικού κόλπου. Νοτιότερα, στο Λεωνίδιο και συγκεκριμένα στο ύψωμα του Αγίου Αθανασίου πρέπει να βρίσκονταν οι Πρασιές, ενώ η Γλυππία δεν

[135] Ό.π., 135-36
[136] Ό.π., 136-37
[137] Lolling 1889, 165
[138] Ό.π., 165 -66
[139] Ό.π., 166

πρέπει να ταυτίζεται με τη Λυμπιάδα κοντά στον Αγιο Βασίλειο. Μόνον η θέση του αρχαίου Μαριού ταυτίζεται με το σημερινό Μαρί και την πλούσια σε πηγές κοιλάδα του[140].

Οι διαδρομές που ακολούθησε ο περιηγητής Παυσανίας θα αποτελέσουν το αντικείμενο της μελέτης του Αυστριακού αρχαιολόγου, Rudolf Heberday, με τίτλο "Die Reisen des Pausanias in Griechenland", η οποία εκδόθηκε το 1894. Εξαρχής, τίθεται το ζήτημα της ελλειπτικότητας των πηγών και της απουσίας επιγραφικών μαρτυριών, που δημιουργούν σύγχυση αναφορικά με τα τοπογραφικά δεδομένα της Θυρεάτιδος, ενώ διατυπώνεται η άποψη ότι οι αρχαίες θέσεις που αναφέρονται από τον Παυσανία, βρίσκονται πάνω στον οδικό άξονα που οδηγούσε από το Άργος διά της Θυρεάτιδος στην Σπάρτη [141]. Από την δική του ανάλυση προκύπτει ότι ο Παυσανίας ακολούθησε την παραλιακή οδό στις ανατολικές υπώρειες της Ζάβιτσας, εν συνεχεία στράφηκε δυτικά παρακάμπτοντας ουσιαστικά το πεδίο της Θυρεάτιδος και την ίδια την Θυρέα, την οποία για το λόγο αυτό δεν αναφέρει. Κεντρικό σημείο της διέλευσής του από την περιοχή υπήρξε το πεδίο της μάχης της Θυρεάτιδος, μετά το οποίο είναι οι τρεις κωμές, *Ἀνθήνη, Νηρίς και Εὔα*. Πίσω από τις κώμες υψώνεται ο ορεινός όγκος του Πάρνωνα, επί του οποίου υπάρχουν οι *Ἕρμαὶ*, στους Φονεμένους, το όριο των επικρατειών τριών κρατών της Εποχής[142]. Ο Heberday συμφωνεί με τους Curtius και Lolling ότι η *Νηρίς* πρέπει να αναζητηθεί στό λόφο όπου υψώνονται τα τείχη του μεσαιωνικού Κάστρου της Ωριάς, αλλά διαφωνεί με τον Curtius ως προς την ταύτιση της *Θυρέας* με το Παλαιόκαστρο στην παραλία του Αγίου Ανδρέα (σημ. "Νησί"). Η ανάλυση των πηγών και συγκεκριμένα του Θουκυδίδη και του Ευριπίδη τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η η θέση της *Θυρέας*, της *ἄνω πόλεως* που παραδίδεται από το Θουκυδίδη, πρέπει να ταυτισθεί με την ακρόπολη στη θέση "Ελληνικό"[143]. Ο Heberday είναι από τους λίγους που χρησιμοποιούν παρατηρήσεις επί της γεωμορφολογίας της περιοχής και των μεταμορφώσεών της, προκειμένου να ερμηνεύσει το αρχαιολογικό περιβάλλον, έστω και στο επίπεδο τοπογραφικών ταυτίσεων [144]. Δεν απορρίπτει την απόσταση των δέκα σταδιών που δίδει ο Θουκυδίδης[145]. Αντίθετα, θεωρεί ότι η απόσταση είναι σωστή και επιβεβαιώνει την προτεινόμενη ταύτιση, αν ληφθεί υπ' όψιν ότι η θάλασσα κατά τον 5ο αι. π.Χ. θα έφθανε στις υπώρειες των προβούνων του Πάρνωνα. Κατά τον Heberday ο Μουστός είναι νεώτερος σχηματισμός[146]. Για τη θέση της *Ἀνθήνης*, η περιοχή της Λουκούς, κοντά στις "Σπηλιές" (Καλύβια Δολιανών ή σημ. Κάτω Δολιανά), είναι η πλέον ενδεδειγμένη, καθώς συνάδει και με την πορεία του Παυσανία προς τα δυτικά,

[140] Ό.π., 183
[141] Heberday 1894, 51
[142] Ό.π., 51-2
[143] Ό.π., 52-3
[144] Μαζί με τους Boblaye (ανωτ. σ. 22), Leake (σσ. 19,20) και Lolling (σ. 33)
[145] Θουκυδίδης 4.57.1
[146] Heberday 1894, 53

αμέσως μετά τη διέλευση της διάβασης των *Ἀνιγραίων*[147]. Αντίθετα, η ακρόπολη στον Άγιο Ανδρέα δεν πληροί τις προϋποθέσεις, καθώς τίποτε δεν δείχνει ότι κατοικούνταν το 2ο αι. Επιπρόσθετα, η θέση της είναι εκτός της πορείας που ακόλουθησε ο Παυσανίας[148]. Τέλος, στην περιοχή του Αγίου Πέτρου τοποθετεί την αρχαία *Εὖα*, συμφωνώντας ως προς αυτό με τον Curtius. Η ανακάλυψη αναγλύφου με παράσταση του Ασκληπιού και των Ασκληπιαδών στην περιοχή της Λουκούς, δεν αποτελεί κατά τον Heberday ικανή απόδειξη ταύτισης της περιοχής με την *Εὖα* και το ιερό του ασκληπιάδη *Πολεμοκράτους*[149].

Ο Heberday είναι ο πρώτος αρχαιολόγος που αναλύει συγκριτικά το κείμενο της Περιήγησης. Χαρακτηριστική είναι η ανάλυση της πορείας του Παυσανία μετά το Γύθειο. Θεωρεί ότι μπορεί να αναχθεί σε κάποιον *Περίπλου*. Πράγματι, μετά το ακρωτήριο Ταίναρο και όσον αφορά στην ανατολική ακτή της Πελοποννήσου, η περιήγηση γίνεται μέσω θαλάσσης. Οι αποστάσεις μεταξύ μεμονωμένων θέσεων υπολογίζονται επίσης δια θαλάσσης. Η αυτοψία θα μπορούσε να συμπληρώνεται και από τις μαρτυρίες άλλων πηγών που είχε στη διάθεσή του ο Περιηγητής και μάλιστα για μεγάλο τμήμα των περιοχών που υποτίθεται ότι περιηγήθηκε[150].

Η ειδική μελέτη για της αρχαίες οδούς και διαβάσεις στο τρίγωνο Σπάρτης, Μεγαλόπολης και Τεγέας από τον William Loring θα εκδοθεί το 1895. Σε ό,τι αφορά στην Κυνουρία, ειδική μνεία κάνει στους *Ἑρμᾶς* και θεωρεί ότι αναμφίλεκτα τοποθετούνται μεταξύ Αγίου Πέτρου και Αράχωβας[151].

Ο 19ος αι. θα κλείσει με την έκδοση στα 1898 του έργου "Pausanias's Description of Greece" από τον Sir James George Fraser. Ο σχολιασμός γίνεται επί τη βάσει των πλέον –μέχρι τότε- πρόσφατων δεδομένων της έρευνας, ιστορικής και αρχαιολογικής. Ο Fraser υπογραμμίζει την κομβική θέση της Λέρνας και περιγράφει τις διαβάσεις από την Αργολίδα προς την Κυνουρία. Πρόκειται για την μεσόγεια οδό που ανεβαίνει στις βόρειες κλιτύς της Ζάβιτσας, περνάει από την κορυφή και κατέρχεται προς τα "Δολιανίτικα Καλύβια" (σημ. Κάτω Δολιανά) αφήνοντας πίσω τα ερείπια ενός αρχαίου οικισμού. Η οδός φθάνει στην περιοχή της Λουκούς και από εκεί στρέφεται προς τα νότια κατά μήκος ενός παραποτάμου του Τάνου (σημ. "Λεκανόρρεμα"), διέρχεται κοντά από την αρχαία ακρόπολη στο "Ελληνικό", περνά από το χωριό του Αγίου Ιωάννη και καταλήγει στον Άγιο Πέτρο.

[147] Ό.π., 54

[148] Ό.π., 53. Θεωρεί ότι ο Παυσανίας παρέκαμψε τη Θυρέα, γι αυτό και δεν την αναφέρει και ότι για να προσεγγίσει τη θέση στο σημερινό Άγιο Ανδρέα θα έπρεπε να είχε περάσει από τη Θυρέα. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο αντιφάσκει με την ταύτιση που προτείνει για την ακρόπολη στη θέση "Ελληνικό" (Θυρέα).

[149] Ό.π., 54

[150] Ό.π., 59-63

[151] Loring 1895, 54

Η πρόσβαση στον κάμπο του Άστρους επιτυγχάνεται και μέσω της παραλιακής οδού, την οποία ταυτίζει με τα *Ἀνιγραῖα* του Παυσανία. Αναφορά πάλι γίνεται στους αναβόλους και τη *Δίνη*. Ύστερα από πορεία τριών ωρών, η πεδιάδα του Άστρους εμφανίζεται μπροστά στα μάτια του περιηγητή. Η εύφορη πεδιάδα είναι κατάφυτη από ελιές και καλλιέργειες καλαμποκιού. Δύο ρέματα - χείμαρροι την διατρέχουν, αυτός της Λουκούς στα βόρεια, τον οποίο ταυτίζει με τον *Τάνο*, και εκείνος του Αγίου Ανδρέα στα νότια. Στη μέση απλώνεται η λιμνοθάλασσα του Μουστού, που χωρίζει την πεδιάδα σε βόρειο και νότιο τμήμα[152]. Οι συνθήκες στην πεδιάδα δεν ευνοούν την κατοίκηση. Τα χωριά εντοπίζονται στις παρυφές των γύρω υψωμάτων, όπου και οι χειμερινές εγκαταστάσεις. Το κλίμα είναι ανθυγιεινό εξαιτίας των εκτεταμένων ελών. Ο κύριος δρόμος προς τη Σπάρτη περνά από τη (σημ. Χειμερινή) Μελιγού, αφήνει στα δεξιά του το "Ελληνικό" και την (σημ. Ορεινή) Μελιγού περνά από τον Άγιο Ιωάννη για να καταλήξει στον Άγιο Πέτρο.

Ο Fraser ανακεφαλαιώνει τα πορίσματα της έρευνας αναφορικά με τη θέση και τις ταυτίσεις των Θυρεατικών κωμών και εκφράζει τον προβληματισμό του για την δυνατότητα ασφαλούς ταύτισης. Περιγράφει τις υφιστάμενες αρχαιότητες και παραθέτει τις προταθείσες κατά καιρούς ταυτίσεις[153]. Με βεβαιότητα μιλά μόνο για τους λιθοσωρούς στην θέση "στους Φονεμένους". Είναι αναμφισβήτητα η θέση των *Ἑρμῶν*, επί της υδροκριτικής γραμμής, και σε σημείο από το οποίο καθίσταται δυνατή η διεύλευση προς τη Λακωνία και την Αρκαδία[154]. Όσον αφορά στις αρχαίες θέσεις της νότιας Κυνουρίας, θεωρεί ότι μένει να αποδειχθεί η θέση των *Πρασιῶν*[155], ενώ ταυτίζει τη αρχαία *Γλυππία*, με την Λυμπιάδα και το Μαριό με την ακρόπολη κοντά στο σημερινό Μαρί[156] (σημ. Καστέλλια).

3.2.1. Ταξιδιωτικοί Οδηγοί

Στο δεύτερο μισό του 19ου αι. θα εκδοθούν δύο σημαντικοί ταξιδιωτικοί οδηγοί υπό την επιμέλεια ειδικών επιστημόνων. Εκτός των ιστορικών και αρχαιολογικών πληροφοριών, οι τοπογραφικές πληροφορίες που παρέχουν βασίζονται σε επιτόπια αυτοψία. Από τα τέλη ήδη του 19ου αι, αρχής γενομένης με το έργο του Fraser, περιλαμβάνονται στην σχετική επιστημονική βιβλιογραφία.

Ο πρώτος ταξιδιωτικός οδηγός για την ηπειρωτική Ελλάδα και τα νησιά του Αιγαίου εκδόθηκε το 1891 στη σειρά των ταξιδιωτικών οδηγών του P.B. Joanne. Όσον αφορά στην Πελοπόννησο και ειδικότερα την Κυνουρία την επιμέλεια είχε ο Γάλλος αρχαιολόγος G. Fougères.

Η πρόσβαση στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας γίνεται από το πεδίο της Λέρνας προς τη Θυρεάτιδα από δύο οδούς, μια παραλιακή, που ακολουθεί τις δυτικές κλιτύς

[152] Fraser 1898, σημ. 38, 306
[153] Ό.π., σημ. 38, 307-8-9
[154] Ό.π., 38.7, 310
[155] Ό.π., 3.24.3, 391-92
[156] Fraser 1898, 22.8, 381

του όρους Ζάβιτσα και μία που τη διασχίζει ανεβαίνοντας τη βόρεια κλιτύ της. Ακολουθώντας την παραδεδομένη άποψη ταυτίζει την παραλιακή οδό με τα *Ἀνιγραία* του Παυσανία, ενώ αναφέρει και τις κατά καιρούς ταυτίσεις θέσεων με συγκεκριμένα τοπωνύμια που αναφέρει ο περιηγητής. Ειδική μνεία γίνεται στις δύο πηγές που αναβλύζουν σε επαφή με τη θάλασσα ή και σε κάποια απόσταση από την ακτή τόσο στην αρχή του παραλιακού δρόμου, όσο και στο τέλος του, στη θαλάσσια περιοχή απέναντι από τα σημερινά Λιλέικα, πριν η οδός αρχίσει να κατηφορίζει προς το πεδίο της Θυρέας. Πρόκειται αντίστοιχα για τον "Ανάβαλο" και τον "Ανάβολο". Ο τελευταίος ταυτιζεται από όλους με τη *Δίνη*[157].

Ο κάμπος του Άστρους, είναι δημιούργημα των αποθέσεων του ποταμού Τάνου. Αρχικά, η θάλασσα θα κατέκλυζε την περιοχή. Σπουδαιότερος οικισμός στην περιοχή είναι το Άστρος, που ταυτίστηκε από τον Leake με το *Ἄστρον* του Κλαυδίου Πτολεμαίου και είναι κτισμένο σε μία βραχώδη χερσόνησο (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους) [158].

Από το Άστρος πηγαίνοντας δυτικά και ακολουθώντας έναν δρόμο σκιερό ανάμεσα σε βελανιδιές και αγκαθωτούς θάμνους φθάνει κάποιος στο Μοναστήρι και της αρχαιότητες της περιοχής της Λουκούς[159]. Ο άλλος δρόμος διασχίζει την Ζάβιτσα ανεβαίνοντας από την βόρεια κλιτύ της, η οποία βρισκεται στο τέλος της κοιλάδας που σχηματίζεται ως συνέχεια του πεδίου της Λέρνας. Ο δρόμος περνά από την κορυφή του όρους στο σημείο εκείνο, αφήνοντας πρώτα τον "Ξυλόπυργο" στα δεξιά του, και το οχυρό στον Τσιόροβο εν συνεχεία στα αριστερά, φθάνοντας στα Καλύβια των Δολιανών (σημ. Κάτω Δολιανά). Το πρώτο μνημείο θεωρείται οχυρό των Αργείων, ενώ το δεύτερο των Λακεδαιμονίων. Η περιοχή είναι κατάφυτη με ελιές[160]. Μετά τα Καλύβια των Δολιανών φθάνει κάποιος στο Μοναστήρι της Λουκούς, τον πρώτο σημαντικό σταθμό στο ταξίδι προς τη Σπάρτη. Από τη Λουκού μέσω του Αγιάννη και του Ξηροκαμπίου ο δρόμος καταλήγει στον Άγιο Πέτρο. Στον Άγιο Πέτρο μπορεί να φθάσει κάποιος και από το (σημ. Μεσόγειο) Άστρος περνώντας από την (σημ. Ορεινή) Μελιγού. Στο Ξηροκάμπι δεσπόζει το Κάστρο της Ωριάς, το οποίο κατά το συντάκτη του οδηγού ταυτίζεται από το Leake με την Ανθήνη και από τον Curtius με τη *Νηρίδα*[161]. Στο μέσο της πεδιάδας υπήρχε και άλλος δρόμος, ο οποίος περνούσε κοντά από τα ερείπια αρχαίου ναού, μεταξύ της Αγίας Τριάδος και της ακτής. Συνεχιζόταν μεταξύ της λίμνης του Μουστού και της παραλίας αφήνοντας στα αριστερά το Χερρονήσι και διέσχιζε το ποτάμι του Αγίου Άνδρέα (σημ. Βρασιάτης). Εκεί σε ένα χαμηλό έξαρμα, στο Λαγοβούνι (σημ. "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα), υπάρχει η εκκλησία του Αγίου Ανδρέα, ένας φράγκικος πύργος και τα ερείπια αρχαίας πόλης, που ταυτίστηκε με την *Ἀνθήνη* από το Bursian και τη *Θυρέα*

[157]Joanne 1891, 243
[158] Ό.π., 244
[159] Ό.π.
[160] Ό.π., 244-45
[161] Ό.π., 245. Βλ., όμως, ανωτ. σσ. 20, 30 (Leake) και 27 (Curtius).

από τον Curtius[162]. Τέλος, από τα Καλύβια της Μελιγούς (σημ. χειμερινή Μελιγού) ξεκινά άλλη οδός, παράλληλη προς τη βόρεια όχθη του του ρέματος της Μελιγούς, η οποία ανεβαίνει σταδιακά στις κλιτύς των εκεί υψωμάτων. Αφού περάσει από ένα χάνι, καταλήγει στο "Ελληνικό" ή "Τειχιό", όπου τα τείχη αρχαίας ακρόπολης, της *Νηρίδος* κατά τους Ross και Bursian ή της *Θυρέας* κατά τον Curtius[163]. Από το δρόμο αυτό και αφού κάποιος αφήσει στα αριστερά του το μοναστήρι της Παλαιοπαναγιάς και στα δεξιά του τη Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου καταλήγει στην (σημ. Ορεινή) Μελιγού. Εκεί ο παλαιός δρόμος περνούσε στα δεξιά (βόρεια) του Αγίου Ιωάννη και κατέβαινε προς το Ξηροκάμπι, όπου συναντούσε το μονοπάτι από το Άστρος προς τον Άγιο Πέτρο[164].

Ο δεύτερος οδηγός για την Ελλάδα θα εκδοθεί το 1894 από τον K. Baedecker. Το όλο έργο βασίζεται, όπως σημειώνεται στην εισαγωγή, σε χειρόγραφα του Lolling, ο οποίος υπηρετούσε τότε στην Αθήνα ως επιμελητής του Επιγραφικού Μουσείου.

Η οδός από το Άργος προς τη Σπάρτη διέρχεται από την ορεινη διάβαση της Ζάβιτσας που καταλήγει στα (Κάτω Δολιανά). Πρόκειται για δύσκολο που περνά από την ράχη τού όρους αφήνοντας στα δεξιά ένα αρχαίο φυλακείο ("Ξυλόπυργος"), το οποίο προσδιόριζε την οριογραμμή των επικρατειών του Άργους και της Σπάρτης. Στον Τσιόροβο, ο οποίος βρίσκεται σε χαμηλότερο υψόμετρο, στα δεξιά της οδού, υπάρχει ένα μικρό οχυρό, λειτουργικός προορισμός του οποίου πρέπει να ήταν η φύλαξη του συνόρου. Η πορεία συνεχίζεται στα Δολιανίτικα Καλύβια (σημ. Κάτω Δολιανά), τις χειμερινές εστίες των κατοίκων των (σημ. Άνω) Δολιανών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ύψωμα στα νοτιοδυτικά του χωριού, το "Κουρμέκι", στο οποίο υπάρχουν ενδείξεις αρχαίας κατοίκησης. Ίσως πρόκειται για την αρχαία *Εὖα.* Κάτω από το χωριό υπάρχει η κοίτη του ποταμού της Λουκούς, που ταυτίζεται με τον Τάνο. Ακολουθώντας κάποιος το δρόμο φθάνει στο φιλόξενο μοναστήρι της Λουκούς. Οι εκεί διάσπαρτες αρχαιότητες, που χρονολογούνται μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους, μπορεί να ανήκουν σε ιερό των Ασκληπιαδών, το οποίο ελεγχόταν από την πόλη της *Εὖας.* Μετά τη Λουκού ο δρόμος περνά κοντά από το χωριό του Αγίου Ιωάννη[165].

Δεύτερος παραλιακός δρόμος, ο οποίος μπορεί να ταυτίζεται με τη διάβαση των *Ανιγραίων* ξεκινά από το Κιβέρι και ακολουθεί τις ανατολικές υπώρειες της Ζάβιτσας. Εντυπωσιάζουν οι δύο "ανάβολοι", ο σημερινός "Ανάβαλος" κοντά στο Κιβέρι και ένας δεύτερος τρεις ώρες βορειότερα από τον πρώτο και σε κάποια απόσταση από την ακτογραμμή (απέναντι από τη θέση "Λιλέικα"). Λίγο μετά, η πεδιάδα του Άστρους απλώνεται μπροστά στον ταξιδιώτη. Έχει σχηματιστεί από τις αποθέσεις του Τάνου. Έτσι, ενώθηκε η βραχώδης χερσόνησος του Άστρους (σημ. Παράλιο Άστρος) με την

[162] Ό.π.. Βλ. ανωτ. σ. 32 (Bursian) και 26 (Curtius).
[163]Ανωτ. σ. 24 (Ross), 32(Bursian). Πρβλ, όμως, με Curtius, ανωτ. 27.
[164] Ό.π, 245-46
[165] Baedecker 1894, 264-65

ξηρά. Ακόμη και σήμερα παρατηρεί κάποιος τη διείσδυση του αλμυρού νερού. Οι εύφορες εκτάσεις, το *πεδίον της Θυρεάτιδος* των αρχαίων, βρίσκονται ακόμη νοτιότερα. Αφού, λοιπόν, εισέλθει κάποιος στον κάμπο και διασχίσει την κοίτη του Τάνου φθάνει στο Άστρος (σημ. "Νησί" Παραλίου Άστρους). Στη δυτική κλιτύ της χερσονήσου υπάρχουν τμήματα αρχαίας οχύρωσης, βιαστικά κτισμένα. Σε αυτές τις αρχαιότητες βασιζεται η άποψη περί της αρχαιότητας και του τοπωνυμίου "Άστρος", το οποίο όμως δεν αναφέρεται πουθενά από τους αρχαίους συγγραφείς (sic). Η θέα από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους προς τον Αργολικό κόλπο, την απέναντι αργολική παραλία και την πεδιάδα στα νότια είναι ακώλυτη. Εκεί, πέρα από τη λιμνοθάλασσα του Μουστού, στις νοτιοανατολικές παρυφές του κάμπου του Αγίου Ανδρέα, διακρίνεται το ύψωμα όπου το "Παλαιόκαστρο" (σημ. "Νησί" της παραλίας του Αγίου Ανδρέα), η αρχαία *Ἀνθήνη* των πηγών[166].

Αν συνεχίσει κάποιος την πορεία του προς την ενδοχώρα, αφήνοντας το (σημ. Παράλιο) Άστρος, φθάνει στα "Μελι(γ)γίτικα Καλύβια", χειμερινές κατοικίες των κατοίκων της (σημ. Ορεινής) Μελιγούς. Στον παρακείμενο λόφο, το Καστράκι, βλέπει κάποιος το μετόχι της Αγίας Τριάδας. Συνεχίζοντας δυτικά και ανεβαίνοντας τις κλιτύς των βουνών φθάνει στην θέση "Ελληνικό" ή "Τειχιό", το οποίο έχει ταυτιστεί με τη *Θυρέα*[167]. Η πρόσβαση στην ακρόπολη γίνεται από την ανατολική πλαγιά του υψώματος. Απέναντι από το "Ελληνικό", στα νότια, είναι η Μονή της Παλαιοπαναγιάς. Συνεχίζοντας δυτικά, ο δρόμος περνάει στα δεξία (βόρεια) του χωριού της (σημ. Ορεινής) Μελιγούς και από τον Άγιο Ιωάννη κατηφορίζει προς το Ξηροκάμπι. Στις νοτιοδυτικές παρυφές του οροπεδίου βρίσκεται το "Κάστρο της Ωριάς", ίσως η θέση της αρχαίας *Νηρίδος*. Μετά το οροπέδιο ο δρόμος φθάνει στο χωριό του Αγίου Πέτρου. Σε μιάμιση ώρα απόσταση από τον Άγιο Πέτρο βρισκεται η θέση "στους Φονεμένους". Εκεί έγινε η μάχη των εξακοσίων επιλέκτων, εκεί βρίσκεται η οριογραμμή των επικρατειών Αργους, Τεγέας και Σπάρτης, εκεί είναι οι *Ἕρμαῖ.* Το ερειπωμένο παρεκκλήσιο των Αγίων Θεοδώρων στα αριστερά του δρόμου ίσως έχει οικοδομηθεί στη θέση του ιερού του *Διός Σκοτίτα*[168].

3.3. Αρχαιολογία, Ιστορία και το Διεπιστημονικό πνεύμα. Ο 20ος αιώνας.

Η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Ρωμαίου θα αφήσει ανεξίτηλη τη σφραγίδα της στα επιστημονικά πράγματα της περιοχής ήδη πολύ νωρίς στον 20αι. Η συνεχής ανασκαφική δραστηριότητα και η πρωτότυπα δεισδυτική του ματιά θα δώσει απαντήσεις και θα διασαφηνίσει ακανθώδη ζητήματα που άπτονται της ιστορικής τοπογραφίας, των λατρειών και του χαρακτήρα πολλών θέσεων της περιοχής κατά την Αρχαιότητα. Οι εύστοχες παρατηρήσεις του αναφορικά με την ταύτιση της

[166] Ό.π, 266 (route 34). Εννοεί, μάλλον, τους συγγραφείς της κλασικής περιόδου.
[167] Ό.π, 266
[168] Ό.π, 267

Πολίχνης και των *Πρασιῶν*[169], οι ανασκαφές του στο ιερό του Απόλλωνα Τυρίτα, η αδιαμφισβητητη ταύτιση του ιερού και της γειτονικής πολίχνης με την/τον *Τύρο*[170], οι ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή του Αγίου Πέτρου και ο εντοπισμός της θέσης των *Ἑρμῶν*[171], ο αποκλεισμός του ενδεχομένου το κτίριο στο "Μαρμαράλωνο" να αποτελεί ιερό[172] και η συναγωγή της ύπαρξης έπαυλης του Ηρώδη στην περιοχή της Λουκούς[173] αποτελούν σταθμούς για την αρχαιολογική και ιστορική έρευνα στην περιοχή.

Ο Ρωμαίος ήταν ο πρώτος που αντιμετώπισε την Κυνουρία ως περιοχή αυτόνομη αρχαιολογικά, δηλαδή γεωγραφικά και εθνολογικά προσδιορισμένη. Διερεύνησε ζητήματα της ιστορικής τοπογραφίας της περιοχής, εκκινώντας από τα ίδια τα μνημεία, τα ευρήματα των ανασκαφών και τα γεωγραφικά δεδομένα. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη του για τις αρχαίες Πρασιές και την επικράτειά τους, αλλά και η θεμελιακή του μελέτη για την Κυνουρία και τους Κυνουρίους[174]. Ανάλογο πνεύμα συναντάται σε μεμονωμένα άρθρα, εξειδικευμένου χαρακτήρα, αρκετά αργότερα, κατά τη δεκατία του 1980. Γενικά, η έρευνα μέχρι και το τέλος του 20ου συνέχιζε την παράδοση του 19ου αι., με αποτέλεσμα η περιοχή της Κυνουρίας, ειδικά όσον αφορά στις συνολικές μελέτες, να συνεξετάζεται είτε στο τοπογραφικό πλαίσιο της Λακωνίας, είτε της Αργολίδας. Ξεκινώντας από τους Wace και Hasluck[175], φθάνει κάποιος στους Möbius – Wrede[176], Waterhouse και Hope Simpson[177], και τελικά στον Shipley, στο πλαίσιο της έρευνας επιφανείας στη Λακωνία (Laconia Survey)[178], και την Mountjoy με χαρακτηριστική την κάταταξη στο θεμελιακό δίτομο έργο της "Regional Mycenaean Pottery"[179]. Η τοπογραφική αυτή θεώρηση έχει ρίζες στην κλασική ιστορική τοπογραφία – για την ακρίβεια σε κάποιες συγκεκριμένες περιόδους αυτής – ωστόσο, διέπει τη μεθοδολογία ακόμη και όταν η έρευνα αφορά στους προϊστορικούς χρόνους[180].

Η *Γεωγραφία* του Στράβωνος, Η *Ελλάδος Περιήγησης* του Παυσανία, οι ιστορικές αναφορές στα έργα του Ηροδότου, του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντα και του Πολυβίου, συνιστούν σημεία ερμηνευτικών αναφορών[181]. Το ερμηνευτικό σχήμα της μακραίωνης διαμάχης Άργους – Σπάρτης, αλλά και η προσπάθεια ταύτισης αρχαίων θέσεων συνιστούν βασικό άξονα ερμηνείας και ερευνητική προτεραιότητα

[169] Ρωμαίος 1911, 254-76· Ρωμαίος 1955, 94-9.
[170] Ρωμαίος 1911, 270-71· Το τοπωνυμικό "Τύρος" μαρτυρείται για πρώτη φορά ως τέτοιο στο χάλκινο ειδώλιο Ηφαίστου επί ημιόνου που δημοσιεύτητηκε από τους Lanérès και Grigorakakis (2017).
[171] Ρωμαίος 1904-1905, 137-38
[172] Romaios 1908, 177-84
[173] Ρωμαίος 1906, 438-50· Του ιδίου 1950, 236-37 και 1953, 254-57
[174] Ρωμαίος 1956
[175] Wace και Hasluck 1908-1909 και ανωτ. σ. 42, σημ. 192-94
[176] Möbius και Wrede 1927
[177] Waterhouse και Hope Simpson 1961 και ανωτ. σημ. 213 και 214· Hope Simpson 1965, 50-2
[178] Cavanagh et al. 1996, 2002
[179] Mountjoy 1999, 1: 243-47
[180] Ανωτ. σσ. 10-15. Επίσης, σσ. 60-8
[181] Παράρτημα 1, πίν. 31, 32

αντίστοιχα[182]. Εξαιρέσεις αποτελούν η έρευνα της Goester, όπου εισάγεται η διάσταση της διεπιστημονικής προσέγγισης και της προσπάθειας διασύνδεσης των μνημείων με το γεωπεριβάλλον[183], αλλά και οι μελέτες των W.K. Pritchett[184], K. Abadie[185], J. Christien και Θ. Σπυρόπουλου[186], με ερμηνείες που έχουν ως σημείο αφετηρίας τα ίδια τα αρχαιολογικά δεδομένα.

Οι ανασκαφές που θα διεξαχθούν στην Κυνουρία μεταπολεμικά θα βοηθήσουν στην περαιτέρω διασαφήνιση του χαρακτήρα και της λειτουργίας μεμονωμένων μνημείων και θέσεων. Σε αυτές προστέθηκαν οι ανασκαφές και περιορισμένης έκτασης έρευνες επιφανείας και περισυλλογές επιφανειακών ενδείξεων που διενεργήθηκαν από τον συντάκτη του παρόντος μεταξύ των ετών 2007 και 2015[187]. Αποκορύφωμα της όλης δραστηριότητας υπήρξε το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας, η πρώτη συστηματική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή που συνδυάζει διαφορετικές μεθόδους αρχαιολογικής τεκμηρίωσης με διαφορετικά επιστημονικά πεδία και χρήση νέων τεχνολογιών, στην κατεύθυνση της διεπιστημονικής προσέγγισης των πραγμάτων[188]. Στο πλαίσιο αυτό γεννήθηκε και η ιδέα για την αναγκαιότητα εκπόνησης αυτής της διατριβής για την περιοχή.

Η διερεύνηση, επομένως, της εξέλιξης του τρόπου σκέψης αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την τελική διαμόρφωση της μεθόδου ανάλυσης των δεδομένων στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

3.3.1. Η Αρχαιολογική Έρευνα τον 20ο αι.

Η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της Κυνουρίας, ξεκινά με τον Κωνσταντίνο Ρωμαίο το 1905 όταν για πρώτη φορά θα ερευνήσει ανασκαφικά τους μεγάλους λιθοσωρούς στη θέση "Φονεμένοι", στα δυτικά του Αγίου Πέτρου[189], τους οποίους ταύτισε με σημαντικά τοπόσημα της αρχαιότητας. Ο περιηγητής Παυσανίας στα μέσα του 2ου μεταχριστιανικού αιώνα είδε τους *Ἑρμᾶς λίθου,* όρους επικρατειών, στο σύνορο Τεγέας, Άργους και Σπάρτης[190] – ανάλογα, βέβαια, με τις κάθε φορά εξελίξεις στην περιοχή της Κυνουρίας. Επιβεβαιώνοντας ανασκαφικά ότι οι λιθοσωροί είναι τεχνητοί ο Ρωμαίος με αποδεικτική επάρκεια κατέδειξε ότι η ταύτιση με τους *Ἑρμᾶς*

[182] Αναλυτικά στη συνέχεια, σσ. 60-4

[183] Goester 1993· Jacobs 1979

[184] Pritchett 1980 και 1982

[185] Abadie και Spyropoulos 1985

[186] Christien και Spyropoulos 1985

[187] Γρηγορακάκης 2014, 360-62· Grigorakakis 2009· Γρηγορακάκης 2016α, 641-42 και 637-38· Γρηγορακάκης 2016δ, 235-36· Γρηγορακάκης 2016ε, 247-48· Γρηγορακάκης 2014α,β· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2018· Lanérès και Grigorakakis 2015· Lanérès και Grigorakakis 2017.

[188] Grigorakakis και Tsatsaris 2011, 247-48· των ιδίων 2011β, 2012, 2012β, 2013, 682-83· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016α· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016γ, 147-56.

[189] Ο Κ. Ρωμαίος θα επανέλθει στην περιοχή το 1950. Romaios 1904-5, 137-8· Romaios 1908, 383-402· Ρωμαίος 1950, 235-6.

[190] Το σύνορο αυτό μεταβαλλόταν διαρκώς ειδικά από τον 4ο αι. π.Χ. κε. Βλ. κατ. σσ. 283-93 και Παυσανίας 2.38.7.

είναι προφανής. Από την ανασκαφή αυτή συγκέντρωσε σημαντικά επιγραφικά ευρήματα, ερεύνησε ιερό, το οποίο απέδωσε στη λατρεία της Αρτέμιδος, ενώ συνέδεσε περαιτέρω τους λιθοσωρούς με – ανεικονική - λατρεία του *Ἑρμού Ενοδίου*[191].

Την ίδια χρονιά θα προχωρήσει σε μικρής έκτασης ανασκαφική διερεύνηση στη θέση "Μαρμαράλωνο", 2 χλμ νοτίως του Αγίου Πέτρου. Ο Ρωμαίος θα αποδείξει ανασκαφικά ότι το μνημειώδες κτίσμα στη θέση "Μαρμαράλωνο" δεν μπορεί να είναι ιερό, όπως πολλοί πίστευαν ως τότε, ενώ θα ανασκάψει και κεραμικό κλίβανο του 3ου αι. π.Χ. [192].

Το 1909 οι Wace και Hasluck θα συμπεριλάβουν θέσεις της σημερινής νότιας Κυνουρίας στην τοπογραφία της Λακωνίας. Πρόκειται για την πρώτη συστηματική απόπειρα, στο πλαίσιο των ερευνών της Βρεταννικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Σπάρτη, να εξετασθεί η τοπογραφία της Λακωνίας. Όσον αφορά στην Κυνουρία, οι Wace και Hawluck αναφέρονται στο Μαρί, τη Γλυππία, την Πολίχνη και τις Πρασιές. Τις δύο πρώτες κατατάσσουν στην ομάδα της κεντρικής Λακωνίας και της κοιλάδας του Ευρώτα μαζί με το Έλος, τις Γερόνθρες, το Σελινούντα, τη Γλυππία και τον αρχαίο Μαριό (Μαρί), ενώ τις τελευταίες τις κατατάσσουν στην κατηγορία των πόλεων της "ανατολικής ακτής" μαζί με το Ζάρακα και τα Κυφαντα. Αν και η λέξη "Κυνουρία" δεν αναφέρεται πουθενά στις περιγραφές και την ανάλυσή τους, εντούτοις πρόκειται για το πρώτο καθαρά επιστημονικό πόνημα, στο οποίο καταγράφονται αρχαίες θέσεις της Κυνουρίας, γίνεται προσπάθεια να ταυτιστούν με τα παραδιδόμενα από τον Παυσανία και τον Πολύβιο[193], εξετάζονται στο πλαίσιο δικτύων επικοινωνίας και μάλιστα αναζητείται ένα κριτήριο ένταξης των πόλεων αυτών στην τοπογραφία της Λακωνίας[194]. Το κριτήριο που επιλέγεται είναι η πορεία του περιηγητή Παυσανία το 2ο αι. μ.Χ., ο οποίος ακολουθεί ένα δρόμο χερσαίο από το Έλος μέχρι τη Γλυππία, ενώ από το Ζάρακα προς τα Κύφαντα και τις Πρασιές ταξιδεύει διά θαλάσσης. Παρά τα όποια προβλήματα συνεπάγεται η επιλογή ενός τέτοιου κριτηρίου, τα οποία συζητώνται σε άλλο σημείο της παρούσης[195], σε κάθε περίπτωση οι Wace και Hasluck δημιουργούν ένα προηγούμενο. Όλες οι έρευνες επιφανείας και τοπογραφικές μελέτες που σχετίζονται με την Λακωνική, περιλαμβανομένων των μελετών που άπτονται της Προϊστορίας και Πρωτοϊστορίας, θα περιλαμβάνουν και τις θέσεις της Κυνουρίας.

---

[191] Συνολική παράθεση της βιβλιογραφίας από το Φάκλαρη 1990, 193-195.

[192] Jochmus 1857, 41 κε· Ο Curtius (1851, 383) θεωρεί πιθανή την ταύτισή του με το *Πολεμοκράτειον*. Ο Boblaye (1836, 67) αναφέρει την ύπαρξη αρχαίων ερειπίων κοντά στον Άγιο Πέτρο. Ο Φάκλαρης 1990, 127-129, ερμηνεύει το κτίριο ως φυλακείο (σ. 128 και σημ. 389). Για τον κεραμικό κλίβανο Romaios 1908, 177-84. Βλ. ανωτ. σσ. 21, 28, 40.

[193] Wace και Hasluck 1909, 165 (Γλυππία)-67. Η Γλυππία ταυτίζεται με τον Προφήτη Ηλία του Κοσμά, ταύτιση μη αποδεκτή σήμερα, οι Πρασιές με τα εντυπωσιακά ερείπια στην Πλάκα του Λεωνιδίου και η Πολίχνη με την ακρόπολη στην κορυφή του υψώματος "Βίγλα" στα Πούλιθρα.

[194] Wace και Hasluck 1909, 166-67 (Γλυππία, Μαριός) και 174-76 (Πρασιαί και Πολίχνη)

[195] βλ. κατ. 40,42 και 60-4.

Στο πεδίο των ανασκαφών, ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος θα συνεχίσει την έρευνά του το 1911, αυτή τη φορά στο ύψωμα του Προφήτη Ηλία, κοντά στα Πέρα Μέλανα της νότιας σημερινής Κυνουρίας [196]. Ερευνήθηκε, με σημαντικά αποτελέσματα, ο αποθέτης ενός ιερού, καθώς και θεμελίωση ορθογώνιας κάτοψης, την οποία ερμήνευσε ως βωμό. Το ιερό φαίνεται πως ιδρύθηκε στο τέλος των Γεωμετρικών Χρόνων και άκμασε στα τέλη του 7ου και καθ' όλον τον 6ο αι. π.Χ.. Ξεχωρίζουν οι σιδερένιοι οβελοί, η λεπτοφυής κεραμική από την ύστερη πρωτοκορινθιακή περίοδο, η λεγόμενη «μεταβατικού τύπου» κορινθιακή κεραμική, λακωνικοί τύποι αγγείων, κύλικες «Σιάνας», η μελαμβαφής κύλικα ανάθημα του *Δωριέως* από τον σπαρτιατικό βασιλικό οίκο των Ευρυποντιδών [197], καθώς και τα εξαιρετικής τέχνης χάλκινα ειδώλια, δημιουργήματα του λακωνικού εργαστηρίου [198]. Μεταλλουργική δραστηριότητα στην Κυνουρία εντοπίσθηκε από το Ρωμαίο για πρώτη φορά στο ιερό της κορυφής του υψώματος του Προφήτη Ηλία[199], ενώ επιγραφικά ταυτίσθηκε η λατρευομένη θεότητα, και επιβεβαιώθηκε το όνομα του όμορου πολίσματος[200].

Ο Ρωμαίος θα καταπιαστεί με ζητήματα τοπογραφικά της Κυνουρίας ήδη από το 1911 και θα προσπαθήσει να αποδώσει τα παραδιδόμενα από το Θουκυδίδη και τον Παυσανία ονόματα θέσεων σε ιστάμενα αρχαία μνημεία στην περιοχή. Δεν υπήρξε, βέβαια, ο πρώτος ούτε ο τελευταίος που επιχείρησε αυτό. Άλλωστε ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής τοπογραφίας είναι και αυτό. Ας μην λησμονούμε ότι περιηγητές, ιστοριοδίφες, αρχαιολόγοι και ιστορικοί καταπιάστηκαν με το ζήτημα αυτό της ονοματολογίας ή μάλλον ονοματοδοσίας. Έχοντας σπουδαία αρχαιολογική και φιλολογική κατάρτιση, ο Ρωμαίος προχώρησε σε τεκμηριωμένα τοπογραφικά συμπεράσματα για τη θέση του/της Τύρου, των Πρασιών, της Πολίχνης, της Γλυππίας, του Μαλεαίου Δρυμού, του Σκοτίτα και των Ορειατών[201]. Ήταν εκείνος που πρώτος μελέτησε συνολικά τα του έθνους των Κυνουρίων, την αρχική διασπορά του, την ετυμολογία και σημασία του εθνικού ονόματος[202], τη σύνδεση με τον *κύνα*, τη λατρεία του Μαλεάτα, του Απόλλωνος και του Ασκληπιαδών[203]. Ήταν αυτός που συνέδεσε τις εικόνες των τριών θεοτήτων στην παραλία των Πρασιών με τη Ρόδο και τη λατρεία των Κορυβάντων[204]. Στο Ρωμαίο, τέλος, οφείλεται η ορθή ερμηνεία των αρχαιοτήτων και επιφανειακών ενδείξεων στην περιοχή της Λουκούς. Δεν πρόκειται

[196] Ρωμαίος 1911, 254-76· Φάκλαρης 1990, 173-78· Lanérès και Grigorakakis 2017.
[197] Stibbe 1996, 241-45· Berlinzani 2015, 26-49
[198] Ο Φάκλαρης (1990, 174-77) δίνει έναν πλήρη κατάλογο των επιγραφών και λοιπών αναθημάτων και ευρημάτων από το ιερό.
[199] Ρωμαίος ό.π.
[200] Η λατρευόμενη θεότητα προσδιοριζόταν από το τοπωνυμικό: Ἀπέλον Τυρίτ[ας] (Απόλλων του/της Τύρου). Πρώτη φορά το τοπωνυμικό "Τύρος" διαβάζεται στο ενεπίγραφο ειδώλιο, που δημοσιεύθηκε από τους Lanérès και Grigorakakis 2017.
[201] Ρωμαίος 1911, 276-77 (Πολίχνα), 277-78 (Γλυππία), 278-79 (Πρασιαί). Για τις Πρασιές βλ. Ρωμαίος 1956, 3 και 1974, 1-13 (11-12 για τους Ορειάτας, 12 και σημ. 12 για τη Γλυππία και την Πολίχνη).
[202] Ρωμαίος 1956,13-5
[203] Ρωμαίος ό.π., 6-20
[204] Ρωμαίος ό.π, 10-11

για την *Εὔα*, αλλά για μεμονωμένο λαμπρό οικοδομικό συγκρότητημα – έπαυλη των ρωμαϊκών χρόνων, η οποία μάλιστα συνδέεται με την οικογένεια των Claudii Attici[205].

Σε ανασκαφή στο νότιο τμήμα της σημερινής Κυνουρίας θα προχωρήσει και ο M. Doefner, Γερμανός κλασικός φιλόλογος και γλωσσολόγος, ο οποίος θα ανασκάψει κτιστούς κιβωτιόσχημους και ψευδο-θαλαμωτούς τάφους της Υστερης Εποχής του Χαλκού στο κτήμα Συκώκη, 1 χλμ ανατολικά του Παλιοχωρίου[206]. Η διενέργειά της τοποθετείται στο πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα. Της ανασκαφής είχε προηγηθεί ο εντοπισμός άλλης συστάδας τάφων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο ύψωμα της Μεγάλης Τούρλας, κατά τη διάρκεια αμμοληψιών από τους κατοίκους του Παλιοχωρίου[207]. Βάσει των κεραμικών ευρημάτων που φυλάσσονται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, η δραστηριότητα στο χώρο εκτείνεται από την ΥΕΙ έως την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο. Δυστυχώς, πλην ελαχίστων αναφορών και πέρα από τα κτερίσματα αυτά καθ' αυτά, αποκλειστικά αγγεία, δεν υπάρχει καμία άλλη πληροφορία, όσον αφορά στην ακριβή τους θέση, το γενικότερο πλαίσιο συνεξέτασης και ερμηνείας, τη μέθοδο που τυχόν χρησιμοποιήθηκε, τα ταφικά έθιμα ή ακόμη και λεπτομέρειες της αρχιτεκτονικής των τάφων - για παράδειγμα τον τρόπο κάλυψης.

Νέα μυκηναϊκή θέση θα εντοπισθεί κοντά στη Βασκίνα, περί τα 17 χλμ βορειοδυτικά του Λεωνιδιου, το 1936, όταν κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών θα έρθει στο φως άλλος κτιστός ψευδο-θαλαμωτός τάφος στη θέση "Κοτρώνι". Από τα κτερίσματα (κεραμική) που συγκεντρώθηκαν τότε και όσα προστέθηκαν στα επόμενα χρόνια, η χρήση του τάφου χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΑ, ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ Μέση περίοδο[208].

Η έκδοση της διατριβής του Israel Walker το 1936, αποτελεί την πρώτη μονογραφία για την περιοχή της Κυνουρίας με πλούσια για την εποχή φωτογραφική και σχεδιαστική τεκμηρίωση των αρχαιολογικών δεδομένων. Παρέχει πληροφορίες για θέσεις, όπως τον Ξυλόπυργο, το "Νησί" του Παραλίου Άστρους, τη Λουκού, την αρχαία Εύα, το "Καστράκι" Μελιγούς, το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα τη Γλυππία[209] (πίν. 1).

---

[205] Spyropoulos και Spyropoulos 2003· Σπυρόπουλος 2006· Σπυρόπουλος 2012. Για τη στήλη της Ερεχθηίδος, βλ. Σταϊνχάουερ 2004-2009· Σπυρόπουλος 2009· Proieti 2013· Petrovic 2013, 53κε. Για την παρουσία των Αττικών και των Γελλίων στη Θυρεάτιδα, Rizakis 1995, 231-2 και σημ. 50-3· Ριζάκης 1994, 401.

[206] Waterhouse και Hope Simpson 1961, 132-35· Φάκλαρης 1990, 145-53.

[207] Φάκλαρης 1990, 145 και σημ. 464. Είναι χαρακτηριστικό ότι για έναν μόνον τάφο – από τους τριάντα που λέγεται ότι είχαν εντοπισθεί κατά τη διάρκεια αμμοληψιών από τους Παλιοχωρίτες- υπάρχουν στοιχεία. Ο τάφος αυτός προσδιορίζεται τυπολογικά από το Φάκλαρη (1990, 145) ως ελλειψοειδής θολωτός· Waterhouse και Hope Simpson 1961, ό.π. και συγκεκριμένα 134

[208] Waterhouse και Hope Simpson ό.π., 131-32· Φάκλαρης 1990, 138-39. Ο τάφος δεν μπορεί να καλυπτόταν με μία στρογγυλή πέτρα. Από τις ανασκαφές που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, προκύπτουν νέα, συγκεκριμένα δεδομένα αναφορικά με τον τρόπο κάλυψης. Αναφορά στο Γρηγορακάκης 2016ε.

[209] Walker 1936

Α/Α	*Θέση*	*Αναφορά*
1.	Ξυλόπυργος	Αναφορά (σ. 2)
2.	Νησί Αγίου Ανδρέα	Χρονολόγηση του τείχους στην Κλασική και Ύστερη Κλασική περίοδο (σσ. 24-8)
3.	Νησί Παραλίου Άστρους	Περιγράφει μόνο το τείχος (σσ. 22-23)
4.	Λουκού	
5.	Εύα (Ελληνικό - Τειχιό)	Περιγραφή θέσης και τείχους (σσ. 32-37)
6.	Καστράκι	Αναφορά στη θέση και τις εκεί αρχαιότητες (σσ. 30-32)
7.	Γλυππία	(σσ. 61-3)

Πίνακας 1: Αρχαίες θέσεις Κυνουρίας από το Walker

Νέα προσπάθεια διερεύνησης αρχαίων θέσεων και περισυλλογές οστράκων θα αναληφθεί από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, αυτή τη φορά στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας (Θυρεάτις), την περιοχή που βρίσκεται εγγύτερα στην Αργολίδα. Τα αποτελέσματα θα παρουσιασθούν το 1927 από τους Möbius - Wrede σε μία σύντομη αναφορά [210] . Στις αρχαίες θέσεις που διερευνήθηκαν περιλαμβάνονται μία προϊστορική κυρίως θέση, το Χερρονήσι, οχυρές θέσεις – ακροπόλεις της κλασικής – ελληνιστικής περιόδου και ένα φυλακείο. Το υλικό που περισυνελέγη επανεξετάστηκε από το Brommer[211] (πίν.2).

Α/Α	*Θέση*	*Περίοδος*					
1	Νησί Αγ. Ανδρέα	Κ	Ελ.				
2	Χερρονήσι	ΠΕ	ΥΕIII				
3	Ξυλόπυργος	Κ					
4	Νησί Παραλίου Άστρους[212]	ΠΕ	ΜΕ	ΥΕ	ΠΓ	Κ	Ρ
5	Ελληνικό – Τειχιό	Γ	Α		Κ	Ελ.	
7.	Ξηροκάμπι	ΥΕ	Γ				

Πίνακας 2: Αρχαίες θέσεις Κυνουρίας και χρονολόγησή τους από τους Wrede και Brommer

Μεταπολεμικά, η Κυνουρία θα προσελκύσει το ενδιαφέρον των Waterhouse και Hope Simpson, στο ευρύτερο πλαίσιο της έρευνάς τους με θέμα την προϊστορική

[210] Möbius και Wrede 1927, 365

[211] Brommer 1975, 179

[212] Brommer ό.π.: α) Η ΠΕ κεραμική εντοπίσθηκε στην βόρεια κορυφή του υψώματος του "Νησιού (θέση "Ανεμόμυλος"), και τη δυτική δυτική κλιτύ του, στην περιοχή κάτω από το τείχος των κλασικών – ελληνιστικών χρόνων, β) Η ΜΕ κεραμική προέρχεται από τη νότια κορυφή, τη δυτική πλαγιά, κάτω από τείχος και επάνω από το σύγχρονο λατομείο, γ) Η ΥΕ κεραμική προέρχεται από τη νότια κορυφή του "Νησιού, δ) Η ΠΓ κεραμική προέρχεται από την περιοχή επάνω από το σύγχρονο λατομείο (βλ. και οινοχόη στο Μουσείο Ναυπλίου ΑΕ 2947: Φάκλαρης 1990, 57 και σημ. 163), ε) Η κεραμική των κλασικών χρόνων προέρχεται από την δυτική κλιτύ, στην περιοχή κάτω από το τείχος των κλασικών – ελληνιστικών χρόνων και στ) Η κεραμική των ρωμαϊκών χρόνων προέρχεται από την δυτική κλιτύ, στην περιοχή κάτω από το τείχος των κλασικών – ελληνιστικών χρόνων.

Λακωνία[213]. Με πρότυπο τους Wace – Hawluck, θα περιλάβουν θέσεις της Κυνουρίας στην τοπογραφία τους, επεκτείνοντας την τοπογραφική τους αναζήτηση μέχρι τη βόρεια Κυνουρία (αρχ. Θυρεάτιδα). Ομαδοποίησαν τις προϊστορικές θέσεις σε δύο ευρύτερες ενότητες, τη Θυρεάτιδα και την Κυνουρία. Τίθεται το ερώτημα αν η ένταξη των προϊστορικών αρχαιολογικών δεδομένων της περιοχής στο γεωγραφικό πλαίσιο της Λακωνίας, μπορεί να θεμελιωθεί στην ιστορική τοπογραφία των Αρχαϊκών και Κλασικών Χρόνων (από το 600 π.Χ. μέχρι και τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.). Παρά το προβληματικό αυτής της προσέγγισης, η μελέτη των Waterhouse και Hope Simpson αποτελεί την πρώτη συνολική προσέγγιση για την περιοχή της Κυνουρίας, με αντικείμενο σαφώς προσδιορισμένο και εξειδικευμένο με σκοπό τη συστηματοποίηση και τον εμπλουτισμό της μέχρι τότε γνώσης αναφορικά με το προϊστορικό υπόβαθρο της περιοχής[214]. Στο έργο του *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites* ο Hope Simpson κατατάσσει ως λακωνικές τις προϊστορικές θέσεις της Κυνουρίας, για τις οποίες υποθέτει και τη μυκηναϊκή παρουσία (πιν. 3)

Α/Α	***Θέση***	***Περίοδος (Prehistoric Laconia II)***			***Περίοδος (GAZETEER)***
1	Νησί Παραλίου Άστρους	ΜΕ	ΥΕ		ΥΕ
2	Χερρονήσι	ΠΕ	ΜΕ	ΥΕ	ΥΕIII(;)
3	Ξηροκάμπι	Εποχή του Χαλκού			ΥΕIII(;)
4	Κάστρο Τυρού	ΠΕ			ΥΕ(;)
5	Πλάκα Λεωνιδίου	"Ελλαδική κεραμική"	ΥΕIII		Λιμάνι των οικισμών ενδοχώρας ΥΕIIIΓ
6.	Βασκίνα	ΥΕIIIA	ΥΕIIIB		ΥΕIIIA2-ΥΕIIIB
7.	Παλαιοχώρι	ΥΕII	ΥΕIIIA		ΥΕI-IIIB
8.	Γλυππία	ΕΗ	ΥΕIII		ΥΕIII
9.	Κοσμάς	Προϊστορική κατοίκηση			ΥΕ(;)
10.	Μαρί	Δεν τεκμηριώθηκε προϊστορική κατοίκηση			ΥΕ(;)

Πίνακας 3: Αρχαίες θέσεις στη Θυρεάτιδα και τη (νότια) Κυνουρία και χρονολόγησή τους από τους Waterhouse και Hope Simpson

[213] Waterhouse και Hope Simpson 1960, 1961· Hope Simpson 1965, 50-2. Για τη φύση της έρευνας επιφανείας βλ. Waterhouse και Hope Simpson 1960, 67. Ειδικότερα για την Κυνουρία, Waterhouse και Hope Simpson 1961, 131 -36. Η Κυνουρία αποτελεί για τους μελετητές την γη νοτίως της Θυρεάτιδος χωρίς περαιτέρω τεκμηρίωση. Για λόγους καλύτερης εποπτείας και κατανόησης του κειμένου, προστίθεται όσον αφορά στους Waterhouse και Hope Simpson εντός παρένθεσης η λέξη "νότια".

[214] Ο προσδιορισμός γεωγραφικών ενοτήτων κατά τους προϊστορικούς ή πρωτο-ιστορικούς χρόνους επί τη βάσει της ιστορικής τοπογραφίας και μάλιστα των κλασικών χρόνων, αν και προβληματική, θα συνεχιστεί μέχρι και τη δεκαετία του 1990. Βλ. κατ. σσ. 60-3. Όσον αφορά στην Κυνουρία είναι χαρακτηριστική η παραδοχή από τους Waterhouse και Hope Simpson (1960, 67): "Kynouria is geographically and traditionally distinct from the rest of Laconia. It is cut off from the interior and split into small isolated districts by hill ranges as barren as any in the Peloponnese". Τέλος, η κατηγοριοποίηση των προϊστορικών θέσεων σε δύο ενότητες, αυτές της Θυρεάτιδος και της Κυνουρίας, δεν συνάδει ούτε με τα δεδομένα της ιστορικής τοπογραφίας και των πηγών. Βλ. ανωτ. σσ. 9-12

Νέες ανασκαφές διερευνητικού χαρακτήρα στην βόρεια Κυνουρία θα διεξαγάγει το 1963 η τότε επιμελήτρια αρχαιοτήτων της Ε΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Θεοδώρα Καράγιωργα. Αποδείχθηκε ανασκαφικά η σημασία του Χερρονησιού ως σημαντικής θέσης της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού για την περιοχή. Στο ίδιο πλαίσιο ανασκαφικές τομές διενεργήθηκαν στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, εντός των τειχών, εκτός αυτών, αλλά και στο χώρο της λεγομένης κοινοτικής πλατείας, για την οποία δεν είχε ακόμη γίνει αντιληπτό ότι βρισκόταν εντός της αρχαίας οχύρωσης, ως εκ τούτου αποτελούσε οργανικό τμήμα του οικιστικού ιστού. Από τις τομές αυτές προέκυψε για πρώτη φορά ανασκαφικά η εντατική χρήση μιας παράλιας, οχυρής θέσης των Κλασικων – Ελληνιστικών χρόνων και κατά την Ύστερη Αρχαιότητα[215].

Την ίδια χρονιά, ο Χρύσανθος Χρήστου, προϊστάμενος της τότε Αρχαιολογικής Περιφέρειας, θα προχωρήσει σε ανασκαφική διερεύνηση στο ύψωμα "Προφήτης Ηλίας", στον Κοσμά της νότιας Κυνουρίας. Στις διενεργηθείσες τομές αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχων, λακωνικού τύπου κεραμίδια με μελανή βαφή και πλήθος αιχμών βελών, ακοντίων, τα οποία κατά τον ανασκαφέα συνηγορούν υπέρ της ερμηνείας του χώρου ως οχυρού[216].

Μελέτες τοπογραφικού ενδιαφέροντος αναφορικά με την ταύτιση των κωμών της Θυρεάτιδος θα δημοσιευθούν από τον Κωνσταντίνο Καλίτση στην Αρχαιολογική Εφημερίδα το 1960, 1964 και 1965. Εκκινώντας την ανάλυσή του από την ανακάλυψη ενεπίγραφης κεράμου στην ακρόπολη του Ελληνικού, η οποία ταυτίζει τη θέση με την αρχαία *Εὔα*, προχωρεί σε ανασύνθεση της πορείας του Παυσανία από τη Λέρνα προς τη Θυρεάτιδα και αναθεωρεί τις ταυτίσεις των κωμών της Θυρεάτιδος, όπως είχαν επιχειρηθεί από τους Leake, Curtius, Heberdey και Boblaye ή τις ταυτίσεις τοποσήμων, που είχαν προταθεί από το Frazer. Απορρίπτει την παράλια όδευση του Παυσανία και προτείνει την ορεινή – ηπειρωτική διαδρομή. Ο ίδιος μελετητής θα διερευνήσει εξαντλητικά και τις πηγές αναφορικά με την Θυρέα και τη Θυρεάτιδα. Κατ᾽αυτόν η Θυρέα υπήρξε τόπος, θέση και όχι πόλη[217].

Έρευνα επιφανείας στο πεδίο του Άστρους θα ξεκινήσει το 1976, από την Ολλανδική Σχολή Τοπογραφήσεων, υπό τη διεύθυνση της Yvonne Goester[218]. Αποτελεί την πρώτη διεπιστημονική προσπάθεια κατανόησης των μνημείων και εν γένει των αρχαίων θέσεων της περιοχής, σε συνάρτηση με το παλαιοπεριβάλλον και τις μεταβολές του διαχρονικά. Τεκμηριώθηκαν τα περισσότερα ιστάμενα μνημεία της Θυρεάτιδος, ενώ εντοπίστηκαν νέες θέσεις και περισυνελέγη κεραμική και άλλα ευρήματα, τα οποία έτυχαν συστηματικής μελέτης και δημοσίευσης. Δυστυχώς, δεν δημοσιεύθηκαν ποτέ λεπτομερώς τα αποτελέσματα - συμπεράσματα από την

[215] Möbius και Wrede 1927, 365· Καράγιωργα 1963, 89 -90 (Χερρονήσι) και 89 (Νησί Αγ. Ανδρέα)· Φάκλαρης 1990, 40-6

[216] Χρήστου 1963, 87-8

[217] Καλίτσης 1960, 1964 και 1965

[218] Goester 1993. Για μία νέα γεωλογική έρευνα εντοπισμένη μεταξύ άλλων και στην περιοχή του Μουστού βλ. Ntageretzis 2014, 94-106

πληθώρα δείγματων εδάφους (πυρηνοληψίες), που ελήφθησαν τότε σε όλη την πεδιάδα. Ωστόσο, από τα λίγα που αναφέρονται τόσο στη δημοσιευμένη μελέτη, όσο και στις επιστημονικές αναλυτικές αναφορές που ευγενικά μας παραχώρησε η διευθύντρια της έρευνας, κα Yvonne Goester, η εικόνα της περιοχής κατά τους προχριστιανικούς χρόνους ήταν διαφορετική από αυτή που αντικρίζει κάποιος σήμερα. Πρόκειται για μια πραγματικότητα, η οποία ελήφθη σοβαρά υπ' όψιν, καθώς η μακροπρόθεσμη δομή του γεωπεριβάλλοντος διαμορφώνει αποφασιστικά το πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας[219].

Το 1977 ο Γεώργιος Σταϊνχάουερ, Έφορος τότε των Αρχαιοτήτων, θα ξεκινήσει ανασκαφή στην περιοχή της Λουκούς, στη θέση "Κολώνες", κατά την οποία θα αποκαλυφθεί μικρό τμήμα ενός λαμπρού μνημείου, το οποίο συνδέθηκε με τις οικογένειες των Claudii Attici και Gellii, από το 2ο αι. μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας[220].

Ανασκαφές στην περιοχή, στο πλαίσιο δράσης της εποπτεύουσας την περιοχή Ε΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, θα διενεργήσει το 1981 ο Παναγιώτης Φάκλαρης. Διενεργήθηκε διερευνητική τομή στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους και ανασκαφή ενός φυλακείου στο ακρωτήριο Ανάβολος ή Πουρνό 5 χλμ περίπου βόρεια του Παραλίου Άστρους[221]. Από την πρώτη διερευνητική τομή προσδιορίστηκε η στρωματογραφική αλληλουχία στο συγκεκριμένο χώρο από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι και τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Η ανασκαφή στη δεύτερη θέση αποκάλυψε την ύπαρξη αμυντικής κατασκευής των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, με σκοπό κυρίως τον έλεγχο του παρακείμενου οδικού άξονα που συνέδεε την Θυρεάτιδα με το πεδίο της Λέρνας και το Άργος.

Η τοπογραφία της Θυρεάτιδος, το πρόβλημα της *Θυρέας*, η θέση της *Ἀνθήνης*, οι τοπογραφικές αναφορές του Παυσανία και του Ψευδοσκύλακα για την περιοχή, η ιδιοκτησία του Ηρώδη στη Λουκού, είναι μεταξύ των θεμάτων με τα οποία καταπιάστηκε ο William Kendrick Pritchett στον τρίτο, τέταρτο και τον έκτο τόμο της σειράς μελετών του αναφορικά με την αρχαία ελληνική τοπογραφία. Η ερευνητική του περιπλάνηση στη Θυρεάτιδα ξεκινά το 1980 με την έκδοση του τρίτου τόμου της αρχαίας ελληνικής τοπογραφίας (οδικά δίκτυα – δρόμοι), και την πορεία του Παυσανία από το Άργος στη Σπάρτη μέσω της *Θυρεάτιδος*. Ο χωρικός εντοπισμός τοποσήμων, η αναζήτηση του ίχνους των *Ἀνιγραίων*, η θέση της *Ἀνθήνης*, της *Νηρίδος*, της *Εὔας*, του πεδίου της μάχης της *Θυρεάτιδος* (546 π.Χ.) και των *Ἑρμῶν* αποτελούν βασικούς ερευνητικούς του στόχους[222]. Οι στόχοι αυτοί θα εξειδικευθούν περαιτέρω το 1982, στον τέταρτο τόμο (διαβάσεις) με καθαρά τοπογραφικά

[219] Βλ. κατ. 62-3, 65, 67, 69-79 και 128-48
[220] Φάκλαρης 1990, 100 και σημ. 325
[221] Ό.π., 57 και σημ. 148 (Παράλιο Άστρος-"Νησί") και 201-3 (Ακρωτήριο Πουρνό)
[222] Pritchett 1980, 102- 42 (*Ἀνιγραῖα*: 105-10 και 135-42*, Ἀνθήνη:* 116-20), *Νηρίς*:121-24, *Εὔα*: 124-27, *Ἑρμαῖ*: 127-34)

ζητήματα ταύτισης της θέσης της *Θυρέας*[223], προσεκτικής επανεξέτασης των αρχαιολογικών δεδομένων της αρχαίας θέσης στον Τσιόροβο, αλλά και του οδικού δικτύου στην περιοχή, συγκεκριμένα της οδού που συνέδεε το Άργος με τη Σπάρτη δια μέσου της *Θυρεάτιδος* (Τσιόροβος – Λουκού – Ελληνικό – Άγιος Ιωάννης – Άγιος Πέτρος – Σπάρτη)[224]. Το ζήτημα της κτηματικής περιουσίας του Ηρώδη Αττικού στη *Θυρεάτιδα* αποτελεί ιδιαίτερη ενότητα στον έκτο τόμο που εκδόθηκε το 1989, όπου και πάλι αναλύει διεξοδικά τις πηγές, αλλά και τα δεδομένα της βιβλιογραφίας, για να καταδείξει ότι η αρχαία ακρόπολη στο ύψωμα "Τειχιό" ταυτίζεται αναμφίλεκτα με την *Εὔα*, αλλά και για να προσδιορίσει τις αρχαίες διαβάσεις στην περιοχή[225]. Η διεξοδική ανάλυση των παραδεδομένων από τον Παυσανία και τον Ψευδοσκύλακα είναι χαρακτηριστική, όπως και η εστίαση του ενδιαφέροντος στο ουσιώδες, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την καίρια παρατήρηση για το ορθοκανονικό σύστημα οργάνωσης του αστικού χώρου στην ακρόπολη του Αγίου Ανδρέα, αλλά και την διατύπωση προβληματισμών αναφορικά με τους *Ἑρμᾶς*[226]. Η έρευνά του, μαζί με την έρευνα της Yvonne Goester, αποτελεί μία προσπάθεια αξιοποίησης όλων των στην διάθεσή του δεδομένων. Χαρακτηριστική ως προς αυτό η περίπτωση του "Πολεμοκρατείου", οι ταυτίσεις που κατά καιρούς προτάθηκαν, η επιγραφή του Vollgraff, τα δεδομένα από τις έρευνες επιφανείας, αλλά και από την ανασκαφική διερεύνηση των νεκροταφείων της αρχαίας Εύας.

Το 1984 γίνεται η πρώτη έκδοση της διατριβής του Παναγιώτη Φάκλαρη (επανέκδοση το 1990) με αντικείμενο μελέτης αποκλειστικά την αρχαία Κυνουρία[227]. Η διατριβή εμπλουτίζει τις γνώσεις μας για την τοπογραφία της περιοχής. Η οργάνωση των αρχαιολογικών δεδομένων γίνεται τόσο γεωγραφικά, όσο και θεματικά. Έτσι, η Κυνουρία διακρίνεται σε βόρεια και νότια (Θυρέα και Πρασιές). Βάσει του γενικού αυτού σχήματος "βορρά και νότου" και όχι βάσει χρονολογικών περιόδων ή συνόλων που εντάσσονται σε μία χρονολογική περίοδο, γίνεται και η παρουσίαση των επιμέρους αρχαίων θέσεων από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και το τέλος της αρχαιότητας. Ξεχωριστά παρουσιάζονται τα ιερά, οι πύργοι – φυλακεία, τα σπήλαια και το οδικό δίκτυο, ενώ υπάρχει και ειδικό κεφάλαιο για τις λατρείες, καθώς και την ιστορική εξέλιξη της περιοχής[228]. Τέλος, περιλαμβάνει σύντομη αναφορά στη γεωλογία της περιοχής, πληροφορίες για τη γεωμορφολογία της, ενώ δίδονται και στοιχεία για τη σημερινή Κυνουρία[229]. Αποτελεί την δεύτερη προσπάθεια συστηματικής μελέτης του συνόλου της περιοχής. Ο χώρος που καταλάμβανε κατά την Αρχαιότητα θεωρείται ότι ταυτίζεται σχεδόν με τα όρια των

[223] Pritchett 1982, (βλ. συμπεράσματα 72-3)
[224] Ο.π., 76-9
[225] Pritchett 1989, 84-90 και 109 αναφορικά με το *Πολεμοκράτειον* ως όρο σε σχέση προς τους *Ἑρμᾶς* και την υπόθεση που διατυπώνει ο Φάκλαρης (1990, 239-242).
[226] Pritchett 1989, 91-101 (για τον Άγ. Ανδρέα σ. 95), για τους *Ἑρμᾶς*, 105-6.
[227] Φάκλαρης 1990
[228] Φάκλαρης 1990, 173-200 (Λατρείες και ιερά), 159-72 (Σπήλαια), 201-8 (Φυλακεία – Οχυρώσεις), 209-16 (Οδικό Δίκτυο), 33-9 (Ιστορικό πλαίσιο).
[229] Φάκλαρης 1990, 20-30 και 221-29

σημερινών Δήμων Βόρειας και Νότιας Κυνουρίας, ενώ συγκεντρώνεται όλη η διαθέσιμη επιστημονική πληροφορία, η οποία εμπλουτίζεται περαιτέρω με νέες θέσεις. Η ανάλυση γίνεται ανά θέση και εξαντλητικά. Στο επίκεντρο της ανάλυσης βρίσκεται η ιστορική τοπογραφία και η προσπάθεια διασύνδεσης των αρχαιολογικών καταλοίπων με τις αναφορές των αρχαίων πηγών. Η ταύτιση των αρχαίων θέσεων της περιοχής βρίσκεται στο επίκεντρο της ανάλυσης. Έτσι, το τείχος στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, ταυτίζεται με το τείχος των Αιγινητών, η ακρόπολη στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα με την *Ἀνθήνη*, η ακρόπολη στο "Ελληνικό" με την *Θυρέα*, η θέση στη Λουκού ταυτίζεται με την *Εὔα*. Η πορεία του Παυσανία δεν αποτελεί πρότυπο για την δομή της μελέτης. Γενικά, η δομή είναι ενός καταλόγου, στον οποίο κάθε θέση παρουσιάζεται διαχρονικά. Ανεξάρτητα μεταξύ τους παρουσιάζονται οι αρχαίες θέσεις, το αμυντικό και οδικό δίκτυο.

Η πρώτη συστηματική δημοσίευση ταφικών συνόλων από την Θυρεάτιδα και δη από την αρχαία *Εὔα* (στη θέση "Ελληνικό - Τειχιό") έγινε από τους Catherine Abadie και Θεόδωρο Σπυρόπουλο το 1985[230]. Με υλικό προερχόμενο από την ανασκαφή το 1979 δύο νεκροταφείων στις θέσεις "Άγιος Σάββας" και στο κτήμα Κουρόγιωργα, στο άμεσο περιβάλλον της ακρόπολης της αρχαίας *Εὔας*, αποτελεί την πρώτη εξαντλητική μελέτη ανασκαφικού υλικού, το οποίο χρονολογείται από τα τέλη του 5ου αι π.Χ. μέχρι και τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους (2ος αι.). Οι μελετητές επισημαίνουν τις αναμφίβολες επιδράσεις του εργαστηρίου κεραμικής του Άργους, όσον αφορά στα αγγεία των Ύστερων Κλασικών και Πρώιμων Ελληνιστικών Χρόνων, ενώ υποθέτουν την ύπαρξη ντόπιου κεραμικού εργαστηρίου στην ευρύτερη περιοχή της Θυρεάτιδος.

Η δημοσίευση των νεκροταφείων συνοδεύεται από ξεχωριστό άρθρο των Jaqueline Christien και Θεοδώρου Σπυρόπουλου[231], σχετικά με την τοπογραφία της *Θυρεάτιδος* βάσει των αρχαιολογικών δεδομένων, των γεωγραφικών χαρακτηριστικών και των μαρτυριών των αρχαίων συγγραφέων. Η εξέταση γίνεται διαχρονικά. Για τους Κλασικούς Χρόνους σημείο τομής θεωρείται ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, ενώ αναλύονται οι εξελίξεις κατά τους Ύστερους Κλασικούς, Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς Χρόνους. Η ακρόπολη στο ύψωμα Τειχιό, ταυτίζεται με την αρχαία *Εὔα*, η οποία υπάρχει και μάλιστα φαίνεται πως ακμάζει ακόμη και στο 2ο αι.. Για πρώτη φορά η αναφορά του Ψευδοσκύλακα στην ύπαρξη *πόλεως* και *λιμένος* με το όνομα *Μέθανα* στην περιοχή της Κυνουρίας συσχετίζεται, όχι χωρίς αμφιβολίες, με την ακρόπολη στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα[232].

Την δεκαετία του 1980 θα ξεκινήσουν ανασκαφές στην περιοχή της Λουκούς, στη θέση "Κολώνες", οι οποίες θα ενταθούν κατά τη δεκαετια του 1990. Υπό τη

[230] Abadie και Spyropoulos 1985
[231] Christien και Spyropoulos 1985
[232] (Ψευδο)Σκύλαξ 47b.(Παράρτημα 1, πίν. 32, αρ. 4)

διεύθυνση αρχικά του Θεόδωρου Σπυρόπουλου, και συνδιεύθυνση κατά τη δεκαετία του 1990 και του Γεώργιου Σπυρόπουλου, θα έρθει στο φως λαμπρό συγκρότημα των Ρωμαϊκών Αυτοκρατορικών Χρόνων, μοναδικό μέχρι στιγμής για τα ελληνικά αρχαιολογικά δεδομένα, το οποίο συνδέεται με την οικογένεια των Κλαυδιών Αττικών και το επιφανέστερο μέλος της, τον Ηρώδη, και σε μεταγενέστερη περίοδο με την οικογένεια των Γελλίων (Gelii)[233]. Η χρήση της έπαυλης θα διαρκέσει από τον 2ο αι. μέχρι και το τέλος της Αρχαιότητας. Τα ευρήματα από το χώρο υπήρξαν εντυπωσιακά και σε πολλές περιπτώσεις μοναδικά. Ενδεικτικά, αναφέρονται η μοναδική συλλογή γλυπτών, τα εξαιρετικά ψηφιδωτά με εικονιστικές και γεωμετρικές παραστάσεις και η περίφημη στήλη των νεκρών της Ερεχθηΐδος, αυθεντικό τμήμα του επιτάφιου σήματος των νεκρών της μάχης του Μαραθώνα (490 π.Χ.). Οι ανασκαφές ολοκληρώθηκαν το 2002.

Το 1994, η *Ἑλλάδος Περιήγησις* του Παυσανία με εισαγωγή, κριτικό υπόμνημα, μετάφραση και σχολιασμό του κειμένου από τον Ν. Δ. Παπαχατζή θα ξαναβρεθεί στο επίκεντρο. Στα σχόλια περιλαμβάνονται όλα τα πορίσματα των μέχρι το 1994 ερευνών διανθισμένα και τεκμηριωμένα με πλούσιο σχεδιαστικό και φωτογραφικό υλικό. Η διάβαση των *Ἀνιγραίων* ταυτίζεται με ορεινή ατραπό που διέσχιζε το όρος Ζάβιτσα, ενώ κατά την αρχαιότητα θεωρείται βέβαιη η ύπαρξη και παραλιακού οδικού άξονα. Κατά τον Παπαχατζή, ο δρόμος που περνούσε από την ράχη της Ζάβιτσας ταυτίζεται με τα *Ἀνιγραία*. Τη *Δίνη* ταύτιζει με τον ανάβαλο που βρίσκεται πλησιέστερα στο (Παράλιο) Άστρος[234], ενώ κάνει λόγο για τη *Θυρεά*, της οποίας την ύπαρξη θεωρεί δεδομένη και την ταυτίζει με τα αρχαία λείψανα στο λόφο "Καστράκι", κοντά στη (χειμερινή) Μελιγού[235]. Τη *Θυρέα* φαίνεται πως διαδέχθηκε η *Εὔα, μεγίστη τῶν κωμῶν* την εποχή του Παυσανία. Άλλη σημαντική θέση ήταν η *Ἀνθήνη*. Τα ζητήματα της ιστορικής τοπογραφίας της περιοχής εξετάζονται προσεκτικά με παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας. Δεν περιορίζεται μόνο στις αναφορές του Παυσανία, αλλά περιγράφει συνολικά την κάθε περιοχή. Δεν αρκείται στις προταθείσες ταυτίσεις, αλλά προχωρεί στην ταύτιση θέσεων βάσει των πορισμάτων των νεωτέρων ερευνών και την τοπογραφική παρατήρηση. Το τείχος στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, ταυτίζεται με το λεγόμενο "τείχος των Αιγινητών" του 424 π.Χ., ενώ η αρχαία ακρόπολη στο "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα ταυτίζεται με την *Ἀνθήνη*[236]. Την αρχαια θέση στο "Ελληνικό" ταυτίζει με την *ἄνω πόλιν* του Θουκυδίδη, ενώ αποκλείει την ταύτισή της με τη *Νηρίδα*[237]. Στην περιοχή του μοναστηριού της Λουκούς τοποθετεί το ιερό του *Πολεμοκράτους*, ενώ

[233] Spyropoulos και Spyropoulos 2003· Σπυρόπουλος 2006· Σπυρόπουλος 2012. Για την παρουσία των Αττικών και των Γελλίων στη Θυρεάτιδα, Rizakis 1995, 231-2 και σημ. 50-3· Ριζάκης 1994, 401

[234] Παπαχατζής 1994, 300, σημ.1 (Παυσανίας 2.38,5)

[235] Ό.π. 301, σημ.1 (Παυσανίας 2.38.5)

[236] Ό.π., 302 και 303 σημ.1 (Παυσανίας 2.38.5)

[237] Ό.π., 304, σημ. 1 &2 (Παυσανίας 2.38.6)

υπογραμμίζει την παρουσία του Ηρώδου Αττικού στην περιοχή αυτή[238]. Ως προς την ερμηνεία των λιθοσωρών στην κορυφή του Ζυγού, πάνω από τον Άγιο Πέτρο, ως των *Ἑρμῶν*, ιερών του *Ἑρμοῦ Ἐνοδίου*, που παράλληλα αντιστοιχούσαν στα σύνορα των επικρατειών Άργους, Σπάρτης και Τεγέας, συντάσσεται με τον καθηγητή και δάσκαλό του, Κωνσταντινό Ρωμαίο, που ανέσκαψε τη συγκεκριμένη θέση[239]. Για τις αρχαίες θέσεις στη νότια Κυνουρία, ο Παπαχατζής ταυτίζει την πολίχνη του *Μαριού* με το σημερινό Μαρί και συγκεκριμένα με την αρχαία ακρόπολη των ύστερων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στα νότια του χωριού[240], ενώ τη *Γλυππία* με τα αρχαία λείψανα στο "Κάστρο της Παλαιοπαναγιάς", απορρίπτοντας την ταύτισή της με τον Κοσμά[241]. Οι *Πρασιαί* ή *Βρασιαί* εντοπίζονται στο μικρό λιμάνι του Λεωνιδίου την Πλάκα. Ο Παπαχατζής δεν αποδέχεται την ταύτισή της ούτε με την ακρόπολη στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, την οποία ταυτίζει με την *Ἀνθήνη*, ούτε με την αρχαία οχυρωμένη θέση στο "Κάστρο" του Τυρού, που ταυτιζεται με την αρχαία πολίχνη *Τύρο*, όπως απέδειξαν οι ανασκαφές του Ρωμαίου στον Προφήτη Ηλία Πέρα Μελάνων. Δέχεται τέλος την ταύτιση από τον Ρωμαίο των αρχαιοτήτων στα Πούλιθρα με την αρχαία *Πολίχνα*.

Δύο μελέτες προσανατολισμένες σε συγκεκριμένες θέσεις και διαδρομές θα δημοσιευθούν το 1996 και το 2000 από το Jost Knaus και τη Daphnè Woysch - Meautis. Η προσπάθεια χωρικού προσδιορισμού της διάβασης των *Ἀνιγραίων* και η μελέτη των αρχαιοτήτων στο "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα βρέθηκαν αντίστοιχα στο επίκεντρο.

Στο άρθρο του Knauss ανακεφαλαιώνονται τα πορίσματα των μέχρι τότε ερευνών αναφορικά με τη διάβαση των Ανιγραίων και προκρίνεται η θεωρία της παράλιας διάβασης και πρόσβασης στο πεδίο της Θυρεάτιδος. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο νότιο τμήμα της διαδρομής, ενώ επιχειρείται ο επαναπροσδιορισμός του πεδίου της μάχης των εξακοσιών επιλέκτων καθώς και των πολυανδρίων, αυτή τη φορά στα βόρεια και δυτικά του εγκαταλελειμμένου οικισμού στη θέση "Αγριλίτσα". Αν και επισημαίνεται η εσφαλμένη τοπογράφιση από τον Pritchett του νότιου τμήματος της παράλιας διαδρομής, εντούτοις δεν αποφεύγονται παρόμοια σφάλματα[242].

Η Woysch – Meautis, στη συνέχεια, επαναφέρει στο προσκήνιο την θεωρία του Leake, ο οποίος ταυτίζει το "Παλαιόκαστρο" με τις αρχαίες Πρασιές. Ωστόσο, το σκεπτικό της είναι εντελώς διαφορετικό. Στο κάδρο δεν υπάρχει πλέον το Χερρονήσι. Η χερσόνησος επί της οποίας βρίσκονταν τα χάλκινα αγάλματα που περιγράφει ο Παυσανίας, ταυτίζεται με το χώρο της σημερινής "κοινοτικής πλατείας", η δε οργάνωση του χώρου στην περιοχή εντός των τειχών και η ύπαρξη εγκάρσιου τείχους, που διαιρεί το χώρο του άστεως σε δύο τμήματα, θεωρείται ότι ταιριάζει με την

[238] Ό.π., 304-5, σημ. 2 (Παυσανίας 2.38.6)
[239] Ό.π., 305, σημ. 1 (Παυσανίας 2.38.7)
[240] Ό.π., 417, σημ. 1 (Παυσανίας 3.22.8)
[241] Ό.π., 417-418, σημ. 2 (Παυσανίας 3.22.8)
[242] Knauss 1996

περιγραφή των *Πρασιῶν* από τον περιηγητή Παυσανία. Το όλο επιχείρημα έρχεται να υποστηρίξει η ευφυής μεθερμηνεία των από θαλάσσης αποστάσεων που δίδει ο Παυσανίας. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, ο βέβαιος εντοπισμός της θέσης της αρχαίας πολίχνης *Τύρου* κοντά στο σημερινό Τυρό, αποτελεί δεδομένο εμπειρικό, το οποίο δύσκολα μπορεί κάποιος να αντιπαρέλθει[243].

Το 1996 η αρχαιολόγος Έλενα Ζαβού θα προχωρήσει στην πρώτη συστηματική διερεύνηση της συστάδας μυκηναϊκών τάφων στο Παλιοχώρι της Κυνουρίας. Οι εργασίες περιελάμβαναν τον καθαρισμό, φωτογράφιση και αποτύπωση τεσσάρων ήδη γνωστών τάφων, ενώ ύστερα από τη διενέργεια διερευνητικών τομών διερευνήθηκε και πέμπτος, η χρήση του οποίου χρονολογήθηκε από την ΥΕIIIA1 έως την ΥΕIIIB2 περίοδο[244].

3.3.2. Η σειρά γεωγραφικών εγχειριδίων του Τμήματος Ναυτικών Πληροφοριών του βρετανικού Ναυαρχείου

Η αναφορά στα γεωγραφικά εγχειρίδια του Βρετανικού Ναυαρχείου πρέπει να γίνει σε ξεχωριστή ενότητα λόγω της ιδιαιτερότητας των εν λόγω εκδόσεων, οι οποίες έχουν να κάνουν κυρίως με τη συστηματική συλλογή και καταγραφή πληροφοριών για στρατιωτικούς σκοπούς κατά τον Μεγάλο Πόλεμο, αλλά και τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Το Τμήμα Ναυτικών Πληροφοριών του Βρετανικού Ναυαρχείου προχώρησε στην έκδοση δύο σημαντικών σειρών γεωγραφικών εγχειριδίων. Κατά την πρώτη έκδοση κάθε εγχειρίδιο αναφέρεται ξεχωριστά σε μία συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή, ενώ κατά τη δεύτερη έκδοση κάθε εγχειρίδιο αναφέρεται αποκλειστικά μόνο σε χώρες. Η πρώτη έκδοση έγινε το 1919, και περιλαμβάνει δεκαεννέα εγχειρίδια, ενώ η δεύτερη μεταξύ 1941 -1946 και περιλαμβάνει τριάντα εγχειρίδια που συντάχθηκαν στο πανεπιστήμιο του Cambridge και εικοσιοκτώ στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης. Και οι δύο εκδόσεις έγιναν από το HMSO (Her Majesty's Stationery Office). Η μνημειώδης αυτή προσπάθεια ξεκίνησε το 1915 με την ίδρυση Τμήματος Γεωγραφίας στο πλαίσιο της Δ/νσης Ναυτικών Πληροφοριών του Ναυαρχείου και συνεχίστηκε κατά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μεταξύ 1941 και 1946 από ειδικούς γεωγράφους των δύο προαναφερθέντων κορυφαίων πανεπιστημίων της Μεγάλης Βρετάνιας. Η δεύτερη έκδοση δεν αποτελεί απλώς μία βελτιωμένη εκδοχή της επιτυχημένης πρώτης έκδοσης, η οποία σημειωτέον χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα και κατά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά μία ολότελα νέα σειρά, εμπνευσμένη από την πρώτη, η οποία, όμως, ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής της. Στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του τρίτομου εγχειριδίου που αναφέρεται στην Ελλάδα σημειώνεται χαρακτηριστικά:

[243] Woysch-Meautis 2000
[244] Ζαββού 2001

"… The purpose of these handbooks (πρώτη έκδοση) was to sypply by scientific research and skilled arrangement, material for the discussion of naval, military and political problems, as distinct from the examination of the problems themselves..."[245],

όσον δε αφορά στη δεύτερη έκδοση

"… The present series of Handbooks, while owing its inspiration largely to the former series, is in no sense an attempt to revise or edit those series. It is an entirely new set of books produced […] by trained geographers drawn largely from Universities…[246]"

και λίγο παρακάτω

"…The purpose of the books is primarily naval. They are designed first to provide, for the use of Commanding Officers, information in a comprehensive and convenient form about the countries which they may be called upon to visit, not only in war but in peace-time; secondly, to maintain the high standard of education in the Navy and, by supplying officers with material for lectures to naval personnel ashore and afloat, to ensure for all ranks that visits to a new country shall be both interesting and profitable…"[247]

Οι εκδόσεις αυτές αποδεικνύονται ιδιαιτέρως πολύτιμες για την αρχαιολογική έρευνα, καθώς καταγράφουν την κατάσταση της χώρας κατά τρόπο επιστημονικό και ακριβή σε δύο χρονικές στιγμές το 1919 και το 1944-45. Πρόκειται για απολύτως έγκυρο επιστημονικό κείμενο που αναφέρεται στη γεωλογία, τη γεωμορφολογία, την εθνογραφία, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, την ιστορία και την οικονομική γεωγραφία της Ελλάδας. Οι παρατηρήσεις αναφορικά με τη γεωλογία και τη γεωμορφολογία, η μέθοδος αναλυσης αυτών, οι αναφορές στα ορυκτά, τη μεταλλοφορία, στο κλίμα, αλλά και στον πρωτογενή τομέα παραγωγής βάσει πινακοποιημένων δεδομένων και στατιστικών στοιχείων, αλλά και οι εξαιρετικοί θεματικοί χάρτες καθιστούν το έργο αυτό μοναδικής σπουδαιότητας και για τις αρχαιογνωστικές επιστήμες και συγκεκριμένα τη μοντέρνα αρχαιολογία. Επιπλέον, αν αναλογιστεί κάποιος έννοιες, όπως τη "φέρουσα ικανότητα", τότε η χρησιμότητα των δημογραφικών και άλλων στοιχείων είναι προφανής.

Μοναδικής σπουδαιότητας είναι και οι πληροφορίες που σχετίζονται με τη δικτύωση και συγκεκριμένα με το οδικό δίκτυο της χώρας και ειδικότερα εκείνο των περιφερειακών περιοχών, όπως εν προκειμένω η Κυνουρία. Η περιγραφή, στη βάση της επιτόπιας αυτοψίας, της κίνησης του ανθρώπου σε περιφερειακές, ορεινές και παράλιες θέσεις, η ιεράρχηση των οδικών δικτύων, οι περιγραφές θέσεων αποδεικνύονται θεμελιακής σημασίας, όσον αφορά στην εκτίμηση ανάλογων φαινομένων στο εγγύτερο, αλλά και στο απώτατο παρελθόν. Το πλέον χρήσιμο και πιο αναλυτικό, ως προς αυτό, είναι το εγχειρίδιο του 1919, το οποίο περιλαμβάνει την αναλυτική παρουσίαση του κυρίου οδικού δικτύου της Κυνουρίας καθώς και των οδών προς τα μεγάλα κέντρα του Άργους, της Τρίπολης και της Σπάρτης. Πρόκειται για τις διαδρομές υπ' αριθ. 62 (Άργος – Άστρος - Σπάρτη), 63 (Άστρος – Τριπολιτσά),

[245] Admiralty 1944α-γ (εισαγωγή από τον G.D. Godfrey), iii.
[246] Ό.π.
[247] Ό.π, iii-iv

64 (Λεωνίδι –Σπάρτη), 65 (Λεωνίδι – Κυπαρίσσι - Ιέρακας –Μονεμβασία)[248]. Οι αποστάσεις υπολογίζονται σε μίλια και περιγράφονται κατά σημεία και σημεία - κόμβους. Το υψόμετρο μετριέται σε πόδια. Στην εισαγωγική ενότητα περιγράφονται τα γενικά χαρακτηριστικά του οδικού δικτύου και η ιεράρχησή του. Στις επιμέρους διαδρομές προηγείται παράγραφος, όπου περιγράφονται τα γενικά χαρακτηριστικά της διαδρομής, και εν συνεχεία αναλυτικά, εν είδει πίνακα, παρουσιάζονται οι επιμέρους θέσεις που προσδιορίζουν την διαδρομή και οι μεταξύ τους αποστάσεις. Οι θέσεις αυτές με τη σειρά τους αναλύονται ως προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Το ιδιαίτερα σημαντικό, ποιοτικό χαρακτηριστικό αυτών των καταγραφών έγκειται στον υπερ-τοπικό χαρακτήρα τους, στο γεγονός ότι πρόκειται για μεγάλης κλίμακας δίκτυα κίνησης. Ακριβώς για τούτο μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμες οι σχετικές καταγραφές[249]. Άργος, Τρίπολη και Σπάρτη συνδέονται διά της Κυνουρίας με ενδιάμεσους σταθμούς κατά περίπτωση το Άργος, τον Άγιο Ανδρέα, τον Πραστό, τον Άγιο Πέτρο, το Λεωνίδιο, τον Κοσμά ή το Μαρί. Στο επίκεντρο βρίσκονται οι κύριες ροές κίνησης του άνθρωπου εντός της μικροπεριφέρειας, αλλά και προς τα γειτονικά κέντρα στην Αργολίδα την Αρκαδία και την Λακωνία. Η μικρή κλίμακα σε τελική ανάλυση δεν ενδιαφέρει και για λόγους πρακτικούς, όπως σημειώνεται στην έκδοση του 1919.

3.3.3. Η συστηματική διερεύνηση της περιοχής και το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας

Μία νέα περίοδος αρχαιολογικών ερευνών και δημοσιεύσεων για το σύνολο της Κυνουρίας θα ξεκινήσουν από το 2007. Σωστικές ανασκαφές έλαβαν χώρα σε όλη την έκταση της Κυνουρίας. Στην θέση "Πλακάκια", στο άμεσο περιβάλλον της αρχαίας Ευάς, διερευνήθηκε νεκροταφείο των Ύστερων Κλασικών Χρόνων[250], στο Παράλιο Άστρος, στη θέση "Άστρα", συγκρότημα της Ύστερης Αρχαιότητας[251], όπως και ανάλογη εγκατάσταση στην Πλάκα του Λεωνιδίου κοντά στο σημερινό λιμάνι[252]. Ανασκαφές διενεργήθηκαν και στην "Κοινοτική Πλατεία", στο "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα[253]. Από τη διερεύνηση της τάφρου θεμελίωσης του τείχους στην περιοχή προέκυψε η χρονολόγησή του ήδη στις αρχές του 4ου π.Χ. αι., καθώς και η έντατική χρήση τού χώρου κατά την Ύστερη Αρχαιότητα. Το 2011 ανεσκάφη το προϊστορικό νεκροταφείο στη θέση "Σοχά", στα βόρεια της Βασκίνας, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕIIIA2-IIIB2 περίοδο[254]. Ήταν η πρώτη συστηματική διερεύνηση

[248] Admiralty 1919, 433-47
[249] Βλ. κατ. σσ. 128-48 (ροές κίνησης)
[250] Grigorakakis 2009· Γρηγορακάκης 2016β
[251] Γρηγορακάκης και Καλάβρια 2012· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)
[252] Γρηγορακάκης 2016δ
[253] Γρηγορακάκης 2016α
[254] Γρηγορακάκης 2016ε· Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 75-6

ασύλητης συστάδας τάφων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Για πρώτη φορά ο αρχιτεκτονικός τύπος τεκμηριώθηκε και συσχετίσθηκε με τα ήδη γνωστά νεκροταφεία από το Παλιοχώρι και το Κοτρώνι της Άνω Βασκίνας. Στη Σοχά ο τύπος των τάφων ήταν ο κτιστός κιβωτιόσχημος και κτιστός ψευδοθαλαμωτός με συνδυασμό εκφορικού συστήματος και πλακών για την κάλυψή του. Δεν υπήρξε ποτέ θολωτή ή καμαρωτή στέγαση. Ο τύπος είναι μοναδικός και επιχωριάζει στην περιοχή, ωστόσο τα έθιμα ταφής δεν αποκλίνουν από τα ήδη γνωστά στο μυκηναϊκό κόσμο: Εκτάδην ταφές και ανακομιδές με ποικίλα κτερίσματα, κυρίως κεραμική, η οποία παραπέμπει στα κέντρα της Αργολίδας, ενώ δεν λείπει η χειροποίητη κεραμική, καθώς και η στιλβωμένη χειροποίητη κεραμική[255].

Όστρακα περισυνελέγησαν επανειλημμένως από πληθώρα θέσεων στο πλαίσιο διενέργειας αυτοψιών και περιορισμένης έκτασης ερευνών επιφανείας στο πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος οριοθετήσεων – αναοριοθετήσεων αρχαιολογικών χώρων στην περιοχή.

Το 2011 θα ξεκινήσει και η πρώτη διεπιστημονική ερευνητική προσπάθεια στη νότια Κυνουρία. Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας καλύπτει όλο το χώρο της κυνουριακού Νότου, και βασίζεται στους εξής πυλώνες[256]:

Α. Συστηματική ανασκαφική έρευνα στην κεντρική θέση των Πρασιών στη θέση "Ευρίας" κοντά στην Πλάκα του Λεωνιδίου.

Β. Διενέργεια ερευνών επιφανείας μικρής κλίμακος σε διάφορες θέσεις των παραλίων και της ενδοχώρας και περισυλλογές οστράκων. Διερευνήθηκαν οι εξής αρχαίες θέσεις: "Χερρονήσι" Πουλίθρων, "Λούτσες – Παλαιόκαστρο", "Μισώνασος", "Άγιος Δημήτριος" Σοχάς, Παλιόχωρα, "Πόια", "Κόρνιτσα", "Καρυά", "Φωκιανό", "Βιγλίτσα", "Κότρωνας" Παλιοχωρίου, "Βασκίνες" Τυρού, "Κάστρο" Τυρού, Τσέρφο, "Σίνα" Πραστού.

Γ. Δημιουργία γεωβάσης αρχαιοχωρικών δεδομένων με το όνομα "Καλλιστώ"και χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοφιών για καταχώριση, οπτικοποίηση και ανάλυση των στη διάθεσή μας δεδομένων[257].

Δ. Ανάπτυξη νέας μαθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων, προσδιορισμού έκτασης διασποράς και πυκνοτήτων[258].

Τα αποτελέσματα της πρώτης φάσης των ερευνών είναι ήδη εντυπωσιακά όσον αφορά τόσο στην Προϊστορία και την Πρωτο-ιστορία, όσο και στους Ιστορικούς Χρόνους. Η ανάδυση ενός κέντρου στην περιοχή των μετέπειτα Πρασιών ήδη από τους μυκηναϊκούς χρόνους, η ανάπτυξη μιας ιδιότυπης ταφικής αρχιτεκτονικής, μοναδικής για το μυκηναϊκό κόσμο, η μετέπειτα ανάπτυξη πόλης, η μεταλλουργική δραστηριότητα, οι μεταβολές που συντελούνται καθόλη τη διάρκεια των

[255] Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 76. Για την κατηγορία αυτή Κεραμικής βλ. κατ. σημ. 503 και Romanos 2011.

[256] Γρηγορακάκης και Τσατσαρης 2011β, 2012β, 2013

[257] Γρηγορακάκης και Τσατσαρης 2011α, 252-54 και 2012α, 147-55

[258] Βλ. κατ. σσ. 105-17 (κυρίως 109-14).

Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών Χρόνων, αποτελούν νέα δεδομένα που έρχονται να εμπλουτίσουν τις γνώσεις μας όχι μόνο για την περιοχή, αλλά και για τον ρόλο που η θέση αυτή διαδραμάτισε στο πλαίσιο ευρύτερων ενοτήτων τόσο κατά την Προϊστορία, όσο και κατά τους Ιστορικούς Χρόνους. Σημαντική θέση στο πλαίσιο του Προγράμματος είχε και η συστηματική διερεύνηση οστρακοβριθών θέσεων σε όλη την έκταση του κυνουριακού Νότου. Η χρήση των δυνατοτήτων χωρικής ανάλυσης που παρέχουν τα Συστήματα Γεωγραφικών Πληροφοριών σε συνδυασμό με την πληθώρα δεδομένων που καταχωρίσθηκαν στη γεωβάση αρχαιοχωρικών δεδομένων "Καλλιστώ" και την ανάπτυξη νέας μεθόδου εκτίμησης του εύρους και της πυκνότητας της διασποράς επιφανειακών ενδείξεων, επέτρεψαν τη διεύρυνση των δυνατοτήτων διερεύνησης και συσχετισμού των αρχαιολογικών και ιστορικών δεδομένων της περιοχής, τόσο σε μεσοπρόθεσμη όσο και σε μακροπρόθεσμη προοπτική[259]. Η προσέγγιση υπήρξε κατεξοχήν διεπιστημονική, ενώ η αμφίδρομη σχέση ανθρώπου και γεωγραφικού χώρου ήταν πάντοτε στο επίκεντρο. Από το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας και την εφαρμογή των νέων μεθόδων και τεχνολογιών χωρικής ανάλυσης γεννήθηκε η ιδέα εκπόνησης και της παρούσης διατριβής, στην οποία θα εξετασθούν διαχρονικά το σύνολο των αρχαιολογικών δεδομένων σε σχέση με την ιστορική συγκυρία, τα πάγια χαρακτηριστικά και τις μεταμορφώσεις του γεωπεριβάλλοντος για το σύνολο της περιοχής της Κυνουρίας.

Πίνακας 4: Ταυτίσεις αρχαίων θέσεων με ονόματα πόλεων και κωμών, τα οποία αναφέρονται στην αρχαία γραμματεία

Α/Α	Ερευνητής	Ταύτιση τείχους στο «Νησί» Παραλίου Άστρους
1	Boblaye	Αρχαίο κάστρο - πύλη της Θυρεάτιδος
2	Curtius	Αρχαία ερείπια
3	Bursian	Ερείπια πόλεως
4	Καλίτσης	Ανθήνη
5	Pritchett	Ανθήνη
6	Christien - Spyropoulos	Ανθήνη
7	Φάκλαρης	Οικισμός που σχετίζεται με την εγκατάσταση των Αιγινητών από τους Σπαρτιάτες και τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου
8	Boblaye	Πόλη με λιμάνι.
9	Bursian	Απλή αναφορά χωρίς ταύτιση
10	Curtius	Απλή αναφορά χωρίς ταύτιση
11	Frazer III,307	Επιθαλάσσιο τείχος των Αιγινητών (424 π.Χ.)
12	Guide – Joanne II, 244	Απλή αναφορά χωρίς ταύτιση
13	Leake	Επιθαλάσσιο τείχος των Αιγινητών (424 π.Χ.)

[259] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β-2018· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)· Grigorakakis και Tsatsaris 2018

14	Ross	Το συσχετίζει με τα κυκλώπεια τείχη της Τίρυνθας. Θεωρεί ότι στα νότια της βραχώδους χερσονήσου ήταν το *Άστρον* που αναφέρει ο Κλαύδιος Πτολεμαίος.
15	Παπαχατζής	Επιθαλάσσιο τείχος των Αιγινητών (424 π.Χ.)
16	Φάκλαρης	Επιθαλάσσιο τείχος των Αιγινητών (424 π.Χ.)
Α/Α	**Ερευνητής**	**Ταύτιση αρχαίας ακρόπολης θέσης στη θέση «Νησί» της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα.**
1	Baedeker	Ανθήνη
2	Boblaye	Θυρέα
3	Bursian	Ανθήνη
4	Curtius	Θυρέα
5	Leake	"Παλαιόκαστρο"
6	Ross	Εύα
7	Παπαχατζής	Ανθήνη
8	Φάκλαρης	Ανθήνη
9	Woysch-Meautis	Πρασιές
Α/Α	**Ερευνητής**	**Ταύτιση αρχαίας ακρόπολης στη θέση "Ελληνικό"**
1	Leake	Ανθήνη
2	Boblaye	Ανθήνη
3	Ross	Νηρίδα
4	Bursian	Νηρίδα ("wahrseinlich")
5	Walker	Θυρέα
6	Heberdey	Θυρέα
7	Lolling	Θυρέα
8	Καλίτσης	Εύα
9	Pritchett	Εύα
10	Christien - Spyropoulos	Εύα
11	Παπαχατζής	«Άνω Πόλη» (Θουκ.) - Θυρέα
12	Φάκλαρης	Θυρέα
13	Woysch - Meautis	Εύα
Α/Α	**Ερευνητής**	**Ταύτιση αρχαιοτήτων στη Λουκού**
1	Leake	Θυρέα
2	Boblaye	Ρωμαϊκές αρχαιότητες
3	Ross	Θυρέα
4	Curtius	Πόλη της ελληνικής αρχαιότητας / Ρωμαϊκή Έπαυλη
5	Bursian	Ρωμαϊκές αρχαιότητες και αρχαίο ιερό
6	Heberdey	Ανθήνη
7	Baedeker	Πολεμοκράτειον
8	Ρωμαίος	Εύα / Έπαυλη Ηρώδη
9	Pritchett	Ρωμαϊκή Έπαυλη
10	Φάκλαρης	Εύα

11	Παπαχατζής	Ιερό Πολεμοκράτους / Παρουσία Ηρώδη στη Θυρεάτιδα

Α/Α	**Ερευνητής**	**Ταύτιση αρχαίας ακρόπολης στη θέση "Ευριάς" στην Πλάκα Λεωνιδίου**
1	Leake (Παράθεση Finlay)	Κύφαντα
2	Bursian	Πρασιές
3	Wace - Hasluck	
4	Ρωμαίος	Πρασιές
5	Φάκλαρης	Πρασιές
6	Woysch - Meautis	Πολίχνη

Α/Α	**Ερευνητής**	**Ταύτιση αρχαίας ακρόπολης στη θέση "Κάστρο" στον Τυρό**
1	Curtius	Πρασιές
2	Ross	Πρασιές (mit grosserer Wahrscheinlichkeit)
3	Boblaye	Πρασιές
4	Ρωμαίος	Τύρος
5	Bursian	Τύρος
6	Παπαχατζής	Τύρος
7	Φάκλαρης	Τύρος

4. ΚΕΦ. 4: Η Συμβολή

4.1. Το παράδειγμα της Κυνουρίας και οι επιστημολογικές προσεγγίσεις κατά το Μεσοπόλεμο

Διακόσια, λοιπόν, χρόνια χωρίζουν τις πρώτες αναφορές των αξιωματούχων του *Regno di Morea* από το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας, τις διοικητικές αναφορές και την αρχαιολόγηση του χώρου από τη συστηματική, διεπιστημονική ερευνητική προσπάθεια. Έκτοτε, η αρχαιολογική γνώση για την περιοχή διευρύνθηκε δραματικά, ως αποτέλεσμα τόσο της γενικότερης προόδου της αρχαιολογικής έρευνας, όσο και της διενέργειας ερευνών και ανασκαφών στην περιοχή ενδιαφέροντος. Η διεύρυνση αυτή, ωστόσο, δεν συνοδεύτηκε, τουλάχιστον κατά τον 20 αι., με υιοθέτηση των εκάστοτε σύγχρονων επιστημολογικών δεδομένων ή προβληματισμών, με πρώτη, όπως ήδη παρουσιάστηκε, εξαίρεση αυτήν της έρευνας επιφανείας στο πεδίο του Άστρους, η οποία όμως δεν είχε την αναμενόμενη εξέλιξη ως προς το γεωαρχαιολογικό της σκέλος.

Από επιστημολογικής απόψεως, το πρόβλημα με την αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή έγκειται στη μη συνολική αντιμετώπιση των πραγμάτων. Φαίνεται πως η δύναμη της παράδοσης, ακόμη και στο χώρο της επιστήμης διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο. Δεν είναι τυχαίο ότι όλες οι συνολικές μελέτες για την περιοχή, όχι μόνο των αρχών, αλλά ακόμη και του τέλους του 20ου αι., οργανώνονται μεθοδολογικά ως κατάλογοι. Οι θέσεις ταξινομούνται με κριτήρια προσανατολισμού από βόρεια προς νότια ή το αντιστροφο, περιγράφονται εξαντλητικά και χρονολογούνται βάσει των διαθέσιμων δεδομένων. Η απόδοση εν συνεχεία σε κάποια πολιτισμική ακολουθία όμορης γεωγραφικά περιοχής (συνήθως Άργους ή Σπάρτης) βάσει των ισχνών δεδομένων της ιστορικής αφήγησης (όχι του ιστορικού πλαισίου) αποτελεί το μοναδικό, ασθενή δεσμό με την πολιτισμική – ιστορική προσέγγιση. Μεθοδολογική προσέγγιση από πλευράς της ιστορικής γεωγραφίας, στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, δεν διαπιστώνεται. Το πνεύμα είναι εν γένει περιγραφικό. Ακόμη και όσον αφορά στα προϊστορικά δεδομένα, η έρευνα εξαντλείται στην περισυλλογή οστράκων και στο σημειακό εντοπισμό θέσεων. Ο χαρακτήρας αυτών, το μέγεθος, η σχέση με το γεωγραφικό περιβάλλον, οι αλληλεπιδράσεις δεν εξετάζονται.

Η προσέγγιση των αρχαιολογικών δεδομένων της περιοχής παραπέμπει κυρίως σε επιστημονικές θεωρήσεις του 19ου και των αρχών του 20ου αι. Στο πνεύμα αυτό αντιμετώπισης των πραγμάτων, οι αρχαίες θέσεις δεν ομαδοποιούνται ανά περιόδους και δεν εξετάζονται στην προοπτική ούτε των λεγομένων μεσοπρόθεσμων κύκλων ούτε των μακροπρόθεσμων δομών ή, πιο ουδέτερα, ούτε συγχρονικά, ούτε διαχρονικά. Αυτό συμβαίνει τόσο κατά τους Προ- και Πρωτο-ιστορικούς, όσο και κατά τους Ιστορικούς Χρόνους. Διαχρονικές σταθερές, όπως το γεωπεριβάλλον, οι τυχόν μεταβολές του στο πέρασμα του χρόνου, αλλά και οι συνθήκες εκείνες και

παράμετροι που προσδιόρισαν επιμέρους εποχές ή περιόδους, πλην μιας εξαίρεσης[260], αγνοούνται. Η ιστορική γνώση περιορίζεται στις αναφορές των πηγών για την περιοχή, κυρίως ονόματα θέσεων, ενώ γενικά ερμηνευτικά σχήματα, που περιγράφουν και δεν εξηγούν, τείνουν να αποτελούν την μοναδική ερμηνευτική αφετηρία. Χαρακτηριστική είναι η μεθοδολογία ταξινόμησης – παρουσιάσης των δεδομένων για τις προϊστορικές θέσεις της περιοχής. Με σημείο αναφοράς την κλασική ιστορική τοπογραφία, οι προϊστορικές θέσεις της Κυνουρίας εξετάζονται είτε στο πλαίσιο της σημερινής Λακωνίας είτε της Αργολίδας (το βόρειο τμήμα, η Θυρεάτις) και της Λακωνίας (η σημερινή νότια Κυνουρία). Το πρόβλημα αυτό χωρικής ταξινόμησης αρχαιολογικών δεδομένων βάσει των σημερινών κρατικών διοικητικών διαιρέσεων συνιστά μεθοδολογικό σφάλμα, που δυστυχώς δεν περιορίζεται μόνο στο πεδίο της Προ και Πρωτο-ιστορίας. Δεν μπορεί καν να θεωρηθεί ως αποδεκτή σύμβαση, καθόσον αλλοιώνει το πρωταρχικό εκείνο πλαίσιο κατάταξης των αρχαιολογικών δεδομένων. Δεν μπορεί να αιτιολογηθεί ούτε στη βάση της προβολής δεδομένων μιας ιστορικής περιόδου σε προγενέστερες αυτής χρονικές περιόδους. Κάτι τέτοιο υπολαμβάνει ως δεδομένη την ύπαρξη παρόμοιων υποσυστημάτων ή δομών, σύμφωνα με την διαδικαστική και μεταδιαδικαστική ορολογία. Κάτι τέτοιο, όμως, μένει να καταδειχθεί και να αποδειχθεί ότι ισχύει. Δεν πρέπει, επίσης, να διαλάθει της προσοχής η επίδραση εξωτερικών συστημάτων, τα οποία μπορεί να νοηματοδοτήσουν κατά περιόδους τη γεωγραφία διαφορετικά, πράγμα που συμβαίνει κατ' εξοχήν στην περίπτωση της Κυνουρίας και μάλιστα σε διαδοχικές χρονικές περιόδους.

Αναδεικνύεται έτσι ένα καίριο μεθοδολογικό ζήτημα, το οποίο ισοδυναμεί με τον ορισμό του ίδιου του προβλήματος, της περιοχής δηλαδή ενδιαφέροντος. Το μεθοδολογικό πρόβλημα είναι πράγματι πολύπτυχο. Τα ερωτήματα που ακολουθούν αναδεικνύουν ακριβώς αυτό το χαρακτηριστικό: Υπήρξε πράγματι η Κυνουρία ενιαία περιφέρεια; Αν ναι, τότε γιατί από την Προϊστορία ήδη παρατηρούμε διαφοροποιήσεις; Πώς εξηγείται ο τύπος και η διασπορά των θέσεων κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού; Ποιο ερμηνευτικό σχήμα εξηγεί την απόλυτη ιδιαιτερότητα της μυκηναϊκής ταφικής αρχιτεκτονικής στον κυνουριακό Νότο; Κατά τους ιστορικούς χρόνους, πώς εξηγείται η ανάπτυξη σε πόλη των Πρασιών και η θέση που κατείχε στην αμφικτυονία της Καλαυρίας ήδη κατά τον 7ο αι. π.Χ.; Πως εξηγείται η μεγάλη διασπορά θέσεων στο βόρειο τμήμα; Γιατί οι Ρωμαίοι δεν προχώρησαν στην οργάνωση της Κυνουρίας σε Κοινό, αλλά αντίθετα επέλεξαν τη λύση της "διχοτόμησης";

Ο σκοπός των παραπάνω ερωτημάτων δεν συνιστά αποδόμηση του παρελθόντος της έρευνας. Αντίθετα, υπογραμμίζονται κομβικά σημεία, τα οποία δεν έχουν τύχει ερμηνείας και παραπέμπουν στην αναγκαιότητα επανασύνδεσης με τον επιστημολογικό μίτο, που με τη σειρά του θα διαμορφώσει τη βάση ερμηνείας των

[260] Πρόκειται για την διαμάχη Άργους και Σπάρτης για τη Θυρεάτιδα. Βλ. κατ. σσ. 276-309.

ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων κατά το δυνατόν πιο ολοκληρωμένα. Οι απαντήσεις δεν είναι εύκολες ή αυτονόητες, κυρίως, όμως, δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατες.

Η προπολεμική περίοδος υπήρξε γόνιμη επιστημολογικά περίοδος. Τότε ξεκίνησε ο διάλογος μεταξύ των επιστημών της Γεωγραφίας, της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ποικίλων ρευμάτων σκέψης και θεωρητικών μοντέλων. Ως κατεξοχήν επιστήμη του χώρου η Γεωγραφία προχώρησε στην εξέταση της σχέσης του χώρου με τον άνθρωπο, αναδεικνύοντάς τον σταδιακά σε δρών υποκείμενο[261]. Η επιρροή της Ιστορικής Γεωγραφίας, αλλά και της ιστοριογραφικής σχολής των Annales υπήρξε καθοριστική, καθώς από πολύ νωρίς έθεσαν στο επίκεντρο τον παράγοντα "άνθρωπο" σε σχέση με το χώρο και το χρόνο[262]. Η σχέση γεωγραφικού χώρου και άνθρωπου δεν είναι μια μονοσημάντη, μηχανιστική επιβολή των περιβαλλοντικών παραμέτρων, που καθορίζουν με όρους συμπεριφορισμού την ανθρώπινη δράση. Το πέρασμα από τον μονοδιάστατο περιβαλλοντικό ντετερμινισμό, στην ανθρωπογεωγραφία και την πολιτισμική γεωγραφία υπήρξαν πολύ σημαντικά στάδια εξέλιξης της επιστημονικής σκέψης[263]. Ο άνθρωπος και η σχέση του με το περιβάλλον τοποθετούνται πλέον στο κάδρο και εξετάζονται ιστορικά, σε βάθος χρόνου. Έννοιες, όπως η ιδεολογία, υπεισέρχονται δυναμικά στις διαδικασίες αναδιαμόρφωσης και επαναπροσδιορισμού αυτής της σχέσης, ενώ ο πολιτισμός συνιστά τον καταλύτη μεταβολών και εξέλιξης.

Τα ρεύματα αυτά σκέψης, ήδη από τη δεκαετία του 1930 επηρέασαν και το κυρίαρχο στους κόλπους της αρχαιολογικής επιστήμης "πολιτισμικό – ιστορικό" μοντέλο. Τότε εκδηλώνεται έντονο το ενδιαφέρον για τη σχέση ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος πέρα από τυπολογίες, κατατάξεις, αποδόσεις σε πολιτισμικές σφαίρες επιρροής ή αναπαραστάσεις του αρχαιολογικού περιβάλλοντος σε μία δεδομένη χρονική στιγμή[264]. Η σχέση ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος απασχόλησε την έρευνα ήδη από την περίοδο του Μεσοπολέμου με αποκορύφωμα τη δεκαετία του 1950, οπότε αναδύεται η "οικιστική αρχαιολογία"[265]. Μέγεθος, θέση και διάταξη των οικισμών στο χώρο αποτελούν σημαντικές παραμέτρους μελέτης της ανθρώπινης προσαρμογής απέναντι σε περιβαλλοντικές παραμέτρους, αλλά και διερεύνησης της οργάνωσης και εξέλιξης των ανθρωπίνων κοινωνιών διαχρονικά.

Αν και το σύνολο των μελετών για την αρχαία Κυνουρία αφορά σε αρχαίες θέσεις, αφορά με άλλα λόγια στην σχέση του ανθρωπογενούς με το φυσικό περιβάλλον, ο προσανατολισμός στην κατηγοριοποίηση των δεδομένων κατά τάξη

[261] Vidal de la Blache 1996, 189

[262] Baker 1984, 13. Βλ. Binford 1989, 55-7· Buttlin 1993, 20-2, 30· Braudel 1999· Bintliff 1991· Bintliff 2004β· Bintliff 2005β· Bintliff 2013, πίν.1.

[263] Sauer 1996, 307-11

[264] Willey 1953 και 1983· Buttlin 1993, 98-101· Hodder 1991, 4,9. Βλ. και Binford 1989, 50-5.

[265] Earl και Preucel 1987, 503· Trigger 2006, 279-86

προσανατολισμού, από τα βόρεια προς τα νότια ή το αντίστροφο και, όπως θα καταδειχθεί αμέσως παρακάτω, στην "ονοματολογία" έθεσε εκ των πραγμάτων στο περιθώριο τη μελέτη του εκάστοτε οικιστικού προτύπου και τη συνακόλουθη συνεξέταση των ποικίλων περιβαλλοντικών παραμέτρων. Γενικά, ο ερμηνευτικός κανόνας διαμορφώθηκε από τις – ελλειπτικές - αναφορές στην αρχαία γραμματεία, με αποτέλεσμα την εξάντληση κάθε ερμηνευτικής προσπάθειας στην ταύτιση θέσεων. Οι αναφορές του Θουκυδίδη, του Πλουτάρχου, του Ξενοφώντα, του Ψευδοσκύλακος, του Στράβωνα, του Στατίου, του Παυσανία ή του Κλαύδιου Πτολεμαίου σε τοπωνύμια ή ονόματα κωμών και πόλεων της περιοχής αποτέλεσαν την κύρια αφετηρία[266]. Το πρόβλημα της ύπαρξης ή μη της *Θυρέας* και η θέση των θυρεατικών κωμών αποτέλεσε το κεντρικό ζητούμενο και προσδιόρισε το βασικό πλαίσιο ανάλυσης, το οποίο ανάγεται στους πρώτους περιηγητές και βρίσκεται – όπως ήδη εκτέθηκε αναλυτικά - στο επίκεντρο των σχετικών αναφορών καθ' όλο το 19ο αι..

Σε αυτό το πλαίσιο οργανώθηκε και ο ιστορικός χρόνος. Έτσι, τρία ορόσημα, - για την ακρίβεια ένα - πρωτίστως η διαμάχη Άργους – Σπάρτης και πολύ λιγότερο οι συνοριακές διευθετήσεις του Φιλίππου Β΄ ή οι αντίστοιχες των Ρωμαίων αποτέλεσαν τους βασικούς ερμηνευτικούς πυλώνες[267]. Εξάλλου και αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο του ερμηνευτικού διπόλου Σπάρτης – Άργους, το οποίο παραπέμπει στην μάλλον ασυνείδητη υιοθέτηση του ερμηνευτικού μοντέλου πυρήνα – περιφέρειας (θεωρία παγκόσμιων συστημάτων)[268]. Η υιοθέτηση, όμως, του όποιου ερμηνευτικού μοντέλου και δη του μοντέλου πυρήνα – περιφέρειας έχει να κάνει τόσο με την προηγούμενη επαρκή θεωρητική θεμελίωση, όσο και με τη χωρική ή χρονική κλίμακα εφαρμογής του. Η κριτική που έχει δεχθεί γενικότερα η εφαρμογή της θεωρίας των συστημάτων στην αρχαιολογική έρευνα, αφορά στην αδυναμία εξήγησης των αιτιών[269]. Περιγράφει δηλαδή, αλλά δεν εξηγεί. Έτσι, προκύπτει αβίαστα το ερώτημα εάν πράγματι η ιστορική εξέλιξη στην Κυνουρία αποτελεί την τυπική επιβεβαίωση του μοντέλου πυρήνα – περιφέρειας. Η περιφερειακή, βέβαια, θέση της περιοχής τόσο κατά τους Προϊστορικούς, όσο και κατά τους Ιστορικούς Χρόνους είναι προφανής. Μεγάλο κέντρο δεν αναπτύχθηκε στην περιοχή, πολύ περισσότερο δεν διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στα ελληνικά πράγματα. Τα πλησιέστερα κέντρα ισχύος αναπτύχθηκαν βορειότερα στην Αργολίδα και δυτικά στην κοιλάδα του Ευρώτα. Υπήρξαν, όμως, μόνον αυτά; Αθήνα, Θήβα, Μακεδονία, Πτολεμαϊκή Αίγυπτος, Ρώμη πώς επηρέασαν την εκεί κατάσταση; Σε τελική ανάλυση το γενικότερο κοινωνικο – οικονομικό και ιστορικό πλαίσιο διαδραματίζει κάποιο ρόλο ή ορθότερα είναι δυνατόν να μην διαδραματίζει; Επιπλέον, η σχέση αυτή μιας

[266] Παράρτημα 1
[267] Βλ. ανωτ. σ. 40-1.
[268] Flannery 1968
[269] Trigger 2006, 308. Για το μοντέλο ερμηνείας και την αρχαιολογική του διάσταση, Champion 1995 και ειδικά σσ. 10-8

κεντρικής με μία περιφερειακή θέση τι πραγματικά σημαίνει; Είναι μονοσήμαντη; Δεν πρέπει να αναρωτηθούμε τι πραγματικά συνεπάγεται η ένταξη μιας πόλης στην επικράτεια μιας γειτονικής μεγαλύτερης, πώς νοηματοδοτείται ο χώρος και τι θα μπορούσε αυτό να σημαίνει για έναν *Περίοικο, Όρνεάτη ή Ἐλευθερολάκωνα;*

4.2. Η μεταπολεμική περίοδος. Ο χώρος και οι γενικές αρχές ερμηνείας

Μεταπολεμικά, το πνεύμα του θετικισμού διαπότισε την επιστημονική σκέψη τόσο στο πεδίο της Γεωγραφίας, όσο και της Αρχαιολογίας[270]. Τότε επιχειρείται η χρήση μαθηματικών μοντέλων ερμηνείας του χώρου στο πλαίσιο της Νέας Γεωγραφίας[271], η αναζήτηση θεμελιακών νόμων που μπορεί να διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ενώ παρατηρείται η ανάπτυξη στους κόλπους της αρχαιολογικής επιστήμης - αρχικά στις Η.Π.Α. και σχεδόν σύγχρονα και στην Ευρώπη – ενός νέου επιστημολογικού ρεύματος [272] . Με τη "Νέα" ή "Διαδικαστική Αρχαιολογία" ο γεωγραφικός χώρος βρέθηκε στο επίκεντρο, όπως και η συστημική μέθοδος ερμηνείας της σχέσης αυτής. Γεωγραφικός χώρος – γεωπεριβάλλον, συστήματα και υποσυστήματα, οικολογικές παράμετροι είναι οι βασικές έννοιες. Η ερμηνεία αποτελούσε το επιστέγασμα της διαδικασίας εκείνης θετικής ανάλυσης των δεδομένων και αντιμετώπισής τους στο δεδομένο ιστορικό πλαίσιο, βάσει του συστημικού προτύπου. Στατιστικές μέθοδοι εισάγονται στην αρχαιολογική ανάλυση και αρκετές σελίδες μαθηματικών αναλύσεων περιλαμβάνονται σε αρχαιολογικές δημοσιεύσεις[273]. Η αντίδραση, βέβαια, δεν άργησε να έρθει και συστηματοποιήθηκε σε επιστημολογικές θεωρήσεις που συνοψίζονται στη γενική επικεφαλίδα της Μεταδιαδικαστικής Αρχαιολογίας. Η στροφή προς την κοινωνία και εν συνεχεία το άτομο, την υποκειμενική πρόσληψη και νοηματοδότηση, η εισαγωγή εννοιών, όπως η δομή ή η δομοποίηση, η σημασία των θεσμών της κοινωνικής δράσης, καθώς και η αφαιρετική σκέψη που απαιτείται, προκειμένου κάποιος να τις προσπελάσει, ήρθαν να συμπληρώσουν το ερμηνευτικό οπλοστασίο [274] . Τα δεδομένα και τα συμφραζόμενά τους, επομένως και ο χώρος, αντιμετωπίζονται ως συν(γ)-κείμενα (con-text) με ποικίλες και όχι μία – με κύρος αξιώματος - ερμηνεία. Αναδεικνύεται, έτσι, η αρχή της πολυσημίας των δεδομένων, τα οποία μπορεί κάποιος να αντιμετωπίζει και ανεξάρτητα από το ιστορικό τους πλαίσιο, προκειμένου να διερευνήσει αν υπόκεινται κοινές δομές. Ο γεωγραφικός χώρος και η έννοια του "τοπίου", που ήδη αναδεικνύεται από την Διαδικαστική Σχολή σκέψης [275] , ξαναβρίσκει κυριαρχική θέση στο πλαίσιο της λεγομένης "συγκειμενικής

[270] Peet 1998, 23-6
[271] Chorley και Haggett 1967
[272] Binford 1989· Hodder 1991· Johnson 2010, 188
[273] Trigger 2006, 289-295 και 303. Για την ευρωπαϊκή εκδοχή βλ. και Hodder 1991, 14.
[274] Hodder 1995, 5· Hodder 1987α, 135, 141· Pearson και Richards 1994, 10-1· Hodder 2001, 79-107
[275] Bintliff 1996, 246

αρχαιολογίας". Πλέον η έννοια του τοπίου επαναπροσδιορίζει τη σχέση ανθρώπου και φυσικού χώρου. Είναι το σύνολο το σχέσεων εκείνων που με επίκεντρο το άτομο και την ιστορική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα στην οποία ζει, νοηματοδοτούν κάθε φορά το φυσικό χώρο. Η έννοια του χώρου πια δεν είναι σταθερή και αναλλοίωτη. Είναι αποτέλεσμα της εκάστοτε πρόσληψης και επεξεργασίας από τον άνθρωπο, ο οποίος κινείται μέσα σε αυτόν, δρα και πράττει. Η σχέση αυτή υπόκειται διαρκώς σε αλλαγή, σε διαρκή αναδιάταξη και ανα-νοηματοδότηση. Η φαινομενολογική προσέγγιση του περιβάλλοντος έρχεται να προσθέσει μία νέα διάσταση στο τρόπο πρόσληψης – κατανόησης της πραγματικότητας[276].

Η κατανόηση, λοιπόν, των αρχαιολογικών δεδομένων της περιοχής ενδιαφέροντος προϋποθέτει διαφορετική θεωρητική και μεθοδολογική αντιμετώπιση. Σήμερα είναι κοινώς αποδεκτό ότι η αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης των υλικών δεδομένων. Το περιβάλλον, συγκεκριμένα το παλαιο- ή αρχαιοπεριβάλλον, συνιστά ένα πλαίσιο που αναμφίβολα δεσμεύει, αλλά και το ίδιο υφίσταται μεταβολές εξαιτίας ανθρωπογενών παρεμβάσεων, οι οποίες προκαλούνται κατά κύριο λόγο από την εκάστοτε κοινωνική και ιστορική αναγκαιότητα. Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τον καθοριστικό ρόλο του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση του οικιστικού προτύπου. Οι ποικίλοι εκείνοι γεωλογικοί σχηματισμοί που συγκροτούν αυτό που προσδιορίζεται ως ανάγλυφο, καθορίζουν την κίνηση του ανθρώπου στο χώρο, την επιλογή των θέσεων εγκατάστασης, το πρότυπο κατοίκησης, το μικροκλίμα μιας περιοχής, ακόμη και το οικονομικό – βιοτικό μοντέλο. Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να αντιπαρέλθει κάποιος τις κυρίως ανθρωπογενείς συνιστώσες της δικτύωσης, της ιεράρχησης, της τεχνολογικής εξέλιξης ή της παρεμβολής εξωτερικών συστημάτων, οι οποίες αναμφίβολα επηρεάζουν το πρότυπο κατοίκησης σε βάθος χρόνου[277]. Μπορεί η επιρροή του περιβάλλοντος να είναι καταλυτική, ειδικά στο πλαίσιο μιας κοινωνίας προβιομηχανικής, σε μια περιοχή περιφερειακή, ωστόσο η λήψη αποφάσεων, η διαμόρφωση της όποιας οικονομικής στρατηγικής, στρατηγικής προστασίας – επιβίωσης και η επιλογή μέσων προς αντιμετώπιση κινδύνων ή επίλυση των όποιων προβλημάτων δεν είναι παντού η ίδια.

Ακόμη και στο πλαίσιο αυτού του ομοιογενούς γεωμορφολογικού πλαισίου που καθορίζει ο ορεινός όγκος του Πάρνωνα παρατηρούνται διαφοροποίησεις. Ως αποτέλεσμα εμπειρικής παρατήρησης, η διαπίστωση αυτή οδηγεί στη διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων και στη διερεύνηση των φαινομένων σε μεγάλη κλίμακα, προκειμένου έτσι να εξετασθεί η δυνατότητα εντοπισμού των υποκείμενων εκείνων παραμέτρων που εξηγούν αυτές τις διαφοροποιήσεις, οι οποίες

[276] Giddens 1976, 1979, 1981· Tilley 1984· Hodder 1987α, 143· Hodder 1987β, 1-2· Shanks 2008, 135-38

[277] Butzer 1982, 3-13 και 253-56

ενδεχόμενως οφείλονται στην τελική ανταπόκριση – αντίδραση των ατόμων – δρώντων υποκειμένων σε κάποιο πρόβλημα. Η διαφοροποίηση αυτή ως προς την τελική απόφαση στο πλαίσιο ενός φαινομενικά τουλάχιστον ομοιογενούς γεωχωρικού πλαισίου, αναδεικνύει τον άνθρωπο ή την ομάδα ανθρώπων και τον παράγοντα "πολιτισμό" σε σημαντικές συνιστώσες ερμηνείας των δεδομένων.

4.3. Οι μεθοδολογικές σταθερές

Στα καθ' ημάς, ήδη από τη δεκαετία του 1960, ο Κωνσταντινος Δοξιάδης προχώρησε στη συστηματική διερεύνηση των νόμων που διέπουν την κινηση του ανθρώπου στο χώρο και την άρρηκτη διασύνδεση της κίνησής του με την επιλογή θέσεων εγκατάστασης βάσει περιβαλλοντικών και συγκεκριμένων γεωγραφικών – γεωμορφολογικών παραμέτρων. Η χωρική διάσταση των αρχαιολογικών δεδομένων, συγκεκριμένα η θέση και διάταξη των οικισμών, το μέγεθος των πόλεων, έννοιες όπως η φέρουσα ικανότητα του περιβάλλοντος χώρου βρέθηκαν στο επίκεντρο του φιλόδοξου ερευνητικού προγράμματος που δυστυχώς τερματίστηκε με το θάνατό του[278].

Στην ευρύτερη περιοχή της Κυνουρίας και συγκεκριμένα στην Αργολίδα από τη δεκαετία του 1980 επιχειρήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία η διερεύνηση της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για την μελέτη του αρχαιοπεριβάλλοντος στο Φράγχθι[279], την έρευνα επιφανείας στη νότια Αργολίδα[280], την γεωαρχαιολογική έρευνα στο Αργολικό πεδίο με επίκεντρο την Τίρυνθα και το ευρύτερο περιβάλλον της και τη λίμνη Λέρνα[281]. Νεώτερες μελέτες έχουν γίνει με επίκεντρο το Παυλοπέτρι[282] στη νότια Λακωνία. Σημαντική υπήρξε και η έρευνα επιφανείας με επίκεντρο την κοιλάδα του Ευρώτα, περισσότερο εστιασμένη, ωστόσο, στα αρχαιολογικά δεδομένα επιφανείας[283], καθώς και η ολοκληρωμένη διερεύνεση της χερσονήσου των Μεθάνων στην Αργολίδα, στην δυτική ακτή του Σαρωνικού Κόλπου, αλλά και της αρκαδικής Ασέας[284].

Στις μεγάλης κλίμακας αυτές έρευνες, δεν υπάρχει απλώς ένας κατάλογος αρχαίων θέσεων. Αντίθετα, η ανάλυση γίνεται κατά χρονικές περιόδους από τις απαρχές (Παλαιολιθική – Μεσολιθική περίοδος) μέχρι τους νεώτερους χρόνους. Στο πλαίσιο αυτό, εξετάζεται η ανθρώπινη εγκατάσταση και νοηματοδότηση του χώρου σε σχέση με το ευρύτερο γεωγραφικό περιβάλλον, χερσαιό και θαλάσσιο. Περιβαλλοντικές παράμετροι – που μπορεί να έχουν σχέση και με κλιματικές αλλαγές

[278] Βλ. στην ηλ. δ/νση http://www.doxiadis.org/ViewStaticPage.aspx?ValueId=4307
[279] Van Andel και Sutton 1988
[280] Jameson et al. 1994
[281] Finke 1988· Zangger 1993 (Αργολικό πεδίο)· Zangger 1991 (Λέρνα)
[282] Harding et al. 1969· Henderson et al. 2011
[283] Cavanagh et al. 2002
[284] Mee και Forbes 1997· Forsén και Forsén 2003

- διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή της θέσης εγκατάστασης, αλλά και η ανθρώπινη δραστηριότητα μπορεί να αποτελέσει θρυαλλίδα μεταβολών[285].

Η κατηγοριοποίηση των αρχαίων μνημείων και θέσεων ανά εποχή και λειτουργία αποτελεί την πρώτη, αναγκαία προϋπόθεση ανάλυσης, καθώς η συνεξέταση και οι συγκρίσεις έχουν νόημα μόνο μεταξύ ομοειδών ποιοτήτων ή σε κάθε περίπτωση ποιοτήτων που μοιράζονται κάποιο κοινό χαρακτηριστικό. Η αναγκαία αυτή συνθήκη ικανοποιείται δομικά και μεθοδολογικά από τη συνάρτηση χώρου και χρόνου. Από εκεί και πέρα υπάρχουν οι δύο αλληλένδετοι ερμηνευτικοί πυλώνες, το εκάστοτε ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο και το γεωπεριβάλλον, το οποίο συνιστά το πρωτογενές υπόβαθρο ανάλυσης είτε αντιμετωπισθεί ως υπόβαθρο της ανθρώπινης δράσης είτε ως ο χώρος εκείνος, εντός του οποίου ο άνθρωπος πράττει και τον οποίο νοηματοδοτεί. Σε κάθε περίπτωση, το σχήμα περιγραφής των περιηγητικών κειμένων του 19ου αι. δεν επιτρέπει την εξέταση των δεδομένων ούτε συγχρονικά ούτε διαχρονικά. Εκφράζει το πνεύμα μιας άλλης εποχής, όπου προείχε η αναγκαιότητα συλλογής και καταλογογράφησης του ολοένα αυξανόμενου αρχαιολογικού υλικού ή η γνωριμία με έναν ανεξερεύνητο αρχαιολογικά τόπο, μέσα από την καταγραφή των υφιστάμενων αρχαιοτήτων και την ταύτισή τους με τυχόν αναφορές των αρχαίων συγγραφέων[286].

Όσον αφορά στο γεωπεριβάλλον ειδικότερα, η διάταξη των οικισμών σε μία δεδομένη περίοδο δεν μπορεί να διερευνάται σε συνάρτηση με τη διαμορφωμένη σήμερα κατάσταση, τουλάχιστον αβασάνιστα. Το γεωπεριβάλλον της περιοχής διακρίνεται για τη σταθεροποιημένη κατάσταση στους ορεινούς όγκους και τα οροπέδια, αλλά και για την εκ των πραγμάτων δυναμική κατάσταση στα παράλια πεδία και δη αυτό της Θυρεάτιδος, με τη διαρκή αλληλεπίδραση των ποτάμιων ροών και της θάλασσας [287] . Στην περίπτωση της Κυνουρίας, η συνεξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων με τα φυσικά χαρακτηριστικά του άμεσου περιβάλλοντα χώρου τους δημιουργεί εύλογα ερωτηματικά και φανερώνει το άλλο μεγάλο πρόβλημα. Αντί δηλαδή τα πραγματικά δεδομένα να οδηγούν μέσα από μία αλληλουχία σκέψεων και συμπερασμάτων στο συσχετισμό με την αρχαία πηγή και την εκάστοτε ιστορική πραγματικότητα, την οποία ενδέχεται να εμπλουτίζουν, εδώ συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο. Τα δεδομένα αντιμετωπίζονται και ερμηνεύονται υπό το φως των πενιχρών φιλολογικών μαρτυριών. Αλλιώς πώς μπορεί να εξηγηθεί η ταύτιση των αρχαιοτήτων στη Λουκού με την αρχαία *Εὔα*, την στιγμή που ήδη από το 19ο αι. είναι προφανές ότι τα δεδομένα επιφανείας παραπέμπουν στους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Πώς μπορεί να αγνοείται η επιγραφικά μαρτυρημένη ταύτιση

[285] Βλ. Jameson et al. 1994.

[286] Ανωτ. σσ. 60-2

[287] Goester 1993, 40-3. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του γεωλόγου Jacobs, την οποία ευγενικά μας παραχώρησε η κυρία Goester. Η γεωμορφολογία του πεδίου της Θυρεάτιδος προσήλκυσε το επιστημονικό ενδιαφέρον ήδη από τον 19ο αι. (ανωτ. σ. 13, σημ. 37)

της ακρόπολης στο Ελληνικό με την αρχαία *Εὖα*, πώς μπορεί να ερμηνεύεται το τείχος στις δυτικές κλιτύς του "Νησιού" του παραλίου Άστρους ως το τείχος των εξόριστων Αιγινητών και να αγνοούνται βασικά γεωγραφικά, γεωμορφολογικά και αρχαιολογικά δεδομένα, πώς μπορεί να μην έχει προκαλέσει προβληματισμό η ανυπαρξία θέσεων που να χρολογούνται στους Προϊστορικούς ή ακόμη και τους Ιστορικούς Χρόνους - με την εξαίρεση των Ρωμαϊκών – Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων - στο αλουβιακό πεδίο της Θυρεάτιδος; Τέλος, γιατί πρέπει να θεωρούνται αναξιόπιστες οι πληροφορίες που μας δίδουν αρχαίοι συγγραφείς αναφορικά με τα τοπογραφικά δεδομένα της περιοχής; Για παράδειγμα, γιατί η μη αναφορά σε *Μέθανα* στην ανατολική ακτή της Αργολίδας καθιστά αναξιόπιστη την πληροφορία του Ψευδοσκύλακα ότι υπήρχε πόλη με ίδιο όνομα (*Μέθανα*) στην ακτή της Κυνουρίας[288];

Οι σταθερές επομένως μιας μεθόδου ανάλυσης και ερμηνείας συνοψίζονται στα εξής:

1. Καταχώριση δεδομένων κατά τάξη αρχικά χρονολογική
2. Αρχαιοπεριβάλλον
3. Ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο/αρχαίες μαρτυρίες

[288] Πρβλ. με Φάκλαρη 1990, 55 σημ. 147.

4.4. Τα ΣΓΠ ως μεθοδολογικό εργαλείο

4.4.1. Εμπειρικά και θεωρητικά δεδομένα: Ιεράρχηση & διαλεκτική

Η λήψη του αιτουμένου συνιστά σφάλμα στην προσπάθεια οικοδόμησης του επιστημονικού επιχειρήματος. Συνιστά μεθοδολογικό σφάλμα που οδηγεί σε έναν ατέρμονα φαύλο κύκλο. Ήδη το ζήτημα τέθηκε παραπάνω, όσον αφορά στον ίδιο τον ορισμό του προβλήματος[289]. Η χρήση των μεθόδων και εργαλείων των φυσικών επιστημών, αν και κατά περιόδους επικρίθηκε σφόδρα, συνιστά ένα κατ' αρχάς εχέγγυο τήρησης ορθής επιστημονικής πρακτικής[290]. Ως εκ τούτου, η χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφορίων ως εργαλείων κατάταξης, επεξεργασίας, ανάλυσης και ερμηνευτικής προσέγγισης των δεδομένων δεν έγινε τυχαία.

Η διασύνδεση των αρχαιότητων και εν προκειμένω των αρχαίων οικισμών και θέσεων με το γεωγραφικό χώρο είναι προφανής, καθώς είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τελευταίου που προσδιόρισαν το λειτουργικό τους προορισμό, την ιστορική διάρκειά τους, τη διατήρησή τους ορατών ως καταλοίπων ή την σταδιακή κατάχωση και τελική εξαφάνισή τους. Η μεταφορική ή και διασταλτική χρήση του όρου "ταφονομία" στην περίπτωση αυτή είναι η πιο κατάλληλη, καθώς αναφέρεται στη διαδικασία "απολίθωσης" ενός αρχικά ζωντανού οργανισμού στο χώρο και το χρόνο. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα ταφονομικής διαφοροποίησης μπορούν να θεωρηθούν αφενός μεν οι ακροπόλεις, τειχισμένοι οικισμοί στις κορυφές υψωμάτων, αφετέρου δε οι θέσεις στα αλουβιακά πεδία των παραλίων, οι οποίες εντοπίζονται μόνο χάριν κάποιου τυχαίου γεγονότος ή λιγοστών επιφανειακών ενδείξεων, όπως δομικά φέροντα στοιχεία ή διάσπαρτη κεραμική. Ο παράγων "άνθρωπος" είναι η γενεσιουργός δύναμη που δημιουργεί, νοηματοδοτεί κάθε φορά το περιβάλλον και μπορεί να λειτουργεί ως καταλύτης ή να επιβραδύνει τις όποιες "ταφονομικές" διαδικασίες.

Η ταυτότητα μιας αρχαίας θέσης προσδιορίζεται πρωταρχικά από τον τόπο και το χρόνο. Αυτοί συνιστούν τις πρωτογενείς εκείνες μεταβλητές κατάταξης και ερμηνείας των εμπειρικών μας δεδομένων. Είναι τα θεμελιακά εκείνα στοιχεία, που προκύπτουν από τη μελέτη αφενός μεν της γεωγραφίας και της γεωμορφολογίας, αφετέρου δε των αρχαίων καταλοίπων, επιφανειακών ενδείξεων ή ανασκαφικών δεδομένων. Η υπάρχουσα ιστορική γνώση διαμορφώνει το γενικό πλαίσιο κατάταξης και ερμηνείας, ενώ οι γραπτές μαρτυρίες εξηγούν κάποια δεδομένα στο μικροπρόθεσμο κυρίως πλαίσιο, πολύ λιγότερο στο μεσοπρόθεσμο. Δεδομένης, λοιπόν, της αναφοράς σε κατάλοιπα του αρχαίου παρελθόντος, σε απτά δηλαδή δεδομένα, αυτά πρέπει να αποτελούν τη βάση διατύπωσης μιας θεωρίας ερμηνείας

[289] Ανωτ. σσ. 6, 10-4

[290] Ανωτ. σσ. 2-3, 66-8 και κατ. σσ. 320-22

των πραγμάτων. Έπονται οι γραπτές μαρτυρίες και η υπάρχουσα δυναμικά διαμορφούμενη γνώση αναφορικά με το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο. Η αντίστροφη πορεία συνιστά λογικό και μεθοδολογικό σφάλμα και τούτο διότι ακριβώς η ιστορική γνώση διαμορφώνεται δυναμικά. Νέα δεδομένα έρχονται να προσθέσουν ή και να μεταβάλουν ριζικά τη θεώρηση του παρελθόντος. Κανείς δεν μπορεί να επικαλεσθεί "το επιχείρημα της σιωπής", αλλά τα μέχρι στιγμής υπάρχοντα δεδομένα της έρευνας[291]. Άλλωστε, αυτά τα υλικά κατάλοιπα των κοινωνιών του παρελθόντος αποτελούν τη μοναδική διόδο πρόσεγγισης και ερμηνείας μιας περιφερειακής κοινωνίας, για την οποία δεν υπάρχουν ειδικότερες πληροφορίες, πέρα μόνο από το γενικό ιστορικό πλαίσιο.

Η διασύνδεση του υλικού δεδομένου με την ιστορική γνώση δεν παραγνωρίζεται[292]. Πρόκειται όμως για μια σχέση διαλεκτική. Η εκάστοτε ιστορική γνώση και η γραπτή μαρτυρία πρέπει να βρίσκεται σε "διάλογο" με το εμπειρικό δεδομένο. Οι έννοιες του μεταξύ τους "συσχετισμού" και της "συμβατότητας" συνιστούν τα κλειδιά και συγχρόνως τις ασφαλιστικές δικλείδες στην απόπειρα συγκρότησης μιας θεωρίας ερμηνευτικής των πραγμάτων και κατοχυρώνονται μόνο μέσα από τη συνέπεια των συλλογισμών. Τυχόν τέτοια "ασυμβατότητα" δεν συνεπάγεται αναγκαστικά και την απόρριψη, αλλά την επανεκτίμηση, την κριτική αποτίμηση, ενδεχομένως και την εναλλακτική ανάγνωση του συνόλου των δεδομένων[293]. Έτσι, προβάλλει κυριαρχικό το ζήτημα της μεθόδου που εφαρμόζεται, ειδικά στην – συνήθη – περίπτωση, κατά την οποία δεν παρέχεται δυνατότητα διαλεκτικής αντιμετώπισης των δεδομένων εξαιτίας ελλειπτικότητας ή σιωπής των πηγών.

Στον γενικότερο προβληματισμό έρχεται να προστεθεί και το οντολογικής φύσεως πρόβλημα περί της ουσίας του πραγματικού κόσμου, της πολλαπλότητας της αισθητής πραγματικότητας και του πεπερασμένου των ανθρώπινων αισθήσεων. Το ζήτημα έχει απασχολήσει την ελληνική φιλοσοφική σκέψη ήδη από τις απαρχές της. Η κοινή συνισταμένη έγκειται στην απόρριψη του κόσμου των φαινομένων, που προσλαμβάνεται μέσω των αισθήσεων ως πραγματικού, λόγω της πολλαπλότητας και ρευστότητας που τον χαρακτηρίζει και της αναζήτησης της γενεσιουργού αιτίας ή των γενεσιουργών αιτίων, ως της μόνης σταθερής και αιώνιας πραγματικότητας, η οποία μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο στο επίπεδο της καθαρής σκέψης. Ο Πυθαγόρας φέρει την ανωτέρω θεώρηση στα όριά της, ανάγοντας τους αριθμούς σε πρωταρχικές αιτίες των όντων[294]. Ο Πλάτων – εμφορούμενος από την πυθαγόρεια κοσμοαντίληψη – στη θεωρία των Ιδεών θεωρεί τον κόσμο που προσλαμβάνεται μέσω των αισθήσεων ως την απλή αντανάκλαση -άρα παραμορφωτική και απατηλή

[291] Ανδρόνικος 1980, 354-59 (συμπεράσματα στη σ. 359)

[292] Η τάση αυτή άλλωστε είναι χαρακτηριστική της ευρωπαϊκής αρχαιολογικής παράδοσης. Βλ. Hodder 1991, 14.

[293] Βλ. Ανδρόνικος 1988, 219 και σημ. 26.

[294] Cornelli 2013, 138 κε

στην ουσία της- του πραγματικού σταθερού και αιωνίου κόσμου των ιδεών, οι οποίες θα μπορούσαν να οριστούν ως οι πρωταρχικές, αρχετυπικές έννοιες [295] . Η πυθαγόρεια θεώρηση του κόσμου απαθανατίζεται από τον Πλάτωνα στον περίφημο μύθο του σπηλαίου[296]. Σημειωτέον ότι η γεωμετρία και οι αναλογικές σχέσεις στο σύστημα του Πλάτωνος, διαδραματίζει ρόλο καθοριστικό στην σύλληψη του πραγματικού κόσμου των ιδεών, το δε σύμπαν συλλαμβάνεται με όρους γεωμετρικών αναλογιών και στερεομετρίας (πολύεδρα).

Η πολλαπλότητα, λοιπόν, του φυσικού κόσμου είναι τέτοια που καθιστά ανέφικτη την σύλληψή της συνολικά, πολύ περισσότερο την λεπτομερή αποτύπωσή της. Εξάλλου, ο βαθμός της λεπτομέρειας τίθεται από το ίδιο το προς επίλυση ή αντιμετώπιση ζήτημα. Στην περίπτωση της Κυνουρίας το ενδιαφέρον εστιάζεται σε δεδομένα που έχουν σχέση με το χώρο, αρχαιολογικά και γεωγραφικά. Η συνολική τους θεώρηση ως "γεωχωρικών" αποδίδει μια πραγματικότητα, δεδομένης της ομοειδείας που τα χαρακτηρίζει[297].

4.4.2. Απεικόνιση του φυσικού κόσμου και εξήγηση των φαινομένων: Χαρτογραφία και Χωρική Στατιστική

Υπάρχουν, λοιπόν, παραδείγματα αντιμετώπισης του δεδομένου προβλήματος στο παρελθόν ή, διαφορετικά, πώς αντιμετωπίσθηκε από τον άνθρωπο το ζήτημα του χώρου, πώς ο άνθρωπος είδε, σε πρώτη φάση, τη θέση του μέσα σε αυτόν; Η απάντηση είναι ασφαλώς καταφατική και η λύση βρίσκεται στην αφαιρετική σκέψη, την υλική εκδήλωση αυτής, το χάρτη, και την επιστημονική μέθοδο που βασίζεται στα μαθηματικά, τη γεωμετρία και την αστρονομία. Η αφαιρετική ικανότητα σε σχέση με τον προσδιορισμό της θέσης του ανθρώπου στο χώρο, ενυπάρχει στην ίδια την λειτουργία του εγκεφάλου [298] . Η επιστημονική ορολογία προσδιορισμού του μηχανισμού αυτού ειναι "γνωστικός χάρτης", η δε λειτουργία του μπορεί να περιγραφεί ως η αυτοματοποιημένη αποτύπωση της σχετικής θέσης γεωγραφικών ή γεωμορφολογικών οντοτήτων στο χώρο[299]. Έτσι, ο άνθρωπος μπορούσε να κινείται, να ταξιδεύει και να προσδιορίζει το "στίγμα" του μέσα στο φυσικό κόσμο. Συν τω χρόνω και την εξέλιξη της επιστημονικής γνώσης, ο περιβάλλων κόσμος και η θέση του ανθρώπου μέσα σε αυτόν αποτυπώθηκε και σε άλλα υλικά μέσα. Έτσι, από τις πρώτες προσπάθειες επιστημονικής χαρτογράφησης κατά την ελληνική αρχαιότητα, η χαρτογραφία εξελίχθηκε κατά τρόπο ώστε να αποτελέσει διακριτό επιστημονικό κλάδο κατά τα νεώτερα χρόνια[300]. Από την τελευταία δε δεκαετία του 20ου αι., με τη

[295] Guthrie 1975, 114-15, 188-89, 278-79
[296] Πλάτων, Πολιτεία 514a1
[297] Conolly και Lake 2006, 14: "The ability to associate aspatial data with spatial objects means that it is possible to explore the spatial characteristics of non-spatial data ".
[298] Falk και Dierking 2000· Burgess et al. 2002· Bannerman et all 2014
[299] "Cognitive map", Tartaron 2013, 122-24
[300] Τσάτσαρης και Κάτσιος 2014

ραγδαία εξέλιξη της Επιστήμης των Υπολογιστών, της τεχνολογίας των βάσεων δεδομένων και την ανάπτυξη των ΣΓΠ επιτεύχθηκε η ψηφιακή διασύνδεση της χαρτογραφίας με τις βάσεις δεδομένων, τη χωρική ανάλυση και τη χωρική στατιστική ανάλυση[301]. Δεν είναι τυχαίο ότι εξ αρχής ο άνθρωπος κατέφυγε στη δημιουργία ενός μοντέλου του πραγματικού κόσμου, προκειμένου να μπορέσει να αποτυπώσει τις διάφορες γεωγραφικές οντότητες και τη θέση του σε αυτόν. Δεν είναι τυχαίο, επίσης, ότι η εξέταση της χωρικής διάστασης των πραγμάτων είτε πρόκειται για την επιστήμη της Αρχαιολογίας είτε της Γεωγραφίας βασίστηκε και βασίζεται στην ανάπτυξη μοντέλων του φυσικού κόσμου[302].

Πέρα, ωστόσο, από την απεικόνιση του περιβάλλοντος κόσμου και των ποικίλων οντοτήτων που τον συγκροτούν, ο χώρος συνδέεται τόσο με την παρουσία του ανθρώπου σε αυτόν, όσο και με φαινόμενα που οφείλονται στη δράση του. Η θεώρηση του ανθρώπου ως δρώντος υποκειμένου σε σχέση με το περιβάλλον είναι επιστημολογικά δεδομένη εδώ και δεκαετίες[303]. Εξίσου δεδομένος είναι ήδη από το 1970 στο πλαίσιο της Επιστήμης της Γεωγραφίας ο νόμος ότι αντικείμενα ή οντότητες στο γεωγραφικό χώρο διασυνδέονται, η δε ένταση αυτής της διασύνδεσης είναι συνάρτηση της μεταξύ τους απόστασης. Με άλλα λόγια, βάσει του 1ου Νόμου της Γεωγραφίας του Tobler, αντικείμενα ή οντότητες ευρισκόμενα εγγύτερα μεταξύ τους συσχετίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα απόμακρυσμένα μεταξύ τους αντικείμενα – οντότητες[304]. Η ισχύς αυτού του νόμου είναι γενική και αναφέρεται τόσο σε γεωμορφολογικές – τοπογραφικές οντότητες, όσο και σε κατάλοιπα της ανθρώπινης δράσης στο γεωγραφικό χώρο, για παράδειγμα αρχαίες θέσεις.

Η σύλληψη αυτή στο πλαίσιο της γεωγραφικής επιστήμης εισάγει την εξαιρετικά σημαντική αρχή της χωρικής διάστασης και των ανθρωπογενών, αρχαιολογικών καταλοίπων στο γεωγραφικό χώρο, αφετέρου της μεταξύ τους σχέσης σε συνάρτηση με την απόσταση που τα χωρίζει. Η χωρική αυτή διάσταση των αρχαιολογικών δεδομένων, που μπορούν κατά την έννοια αυτή να προσδιορισθούν ως αρχαιο-χωρικά, αναλύεται περαιτέρω σε δύο βασικές συνιστώσες: α. σχέση και β. ένταση αυτής της σχέσης. Πώς λοιπόν είναι εφικτό να εντοπισθούν και εξηγηθούν τα παραπάνω;

Η λύση αναζητήθηκε στην αφαιρετική γλώσσα των μαθηματικών και συγκεκριμένα στη Στατιστική, όχι την κλασική, παραδοσιακή Στατιστική, αλλά της Χωρική Στατιστική, όπου μηδενική υπόθεση είναι η *Απόλυτη Χωρική Τυχαιότητα* (Complete Spatial Randomness) της όποιας διασποράς ανθρωπογενών – αρχαιολογικών εν προκειμένω - δεδομένων και ζητούμενο το στατιστικά σημαντικό

[301] Conolly και Lake 2006, passim

[302] Για παράδειγμα βλ. το συλλογικό τόμο Clark (ed.) 1977 που επιγράφεται Spatial Archaeology. Ο ορισμός της έννοιας στη σ. 9. Για την "χωρική αρχαιολογία" Earl και Preucel 1987, 504. Για τη χωρική διάσταση των αρχαιολογικών δεδομένων στο πλαίσιο της ανάλυσης με χρήση Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών βλ. Conolly και Lake 2006, 14.

[303] Ανωτ. σ. 62

[304] Tobler 1970, 234-340· De Smith et al. 2007, 44

ή το στατιστικά ασήμαντο[305]. Πρόκειται για τη *Χωρική Αυτοσυσχέτιση* (Spatial Autocorellation), την στατιστική δηλαδή εκδοχή του 1ου Νόμου της Γεωγραφίας του Tobler, που αποτελεί κανόνα, όσον αφορά στη χωρική διασπορά των αρχαιοχωρικών δεδομένων[306]. Με τη βοήθεια των μαθηματικών δίνεται η δυνατότητα της θετικής επιβεβαίωσης ύπαρξης στατιστικά σημαντικών ή μη φαινομένων στο χώρο, παρέχοντας στον ειδικό επιστήμονα ένα αξιόπιστο εργαλείο αντικειμενικής πια παρατήρησης, δεδομένου μάλιστα ότι, όπως σημειώνουν οι Wheatley και Gillings[307]:

"Although the human mind is a fine interpretative tool, if it is presented with a series of random dots it does have a tendency to suggest patterns even if none exist."

Η εφαρμογή μεθόδων της κλασικής στατιστικής με σκοπό των εντοπισμό χωρικών προτύπων κατανομής δεδομένων στο χώρο κατά τη δεκαετία του 1960 έδωσε γρήγορα της θέση της στη Στατιστική του Χώρου. Στο πλαίσιο της "Νέας Αρχαιολογίας" η χωρική στατιστική ανάλυση γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1970 κε.[308]. Οι επιστήμες των Μαθηματικών, της Οικολογίας και της Γεωγραφίας επέδρασαν στην επιστημολογική εξέλιξη της αρχαιολογικής σκέψης και μεθόδου. Το ρεύμα της "Νέας Γεωγραφίας" γενικά άσκησε την πλέον διαρκή επιδραση στη Αρχαιολογία μετά τη δεκαετία του 1970 και μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990[309], οπότε παρατηρήθηκε υποχώρηση της χωρικής στατιστικής ανάλυσης, υπό την πίεση της μεταδιαδικαστικής κριτικής, αλλά και λόγω της γενίκευσης της χρήσης των ΣΓΠ[310]. Η παράδοση της Οικολογίας εκφράζεται κυρίως από της δημοσιεύσεις της E.C. Piellou. Τέλος, χαρακτηριστική είναι η επίδραση των εργασιών των μαθηματικών Moran, Diggley, Ord και Ripley[311]. Η ραγδαία εξέλιξη των ΣΓΠ μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και κατά την τελευταία δεκαετία οδήγησε στη διασύνδεση πληθώρας εργαλείων χωρικής ανάλυσης – στατιστικής με την οπτικοποίηση των αποτελεσμάτων μέσω χαρτογραφικών απεικονίσεων σε περιβάλλον φιλικό για το χρήστη. Σήμερα είναι στη διάθεση του ειδικού ερευνητή ένα πολυδύναμο εργαλείο, το οποίο μπορεί να κατέχει κεντρική θέση στην όλη μέθοδο καταχώρισης, ανάλυσης και ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων.

[305] Boots και Gettis 1988. Βλ. και στην ηλ. δ/νση http://desktop.arcgis.com/en/arcmap/10.3/tools/spatial-statistics-toolbox/what-is-a-z-score-what-is-a-p-value.htm
[306] Getis και Ord 1992· Goodchild 1986· Griffith 1987
[307] Wheatley and Gillings 2002, 125
[308] Keran 2015, 1
[309] Earl και Preucel 1987, 503
[310] Keron 2015, 7, 10· Wheatley και Gillings 2002
[311] Keron 2015, 7

4.4.3. Τα ΣΓΠ στο επίκεντρο της μεθόδου. Επιστημολογικές προεκτάσεις

Η συνολική και λεπτομερής συνολική ιστορική αναδρομή της ανάπτυξης των Συστημάτων ανάλυσης της Γεωγραφικής Πληροφορίας δεν περιλαμβάνεται ούτε εξυπηρετεί τους στόχους της παρούσας μελέτης. Η εισαγωγή τους στο χώρο της αρχαιολογίας έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1990[312]. Μάλιστα, τα ΣΓΠ θεωρούνται ως ένα από τα αίτια, μαζί με τις μεταδιαδικαστικές επιστημολογικές προσεγγίσεις, για την υποχώρηση της χωρικής στατιστικής ανάλυσης ως εργαλείου διερεύνησης των αρχαιολογικών δεδομένων στο χώρο, ενώ ως εργαλεία ανάλυσης που προέρχονταν από το επιστημονικό πεδίο της Γεωγραφίας δεν έμειναν στο απυρόβλητο της κριτικής για περιβαλλοντικό ντετερμινισμό (αιτιοκρατία), βασικό επιχείρημα των μεταδιαδικαστικών τάσεων απέναντι στην "Νέα Αρχαιολογία"[313].

Ωστόσο, η κατάσταση σήμερα είναι τελείως διαφορετική. Η στροφή προς την ισορροπημένη επιστημολογικά αντιμετώπιση των πραγμάτων, κατά τη μετάβαση από τον 20ο στον 21ο αι., που είναι γνωστή ως "Πραγματιστική Σύνθεση", δεν θα μπορούσε να μην περιλαμβάνει την χωρική ανάλυση[314]. Επιπλέον, η εξέλιξη των ΣΓΠ, ανοικτού και κλειστού κώδικα υπήρξε ραγδαία, ειδικά στο Ηνωμένο Βασίλειο με τις μελέτες των Bevan και Conolly. Η ουσία της συμβολής τους έγκειται ακριβώς στη γεωαναφορά, την ποσοτικοποίηση, το συσχετισμό και την ανάλυση ποικίλης προέλευσης και τύπου δεδομένων.

Χωρικός εντοπισμός και τυποποίηση επιβάλλονται από την ίδια τη λειτουργική δομή των ΣΓΠ και βρίσκονται στον πυρήνα της αποτύπωσης, επεξεργασίας – ανάλυσης και ερμηνείας των δεδομένων. Τα δύο πρωτογενή, λειτουργικά χαρακτηριστικά οργάνωσης της πληροφορίας είναι αφενός μεν η γεωαναφορά των όποιων οντοτήτων μέσω ενός συστήματος συντεταγμένων, αφετέρου δε η οργάνωσή τους σε βάση δεδομένων, δηλαδή σε πίνακες με εγγραφές και πεδία. Έτσι, τα δεδομένα τοποθετούνται στο γεωγραφικό χώρο, παράλληλα μπορούν να τους αποδίδονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα, η χρονολόγηση και η χρήση - λειτουργικός προορισμός, τα οποιά μπορούν να συσχετισθούν με πληθώρα άλλων χωρικών δεδομένων σε μορφή διανυσματική ή εικονοστοιχείου.

Δεδομένα ποιοτικού χαρακτήρα, από τη στιγμή που διασυνδεόνται με χωρικά δεδομένα, αποκτούν, επίσης, χωρική διάσταση[315]. Μη αντιληπτοί εκ πρώτης όψεως, εσωτερικοί συσχετισμοί αποκαλύπτονται. Ο συνδυασμός του αντικειμενοστρεφούς με το σχεσιακό μοντέλο δεδομένων, η ανάπτυξη της Γεωβάσης και ο συνδυασμός με σύνθετους αλγορίθμους χωρικής ανάλυσης και χωρικής στατιστικής προσδίδει μοναδική ευελιξία στην αποτύπωση του γεωγραφικού χώρου, στην επεξεργασία και

[312] Ανωτ. σ. 2
[313] Witcher 1999
[314] Trigger 2006, 484-589
[315] Conolly και Lake 2006, 13

το χειρισμό των επιμέρους οντοτήτων και στον εν γένει χειρισμό και την ανάλυση των δεδομένων.

Η "Νέα Γεωγραφία" είχε επικριθεί για τη χρήση γενικευμένων χωρικών μοντέλων, καθώς ο χώρος αντιμετωπιζόταν ως οντότητα που διεπόταν από κανονικότητα ή ως μια αδιαφοροποίητη ισοτροπική επιφάνεια[316]. Η απάντηση ήταν η αναζήτηση μοντέλων, τα οποία ήταν συμβατά με τον περιβάλλοντα κόσμο. Η διατύπωση του μοντέλου ερμηνείας βασιζόταν σε γενικούς νόμους ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως για παράδειγμα την επιδίωξη του βελτίστου, την εξοικονόμηση ενέργειας και πόρων, τον περιορισμό του κόστους της απόστασης[317]. Από την άλλη πλευρά, η "Νέα Αρχαιολογία" επικρίθηκε για εμμονή στον εμπειρισμό, το ντετερμινισμό οικολογικών παραμέτρων και την συνακόλουθη ερμηνεία της ανθρώπινης παρουσίας με όρους συμπεριφοριστικούς. Όμως, τα ερώτηματα που τίθενται, όσον αφορά στην διερεύνηση του οικιστικού εν προκειμένω προτύπου είναι τα εξής: Ποιός είναι ο τρόπος κατ' αρχάς ορισμού του προς επίλυση προβλήματος, ποιός είναι ο τρόπος εκείνος εντοπισμού του και μελέτης του, καθώς και περαιτέρω διερεύνησης χωρικών σχέσεων; Ασφαλώς ο τρόπος δεν μπορεί να αναζητηθεί στους ποιοτικούς αφορισμούς, τις υποκειμενικές υποθέσεις ή τις ατυχείς συγκρίσεις ανομοίων χαρακτηριστικών και ποιοτήτων.

Η αναφορά σε χωρικά δεδομένα, φέρει συνειρμικά στο νου έννοιες, όπως συντεταγμένες, χωρικός εντοπισμός, πυκνότητα, χωρικός συσχετισμός με ποικίλες οντότητες στη βάση της απόστασης ή της ορατότητας, μήκος, πλάτος, εμβαδόν, υψόμετρο, κάλυψη γης, ανάγλυφο κ.α., οι οποίες έχουν έναν κοινό παρονομαστή, την μετρησιμότητα ή την παραμετροποίηση ή την ποσοτικοποίηση. Από εδώ ξεκινά η αναγκαιότητα μοντελοποίησης του πραγματικού κόσμου. Ως προς αυτό, η πρόοδος της τεχνολογίας και η ανάπτυξη της δυνατότητας απεικόνισης του χώρου ή χωρικών φαινόμενων με τη χρήση σημείων, γραμμών, πολυγώνων, τριγώνων (tins) και ψηφιδωτών ή στατιστικών επιφανειών (Ψηφιακά Μοντέλα Εδάφους / Digital Elevation Models ή DEM), επιτρέπουν την αποτύπωση χωρικών οντοτήτων κατά τρόπο αφαιρετικό, αλλά κοντά στην πραγματικότητα[318]. Χωρικά φαινόμενα μπορούν να εξεταστούν τόσο σε επίπεδο μικροκλίμακας, όσο και μακροκλίμακας. Ο βαθμός της γενίκευσης ή της λεπτομέρειας εξαρτάται από το πρόβλημα που εξετάζεται. Οι νόμοι που διέπουν τη συμπεριφορά του δρώντος ατόμου στο χώρο ελέγχονται μέσα από τη χρήση αλγορίθμων με ποικίλες μεταβλητές. Ανάλυση ελάχιστου κόστους διαδρομής, (ευκλείδεια) απόσταση, ορατότητα, ανάλυση σημειακής πυκνότητας, αλλά και πιο σύνθετη χωρική στατιστική ανάλυση, που βασίζεται στη γραμμική παλινδρόμηση ή την παλινδρόμηση με γεωγραφική βαρύτητα, είναι κάποια από τα

[316] Christaller 1933, 27· Peet 1998, 19-33. Για την θεωρία των κεντρικών τόπων και την πρόσληψή της από την αρχαιολογική επιστήμη βλ. Nakoinz 2012, 217-19.

[317] Garner 1967, 307,315· Earle και Preucel 1987, 511-12.

[318] Conolly και Lake 2006, 5 ("Since the continuous field model organises information by a set of predetermined locations in space it can be considered to fit quite closely with the philosophical absolute concept of space ") και 27-8 (raster data structure)

εργαλεία που επιτρέπουν την παραγωγή δευτερογενών δεδομένων και τελικά την ανακάλυψη εσωτερικών σχέσεων πέρα από τα ίδια τα πρωτογενή δεδομένα, συνεπώς και την εξαγωγή συμπερασμάτων [319]. Τα πάντα, από τα πρωτογενή δεδομένα μέχρι τα αποτελέσματα της χωρικής ανάλυσης οπτικοποιούνται. Ο χάρτης αποτελεί τη βασική εκείνη οντότητα αποτύπωσης και ένταξης στο χώρο των επιπέδων δεδομένων, χειρισμού τους και αποτύπωσης των ποικίλων μεταξύ τους συσχετισμών. Τελικά, φαίνεται ότι η πλατωνική θεωρία των Ιδεών βρισκει την εφαρμογή της στην λειτουργία και το σκοπό των Συστημάτων διαχείρισης της Γεωγραφικης Πληροφορίας. Θα μπορούσε να θεωρηθεί και η πρωταρχική, θεωρητική - φιλοσοφική τους θεμελίωση. Μέσα από την αφαίρεση καθίσταται εφικτή η κατανόηση και πρόσληψη μιας μη αντιληπτής μέσω των αισθήσεων πραγματικότητας[320].

Είναι γεγονός ότι σε κάποιες περιπτώσεις είναι δυνατόν να προχωρήσει κάποιος σε συνειρμούς και συσχετισμούς ή ακόμη και να προσεγγίσει τη λύση ενός προβλήματος ενορατικά ή διαισθητικά. Σε κάθε, ωστόσο, περίπτωση η δομή του επιχειρήματος, η απόδειξη και η δυνατότητα ελέγχου και επαλήθευσης είναι το ζητούμενο. Όσον δε αφορά στην αρχαιολογική ερμηνεία, οι ποιοτικού χαρακτήρα περιγραφές ή αφορισμοί χρησιμοποιούνται κατά κόρον ως βάση οικοδόμησης επιχειρημάτων και διατύπωσης ερμηνευτικών σχημάτων. Το προφανές πρόβλημα με αυτήν την αντιμετώπιση έγκειται στο ότι ενέχει έντονο το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Θα μπορούσε να παραλληλισθεί με κείμενο που επιδέχεται διαφορετικών αναγνώσεων. Σαφώς κάτι τέτοιο δεν είναι μεμπτό. Η έννοια της "συγκειμενικότητας" στη μεταδιαδικαστική σχολή σκέψης εκεί παραπέμπει [321]. Εξάλλου είναι ο διαφορετικός τρόπος σκέψης και η διαφοροποίηση εκτιμήσεων και ερμηνειών που προάγουν τον επιστημονικό διάλογο. Πρέπει, όμως, να υπάρχει ο ελάχιστος κοινός παρονομαστής: Ορισμός του προβλήματος, καταγραφή-αποτύπωση των δεδομένων (χωρικών και μη), δομημένο επιχείρημα, ως ασφαλιστικές δικλείδες αποφυγής λογικών σφαλμάτων. Αρκεί να διερωτηθεί κάποιος τι μπορεί να σημαίνει για τον αναγνώστη, ειδικό επιστήμονα η μη, ο ποιοτικός χαρακτηρισμός "μικρή κλίση" ή "λίγη κλίση", ότι σε μία περίοδο ο άνθρωπος εγκαθίσταται σε "υψώματα", τι ακριβώς σημαίνει ότι η θέση εγκατάστασης βρίσκεται "κοντά" σε πηγές νερού ή ότι στη συγκεκριμένη θέση υπάρχει "πέρασμα", για να αντιληφθεί το τελικά προφανές, ότι δηλαδή μία τέτοια προσέγγιση δεν επιτρέπει την κατανόηση των πρωτογενών χωρικών δεδομένων,

[319] Conolly και Lake 2006, 173-76 (ανάλυση πυκνότητας), 225-33 (ανάλυση ορατότητας), 221-24, 252-56 (ανάλυσης διαδρομής ελαχίστου κόστους), 149-58 (γραμμική παλινδρόμηση)· Smith et al. 2015, 242-49 (ανάλυση διαδρομής ελαχίστου κόστους), 388-403 (παλινδρόμηση), 453-59 (ανάλυση ορατότητας).

[320] Βλ. Heisenberg 1981, 34: "I think that modern physics has definitely decided in favor of Plato. In fact the smallest units of matter are not physical objects in the ordinary sense; they are forms, ideas which can be expressed unambiguously only in mathematical language".

[321] Earle και Preucel 1987, 505. Ανωτ. σσ. 64, 79

πολύ δε περισσότερο την ερμηνεία πιο σύνθετων φαινομένων. Συνακόλουθα, η απάντηση στο ερώτημα "γιατί;" είναι ακόμη πιο προβληματική, καθώς εμφιλοχωρεί ακόμη περισσότερο ο υποκειμενικός παράγοντας. Εγκαθίστανται, λοιπόν, οι άνθρωποι σε "υψώματα" για να έχουν "θέα" του περιβάλλοντος χώρου ή για να ελέγχουν ένα συγκεκριμένο "κομβικό" σημείο. Το ζήτημα, όμως, είναι τι πραγματικά εννοεί κάποιος με την χρήση της λέξης "θέα", προς πού και με ποιο σκοπό, σε τι αφορά ο έλεγχος, μέχρι ποια απόσταση, πού βρίσκεται το οδικό δίκτυο, τι εξυπηρετεί και γιατί χαρακτηριζεται "κομβική" μία θέση; Πώς όλα αυτά τεκμηριώνονται; Πώς μπορεί ο καθένας να ελέγξει την ακρίβεια των γραφομένων; Βεβαίως, η επιτόπια διερεύνηση βρίσκεται πάντα στο επίκεντρο της μεθόδου τεκμηρίωσης.

Ο μόνος τρόπος εκκίνησης από μία αξιόπιστη βάση είναι η μοντελοποίηση του φυσικού χώρου, η τυποποίηση της καταγραφής, η λήψη μετρήσεων, η μορφοποίηση και καταχώριση των αρχαιολογικών δεδομένων έτσι ώστε να καθίσταται εφικτή η περαιτέρω επεξεργασία, ανάλυση και εξαγωγή συμπερασμάτων. Η διατύπωση, επομένως, του προβλήματος, ο προσδιορισμός των όποιων παραγόντων εκτιμάται ότι μπορεί να το ερμηνεύουν, ο προσδιορισμός δηλαδή μεταβλητών και η διερεύνηση του βαθμού επιρροής των ανεξάρτητων προς την κάθε φορά εξαρτημένη δεν μπορεί να γίνεται επί τη βάσει πεποιθήσεων ή ποιοτικών αφορισμών.

Η αναπόφευκτη κριτική στα παραπάνω μπορεί να εστιάζεται στην απουσία του ατόμου, του ανθρώπινου παράγοντα[322] και την επιστροφή στον άκρατο θετικισμό, τη μοναδική ερμηνεία. Ωστόσο, μία τέτοια αντιμετώπιση μπορεί να είναι και ακραία επιφανειακή, καθώς πάντοτε στο επίκεντρο βρίσκεται το ανθρωπογενές περιβάλλον, το οποίο αποτελεί το προς διερεύνηση πρόβλημα, την εξαρτημένη μεταβλητή, με όρους στατιστικής ανάλυσης. Η θέση στο γεωγραφικό χώρο είναι αποτέλεσμα της δράσης του ανθρώπου και αυτό ακριβώς αποτυπώνεται[323]. Ο συσχετισμός με άλλα γεωχωρικά δεδομένα δεν παραπέμπει σε κάποια αιτιοκρατική οπτική, καθώς ο γεωγραφικός χώρος δεν είναι αδιαφοροποίητος ούτε ρυθμικά επαναλαμβανόμενος. Σε κάθε περίπτωση, το πρωτογενές αρχαιοχωρικό δεδομένο είναι το αποτέλεσμα του συνεχούς διαλόγου του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και τους περιορισμούς που τελικά επιβάλλει. Δεν υπάρχει, επομένως, ντετερμινισμός στην προσπάθεια διερεύνησης του βαθμού συσχετισμού της ανθρώπινης δράσης με συγκεκριμένες περιβαλλοντικές παραμέτρους και μάλιστα στον αρχαιολογικό – ιστορικό χρόνο. Το χωρικό αποτύπωμα του ανθρώπου στο χρόνο δεν μπορεί να αποκοπεί από τον άνθρωπο. Το ίδιο ισχύει για κάθε αρχαιο-χωρική μεταβλητή, που μπορεί να λαμβάνεται υπ' όψιν στη διαδικασία χωρικής ανάλυσης, για παράδειγμα τα δίκτυα ή τα αποτελέσματα της ανάλυσης ορατότητας. Αν σε αυτά προστεθεί η δυνατότητα πρόβλεψης ως παραμέτρου ανάλυσης του ύψους του παρατηρητή (ανάλυση ορατότητας) ή η δυνατότητα ανάλυσης του χώρου

[322] Hodder 1987α, 143

[323] Βλ. και τα της "Χωρικής Αρχαιολογίας" (Spatial Archaeology) ήδη από το 1977 στο συλλογικό τόμο *Spatial Archaeology* [Clarke (ed.) 1977].

από διαφορετικά σημεία και βάσει διαφορετικών παραμέτρων, τότε αναφαίνονται γόνιμοι επιστημολογικής φύσης προβληματισμοί.

Δεν επιλέχθηκε τυχαία η έννοια των δικτύων, για την οποία στη συνέχεια θα υπάρξει ευκαιρία περαιτέρω ανάλυσης τόσο στο επίπεδο της ορατότητας θέσεων, όσο και στην περίπτωση των ροών κίνησης στην περιοχή[324]. Εδώ επισημαίνεται μόνο ότι η τεκμηρίωση ύπαρξής τους παραπέμπει σε συγκεκριμένη νοηματοδότηση του φυσικού χώρου σε μέση, ακόμη και μακροπρόθεσμη προοπτική. Έχει σχέση με την πρόσληψη του τοπίου και την κίνηση του ανθρώπου σε αυτό, τον κατακερματισμό σε επιμέρους τόπους, αλλά και την αντίληψη ενότητάς του. Οι έννοιες αυτές φέρουν στο νου το μεταδιαδικαστικό μοντέλο και τη φαινομενολογική προσέγγιση του χώρου, η οποία δεν αποκλείεται να βασίζεται σε πρωτογενή γεωλογικά – γεωχωρικά και άλλα δευτερογενή ποσοτικά δεδομένα[325].

Συνοψίζοντας, λοιπόν, με τα Συστήματα διαχείρισης των Γεωγραφικών Πληροφοριών επιτυγχάνεται:

Α) Η δημιουργία μοντέλων του φυσικού κόσμου σε διάφορες κλίμακες, συνεπώς και με διαφορετικό βαθμό αποτύπωσης της λεπτομέρειας.
Β) Η παραμετροποίηση ανθρωπογενών φαινομένων στο χώρο.
Γ) Ο χωρικός εντοπισμός (γεωαναφορά) όλων των δεδομένων.
Δ)Η τυποποίηση της πληροφορίας – δεδομένων, καθώς το μέσον είναι ο πίνακας και η καταχώριση γίνεται σε σειρές και στήλες (εγγραφές και πεδία αντίστοιχα).
Ε) Όλα τα δεδομένα προσλαμβάνουν μια κατ' αρχάς χωρική διάσταση και ως προς αυτό ομογενοποιούνται και μπορούν να διερευνηθούν οι μεταξύ τους σχέσεις.
ΣΤ) Είναι δυνατή και η εξαγωγή συμπερασμάτων πέρα από τα ίδια τα πρωτογενή δεδομένα.
Ζ) Οντότητες, επίπεδα πληροφορίας και αποτελέσματα των όποιων διαδικασιών ανάλυσης οπτικοποιούνται μέσω χαρτών.

Μαθηματικά, γεωμετρία, αφαίρεση, τρεις έννοιες που αυτόματα παραπέμπουν στον μεταπολεμικό θετικισμό, αλλά και στις "δομές" της μεταδιαδικαστικής επιστημολογικής παράδοσης. Η χρήση νέων εργαλείων στην αρχαιολογική έρευνα αποτελεί πλέον τον κανόνα. Οι διεπιστημονικές προσεγγίσεις αποτελούν εδώ και δεκαετίες την πλέον αποτελεσματική πρακτική. Δεν πρόκειται μόνο για τις χημικές αναλύσεις υλικών, αλλά και για την ανάπτυξη πεδίων όπως η Γεωαρχαιολογία, η Παλαιοκλιματολογία ή η Αρχαιογενετική. Όλα αυτά έρχονται να προσθέσουν στις μεθόδους που χρησιμοποιούμε και στην εγκυρότητα της τελικής ερμηνείας.

[324] Κατ. σσ. 131-45 (αρχαιό οδικό δίκτυο) και σσ. 209-19 (αμυντικό δίκτυο)
[325] Ανωτ. σσ. 64-5

Στην περίπτωση των ΣΓΠ, πρόκειται για εργαλεία, τα οποία εστιάζουν στο χώρο και βασίζονται στα μαθηματικά και τη γεωμετρία. Δεν προσδιορίζουν τη μέθοδο συνολικά, αλλά αποτελούν ένα κρίσιμο μέρος της. Σε όποια κλίμακα ή έκταση και αν θελήσει κάποιος να δει την αρχαιολογική έρευνα, είτε πρόκειται για ανασκαφική διερεύνηση είτε για εκτεταμένη ή εντατική έρευνα επιφανείας, το εύρημα, όποιο και αν είναι αυτό, πρέπει να προσδιορισθει σε σχέση με το φυσικό του χώρο, καθώς και σε σχέση με τυχόν άλλα συνευρήματα. Κατά τις έρευνες επιφανείας, οι συγκεντρώσεις τέτοιων καταλοίπων, τα οποία προσδιορίζονται ως επιφανειακές ενδείξεις, διαπιστώνονται σε σχέση με το περιβάλλον τους αλλά και τη μεταξύ τους χωρική σχέση. Οι έννοιες της πυκνότητας και της διασποράς προκύπτουν στη βάση του χωρικού εντοπισμού των δεδομένων και προσδιορίζουν την ύπαρξη και το μέγεθος ενός μνημείου ή μιας αρχαίας θέσης[326]. Ακολουθεί η περαιτέρω ανάλυση ιδιαίτερων ποιοτικών και ποσοτικών χαρακτηριστικών των δεδομένων αυτών και η διατύπωση υποθέσεων αναφορικά με τη λειτουργικό τους χαρακτήρα και τη νοηματοδότησή τους. Το αυτό συμβαίνει και κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Μόνο η κλίμακα αλλάζει. Ο αριθμός των οστράκων που περισυλλέγονται, και οι διακυμάνσεις της πυκνότητάς τους στο χώρο, σε συνδυασμό και με άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά, μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα για τη χρήση των επιμέρους χώρων και τελικά να προσδιορίσει τη λειτουργία ενός κτιρίου και τους συμβολισμούς που του αποδίδονταν.

Ακόμη, λοιπόν, και η συγκειμενικότητα ή η έννοια των συμφραζομένων (con-text) στο πλαίσιο της μεταδιαδικαστικής επιστημολογικής παράδοσης, ορίζεται στη βάση της χωρικά. Οι δε έννοιες της πυκνότητας ή της διασποράς είναι μαθηματικές έννοιες και δεν νοούνται μη ποσοτικά. Το αυτό ισχύει και για έννοιες όπως η ορατότητα, η απόσταση ή η ανάλυση ελάχιστου κόστους. Είναι μετρήσιμες, αλλιώς δεν μπορεί να είναι συγκρίσιμες, άρα αξιοποιήσιμες. Στην αντίθετη περίπτωση πρόκειται απλώς για εκτιμήσεις.

[326] Η σχετική ανάλυση κατ. σσ. 105-14

4.5. Η Πυραμίδα της Νόησης και το μεθοδολογικό σχήμα

Από την ανάλυση που προηγήθηκε και εστιάζοντας στην πληροφορία αυτή καθ' αυτή, το γενικό σχήμα που προκύπτει είναι πυραμιδωτό και η πορεία της σκέψης μπορεί να χαρακτηρισθεί απαγωγική, καθώς από το αρχικό πλήθος των εμπειρικών δεδομένων προκύπτει η πρόταση ερμηνείας που μπορεί να επιβεβαιώνει η ακυρώνει την αρχική υπόθεση. Το αρχικά πολύμορφο, ενδεχομένως και ασύνδετο, μέσα από μία διαδικασία συστηματοποίησης και εμπλουτισμού καθίσταται κατανοητό, πιστοποιούνται οι προφανείς διασυνδέσεις, αποκαλύπτονται, όμως, και οι αρχικά μη αντιληπτοί εσωτερικοί συσχετισμοί. Από τα δεδομένα, επομένως, η σκέψη φθάνει στην εξήγηση και την επιβεβαίωση ή μη μιας αρχικής υπόθεσης, καταλήγει δηλαδή στην διαμόρφωση γνώσης. Η πορεία αυτή ιεράρχησης περιγράφειται στην επιστήμη της πληροφορικής ως η Πυραμίδα της Νόησης [327]. Πρόκειται για θεμελιώδη επιστημολογική προσέγγιση με ποικίλες προεκτάσεις και αποχρώσεις, η οποία περιγράφει την ιεράρχηση της πληροφορίας από το γενικό προς το ειδικό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ιεράρχηση αυτή είναι άκαμπτη και τα επιμέρους στάδια απολύτως ανεξάρτητα μεταξύ τους. Για παράδειγμα, είναι γεγονός ότι ακόμη και κατά τη

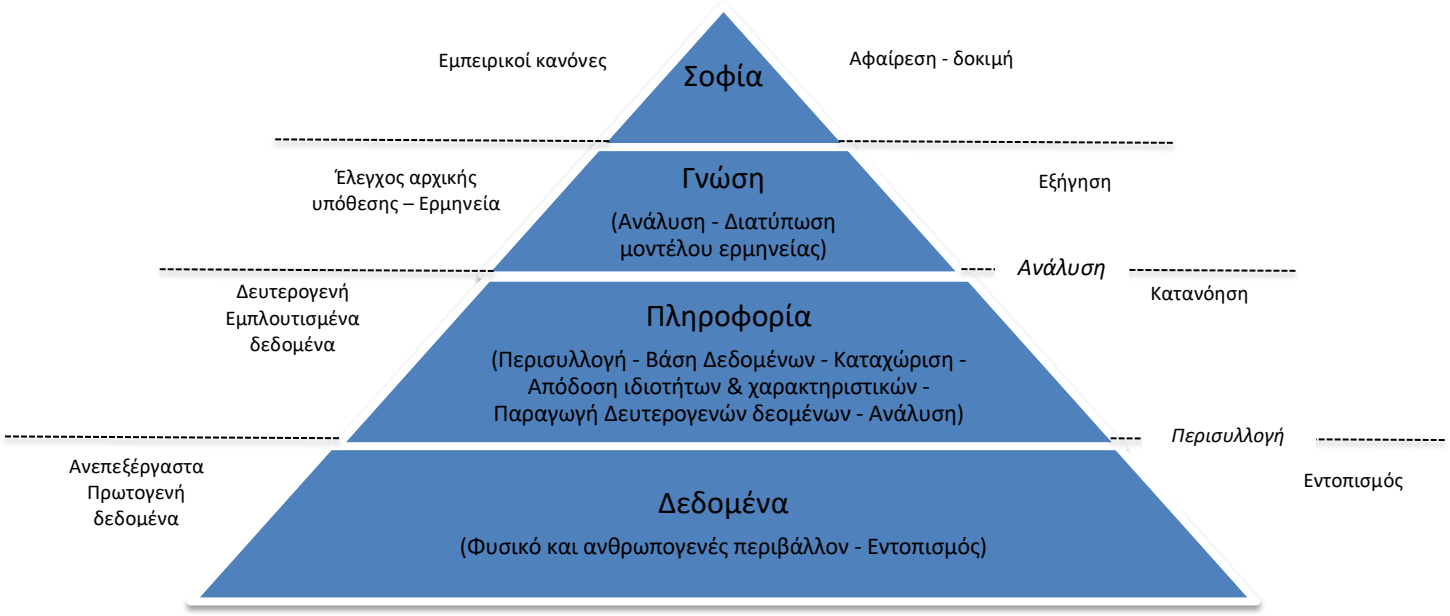

Σχήμα 1: Η Πυραμίδα της νόησης

συλλογή δεδομένων, ο ανθρώπινος εγκέφαλος επιλέγει και οργανώνει βάσει της αρχικής υπόθεσης. Τα δεδομένα αυτά για να γίνουν πληροφορία, να προσλάβουν δηλαδή μορφή, πρέπει να τύχουν περαιτέρω εμπλουτισμού, επεξεργασίας και ανάλυσης κατά τρόπο ώστε να παραχθεί η (νέα) γνώση. Η αξιοποίησή της συνιστά το κρίσιμο εκείνο στάδιο νοητικής πια αφαίρεσης, που προϋποθέτει βαθειά κατανόηση και κριτική αποτίμιση [328]. Η πρωτογενής χωρική διάσταση των αρχαιολογικών

[327] ΔΠΓΣ ιεράρχηση ή ιεράρχηση σοφίας [D(ata) I(nformation) K(knowledge) W(isdom) ή απλά Wisdom hierarchy]

[328] Για τον ορισμό των εννοιών βλ. Simms 2007, 480-89. Επίσης, Liew 2013, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για την ιεράρχηση, Rowley 2007

δεδομένων, η περαιτέρω διασύνδεσή τους με δεδομένα αμιγώς γεωχωρικά, η εξέτασή τους σε σχέση προς αυτά ή προς δευτερογενώς παραγόμενα δεδομένα και πληροφορίες από άλλα επιστημονικά πεδία εμπίμπτουν στην σύνθετη αυτή διαδικασία. Έπεται η εξαγωγή συμπερασμάτων και η διατύπωση ενός μοντέλου ερμηνείας, το οποίου η γενική ή μη ισχύς μένει να ελεγχθεί και σε άλλες ομοειδείς περιπτώσεις[329].

Η ιεραρχική αυτή πυραμίδα, λοιπόν, περιγράφει και τη διαδικασία σταδιακής εσωτερίκευσης και απόδοσης ολοένα και μεγαλύτερης έμφασης στον ανθρώπινο παράγοντα, καθόσον από τα δεδομένα, τα οποία βρισκονται παντού, πραγματοποιείται μέσα από την εμπειρία, τη μελέτη, την κατανόηση και την κριτική αποτίμηση η μετάβαση στη γνώση και τη σοφία. Η διαδικασία αυτή εσωτερίκευσης είναι παράλληλη προς τη διαδικασία μετάβασης από το μερικό και διεσπαρμένο προς το συνεκτικό και συνολικό. Ο υποκειμενικός παράγων είναι αναμφίβολα παρών, όπως και η αβεβαιότητα, παρούσα όμως είναι και η αιτιώδης σχέση μεταξύ δεδομένων και πληροφορίας – γνώσης. Η πορεία της νόησης προς το ένα αναμφίβολα φέρνει στο νου τη γνωστή ρήση του Σωκράτη. Η προσπέλαση, ωστόσο, της γνώσης αυτής δεν γίνεται στη βάση αυθαίρετων παραδοχών, κυκλικών συλλογισμών ή άλλων λογικών σφαλμάτων. Από την περισυλλογή των δεδομένων μέχρι την ουσιαστική νοηματοδότησή τους και την προσπέλαση της γνώσης, η μέθοδος που εφαρμόζεται είναι κεφαλαιώδους σημασίας, καθώς μέσα από αυτήν επιτυγχάνεται η πειθαρχία της σκέψης, των συλλογισμών, η κριτική αποτίμηση ακόμη και της εμπειρίας, ο έλεγχος των συμπερασμάτων. Όπως ακριβώς η πληροφορία οδηγεί στη γνώση, αλλά και η γνώση μπορεί πια να μεταδοθεί ως πληροφορία, ανοίγοντας έναν νέο κύκλο επιστημονικής αναζήτησης, έτσι και το τελικό συμπέρασμα ελέγχεται, όπως ακριβώς ελέγχεται και ο συλλογισμός. Δεν πρόκειται για κυκλικό σχήμα, πολύ δε περισσότερο για λήψη του αιτουμένου. Πρόκειται, αντίθετα, όπως έχει ήδη καταδειχθεί κατά την ανάλυση της μεθόδου, για μία διαδικασία ελέγχου της συνέπειας των συλλογισμών, αλλά και της συμβατότητας μεταξύ εμπειρίας και της ήδη υπάρχουσας γνώσης με τα δεδομένα και τις πληροφορίες[330] (Σχήμα 1).

Πριν από την διεξοδική παρουσιάση υπαρχόντων για την περιοχή ενδιαφέροντός μας δεδομένων και προκειμένου η παραπάνω σχηματική αναπαράσταση της μεθόδου να καταστεί πλήρως κατανοητή είναι χρήσιμο να αναλυθεί η έννοια του δεδομένου, επί τη βάσει των όσων προαναφέρθηκαν. Είναι γεγονός ότι με τον όρο δεδομένα μπορεί να περιγράφονται όλα τα στοιχεία εκείνα τα οποία για πρώτη φορά περισυνελέγησαν και αναλύθηκαν αλλά και τα ήδη δημοσιευμένα στοιχεία που αφορούν στο χώρο μελέτης, ανεξαρτήτως του επιστημονικού πεδίου προέλευσης. Συλλήβδην, λοιπόν, μπορεί να γίνεται αναφορά σε αρχαιολογικά, ιστορικά, γεωλογικά, γεωγραφικά δεδομένα, αλλά και σε δευτερογενή δεδομένα, παράγωγα των πρώτων μέσα από

[329] Jifa 2013, 714-16. Ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα η έννοια της μετα-σύνθεσης (metasynthesis)
[330] Ανωτ. σσ. 64-8, 76-9

συγκεκριμένες διαδικασίες συσχετισμού και ανάλυσης. Για λόγους πρακτικούς και συνεννόησης, λοιπόν, όλα αυτά τα στοιχεία θεωρούνται ως δεδομένα, καθώς είναι απαραίτητα για τη διαδικασία της ανάλυσης που θα ακολουθήσει.

Είναι προφανές, όμως, ότι δεν πρόκειται για δεδομένα με την έννοια των πρωτογενώς περισυλλεγέντων, ασύνδετων μεταξύ τους στοιχείων. Τα αρχαιολογικά και ιστορικά δεδομένα έχουν τύχει συσχετισμών και ανάλυσης, προκειμένου να εκτιμηθεί η λειτουργία και οι χρήσεις τους, οι μεταβολές καθώς και η διάρκεια αυτών. Ανάλογα μπορούν να επισημανθούν και για τα ιστορικά δεδομένα. Ορθότερη, λοιπόν, θα ήταν η αναφορά σε αρχαιολογική ή ιστορική πληροφορία, καθώς η έννοια του δεδομένου περιορίζεται στο πρωτογενές στοιχείο, εν προκειμένω την αρχαία θέση, η οποία, όμως, ως τέτοια προϋποθέτει τον αποκλεισμό της μη αρχαίας θέσης. Εξ ορισμού του, λοιπόν, το ίδιο το προς εξέταση πρόβλημα εξ-ουδετερώνει την έννοια "δεδομένο/α".

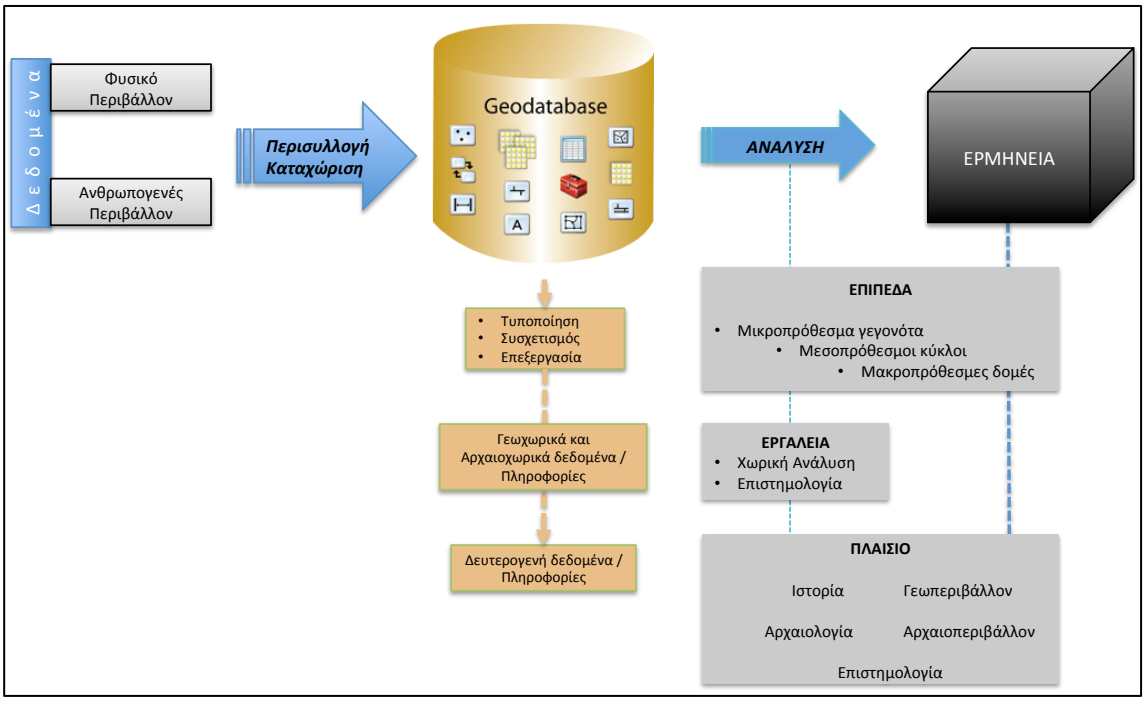

Σχήμα 2: Η μεθοδολογία

Η απόδοση σε αυτά συγκεκριμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων τα μετατρέπει σε πληροφορίες. Στην εξεταζόμενη περίπτωση, αυτό γίνεται με την καταχώριση στη Βάση Δεδομένων (Γεωβάση), όπου τα δεδομένα οργανώνονται κατά τρόπο συγκεκριμένο και τους αποδίδονται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η χωρική αναφορά συνδυάζεται πια με τη χρήση και τη χρονική διάρκεια[331]. Τα δεδομένα γίνονται αρχαιο-χωρικά, αποκτούν μορφή αναγνώσιμη και κατανοητή από τον εξωτερικό παρατηρητή, επομένως μεταμορφώνονται σε πληροφορίες που μπορούν να τύχουν περαιτέρω συσχετισμών, διερεύνησης και διάδοσης. Το αυτό ισχύει και για τα αμιγώς γεωχωρικά δεδομένα, τα οποία αποτελούν ήδη αφαίρεση της

[331] Βλ. για παράδειγμα Παράρτημα 3, πίν. 35-7

πραγματικότητας, αρα έχουν υποστεί την κατάλληλη επεξεργασία, προκειμένου να είναι αναγνώσιμα και λειτουργικά στο συγκεκριμένο μεθοδολογικό περιβάλλον. Από την άλλη πλευρά, και τα λεγόμενα δευτερογενή δεδομένα, παράγωγα διαδικασιών ανάλυσης, έχουν επίσης μετασχηματιστεί σε πληροφορία. Τα δε γενικότερα αρχαιολογικά και ιστορικά δεδομένα, που διαμορφώνουν το ειδικό και γενικότερο πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας σε μικροπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη προοπτική αποτελούν κατ΄αρχάς γνώση στο πλαίσιο των επιστημονικών πεδίων της ιστορίας και της αρχαιολογίας, η οποία όμως μεταδίδεται ως πληροφορία.

Δεδομένου, επομένως, του προς μελέτη προβλήματος και της κεντρικής θέσης των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών σε αυτό, τα δεδομένα αποτελούν στην πραγματικότητα πληροφορίες, οι οποίες μέσα από τις διαδικασίες ανάλυσης και ερμηνευτικής προσέγγισης θα μετουσιωθούν σε γνώση.

5. ΚΕΦ. 5: Ιστορική – Αρχαιολογική Πληροφορία

5.1. Οι αρχαίες πηγές

Η αρχαία γραμματεία αποτέλεσε την πρωτογενή εκείνη δεξαμενή άντλησης πληροφοριών για την αρχαία Κυνουρία. Οι πληροφορίες, ωστόσο, είναι λιγοστές δεδομένου ότι η περιοχή βρέθηκε στο επίκεντρο εξελίξεων παρεμπιπτόντως, ως αποτέλεσμα δηλαδή της ενδιάμεσης θέσης της μεταξύ των μεγάλων κέντρων στην Αργολίδα, τη Λακωνία και την Αρκαδία. Ο ανταγωνισμός Σπάρτης – Άργους, η διαμάχη της Σπάρτης με την Αθήνα, τη Θήβα, τη Μακεδονία, γενικότεροι ανταγωνισμοί κατά την περίοδο των Επιγόνων, η επιβολή της ρωμαϊκής τάξης πραγμάτων, η ανάδειξη του πατρογονικού κλέους κατά την περίοδο της Δεύτερης Σοφιστικής, όπως και η ανάπτυξη της γεωγραφίας και της χαρτογραφίας κατά τους ρωμαϊκούς κυρίως χρόνους συγκροτούσαν το εκάστοτε πλαίσιο αναφορών, αποτελώντας και για τους νεώτερους, περιηγητές και ειδικούς επιστήμονες, το βασικό εργαλείο τοπογραφικών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων. Στα παραπάνω προστίθενται οι λιγοστές, αλλά άκρως σημαντικές επιγραφικές μαρτυρίες από την περιοχή της ίδιας της Κυνουρίας, αλλά και της Λακωνίας, της Αργολίδας και των Δελφών.

5.1.1. Κατηγοριοποίηση – Χρονολογική κατάταξη

Οι αναφορές στην αρχαία γραμματεία μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες:

1. Αυτές που περιέχουν πληροφορίες σχετιζόμενες με την πολιτική και στρατιωτική ιστορία. Οι πληροφορίες αυτές μπορεί να συνδυάζονται και με τοπογραφικές πληροφορίες, αλλά οι αναφορές αυτές γίνονται παρεμπιπτόντως[332].
2. Αυτές που περιέχουν αμιγώς τοπογραφικές πληροφορίες[333].
3. Αυτές που αναφέρονται σε μυθολογικές παραδόσεις, ο οποίες έχου να κάνουν και με τη θεμελίωση εδαφικών διεκδικήσεων ως προς την περιοχή ενδιαφέροντός[334].

Σε αυτές προστίθενται οι επιγραφικές μαρτυρίες που περιέχουν πληροφορίες:

1. Αναφορικά με το καθεστώς κυριαρχίας στην περιοχή[335].
2. Αναφορικά με την τοπογραφία της περιοχής[336]

[332] Ως προς αυτό βλ. Παράρτημα 1, πίν. 31.
[333] Βλ. Παράρτημα 1, πίν. 32.
[334] Ό.π.
[335] Κατ. πίν. 6
[336] Ό.π.

Οι σχετικές πληροφορίες καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον 9ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι μ.Χ. Ο χαρακτήρας των κειμένων από τα οποία είναι δυνατή η άντληση πληροφοριών ποικίλλει, όπως και ο χρόνος συγγραφής που ξεκινά από τον 5ο αι. π.Χ. για να φθάσει στον 9ο αι μ.Χ.. Το εύρος της περιόδου αναφοράς των σχετικών χωρίων κυμαίνεται χρονολογικά από τον 9ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. [337]

Στον πίνακα που ακολουθεί (πίν. 5) παρουσιάζονται συγκεντρωτικά οι πηγές μας καταχωρισμένες κατά χρονολογική τάξη με σημείο αναφοράς την περίοδο συγγραφής. Το πεδίο "περίοδος αναφοράς" παραπέμπει στην χρονολόγηση της αναφοράς αυτής καθ' αυτής. Η μεταξύ τους συγχρονικότητα (που δηλώνεται με το σύμβολο ">> >>") ή ο ετεροχρονισμός (που δηλώνεται με συγκεκριμένη χρονολόγηση) επιτρέπει την ορθή ανάγνωση με την έννοια ότι πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν σοβαρά το χρονικό πλαίσιο της συγγραφής σε σχέση προς το γεγονός που καταγράφεται ή στο οποίο γίνεται αναφορά, κυρίως για λόγους έγκυρης ερμηνείας. Παράδειγμα χαρακτηριστικό αποτελεί η *Ἑλλάδος Περιήγησις*, (2ος αι. μ.Χ.), απο την οποία αντλούμε ποικίλης φύσης πληροφορίες. Οι τοπογραφικές είναι σύγχρονες του περιηγητή, εν αντιθέσει προς άλλες ιστορικού χαρακτήρα, οι οποίες αντλούνται από άλλες πηγές. Αυτό σημαίνει ότι η τοπογραφία της *Περιήγησης* δεν μπορεί να προβάλλεται αβασάνιστα σε προγενέστερες περιόδους, οι δε ιστορικού περιεχομένου αναφορές πρέπει να ελέγχονται σε συνάρτηση με ό,τι παραδίδεται από άλλους συγγραφείς, αλλά και σε σχέση με τα αρχαιολογικά δεδομένα και πληροφορίες που αποτελούν την αφετηρία και βάση της ανάλυσης και της ερμηνείας που θα ακολουθήσουν. Το ζήτημα είναι κατ' εξοχήν μεθοδολογικό και αντιμετωπίζεται παρακάτω, στην οικεία ενότητα. Εδώ θίγεται η καίρια σημασία των πηγών, αλλα και τα προβλήματα που δημιουργεί η επιπόλαιη ή/και άκριτη χρήση τους ως ερμηνευτικής πανάκειας.

Τέλος, το πεδίο "πληροφορία" προσδιορίζει επιγραμματικά το είδος των αναφορών. Τα είδη περιορίστηκαν σε τέσσερα για εποπτικούς λόγους, καθόσον συνολικός αναλυτικοί πίνακες περιλαμβάνονται στο Παράρτημα 1. Πρόκειται για α) γεωγραφική αναφορά (περιγραφή φυσικού περιβάλλοντος), β) Τοπογραφική αναφορά (ονόματα πόλεων, τοπωνύμια – θέσεις, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά), γ) Ιστορική αναφορά (γεγονότα που έχουν να κάνουν με πολιτική και στρατιωτικη ιστορία) και δ) Μυθολογική αναφορά (αναφορά σε μυθικές παραδόσεις).

[337] Παράρτημα 1, πίν. 31 & 32

Συγγραφέας	*Τίτλος*	*Περίοδος Συγγραφής*	*Περίοδος Αναφοράς*	*Πληροφορία*
Ηρόδοτος	*Ἱστορίαι*	450 π.Χ.	546 π.Χ.	Γεωγραφική Τοπογραφική Ιστορική
Θουκυδίδης	*Θουκυδίδου Ἱστορίαι ἤ Συγγραφή*	431-411	430-414 π.Χ.	Γεωγραφική Τοπογραφική Ιστορική
Ευριπίδης	*Ἠλέκτρα*	Πριν το 413 π.Χ.	>> >>	Τοπογραφική
Ξενοφών	*Ἑλληνικά*	5ος-4ος αι. π.Χ.	369 π.Χ.	Τοπογραφική Ιστορική
Ισοκράτης	*Ἀρχίδαμος*	5ος-4ος αι. π.Χ.	546 π.Χ.	Ιστορική
[Σκύλαξ]	*Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης*	4ος αι π.Χ. (;)	(4ος ή 3ος αι. π.Χ)	Γεωγραφική Τοπογραφική
Πολύβιος	*Ἱστορίαι*	220-146 π.Χ.	338-219 π.Χ.	Τοπογραφική Ιστορική
Διόδωρος	*Ἱστορική Βιβλιοθήκη*	60-30 π.Χ.	424 π.Χ., 370/369 π.Χ.	Τοπογραφική Ιστορική
Στράβων	*Γεωγραφικά*	20-23 μ.Χ.	7ος αι. / 100 π.Χ.	Τοπογραφική Ιστορική
Πλίνιος ο Πρεβύτερος	*Naturalis Historia*	Έως το 77 μ.Χ.	>> >>	Γεωγραφική τοπογραφική
Παυσανίας	*Ἑλλάδος Περιήγησις*	Έως το 173 μ.Χ.	900 π.Χ. – 2ος αι. μ.Χ.	Γεωγραφική Τοπογραφική Ιστορική Θρησκειολογική
Πλούταρχος	*Βίοι Παράλληλοι*	2ος αι. μ.Χ.	424 π.Χ.	Τοπογραφική Ιστορική Μυθολογική
Κλαύδιος Πτολεμαίος	*Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις*	2ος αι. μ.Χ.	>> >>	Γεωγραφική Τοπογραφική
Σχολιαστής στον Διονύσιο τὸν Περιηγητή	*Οἰκουμένης Περιήγησις*	2ος αι. μ.Χ.	-	Τοπογραφική Μυθολογική
Μάξιμος (ὁ ἐκ Τύρου) Σοφιστής	*Διαλέξεις*	2ος αι. μ.Χ.	546 π.Χ.	Ιστορική
Ευσέβιος (ὁ Καισαρείας)	*Χρονικοί Κανόνες*	265-340 μ.Χ.	719/718 π.Χ.	Ιστορική Τοπογραφική
Τίμαιος Σοφιστής	*Λεξικὸν περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι λέξεων ἤ Πλατωνικόν λεξικόν*	4ος αι. μ.Χ.	546 – 370 π.Χ. (;)	Ιστορική
Ησύχιος (ὁ Ἀλεξανδρεύς)	*Συναγωγή πασῶν λέξεων κατὰ στοιχείων*	5ος αι. μ.Χ.	546 – 370 π.Χ. (;)	Τοπογραφική
Στέφανος Βυζάντιος	*Ἐθνικά*	τέλη 5ου – πρώιμος 6ος αι. μ.Χ.	-	Τοπογραφική
(Γεώργιος) Χοιροβοσκός		9ος αι. μ.Χ.	-	Τοπογραφική

5: Αρχαία γραμματεία - Κατηγοριοποίηση - Χρονολογική κατάταξη

5.1.2. Οι επιγραφικές μαρτυρίες

Την πρωτογενή εκείνη πληροφόρηση για την αρχαία Κυνουρία μέσα από την αρχαία γραμματεία έρχονται να συμπληρώσουν άμεσες πηγές, προερχόμενες από ανασκαφικές έρευνες, οι οποίες συνιστουν και πεδίο διακριτό στο πλαίσιο της αρχαιολογικής επιστήμης. Η επιγραφική μαρτυρία συνιστά αποφασιστικό παράγοντα ερμηνευτικής προσέγγισης των πραγμάτων, ειδικά όσον αφορά στην περίπτωση της Κυνουρίας και δη την τοπογραφία αυτής, καθόσον εκ των πραγμάτων έχει αποδειχθεί ότι σχετικές αναφορές από τους αρχαίους συγγραφείς στο καθεστώς κυριαρχίας στην περιοχή ήταν ελλειπτικές.

Βασικά, λοιπόν, τοπογραφικά ζητήματα έχουν λυθεί από την ανακάλυψη επιγραφών. Αναφερόμαστε στην περίπτωση του/της *Τύρου* στη νότια, αλλά και της *Εὔας* στη βόρεια Κυνουρία και τη διαμόρφωση πλέον ενός αντικειμενικού πλαισίου ερμηνευτικών προσεγγίσεων[338]. Επιγραφικές μαρτυρίες από την Αργολίδα και τη Λακωνία έρχονται να συμπληρώσουν την ιστορική γνώση ως προς τις μεταπτώσεις του καθεστώτος κυριαρχίας στην περιοχή. Οι συνοριακές διευθετήσεις των Θηβαίων για παράδειγμα ή, λίγο αργότερα, των Μακεδόνων φαίνεται πως αποτελούν την επαναβεβαίωση του status quo, που είχε διαμορφωθεί ήδη στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.[339]. Νέα δεδομένα προκύπτουν για την ταραχώδη περίοδο μεταξύ του 270 και του 224 π.Χ.[340]. Το παραδοσιακά αποδεκτό πλαίσιο ερμηνείας αλλάζει άρδην και σε συνδυασμό με άλλα τεκμήρια επιτρέπει μια διαφορετική αποτίμηση της κατάστασης στην περιοχή, στο ευρύτερο πια πλαίσιο συγκρούσεων και μεταβολών του δεύτερου τρίτου του 3ου αι. π.Χ..

Στον πίνακα που ακολουθεί (πίν. 6) παρουσιάζεται συνοπτικά το σχετικό επιγραφικό υλικό. Η πληροφορία χωρίζεται στα εξής πεδία: α. Συγγραφέας, β. Τίτλος της δημοσίευσης, γ. Το είδος της παρεχόμενης πληροφορίας και δ. Η χρονολόγηση της επιγραφικής μαρτυρίας. Όσον αφορά στο είδος της παρεχόμενης πληροφορίας (γ.) διακρίνονται πλέον μόνο δύο κατηγορίες, η τοπογραφική (ονόματα κωμών, τοπωνύμια – θέσεις), και η ιστορική (καθεστώς κυριαρχίας στην περιοχή)[341].

Α/Α	*Συγγραφέας*	*Τίτλος*	*Πληροφορία*	*Χρονολόγηση*
1	Kritzas	2006, 426 και σημ.17	Τοπογραφική Ιστορική	τέλος 5ου με αρχές του 4ου αι. π.Χ
2		IG V,1 213	Τοπογραφική	Πριν το 431 π.Χ.
3	Piérart	2001 (κυρίως σ. 29)	Τοπογραφική	2ο ή 3ο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.
4	Roehl	1876, 233-4	Τοπογραφική	2ο ήμισυ 4ου αι. π.Χ.
5	Volgraff	1914, 341 SEG XXXVI 336 & XL 340	Τοπογραφική Ιστορική	338 π.Χ. / 336 π.Χ.

[338] Πίν. 6, γρ. 1,3-4, 8-11

[339] Συνολικά, Piérart 2007, 35-9. Για τις συνοριακές διευθετήσεις του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. σσ. 36-7. Βλ και πίν. 6 του παρόντος.

[340] Piérart 2007, 37-9

[341] Συνολικοί πίνακες στο Παράρτημα 1

A/A	*Συγγραφέας*	*Τίτλος*	*Πληροφορία*	*Χρονολόγηση*
6		1. FD III 1:68 (Φωκίδα, Δελφοί (μη χρονολογημένο) 2. FD III 1:68 (Φωκίδα, Δελφοί (400 π.Χ.) (και εδώ 276/5 π.Χ.)	Τοπογραφική Ιστορική	277/6 ή 276/5 π.Χ.
7	1. Woodhead 2. Pleket-Stroud	1. 1960 και 1962 (πριν από το 222 π.Χ.). 2. 1992 (3ος αι. π.Χ.)	Τοπογραφική Ιστορική	Πριν από το 224 π.Χ.
8	Καλίτσης	1960, 6–8.	Τοπογραφική Ιστορική	Ελληνιστικοί χρόνοι
9	Ρωμαίος, Κ.Α.	• 1912, 253-79 • 1950, 234-41	Τοπογραφική	Αρχαϊκοί Χρόνοι
10	Lanérès - Grigorakakis	• 2015, 647-58 • 2017, 327-46	Τοπογραφική	550 π.Χ. περ.

Πίνακας 6: Corpora Επιγραφών και ειδικές μελέτες

Οι επιγραφικές μαρτυρίες χρονολογούνται από τα μέσα του 6ου αι π.Χ. μέχρι και τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. καλύπτουν δηλαδή μια περίοδο τρεισήμιση αιώνων, αρχής γενομένης από τα μέσα του 6ου αι π.Χ., οπότε η Θυρεάτις – και ολόκληρη η Κυνουρία - περνά υπό τον έλεγχο της Σπάρτης. Η μαρτυρία του τοπωνυμίου "Τύρος" στις πρωιμότερες και πρόσφατα δημοσιευμένες μαρτυρίες, καθιστά απολύτως βέβαιη την υπάρξη κώμης στην περιοχή του σημερινού Τυρού με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής[342]. Εξίσου σημαντικό είναι το ότι κατά τις αρχές του 4ου αι. π.Χ., οι κώμες τις Θυρεάτιδος ανήκουν στο Άργος, ενώ και ο 3ος αι. π.Χ. και συγκεκριμένα η περίοδος πριν από το 224 π.Χ., μπορεί να αντιμετωπισθεί υπό ένα νέο ερμηνευτικό πρίσμα, σε συνδυασμό μάλιστα με νέα, αλλά και ήδη γνωστά στην έρευνα αρχαιολογικά δεδομένα[343].

5.2. Περιηγητικά κείμενα και επιστημονικό πνεύμα (19ος αι.)

Πέρα από την αρχαία γραμματεία και τις επιγραφικές μαρτυρίες, πηγές βασικές στην προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης των αρχαιολογικών δεδομένων της Κυνουρίας αποτελούν τα πάσης φύσης περιηγητικά κείμενα, αλλά και τα πρώτα εκείνα επιστημονικά κείμενα, στα οποία συνδυάζεται ο περιηγητικός τρόπος με την κριτική ματιά και τη μέθοδική σκέψη του ειδικού επιστήμονα[344].

Το γεγονός ότι τα έργα αυτά σηματοδοτούν την αφετηρία της συστηματικής ενασχόλησης με την αρχαιολογία ενός τόπου, καθώς στην συντριπτική τους πλειονότητα έχουν γραφεί από ειδικούς επιστήμονες, τους προσδίδει κύρος

[342] Η αναμφίβολη πλέον ταυτιση της θέσης του/της *Τύρου* με τη θέση "Κάστρο" κοντά στον σημερινό Τύρο καθιστά ανεπέρειστη την ταύτιση των Πρασιών με το "Παλαιόκαστρο" στη θέση "Νησί" του Αγίου Ανδρέα. Η ταύτιση των Πρασιών με τις αρχαιότητες στο "Νησί" ("Παλαιόκαστρο)", στην παραλία του Αγ. Ανδρέα, υποστηρίχθηκε από τον Leake (ανωτ. σσ. 20, 29, 30) και πρόσφατα από την Woysch-Meautis (ανωτ. σ. 52). Για τις προταθείσες ταυτίσεις θέσεων βλ. συγκεντρωτικά τον πίν. 4.

[343] Piérart 2007, 35-9

[344] Ανωτ. σσ. 17-46

θεμελιακής προσέγγισης και μεγάλη πρωτογενή αξία, για τον πρόσθετο μάλιστα λόγο ότι κατά κανόνα οι συγγραφείς τους υπηρξαν αυτόπτες[345].

Δεν αναφερόμαστε εν προκειμένω μόνο στις αρχαιότητες, αλλά στις γενικότερες πληροφορίες, τις οποίες μας παρέχουν αναφορικά με έναν τόπο, ο οποίος είχε παραμείνει ανέπαφος από τη βιομηχανική επανάσταση, την εκμηχάνιση της παραγωγής και τη μεταβολή του προτύπου κατοίκησης προς τον αστικό συγκεντρωτισμό. Στο πλαίσιο αυτής της γεωργοκτηνοτροφικής, προβιομηχανικής κοινωνίας, έργο παράγεται μόνο μέσα από τη χρήση παραδοσιακών τεχνικών και εργαλείων, η δε προς τούτο απαιτούμενη κινητική ενέργεια προέρχεται από τη μυική δύναμη του ανθρώπου, των ζώων, του ανέμου ή του νερού. Η γεωμορφολογία υπαγορεύει σε σημαντικό βαθμό, σε σχέση με σήμερα, την κίνηση στο χώρο, την εγκατάσταση για κατοικία ή για τη διενέργεια της όποιας εκμετάλλευσης[346]. Η φέρουσα ικανότητα ενός τόπου υπαγορεύει τα δημογραφικά δεδομένα. Από την άλλη πλευρά η ανθρώπινη βιολογία και φυσιολογία είναι δεδομένες. Η επίτευξη του βέλτιστου αποτελέσματος με τη μεγαλύτερη δυνατή εξοικονόμηση ενέργειας αποτελεί θεμελιακή αρχή με διαχρονικό κύρος[347].

Η ανάλυση μιας τέτοιας – προνεωτερικής - πραγματικότητας μπορεί να γίνει μόνο σε επίπεδο μακροπρόθεσμης δομής, μιλώντας με όρους της σχολής των Annales και ως τέτοια μόνο μπορεί να κατανοηθεί. Η Αρχαιότητα μπορεί να είναι πανταχού παρούσα και σημείο αναφοράς για τους ειδικούς, τους αρχαιολογούντες ή τους έχοντες κάποιο ενδιαφέρον, αλλά δεν αποτελεί το επίκεντρο του βίου, πολύ περισσότερο της καθημερινότητας των ανθρώπων της υπαίθρου, σε καμία δε περίπτωση δεν την προσδιορίζει. Το αντίθετο μάλλον, ενσωματώνεται σε αυτήν σύμφωνα με τις εκάστοτε προτεραιότητές της. Έτσι το ιερό του Πολεμοκράτη χρησιμοποιείται ως οικία κτηνοτρόφου και η λαμπρή έπαυλη στη Λουκού μετατρέπεται, ήδη από το τέλος της Αρχαιότητας, σε εργαστηριακό χώρο και στα νεώτερα χρόνο σε χώρο απόληψης οικοδομικών υλικών[348].

Αυτό είναι και το σημείο, στο οποίο έγκειται η μοναδική συμβολή των κειμένων αυτών, καθώς ο εντοπισμός, η ταύτιση και η ερμηνεία των διάσπαρτων αρχαίων θέσεων και μεμονωμένων μνημείων γίνεται στο πλαίσιο ενός ταξιδιού που δεν έχει επίκεντρο την Κυνουρία, άρα δεν είναι οι αρχαιότητες που υπαγορεύουν την κίνηση των συγγραφέων – ειδικών επιστημόνων ή μη - στο χώρο[349]. Η κίνηση του ανθρώπου στο χώρο, η δικτύωση μεταξύ των επιμέρους θέσεων ή των επιμέρους απομακρυσμένων μεταξύ τους περιοχών αποτελεί το καίριο ζήτημα. Η διερεύνηση του οικιστικού δικτύου, της διάταξης των οικισμών, δεν μπορεί να γίνει ανεξαρτήτως

[345] Χαρακτηριστικές οι παρατηρήσεις του Boblaye ή του Leake αναφορικά με την αλλαγή του ρου του ποταμού Τάνου, ανωτ. σσ. 20,22 και 29.

[346] Doxiadis 1968· Doxiadis 1972

[347] Βλ. και τα της ανάλυσης διαδρομής ελαχίστου κάστους (least cost path analysis), κατ. σσ. 131-45.

[348] Φάκλαρης 1990, 101 και σημ. 326

[349] Χαρακτηριστική η πορεία του Leake προς την Καστάνιτσα και οι υποθέσεις που διατυπώνει για την αρχαία τοπογραφία (ανωτ. σ. 20)

του δικτύου διασύνδεσής τους, το οποίο με τη σειρά του δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί μεμονωμένα, αλλά ως τμήμα ενός ευρύτερου συστήματος δικτύων επικοινωνίας, μεταξύ γειτονικών περιφερειών. Είναι άραγε τυχαία η ύπαρξη αρχαίων θέσεων επάνω ή πολύ κοντά σε δίοδους πρόσβασης και άξονες επικοινωνίας, που χρησιμοποιούνταν μέχρι και πριν κάποιες δεκαετίες ή είναι σε χρήση ακόμη και σήμερα; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα επιχειρηθεί στη συνέχεια. Στο διάγραμμα που ακολουθεί παρουσιάζονται σχηματικά-γραμμικά οι ροές κίνησεις, όπως προκύπτουν από τις κατ΄αναφορές περιηγητών, αλλά και ειδικών επιστημόνων από τα τέλη του 17ου μέχρι και τις αρχές του 20ου αι..

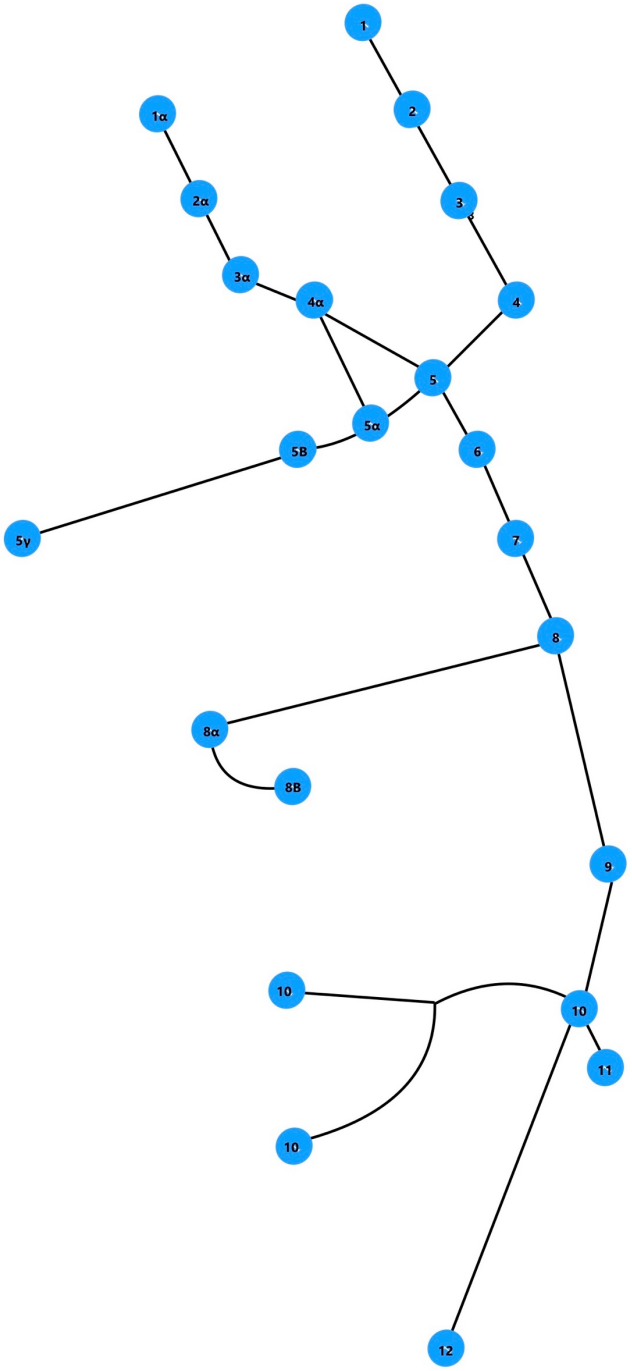

1.Μύλοι
2. Κιβέρι
3. Ξηροπήγαδο
4. Παράλιο Άστρος
5. Μεσόγειο Άστρος
5α. Ελληνικό
5β. Αγ. Ιωάννης
5γ. Φονεμένοι
6. Μελιγού
7. Χερρονήσι
8. Αγ. Ανδρέας
8α. Καστάνιτσα
8β. Πραστός
9. Τυρός
10. Λεωνιδιο
10α. Αγ. Βασίλειος
10β. Κοσμάς
11. Πλάκα
12. Μαρί

1α. Ξυλόπυργος
2α. Τσιόροβος
3α. Κουρμέκι - Δολιανά
4α. Λουκού

Σχήμα 3: Σχηματική απεικόνιση των κύριων θέσεων και των ροών κίνησης, που περιγράφονται στα κείμενα των περιηγητών

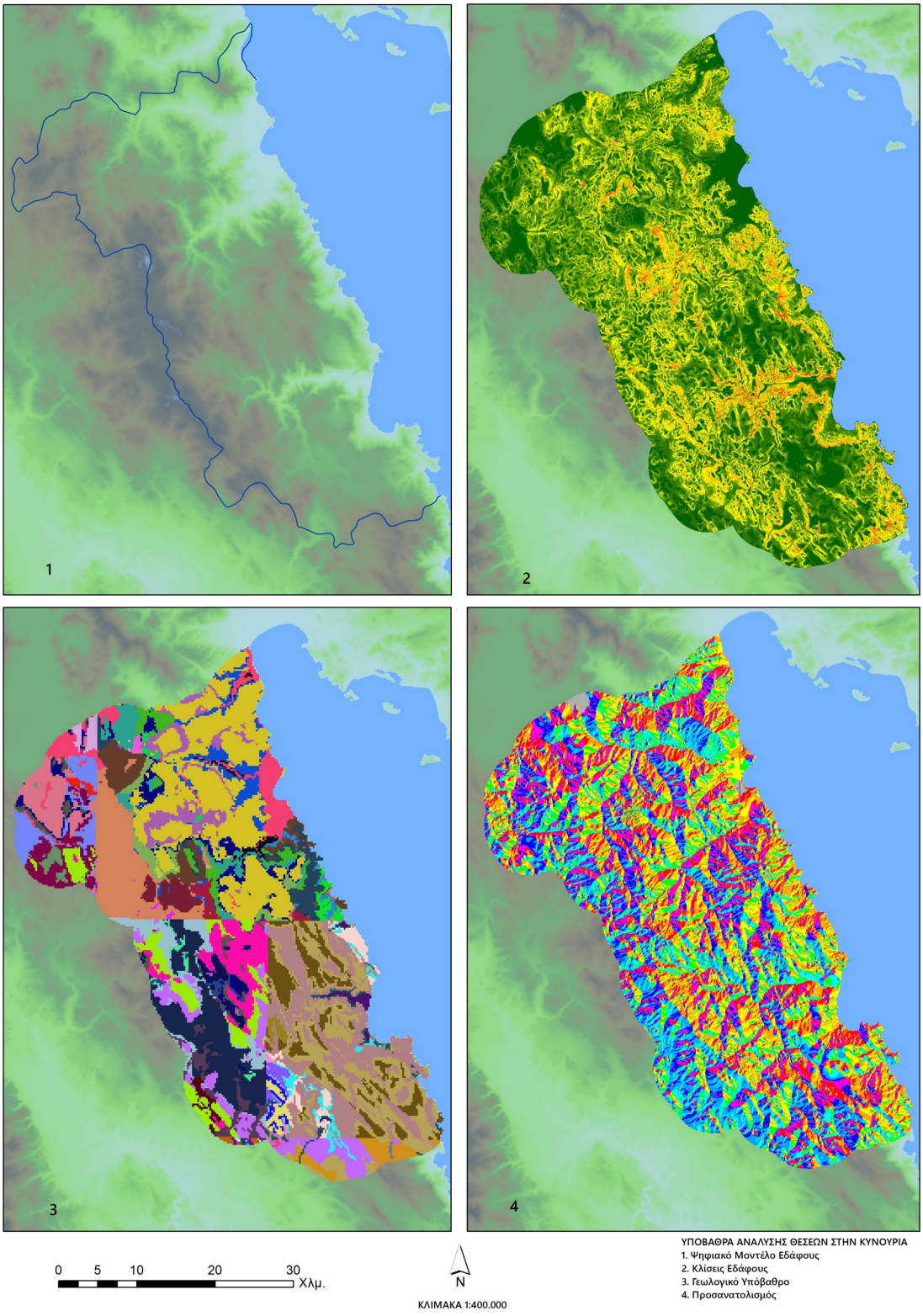

Χάρτης 2: Υπόβαθρα ανάλυσης για την περιοχή της Κυνουρίας. Στο χάρτη 1 η χρωματική διαβάθμιση από το ανοικτό πράσινο στο σκούρο καφέ δηλώνει την αύξηση του υψομέτρου. Στο χάρτη 2, τα ανοικτά χρώματα δηλώνουν τις μεγαλύτερες εδαφικές κλίσεις. Στο χάρτη 3 η χρωματική διαφοροποίηση δηλώνει και διαφορετικούς γεωλογικούς σχηματισμούς, ενώ στο χάρτη 4 το διαφορετικό προσανατολισμού του εδάφους. Πρόκειται για τις ανεξάρτητες μεταβλητές, βάσει των οποίων επιχειρείται η ανάλυση της εκάστοτε διασποράς θέσεων και η ερμηνεία των μεταβολών ως προς το προτύπο κατοίκησης.

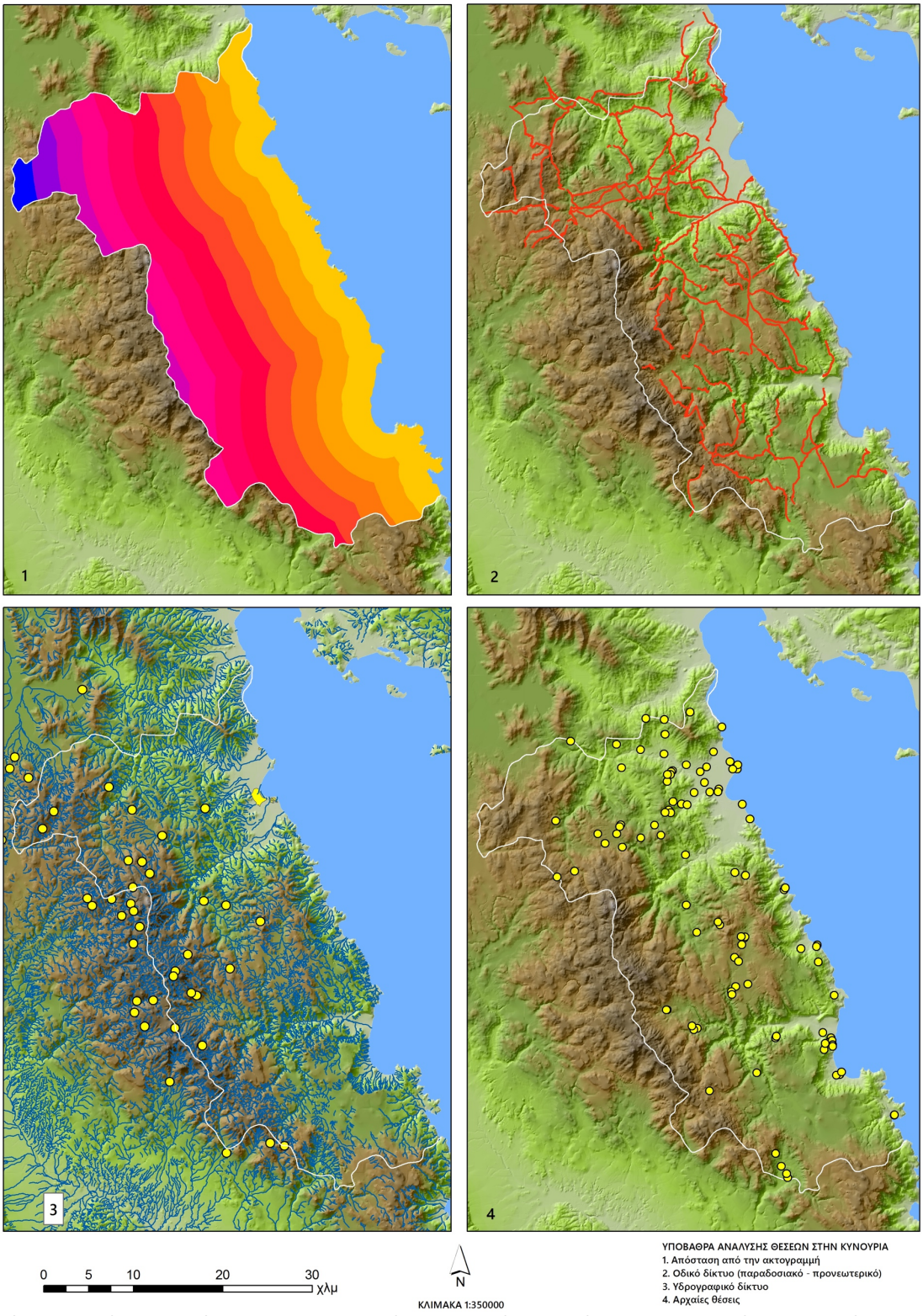

Χάρτης 3: Υπόβαθρα ανάλυσης για την περιοχή της Κυνουρίας. Στο χάρτη 1 η χρωματική διαφοροποίηση των ζωνών είναι δηλωτική της αύξησης της απόστασης από την ακτογραμμή. Στους χάρτες 2,3 και 4 απεικονίζονται διανυσματικά δεδομένα (2,3: γραμμές, 4 σημεια). Στους χάρτες, 1,2 και 3 απεικονίζονται οι ανεξάρτητες μεταβλητές, βάσει των οποίων επιχειρείται η ανάλυση της εκάστοτε διασποράς θέσεων και η ερμηνεία των μεταβολών ως προς το προτύπο κατοίκησης. Στο χάρτη 4 απεικονίζονται σημειακά οι αρχαίες θέσεις, η εξαρτημένη δηλαδή μεταβλητή. Οι εκάστοτε μεταβολές της διασποράς τους προσδιορίζουν και το εκάστοτε πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή. Με τη χρήση των κατάλληλων εργαλείων ανάλυσης (δειγματισμού, ανάλυσης πυκνότητας, ανάλυσης ελαχίστους κόστους κ.λπ.) παράγονται τα δευτερογενή εκείνα δεδομένα, βάσει των οποίων επιχειρείται η βαθύτερη κατανόηση των αιτίων και η διατύπωση ερμηνείας/ών του φαινομένου.

5.3. Η Γεωχωρική και Αρχαιο-χωρική Πληροφορία.

Τα προς ανάλυση δεδομένα και πληροφορίες διακρίνονται σε δύο μεγάλες αρχικά κατηγορίες, τις γεωχωρικού και τις αρχαιο-χωρικού χαρακτήρα. Οι πρώτες αναφέρονται σε αμιγώς γεωμορφολογικές οντότητες, ενώ οι δεύτερες αναφέρονται στο ανθρωπογενές περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα στα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας κατά το παρελθόν. Όπως παραπάνω καταδείχθηκε, η αδιαμφισβήτητη χωρική διάσταση των αρχαιολογικών καταλοίπων τόσο στην μικρή όσο και στην μεγάλη κλίμακα επιτρέπει στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης τον προσδιορισμό τους και ως αρχαιο-χωρικών, τα οποία είναι ποικίλης κατηγορίας και προέλευσης.

Παράλληλα, η πληροφορία αυτή μπορεί να διακριθεί επιπλέον σε πρωτογενή και δευτερογενή. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται όλα εκείνα τα πρωτογενώς περισυλλεγέντα αρχαιολογικά και χωρικά γεωαναφερμένα δεδομένα, ενώ στην δεύτερη το επίπεδο εκείνο πληροφορίας που προέκυψε ύστερα από την περαιτέρω επεξεργασία, συσχετισμό και ανάλυση των πρωτογενών.

Α/Α	*Γεω/ Αρχαιοχωρικά*	*Όνομα_Αρχείου*	*Περιγραφή*
1	Γ	AoI_Form_Kyn	Γεωλογικό_υπόβαθρο
2	Γ	AoI_Wtrsda_Kyn	Υδρολογικές Λεκάνες
3	Γ	Akt_Kyn5	Ακτογραμμή
4	Γ	AoI	Πολύγωνο-μάσκα για την επιλογή (clip) τμημάτων υποβάθρου ανατολικής Πελοποννήσου και απόδοση θαλάσσιου χώρου.
5	Γ	AoI_DEM	Ψηφιακό μοντέλο εδάφους
6	Γ	AoI_Faults_Kyn	Σεισμικά ρήγματα
7	Γ	aoi_phd_hlsd	Σκίαση αναγλύφου
8	Γ	AoI_Riv_Kyn	Υδρογραφικό δίκτυο λεπτομερές
9	Γ	AoI_RivGR_Kyn	Υδρογραφικό δίκτυο: Βασικοί κλάδοι
10	Γ	AoI_well_Kyn	Πηγές/πηγάδια
11	Γ	DEM5_Kyn	Ψηφιακό μοντέλο εδάφους
12	Γ	Hlsd5_Kyn	Σκίαση αναγλύφου
13	Γ	Mari_Mycenaeann87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
14	Γ	mask_xyl_eva	Δημιουργία μάσκας για πειραματική εφαρμογή ανάλυσης εκτίμησης κόστους (Cost distance_Cost path)
15	Γ	NC_Rivers	Λεπτομερές υδρογραφικό δίκτυο νότιας Κυνουρίας
16	Γ	SC_Rivers	Λεπτομερές υδρογραφικό δίκτυο βόρειας Κυνουρίας
17	Α	Ag_An_Drym87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
18	Α	Ag_An_Meligg87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
19	Α	Ag_Andreas_Kapsala87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
20	Α	Ag_Dimitrioss87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
21	Α	Anc_roadnet	Οδικό δίκτυο
22	Α	araidavaskinaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
23	Α	Astros_Sykiaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
24	Α	Elliniko_Arosii87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
25	Α	Fokianoo87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
26	Α	gariza87	Διασπορές οστράκων ανά θέση

Α/Α	*Γεω/ Αρχαιοχωρικά*	*Όνομα_Αρχείου*	*Περιγραφή*
27	Α	Hellenica_Lithariaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
28	Α	Kineta_Marii87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
29	Α	Kornitsaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
30	Α	Kotroni_Paliochorui87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
31	Α	loukouu87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
32	Α	Mon_Sit_Prj	Αρχαιολογικές θέσεις
33	Α	Mon_Sit_Prj_5	Αρχαιολογικές θέσεις
34	Α	Paliochora_Agloanniss87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
35	Α	panagiavaskiaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
36	Α	poiavaskinaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
37	Α	Pyrgoi_5_1	Θέσεις πύργων-φυλακείων
38	Α	sinaa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
39	Α	skotitt87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
40	Α	tarmirixirokabii87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
41	Α	vaskinestryy87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
42	Α	viglitsa87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
43	Α	Xeronisi_poul_87	Διασπορές οστράκων ανά θέση
44	Α	XerronisiBK87	Διασπορές οστράκων ανά θέση

Πίνακας 7: Πρωτογενής Γεωχωρική (Γ) και Αρχαιοχωρική (Α) πληροφορία.

Η πληροφορία προκύπτει, όπως έχει ήδη αναλυθεί, σχεδόν εξ αρχής, από το ίδιο το πρόβλημα και συνίσταται στην αρχική διερεύνηση και επιλογή από τα δεδομένα του φυσικού – ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Ο αποκλεισμός του "μη αρχαίου" οριοθετεί τη σκέψη και θέτει κανόνες επιλογής ή αποκλεισμού. Έτσι διαμορφώνεται πρωτογενώς η πληροφορία, η μορφοποίηση των δεδομένων, κατά τρόπο ώστε να γίνονται αντιληπτά και να μπορούν εν συνεχεία να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο ανάλυσης. Πρωτογενώς, αυτή μπορεί να είναι σημειακή, γραμμική και πολυγωνική. Η περισυλλογή – αποτύπωση γίνεται με τη χρήση συσκευής γεωγραφικού εντοπισμού θέσης (GPS) ή τοπογραφικό σταθμό (total station) ή διαφορικό σύστημα γεωγραφικού εντοπισμού θέσης (DGPS) ή κινητό τηλέφωνο, όσον αφορά στην αποτύπωση της διασποράς οστράκων. Δευτερογενής πληροφορία είναι κυρίως οι στατιστικές επιφάνειες, που προκύπτουν από την περαιτέρω επεξεργασία, ανάλυση και συσχετισμό των πρωτογενών πληροφοριών (βλ. πίν. 8). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το αρχαίο οδικό δίκτυο, το ψηφιακό μοντέλο εδάφους της περιοχής μελέτης ή οι στατιστικές επιφάνειες που προκύπτουν από την ανάλυση διαδρομής ελάχιστου κόστους (Cost Path/Surface Analysis) ή εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (Kernel)[350].

[350] Βλ. για παράδειγμα τους χάρτες 2,3,5-10. Για την ανάλυση πυκνότητας βλ. από τη σ. 152 κε στο τέλος κάθε ενότητας, όπου και οι χαρτογραφικές απεικονίσεις.

A/A	*Όνομα_Αρχείου*	*Περιγραφή*
1	[DistBuff]from_akt5	Ευκλείδεια απόσταση από ακτογραμμή
2	[DistBuff]from_riv_kyn	Ευκλείδεια απόσταση από ποταμούς
3	[DistBuff]from_roadent	Ευκλείδεια απόσταση από το οδικό δίκτυο
4	[DistBuff]from_wells	Ευκλείδεια απόσταση από πηγές/πηγάδια
5	[Viewshed]pyr25_offset4	Σκίαση θέασης από φυλακεία
6	[Viewshed]pyr25_offset5	Σκίαση θέασης από φυλακεία
7	[Vshed]ag_andr_25	Σκίαση θέασης από Άγ. Ανδρέα
8	[Vshed]glyppia_25	Σκίαση θέασης από Γλυππία
9	[Vshed]mar_kast25	Σκίαση θέασης από Μαρί-Καστέλλια
10	[Vshed]mar_paliop_25	Σκίαση θέασης από Μαρί-Παλιόπυργο
11	[Vshed]polich_25	Σκίαση θέασης από Πολίχνη
12	[Vshed]prasiai_25	Σκίαση θέασης από Πρασιές
13	[Vshed]teich_eva_25	Σκίαση θέασης από Εύα
14	[Vshed]tsior_25	Σκίαση θέασης από Τσιόροβο
15	[Vshed]tyr_25	Σκίαση θέασης από Τύρο
16	Ag_An_Drym87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
17	Ag_An_Meligg87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
18	Ag_Andreas_Γραμμή_DA	Αρχαία ακρόπολη. Αποτυπωση
19	Ag_Andreas_Kapsalaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
20	Ag_Dimitrioss87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
21	ar_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
22	araidavaskinaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
23	aspect25	Προσανατολισμός
24	Astros_Sykiaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
25	cl_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
26	dem5_asp	Προσανατολισμός
27	Doliana_Γραμμή_DA	Αρχαία ακρόπολη. Αποτυπωση
28	ea_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
29	ec_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
30	eg_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
31	eh_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
32	ehel_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
33	ehel_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
34	ehI_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
35	ehiia_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
36	ehiib_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
37	ehiii_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
38	Elliniko_Γραμμή_DA_Dissolve1	Αρχαία ακρόπολη. Αποτυπωση
39	Elliniko_Arosii87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
40	Fokianoo87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
41	freq_all25	Ορατότητα όλων των πύργων/φυλακείων θέσεων με κριτήριο frequency
42	from_sea25	Ορατότητα από την επιφάνεια θαλάσσης
43	from_seaoffst	Ορατότητα από τη θάλασσα (OFFSETA:2, OffsetB:1,7)
44	g_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή

45	gariza87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
46	Hellenica_Lithariaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
47	hl_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
48	Kineta_Marii87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
49	Kornitsaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
50	Kotroni_Paliochoru87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
51	la_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
52	lc_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
53	lg_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
54	lgii_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
55	lgii_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
56	lh_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
57	lhel_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
58	lhi_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
59	lhii_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
60	lhiia_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
61	lhiib_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
62	lhiii_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
63	lhiiia_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
64	lhiiia1_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
65	lhiiia2_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
66	lhiiib_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
67	lhiiib1_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
68	lhiiib2_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
69	lhiiic_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
70	lhiiice_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
71	lhiiicm_kerd	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
72	loukouu87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
73	lr_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
74	ma_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
75	Mari_Mycenaeann87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
76	mc_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
77	mg_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
78	mh_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
79	mhel_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
80	obs_all25	Ορατότητα οχυρών θέσεων με κριτήριο observer
81	Paliochora_Agloanniss87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
82	panagiavaskiaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
83	Paralion_Astros_Γραμμή	Αρχαίο τείχος. Αποτυπωση
84	pg_kernden	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά χρονολογική περίοδο
85	pg_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
86	Plaka_Leon_Γραμμή	Αρχαία ακρόπολη. Αποτυπωση
87	poiavaskinaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
88	Poulithra_Γραμμή_DA	Αρχαία ακρόπολη. Αποτυπωση
89	pyr_vb25_obs4	Ορατότητα Πύργων_Φυλακείων [με κριτήριο παρατηρητή/Observer (OffsetA: 4, OffsetB: 1,7)
90	pyr_vb25_obs5	Ορατότητα Πύργων_Φυλακείων [με κριτήριο παρατηρητή/Observer (OffsetA: 5, OffsetB: 1,7)
91	pyr25_obs5_OR	Ορατότητα Πύργων_Φυλακείων [με κριτήριο παρατηρητή/Observer (OffsetA: 5, OffsetB: 1,7)
92	r_kerneldens	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα (Kernel Density) ανά εποχή
93	sinaa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
94	skotitt87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση

95	Slope_25	Κλίσεις
96	Slope_5	Κλίσεις
97	tarmirixirokabii87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
98	Tournos_Γραμμή_ARX	Αρχαία ακρόπολη. Αποτύπωση
99	Tyros_Γραμμή_DA	Αρχαία ακρόπολη. Αποτύπωση
100	V_Akr25_Obs4	Ορατότητα Ακροπόλεων με κριτήριο παρατηρητή/Observer (OffsetA: 4, OffsetB: 1,7)
101	vaskinestryy87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
102	viglitsa87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
103	Xeronisi_poul_87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση
104	XerronisiBK87	Εκτίμηση πυκνότητας πυρήνα ανά θέση

Πίνακας 8: Δευτερογενής Γεωχωρική και Αρχαιο-χωρική πληροφορία

5.3.1. Αρχαιολογική πληροφορία. Κατηγορίες

Να σημειωθεί ότι η έννοια της θέσης, της αρχαιολογικής θέσης, αποτελεί ξεχωριστή εννοιολογική κατηγορία που διακρίνεται από εκείνη του αρχαιολογικού χώρου. Η τελευταία έχει περισσότερο νομική χροιά, με την έννοια ότι προσδιορίζει μία έκταση, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει αρχαίες θέσεις, αλλά και τον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο τους, στο πλαίσιο υλοποίησης της κρατικής πολιτικής προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς [351] . Η έννοια της θέσης, αντίθετα, προσδιορίζεται από το αρχαίο αυτό καθ' αυτό είτε είναι μνημείο είτε μνημειακό σύνολο είτε ακόμη και επιφανειακές ενδείξεις[352].

Κατηγοριοποιήσεις των αρχαίων θέσεων μπορούν να γίνουν επί τη βάσει ποικίλων παραμέτρων. Ομαδοποιήσεις κατά χρονολογία, λειτουργία, γεωγραφικό εντοπισμό, χρόνο διεξαγωγής της έρευνας εντοπισμού ή το είδος της έρευνας.

Κατά τον τρόπο αυτό, λοιπόν, η διαθέσιμη πληροφορία από το χώρο της Κυνουρίας μπορεί κατ' αρχάς να ομαδοποιηθεί βάσει το χρόνου έρευνας σε τρεις γενικές κατηγορίες:

- Σε ό,τι είχε ήδη ανασκαφεί ή διερευνηθεί και δημοσιευθεί.
- Σε ό,τι ανεσκάφη ή διερευνήθηκε από το 2006 έως το 2016.

Ακολούθως και αναλόγως προς τον τύπο της έρευνας στο πλαίσιο της οποίας αποκαλύφθηκαν – εντοπίστηκαν αρχαιότητες, η σχετική πληροφορία διακρίνεται στις εξής κατηγορίες :

[351] Νόμος 3028/2002 "Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς" (ΦΕΚ Α 153/28.6.2002) και συγκεκριμένα τα άρ. 12-15

[352] Για τον ορισμό της "θέσης" βλ. Gallant 1986, 408-9 και 417-18.

- Στις αρχαιότητες που προέρχονται από σωστικές ανασκαφές.
- Στις αρχαιότητες που προέρχονται από συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες.
- Στις αρχαιότητες που προέρχονται από επιφανειακές περισυλλογές.

Σχηματική εικόνα των ανωτέρω παρουσιάζεται στο διάγραμμα που ακολουθεί (Γραφ. παρασταση 1):

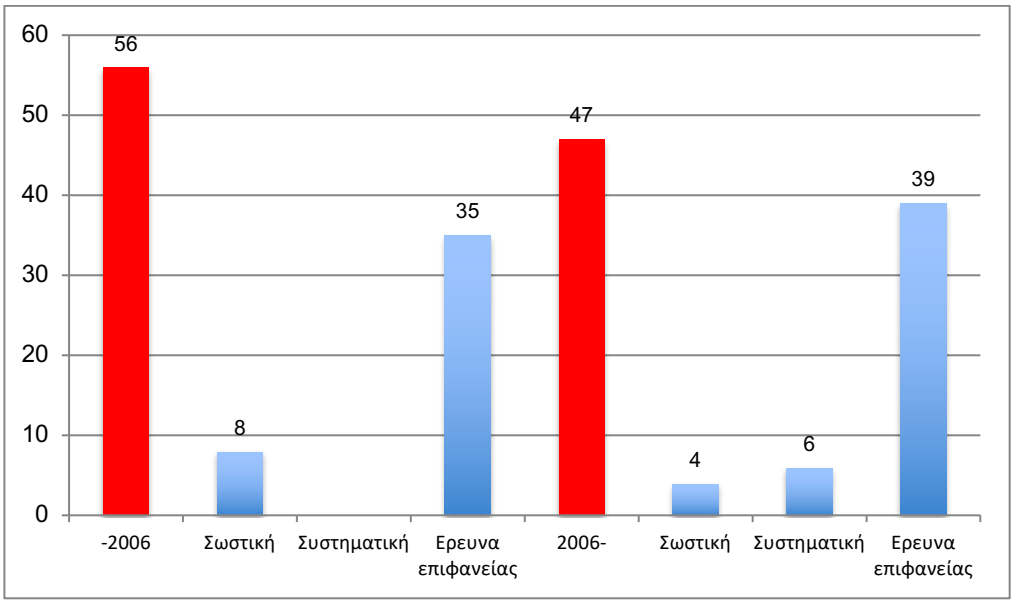

Γραφική παράσταση 1: Θέσεις ανά κατηγορία έρευνας προ και μετά το 2006. Ο αριθμός έξι (6) για τις συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες αναφέρεται στις θέσεις που ανεσκάφησαν κατά την πρώτη φάση του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας (2011-2015).

5.3.2. Οργάνωση και καταχώριση των δεδομένων

Τα αρχαιοχωρικά μας δεδομένα μας οργανώθηκαν σε λογιστικά φύλλα excel. Οι εγγραφές έγιναν κατά θέση. Τα δεδομένα οργανώνονται στη βάση τεσσάρων πεδίων, τον κωδικό θέσης, το όνομα της θέσης, το λειτουργικό προορισμό και τη χρονολογήση. Πιο συγκεκριμένα:

- Όσον αφορά στον κωδικό θέσης αυτός είναι μοναδικός. Είναι ένας αύξων αριθμός, που αποτελεί την ταυτότητα της θέσης. Συνιστά το κοινό εκείνο πεδίο διασύνδεσης των επιμέρους πεδίων με τις χρονολογήσεις Οι θέσεις που έχουν συνάφεια μεταξύ τους παίρνουν τον ίδιο αριθμό και διαφοροποιούνται μεταξύ τους με τη χρήση (_) και επανέναρξης της αρίθμησης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, μία αρχαία πόλη, κάποια οχυρωμένη ακρόπολη, λιμάνι και νεκροταφεία, τα οποία με βεβαιότητα διασυνδέονται. Τέτοια περίπτωση είναι οι Πρασιές στη νότια Κυνουρία. Η κωδικοποίηση στη συγκεκριμένη περίπτωση διαμορφώνεται ως εξής:

Κωδ.	Θέση
32	Πρασιαί_Ευριάς
32_1	Πρασιαί_Αγ_Λεωνιδης
32_2	Πρασιαί_Πλάκα_Λιμάνι
32_3	Πρασιαί_Μάκρος_Ι
32_4	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ

Πίνακας 9: Κωδικοποίηση αρχαίων θέσεων

Κατά τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η εξέταση των συγκεκριμένων θέσεων μεμονωμένα, κατά χρήση ή λειτουργικό προορισμό, αλλά και συνολικά, καθώς αποτελούν ένα σύνολο, ανήκουν σε μία ενότητα, αυτήν της πόλεως των *Πρασιῶν*. Παράλληλα, όμως, επιτρέπεται και η βαθμονόμηση των επιμέρους θέσεων. Άλλη βαρύτητα έχει μία μεμονωμένη θέση οστρακοβριθής και άλλη ένα σύνολο όπως η πόλη των *Πρασιῶν* ή της *Εὔας*.

- Ως όνομα της θέσης δίδεται στην συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων το σημερινό τοπωνύμιο ή μικροτοπωνύμιο. Είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις που οι αρχαίες θέσεις καταχωρίζονται με την αρχαία ονομασία τους. Αυτό γίνεται όπου είναι επιβεβαιωμένο επιστημονικά. Πρόκειται για την *Εὔα*, τις *Πρασιές*, την/τον *Τύρο*, την *Πολίχνα* και τη *Γλυππία*.

  Ο λειτουργικός προορισμός αναφέρεται στη χρήση ή της χρήσεις της συγκεκριμένης θέσης. Προσδιορίστηκαν δεκαεπτά κατηγορίες θέσεων, προκειμένου να υπάρχει συμβατότητα και με τη βάση αρχαιοχωρικών και γεωχωρικών δεδομένων στην βάση αρχαιοχωρικών δεδομένων "Καλλιστώ"[353]. Οι κατηγορίες είναι εξής:

Α/Α	Λειτουργία – Χρήση	Α/Α	Λειτουργία – Χρήση
1.	Εργαστήριο	10.	Άμυνα_Οχυρωματικό έργο
2.	Αγροικία	11.	Πύργος_Φυλακείο
3.	Οικισμός	12.	Τείχος
4.	Κώμη	13.	Ιερό
5.	Πόλη	14.	Νεκροταφείο
6.	Έπαυλη	15.	Όρος (σύνορο)
7.	Βασιλική	16.	Σπήλαιο
8.	Λουτρά	17.	Έργο_υποδομής
9.	Λιμάνι		

Πίνακας 10: Κατηγορίες χρήσεων

- Ως προς τις χρήσεις ή τον λειτουργικό προορισμό των επιμέρους θέσεων, η γραφική παράσταση 2 επιτρέπει μια πρώτη εκτίμηση της κατάστασης στην περιοχή ενδιαφέροντος. Να σημειωθεί ότι οι επιμέρους θέσεις δεν προσδιορίζονται αποκλειστικά με μία κατηγορία χρήσης, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (Πιν. 10 και Παράρτημα 3, πίν. 37). Ο λόγος είναι προφανής και έγκειται στην εμπειρική γνώση των πολλαπλών χρήσεων που μπορεί να έχει μία αρχαία θέση, όπως άλλωστε προκύπτει και από τη μελέτη της αρχαίας γραμματείας. Για παράδειγμα, ο όρος *πόλις και λιμήν* σημαίνει ότι μία θέση

[353] Για την "Καλλιστώ" βλ. κατ. σσ. 119-26

είναι πόλη και λιμάνι ταυτόχρονα[354]. Επιπλέον, όμως, μπορεί να είναι και σημαντική αμυντική θέση με ισχυρά τείχη. Άλλη πόλη, ωστόσο, ενδέχεται να μην έχει τείχος, μπορεί όμως να περιλαμβάνει αρχαιολογικά επιβεβαιωμένα κατάλοιπα εργαστηριακών χώρων και ιερά. Άλλα ιερά μπορεί να είναι μεμονωμένα. Μεμονωμένα μπορεί να είναι και τα φυλακεία που εντοπίζονται σε πολλές θέσεις της Θυρεάτιδος, τα οροθέσια (*όροι*), όπως και και αρχιτεκτονικές κατασκευές της Ύστερης Αρχαιοτήτας, βασιλικές ή επαύλεις. Οι κατηγορίες της αγροικίας, του οικισμού ή της κώμης συνάγονται από την έκταση της διασποράς των ενδείξεων επιφανειάς, την θέση όπου βρίσκονται, την χρονική περίοδο που καλύπτουν, λαμβανομένων υπ' όψιν των διαθέσιμων βιβλιογραφικών δεδομένων. Η σχετική συζήτηση γίνεται στις οικείες ενότητες. Τέλος, η κατηγορία "σπήλαιο" αν και δεν προσδιορίζει χρήση, ωστόσο, έπρεπε να περιληφθεί. Πρόκειται για κατάσταση ιδιάζουσα, καθώς ναι μεν υφίστανται χρονολογικά δεδομένα, αλλά τίποτε περισσότερο αναφορικά με τη χρήση των χώρων αυτών σε δημοσιευμένες εργασίες. Ο προσδιορισμός των χρήσεων, αλλά και η απόδοση περισσότερων της μιας χρήσεων σε μία συγκεκριμένη θέση έχει και μία ακόμη ουσιαστική χρησιμότητα, καθώς επιτρέπει την βαθμόνομηση, συνεπώς και την ιεράρχησή τους.

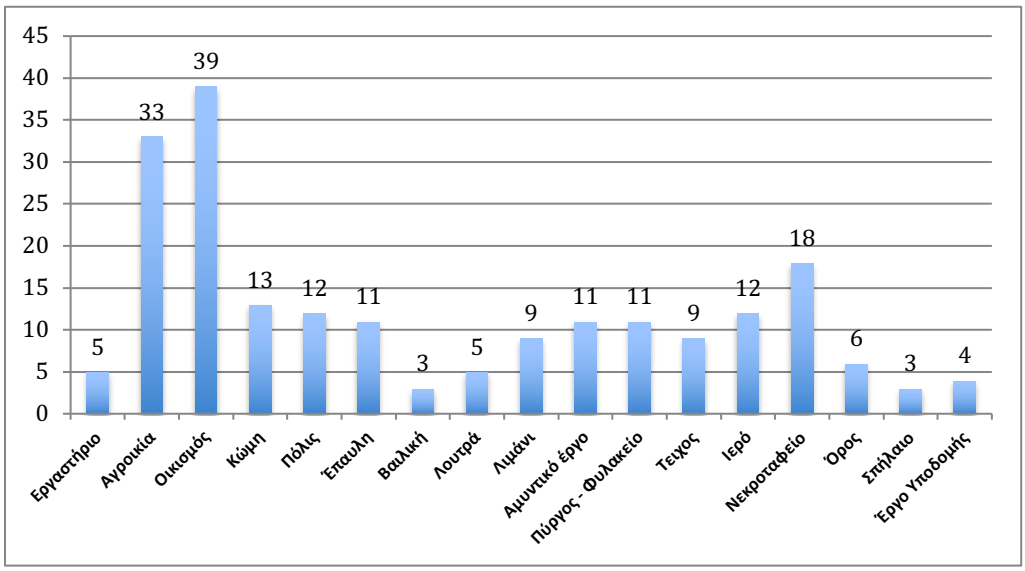

Γραφική παράσταση 2: Κατηγορίες χρήσεων

- Τελος, όσον αφορά στη χρονολόγηση, αυτή διακρίνεται σε γενική χρονολόγηση, δηλαδή χρονολόγηση κατά γενικές περιόδους και ειδική χρονολόγηση - όπου αυτό ήταν εφικτό, δηλαδή κατά υποπεριόδους. Η χρονολογική κατάταξη σε περιόδους και υποπεριόδους έγινε σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας, αλλά και κατόπιν επισταμένης μελέτης του αρχαιολογικού υλικού.

[354] Ο όρος συναντάται στον (Ψευδο)Σκύλακα (47b). Βλ. και Παράρτημα 1, αρ. 32).

A/A	Period	Περίοδος	Επεξήγηση
1.	E_Hel	ΠΕ	Πρωτοελλαδική
2.	M_Hel	ΜΕ	Μεσοελλαδική
3.	L_Hel	ΥΕ	Υστεροελλαδική
4.	Pr_Geom	ΠΓ	Πρωτογεωμετρική
5.	Geom	Γ	Γεωμετρική
6.	Arch	Α	Αρχαϊκή
7.	Class	Κλ	Κλασική
8.	Hellen	Ελ	Ελληνιστική
9.	Rom	Ρ	Ρωμαϊκή
10.	L_Rom	ΥΡ	Υστερορρωμαϊκή

Πίνακας 11: Οι γενικές χρονολογικές περίοδοι

A/A	Period	Περίοδος	Επεξήγηση
1	EHI	ΠΕΙ	Πρωτοελλαδική Ι περίοδος
2	EHII	ΠΕΙΙ	Πρωτοελλαδική ΙΙ περίοδος
3	EHIIA	ΠΕΙΙΑ	Πρωτοελλαδική ΙΙΑ περίοδος
4	EHIIB	ΠΕΙΙΒ	Πρωτοελλαδική ΙΙΒ περίοδος
5	EHIII	ΠΕΙΙΙ	Πρωτοελλαδική ΙΙΙ περίοδος
25	E_A	Π_Α	Πρώιμη Αρχαϊκή
26	M_A	Μ_Α	Μέση Αρχαϊκή
27	L_A	Υ_Α	Ύστερη Αρχαϊκή
28	E_Cl	Π_Κ	Πρώιμη Κλασική
29	M_Cl	Μ_Κ	Μέση Κλασική
30	L_Cl	Υ_Κ	Ύστερη Κλασική
31	E_Hl	Π_Ε	Πρώιμη Ελληνιστική
32	M_Hl	Μ_Ε	Μέση Ελληνιστική
33	L_Hl	Υ_Ε	Ύστερη Ελληνιστική

Πίνακας 12: Υπο - περίοδοι (Ειδική χρονολόγηση)

Η χρονολόγηση του αρχαιολογικού υλικού, συνεπώς και των θέσεων που σχετίζονται με αυτό σε δύο χρονικές κλίμακες (πίν. 11,12) επιτρέπει την ανάλυση τόσο σε επίπεδο μακροπρόθεσμων δομών και μεσοπρόθεσμων περιόδων, όσο και σε επίπεδο μικροπρόθεσμο, εντός δηλαδή μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου (Σχήμα 4)[355].

Η σημασία της ανάλυσης σε δύο χρονικές κλίμακες καθίσταται προφανής, αν αναλογιστεί κάποιος τη διαφοροποίηση μεταξύ της ανάλυσης υποπεριόδων, για

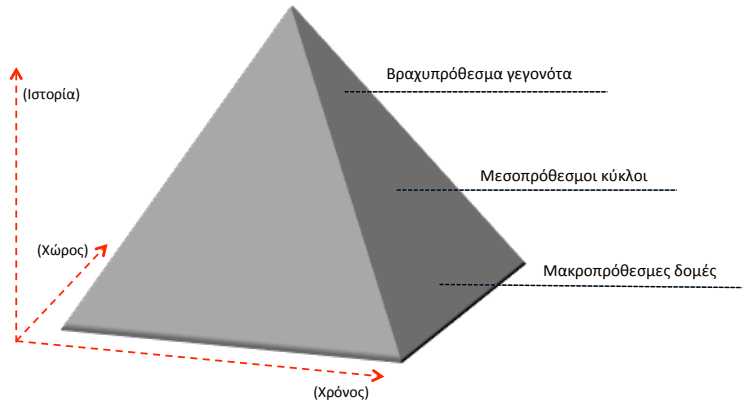

Σχήμα 4: Τα επίπεδα του ιστορικού χρόνου κατά τον F. Braudel

παράδειγμα της Πρώιμης με την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ή των Αρχαϊκών με τους Κλασικούς Χρόνους και γενικών περιόδων, όπως η Ύστερη Εποχή του Χαλκού ή η Εποχή του Σιδήρου. Οι γενικές, επίσης, τάσεις που διαπιστώνονται μεταξύ περιόδων είναι κάτι διαφορετικό από την εικόνα στο πλαίσιο μιας μεμονωμένης περιόδου. Η συνολική εικόνα από την περιοχή της Κυνουρίας ανά

[355] Braudel 1999· Bintliff 1991· Bintliff 2004β· Bintliff 2005β

χρονολογική περίοδο συνοψίζεται στη γραφική παράσταση 3. Συγκεντρωτικά, απεικονίζεται ποσοτικά σχέση μεταξύ των διαφόρων περιόδων, η γενική εικόνα. Η σχέση μεταξύ της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και των Πρωτογεωμετρικών Χρόνων δίνει την εντύπωση της οικιστικής έξαρσης κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία συνολικά. Ωστόσο, όπως θα καταδειχθεί στη σχετική ενότητα, η έξαρση αυτή παρουσιάζεται κατά την ΥΕIIIB περίοδο και εν συνεχεία επέρχεται "σιωπή"[356]. Κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, επίσης, η δραστηριότητα στην περιοχή τεκμηριώνεται από το τέλος της ΠΕΙ μέχρι και την ΠΕΙΙΑ περίοδο. Η κορύφωση δε κατά την Ύστερη Αρχαιότητα χρήζει, επίσης, προσεκτικής εξέτασης, δεδομένης της σχετικής σταθερότητας κατά τη διάρκεια των Κλασικών, Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών Χρόνων (Principatum / Πρώιμοι και Μέσοι Αυτοκρατορικοί χρόνοι) και της μεγάλης διάρκειας της περιόδου που προσδιορίζεται ως Ύστερη Αρχαιότητα, από τον 3ο μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ.[357].

- Ως εκ τούτου, λοιπόν, η αναγκαιότητα ανάλυσης σε δύο χρονολογικά επίπεδα προβάλλει επιτακτική. Η επαρκής και θεμελιωμένη ερμηνεία προϋποθέτει την ανάλυση των επιμέρους. Από την τελευταία, προκύπτει ο ρυθμός εξέλιξης της ανθρώπινης δραστηριότητας με ποικίλες ενδεχομένως διακυμάνσεις. Η διερεύνηση γίνεται ανά θέση, σε ευρύτερες ενότητες, ακόμη και στο σύνολο της περιοχής μελέτης, αν αποδειχθεί τελικά ότι αυτό έχει σημασία.

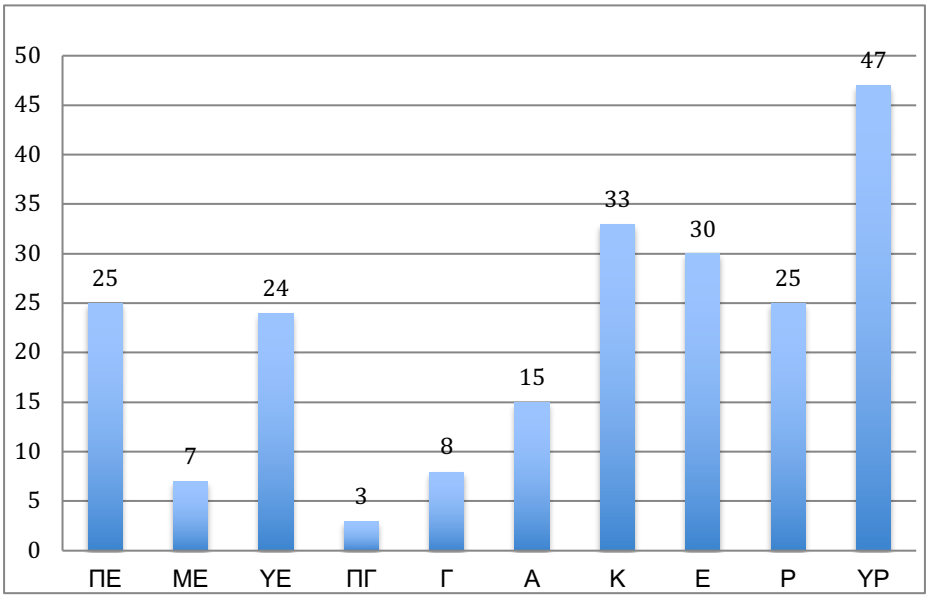

Γραφική παράσταση 3: Θέσεις ανά γενική χρονολογική περίοδο

- Όσον αφορά στο υλικό που μελετήθηκε, προκειμένου να καταστεί εφικτή η ασφαλής χρονολόγηση, αλλά και η εκτίμηση της χρήσης ή χρήσεων διαχρονικά μιας θέσης, αυτό διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες:

[356] Κατ. σσ. 174-75, 256-57, 264-67
[357] Κατ. σσ. 236-37, 301-9

- Όστρακα από διάφορες θέσεις σε όλη την έκταση της Κυνουρίας. Οι περισυλλογές έλαβαν χώρα στο πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος οριοθετήσεων και αναοριοθετήσεων αρχαιολογικών χώρων, υπηρεσιακών αυτοψιών, του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, αλλά και κατά τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσης μελέτης, κατά τα έτη 2015 και 2016. Αυτό σημαίνει ότι ελήφθησαν δείγματα για πάνω από μία φορά σε κάθε θέση, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και εποχές του έτους. Πρόκειται κυρίως για οστρακοβριθείς θέσεις, οι οποίες αποτυπώθηκαν λεπτομερώς επί τη βάσει της μεθόδου τεκμηρίωσης που αναπτυξαμε, όπου αυτό ήταν δυνατόν.
- Ευρήματα από τις σωστικές ανασκαφές που διενεργήθηκαν μεταξύ των ετών 2007 και 2014. Πρόκειται για τις σωστικές ανασκαφές στη θέση "Κουφογή" κοντά στα Κάτω Δολιανά, "Πλακάκια" στην αρχαία *Εὖα*, "Άστρα", στην κοινοτική πλατεία του "Νησιού" του Αγίου Ανδρέα, "Σοχά" στο οροπέδιο της Βασκίνας στη νότια Κυνουρία[358].
- Ευρήματα από τη συστηματική διεπιστημονική έρευνα στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της νότιας Κυνουρίας. Το πρόγραμμα περιελάμβανε ανασκαφές στις θέσεις "Ευριάς", "Άγιος Λεωνίδης", "Μάκρος", "Σοχά" και "Κοτρώνι", καθώς και περισυλλογές οστράκων στις θέσεις "Χερρονήσι" Πουλίθρων, "Παλιόκαστρο", "Βιγλίτσα", "Φωκιανό", "Κοτρώνι" Παλαιοχωρίου, "Κόρνιτσα", "Άγιος Δημήτριος Σοχάς", "Παλιόχωρα"[359].

- Η κεραμική μελετήθηκε επισταμένα, φωτογραφήθηκε, σχεδιάστηκε και χρονολογήθηκε.

- Η καταχώριση και οργάνωση του υλικού σύμφωνα με τη χρήση – λειτουργικό προορισμό και τη χρονολόγηση υπαγορεύεται τόσο για μεθοδολογικούς λόγους, που ήδη έχουν αναλυθεί, όσο και από τον σχεσιακό χαρακτήρα της γεωβάσης, στην οποία εισήχθησαν τα εν λόγω αρχαιοχωρικά και γεωχωρικά δεδομένα. Η χρονολογική πληροφορία, αλλά και η πληροφορία για τη χρήση του χώρου, επιτρέπει τη διατύπωση ερωτημάτων και την περαιτέρω ανακατάταξη του υλικού τόσο κατά χρονολογική τάξη, όσο και κατά τα λειτουργικά της χαρακτηριστικά. Η ανάλυση της ορατότητας αμυντικών θέσεων (φυλακείων,

[358] Γρηγορακάκης 2014, (Κουφογή), Grigorakakis 2009 και Γρηγορακάκης 2016β (Πλακάκια), Γρηγορακάκης 2016α (Κοινοτική Πλατεία) και Γρηγορακάκης 2016ε (Σοχά). Η τελευταία ανασκαφή εντάχθηκε στο Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας. Βλ. επόμενη σημ.

[359] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2011β, 2012β, 2013 (2014 και 2015)· Γρηγορακάκης 2014α,β· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)· Grigorakakis και Tsatsaris 2018

ακροπόλεων ή και των δύο) κατά τους ελληνιστικούς χρόνους αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα[360].

- Όλα τα δεδομένα, αρχαιοχωρικά και γεωχωρικά, είναι γεωαναφερμένα στο ελληνικό γεωδαιτικό σύστημα αναφοράς 1987 (ΕΓΣΑ 87).

[360] Κατ. σσ. 209-19

5.3.3. Χωρικός εντοπισμός θέσεων και αποτυπώσεις

Τα αρχαιοχωρικά δεδομένα είτε επρόκειτο για ήδη γνωστές και δημοσιευμένες θέσεις είτε για νέες θέσεις, έπρεπε να γεωαναφερθούν συνολικά, καθώς ο χωρικός προσδιορισμός βρίσκεται στον πυρήνα της ερευνητικής προσπάθειας και συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση διεξαγωγής της. Επισημαίνεται ότι η έννοια του επανεντοπισμού δεν αναφέρεται αποκλειστικά στο γεωγραφικό εντοπισμό θέσης, αλλά, κυριολεκτικά, στον επανεντοπισμό θέσεων, για τις οποίες γίνεται αναφορά στην έρευνα. Οι απολύτως ακατάλληλοι σήμερα τρόποι χωρικού εντοπισμού θέσεων μέσω αναφορών σε τοπωνύμια, μικροτοπωνύμια ή ονομάτων ιδιοκτητών εκτάσεων γης αποτελεί κανόνα για την περιοχή της Κυνουρίας. Ακόμη και η σημείωση των θέσεων σε χάρτη είναι ελάχιστα επιβοηθητική, εξαιτίας της κλίμακας της χαρτογραφικής απεικόνισης των δεδομένων. Ιδιαίτερα προβληματικός υπήρξε ο επανεντοπισμός οστρακοβριθών θέσεων, κυρίως εξαιτίας της δυσκολίας πρόσβασης σε άλλοτε καλλιεργήσιμες, πλέον όμως χέρσες εκτάσεις της υπαίθρου. Η δραματική σε πολλές περιπτώσεις αλλαγή του τοπίου, καθώς και η τάση εξαφάνισης της μνήμης του τοπίου της υπαίθρου, καθιστούσε τον προσδιορισμό θέσης με περιγραφικές παραμέτρους άχρηστο.

Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό, σημαντικός αριθμός των ήδη γνωστών θέσεων γεωαναφέρθηκε με τη χρήση συσκευής γεωγραφικού εντοπισμού θέσης χειρός. Κατά τον ίδιο τρόπο γινόταν και η γεωαναφορά των άγνωστων στην έρευνα θέσεων, δηλαδή αυτές που εντοπίσθηκαν από το 2006 και εξής. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η συνεισφορά των νέων διαδικτυακών μέσων χαρτογραφικής απεικόνισης και γεωαναφοράς. Έτσι, οι ορατές ιστάμενες αρχαιότητες, δηλαδή ακροπόλεις, φυλακεία, οχυρές θέσεις και ιερά, ήταν δυνατόν να γεωαναφερθούν και με τη βοήθεια του Google Earth ή της εφαρμογής του Εθνικού Κτηματολογίου. Ειδικότερα, η διαδικτυακή εφαρμογή Google Earth υπήρξε ιδιαίτερα επιβοηθητική τόσο ως το αρχικό αποθετήριο των χωρικών δεδομένων που περισυλλέγαμε, όσο και ως μέσον επαλήθευσης της εγκυρότητας δεδομένων, πληροφοριών ή/και συμπλήρωσης αυτών. Χαρακτηριστική ως προς το τελευταίο είναι η περίπτωση της αποτύπωσης του παραδοσιακού οδικού δικτύου της περιοχής, η οποία αναλύεται σε ειδική ενότητα[361].

Η προσπάθεια αυτή προσδιορισμού της ακριβούς θέσης στο γεωγραφικό χώρο των αρχαιολογικών δεδομένων με τη χρήση μοντέρνων εργαλείων της επιστήμης της τοπογραφίας συστηματοποιήθηκε κατά την υλοποίηση του Προγράμματος Οριοθέτησης – Αναοριοθέτησης Αρχαιολογικών Χώρων στην Κυνουρία, τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο τμήμα της[362].

[361] Κατ. κυρίως σσ. 132-34
[362] Γρηγορακάκης 2016στ

Α/Α	*Θέση*	*Υπουργική Απόφαση θεσμοθέτησης*	*Αναφορά στο Αρχαιολογικό Δελτίο*
1	Πούλιθρα	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 168
2	Πλάκα Λεωνιδίου	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 168
3	Παλιοχώρι	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 168-169
4	Κοτρώνι Βασκίνα – Κόρνιτσα – Παναγία	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 167-168
5	Ελληνικό – Τειχιό	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 171
6	Άγιος Ανδρέας – Χερρονήσι	ΦΕΚ 361/ΑΑΠ/23-11-2012	ΑΔ 67, 172-173
7	Νησί Παραλιου Άστρους	ΦΕΚ 196/ΑΑΠ/13-6-2012	ΑΔ 67, 171-172
8	Τσιόροβος	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 169
9	Ξυλόπυργος	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 169
10	Χάραδρος – Σπαθοκομμένο	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 170
11	Φονεμένοι	ΦΕΚ 68/ΑΑΠ/5-3-2012	ΑΔ 67, 170
12	Ενιαία οριοθέτηση Λουκούς - Κουφογής	ΦΕΚ 35/ΑΑΠ/13-2-2012	ΑΔ 67, 171-172

Πίνακας 13: Αρχαίες θέσεις, που οριοθετήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος Οριοθετήσεων - Αναοριοθετήσεων Αρχαιολογικών Χώρων Κυνουρίας

Η αναμφίβολα επίπονη και χρονοβόρος αυτή διαδικασία, αποδείχθηκε πολλαπλά ωφέλιμη για την μετέπειτα ερευνητική προσπάθεια, καθώς η διαδικασία οριοθετήσεων δεν αποτελεί σενάριο επί χάρτου, αλλά προϋποθέτει - και εκ του Νόμου[363] - πολύ καλή γνώση της περιοχής και των αρχαιολογικών της δεδομένων. Η διενέργεια αυτοψιών και η καταγραφή όλων των δεδομένων αποτελεί το μοναδικό αξιόπιστο τρόπο επιστημονικού προσδιορισμού των ορίων ενός Αρχαιολογικού Χώρου. Επιπρόσθετα, τα όρια πρέπει να συμπίπτουν με σταθερές γεωγραφικές οντότητες – σχηματισμούς (ποτάμια, ρέματα, κορυφογραμμές, ακτογραμμή) ή ανθρωπογενείς παρεμβάσεις (δρόμους). Σε όλα αυτά έρχεται να προστεθεί η μελέτη των ήδη γνωστών – δημοσιευμένων επιστημονικών δεδομένων, καθώς και η παραγωγή νέας γνώσης, τόσο για τις γνωστές όσο και για τις άγνωστες θέσεις της περιοχής, όπως συνέβη εν προκειμένω στο οροπέδιο της Βασκίνας – Παλιόχωρας.

Επιπλέον, το πρόγραμμα αυτό των οριοθετήσεων αποτέλεσε το πεδίο εφαρμογής για πρώτη φορά στην παρούσα έρευνα των τοπογραφικών δυνατοτήτων των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών, αρχής γενομένης από τη Νότια Κυνουρία και τον τότε Δήμο Λεωνιδίου. Η χρήση συσκευής γεωγραφικού εντοπισμού θέσης, ο σημειακός – σε εκείνη τη φάση – εντοπισμός οστρακοβριθών θέσεων και άλλων μεμονωμένων ενδείξεων και η εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που παρείχε η διαδικτυακή εφαρμογή Google Earth επέτρεψαν την τυποποίηση της εν γένει διαδικασίας, από την καταχώριση των δεδομένων μέχρι την απόδοση σε αυτά ποιοτικών και άλλων περιγραφικών χαρακτηριστικών. Τότε, εγκαινιάστηκε μια μακρά περίοδος συνεργασίας με το Τμήμα Τοπογραφίας του τότε Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος της Αθήνας (και σήμερα Παν/μίου Δυτικής Αττικής), με την αρωγή του οποίου τοπογραφήθηκαν, επιπλέον, τα τείχη όλων των ακροπόλεων της Κυνουρίας.

[363] Νόμος 3028/2002 "Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς" (ΦΕΚ Α 153/28.6.2002) και συγκεκριμένα τα άρ. 12-15

A/A	*Θέση*	*Τύπος οχύρωσης*
1	Τσιόροβος	Τείχος (περιμετρικό)
2	Αρχαία Εύα (“Ελληνικό”)	Τείχος (περιμετρικό)
3	“Νησί” Παραλίου Άστρους	Τείχος (μόνο στις δυτικές κλιτύς)
4	“Νησί” Παραλίας Αγίου Ανδρέα	Τείχος (περιμετρικό)
5	Αρχαία/ος Τύρος (“Κάστρο”)	Τείχος (περιμετρικό;)
6	Αρχαίες Πρασιές (“΄Άγιος Λεωνιδης”	Τείχος (περιμετρικό)
7	Αρχαία Πολίχνη (“Βίγλα”)	Τείχος (περιμετρικό)

Πίνακας 14: Αρχαίες ακροπόλεις που τοπογραφήθηκαν στο πλαίσιο του Προγράμματος Οριοθέτησης Αρχαιολογικών Χώρων Κυνουρίας

Πρόκειται για μνημειακά σύνολα, τοπόσημα της περιοχής και χαρακτηριστικά του οικιστικού προτύπου κατά τους Ύστερους Κλασικούς και Ελληνιστικούς χρόνους.

5.3.4. Οι οστρακοβριθείς περιοχές – θέσεις

Η άλλη μεγάλη κατηγορία αρχαίων θέσεων, η διερεύνηση των οποίων θεωρείται ιδιαίτερα κρίσιμη για την κατανόηση της χρήσης του μη αστικού χώρου σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη χρονική διάρκεια, προσδιορίζεται μόνο από επιφανειακές ενδείξεις, κυρίως διασπορά οστράκων και πολύ λιγότερο άλλων δεδομένων[364]. Στην περιοχή της Κυνουρίας, στις ήδη γνωστές θέσεις προστίθενταν συνεχώς νέες τόσο στο πλαίσιο λειτουργίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όσο και του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας. Η σημειακή γεωαναφορά αποτέλεσε το πρώτο βήμα προσδιορισμού θέσης στο γεωγραφικό χώρο. Έτσι, άρχισε να συμπληρώνεται ο χάρτης της περιοχής με πληροφορίες, που πλέον ήταν δυνατό να συσχετισθούν με συγκεκριμένη περιοχή, άρα και με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού και γεωλογικού χώρου. Η χρονική τους αναφορά επέτρεπε, τουλάχιστον κατά το αρχικό εκείνο στάδιο, την οπτικοποίηση της εξελιξης της ανθρώπινης εγκατάστασης.

Η περαιτέρω διερεύνηση και κατανόηση του χαρακτήρα της κατηγορίας αυτής θέσεων βρέθηκε στο επίκεντρο του επιστημονικού προβληματισμού. Δυνατότητα σχεδιασμού ενός παράλληλου προγράμματος εντατικής έρευνας επιφανείας, δεδομένης της γενικότερης οικονομικής κατάστασης, δεν υπήρχε. Δεδομένος ήταν και ο πενταετής χρονικός ορίζοντας της πρώτης φάσης του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας. Η συστηματική ανασκαφή στην Πλάκα Λεωνιδίου συνιστούσε την καρδιά του ερευνητικού προγραμμάτος, το οποίο περιελάμβανε και στοχευμένες μικρής κλίμακας περισυλλογές οστράκων από ήδη γνωστές στη βιβλιογραφία θέσεις ή όσες εντοπίσθηκαν μεταξύ 2006 και 2015[365]. Επειδή τελικά προέκυψε η αναγκαιότητα εκπόνησης και της παρούσας μελέτης για την εξέλιξη του οικιστικού προτύπου, στο γενικότερο πλάνο εντάχθηκαν και θέσεις του βόρειου τμήματος της σημερινής Κυνουρίας.

[364] Cherry 1983, 382
[365] Ανωτ. σσ. 55-7

Σημειωτέον ότι τόσο ο επανεντοπισμός των ήδη γνωστών στην έρευνα, όσο και ο εντοπισμός νέων θέσεων πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο υπηρεσιακών αυτοψιών. Ως εργαλείο διερεύνησης του χώρου, οι επιτόπιες αυτοψίες θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν ως επιστημονικά εργαλεία σε συστηματικότερη βάση, καθώς αποτελούν όχι ένα απλό υποκατάστατο, αλλά αποτελεσματικότερη εναλλακτική από εκείνη της διερεύνησης του χώρου επί τη βάσει τετραγώνων και διαδρόμων κατά τη διενέργεια μιας έρευνας επιφανείας, καθώς αφορούν στο αρχικό στάδιο εντοπισμού και διενεργούνται από έμπειρους αρχαιολόγους της Υπηρεσίας σε κλίμακα τουλάχιστον ιδιοκτησίας, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, επί σειρά πολλών ετών, καλύπτοντας έτσι ευρύτατες περιοχές.

Ο έλεγχος του χώρου γίνεται σε δύο στάδια, ένα αρχικό, στο οποίο εξετάζεται η τυχόν ύπαρξη ενδείξεων επιφανείας και ένα τελικό, όπου παρακολουθείται η διενέργεια των ποικίλης φύσης χωματουργικών εργασιών. Αναλόγως των ενδείξεων επιφανείας, μπορεί να υπάρξει και ένα ενδιάμεσο στάδιο διενέργειας δοκιμαστικών τομών. Ο χώρος, λοιπόν, διερευνάται τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος, ενώ είναι αναπόφευκτη η εκ νέου αυτοψία σε παρακείμενα ακίνητα ή και στο ίδιο ακίνητο. Η τελευταία ισοδυναμεί με επανέλεγχο θέσεων σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και εποχές του έτους και επιτρέπει την εμπειρική διαπίστωση μεταβολών, όσον αφορά τις επιφανειακές ενδείξεις, συναρτήσει του περιβάλλοντος, της εποχής του έτους και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στο ύπαιθρο. Καταδεικνύει σε τελική ανάλυση την σπουδαιότητα του υπηρεσιακού αυτού "εργαλείου", που μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική, όπως θα φανεί στη συνέχεια, και του τελικού σταδίου μιας έρευνας επιφανείας.

Έμενε, λοιπόν, η διερεύνηση αυτής καθ' αυτής της θέσης. Η προσέγγιση εστιάστηκε στη βάση της "κάλυψης συγκεντρώσεων", με την έννοια ότι στο επίκεντρο βρίσκονται οι ήδη εντοπισμένες θέσεις[366]. Έμενε να γίνει το επόμενο βήμα με σκοπό την κατανόηση της τυχόν ιεράρχησης και του χαρακτήρα των αρχαίων αυτών θέσεων. Βασική προϋπόθεση αυτού ήταν η εντατική διερεύνηση, συνεπώς και η επινόηση μιας μεθόδου συνολικής αποτύπωσης των δεδομένων, προκειμένου ο υπολογισμός της έκτασης διασποράς των επιφανειακών ενδείξεων, αλλά και της διακύμανσης της πυκνότητας αυτών στο χώρο να καταστεί εφικτός[367].

[366] Πρόκειται για διασπορές τόσο υψηλής όσο και χαμηλής πυκνότητας, για τις οποίες είναι αποδεκτό ότι πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα, Keller και Rupp 1983, 72. Για την συγκέντρωση βλ. Wheatley και Gillings 2002, 114-15 (cluster). Για την έννοια της "θέσης" βλ. Tartaron 2003, 37.

[367] Ο συνδυασμός μεθόδων εκτεταμένης και εντατικής έρευνας επιφανείας είναι σήμερα η πλέον αποδεκτή. Βλ. Tartaron 2003, 31-2· Tartaron 2006, 458. Για την εντατική έρευνα επιφανείας και τα πλεονεκτήματά της έναντι της εκτεταμένης βλ. Cherry et al. 1991, 18-20, Alcock et al. 1994, 137, 139. Επίσης, Bintliff et al. 2002, 261-64· Bintliff και Howard 1999, 149-65. Για τους περιορισμούς των μεθόδων Cherry 1983, 391

5.3.5. Γεωαναφορά Επιφανειακών Ενδείξεων με χρήση κινητού τηλεφώνου και ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα

Για να έχει νόημα η όλη προσπάθεια, δεδομένων μάλιστα της οικονομικής στενότητας, των χρονικών περιορισμών και της γενικότερης στοχοθεσίας, ο σχεδιασμός οργανώθηκε στη βάση των παρακάτω γενικών αρχών:

- Η μέθοδος αποτύπωσης θα έπρεπε να αφορά στο σύνολο των επιφανειακών ενδείξεων.
- Η μέθοδος θα έπρεπε να επιτρέπει την κατ' αρχάς ακριβή αποτύπωση και εν συνεχεία τη δυνατότητα μελέτης της έκτασης της διασποράς, αλλά και της εκτίμησης διακυμάνσεως της πυκνότητας των επιφανειακών ευρημάτων στο χώρο.
- Ακολούθως η μέθοδος θα έπρεπε να προβλέπει την περισυλλογή υλικού τουλάχιστον από τις περιοχές εκείνες όπου διαπιστώνεται στατιστικά υψηλή πυκνότητα επιφανειακών ενδείξεων, προκειμένου να είναι δυνατός και ο χρονικός εντοπισμός της θέσης ή η διάρκεια της εγκατάστασης. Τα περισυλλεγέντα δεδομένα μπορούν επιπλέον να μας δώσουν και μία πρώτη ιδέα για τη χρήση ή το λειτουργικό προορισμό της εντοπισμένης θέσης.

Οι γενικοί στόχοι, όπως περιγράφονται παραπάνω, προϋποθέτουν τους τρεις βασικούς πυλώνες ανάπτυξης της μεθόδου, οι οποίοι συνίστανται στα εξής:

1. Δυνατότητα ακριβούς γεωαναφοράς όλων των επιφανειακών δεδομένων.
2. Δυνατότητα καταχώρισής τους σε βάση γεωγραφικών δεδομένων.
3. Εξοικονόμηση ανθρωπίνων και οικονομικών πόρων.

Ως εκ τούτου, η μέθοδος πρέπει να είναι προσανατολισμένη στην αρχή της εξοικονόμησης υλικών και ανθρώπινων πόρων, άρα θα έπρεπε να μπορεί να εφαρμοσθεί από πολύ μικρό αριθμό ατόμων ή και ένα ακόμη άτομο, με εργαλεία φιλικά και αποτελεσματικά. Θα πρέπει, επίσης, να προβλέπει την περαιτέρω χωρική επεξεργασία των πρωτογενών δεδομένων πεδίου, και την παραγωγή πληροφορίας σε επίπεδο πρωτογενές και δευτερογενές. Όσον αφορά στο δεύτερο σκέλος, επελέγη το λογισμικό ArcGIS, επειδή είχε χρησιμοποιηθεί στην δημιουργία της Βάσης Αρχαιοχωρικών Δεδομένων κατά το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας. Σε ό,τι αφορά στο δεύτερο σκέλος, όμως, για την εφαρμογή της μεθόδου αναφύονται συγκεκριμένα προβλήματα που είχαν να κάνουν με την παραδοσιακή μέθοδο διεξαγωγής έρευνας επιφανείας, ειδικά ως προς το σκέλος της αποτύπωσης των επιφανειακών ενδείξεων.

Σε ό,τι αφορά στις μεθόδους διεξαγωγής έρευνας επιφανείας, γενικά διακρίνονται τρία γενικά στάδια[368]:

- Αρχικός εντοπισμός θέσεων
- Επισταμένη διερεύνηση εντοπισμένων θέσεων
- Μελέτη δεδομένων στο πεδίο ή περισυλλογές και μελέτη στο εργαστήριο

Η μέθοδος διερεύνησης του χώρου και αποτύπωσης των επιφανειακών δεδομένων μπορεί με τη σειρά της να συνοψισθεί στα εξής:

1. Χωρισμός του ευρύτερου χώρου σε τομείς αναλόγως της μεθόδου που ακολουθείται. Οι τομείς μπορεί να ορίζονται συστηματικά, ως κανονικά πολύγωνα πάνω σε χάρτη ή να προσδιορίζονται στη βάση της γεωμορφολογίας ή την πραγματικότητα του χώρου, π.χ. χωρισμός σε ιδιοκτησίες[369].
2. Από εκεί και έπειτα οι ευρύτεροι αυτοί τομείς διαιρούνται σε διαδρόμους[370].
3. Οι διάδρομοι ορίζουν την πορεία του κάθε μέλους της ομάδας έρευνας που σαρώνει το χώρο. Η μεταξύ τους απόσταση μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με τα ζητούμενα της έρευνας, τις δυνατότητες του ερευνητικού προγράμματος, αλλά και το εύρος ορατότητας, που εξαρτάται κυρίως από την πυκνότητα της βλάστησης, καθώς και τη γεωμορφολογία μιας περιοχής.
4. Συνήθως, ο κάθε περιπατητής βαδίζει στο μέσον μίας ζώνης, της οποίας το πλάτος διαφοροποιείται από έρευνα σε έρευνα, και αποτυπώνει τα δεδομένα που βλέπει στο χώρο της ζώνης αυτής. Υπογραμμίζεται το γεγονός ότι σε κάθε περίπτωση ο χώρος που καλύπτεται οπτικά είναι πολύ μικρότερος του συνολικού χώρου. Ακόμη και σε ζώνη τεσσάρων μέτρων το εύρος ορατότητας του κάθε ατόμου, συνεπώς και καταγραφής επιφανειακών ενδείξεων περιορίζεται σε ποσοστό σημαντικό, που δεν ξεπερνά το 50%[371]. Εξαιτίας αυτού καθίσταται μη λειτουργική και η χρήση συσκευής γεωγραφικού εντοπισμού θέσης, ως εργαλείου αποτύπωσης στοιχείων του χώρου, καθώς το τελικά παραγόμενο μοντέλο είναι γραμμικό[372].
5. Ο εντοπισμός και η αποτυπωση γίνεται κυρίως με τη χρήση clicker[373].
6. Μοναδικό κριτήριο χωρικής αναφοράς των σημειακών δεδομένων αποτελεί το τετράγωνο τού κανάβου, στο οποίο αντιστοιχεί συγκεκριμένος διάδρομος. Αυτό σημαίνει ότι δεν υφίσταται ακριβής χωρικός εντοπισμός αλλά σχετική θέση[374].

[368] Tartaron 2003, 28
[369] Ενδεικτικά Bintliff 1985, 201· Cherry et al. 1991, 22· Tartaron 2003, 34· Martens 2005· Tartaron 2006, 466-70 και εικ. 5
[370] Tartaron ό.π., 34
[371] Ό.π., 33. Tartaron 2006, 474-75
[372] García-Sanchez και Ezquerro Cordón, 2014 και εικ. 2
[373] Tartaron ό.π., 35
[374] Ό.π., 40-1 και εικ. 2.3

7. Το εύρος ορατότητας και η εμπειρία του παρατηρητή διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στο τελικό αποτέλεσμα[375].
8. Περισυλλογή επιφανειακών δεδομένων συνολικά, δειγματοληπτικά ή περισυλλογή από ομάδα ειδικών σε δεύτερο στάδιο[376]. Η περισυλλογή του υλικού αποτελεί πρόβλημα που απασχολεί διαχρονικά την έρευνα. Το πρόβλημα ξεκινά από το γεγονός ότι πάντοτε ξεκινούμε από δείγμα και όχι από το σύνολο του πληθυσμού. Αν και μιλάμε για επαγωγική στατιστική, όσον αφορά στα δεδομένα μας – ενδείξεις επιφανείας είναι προφανές ότι δεν αποτελούν το σύνολο των δεδομένων. Ταφονομικές διαδικασίες, που έχουν να κάνουν με ιστορικές και περιβαλλοντικές παραμέτρους, αλλά και τον ανθρώπινο παράγοντα διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο. Σε κάθε περίπτωση έχει αποδειχθεί ότι η αύξηση του δείγματος περισυλλογής καθιστά τη στατιστική ανάλυση πιο αξιόπιστη σε σχέση με την πραγματικότητα στο πεδίο[377]. Ωστόσο, η περισυλλογή των πάντων είναι σε κάθε περίπτωση αδύνατη, ειδικά όταν μιλούμε για εκτεταμένες θέσεις. Είναι και μη λειτουργική, αν αναλογισθούμε το ποσοστό των τελικά διαγνωστικών οστράκων.

Αυτό το μεθοδολογικό πρόβλημα εκπορεύεται από τους πόρους που χρησιμοποιούνται, υλικούς και ανθρώπινους. Μπορεί να εντοπισθεί, συγκεκριμένα, στο πολύ σημαντικό στάδιο του εντοπισμού μιας θέσης και της καταχώρισης των σχετικών δεδομένων. Η αναγκαιότητα κάλυψης εκετεταμένων χωρικών ενοτήτων επιβάλλει την συγκρότηση πολυάνθρωπων ομάδων. Κάθε μέλος αυτής της ομάδας ακολουθεί προκαθορισμένη πορεία εντός ενός προσδιορισμένου διαδρόμου, διαγράφοντας κατά τον τρόπο αυτό μία γραμμική πορεία και καταγράφοντας μέρος των επιφανειακών ενδείξεων. Η χωρική ακρίβεια των δεδομένων εξαρτάται από το μέγεθος των τετραγώνων του κανάβου. Σε κάθε περίπτωση η θέση τους είναι σχετική, ενώ τα αποτελέσματα περαιτέρω ανάλυσης κατανέμονται ομοιόμορφα στην έκταση του τετραγώνου. Οι ποικίλοι χωρικοί συσχετισμοί μεταξύ των επιφανειακών ενδείξεων και των τετραγώνων του κανάβου δεν είναι δυνατόν να αποτυπωθούν. Η ακρίβεια ως προς το αποτέλεσμα της ανάλυσης των δεδομένων αυξάνεται όσο μειώνεται το εμβαδόν του τετραγώνου. Πάντοτε, ωστόσο, το πρόβλημα της σχετικότητας ως προς το χωρικό εντοπισμό παραμένει ως μία ουσιαστική παράμετρος που επηρεάζει και την ακρίβεια της απεικόνισης και της ανάλυσής τους[378].

[375] Ό.π., 32, 34, 38
[376] Tartaron 2006, 477-78 (diagnostic, total, chronotype collection)
[377] Tartaron 2003, 35, 40
[378] Ό.π., 41, εικ. 2.3

Η ανάγκη, μάλιστα, κάλυψης του χώρου εντός των επιτρεπόμενων χρονικών ορίων οδηγεί σε περαιτέρω δειγματοληπτικό σχεδιασμό και υλοποίηση της έρευνας[379]. Συνοψίζοντας, ξεκινούμε από δείγμα (επιφανειακές ενδείξεις), το οποίο εν συνεχεία δειγματίζεται δύο φορές (αποτύπωση κατά διαδρόμους – αποτύπωση τετράγωνο παρά τετράγωνο), πριν από τον τρίτο δειγματισμό κατά την περισυλλογή. Επιπλέον, εμφιλοχωρούν οι παράγοντες "υποκειμενικότητα" και "εμπειρία". Ειδικά στο στάδιο της τελικής δειγματοληψίας διαγνωστικών οστράκων, ακόμη, όμως, και στο πρωιμότερο στάδιο της διάκρισης για παράδειγμα κεραμίδων από όστρακα ή του διαχωρισμού οστράκων επί μορφολογικών – λειτουργικών κριτηρίων (χείλος, σώμα, λαιμός, βάση), γίνεται αντιληπτό και στον πλέον αδαή το προφανές. Επιπλέον, ο προσδιορισμός των ορίων μιας εντοπισμένης πια θέσης με ακρίβεια δεν μπορεί να βασίζεται σε παραδοχές και εκτιμήσεις, αλλά στα ίδια τα δεδομένα. Η υποκειμενικότητα, λοιπόν, πρέπει να περιορισθεί και περιορίζεται δια της εμπειρίας και της συστηματικής - τυποποιημένης καταχώρισης. Η αναγκαία αυτή παραδοχή συνεπάγεται με τη σειρά της τον περιορισμό, τουλάχιστον κατά το στάδιο που ακολουθεί τον αρχικό εντοπισμό κάποιας οστρακοβριθούς θέσης, των πολυπληθών ομάδων στον απολύτως απαραίτητο αριθμό των αρχαιολόγων πεδίου, που διαθέτουν εμπειρία ως προς την εφαρμογή μιας λειτουργικής μεθοδολογίας.

Η προτεινόμενη μέθοδος βασίζεται στην πρόοδο της τεχνολογίας γεωγραφικού εντοπισμού θέσης (GPS) και στην ευρεία διάχυσή της μέσω των λεγομένων έξυπνων κινητών τηλεφώνων, τα οποία έχουν ενσωματωμένο το σύστημα αυτό. Το ερώτημα που τίθεται είναι πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί το κινητο τηλέφωνο ως μέσον αποτύπωσης πλήθους επιφανειακών ενδείξεων, οι οποίες προσδιορίζουν μία αρχαία θέση. Η δυνατότητα συνοψίζεται στο εξής σχήμα: Ψηφιακή φωτογραφία – γεωαναφορά θέσης λήψης – ταχύτητα λήψης. Κάθε ψηφιακή φωτογραφία συνοδεύεται από πληροφορία χωρικού εντοπισμού της θέσης λήψης. Φωτογραφίες λαμβάνονται με το πάτημα ενός πλήκτρου. Επομένως, πρόκειται για ταχεία διαδικασία αποτύπωσης. Αρκεί να περπατά κάποιος, να τοποθετεί το κινητό τηλέφωνο επάνω από το επιφανειακό εύρημα και να το φωτογραφίζει. Η φωτογραφία έχει τη χωρική πληροφορία της θέσης του αντικειμένου σε γεωγραφικές συντεταγμένες (φ,λ) και είναι καταχωρισμένη μαζί με πλήθος άλλων πληροφοριών σε ένα αρχείο τύπου "exif". Η πληροφορία αυτή για να καταστεί αξιοποιήσιμη, πρέπει με κάποιον τρόπο να εξαχθεί και μάλιστα μαζικά και να μορφοποιηθεί κατάλληλα ως πίνακας. Αυτό είναι εφικτό με τη χρήση ενός προγράμματος "exif viewer" και συγεκριμένω εντολών (σχήμα 5). Τα πινακοποιημένα πια δεδομένα μένει να μετασχηματισθούν στο δεκαδικό σύστημα (δεκαδικές μοίρες) και να εισαχθούν στη γεωβάση με τη μορφή πίνακα, και να μετατραπούν εκεί ως ένα σημειακό επίπεδο πληροφορίας.

[379] Ό.π., 40

Κατά τον τρόπο αυτό, μπορούν να αποτυπωθούν τα πάντα σε μία θέση, σημειακά, από έναν άνθρωπο. Η κίνησή του στο χώρο υπαγορεύεται από τη γεωμορφολογία και τη βλάστηση. Η βουστροφηδόν πορεία και καταγραφή δεδομένων είναι η πλέον ενδεδειγμένη, καθώς επιτρέπει καλύτερη εποπτεία και μειώνει το χρόνο αποτύπωσης. Ιδανική, ακόμη, θα ήταν η παρουσία και δεύτερου ατόμου, το οποίο θα παρακολουθεί την πορεία αυτού που κάνει την αποτύπωση –και όπου παραστεί ανάγκη θα τον κατευθύνει.

Ο τρόπος αυτός τεκμηρίωσης της πραγματικής κατάστασης αναφέρεται στα δύο πρώτα στάδια μιας έρευνας επιφανείας. Η καταχώριση των δεδομένων σε γεωβάση θα επιτρέψει την εν συνεχεία επεξεργασία και ανάλυσή τους, καθώς και τον προσδιορισμό της μεθόδου δειγματοληψίας κατά το τρίτο στάδιο. Θα ακολουθήσει η ενδελεχής μελέτη του περισυλλεγέντος υλικού. Αξίζει εδώ να επισημανθεί ότι ο διενεργών την αποτύπωση, καθώς φωτογραφίζει κάθε όστρακο, μπορεί για κάθε μεμονωμένη ένδειξη να εκτιμήσει το γενικό χρονολογικό πλαίσιο. Με την αρωγή των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών τα σημειακά δεδομένα (σημειακό επίπεδο πληροφορίας) τοποθετούνται στο χώρο και συσχετίζονται με πλήθος άλλων χωρικών οντοτήτων και περιγραφικών χαρακτηριστικών. Τα δεδομένα αυτά έχουν συγκεκριμένο πλήθος ανά θέση και καταλαμβάνουν συγκεκριμένη, μετρήσιμη έκταση. Με τη χρήση κατάλληλων αλγορίθμων, είναι απολύτως εφικτή η παραγωγή και δευτερογενούς πληροφορίας, η διερεύνηση χωρικών συσχετίσεων υπολογισμού του εμβαδού που καταλαμβάνει μια συγκεκριμένη διασπορά, καθώς και υπολογισμών πυκνοτήτων. Κατά τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτός ο εντοπισμός πυρήνων συγκεντρώσεων και περιοχών χαμηλών συγκεντρώσεων, της “άλω” δηλαδή μιας δεδομένης θέσης. Με δεδομένο ότι οι μεγάλες συγκεντρώσεις οστράκων αντιστοιχούν σε υποκείμενα οικοδομικά κατάλοιπα, η αποτύπωση πυκνοτήτων μπορεί να δίδει ακόμη και το περίγραμμα κτιρίου. Από τον υπολογισμό της έκτασης και της πυκνότητας των συγκεντρώσεων μπορεί να προκύψει και το κάθε φορά τυχαίο και αντιπροσωπευτικό δείγμα του αρχαιολογικού υλικού που θα περισυλλεγεί. Η επικουρική χρήση διαφορικού συστήματος γεωγραφικού εντοπισμού θέσης και ή ίδια η αποτύπωση των δεδομένων εκμηδενίζει το ενδεχόμενο μη συστηματικής διερεύνησης του χώρου, λαμβανομένων υπ’ όψιν των κάθε φορά πιθανών αντικειμενικών περιορισμών, στο πλαίσιο, για παράδειγμα, αδειοδοτήσεων ερευνών ή πρόσβασης σε ιδιόκτητες εκτάσεις.

Πρώτη, επομένως, βασική διαφορά με τις παραδεδομένες μεθόδους είναι η σάρωση του χώρου κατά τρόπο που να επιτρέπει την αποτύπωση του συνόλου των επιφανειακών ενδείξεων κατοίκησης – χρήσης του χώρου. Έτσι, διαμορφώνεται και το υπόβαθρο για τη μετέπειτα χωρική στατιστική ανάλυση σε μία αποδεκτή τουλάχιστον βάση. Η μέθοδος καταργεί τις χρονοβόρες εργασίες προσδιορισμού κανάβου ή διαδρόμων στον πραγματικό χώρο, καθώς και τις επαναληπτικές

δειγματοληψίες. Δεύτερη βασική διαφορά είναι η γεωαναφορά καθενός χωριστά από αυτά τα επιφανειακά δεδομένα. Δεν μας ενδιαφέρει η σχετική τους θέση, στο πλαίσιο τμήματος ενός κανάβου. Δεν μας ενδιαφέρει, ακόμη, και η ακριβής θέση μέρους αυτών των δεδομένων επιφανείας, όπως προσδιορίζεται κατά την πορεία μιας ομάδας εντός ενός διαδρόμου. Ειδικά στη τελευταία περίπτωση, ακόμη και η χρήση συσκευής γεωγραφικού εντοπισμού θέσης για την αποτύπωση των ευρημάτων, δημιουργεί γραμμικότητα στη αποτύπωση των δεδομένων, εξαιτίας της γραμμικής κίνησης του παρατηρητή και του εύρους (πλάτους) του χώρου που μπορεί να καλυφθεί οπτικά[380]. Με την τελευταία παρατήρηση συνδέεται και η τρίτη βασική διαφορά, η οποία έγκειται στην προσπάθεια περιορισμού της εμφιλοχώρησης υποκειμενικών παραμέτρων στο τελικό αποτέλεσμα. Οι παράμετροι αυτές έχουν να κάνουν κατ' αρχάς με την εμπειρία, αλλά και τη φυσιολογία του ανθρωπίνου σώματος. Ο παράγων "εμπειρία" είναι καθοριστικός, όπως καθοριστικό αποδεικνύεται και το εύρος των προ-καθοριζομένων ζωνών κίνησης των περιπατητών – παρατηρητών εντός του τετραγώνου ενός κανάβου, ευθέως ανάλογο προς τη διακριτική τους ικανότητα.

Συγκεντρωτικά, επομένως, η προτεινόμενη μέθοδος έχει τα εξής πλεονεκτήματα:

1. Χειρισμό από έμπειρους αρχαιολόγους πεδίου.
2. Περιορισμό στο ελάχιστο παραμέτρων, όπως το διακριτικό εύρος – διακριτική ικανότητα.
3. Εξοικονόμηση μέσων.
4. Εξοικονόμηση πόρων.
5. Ακρίβεια χωρικού εντοπισμού.
6. Δυνατότητα μαζικής εξαγωγής, άμεσης προβολής και επεξεργασίας δεδομένων.
7. Δημιουργία συνολικού μοντέλου της πραγματικής κατάστασης.
8. Αποφυγή δημιουργίας γραμμικού χαρακτήρα μοντέλων ως αποτέλεσμα του ελλειπτικού ή/και κατά διαδρόμους αποτύπωση του υλικού.
9. Χωρικός συσχετισμός δεδομένων.
10. Χωρική στατιστική ανάλυση δεδομένων (περιγραφική ή επαγωγική).
11. Επιστημονική δειγματοληψία, κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η τυχαιότητα και αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.
12. Δεν είναι οχλούσα μεθόδος και εν γένει δεν προδιαθέτει σε επίπεδο ψυχολογίας αρνητικά τους μη επαΐοντες (αγρότες, κτηνοτρόφους κ.λπ.).

Στο σύνολο της Κυνουρίας εξετάστηκαν κατά τον τρόπο αυτό δεκαεννιά θέσεις διαφόρων χρονικών περιόδων από την Πρώιμη Εποχή το Χαλκού μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα. Η μέθοδος, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, αποδείχθηκε λειτουργική στην πράξη.

[380] García-Sanchez και Ezquerro Cordón, ό.π.. Βλ. ανάλογο φαινόμενο στους Bevan και Conolly 2013, εικ. 6.8 (σ. 159).

5.3.4.1 Μεθοδολογία ανάλυσης σημειακών δεδομένων

Ο δεύτερος πυλώνας της μεθόδου που αναπτύχθηκε είναι αυτός της ανάλυσης των περισυλλεγέντων σημειακών δεδομένων. Η περιγραφείσα μέθοδος σημειακής περισυλλογής αποτελεί το πρώτο στάδιο. Η δυνατότητα περιγραφής, αρχικής κατανόησης και ένταξης σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο προϋποθέτει την περαιτέρω ανάλυση των πρωτογενών σημειακών δεδομένων και παραγωγή πια επεξεργάσιμης και αξιοποιήσιμης πληροφορίας. Ήδη μιλήσαμε για την αναγκαιότητα ένταξης των πρωτογενών δεδομένων στην Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων και τη χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών ως εργαλείων περαιτέρω ανάλυσης και ερμηνείας. Η διαδικασία αυτή υπήρξε το βασικό ζητούμενο και αποτέλεσε αντικείμενο ειδικής μελέτης. Βασική προϋπόθεση επιλογής της μεθόδου παραγωγής των δευτερογενών δεδομένων ήταν η ομογενοποίηση των σημειακών δεδομένων τόσο σε επίπεδο χωρικής αναφοράς, όσο και σε επίπεδο βαθμονόμησης στο χώρο. Έπεται η κατανόηση των διακυμάνσεων της διασποράς τους στο χώρο, καθώς και η δυνατότητα συγκριτικής αντιμετώπισης των επιμέρους ενοτήτων. Ως προς το τελευταίο, η μέθοδος που επελέγη και τεκμηριώθηκε θεωρητικά είναι αυτή της ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα (kernel density)[381]. Η επιλογή της συγκεκριμένης μεθοδολογίας ανάλυσης έγινε ύστερα από συγκριτικές δοκιμές ως η πλέον πρόσφορη για την φύση των περισυλλεγέντων σημειακών δεδομένων (πίν. 15).

Ο δεύτερος πυλώνας, λοιπόν, μπορεί να διακριθεί σε δύο επιμέρους στάδια:

- Ομογενοποίηση, περιορισμός του όγκου των δεδομένων και διαμόρφωσή τους κατά τρόπο ώστε να καταστεί εφικτή η περαιτέρω επεξεργασία τους. Η χρήση του λογισμικού MatLab, για λόγους οικονομίας χρόνου, αλλά και μεγαλύτερης ακρίβειας κρίθηκε η πλέον πρόσφορη. Στόχος ήταν η εύρεση του πλήθους σημείων με ίδιες συντεταγμένες, ο υπολογισμός τους για όλο το δείγμα και η τελική απαλοιφή των επαναλαμβανομένων σημειακών δεδομένων. Η διαδικασία αυτοματοποιήθηκε μέσω της δημιουργίας κώδικα.
- Επεξεργασία των δευτερογενών δεδομένων μέσω του λογισμικού ArcGIS 10.3. βάσει της μεθόδου εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (Kernel Density Estimation), παρήχθησαν χάρτες γεωστατιστικής ανάλυσης δεδομένων επιφανείας (εικ. 1β).

Στο σημείο αυτό και ως προς την μέθοδο εκτίμησης κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω ανάλυση της σε σχέση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας αρχαίας θέσης ή την ίδια την φύση των επιφανειακών ευρημάτων.

[381] Ρεντζέλος 2017

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑ	ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑ
Καταγραφή Αρχαιολογικών Δεδομένων με Χρήση Καννάβου	Εξασφαλίζει το μελλοντικό προσδιορισμό του χώρου υπό την προϋπόθεση να μείνει προστατευμένος	+	
	Ύπαρξη σφαλμάτων σχετικά με την εσωτερική διασπορά των ευρημάτων		-
	Προϋποθέτει εξασφάλιση σημείο και εξάρτησή του από κάποιο Σύστημα Αναφοράς		-
	Δεν παρέχει άμεση ψηφιακή καταχώρηση δεδομένων		-
	Χρονοβόρα		-
	Απλός εξοπλισμός (Πάσσαλοι, σχοινιά)	+	
Καταγραφή Αρχαιολογικών Δεδομένων με Μεθόδους Φωτογραμμετρίας	Εύκολος διαχωρισμός του είδους εδάφους	+	
	Εφαρμογή από μεγάλο ύψος πτήσης	+	
	Ανακριβή χρονολόγηση ευρημάτων		-
	Λήψη πολλών αεροφωτογραφιών		-
	Άριστες προδιαγραφές (καλή ανάλυση, κατακορύφωση, σταθερότητα)		-
	Σχετικά ακριβός εξοπλισμός		-
Καταγραφή Αρχαιολογικών Δεδομένων με (Ηλεκτρο)μαγνητικές Μεθόδους	Παροχή δεδομένων για την επιφάνεια εδάφους και το υπέδαφος	+	
	Εντοπισμός ευρημάτων που δεν φαίνονται με γυμνό μάτι	+	
	Η διασπορά των ευρημάτων εξαρτάται από το βάθος που είναι θαμμένα		-
	Αρκετά δαπανηρή		-
	Καθαρισμός περιοχής από περιττά αντικείμενα ή βλάστηση πριν την εφαρμογή		-
Καταγραφή Αρχαιολογικών Δεδομένων με Πρωτοπόρες Μεθόδους	Εύκολη στην εφαρμογή της	+	
	Πραγματοποίηση από μη εξιδεικεύμενο επιστήμονα	+	
	Άμεση ψηφιοποιημένη καταχώρηση δεδομένων	+	
	Συλλογή δεδομένων σε Σύστημα Αναφοράς	+	
	Εύκολη επεξεργασία δεδομένων μέσω άλλων λογισμικών	+	
	"Χτένισμα" περιοχής		-

Πίνακας 15: Συγκριτική παρουσίαση των μεθόδων ανάλυσης (Ρεντζέλος 2017)

Ως προς την μέθοδο, λοιπόν, εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα αυτή μπορεί να γίνεται ανά θέση ή συνολικά για μία περιοχή. Πρόκειται για τη διάκριση μεταξύ εκτίμησης της σχετικής και της συνολικής πυκνότητας. Για την πρώτη περίπτωση, μέτρο για τον υπολογισμό αποτελούν τα επιφανειακά ευρήματα σε μία συγκεκριμένη θέση. Στη δεύτερη περίπτωση ο υπολογισμός γίνεται στη βάση της μέγιστης πυκνότητας που προκύπτει από την συνεξέταση όλων των μεμονωμένων θέσεων σε μία ευρύτερη περιοχή. Με τον τρόπο δημιουργείται ένα μέτρο. Η δημιουργία, ωστόσο, ενός μέτρου σε τι πράγματι εξυπηρετεί;

Το ερώτημα τίθεται δεδομένων των αντικειμενικών περιορισμών κατά την διενέργεια μιας έρευνας επιφανείας, οι οποίοι, όπως έχει ήδη αναλυθεί, οφείλονται σε περιβαλλοντικές και ανθρωπογενείς παραμέτρους. Επιπλέον, κάθε θέση έχει την δική της ιδιαιτερότητα, με την έννοια των περιορισμών ή εν γένει ιδιαιτεροτήτων του γεωπεριβάλλοντος, του αποκλειστικού ή μη λειτουργικού προορισμού, της διαδοχής ή μη των εποχών, της έντασης και της έκτασης της κατοίκησης ή όποιας άλλης δραστηριότητας. Ως εκ τούτου, η δημιουργία ενός μέτρου σύγκρισης αναφορικά με την πυκνότητα των επιφανειακών ευρημάτων – ενδείξεων συνολικά για μία περιοχή μπορεί να εξυπηρετεί κατεξοχήν στο τελικό εκείνο στάδιο της σύγκρισης μεταξύ εποχών, με σκοπό την διαπίστωση τυχόν μεταβολών στην κλίμακα (εύρος και ένταση) της δραστηριότητας σε μία ευρύτερη περιοχή.

Αντίθετα, στην περίπτωση της εξέτασης μεμονωμένων θέσεων στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης περιόδου, η συνολική εκτίμηση μπορεί να λειτουργήσει ως μία επιπλέον παράμετρος της διαδικασίας ανάλυσης. Είναι χρήσιμο ο ερευνητής να έχει υπ’ όψιν του μία ταξινόμηση όχι μόνο στη βάση του πλήθους των επιφανειακών ενδείξεων ανά θέση, αλλά και της πυκνότητας αυτών, καθώς η συνεκτίμηση και με άλλα δεδομένα μπορεί να οδηγήσει σε τεκμηριωμένα συμπεράσματα αναφορικά με την χρήση του χώρου.

Στην εικόνα που ακολουθεί παρουσιάζεται το αποτέλεσμα της μεθόδου περισυλλογής και ανάλυσης:

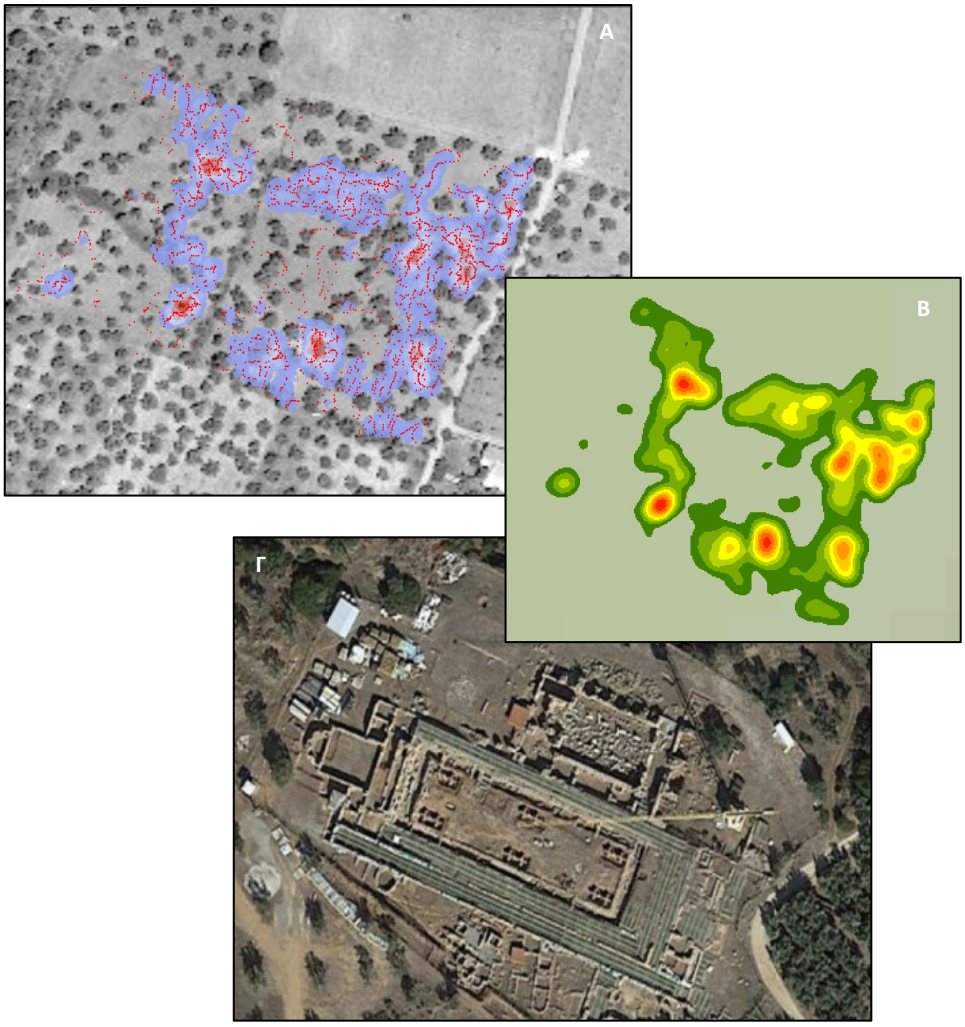

Εικόνα 1: Αποτύπωση με χρήση GPS σημειακών δεδομένων (οστράκων / κόκκινα σημεία) στο χώρο (εικ. Α) και ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα (εικ. Α και Β). Το αποτέλεσμα που προκύπτει επιτρέπει την διατύπωση υποθέσεων αναφορικά με τον λειτουργικό προορισμό της θέσης. Η ομοιότητα με τον χώρο της ρωμαϊκής έπαυλης στην Εύα-Λουκού (εικ. Α) είναι προφανής. Τα δεδομένα επιφανείας (κεραμική, έκταση διασποράς, τμήματα λιθεπενδύσεων) επίσης παραπέμπουν σε μόνιμη, μεγάλης κλίμακας εγκατάσταση.

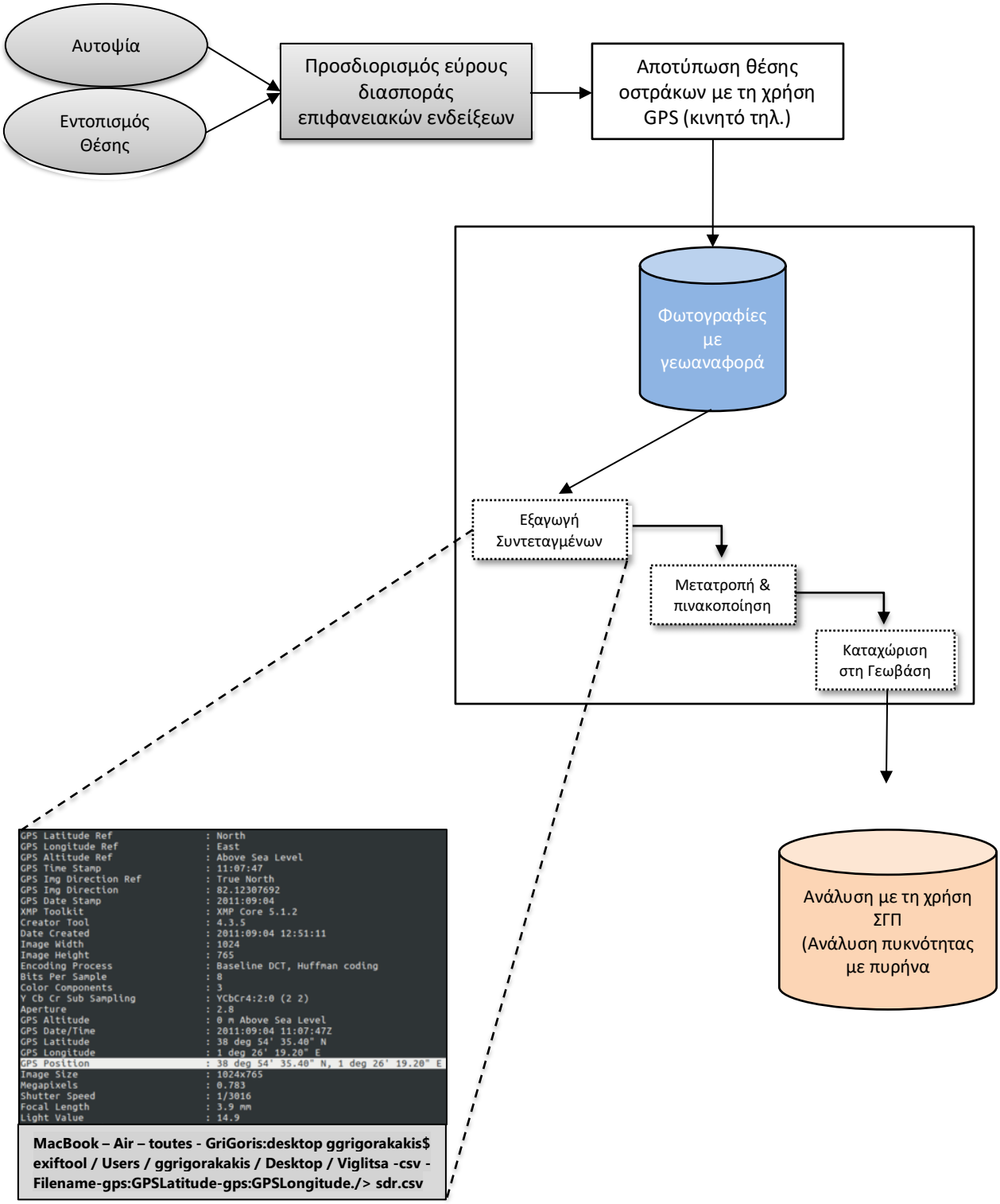

Σχήμα 5: Διαδικασία εντοπισμού, αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων, εξαγωγής συντεταγμένων και ανάλυσης με τη χρήση ΣΓΠ. Στην ένθετη εικόνα (στιγμιότυπο) παρουσιάζεται το exif file της κάθε φωτογραφίας, καθώς και η εντολή εξαγωγής των συντεταγμένων κάθε οστράκου. Η εξαγωγή γίνεται συνολικά σε αρχείο (.csv). Έπεται η μετατροπή σε αρχείο (.xlsx) και η μετατροπή των συντεταγμένων σε δεκαδικό αριθμό. Ακολουθεί η καταχώριση στη Γεωβάση και η περαιτέρω ανάλυση με τη χρήση ΣΓΠ.

5.4. Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομενων «Καλλιστώ»[382]

Στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος Νότιας Κυνουρίας τέθηκαν οι βάσεις ανάπτυξης του βασικού εκείνου πυρηνα καταχώρισης των δεδομένων, της Γεωβάσης. Έτσι, προέκυψε τελικά η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων "Καλλιστώ", η οποία πήρε την τελική της μορφή το 2013, ύστερα από τη συγκέντρωση και επεξεργασία κατά την προηγούμενη χρονιά όλων των δεδομένων για την περιοχή, αρχαιολογικών, γεωγραφικών και διοικητικών. Ο σχεδιασμός θεμελιώθηκε στην βάση της εξυπηρέτησης "της γεωγραφίας των αρχαιολογικών ανακαλύψεων", υπό την έννοια της διασύνδεσης του γεωγραφικού χώρου με την αρχαιολογική πληροφορία που ήδη υφίσταται ή πρόκειται να δημιουργηθεί. Με τον τρόπο αυτό, η χρήση της τεκμηριώνει τη θέση και τη γεωμετρία της αρχαιολογικής πληροφορίας (δηλαδή βασικές παραμέτρους που τη διέπουν και είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με αυτήν), ταυτοποιώντας παράλληλα τα περιγραφικά της στοιχεία.

Πέραν από αυτά, όμως, η δημιουργία της Γεωβάσης προσφέρει τα κατάλληλα τεχνολογικά εργαλεία για τη χαρτογράφηση της αρχαιολογικής πληροφορίας και – κυρίως – υποβοηθά στη σύνθεση ενός πλήθους άλλων (εκτός των αρχαιολογικών) πληροφοριών, ώστε ο ενδιαφερόμενος μελετητής να διαμορφώνει και ελέγχει υποθέσεις εργασίας, που πιθανώς τον οδηγούν στη σφαιρικότερη κατανόηση χωρικών φαινομένων σε σχέση με την αρχαιολογία και την ιστορία μιας περιοχής. Επιπλέον, η χωρική της διάσταση προσφέρει πλεονεκτήματα στον τρόπο διαχείρισης και επεξεργασίας της χωρικής-αρχαιολογικής πληροφορίας σε σύγκριση με τα υφιστάμενα, μη γεωγραφικού προσανατολισμού πληροφοριακά συστήματα. Η διάσταση αυτή συνάδει προς την ουσία της επιστήμης της Αρχαιολογίας, δηλαδή τη μελέτη των υλικών καταλοίπων των ανθρώπων του παρελθόντος, με σκοπό την κατανόηση και την ερμηνεία της οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής δομής των κοινωνικών συνόλων, από τα οποία προέρχονται, ενώ παρέχει τις τεχνολογικές εκείνες λύσεις που οδηγούν στη δημόσια και ανοικτή διάδοση των δεδομένων και των αποτελεσμάτων.

Η χρηστική πλευρά της λειτουργίας της γεωβάσης σε υπηρεσιακό επίπεδο, αποτελεί, επίσης, μια ακόμη διάσταση. Η χρήση της μεταβάλλει την παραδοσιακή διαδικασία αντιμετώπισης καίριων ζητημάτων, που αφορούν στην καθημερινότητα της εργασίας ενός αρχαιολόγου. Ένα επιπλέον ενισχυτικό πλεονέκτημα ως προς τη χρηστικότητά της είναι ότι ο σχεδιασμός της διέπεται από τις αρχές της διεπιστημονικότητας, ώστε να μην απευθύνεται μόνο σε χρήστες με εξειδικευμένο γνωστικό υπόβαθρο, αλλά σε όσους αξιοποιούν ποικιλοτρόπως την αρχαιολογική πληροφορία, ανεξαρτήτως επιστημονικού ή τεχνολογικού πεδίου ενδιαφέροντος. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της Βάσης Αρχαιο-χωρικών Δεδομένων (ΒΑΔ) φαίνεται να αντιμετωπίζει κατά τρόπο ολοκληρωμένο την οργάνωση και τη διαχείριση της

[382] Τσάτσαρης και Γρηγορακάκης 2011α και 2012α

δαιδαλώδους και ογκώδους πληροφορίας που απαιτείται για την τεκμηρίωση και συνίσταται σε δεδομένα, πληροφορίες, ακόμη και σε επίπεδο γνώσης.

Ο σχεδιασμός της βάσης κινήθηκε σε τρία επίπεδα:

I. Το εννοιολογικό επίπεδο σχεδιασμού.

II. Το λογικό επίπεδο σχεδιασμού.

III. Το φυσικό επίπεδο σχεδιασμού.

5.4.1. Το εννοιολογικό επίπεδο του σχεδιασμού

Ο εννοιολογικός σχεδιασμός (ΕΣ) αποτελεί το "αρχιτεκτονικό σχέδιο του οικοδομήματος" μίας Βάσης Γεωγραφικών Δεδομένων (ΒΓΔ) και γι' αυτό το λόγο η μελέτη του οφείλει να είναι κατά το δυνατόν πλήρης και να εξυπηρετεί τις ανάγκες, για τις οποίες συντάχθηκε και εν τέλει υλοποιήθηκε. Το εννοιολογικό επίπεδο περιγράφει όλη τη δομή της βάσης, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες των φυσικών δομών αποθήκευσης (άλλα επίπεδα σχεδιασμού). Εστιάζει κυρίως στην περιγραφή των δεδομένων, αλλά και στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Γίνεται αντιληπτό ότι το στάδιο αυτό του σχεδιασμού είναι το σημαντικότερο, καθώς τα υπόλοιπα στάδια που ακολουθούν στηρίζονται σε αυτό. Κατ' ουσία είναι μια τυποποιημένη εφαρμογή του "συνταχθέντος" Σχήματος Βάσης και επομένως, όσες ατέλειες ή σφάλματα υπάρχουν σε αυτήν μεταφέρονται και στα επόμενα επίπεδα σχεδιασμού.

Κατά το στάδιο, λοιπόν, αυτό και αφού είχε προηγηθεί η πλήρης κατανόηση των αναγκών που έπρεπε να εξυπηρετήσει η ΒΑΔ, επελέγησαν τα δεδομένα που τελικώς θα καταχωρίζονταν σε αυτήν. Η κατανόηση των προς καταχώριση δεδομένων έπρεπε να είναι ολοκληρωμένη σε ό,τι αφορά στις ιδιότητές τους και τη σημασιολογία τους, γιατί βάσει αυτών δημιουργούνται πιθανοί περιορισμοί και σχέσεις ανάμεσα στα δεδομένα, τα οποία πρέπει να ληφθούν υπ' όψη. Στην αντίθετη περίπτωση, υπάρχει κίνδυνος το τελικό αποτέλεσμα να παρουσιάζει ασάφειες, να είναι ανακριβές, αναξιόπιστο και κατ' επέκταση δύσχρηστο και δυσλειτουργικό.

Όπως στην περίπτωση μιας αρχιτεκτονικής μελέτης συντάσσεται το αρχιτεκτονικό σχέδιο, έτσι και σε αυτή την περίπτωση εξάγεται το σχέδιο της βάσης η αλλιώς Σχήμα της Βάσης (ΣΒ). Στο σχέδιο αυτό παρουσιάζεται η δομή της ΒΔ και τα δεδομένα με τις ιδιότητες τους, καθώς και οι σχέσεις που συνδέουν τα δεδομένα αυτά και ο τρόπος της διασύνδεσης.

Κατά το σχεδιασμό της βάσης, ως βασικές αρχές προσδιορίστηκαν οι εξής:

– Η αποφυγή διπλών εγγραφών-πληροφοριών για το ίδιο αντικείμενο.

– Η ακρίβεια και η ορθότητα των πληροφοριών σε ό,τι αφορά στα γεωγραφικά, γεωμετρικά και περιγραφικά χαρακτηριστικά των δεδομένων.

– Η ορθότητα της τοποθέτησης και της δόμησης των γεωγραφικών δεδομένων, έτσι ώστε αυτά να εξυπηρετούν τη σωστή επεξεργασία, διαχείριση, αποθήκευση και απεικόνισή τους.
– Η εξειδίκευση των δεδομένων σύμφωνα με τις ανάγκες που εξυπηρετεί η βάση (π.χ. επειδή η συγκεκριμένη ΒΓΔ αναφέρεται στην Αρχαιολογία πρέπει να υπάρξει φειδώ, ώστε να εισαχθούν δεδομένα που θα βοηθήσουν στη διαχείριση, την απεικόνιση αλλά κυρίως στην ανάλυση του χώρου, προκειμένου να αναπτύσσονται δυνατότητες εντοπισμού περιοχών του, όπου θα προβλέπεται η ύπαρξη αρχαιολογικής πληροφορίας).
– Η δυνατότητα αλλαγής-ανασχεδιασμού της βάσης, αν αυτό είναι αναγκαίο, χωρίς να αλλάξει συνολικά η δομή της.
– Η ευκολία στην υλοποίηση του σχήματος βάσης κατά το επόμενο επίπεδο σχεδιασμού και του ανασχεδιασμού και της επαν-οργάνωσης των δεδομένων.
– Η δυνατότητα εύκολης και άμεσης ενημέρωσης της βάσης.

Η βάση μπορεί ως ένα βαθμό να χρησιμοποιείται και ως αλφαριθμητική εκτός από γεωγραφική. Βέβαια, η χρήση της σαν αλφαριθμητική είναι περιορισμένων δυνατοτήτων. Αυτό, όμως, είναι χρήσιμο για σκοπούς λιγότερο πολύπλοκους και μπορεί με αυτόν τον τρόπο να χρησιμοποιείται από περισσότερους χρήστες (π.χ. από χρήστες με λιγότερες γνώσεις επάνω στο χειρισμό των ΒΓΔ).Στην παρακάτω εικόνα, φαίνεται το σχήμα της ΒΓΔ (Σχήμα 6), το οποίο υλοποιήθηκε. Υπάρχουν τα γεωγραφικά δεδομένα, που θα δημιουργηθούν στην βάση είτε σε μορφή δεδομένων geodatabase (Fc) είτε σε μορφή πινάκων (tables). Στο σχήμα φαίνονται οι σχέσεις μεταξύ των δεδομένων (χρησιμοποιήθηκε το μοντέλο Οντότητας-Σχέσης), καθώς και οι συσχετίσεις που δημιουργήθηκαν μεταξύ των γεωγραφικών δεδομένων.

Για το σχήμα της ΒΑΔ σημειώνονται τα εξής:

- Τα ΓΔ που αφορούν στα μνημεία, έχουν απεικονιστεί στο σχήμα ως ξεχωριστοί τύποι μιας οντότητας, των “Μνημείων”. Αυτό έγινε διότι οι τρεις ξεχωριστές κλάσεις χαρακτηριστικών (feature classes: fc) των μνημείων που δημιουργήθηκαν στη ΒΑΔ έχουν τα ίδια γνωρίσματα με εξαίρεση τα “Κινητά Μνημεία”, που έχουν ένα επιπλέον: το “Μουσείο”, όπου εισάγεται το πιθανό Μουσείο, στο οποίο πρόκειται να μεταφερθούν ή έχουν μεταφερθεί ήδη.

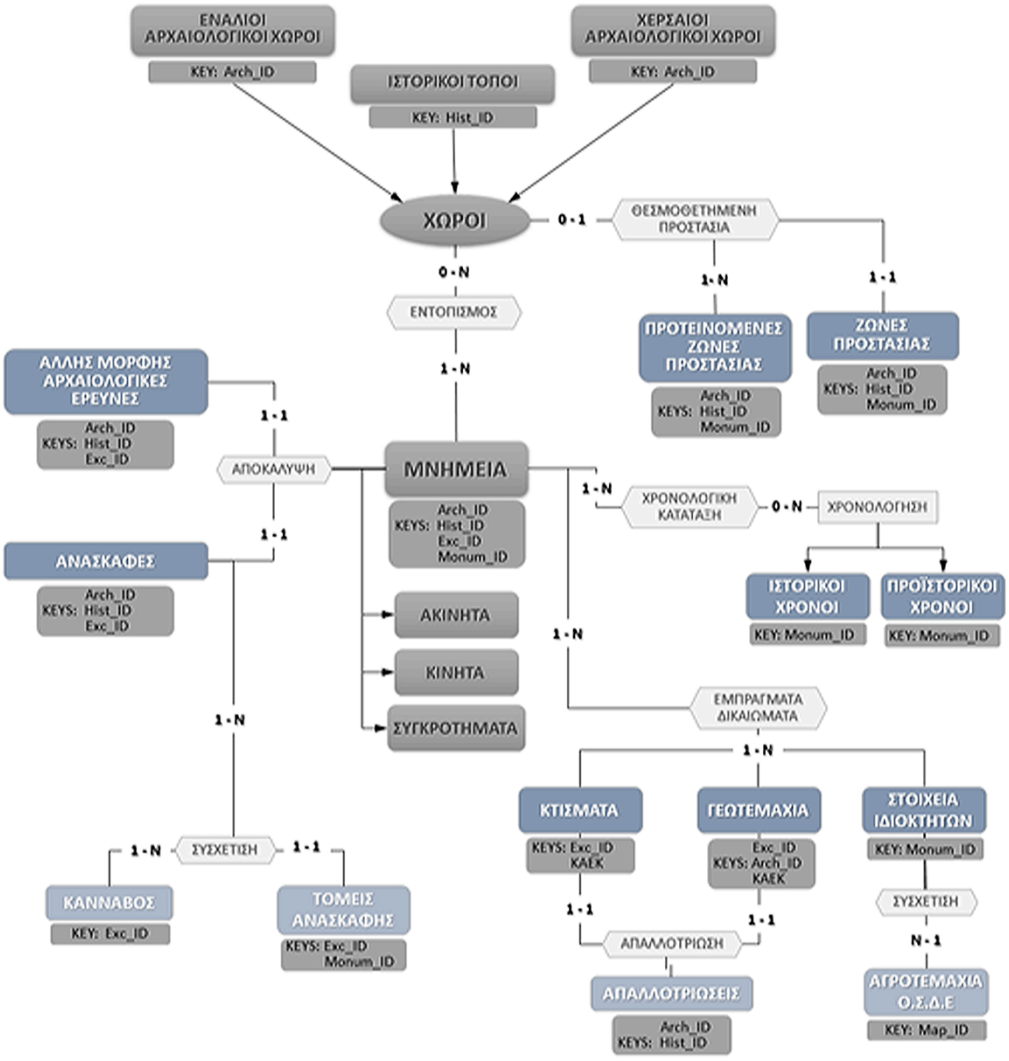

Σχήμα 6: Το σχήμα της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ»

- Όπως και στα μνημεία, έτσι και στους χώρους (Sites), οι τρεις τύποι χώρων στη ΒΑΔ αντιμετωπίζονται ως τρία ξεχωριστά γεωγραφικά δεδομένα (fc). Θα μπορούσε να γίνει ένα ενιαίο fc και να εισαχθεί σε αυτό ένα πεδίο, το οποίο θα καθορίζει τον τύπο του: α) Χερσαίοι Αρχαιολογικοί Χώροι, β) Ενάλιοι Αρχαιολογικοί Χώροι, γ) Ιστορικοί τόποι. Ωστόσο, κρίθηκε χρηστικότερη η πρώτη περίπτωση για τους εξής λόγους:
    α) Κάθε χώρος αντιμετωπίζεται διαφορετικά από την ισχύουσα νομοθεσία.
    β) Κάθε τύπος χώρου έχει ξεχωριστές και επιπλέον ιδιότητες σε σχέση με έναν άλλο και έτσι, αν υπήρχε ένα fc για όλους τους χώρους, δεν ικανοποιούνται τα κριτήρια της σαφήνειας και της ακρίβειας των στοιχείων στη βάση, καθώς αυτή θα αδυνατούσε να παρέχει τις απαραίτητες πληροφορίες.

γ) Η γεωγραφική οντότητα των ερευνών (πολυγωνικό fc) δεν έχει συνδεθεί με τους Αρχαιολογικούς Χώρους. Η σύνδεση ανάμεσα τους είναι μεν δυνατή, αλλά επειδή συμβαίνει οι έρευνες να λαμβάνουν χώρα και εκτός οριοθετημένων ή προς οριοθέτηση Αρχαιολογικών Χώρων, θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει η σύνδεση από τους εκάστοτε χρήστες κατά τη διάρκεια της χρήσης της ΒΑΔ, μόνο εάν κριθεί απαραίτητο. Έτσι αίρεται το αρνητικό στοιχείο της πολυπλοκότητας της βάσης.

δ) Οι δομές (primary keys) δημιουργήθηκαν για να επιτευχθεί η σύνδεση των δεδομένων.

5.4.2. Το Λογικό επίπεδο σχεδιασμού

Η ΒΑΔ δημιουργήθηκε από ένα σχεσιο-αντικειμενοστρεφές Σύστημα Βάσης Δεδομένων (ΣΒΔ), στο περιβάλλον του Arc Catalog, χρησιμοποιώντας ουσιαστικά τα πλεονεκτήματα των αντικειμενοστρεφών ΣΒΔ συγκριτικά με τα σχεσιακά ΣΒΔ.

Σε αυτό το επίπεδο σχεδιασμού ορίστηκαν:

α) οι τύποι των γεωγραφικών δεδομένων (δηλαδή ποιες από τις γεωγραφικές οντότητες της βάσης θα είναι σημεία, γραμμές, πολύγωνα),

β) δημιουργήθηκαν σε αυτές τα γνωρίσματα, καθορίστηκαν οι μορφές-τύποι (integer, text, date, double κτλ.) των τιμών που θα εισάγονται σε αυτά,

γ) δημιουργήθηκαν οι πρότυπες τιμές (domains), ώστε σε συγκεκριμένα πεδία διαφόρων γεωγραφικών οντοτήτων της ΒΑΔ να εισάγονται οι καθορισμένες τιμές και τέλος,

δ) δημιουργήθηκαν στα fc τα αντίστοιχα subtypes.

Το λογικό σχήμα (σχήμα 7) που μπορεί άμεσα να υλοποιηθεί σχεδιάστηκε σε μια υπολογιστική εφαρμογή, το “ArcGIS Diagrammer” και έπειτα, το σχέδιο με τη μορφή αρχείου (.xml), φορτώθηκε στον Arc Catalog και πήρε την μορφή γεωβάσης (FGDB).

Στο παραπάνω σχέδιο απεικονίζονται οι οντότητες της ΒΑΔ οργανωμένες σε σετ δεδομένων (feature dataset). Τα περισσότερα ΓΔ είναι επιφανειακού τύπου (πολυγωνικά).

Το λογισμικό που χρησιμοποιήθηκε έχει τη δυνατότητα να δημιουργήσει από έναν υφιστάμενο τύπο αρχείου, ένα διαφορετικό τύπο αρχείου, διατηρώντας όλες του τις πληροφορίες.

5.4.3. Φυσικός σχεδιασμός

Ο φυσικός σχεδιασμός είναι το τελικό στάδιο σχεδιασμού (σχήμα 8) πριν από την υλοποίηση και λειτουργία της ΒΔ από τους τελικούς χρήστες. Κατά τη φάση αυτή

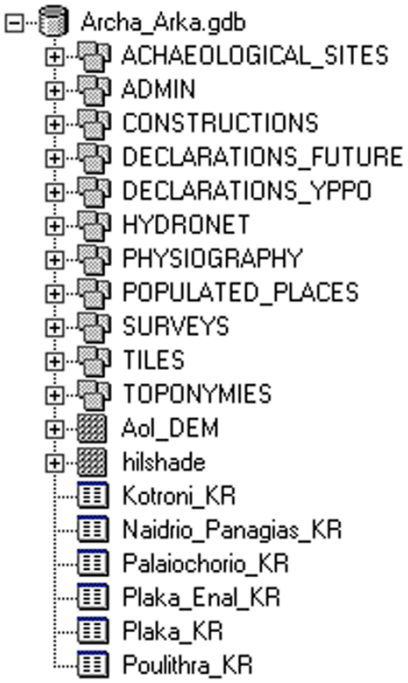

Σχήμα 7: Το λογικό σχήμα της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ»

σχεδιάζονται όλες οι δομές αποθήκευσης των δεδομένων στα αρχεία της βάσης και τα μονοπάτια προσπέλασης σε αυτά. Ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται από τα σημερινά λογισμικά ΣΓΠ οι ΒΓΔ έχει ως συνέπεια την ταύτιση ή ταυτόχρονη υλοποίηση του λογικού και του φυσικού σχεδιασμού.

Οι συσχετίσεις (relationship classes) δημιουργήθηκαν μεταξύ των πλέον χρησιμοποιούμενων δεδομένων από το χρήστη με στόχο κάθε φορά που χρήστης φορτώνει κάποιο από τα επίπεδα πληροφορίας (feature classes) που περιλαμβάνονται σε μία συσχέτιση, να βλέπει και την πληροφορία του αντικειμένου που έχει συσχετιστεί χωρίς να το έχει φορτώσει. Για να επιτευχθεί η συσχέτιση μεταξύ των δεδομένων της ΒΑΔ χρησιμοποιήθηκαν τα γνωρίσματα-πρωτεύοντα κλειδιά (primary keys), τα οποία ορίστηκαν κατά τον εννοιολογικό σχεδιασμό. Εκτός από τα γεωγραφικά δεδομένα που δημιουργήθηκαν, στην ΒΑΔ εισήχθησαν και δεδομένα γενικού ενδιαφέροντος υπό τη μορφή επιπέδων πληροφορίας, απαραίτητα για την περιγραφή του γεωγραφικού χώρου σε διοικητικό και φυσιογραφικό επίπεδο, καθώς και σε επίπεδο υποδομών.

Τα δεδομένα αυτά είναι τα εξής:

1. Διοικητικά όρια (περιλαμβάνει τις μεταβολές των διοικητικών διαιρέσεων της χώρας από το 1991 έως σήμερα)
2. Υδρολογικά στοιχεία.
3. Οδικό δίκτυο
4. Διανομή πινακίδων χαρτών Γ.Υ.Σ. σε κλίμακα 1:5000 και σε σύστημα αναφοράς ΕΓΣΑ 87 και σε 1:50000 σε Hatt. Επίσης, διανομή των ορθοφωτοχαρτών της περιοχής του νομού Αρκαδίας.
5. Γεωγραφικά Δεδομένα που αφορούν τοπωνύμια του νομού Αρκαδίας.

Διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες:

α) Ονοματολογία των Τοπωνυμίων (πηγή: Φ.Χ. ΓΥΣ, κλίμακας 1:50000).

β) Σημειακά γεωγραφικά αντικείμενα ονοματολογίας των Τοπωνυμίων

γ) Γεωτεμάχια, τα οποία έχουν ως χαρακτηριστικό (γνώρισμα) το τοπωνύμιο της περιοχής που βρίσκονται.

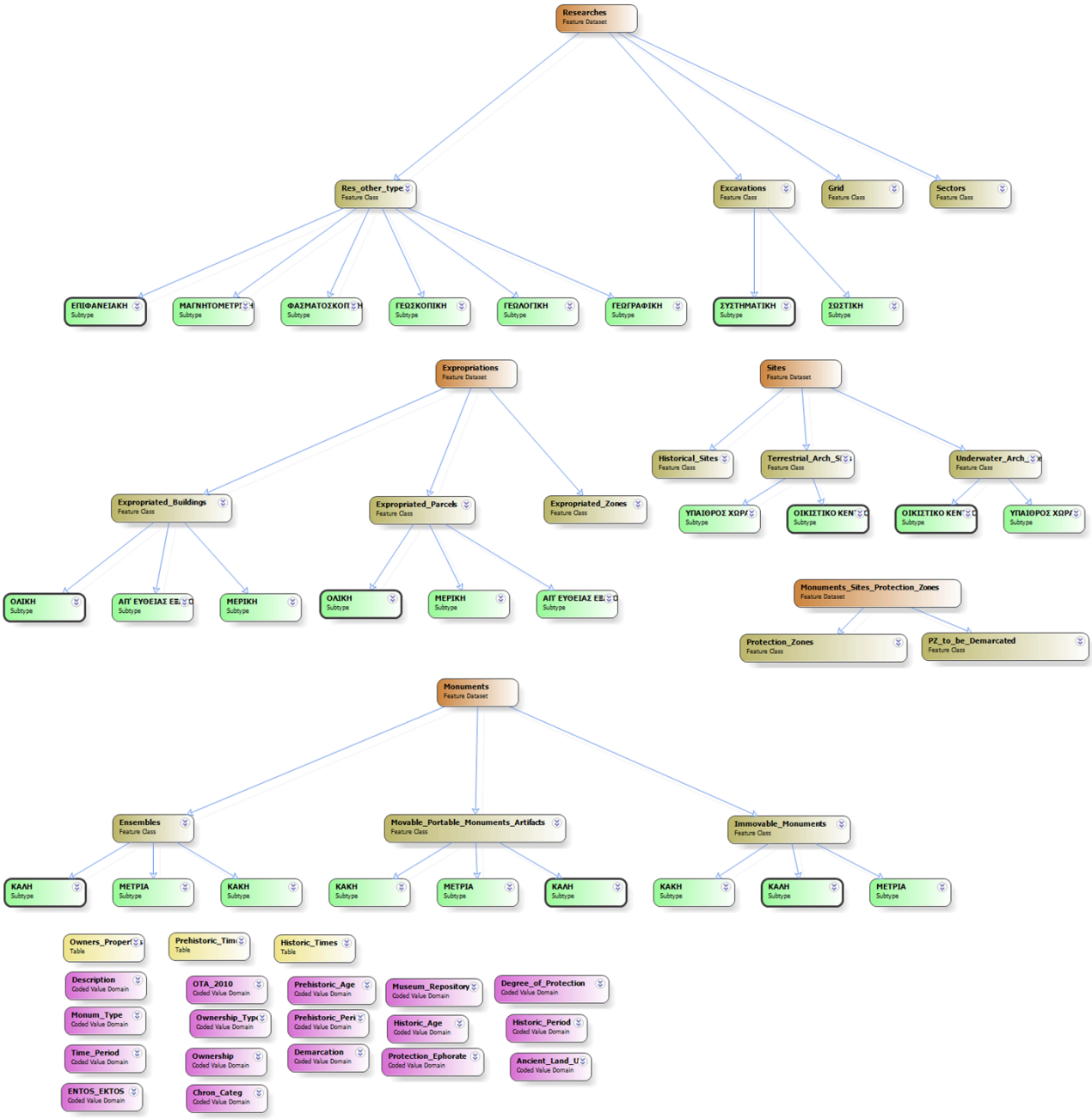

Σχήμα 8: Το αποτέλεσμα του φυσικού σχεδιασμού της «ΚΑΛΛΙΣΤΟΥΣ»

5.4.4. Σύνοψη (Στόχοι)

Ως προς το επίπεδο των στόχων που τίθενται με τη δημιουργία της ΒΓΔ επισημαίνονται επιγραμματικά τα ακόλουθα:

1. Δυνατότητα οργανωμένης εισαγωγής, αποθήκευσης και ενημέρωσης ψηφιακών δεδομένων οποιουδήποτε μορφοτύπου (raster, vector, tables κτλ.) με φιλικό προς το χρήστη τρόπο.
2. Δυνατότητα οργάνωσης και διαχείρισης των αναλογικών δεδομένων (τοπογραφικών διαγραμμάτων, αεροφωτογραφιών, εικόνων, χαρτών κτλ.), τα οποία μπορούν να ενσωματώνονται ως ψηφιακά υπόβαθρα στη ΒΓΔ.
3. Δυνατότητα εντοπισμού στο χώρο όλων των δεδομένων που αφορούν αρχαιότητες και ενσωμάτωση μεγάλου όγκου πληροφοριών και στοιχείων που αναφέρονται σε αυτές.
4. Δυνατότητα αναπαράστασης δεδομένων σε υψηλής ακριβείας, ποιότητας και ανάλυσης χάρτες.
5. Δυνατότητα δημιουργίας απλών ή σύνθετων περιγραφικών και χωρικών ερωτημάτων για την ανάκτηση πληροφοριακών υποσυνόλων που εστιάζονται στη μελέτη του εκάστοτε χρήστη, υποβοηθώντας σε εξειδικευμένες αναλύσεις.
6. Δυνατότητα επεξεργασίας και ανάλυσης των γεωγραφικών δεδομένων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος μέσω συνδυασμού τους με άλλης φύσεως γεωγραφικά και περιγραφικά δεδομένα. Ο μελετητής-χρήστης της βάσης είναι εξαιτίας τούτου σε θέση να υλοποιεί εναλλακτικά σενάρια των υποθέσεων εργασίας του συνδυάζοντας το χώρο και το χρόνο, ώστε να παράγει αποτελέσματα που τον κατευθύνουν στην έρευνά του.
7. Δυνατότητα σύνδεσης της ΒΓΔ με υφιστάμενα πληροφοριακά συστήματα.
8. Πρόβλεψη για τη διασύνδεσή της με το αρχαιολογικό κτηματολόγιο.
9. Δυνατότητα άμεσης απόκρισης σε επίπεδο διοικητικών παρεμβάσεων για την επίλυση ζητημάτων θεσμικής και νομικής φύσεως, με ακρίβεια.
10. Δυνατότητα εύκολης μεταφοράς των δεδομένων σε κινητές συσκευές που επεξεργάζονται χωρικά δεδομένα με ενσωματωμένο σύστημα εντοπισμού θέσης.
11. Διασύνδεση της “διοικητικής πληροφορίας” με την “επιστημονική πληροφορία και γνώση”.

6. ΚΕΦ. 6: Ανάλυση και ερμηνεία

Κεντρικό ρόλο στο παρόν κεφάλαιο διαδραματίζουν, στο πλαίσιο της ανάλυσης που προηγήθηκε, τα ΣΓΠ. Η Γεωβάση και συγκεκριμένα η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων "Καλλιστώ" αποτελεί τον αποθέτη των πρωτογενών, αλλά και δευτερογενών δεδομένων και πληροφοριών, τα οποία καταχωρίσθηκαν και ομογενοποιήθηκαν αρχικά σε λογιστικά φύλλα excel. Έχοντας υπ΄όψιν το σχήμα 1 και τη σχηματική απεικόνιση της μεθόδου (σχήμα 2), το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανάλυση διαμορφωμένων και ομογενοποιημένων πια επιπέδων πληροφορίας με σκοπό τη συγκρότηση ενός πλαισίου ερμηνευτικής προσέγγισης των αρχαιολογικών δεδομένων και πληροφοριών στην περιοχή μελέτης.

Η ανάλυση γίνεται κατά χρονολογική τάξη και τα δεδομένα αντιμετωπίζονται στο ιδιαίτερο και ειδικό κάθε φορά ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο ερμηνείας. Τα στάδια ανάλυσης παρουσιάζονται με πληρότητα, τα αποτελέσματα οπτικοποιούνται σε χάρτες, γραφικές παραστάσεις ή πίνακες. Αυτό είναι το αρχικό πλαίσιο διαπιστώσεων και διατύπωσης ερωτημάτων. Επιτυγχάνεται έτσι και η απαραίτητη προπαρασκευή για τον έλεγχο της αρχαιολογικής - ιστορικής πληροφορίας και γνώσης για την περιοχή μελέτης. Εδώ υπεισέρχεται η διαλεκτική προσέγγιση των αρχαιοχωρικών δεδομένων και πληροφοριών με το γενικότερο πλαίσιο που προσδιορίζεται από την αρχαιολογική και ιστορική γνώση. Το σχήμα δεν είναι κυκλικό, όπως ήδη έχει καταδειχθεί, αλλά επιτρέπει τον έλεγχο, τον επαναπροσδιορισμό της ερμηνευτικής προσέγγισης και την αποφυγή αβασάνιστης εφαρμογής θεωρητικών σχημάτων ή απλοϊκών προσεγγίσεων σύνθετων φαινομένων[383].

Η ανάλυση των δεδομένων και πληροφοριών ανά εποχή, προϋποθέτει την αναφορά στα δικτυα και ειδικά στα δίκτυα κινητικών ροών στην περιοχή ενδιαφέροντος. Σκόπιμα δεν γίνεται λόγος για οδικό δίκτυο, καθώς τα βέβαια στη διάθεσή μας δεδομένα από την περιοχή της Κυνουρίας είναι λιγοστά. Η κατανόηση της κίνησης του ανθρώπου σε ένα χώρο αποτελεί προϋπόθεση κατανόησης του ίδιου του χώρου και του τρόπου που ο άνθρωπος διαλεγόταν κάθε φορά με το περιβάλλον του. Είναι προφανές ότι η μεμονωμένη αντιμετώπιση μιας αρχαίας θέσης, ακόμη και ενός μεμονωμένου ευρήματος, δεν νοείται χωρίς τα συγκείμενα, και τα συγκείμενα αυτά, το context, σε επίπεδο περιφέρειας ή μικροπεριφέρειας προϋποθέτουν την γνώση των ευρύτερων ροών κίνησης, συνεπώς και διασύνδεσης των επιμέρους.

[383] Ανωτ. σσ. 69-72, 81

6.1. Ροές κίνησης και γεωπεριβάλλον

Από τη διεξοδική παράθεση των αμιγώς περιηγητικού χαρακτήρα κειμένων και των επιστημονικών πραγματειών προέκυψε ότι αναφορές στην περιοχή γίνονται για μία περίοδο διακοσίων ετών, από τα τέλη του 17ου έως τα τέλη του 19ου αι.[384]. Από τη μελέτη αυτών προκύπτουν κάποιες αδιαμφισβήτητες σταθερές που έχουν να κάνουν με το φυσικό περιβάλλον, τις μεταβολές του, αλλά και την κίνηση του ανθρώπου σε αυτό. Η μακροπρόθεσμη δομή του γεωπεριβάλλοντος είναι κυρίαρχη επί διακόσια πενήντα έτη - και μέχρι το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο – και προσδιορίζει την κίνηση του ανθρώπου στο χώρο και την επικοινωνία μέσω των οδικών δικτύων. Χαρακτηριστική είναι και η επισήμανση μεταβολών σε αυτό, συγκεκριμένα ως προς την κοίτη στον κάτω ρου του Τάνου, ως προς την ύπαρξη ελών σε μία εκτεταμένη περιοχή γύρω από τις εκβολές του, ως προς τη λιμνοθάλασσα στο Μουστό, ακόμη και ως προς την διαμόρφωση του κάμπου του Άστρους. Όλα τα παραπάνω επηρεάζουν τόσο το πρότυπο κατοίκησης στο χώρο, όσο και τη διασύνδεση μεταξύ των οικισμών.

Οι κεντρικές θέσεις κατοίκησης βρίσκονται όλες ανεξαιρέτως στην ενδοχώρα, δυτικά των παράλιων προσχωσιγενών, ως επί το πλείστον, πεδίων, στις υπώρειες των προβούνων του Πάρνωνα ή στην ορεινή ενδοχώρα. Ειδικότερα, ανατολικά των προβούνων του Πάρνωνα οικισμός υπάρχει μόνο στη βραχώδη χερσόνησο του σημερινού Παραλίου Άστρους, ο οποίος λειτουργούσε και ως λιμένας, ενώ οι υπόλοιποι οικισμοί, τα λεγόμενα “καλύβια”, χειμερινά δηλαδή ενδιαιτήματα των κατοίκων των κεντρικών ορεινών θέσεων, έχουν και αυτά κτιστεί όχι μέσα στην πεδιάδα, αλλά στις ανατολικές υπώρειες των προβούνων του Πάρνωνα σε μη προσχωσιγενή εδάφη. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι και το 1944 το κλίμα στην παράλια ζώνη, εξαιτίας κυρίως των εκτεταμένων ελών, χαρακτηρίζεται σε έγκριτα κείμενα του Βρετανικού Ναυαρχείου ως ανθυγιεινό[385].

Η γεωμορφολογία της περιοχής προσδιορίζει και την διαμόρφωση των βασικών οδών πρόσβασης και επικοινωνίας. Οι δίοδοι προς και από τις περιοχές της Αργολίδας, της Αρκαδίας και της Λακωνίας παραμένουν οι ίδιες ακόμη και σήμερα. Οι βασικές δίοδοι εισόδου και εξόδου βρίσκονται στο όρος Ζάβιτσα, στον άνω ρού του Τάνου, στην περιοχή του Παρθενίου όρους, στον Άγιο Πέτρο, στην Καστάνιτσα, τον Άγιο Βασίλειο – Πλατανάκι, στον Κοσμά και το Μαρί. Εντός των ορίων της Κυνουρίας, κομβικά σημεία υπήρξαν η περιοχή της Ιεράς Μονής της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Λουκού, τα Αγιαννίτικα και Μελιγιώτικα Καλυβια, τα Πραστιώτικα Καλύβια, το “Ελληνικό”, ο Άγιος Πέτρος, η Καστάνιτσα και ο Κοσμάς[386]

[384] Ανωτ. σσ. 16-39

[385] Admiralty 1945, 180· Admiralty 1919, 435, 436

[386] Πρόκειται για διαχρονικά κομβικά σημεία και διόδους επικοινωνίας, όπως προκύπτει ξεκάθαρα από τις αναφορές των περιηγητών (σσ. 17-39) και άλλων ειδικών επιστημόνων (αυτοπτών, σσ. 39-41), από αναλυτικούς οδηγούς που αναφέρονται στην περιοχή (σσ. 36-9), αλλά και από το εγχειρίδιο του 1919 του Βρετανικού Ναυαρχείου (σσ. 53-5 και κυρίως 54-5).

Όσον αφορά στο εσωτερικό οδικό δίκτυο, τα οροπέδια και οι υδάτινες οδοί φαίνεται να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωσή του. Με την εξαίρεση ενός δρόμου που συνέδεε το Παράλιο Άστρος με το Χεροννήσι και το Παλαιόκαστρο (σημ. "Νησί" στην παραλία του Αγίου Ανδρέα), δεν μαρτυρείται η ύπαρξη δρόμων στα προσχωσιγενή εδάφη των παράλιων πεδίων. Αντίθετα, η κίνηση στο χώρο ακολουθεί τις ανατολικές παρυφές των υπωρειών του Πάρνωνα. Δεν είναι τυχαίο ότι στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, επιλέγεται η οδός που διερχεται κοντά από το μετόχι της Αγίας Τριάδας (λόφος "Καστράκι") με κατεύθυνση προς τα νότια, περιθέοντας τις παρυφές των ασβεστολιθικών υψωμάτων[387].

Η κύρια πρόσβαση προς την ορεινή ενδοχώρα, στο βόρειο του Μουστού τμήμα της παράλιας πεδιάδας, εντοπίζεται στην κοιλάδα του ρέματος της (σημ. χειμερινής) Μελιγούς με κατεύθυνση προς τα δυτικά, προς το οροπέδιο του Ξηροκαμπιού και τον Άγιο Πέτρο[388]. Στο Ξηροκάμπι καταλήγει και η οδός που ξεκινά από τη Λουκού και κατευθύνεται νότια ακολουθώντας τον ρου του Λεκανορέματος, παραποτάμου του Τάνου[389]. Στη Λουκού διακλαδίζεται η μία από τις δύο βασικές οδούς πρόσβασης από και προς την Αργολίδα, συγκεκριμένα εκείνη που διασχίζει τη ράχη της Ζάβιτσας και περνά από το Κουρμέκι και τα Καλύβια των Δολιανών (σημ. Κάτω Δολιανά)[390]. Στα Αγιαννίτικα και Μελιγιώτικα Καλύβια (σημ. Μεσόγειο Άστρος και Χειμερινή Μελιγού αντίστοιχα) φθάνει ο παραλιακός δρόμος από την Αργολίδα, ο οποίος εν συνεχεία διακλαδίζεται προς τα δυτικά και την (ορεινή) Μελιγού, τη Λουκού και την πεδιάδα των Πραστιώτικων Καλυβιών (σημ. Αγίου Ανδρέα)[391]. Ο Τάνος, με την εξαίρεση του κάτω ρου του, από την περιοχή των Καλυβιών των Δολιανών μέχρι το μοναστήρι στη Λουκού, δεν εξυπηρετούσε την πρόσβαση προς τα δυτικά, την Αρκαδία ή τη Λακωνία. Αυτό συνέχισε να ισχύει ακόμη και μεταπολεμικά, οπότε η κύρια οδός προς την Τρίπολη ή τη Σπάρτη διέσχιζε την κοιλάδα του ρέματος της (σημ. Χειμερινής) Μελιγούς, περνούσε από τη θέση "Ελληνικό" και μέσα από το Ξηροκάμπι κατέληγε στον Άγιο Πέτρο. Η περιοχή του Αγίου Πέτρου αποτελούσε διαχρονικό κομβικό σημείο. Από εκεί ξεκινούσαν δρόμοι προς το Δραγούνι, τη νότια Τεγεάτιδα και την Τρίπολη, προς την Αράχωβα (Καρυές) και την κοιλάδα του Ευρώτα, αλλά και προς τα Βούρβουρα και τον κάμπο της Ανάληψης, μεταξύ Αρκαδίας και Λακωνίας[392].

Νότια του Μουστού, η κίνηση στο χώρο πραγματοποιείται στον άξονα Ανατολής - Δύσης, κατά μήκος του ρου του ποταμού του Αγίου Ανδρέα (σημ. Βρασιάτη) με κατεύθυνση προς τον Πλάτανο, την Καστάνιτσα και τη Σίταινα[393]. Η δίοδος της Καστάνιτσας επέτρεπε την πρόσβαση στις δυτικές κλιτύες του Πάρνωνα, ενώ άλλος κλάδος με κατεύθυνση προς τα νότια οδηγούσε στην περιοχή του Αγίου Βασιλείου –

[387] Admiralty 1919, 436 (route 62) και ανωτ. σσ. 23, 26, 31 και 39
[388] Ό.π., 436-37 (route 62) και ανωτ. σσ. 20-1, 24, 27-9, 32, 35, 39
[389] Ό.π., 434 (route 62) και ανωτ. σσ. 20,27 και 35 (Λεκανόρεμα)
[390] Ό.π. και ανωτ. σσ. 21, 23, 27, 35, 38
[391] Ό.π., 436 και 438-39 (route 62) και ανωτ. σσ. 19-20, 22-3, 24, 36, 27, 31, 36-9
[392] Ό.π., 436-37 (route 62), 441 (route 63) και ανωτ. σσ. 27-9, 32, 29
[393] Ό.π., 438-39 (route 62) και 443 (route 64). Βλ. και ανωτ. 20, 23, 30

Πλατανακίου (στα Λυμποχώρια) και από εκεί στον Κοσμά, άλλο σημαντικό κομβικό σημείο στον κυνουριακό Νότο[394].

Στο νότιο τμήμα της Κυνουρίας, στο τμήμα δηλαδή στα νότια του ποταμού Βρασιάτη, η κίνηση στο χώρο πραγματοποιείται μέσα από τα οροπέδια της ενδοχώρας στα δυτικά του Τυρού και στα βορειοδυτικά του Λεωνιδίου. Αναφερόμαστε στα οροπέδια της Παλιόχωρας, της Σοχάς, της Βασκίνας και ανατολικότερα της Πετσίνας, του Πρέγασου και του Μυσώνασσου. Ακριβώς όπως συνέβαινε με το Ξηροκάμπι στο βόρειο τμήμα, έτσι και στο νότιο τμήμα της Κυνουρίας, η μετάβαση σε θέσεις της ορεινής ενδοχώρας στα δυτικά πραγματοποιούνταν μέσα από τα οροπέδια. Όσο και αν φαίνεται παράξενο, όμως, ακόμη και η χερσαία σύνδεση των παράλιων θέσεων (Λεωνιδίου, Μελάνων, Τυρού, ακόμη και του Τσέρφου) γινόταν μέσω του οδικού δικτύου που είχε διαμορφωθεί σε αυτά τα οροπέδια. Η μετάβαση από το Λεωνίδιο προς την Έλωνα και από εκεί στο Παλιοχώρι, τον Άγιο Βασίλειο και το Πλατανάκι ή τον Κοσμά πραγματοποιούνταν, επίσης, μέσω του ορεινού οδικού δικτύου και όχι ακολουθώντας τη ροή του χειμάρρου του Λεωνιδίου, του Δαφνώνα[395]. Ο τελευταίος, όπως συνέβαινε και με τον Τάνο, δεν φαίνεται να εξυπηρετούσε ως κύρια διόδος πρόσβασης στην δυτική ενδοχώρα, ακόμη και κατά το πρώτο μισό του 20ου αιώνα[396]. Παρόμοια, μέσα από τα νότια οροπέδια (Τσιταλίων, Πελετών, Πουρναρού) μπορούσε κάποιος να μεταβεί από το Λεωνίδιο ή τα Πούλιθρα στον Κοσμά ή το Μαρί[397]. Παράλιος δρόμος συνέδεε το Λεωνίδιο με το επίνειό του στη σημερινή Πλάκα και τα Πούλιθρα[398].

Οι ροές, λοιπόν, αυτές κίνησης στο χώρο παραμένουν αναλλοίωτες για χρονικό διάστημα δυόμιση σχεδόν αιώνων. Το ενδιαφέρον δεν εστιάζεται στη μεγάλη κλίμακα, σε λεπτομέρειες, στη μετάβαση για παράδειγμα από χωριό σε χωριό, αλλά γίνεται στη μικρή κλίμακα, σε επίπεδο κύριων αξόνων κινητικών ροών. Εξάλλου, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, οι δρόμοι που επιλέγονται από τους περιηγητές, δεν περνούν μέσα από χωριά. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις της ορεινής Μελιγούς ή του Αγίου Ιωάννη, στην πορεία προς τον Άγιο Πέτρο, ή του Μαριού στην πορεία προς το Γεράκι. Ειδικά, για τη νότια Κυνουρία, την Τσακωνιά, η περιγραφή είναι ακόμη πιο ελλειπτική, με εξαίρεση τις σχετικές αναφορές στις εκδόσεις του Βρετανικού Ναυαρχείου, όπου και εκεί, όμως, περιγράφεται το τότε οδικό δίκτυο σε μικρή κλίμακα, οι *λεωφόροι* κατά την ορολογία του περιηγητή Παυσανία[399]. Αν ληφθεί υπ' όψιν και το κοινωνικό πλαίσιο, μια δηλαδή κοινωνία προβιομηχανική,

[394] Ό.π, 442-44 (route 64) και ανωτ. σσ. 24, 32

[395] Ό.π, 444 και 445 (route 64)

[396] Ό.π., 441 (route 63). Επιβεβαίωση και από την λεπτομερή τοπογραφική αποτύπωση στο φύλλο Ελλάδος Λ.7, Σπάρτη (ανατύπωση ΓΥΣ 1955, κλ. 1:100.000) – Επιτελικός Χάρτης της Ελλάδος. Βλ. και την έκδοση VIII Λ (Λεωνίδιον – Σπέτσαι, Ναύπλιον – Κόρινθος, κλ. 1:100.000) του Επιτελικού Χάρτη της Ελλάδος (1941).

[397] Ό.π. 447 (route 65)

[398] Ό.π. 443 (route 64: Απλή αναφορά στην θέση "Πλάκα", η οποία τότε δεν είχε διαμορφωθεί ως λιμάνι. Χαρακτηριστική η έκφραση "no harbour").

[399] Παυσανίας 8.54,5· Γρηγορακάκης 2016γ, 638-40

στην οποία το κλίμα και το γεωπεριβάλλον διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις επιλογές και τον τρόπο ζωής του ανθρώπου της υπαίθρου, τότε γίνεται αμέσως κατανοητό ότι η περιγραφή και ανάλυση στη μικρή κλίμακα έρχεται να προσθέσει στην αξία των κειμένων αυτών ως πρωτογενών για την έρευνά μας πηγών.

6.1.1. Τα δίκτυα κίνησης κατά την αρχαιότητα

Στο παραπάνω σκεπτικό έρχεται να προστεθεί και το ίδιο το ζητούμενο των περιγραφών τόσο των περιηγητικών, όσο και των ταξιδιωτικών κειμένων. Με την εξαίρεση της Τσακωνιάς και ειδικότερα της τσακωνικής διαλέκτου, το ενδιαφέρον στρέφεται γύρω από την Αρχαιότητα και κυρίως γύρω από την ιστορική τοπογραφία. Το αμέσως αντιληπτό, όταν διαβάζει κάποιος αυτά τα κείμενα, είναι ότι τα μνημεία της Αρχαιότητας βρίσκονται είτε επάνω είτε πολύ κοντά στα δίκτυα κίνησης που περιγράφονται. Με δεδομένο ότι είναι αδύνατον να υποστηρίξει κάποιος με σοβαρά επιχειρήματα ότι οι αρχαιότητες προσδιόρισαν τη διαμόρφωση των νεώτερων δικτύων, η εξήγηση πρέπει να αναζητηθεί αλλού και πιο συγκεκριμένα στην αμφίδρομη σχέση γεωμορφολογίας και αυτών των ροών κίνησης.

Επί δυόμιση, λοιπόν, αιώνες οι ροές στο χώρο υπήρξαν όμοιες. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν το πρότυπο αυτό μπορεί να προβληθεί στο παρελθόν και πιο συγκεκριμένα κάποιες χιλιετίες πριν. Τα θεωρητικά δεδομένα δείχνουν πως η απάντηση είναι καταφατική. Επισημάνθηκε ήδη η άρρηκτη διασύνδεση της ζωής του ανθρώπου της υπαίθρου με το κλίμα και το γεωπεριβάλλον, σε μία κοινωνία προβιομηχανική, με μέσα παραγωγής παραδοσιακού τύπου, χωρίς ίχνος εκμηχάνισης. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι παρεμβάσεις στο περιβάλλον, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανθρώπινες ανάγκες, ήταν εξ ορισμού περιορισμένες[400]. Η αναγκαιότητα εξοικονόμησης πόρων και δυνάμεων επέβαλαν τις μικρότερες δυνατές παρεμβάσεις και τη μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των κλιματικών δεδομένων ή των ιδιαίτερων μορφολογικών χαρακτηριστικών του γεωπεριβάλλοντος. Οι πληροφορίες που αντλούμε από τις αρχαίες πηγές, δείχνουν ότι υπάρχει μια αδιαμφισβήτητη συνάφεια. Η πορεία του Παυσανία, αναφορές του Πολυβίου και νύξεις στον Ξενοφώντα λειτουργούν ενισχυτικά στη συγκρότηση του σκεπτικού[401].

[400] Η διακίνηση αγαθών και ανθρώπων στον ελληνικό χώρο, σε τοπικό επίπεδο κυρίως, αλλά σε μεγάλο βαθμό και σε υπερ-τοπικό πραγματοποιούνταν με υποζύγια. Επρόκειτο κυρίως για χωματόδρομους. Για τη διάβαση ποταμών σπάνια υπήρχαν γέφυρες και η κίνηση γινόταν μέσα από την κοίτη των ποταμών ή των ρεμάτων. Το ορεινό δίκτυο επικοινωνίας είναι εξαιρετικά εκτεταμένο. Πρόκειται, όμως, για δίκτυο μονοπατιών , "… the centuries-old means of communication throughout Greece …", προσβάσιμων μόνο από υποζύγια. Η μετατροπή τους σε δρόμους που θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν την κίνηση ελαφρών διτρόχων (κάρων – αμαξών) απαιτεί πολύ μεγάλη προσπάθεια, κυρίως εξαιτίας του γεγονότος ότι το δίκτυο αυτό είναι διαμορφωμένο επί του ασβεστολιθικού βραχώδους υποστρώματος (Admiralty 1919, 183 – 92). Η μόνη περιοχή που διαθέτει εκτεταμένο, σύγχρονο για την εποχή οδικό δίκτυο ήταν τα Επτάνησα για προφανείς λόγους. Ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση στο Admiralty 1944β, 311-19.

[401] Παυσανίας, 2.38.4-7, 3.22.8, 3.24.3, 3.24 5· Πολύβιος, 4.36.4-5, 5.20. 1-4· Ξενοφών Ελ., 7.2.2-3

6.1.2. Δημιουργία επιπέδων πληροφορίας

Ωστόσο, κάτι τέτοιο μένει να καταδειχθεί από τα ίδια τα χωρικά δεδομένα, συναρτήσει δηλαδή συγκεκριμένων μεταβλητών, που δεν είναι άλλες από το παραδοσιακό οδικό δίκτυο, τις αρχαίες θέσεις, τυχόν χαρακτηριστικά του αρχαίου οδικού δικτύου που κατέστη δυνατόν να εντοπισθούν (αρματροχιές) και, τέλος, την μεταξύ τους εγγύτητα.

Η διαμόρφωση, επομένως, των σχετικών επιπέδων πληροφορίας, αποτελεί βασική προϋπόθεση και ως εκ τούτου προτεραιότητα. Πώς, όμως, μπορεί να πραγματοποιηθεί κατά τρόπο αξιόπιστο η αποτύπωση του προπολεμικού οδικού δικτύου στην περιοχή; Ποιά η μέθοδος; Αποκλείεται, βέβαια, η οποιαδήποτε εκ των προτέρων παραδοχή ότι το σημερινό οδικό δίκτυο αποτελεί μία τρόπον τινά βελτιωμένη σε γενικές γραμμές εκδοχή του παραδοσιακού δικτύου.

Η μέθοδος διερεύνησης και ανάλυσης δεδομένων και πληροφοριών συνίσταται στα παρακάτω:

1. Αποδελτίωση των αρχαίων πηγών, των περιηγητικών κειμένων, αλλά και των νεώτερων επιστημονικών πραγματειών.
2. Διερεύνηση των βιβλιογραφικών δεδομένων στο χώρο μέσω επιτόπιων αυτοψιών. Η επί δεκαετία συστηματική και σε επιστημονικό επίπεδο ενασχόληση με τον χώρο της Κυνουρίας, επέτρεψε αφενός μεν την εξοικείωση με το ορεινό ανάγλυφό της, αφετέρου δε τη διερεύνηση εκτεταμένων τμημάτων του παραδοσιακού οδικού δικτύου σε όλη την έκταση της τέως Επαρχίας. Στο πεδίο ενδιαφέροντος περιλαμβάνονταν πάντοτε οι αρχαίες θέσεις και η μεταξύ τους διασύνδεση, αλλά και οι προσβάσεις – δίοδοι εισόδου και εξόδου από/προς την Αργολίδα, τη Λακωνία ή την Αρκαδία.
3. Χρήση του Παγκόσμιου Συστήματος Χωρικού Εντοπισμού Θέσης (GPS) για την αποτύπωση αυτών των διαδρομών σε όλη την έκταση της Κυνουρίας.
4. Μελέτη του οδικού δικτύου της περιοχής, όπως απεικονίζεται σε προπολεμικές χαρτογραφικές εκδόσεις. Κορυφαία έκδοση της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού κατά το Μεσοπόλεμο υπήρξε ο *Επιτελικός Χάρτης της Ελλάδος* σε κλίμακα *1:50000*. Στην έκδοση αυτή η αποτύπωση γεωμορφολογικών και άλλων χαρακτηριστικών φθάνει σε εντυπωσιακό επίπεδο λεπτομέρειας.
5. Συσχετισμός των παραπάνω με ορθοφωτοχάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού του 1944. Δεδομένου, ωστόσο, ότι σε πολλές περιπτώσεις δεν ήταν δυνατή η διαπίστωση της συνολικής πορείας της οδού, εξαιτίας οπτικών δυσχερειών οφειλομένων στο υψόμετρο πραγματοποίησης των λήψεων, στη χωρική διακριτική ικανότητα των ορθοφωτοχαρτών και στις αντανακλάσεις του ηλιακού φωτός, προχωρήσαμε σε αντιπαραβολή τόσο με τα σχετικά φύλλα του *Επιτελικού Χάρτη της Ελλάδος,* όσο και με την εφαρμογή Google

Earth, στην οποία, σε πολλές περιπατώσεις, τμήματα του προπολεμικού ορεινού οδικού δικτύου είναι ορατά.

6. Ψηφιοποίηση του οδικού δικτύου με χρήση ΣΓΠ. Χρησιμοποιήθηκαν τα δεδομένα που είχαν αποτυπωθεί κατά τις επιτόπιες αυτοψίες με τη χρήση Συστήματος Εντοπισμού Θέσης (GPS) και των τμημάτων που ψηφιοποιήθηκαν από την αντιπαραβολή των φύλλων "Λεωνίδιο – Σπέτσαι" και "Σπάρτη" του *Επιτελικού Χάρτη της Ελλάδος* της ΓΥΣ , των ορθοφωτοχαρτών του 1944 της ΓΥΣ και του Google Earth. Δημιουργήθηκε διακριτό επίπεδο γεωγραφικής πληροφορίας για το σύνολο του προπολεμικού οδικού δικτύου που ψηφιοποιήθηκε.
7. Κατά την ψηφιοποίηση ελήφθησαν σοβαρά υπ᾽όψιν οι αποδελτιωμένες πληροφορίες από το σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας, όπως ήδη έχει αναλυθεί. Το ενδιαφέρον εστιάστηκε στις μακροπρόθεσμες ροές, δηλαδή στα δίκτυα εκείνα κίνησης και επικοινωνίας, που διασυνδέουν κομβικά σημεία ή ευρύτερες χωρικές ενότητες.
8. Η ψηφιοποίηση έγινε επί πραγματικών δεδομένων, δεν συμπληρώθηκαν δηλαδή τμήματα του δικτύου κατά το δοκούν.
9. Η κλάση χαρακτηριστικών (feature class) του οδικού δικτύου που δημιουργήθηκε συνδυάστηκε αρχικά με τη σημειακή κλάση χαρακτηριστικών των αρχαίων θέσεων. Σε δεύτερο επίπεδο συνεξετάστηκε με το ψηφιακό μοντέλο εδάφους (DEM 5,5) καθώς και τις γραμμικές και σημειακές κλάσεις χαρακτηριστικών του υδρογραφικού δικτύου (ποταμοί – χείμαρροι / πηγές)
10. Βάσει της βιβλιογραφίας και της πυκνότητας θέσεων προσδιορίστηκαν συγκεκριμένες, επιμέρους περιοχές, στις οποίες επιχειρήθηκε ανάλυση διαδρομής ελάχιστου κόστους[402]. Η ανάλυση έγινε επί ψηφιακού μοντέλου εδάφους με μεγεθος εικονοστοιχείου 5Χ5μ.. Ο αλγόριθμος υπολογισμού της διαδρομής ελάχιστου κόστους προϋποθέτει τον προσδιορισμό σημείου/ων εκκίνησης και σημείου/ων τελικού προορισμού. Η έννοια του (ελάχιστου) κόστους αναφέρεται στην επιλογή της πιο οικονομικής διαδρομής, προκειμένου να επιτευχθεί η μετάβαση από ένα σημείο Α σε ένα σημείο Β. Το κόστος, λοιπόν, με δεδομένη την πολυμορφία των οντοτήτων που συνθέτουν το γεωγραφικό χώρο, εξαρτάται από διάφορες παραμέτρους με κυριότερη αυτή της κλίσης του εδάφους[403]. Βάσει αυτών προσδιορίζονται δύο επίπεδα βαρύτητας, ένα σωρευτικό[404], που αφορά στη σχέση της κάθε εικονοψηφίδας ξεχωριστά προς την εικονοψηφίδα που έχει οριστεί ως αφετηρία, και ένα που αφορά στην κατευθυντικότητα, τη βέλτιστη δηλαδή από άποψη οικονομίας

[402] Smith et al. 2015, 242-49· Connolly και Lake 2006, 221-24, 252-56.

[403] Ενδιαφέρουσα η σχετική συζήτηση στη Déderix 2017, 13-16. Ωστόσο, η απόδοση μηδενικής τιμής σε εικονοστοιχεία με κλίση πάνω από 30° δεν είναι πραγματιστική. Η εμπειρία από την Κυνουρία είναι χαρακτηριστική τόσον όσον αφορά στο βόρειο όσο και το νότιο τμήμα αυτής. Ο υπολογισμός βάσει κατανάλωσης ενέργειας είναι επίσης προβληματικός και στενά ντετερμινιστικός.

[404] Βλ. και Fábrega-Álvarez και Parcero-Oubiña 2007· Llobera et al. 2011

καταβαλλόμενου έργου πορεία που πρέπει να ακολουθηθεί[405]. Με γνώμονα, λοιπόν, τις τιμές αυτές υπολογίζεται η διαδρομή με το ελάχιστο κόστος, σε σχέση πια προς τον τελικό προορισμό[406].

Στο σημείο αυτο και πριν από την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης επισημαίνονται τα εξής:

1. Η ανάλυση γίνεται επί τη βάση ψηφιακού μοντέλου εδάφους με εικονοστοιχείο διαστάσεων 5Χ5.
2. Στην ανάλυσή λαμβάνεται ως βασική παράμετρος υπολογισμού της διαδρομής ελαχίστου κόστους η κλίση του εδάφους. Ωστόσο, όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, όσον αφορά στη διαμόρφωση του οδικού δικτύου και άλλοι παράγοντες μπορεί να διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο, όπως για παράδειγμα οι χρήσεις γης, οι οποίες μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου και οι οποίες μπορεί να είναι καθοριστικές για την κίνηση του ανθρώπου στο χώρο[407].
3. Δεδομένων των εδαφολογικών χαρακτηριστικών της περιοχής και της έλλειψης αρχαιολογικών δεδομένων αναφορικά με το οδικό δίκτυο της Κυνουρίας, η ανάλυση εστιάζεται στη μεγάλη κλίμακα και συγκεκριμένα στις ροές κίνησης στο χώρο διαχρονικά. Η ταύτιση του καταστρώματος αρχαίων οδικών αξόνων είναι στο σημείο αυτό εξαιρετικά αμφίβολη και δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στις αρματροχιές, οι οποίες εκτός του χώρου των ακροπόλεων είναι πολύ δύσκολο να εντοπισθούν. Υπάρχουν, για παράδειγμα, αναφορές για ύπαρξή τους στο δρόμο από τον Τσιόροβο προς το Κουρμέκι, ωστόσο, καμία δεν κατέστη εφικτό να εντοπισθεί [408] . Τεκμηριωμένα εντοπισμένες αρματροχιές εντοπίζονται εντός της ακρόπολης στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα ("Νησί"), καθός και στην πύλη της ακρόπολης της Εύας, στο Ελληνικό. Μία ακόμη αρματροχιά έχει τεκμηριωθεί φωτογραφικά κατά μήκος της οδού που οδηγούσε από τους *Ἑρμᾶς* (σημ. Φονεμένοι) προς τις Καρυές (σημ. Αράχωβα), ωστόσο, εντοπίζονται εκτός του χώρου της Κυνουρίας[409].
4. Όλα τα παραπάνω, ωστόσο, λαμβάνονται υπ' όψιν στην όλη ερμηνεία των πραγμάτων που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια. Βασικά σημεία αναφοράς είναι αφενός μεν οι ίδιες οι εντοπισμένες αρχαιολογικές θέσεις, είτε πρόκειται για

[405] Βλ και Déderix 2017, 13 (focal mobility networks)

[406] Για την κατανόηση της χρήσης των συγκεκριμένων εργαλείων βλ. http://desktop. arcgis. com/ en/ arcmap / 10.3/tools/spatial-analyst-toolbox/how-the-cost-distance-tools-work.htm

[407] Surface-Evans και White 2012, 4. Για εφαρμοσμένη περίπτωση της ανάλυσης διαδρομής ελαχίστου κόστους βλ. Rivas 2014, 41-2 (μεθοδολογία)· Diwan και Doumit 2007· Fonte et al. 2017· Déderix 2017. Συνολικά, Verhagen 2018, 15-7 (κυρίως σ. 17 για τον καθοριστικό ρόλο της μεταβλητής της "φυσικής προσβασιμότητας"). Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η ανάλυση στην παρούσα ενότητα.

[408] Ό.π., 214

[409] Φάκλαρης 1990, 53 (Άγιος Ανδρέας), 80 (Ελληνικό - Τειχιό)· Christien 2006, 167 εικ. 1 και χάρτης αρ. 3 (Καρυές)

μεμονωμένα μνημεία είτε για σύνολα ισταμένων μνημείων είτε για οστρακοβριθείς περιοχές, αφετέρου δε οι φιλολογικές, ιστορικές και άλλες μαρτυρίες. Η επιλογή έγινε στη βάση των διαπιστωμένων από τις αρχαίες και νεώτερες πηγές ροών κίνησης στο χώρο της Κυνουρίας. Για τούτο, ακριβώς, αφορά σε διαδρομές σε μικρή κλίμακα, διαδρομές δηλαδή που συνδέουν την περιοχή με γειτονικές περιφέρειες ή μεταξύ τους περιοχές - κέντρα εντός της ίδιας της Κυνουρίας. Οι περιοχές, στις οποίες επιχειρήθηκε ανάλυση, είναι οι παρακάτω:

1. Ξυλόπυργος – Ελληνικό
2. Λουκού – Αρμακάς
3. Άγιος Ανδρέας – Πρασιαί
4. Πρασιαί – Τύρος
5. Πρασιαί - Κόρνιτσα/Παλιοχώρι/Γλυππία
6. Πρασιαί – Μαρί/Κοσμάς
7. Φωκιανός – Πούλιθρα/Πρασιές

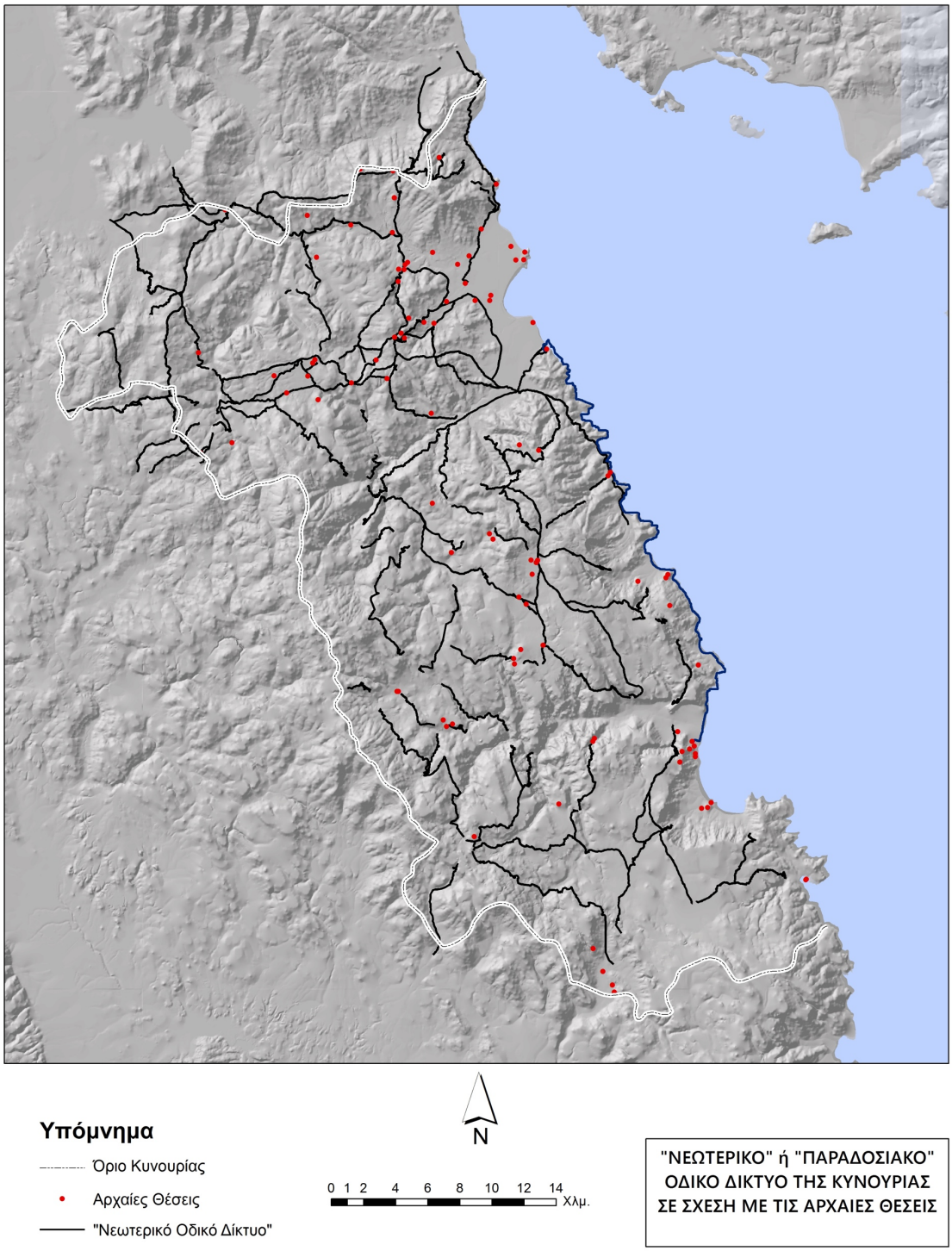

Χάρτης 4: Νεωτερικό - Παραδοσιακό οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τις αρχαίες θέσεις. Η ψηφιοποίηση έγινε με βάση τα κείμενα των περιηγητών και την έκδοση του Επιτελικού Χάρτη της Ελλάδος της ΓΥΣ για την περιοχή ενδιαφέροντος.

6.1.3. Τα δευτερογενή δεδομένα

Πρώτο βήμα στην προσπάθεια καθορισμού των ροών κίνησης στην περιοχή μελέτης είναι ο συσχετισμός των αρχαίων θέσεων με το παραδοσιακό οδικό δίκτυο. Έχει επισημανθεί εμφατικά ότι η πορεία στρατιωτικών διοικητών, περιηγητών και ειδικών επιστημόνων στο χώρο της Κυνουρίας, αν και έχει ως σημείο αναφοράς τις αρχαιότητες σε μία προσπάθεια καταγραφής και ερμηνείας τους, ακολουθεί τα υφιστάμενα οδικά δίκτυα της εποχής, τα οποία, όμως, διασυνδέουν και αρχαίες θέσεις. Οι τελευταίες βρίσκονται είτε επί των συγκεκριμένων οδικών αξόνων είτε πολύ κοντά σε αυτούς, γεγονός το οποίο δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο. Η απόδειξη, ωστόσο, της μη τυχαιότητας, πέρα από τις ίδιες τις γραπτές μαρτυρίες, προϋποθέτει δύο βήματα:

A. Την εμπειρική διαπίστωση του αν πράγματι υπάρχει συσχετισμός μεταξύ των αρχαίων θέσεων και του παραδοσιακού οδικού δικτύου.
B. Την εμπειρική διαπίστωση ότι η χάραξη αυτού του δικτύου υπόκειται σε κάποιους νόμους με διαχρονική ισχύ.

Ο συσχετισμός μεταξύ αρχαίων θέσεων και του παραδοσιακού οδικού δικτύου είναι προφανής, όπως φαινεται και στο χάρτη 4, επιβεβαιώνοντας κατά τον τρόπο αυτό μέσω της οπτικοποίησης γεωαναφερμένων δεδομένων την αίσθηση που δημιουργείται κατά την ανάγνωση των σχετικών κειμένων ($17^{ος}$ – $19^{ος}$ αι.).

Οι αρχαίες θέσεις αποτελουν το υλικό αποτύπωμα του ανθρώπου στο χώρο εντός του οποίου κινείται, με τον οποίο αλληλεπιδρά και βρίσκεται σε διαρκή διάλογο[410]. Η προφανής συνάφεια παραδοσιακού οδικού δικτύου και των αρχαίων υλικών καταλοίπων – αποτυπωμάτων της ανθρώπινης δράσης στο χώρο δημιουργεί υπόνοιες για την ύπαρξη μιας κοινής, υποκείμενης δομής, που λειτουργεί διαχρονικά, υπαγορεύοντας εν πολλοίς τη δράση του ανθρώπου στο συγκεκριμένο χώρο. Χαρακτηριστική τέτοια μακροπρόθεσμη δομή θα μπορούσε να θεωρηθεί το γεωπεριβάλλον. Ο βαθμός επίδρασής του, όμως, στην κίνηση του ανθρώπου στο χώρο μπορεί να αποδειχθεί μόνο μέσα από τη σύγκριση και τη συνάφεια δύο μεταβλητών, δηλαδή της διαπιστωμένης στο χώρο κίνησης των ανθρώπων και της οικονομικότερης από άποψης κατανάλωσης έργου διαδρομής. Η συνάφεια του ψηφιοποιημένου προπολεμικού οδικού δικτύου με το τελικό αποτέλεσμα της ανάλυσης διαδρομής ελαχίστου κόστους, θα μπορούσε να καταδείξει την εγκυρότητα ή μη της υπόθεσης ότι η κίνηση του ανθρώπου στο χώρο δεν είναι τυχαία και υπαγορεύεται, ειδικά όσον αφορά σε προβιομηχανικές – παραδοσιακές κοινωνίες, από την βιολογία και το γεωπεριβάλλον.

Κατά ζώνη επιρροής, λοιπόν, το αποτέλεσμα της ανάλυσης έχει ως εξής:

[410] Βλ. στα συμπεράσματα, κατ. σσ. 310-13 και 320-22.

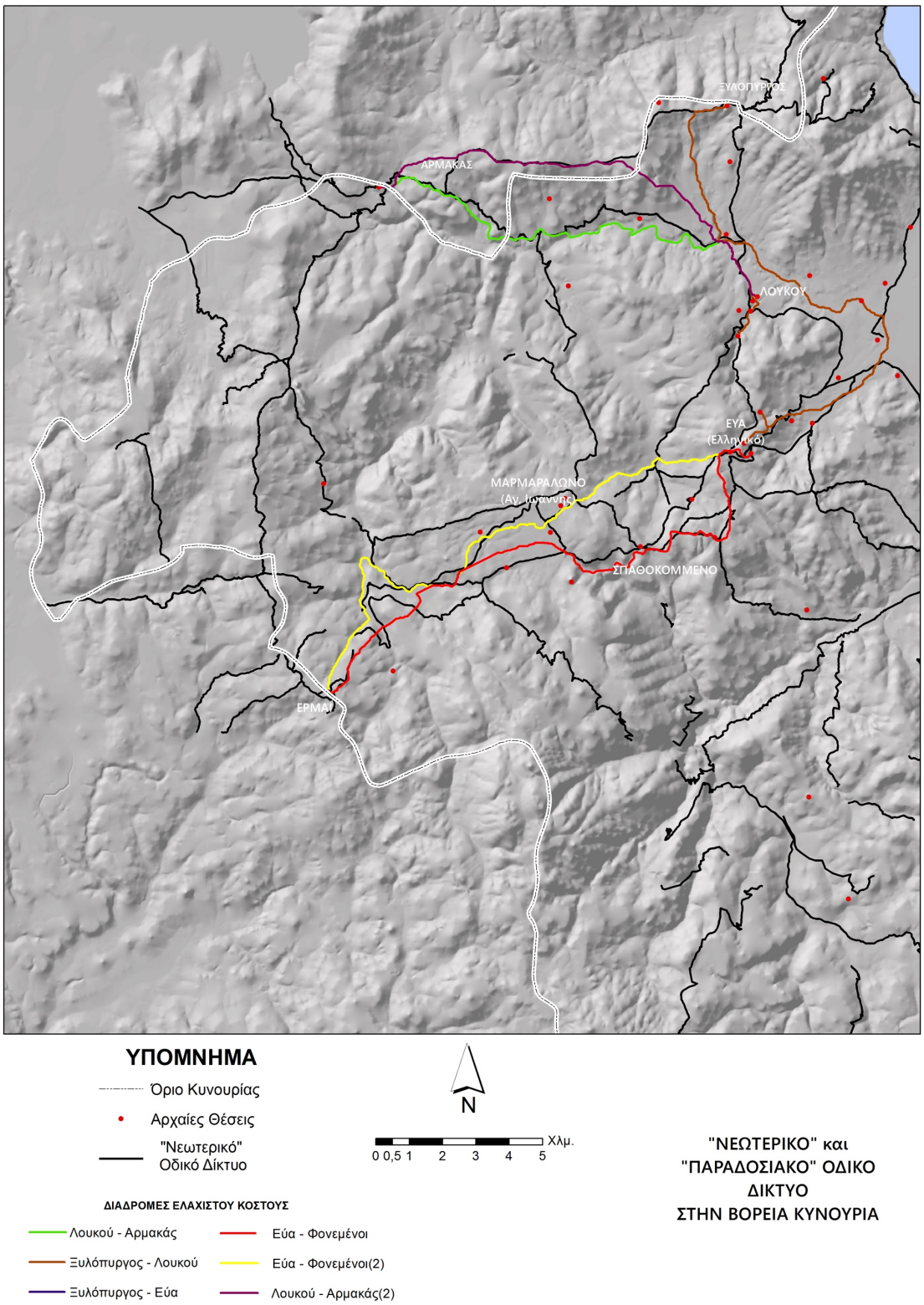

Χάρτης 5: Νεωτερικό και παραδοσιακό οδικό δίκτυο στη βόρεια Κυνουρία σε σχέση προς τις αρχαίες θέσεις και τις διαδρομές ελαχίστου κόστους. Η διαχρονικότητα των κινητικών ροών στον άξονα Ανατολής – Δύσης είναι χαρακτηριστική [Από την Εύα προς τους *Ερμᾶς* (σημ. "Φονεμένοι)], όπως και οι ροές από τον Ξυλόπυργο προς τη Λουκού και από εκεί προς την Εὔα (σημ. "Ελληνικό"), τους Φονεμένους και τον Αρμακά, στα σύνορα με την τότε Τεγεάτιδα.

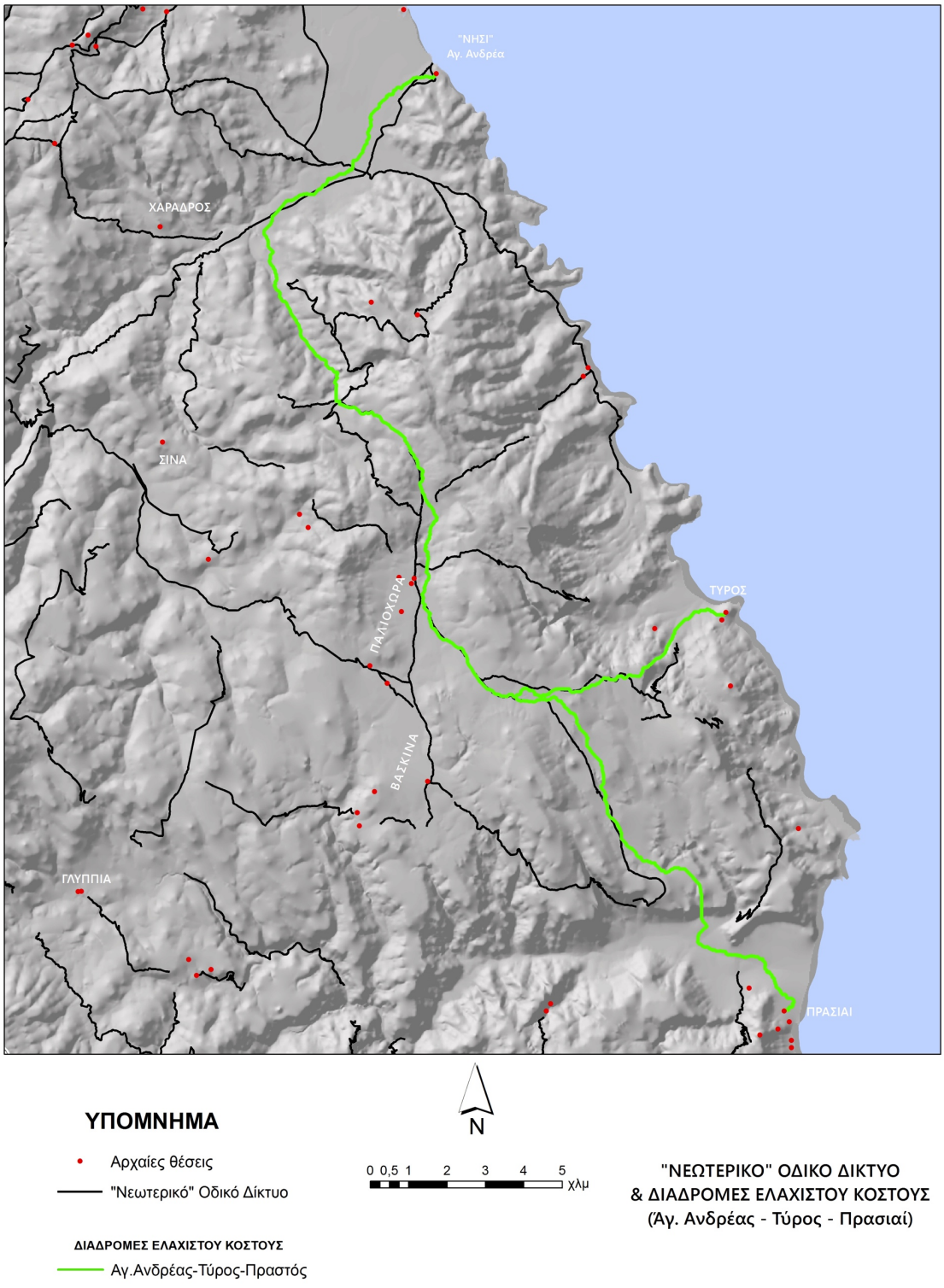

Χάρτης 6: Νεωτερικό οδικό δίκτυο και διαδρομές ελαχίστου κόστους στην κεντρική Κυνουρία. Η διαχρονικότητα των κινητικών ροών είναι και εδώ χαρακτηριστική τόσο κατά τη μετάβαση στην Παλιόχωρα, όσο και στον κόμβο προς τον Τυρό, αλλά και την πορεία προς το σημερινό Λεωνίδιο και τις αρχαίες Πρασιές, κοντά στο σημερινό λιμανάκι της Πλάκας.

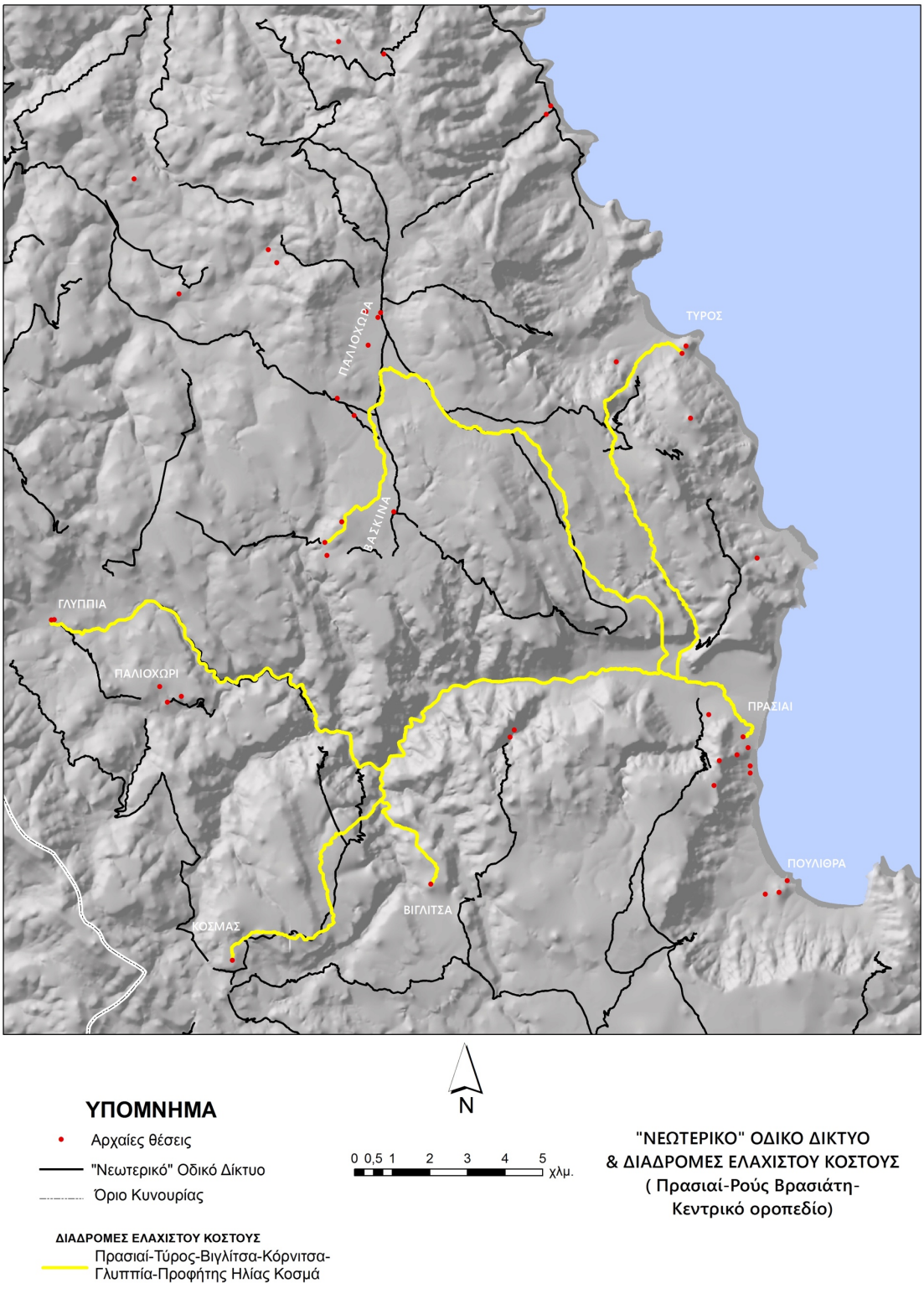

Χάρτης 7: Παραδοσιακό οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τις διαδρομές ελαχίστου κόστους στη νότια Κυνουρία. Χαρακτηριστικές οι ροές κίνησης προς τον κόμβο της Σοχάς και τον Τυρό. Ο ρούς του Βρασιάτη αποτελεί και αυτός δίοδο προσπέλασης στην ενδοχώρα. Από τις πηγές προκύπτει, ωστόσο, ότι αποτελούσε δευτερεύοντα άξονα, καθώς η μετάβαση προς τα ενδότερα γινόταν κυρίως μέσω των οροπεδίων.

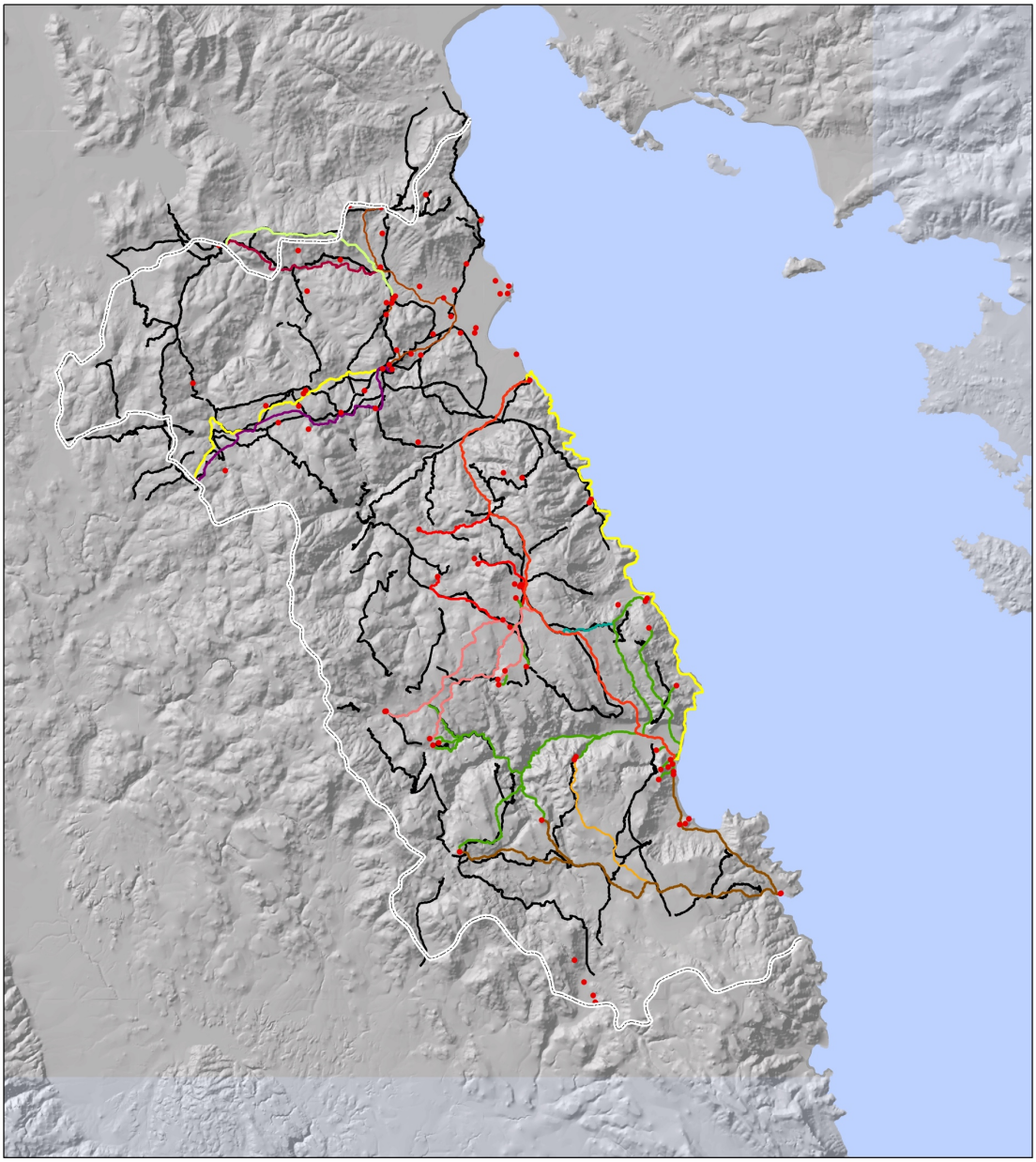

Χάρτης 8: "Νεωτερικό – Παραδοσιακό" δίκτυο σε συσχετισμό με τις διαδρομές ελαχίστου κόστους. Κατά μήκος της παραλίας με κίτρινο χρώμα σημειώνεται και η θαλάσσια οδός. Η διασύνδεση των παράλιων οικισμών και θέσεων γινόταν διαχρονικά μέσω των οροπεδίων.

1. Τσιόροβος – Ελληνικό (χάρτης 5)
2. Άγιος Ανδρέας – Πρασιαί (χάρτης 6)
3. Πρασιαί – Τύρος (χάρτης 7)
4. Πρασιαί - Κόρνιτσα/Παλιοχώρι/Γλυππία (χάρτης 7)
5. Πρασιαί - Κοσμάς/Μαρί (χάρτης 7)

Από τις παραπάνω διαπιστώνονται τα εξής:

- Η ιδανική πρόσβαση γενικά επιτυγχάνεται διά θαλάσσης. Ο υπολογισμός της βέλτιστης, ελαχίστου κόστους διαδρομής από την ακρόπολη στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα ("Νησί") προς τις Πρασιές αναδεικνύει την πρωτοκαθεδρία των θαλασσίων οδών, τουλάχιστον όσον αφορά στην παραλιακή ζώνη της Κυνουρίας. Εδώ ενδεχομένως έγκειται η ανάπτυξη πόλεων, επί ή πολύ κοντά στην παράλια ζώνη. Ωστόσο αυτό μένει να αναλυθεί και εξηγηθεί συνολικά στην οικεία ενότητα (χάρτης 8: με κίτρινο χρώμα κατά μήκος της ακτογραμμής).
- Η παράλια ζώνη εμφανίζεται εντελώς ακατάλληλη για την ανάπτυξη χερσαίων δικτύων επικοινωνίας. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι ανάλυση κόστους απόστασης στην περιοχή της νότιας Κυνουρίας με σημείο εκκίνησης τον Άγιο Ανδρέα και σημείο προορισμού την/τον Τύρο, κοντά στο σημερινό Τυρό και τις Πρασιές στην Πλάκα του Λεωνιδίου (χάρτες 6,7 & 8).
- Ωστόσο, όταν το εύρος ανάλυσης περιορίζεται στο χερσαίο οδικό δικτύο, τότε τα οροπέδια της ενδοχώρας αποτελούν τον κύριο χώρο ανάπτυξης δικτύων επικοινωνίας. Πρόκειται για τα τα οροπέδια του Ξηροκαμπίου στη βόρεια Κυνουρία, της Παλιόχωρας, της Σοχάς και της Πετσίνας στο νότιο τμήμα (χάρτες 6 & 7).
- Ως προς τους βόρειους οδικούς άξονες, το ίχνος του προπολεμικού οδικού δικτύου και της ιδανικής διαδρομής ελάχιστου κόστους σχεδόν ταυτίζονται. Χαρακτηριστική είναι η σύμπτωση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης και του ίχνους των προπολεμικών οδικών αξόνων, όσον αφορά στη διαδρομή από τον Τσιόροβο προς τη Λουκού. Το αυτό ισχύει και για τον άξονα ροής κίνησης προς τους *Ἕρμᾶς* (σημ. Φονεμένοι) (χάρτης 5).
- Νοτιότερα, ανάλογα διαπιστώνονται για την περιοχή μεταξύ Αγίου Ανδρέα και Τύρου – Πρασιών. Η πρόσβαση στην περιοχή των *Ὀρειατῶν* από την περιοχή του (Ορεινού) Κορακοβουνίου, η πορεία μέσα από την Παλιόχωρα, η έξοδος στο οροπέδιο της Πετσίνας και η διακλάδωση προς τον/την *Τύρο* και τις Πρασιές, σχεδόν στην ίδια θέση όπου διακλαδίζεται το παραδοσιακό, αλλά και το σύγχρονο οδικό δίκτυο συνιστούν διαχρονικές σταθερές των ροών κίνησης στην περιοχή. Το ίχνος της διαδρομής ελαχίστου κόστους σε πολλές περιπτώσεις ταυτίζεται απόλυτα με το ίχνος του ψηφιοποιημένου

προπολεμικού οδικού δικτύου, ενώ αλλού οι αποκλίσεις είναι μηδαμινές (χάρτες 6,7 & 8).

- Στην ανάλυση δε της περιοχής που ορίζεται σημειακά από τις Πρασιές, την θέση "Κόρνιτσα" κοντά στη Βασκίνα, την θέση "Κοτρώνι" στο Παλιοχώρι και τη Γλυππία κοντά στον Άγιο Βασίλειο και το Πλατανάκι αναδεικνύεται περαιτέρω η διαχρονικότητα της χρήσης των οροπεδίων της Πετσίνας – Παλιόχωρας και του κόμβου στην περιοχή της Σοχάς ως βασικών διαύλων επικοινωνίας, όπως συνέβαινε μέχρι και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια (χάρτες 7 & 9). Η ανάλυση κόστους με επίκεντρο τον κόμβο της Σοχάς και με προορισμό την Καρυά, τη Σοβάλα Πραστού και τη θέση "Σίνα", ενισχύει ακόμη περισσότερο τις προηγούμενες διαπιστώσεις (χάρτης 9).

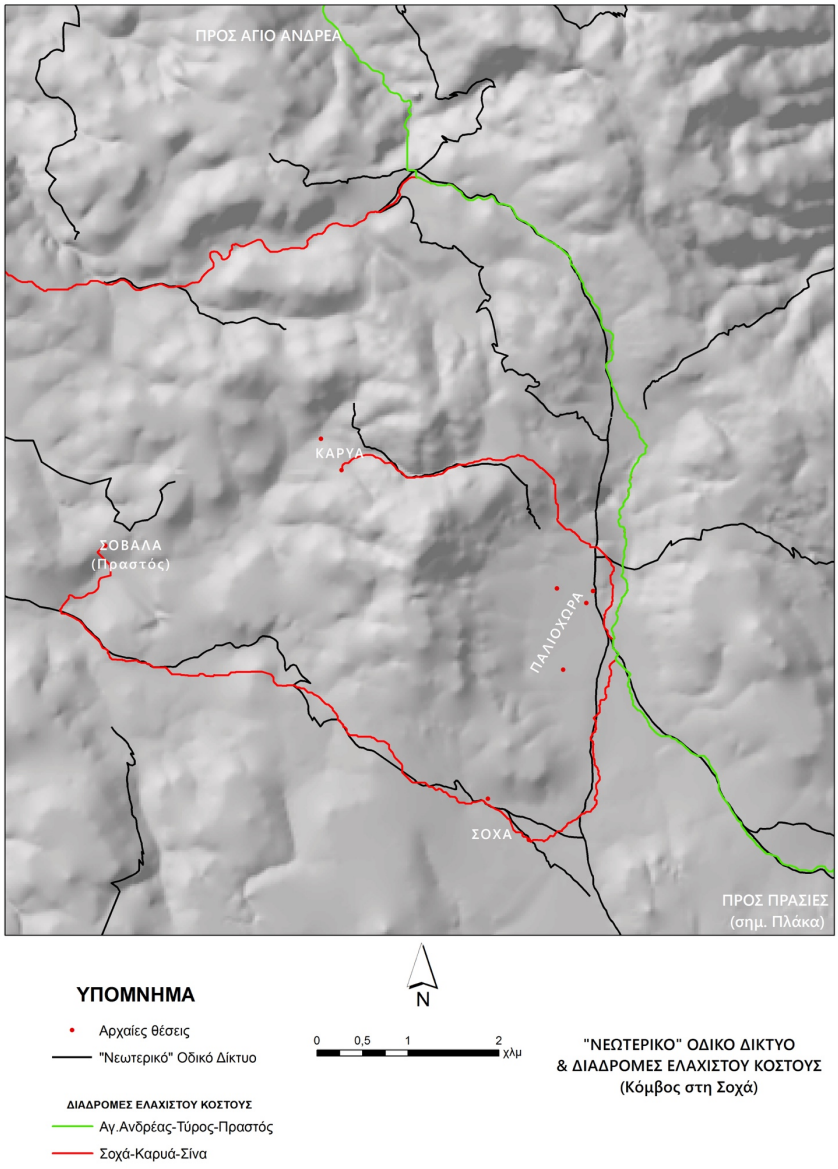

Χάρτης 9: Ανάλυση διαδρομής ελαχίστου κόστους στην περιοχή Παλιόχωρας και Σοχάς. Η διαχρονικότητα των ροών κίνησης στο κεντρικό οροπέδιο είναι χαρακτηριστική.

Κατά τον τρόπο αυτό, λοιπόν, προκύπτει και η ιεράρχηση ως προς την ανάπτυξη δικτύων συγκοινωνίας – επικοινωνίας.

- Οι κύριοι άξονες ροών κίνησης διατρέχουν τα οροπέδια της Παλιόχωρας και της Πετσίνας. Το οροπέδιο της Βασκίνας ιεραρχείται ως δευτερεύον και εξυπηρετεί κυρίως τη διασύνδεση των τοπικών θέσεων, τόσο με την παράλια ζώνη, τις Πρασιές και τον Τυρό, όσο και με την ενδοχώρα προς τη Λακωνία.
- Όσον αφορά στο βόρειο τμήμα, και συγκεκριμένα το μεσόγειο άξονα ροών κίνησης, οι θέσεις του Ξυλόπυργου και του Κουρμεκιού είναι κομβικής σημασίας (χάρτης 5 & 8). Η διαδρομή ελάχιστου κόστους με σημείο αφετηρίας την οχυρή θέση στον Τσιόροβο και τελικό προορισμό την αρχαία *Εὔα* υπολογίζεται μόνο μέσω του Ξυλόπυργου. Η οικονομικότερη διαδρομή προς την ακρόπολη της *Εὔας* υπολογίζεται μέσα από το (Μεσόγειο) Άστρος (χάρτης 5). Αντίθετα, η διαδρομή παράλληλα προς την κοίτη του Λεκανορρέματος, μεταξύ της Μονής Λουκούς και του Ελληνικού, ιεραρχείται ως δευτερεύουσα. Τόσο για την θέση της Λουκούς, όσο και για τη θέση "Συκιά", στα δυτικά του Άστρους, επιβεβαιώνεται ο διαχρονικά κομβικός τους χαρακτήρας, καθώς από εκεί - και μάλιστα σε επαφή με οστρακοβριθείς περιοχές - διέρχεται η ιδανική διαδρομή (ελαχίστου κόστους) προς την ακρόπολη της *Εὔας* (χάρτης 10).

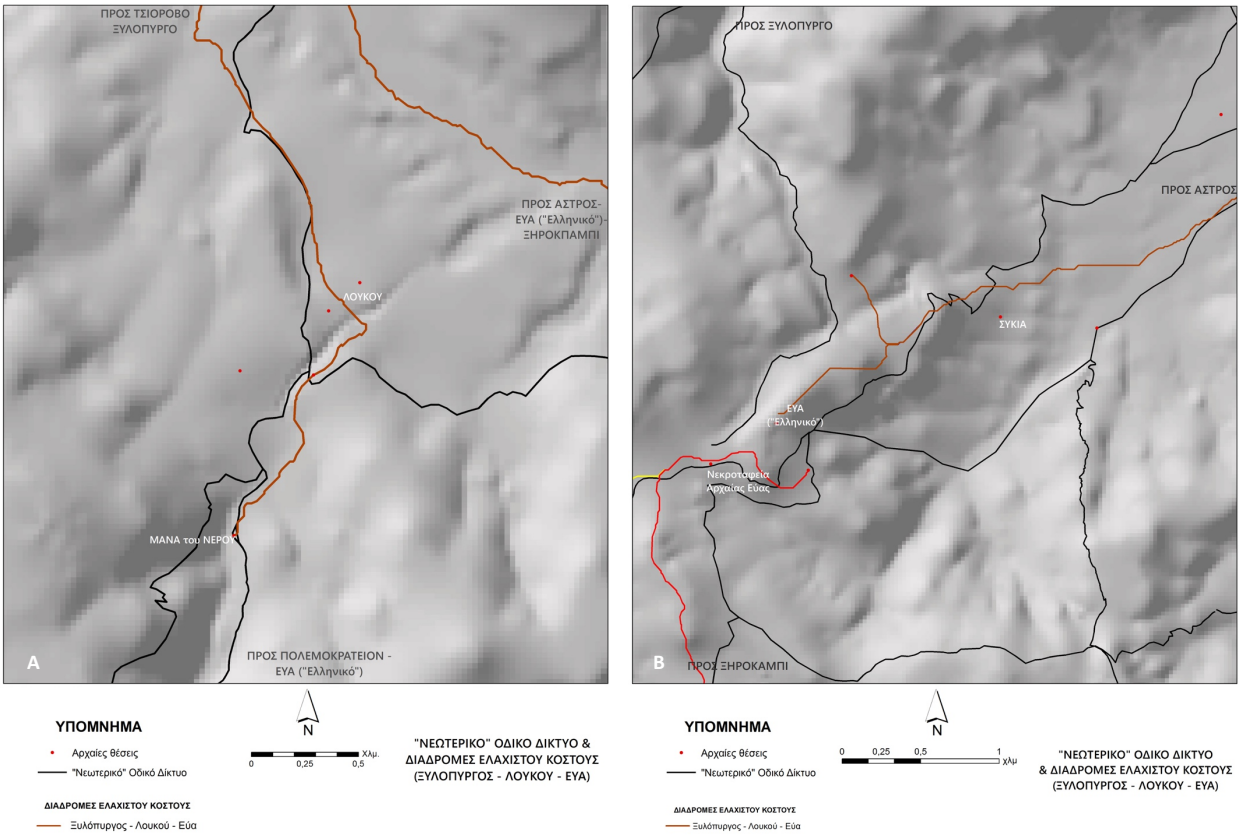

Χάρτης 10: "Νεωτερικό – παραδοσιακό" οδικό δίκτυο σε συσχετισμό με τα αποτελέσματα της ανάλυσης διαδρομών ελαχίστου κόστους στη βόρεια Κυνουρία (Θυρεάτιδα). Επικέντρωση στην περιοχή Εύας – Λουκούς (Α) και Συκιάς – Ελληνικού – νεκροταφείων αρχαίας *Εὔας* (Β).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω και πέρα από κάθε αμφιβολία θεωρητικής φύσης, η κίνηση του ανθρώπου στο χώρο υπαγορεύεται από το περιβάλλον. Ο ντετερμινισμός σε αυτήν την περίπτωση είναι προφανής. Το πρότυπο κίνησης είναι παντού πανομοιότυπο. Η υποκείμενη δομή είναι πράγματι το γεωπεριβάλλον και νόμος που διέπει την κίνηση του ανθρώπου στο χώρου είναι αυτός της κατανάλωσης της μικρότερης δυνατής ενέργειας. Χαρακτηριστική, ως προς τα παραπάνω, είναι:

- Η σύμπτωση σε πολλές περίπτωσεις του ψηφιοποιημένου ίχνους του προπολεμικού οδικού δικτύου και του ίχνους της ιδανικής διαδρομής ελαχίστους κόστους,
- οι διακλαδώσεις (κόμβοι), που εμφανίζονται διαχρονικά στην ίδια περιοχή,
- η διέλευση του ίχνους της ιδανικής διαδρομής ελαχίστου κόστους πλησίον ενδιάμεσων αρχαίων θέσεων

6.1.4. Γεωλογικοί σχηματισμοί – Γεωμορφολογία

Η γεωμορφολογία, λοιπόν, της περιοχής αποδεικνύεται ότι διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο και λειτουργεί διαχρονικά ως σταθερά, όσον αφορά στην κίνηση του ανθρώπου στο χώρο. Η θάλασσα, τα οροπέδια της ενδοχώρας, οι ορεινοί αυχένες και οι ποτάμιες ροές εξυπηρετούν πρωτίστως τη διασύνδεση των επιμέρους θέσεων και την επικοινωνία της περιοχής μελέτης με την πελοποννησιακή ενδοχώρα, τη Λακωνία και την Αρκαδία ή τις ακτές της Αργολίδας και της Λακωνίας. Το ανάγλυφο της παράλιας ζώνης συνδυάζει βραχώδεις ακτές με απότομες κλίσεις, μικρές χερσονήσους, συνεχείς εγκολπώσεις και ευρείες παραλίες. Η ύπαρξη πολλών ασφαλών αγκυροβολίων ενισχύει ακόμη περισσότερο την ούτως ή άλλως συμφερότερη από άποψη εξοικονόμησης ενέργειας κίνηση μέσω της θάλασσας. Το χερσαίο οδικό δίκτυο διαμορφώθηκε κυρίως επί του ασβεστολιθικού υποβάθρου της ενδοχώρας, όπου δεσπόζει το ορεινό συγκρότημα του Πάρνωνα. Τα οροπέδια της ενδοχώρας, οι ορεινοί αυχένες και το εκτεταμένο υδρολογικό δίκτυο αποτέλεσαν τις γεωμορφολογικές εκείνες οντότητες ανάπτυξης ενός εκτεταμένου εσωτερικού δικτύου με εξόδους προς την Αργολίδα, την Αρκαδία και τη Λακωνία.

Στο χάρτη των γεωτεκτονικών ζωνών της Ελλάδας του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, η Κυνουρία σχηματίζεται από τις λεγόμενες “εξωτερικές ελληνίδες” ζώνες, και συγκεκριμένα αυτές της Πίνδου, του Γαβρόβου – Τριπόλεως και του Ιονίου (χάρτης 11)[411]. Η ζώνη Τριπόλεως αναπτύσσεται στο μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής μελέτης. Σημείο τομής με τη Ζώνη της Πίνδου ειναι ο ρούς του ποταμού Βρασιάτη. Η Ζώνη της Πίνδου εντοπίζεται στο βόρειο τμήμα της, από το

[411] Μπορνόβας – Ροντογιάννη – Τσιαμπάου 1983

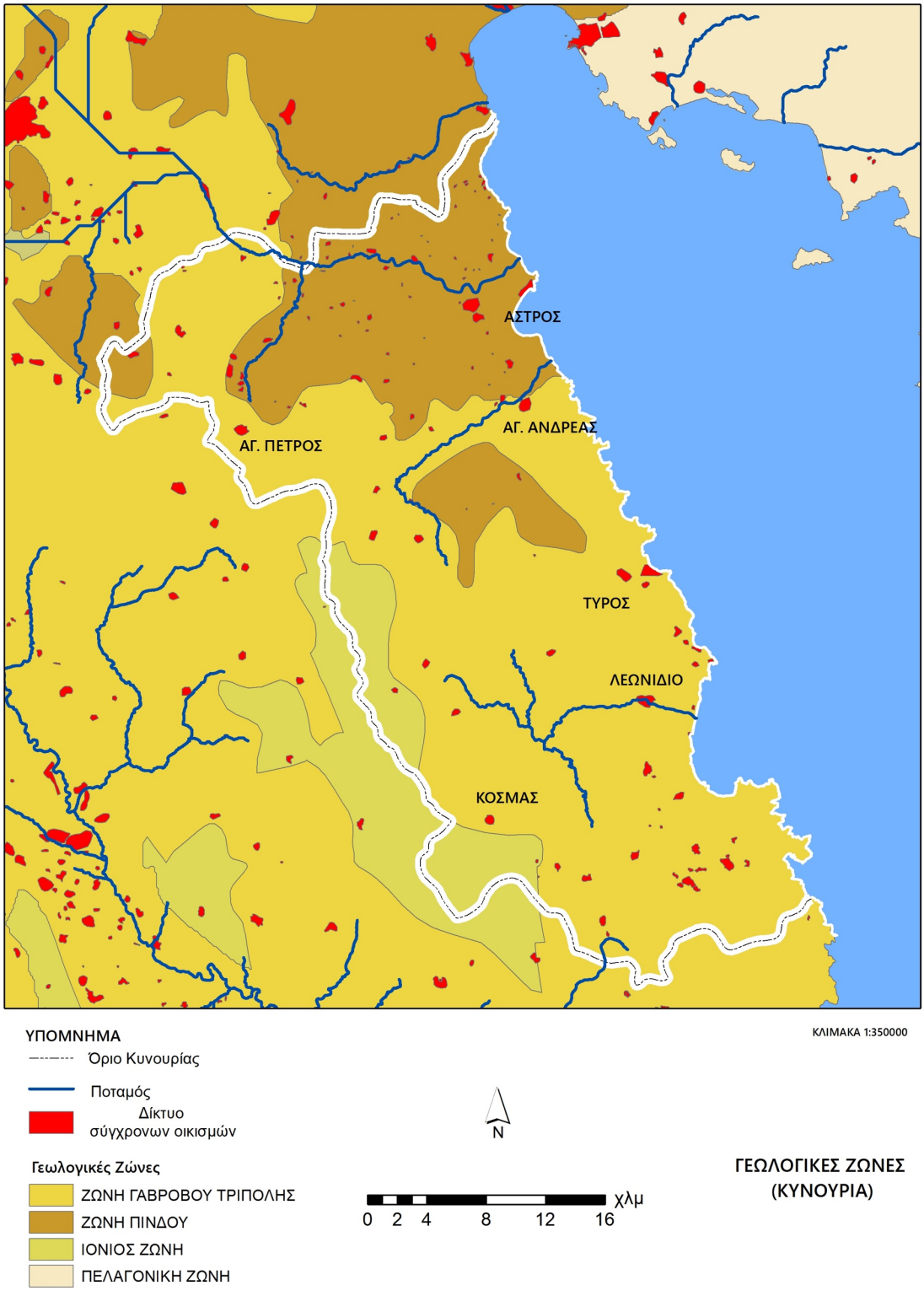

Χάρτης 11: Γεωλογικές Ζώνες

Καστρί στα δυτικά μέχρι τη νοητή γραμμή που ορίζεται από τους οικισμούς του Αγίου Ιωάννη του Κορακοβουνίου και του Αγίου Ανδρέα στα νότια, φθάνοντας μέχρι και τη θάλασσα. Επανεμφανίζεται λίγο νοτιότερα στην περιοχή που ορίζεται σημειακά από το (Ορεινό) Κορακοβουνι, τον Άγιο Παντελεήμονα (Φούσκα) και τον Πραστό. Σημείο τομής των δύο Γεωτεκτονικών Ενοτήτων αποτελεί ο ρους του ποταμού Βρασιάτη. Στα όρια με τη Λακωνία κάνει την εμφάνισή της και η Ιόνιος Ζώνη. Εμφανίζεται στα δυτικά της Καστανίτσας, συνεχίζεται στα δυτικά του Αγίου Βασιλείου, του Παλαιοχωρίου και του Κοσμά, με τη νότια απόληξή της να εντοπίζεται λίγο βορειότερα της Βλισιδιάς.

Τέλος, βασικά χαρακτηριστικά της γεωμορφολογίας της Κυνουρίας είναι οι κλάδοι των τριών κύριων ποταμών της περιοχής, του Τάνου, του Βρασιάτη και του Δαφνώνα, καθώς και τα δύο αλουβιακά πεδία στο βόρειο και το νότιο τμήμα αντίστοιχα. Οι κύριοι κλάδοι των τριών ποταμών περιθέουν και ως εκ τούτου προσδιορίζουν τρεις συγκεκριμένες χωρικές ενότητες, μεταξύ Τάνου και Βρασιάτη, Βρασιάτη και Δαφνώνα και στα νότια του ποταμού Δαφνώνα. Ταυτόχρονα αποτελούν και φυσικές διόδους εκφόρτισης, που ενοποιούν περιοχές εκατέρωθεν της κύριας κοίτης τους, αλλά και των επιμέρους κλάδων τους (λεκάνες απορροής). Ως προς τα αλουβιακά πεδία, το πιο εκτεταμένο βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης, με ενδιάμεσο σχηματισμό τη λιμνοθάλασσα του Μουστού. Στην περιοχή του Λεωνιδίου από τη θέση “Βάλτος” μέχρι και το λιμάνι της Πλάκας βρίσκεται το δεύτερο πιο εκτεταμένο στην περιοχή της Κυνουρίας. Τα πεδία αυτά σχηματίστηκαν από τις αποθέσεις του Τάνου, του ρέματος της Μελιγούς, του Βρασιάτη και του Δαφνώνα. Το παλαιοπεριβάλλον της περιοχής, ειδικά στο πεδίο της Θυρεάτιδος, υπήρξε διαφορετικό από το σημερινό, τουλάχιστον μέχρι τους Ρωμαϊκούς Χρόνους, όπως τεκμηριώνεται από τα πορίσματα γεωλογικών ερευνών[412].

Αν και ο Πάρνων, λοιπόν, στη μικρή κλίμακα αποτελεί τον ενοποιό γεωμορφολογικό σχηματισμό της περιοχής, στον οποίο κυριαρχεί γεωλογικά η ζώνη Γαβρόβου – Τρίπολης, εντούτοις σε μεγαλύτερη κλίμακα και σε επίπεδο γεωλογίας και γεωμορφολογίας υφίστανται και αναμφίλεκτες, δομικού χαρακτήρα διαφοροποιήσεις. Πρόκειται για τις μεσο- και μακροπρόθεσμες δομές, οι οποίες διαδραματίζουν ρόλο καθοριστικό στην ανάλυση και ερμηνεία του ιστορικού χρόνου[413].

Κρατούμενα για τη συνέχεια αποτελούν:

1. Η γεωλογική διάκριση μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος της Κυνουρίας, με σημείο τομής το ρού του ποταμού Βρασιάτη. Κατατάσσονται συμβατικά ως Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν).

[412] Jacobs 1979 (πεδίο Άστρους και Αγίου Ανδρέα)· Ntageretzis 2014 (περιοχή λιμνοθάλασσας Μουστού)

[413] Κατ. σσ. 310-15, 320-22

2. Οι κύριοι κλάδοι των τριών ποταμών στην περιοχή, του Τάνου, του Βρασιάτη και του Δαφνώνα, οι οποίοι προσδιορίζουν χωρικές ενότητες, οι οποίες κατατάσσονται συμβατικά ως Γεωχωρική Ενότητα Α΄ (περιοχή μεταξύ ποταμών Τάνου και Βρασιάτη), Γεωχωρική Ενότητα Β΄ (περιοχή μεταξύ ποταμών Βρασιάτη και Δαφνώνα) και Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ (περιοχή νότια του ποταμού Δαφνώνα).
3. Το ιδιαίτερα δυναμικό περιβάλλον των αλουβιακών πεδίων στην παράλια ζώνη, ο σχηματισμός και η εξέλιξη των οποίων οφείλεται στην αέναη αλληλεπίδραση των ποτάμιων ροών με το θαλάσσιο περιβάλλον από την Προϊστορία μέχρι και τις ημέρες μας.

Ειδικά ως προς την τρίτη επισήμανση, έχει ήδη γίνει αναφορά στην μελέτη της Ολλανδικής Σχολής Τοπογραφήσεων και την γεωαρχαιολογική έρευνα που αυτή ξεκίνησε[414]. Αν και η έρευνα αυτή δεν κατέστη δυνατό να ολοκληρωθεί, με την ανάλυση και μελέτη των δεδομένων από την πληθώρα πυρήνων που ελήφθησαν, εντούτοις στα προκαταρκτικά συμπεράσματα του Jacobs, όπως έχουν διατυπωθεί στην επίσημη γραπτή αναφορά του, υπογραμμίζεται η προοδευτική διαμόρφωση του αλλουβιακού πεδίου στη Θυρεάτιδα[415]. Η σημερινή πεδιάδα του Άστρους, από το Παλιόχανο μέχρι και το Χερρονήσι, είναι αποτέλεσμα των διαρκών προσχώσεων του ποταμού Τάνου, του ρέματος της Μελιγούς και του ποταμού Βρασιάτη, οι δε ασβεστολιθικοί σχηματισμοί του Χερρονησίου και του Νησιού του Παραλίου Άστρους έπαυσαν να είναι νησιά, μόλις κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους[416]. Την ανάλυση του Jacobs ήρθε πρόσφατα να συμπληρώσει η διατριβή του Ntageretzis, με επίκεντρο την περιοχή του Μουστού, γύρω από την οποία έλαβαν χώρα και πυρηνοληψίες. Τα αποτελέσματα αυτών καταδεικνύουν την σταδιακή διαμόρφωση σε βάθος χρόνου του αλουβιακού πεδίου στη παράλια ζώνη της βόρειας Κυνουρίας[417]. Ο συσχετισμός των αποτελεσμάτων των ειδικών αυτών ερευνών με τα αποτελέσματα και τα δεδομένα των αρχαιολογικών ερευνών στην περιοχή ρίχνουν νέο φως και επιτρέπουν ερμηνείες υπό μία νέα πια οπτική, όπως θα καταδειχθεί στις οικείες ενότητες.

[414] Goester 1993, 40-3
[415] Jacobs 1979, 27, 29
[416] Ό.π.
[417] Ntageretzis 2014, 94-106

6.2. Διάταξη αρχαίων θέσεων: Ανάλυση του Προτύπου Κατοίκησης

Κατά την ανάλυση που ακολουθεί, το όνομα "Κυνουρία" προσδιορίζει την περιοχή, στην οποία δεσπόζει το ορεινό συγκρότητα του Πάρνωνα στην ανατολική ακτή της Πελοποννήσου, από τη Ζάβιτσα στα βόρεια μέχρι και τα όρη της Μαδάρας στα νότια. Ο *ἀνατείνων* – κατά την ορολογία του περιηγητή Παυσανία – Πάρνων επιβάλλει την στροφή του βλέμματος προς τον ανοικτό ορίζοντα, προς τον Αργολικό κόλπο και το Μυρτώο πέλαγος. Μοναδική μελέτη που αντιμετωπίζει τις παράλιες θέσεις της Κυνουρίας στο δεδομένο φυσικό τους χώρο, είναι η μονογραφία του Άδωνη Κύρου.

Η προϊστορική περίοδος στην περιοχή της Κυνουρίας μέχρι την υλοποίηση της πρώτης περιόδου του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, ήταν γνωστή κυρίως από επιφανειακές περισυλλογές και ταφικά δεδομένα, για τα οποία, όμως, αγνοούμε τα συγκείμενα. Η ανάλυση πραγματοποιείται στο πλαίσιο της παράδοσης καταχώρισης θέσεων σε καταλόγους, κατά τάξη προσανατολισμού, δηλαδή από τα βόρεια προς τα νότια ή το αντίθετο και στη βάση της ιστορικής τοπογραφίας των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Η χρονολόγηση γίνεται συνήθως κατά γενικές περιόδους ή αναφέρεται συνολικά σε Εποχές.

Τα προβλήματα αυτής της αντιμετώπισης ήδη αναλύθηκαν διεξοδικά. Στο πλαίσιο της περιγραφείσας μεθόδου, η ανάλυση αποσκοπεί στην κατανοήση του προτύπου διασποράς των αρχαίων θέσεων ανα περίοδο και ανίχνευσης των υποκείμενων συστημάτων ή δομών που μπορεί να εξηγούν τα φαινόμενα σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη προοπτική. Κεντρική θέση στην όλη προσπαθεια ερμηνείας κατέχει η ανάλυση των αρχαιοχωρικών και χωρικών δεδομένων με τη χρήση ΣΓΠ επί τη βάσει πρωτογενών και παραγώγων χωρικών δεδομένων, που ήδη περιγράφηκαν (Πίν. 7 & 8 και πίνακες στο Παράρτημα 3) και σε σχέση με τη γενικότερη ιστορική, αρχαιολογική και γεωαρχαιολογική πληροφορία και γνώση.

Κεντρική θέση στην όλη ανάλυση κατέχουν τα πρωτογενή χωρικά και αρχαιοχωρικά δεδομένα. Πρόκειται για τις εξής κλάσεις χαρακτηριστικών:

- Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους
- Γεωλογικά δεδομένα της περιοχής
- Ακτογραμμή
- Υδρολογικό δίκτυο
- Δίκτυο ροών κίνησης
- Αρχαίες θέσεις

Βάσει αυτών και των κατάλληλων διαδικασιών (Πίν. 8 και Παραστημα 3), δημιουργήθηκαν οι εξής παράγωγες στατιστικές επιφάνειες:

- Απόσταση από την ακτογραμμή
- Κλίση του εδάφους
- Υψόμετρο

- Προσανατολισμός
- Συσχέτιση με το γεωλογικό υπόβαθρο
- Απόσταση από το υδρολογικό δίκτυο
- Απόσταση από το δίκτυο ροών κίνησης στην περιοχή

καθώς και πίνακες και στατιστικά διαγράμματα, για λόγους εποπτικής και εύληπτης παρουσίασης δεδομένων και πληροφοριών και πληρότητας της ανάλυσης, η οποία τελικά συνοψίζεται στο εξής σχήμα:

[ΕΠΟΧΗ – ΠΕΡΙΟΔΟΣ]

- Δεδομένα
  Οι αρχαίες θέσεις παρουσιάζονται σε πίνακα και ομαδοποιούνται κατά γεωγραφική τάξη, στη βάση των δύο Γεωτεκτονικών και των τριών Γεωχωρικών Ενοτήτων. Με στιγμές υποδηλώνεται η χρονική διάρκεια χρήσης της κάθε θέσης.
- Παρουσίαση των δεδομένων και πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση
  - Α. (Περιγραφική Ανάλυση)
    - Σε σχέση με Γεωτεκτονικές Ενότητες (Β και Ν)
    - Σε σχέση με Γεωχωρικές Ενότητες (Α΄ - Β΄ - Γ΄)
    - Σε σχέση με τη χρονολογική κατάταξη και χρονική διάρκεια.
  - Β. (Χωρική Ανάλυση)
    - Ψηφιακό Μοντέλο Εδάφους της περιοχής μελέτης, με εικονοστοιχείο διαστάσεων 5Χ5, αποτελεί το βασικό υπόβαθρο της χωρικής ανάλυσης. Από αυτό παράγονται οι αναγκαίες για την περαιτέρω ανάλυση του προτύπου κατοίκησης στατιστικές επιφάνειες, οι οποίες έχουν καταχωρισθεί και παρουσιασθεί αναλυτικά στον πίνακα (8). Με σκοπό την εξέταση των χωρικών χαρακτηριστικών των θέσεων της Κλασικής περιόδου στην περιοχή ενδιαφέροντος, δημιουργούνται πίνακες τιμών για τις συγκεκριμένες σημειακά αποδιδόμενες θέσεις από εικονοστοιχεία των εξής στατιστικών επιφανειών: (α) Κλίσεις, (β) προσανατολισμός, (γ) Γεωλογικό υπόβαθρο, (δ) (ευκλείδεια) Απόσταση από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) (ευκλείδεια) Απόσταση από την ακτογραμμή.
    - Συσχετισμός αρχαίων θέσεων με τη στατιστική επιφάνεια υπολογισμού ορατότητας από θάλασσα. Προσδιορίστηκε πορεία παράλληλη προς την παράκτια ζώνη της Κυνουρίας, από το Φωκιανό μέχρι το Ξηροπήγαδο σε απόσταση περί τα 8 χλμ. από την ακτογραμμή, με σημεία – στάσεις ανά 5 χλμ.. Η τιμή αντιστάθμισματος (offset) ορίστηκε στα +2μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, όσον αφορά στα σημεία-στάσεις.

- Ανάλυση ορατότητας επιχειρήθηκε, επίσης, στο πλαίσιο ανάλυσης και μελέτης του αμυντικού δικτύου, που αναπτύχθηκε στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης κατά τους Κλασικούς και Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους. Η τιμή αντισταθμίσματος για τα σημεία παρατήρησης - εν προκειμένω φυλακεία και ακροπόλεις - ορίστηκε στα 4μ., τιμή χαμηλότερη από το ύψος του φυλακείου στο Βουκολόπυργο και μεγαλύτερη από το σωζόμενο ύψος του ανωφλιού στο φυλακείο του Χαράδρου, ίση με το ανώτατο σωζόμενο ύψος των τειχών της αρχαίας Εύας στη θέση "Ελληνικό" [418]. Για την εικονοψηφίδα του ψηφιακού μοντέλου εδάφους (5.5), που κάθε φορά αναλύεται για ορατότητα, η τιμή αντισταθμίσματος ορίστηκε στα 1,7μ., το ύψος δηλαδή ενός μέσου ανθρώπου. Οι τιμές αυτές αντισταθμίσματος αίρουν το οποιοδήποτε σφάλμα παρουσιάζεται από αστοχίες κατά τη δημιουργία του ψηφιακού μοντέλου εδάφους.
- Χωρική ανάλυση σημειακών δεδομένων (αρχαίων θέσεων), στη βάση της εκτίμησης ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα (kernel). Τα αποτελέσματα της ανάλυσης αναταξινομήθηκαν σε τρεις κατηγορίες (μικρή, μεσαία και μεγάλη) βάσει της μεθόδου των φυσικών διακοπών (natural breaks).
- Χωρική Ανάλυση συγκεκριμένων θέσεων βάσει τις μεθόδου αποτύπωσης ενδείξεων επιφανείας με τη χρηση κινητού τηλεφώνου και εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (kernel).

- Γ. (Γενικές παρατηρήσεις και συστηματοποίηση της πληροφορίας που προέκυψε ως αποτέλεσμα της ανάλυσης που έχει προηγηθεί).

[418] Φάκλαρης 1990, 206 (Χάραδρος), 80 (αρχαία *Εὔα*). Οι μετρήσεις στο φυλακείο του Βουκολόπυργου έγιναν από τον συντάκτη του παρόντος με τη βοήθεια του κ. Χαράλαμπου Μακρή, φύλακα αρχαιολογικών χώρων Κυνουρίας.

6.2.1. Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού

Οι θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία φθάνουν τις 27 και παρουσιάζονται συνολικά στον πίνακα 16. Η περιοδολόγηση ακολουθεί το επικρατούν τριμερές σχήμα, στο οποίο συγχρονίζονται χρονολογικά σχήματα από στρωματογραφημένα ανασκαφικά σύνολα, που λειτουργούν ως σημεία αναφοράς[419].

Α/Α	*ID*	*Γεωλογική ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*ΠΕΙ*	*ΠΕΙΙ*	***ΠΕΙΙΑ***	***ΠΕΙΙΒ***	*ΠΕΙΙΙ*
1	1	Β	Α΄	Χερρονήσι	•	•	•		•
2	2	Β	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα					
3	3	Β	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές		•	•		•
4	10	Β	Α΄	Καστράκι					
5	14	Β	Α΄	Άγιος Στέφανος					
6	17	Β	Α΄	Κάτω Βέρβενα					
7	18	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης					
8	25	Β	Α΄	Κουτρί_Ορ_Μελιγού					
9	74	Ν	Β΄	Σίνα _Πραστού					
10	35	Ν	Β΄	Κόρνιτσα_Βασκίνα		•	•	•	
11	36	Ν	Β΄	Κόρνιτσα_ΙΙ_Βασκίνα					
12	37	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Ν δρόμου)		•	•		
13	38	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β δρόμου)	•	•	•	•	
14	42	Ν	Β΄	Σοχά_Άγ_Δημήτριος		•	•	•	
15	65	Ν	Β΄	Παναγία Βασκίνας		•			
16	43	Ν	Β΄	Καρυά_Πηγή	•	•	•	•	
17	45	Ν	Β΄	Σοβάλα Πραστού		•			
18	47	Ν	Β΄	Τύρος_Κάστρο					
19	51	Ν	Β΄	Παλιοχώρι_Κότρωνι		•	•		
20	52	Ν	Β΄	Γλυππία					
21	55	Ν	Β΄	Τσέρφο_Τυρός_Δρόμος		•	•	•	
22	32	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς					
23	33_1	Ν	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου					
24	63	Ν	Γ΄	Παλαιόκαστρο_Λούτσες					
25	64	Ν	Γ΄	Πούλιθρα_Χερρονήσι	•	•	•	•	
26	61	Ν	Γ΄	Βιγλίτσα	•	•	•	•	•
27	71	Ν	Γ΄	Φωκιανός					

Πίνακας 16: Θέσεις της ΠΕ περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

Από τη γρήγορη ανάγνωσή του προκύπτει ότι η περιοχή κατοικείται αδιάλειπτα κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, αν και με κάποιες διακυμάνσεις. Πρόκειται, ωστόσο, για επιφανειακή εντύπωση, που δε αποδίδει την πραγματική εικόνα, όπως αυτή αποκαλύπτεται στη συνέχεια, μέσα από την ανάλυση των δεδομένων.

[419] Broodmank 2000, εικ. 1· Weiberg 2007, 24 και πίν. 1· Dickinson 2008, 10-11 (τριμερές χρονολογικό σχήμα) και εικ. 1.1, 12-7 (σχετική χρονολόγηση και ακολουθίες πολιστισμικών φάσεων), 17-21 (Απόλυτη χρονολόγηση)· Shelmerdine 2010, 3-7 και πίν.1.1 (σχετική και απόλυτη χρονολόγηση των Αιγαίων πολιτισμών) και 1.2 (Υψηλές και χαμηλές χρονολογήσεις των Αιγαίων πολιτισμών)· Manning 2012, 47-64 και πίν. 2.1 (σχετική χρονολόγηση) και πίνακας 2.2 (Απόλυτη χρονολόγηση)· Cavanagh et al. 2016, κυρίως 40-7 και πίν. 5

6.2.1.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η αρχική, περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 16 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, ήδη έγινε λόγος για την χαράδρα του Βρασιάτη ως ενός σημαντικού φυσικού ορίου στην περιοχή μελέτης[420]. Με σημείο, λοιπόν, αναφοράς το συγκεκριμένο γεωφυσικό σχηματισμό παρατηρείται ότι:

- Από τις 27 θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, οι 8 βρίσκονται στα βόρεια του ποταμού. Πρόκειται για το 30% των γνωστών στην έρευνα θέσεων από την περιοχή ενδιαφέροντος.
- Σε οριακό σημείο βρίσκεται η θέση στο "Νησί" της παραλίας του Αγίου Ανδρέα. Από γεωτεκτονικής απόψεως εντάσσεται στη νότια ζώνη. Από γεωγραφικής, όμως, απόψεως αποτελεί το νότιο άκρο του εκτεταμένου τότε κόλπου, ο οποίος κατά τους ιστορικούς χρόνους έφερε το όνομα "*Θυρεάτης*".
- Οι υπόλοιπες 19 θέσεις έχουν εντοπισθεί στα νότια του συγκεκριμένου γεωφυσικού ορίου, δηλαδή το 70% των γνωστών από την έρευνα μέχρι σήμερα ΠΕ θέσεων στην περιοχή της Κυνουρίας.

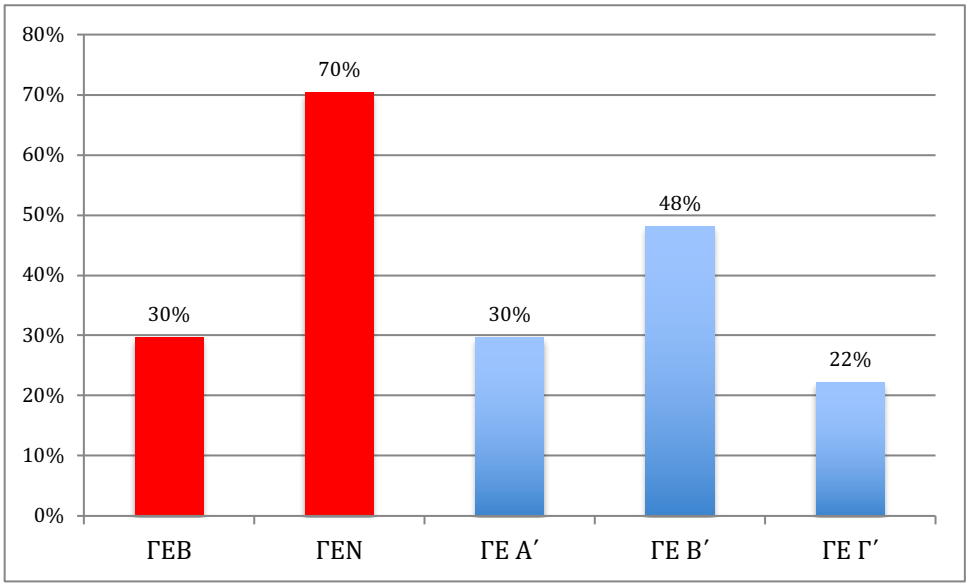

Γραφική παράσταση 4: Ποσοστιαίος υπολογισμός πλήθους αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

Αναφορικά με τις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες, που διαμορφώνονται μεταξύ των κύριων κλάδων των τριών ποταμών στην περιοχή μελέτης παρατηρούνται τα εξής:

- Μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄) εντοπίζονται 8 θέσεις.

[420] Ανωτ. σσ. 145-48 και χάρτης 11

- Στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) εντοπίζονται 13 θέσεις.
- Στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄) εντοπίζονται 6 θέσεις.

Η ποσοστιαία κατανομή υπολογίζεται σε 29%, 48% και 22% αντίστοιχα. Η έκταση καθεμιάς των τριών Γεωχωρικών Ενοτήτων (Α΄, Β΄ και Γ΄), υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετραγωνικά χιλιόμετρα, το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26% επί του συνόλου της εδαφικής έκτασης της περιοχής μελέτης.

Από τα παραπάνω προκύπτουν, επομένως, τα εξής:

- Όσον αφορά στο συσχετισμό της ποσοστιαίας κατανομής των θέσεων στις δύο επιμέρους Γεωτεκτονικές Ενότητες (σημείο αναφοράς είναι ο ποταμός Βρασιάτης) με την ποσοστιαία κατανομή των εδαφών βορείως και νοτίως του ποταμού Βρασιάτη, διαπιστώνεται μία γενική ισορροπία.
- Όσον, όμως, αφορά στο συσχετισμό της ποσοστιαίας κατανομής των θέσεων στις τρεις επιμέρους Γεωχωρικές Ενότητες με το ποσοστό της έκτασης που κάθε μία καταλαμβάνει στο σύνολο της Κυνουρίας, τότε προκύπτει δυσανάλογη σχέση ποσοστίαιας κατανομής θέσεων και έκτασης ως προς τη Γεωχωρική Ενότητα Β΄ (κεντρική Κυνουρία).
- Σχετική ισορροπία διαπιστώνεται ως προς την Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ (Νότια Κυνουρία).

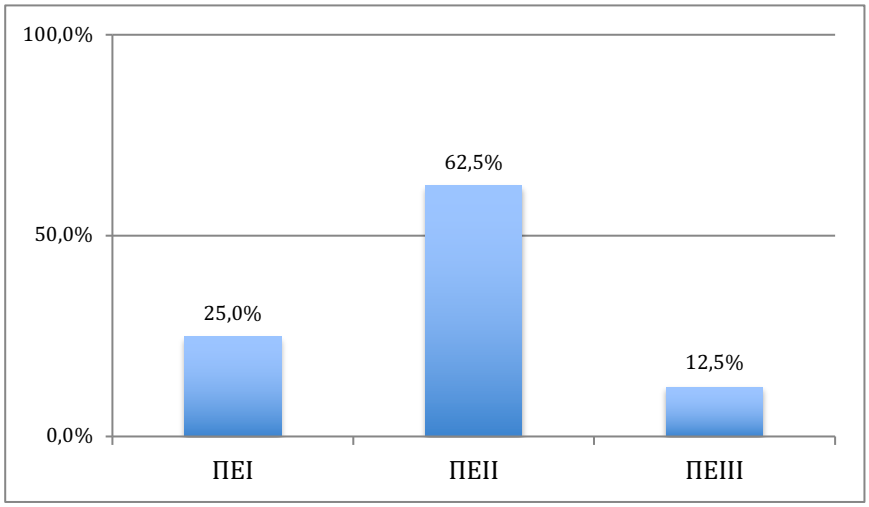

Γραφική παράσταση 5: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων ανά υποπερίοδο κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού

Ως προς την διάρκεια της κατοίκησης, αυτή εκτείνεται καθ' όλη την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Διαπιστώνονται, ωστόσο, διαφορές στην κατανομή των θέσεων τόσο κατά τις γενικές υποπεριόδους (γραφ. παρ. 5), όσο και κατά την περαιτέρω υποπεριοδολόγηση αυτών (γραφ. παρ. 6). Από τις γραφικές αυτές παραστάσεις προκύπτει ότι :

- Οι πρωιμότερες ενδείξεις χρονολογούνται στην ΠΕ Ι περίοδο. Κατά την ΠΕΙΙ παρατηρείται αύξηση, ενώ ανθρώπινη δραστηριότητα διαπιστώνεται και κατά την ΠΕ ΙΙΙ.
- Συγκεκριμένα, σε 6 θέσεις η περισυλλεγείσα κεραμική χρονολογείται στην ΠΕΙ περίοδο, σε 15 στην ΠΕΙΙ και μόλις σε 3 θέσεις μπορεί να χρονολογηθεί στην ΠΕΙΙΙ[421].
- Κατά την ΠΕΙΙ προκύπτει διαφοροποίηση μεταξύ των δύο υπο-περιόδων (ΠΕΙΙΑ και ΠΕΙΙΒ), όπως φαίνεται στη γραφική παράσταση 6.

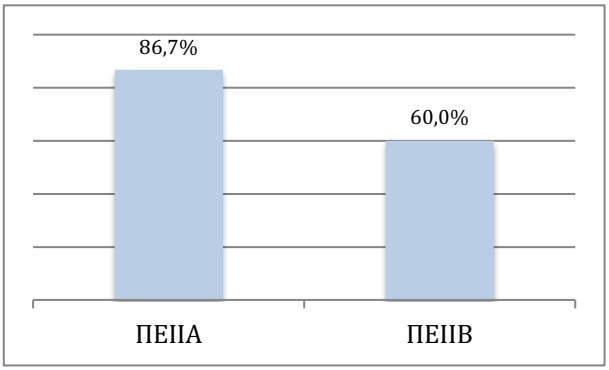

Γραφική παράσταση 6: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την ΠΕΙΙ περίοδο

Το μεγαλύτερο ποσοστό των θέσεων χρονολογείται στην ΠΕΙΙΑ περίοδο, ενώ στη δεύτερη φάση της ΠΕΙΙ το ποσοστό μειώνεται. Σε απόλυτους αριθμούς οι αρχαίες θέσεις περιορίζονται από 13 σε 9, ποσοστιαία μείωση που αγγίζει το 27%.

Β.1. Όσον αφορά στη χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης και από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή, διαπιστώνεται η ύπαρξη δύο συγκεντρώσεων σημείων – αρχαίων θέσεων. Η πρώτη εκτείνεται δυτικά της ακτογραμμής σε απόσταση που αγγίζει τα 3 χλμ. Στη ζώνη αυτή εντοπίζονται 12

[421] Μόλις σε μία εξ αυτών η ΠΕΙΙΙ χρονολόγηση μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής, καθώς πρόκειται για χαρακτηριστική κεραμική. Φάκλαρης 1990, 66 (σχ. 23.1) και 67 (σχ. 25)

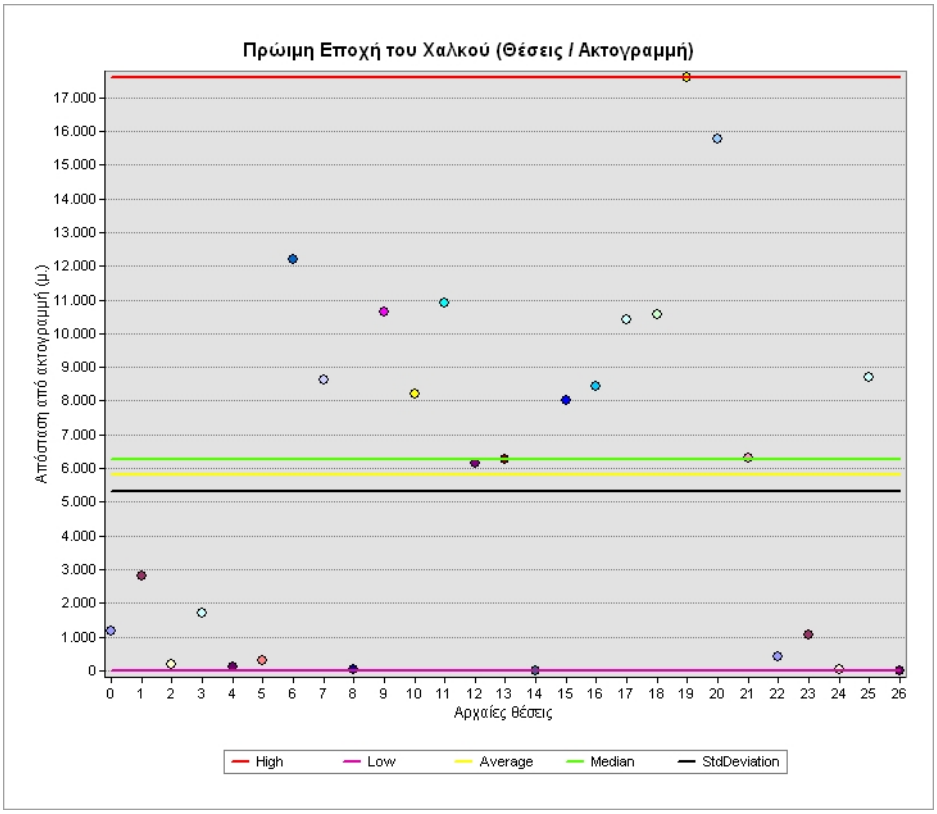

Γραφική Παράσταση 7: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με την ακτογραμμή

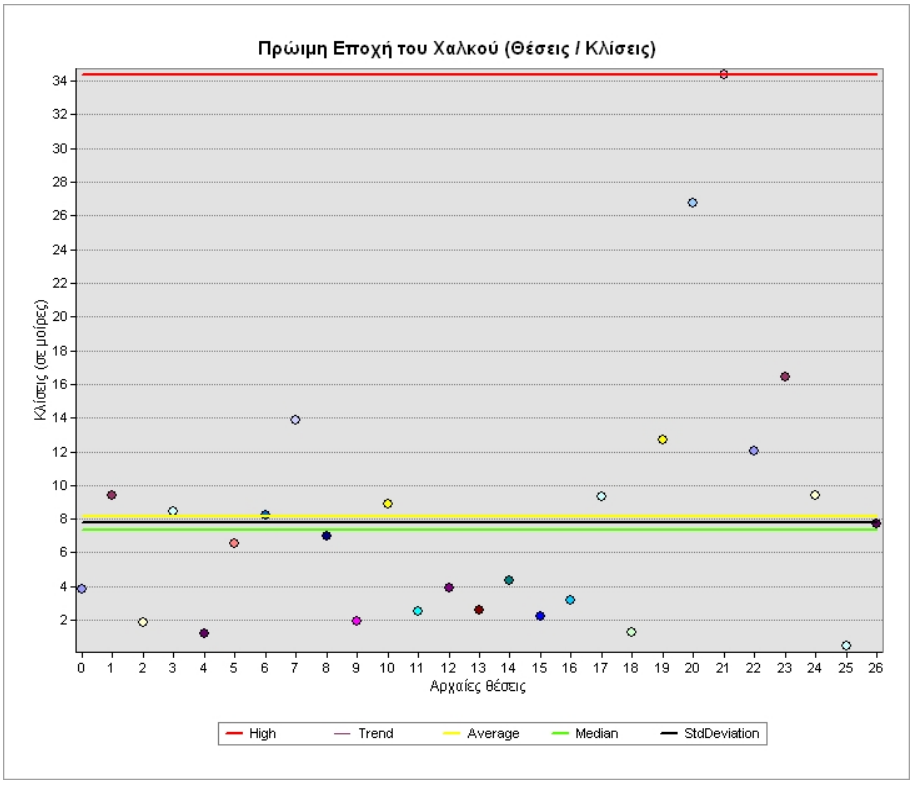

Γραφική Παράσταση 8: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με τις κλίσεις του εδάφους

θέσεις από τις οποίες οι 8 σχεδόν επί της ακτογραμμής. Η δεύτερη συγκέντρωση εντοπίζεται σε απόσταση μεταξύ 5,5 και 11,3 χλμ και περιλαμβάνει 13 θέσεις, ενώ 2 μόλις θέσεις βρίσκονται σε απόσταση άνω των 11 χλμ. από την ακτογραμμή με την μέγιστη απόσταση να αγγίζει τα 18 χλμ. (Γλυππία).

Η τυπική απόκλιση (5,3 χλμ.), ελάχιστα μικρότερη τόσο από το μέσο όρο τιμών (5,8χλμ.), όσο και από τη μέση τιμή (6,2χλμ.) και η εγγύτητα των τιμών μεταξύ τους καταδεικνύει ότι δεν υφίστανται μεγάλες διακυμάνσεις ή ακραίες τιμές (γραφ. παρ. 7). Η μετάβαση από την παράκτια ζώνη στην ορεινή ενδοχώρα είναι μεν απότομη, αλλά η μεταξύ τους απόσταση μικρή. Σε αυτές τις δύο ζώνες εντοπίζονται οι δύο σημειακές συγκεντρώσεις.

- Ως προς την κλίση του εδάφους, πλην 3 θέσεων οι υπόλοιπες εντοπίζονται σε περιοχές με κλίση μέχρι 15°. Σε 12 από αυτές, η κλίση του εδάφους δεν ξεπερνά τις 5°, 9 βρίσκονται μεταξύ 6° και 10° και μόλις 3 μεταξύ 10° και 15°. Η ανώτατη τιμή εντοπίζεται στο Σπήλαιο Σίντζας (34,37°) και η κατώτατη στη θέση "Βιγλίτσα" (0,468°). Η σύγκλιση του μέσου όρου τιμών (8,165°), της μέσης τιμής (7,355°) και της τυπικής απόκλισης (7,8°) καταδεικνύει την έλλειψη έντονων διακυμάνσεων ή ακραίων τιμών (γραφ. παρ. 8) παραπέμπει, επομένως, σε επιλογή τόπων με ήπια κλίση.
- Ως προς το υψόμετρο, οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε δύο ζώνες. Συγκεκριμένα, 11 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 0 και 150μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν, και 12 θέσεις μεταξύ 700 και 900μ., δηλαδή στην καρδιά του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα. Μόλις 3 θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο μεταξύ 400 και 600μ.. Η θέση με το χαμηλότερο υψόμετρο εντοπίζεται στα 5,9 μ., ενώ εκείνη με το μεγαλύτερο υψόμετρο στα

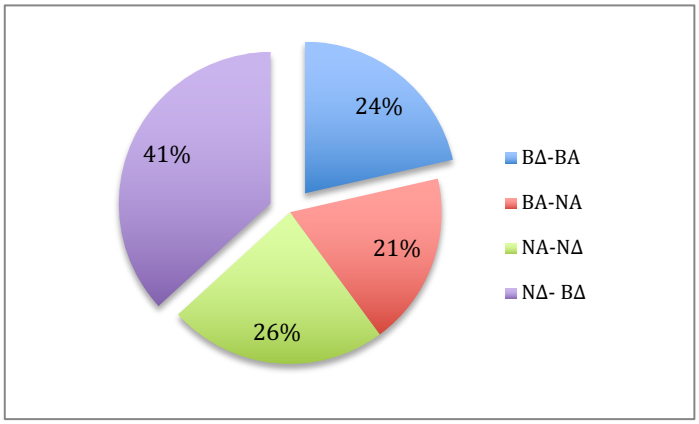

Γραφική Παράσταση 9: Ποσοστιαία κατανομή των θέσεων της Πρώιμης Εποχή τους Χαλκού στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect)

884μ. Η μέση τιμή υψομέτρου (622μ.), ο μέσος όρος (453μ.) και η τυπική απόκλιση (365μ.) παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφοροποίηση σε σχέση με τις μεταβλητές που έχουν ήδη εξεταστεί. Το γεγονός αντικατοπτρίζει ακριβώς την μεγαλύτερη διακύμανση τιμών, σε τελική ανάλυση την ένταση του αναγλύφου στην περιοχή,

με την απότομη υψομετρική διαφοροποίηση μεταξύ παράλιας ζώνης και ορεινής ενδοχώρας (γραφ. παρ. 10).

- Ως προς τον προσανατολισμό των θέσεων (γραφ. παρ. 9) δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιος κανόνας. Οι αρχαίες θέσεις ισοκατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) σε τέσσερις ομάδες (1:ΒΔ-ΒΑ, 2:ΒΑ-ΝΑ, 3:ΝΑ-ΝΔ, 4: ΝΔ-ΒΔ) ανά 6, με μοναδική εξαίρεση την ομάδα προσανατολισμού (4), που περιλαμβάνει 7 αρχαίες θέσεις (Παράρτημα 3, πίν. 45)
- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού εντοπίζονται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών [ασβεστόλιθος, ψαμμίτης, φλύσχης (Παράρτημα 3, πίν. 45)].
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι 11 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου και μόλις 2 θέσεις από κύριο κλάδο, όπως και από πηγάδια ή πηγές.

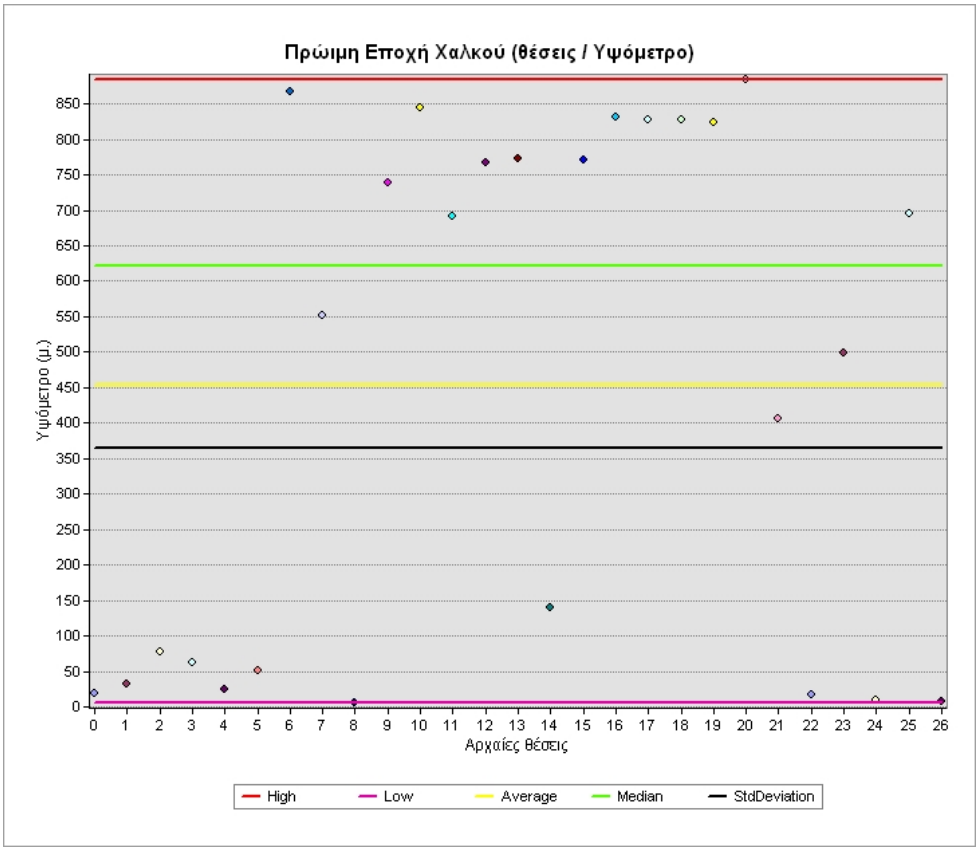

Γραφική Παράσταση 10: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού με το υψόμετρο

Β.2. Σε δεύτερο επίπεδο, επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των ΠΕ θέσεων από την θάλασσα[422]. Από το χάρτη 26 (Παράρτημα 2 και 3 πίν. 38) συνάγεται ότι το σύνολο των τοποθεσιών της παράλιας ζώνης είναι ορατό από κάποιον που ταξιδεύει με

[422] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας).

πλοίο, στην κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ στον Αργολικό κόλπο (9 από τις συνολικά 27 θέσεις ή ποσοστό 33,3%).

Β.3. Από την εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) των θέσεων στην περιοχή μελέτης προκύπτει πως αρχικά εγκατάσταση (ΠΕΙ) εντοπίζεται στις νησίδες στην είσοδο του μετέπειτα Θυρεάτη κόλπου, στον κόλπο του Λεωνιδίου, στο οροπέδιο της Παλιόχωρας και στο ύψωμα "Βιγλίτσα" (χάρτης 12). Κατά την επόμενη περίοδο αναδεικνύεται ο χώρος της Γεωλογικής Ενότητας (Ν) (=Γεωχωρική Ενότητα Β΄), κυρίως η περιοχή των οροπεδίων της ενδοχώρας. Εκεί υπολογίζεται και η μεγαλύτερη πυκνότητα θέσεων. Ο νότιος χώρος σχεδόν ενοποιείται με συνδετικό σημείο τη θέση "Βιγλίτσα". Στην ΠΕΙΙΙ περίοδο η κατοίκηση περιορίζεται στις τότε νησίδες της παράκτιας ζώνης του βόρειου τμήματος και ίσως στη θέση "Βιγλίτσα".
Επιπλέον, μέσω ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης (Τακτική Ελαχίστων Τετραγώνων)[423] 150 τυχαίων σημείων διαπιστώθηκε η εξάρτηση - συσχετισμός της πυκνότητας θέσεων, ως εξαρτημένης μεταβλητής με την ανεξάρτητη μεταβλητή του υψομέτρου (πίν. 17).

Variable	Coefficient [a]	StdError	t-Statistic	Probability [b]	Robust_SE	Robust_t	Robust_Pr [b]
Intercept	0,302265	0,038772	7,795912	0,000000*	0,036411	8,301451	0,000000*
EH_DEM:AOI_P	-0,000144	0,000047	-3,066078	0,002585*	0,000041	-3,529218	0,000565*

Πίνακας 17: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης. Ο αστερίσκος στις τιμές προσδιορίζει το στατιστικά σημαντικό.

Β.4. Τα παραπάνω έρχεται να συμπληρώσει περαιτέρω η ανάλυση που επιχειρήθηκε με τη μέθοδο Γεωαναφοράς Επιφανειακών Ενδείξεων με χρήση κινητού τηλεφώνου και Ανάλυση Πυκνότητας (με πυρήνα)[424]. Τα δεδομένα που αναλύθηκαν προέρχονται από τις θέσεις "Χερρονήσι", "Χερρονήσι" Πουλίθρων, "Σίνα" Πραστού, "Βιγλίτσα", "Άγιος Δημήτριος" Σοχάς και "Κόρνιτσα" Βασκίνας. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται στον πίνακα 18:

Α/Α	*Θέση*	*Πλήθος Οστράκων*	*Έκταση (τμ)*	*Δείκτης πυκνότητας*	*Χρονικό εύρος*
1.	Βιγλίτσα	1296	3800	0,34	ΠΕΙ/ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ/ΠΕΙΙΙ(;)
2.	Φωκιανός	899	1560	0,57	ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ
3.	Χερρονήσι Πουλίθρων	820	5800	0,14	ΠΕΙ/ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ
4.	Χερρονήσι	347	6730	0,05	ΠΕΙ/ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΙ
5.	Σίνα Πραστού	222	10500	0,02	ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ

[423] Για την γραμμική παλινδρόμηση βλ. Smith et al. 2015, 388-98
[424] Βλ. ανωτ. σσ. 115-17

6.	Άγ. Δημήτριος Σοχάς	149	3400	0,04	ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ
7.	Κόρνιτσα	81	7200	0,01	ΠΕΙΙΑ/ΠΕΙΙΒ

Πίνακας 18: Εφαρμογή της μεθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων με χρήση κινητού τηλ. και εκτίμησης πυκνότητα με πυρήνα σε θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία. Ο δείκτης επιφανείας προκύπτει από τη διαίρεση του πλήθους οστράκων με τα τμ επιφανείας που καλύπτουν.

Οι συγκεκριμένες θέσεις εντοπίζονται τόσο στην παράκτια ζώνη, όσο και στην ορεινή ενδοχώρα. Από τον αριθμό των οστράκων δεν προκύπτει κάποια ιεράρχηση, όσον αφορά στη χωροθέτηση σε κάθε μία από τις ζώνες αυτές. Δεν αρκεί, ωστόσο, μόνο το πλήθος των οστράκων ως ερμηνευτική μεταβλητή. Η πραγματική εικόνα αποκαλύπτεται μόνον όταν ο αριθμός των οστράκων συνεξετασθεί με την έκταση την οποία αυτά καλύπτουν. Ο σχετικός δείκτης πυκνότητας παρουσιάζεται στην πέμπτη στήλη του πίν. 18. Ακόμη και έτσι, όμως, το αποτέλεσμα δεν μεταβάλλεται.

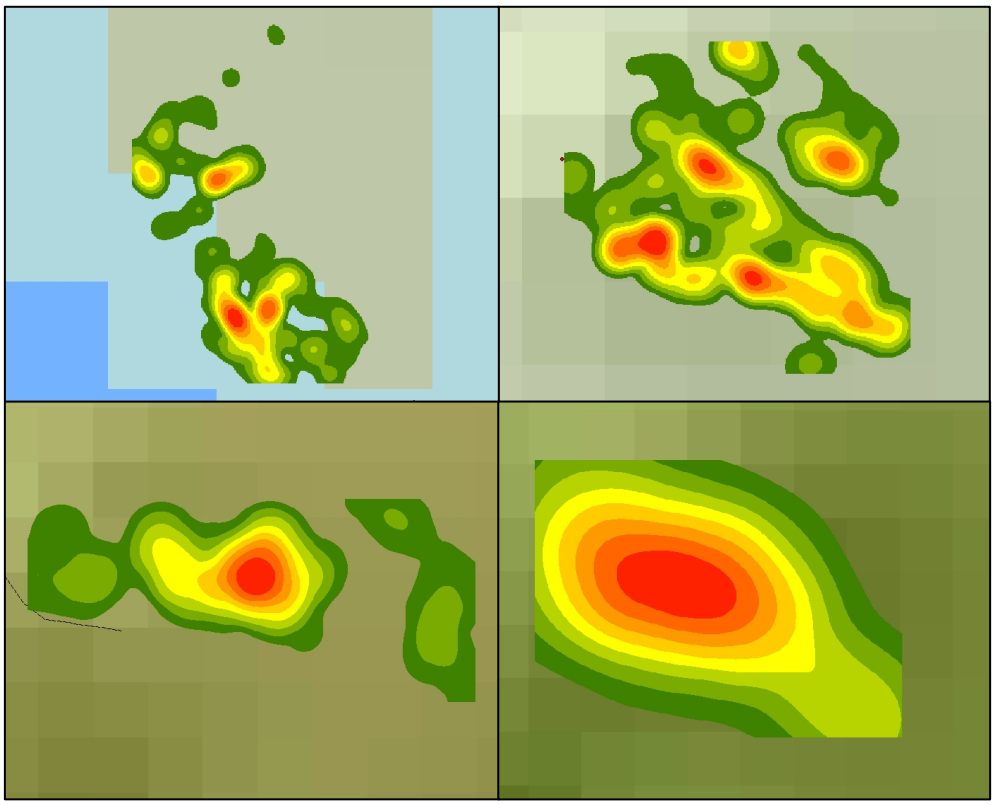

Εικόνα 2: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητα (με πυρήνα/kernel) σημειακών ενδείξεων επιφανείας (οστράκων). Από την ανάλυση προκύπτει σαφής διφοροποίηση μεταξύ των θέσεων της ενδοχώρας και των παραλίων (εικ. Α: Φωκιανό, Β.Χερρονήσι Β. Κυνουρίας, (παράκτια ζώνη), Γ. Βιγλίτσα και Δ. Σίνα Πραστού (ορεινή ενδοχώρα).

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

- Για καμία από τις παραπάνω θέσεις δεν υπάρχουν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Ακόμη και στο Χερρονήσι, στη βόρεια Κυνουρία, η ανασκαφική διερεύνηση έφερε στο φως μόνο κεραμική, όπως συνέβη και κατά την παρακολούθηση

εκσκαφικών εργασιών ανέγερσης ξενοδοχειακής μονάδας στο Χερρονήσι των Πουλίθρων. Γενικά, οι θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, όπου εντοπίσθηκαν ή κατέστη δυνατός ο επανεντοπισμός τους, προσδιορίζονται ως τέτοιες μόνο από την επιφανειακή συγκέντρωση κεραμικής.

- Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα, ωστόσο, αναφορικά με τα υλικά δομής που χρησιμοποιούνταν, υπήρξε η μάζα πηλού, από το ύψωμα "Βιγλίτσα", που σώζει ίχνη – αποτυπώματα από την ξυλοδεσιά των τοίχων της ξύλινης κατοικίας – καλύβας, που υπήρχε στην συγκεκριμένη θέση.
- Οι συγκεντρώσεις αυτές κεραμικής εντοπίζονται σε βραχώδη και συνεκτικά εδάφη (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης). Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο Χερρονήσι, το Χερρονήσι Πουλίθρων και το Φωκιανό, το έδαφος είναι βραχώδες και έχει απογυμνωθεί εξαιτίας της διάβρωσης που προκαλείται από τα όμβρια ύδατα.
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά η κατοίκηση σε όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνιδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα.
- Οι θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού συγκεντρώνονται είτε επί των νησίδων στην παραλία της βόρειας Κυνουρίας ("Νησί" Παραλίου Άστρους και Χερρονήσι), είτε επί των ασβεστολιθικών χερσονήσων στην παράκτια ζώνη (για παράδειγμα "Νησί Αγίου Ανδρέα", Χερρονήσι Πουλίθρων, Φωκιανό) ειτε επί υψωμάτων (για παράδειγμα "Σίνα" Πραστού, "Κοτρώνι" Παλαιοχωρίου, "Βιγλίτσα", Καρυά) ή χθαμαλών εδαφών (για παράδειγμα Άγιος Ιωάννης Παλιόχωρας, Άγιος Δημήτριος Σοχάς, Κόρνιτσα) στα ενδότερα της Κυνουρίας, στα οροπέδια που αναπτύσσονται στην καρδιά του Πάρνωνα.
- Ως προς το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, και συγκεκριμένα το *Θυρεάτη* κόλπο, προκύπτει από γεωαρχαιολογικές μελέτες ότι η ενσωμάτωση του "Νησιού" και του Χερρονησίου στην ακτογραμμή έγινε κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Κατά την πρώιμη περίοδο που εξετάζεται στο παρόν κεφάλαιο, οι εν λόγω ασβεστολιθικοί σχηματισμοί θα ήταν μικρά νησιά στην είσοδο ενός κόλπου. Το γεγονός ότι μέχρι τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους, δεν υπάρχουν αρχαίες θέσεις στα πεδία του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα αποτελεί την επιβεβαίωση της άποψης που διατυπώνεται από το Jacobs στη σχετική αναφορά του[425]. Αν ληφθούν δε υπόψη και τα δεδομένα για την ευστατική άνοδο της στάθμης της θάλασσας, που κατά την 3η χιλιετία υπολογίζεται σε -10μ. σε σχέση με τη σημερινή στάθμη[426], και την ύπαρξη της λιμνοθάλασσας του Μουστού, που χωρίζει το πεδίο του Άστρους από εκείνο του Αγίου Ανδρέα, τότε συνάγεται ότι κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού το

[425] Goester 1993, 40-3· Jacobs 1979, 27, 29
[426] Van Andels και Runnels 1987, 53-5, 82 (χάρτης 14)

περιβάλλον στην περιοχή της μετέπειτα Θυρεάτιδος θα ήταν διαφορετικό από αυτό που αντικρίζει ο σημερινός επισκέπτης. Ο μετέπειτα *Θυρεάτης* κόλπος θα ήταν ευρύτερος σε σχέση με σήμερα και θα επεκτεινόταν στα δυτικά του "Νησιού" και του Χερρονησίου. Τέλος, η αλληλεπίδραση της θάλασσας με τις ποτάμιες ροές θα είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση αβαθών λιμνών ή ελωδών εκτάσεων κατά μήκος της τότε ακτογραμμής.

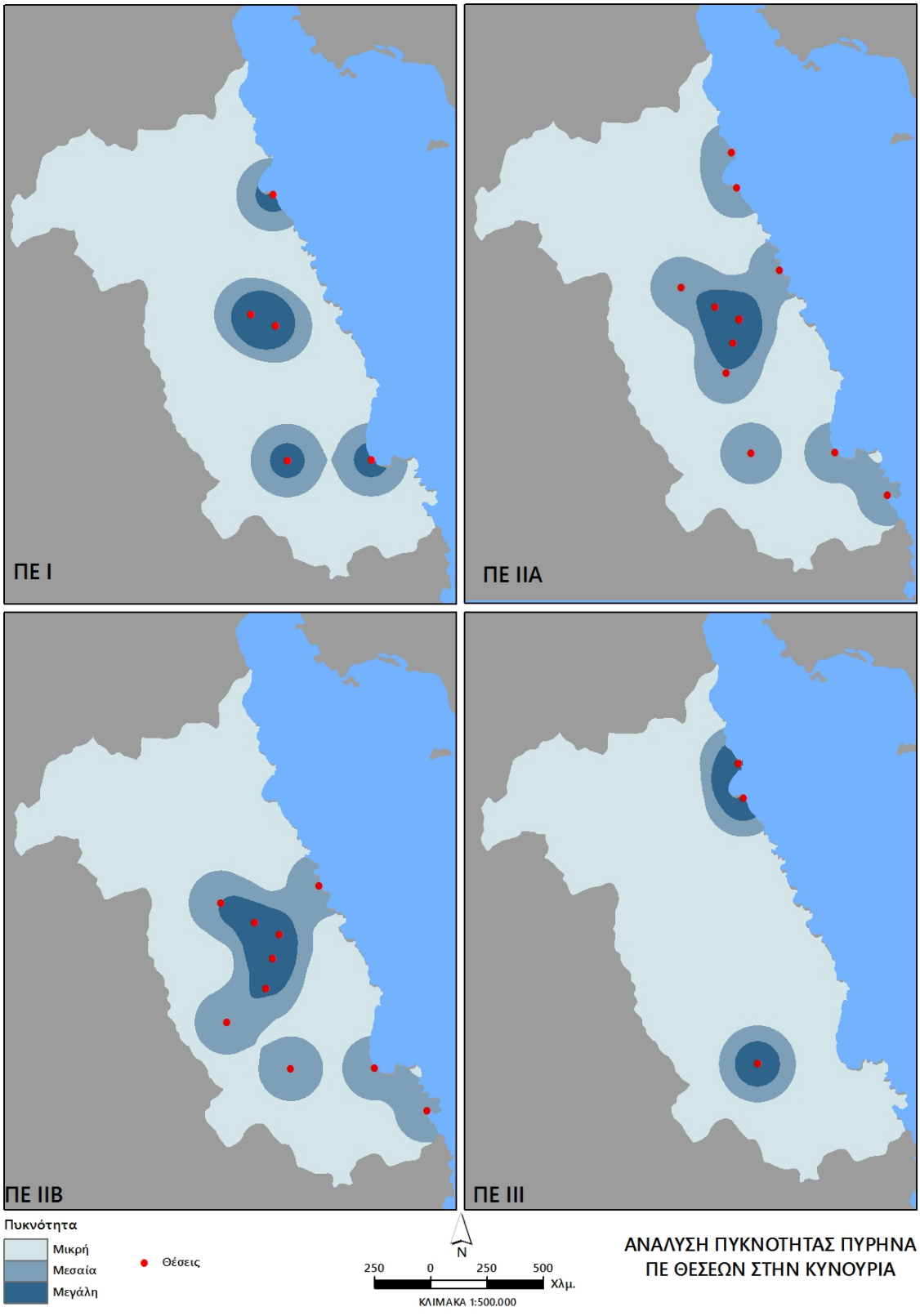

Χάρτης 12: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα κατά την ΠΕ περίοδο

Α/Α	ID	Γεωτεκτονική ενότητα	Γεωχωρική ενότητα	Θέση	ΥΕ	ΥΕΙ	ΥΕΙΙ	ΥΕΙΙΑ	ΥΕΙΙΒ	ΥΕΙΙΙ	ΥΕΙΙΙΑ	ΥΕΙΙΙΑ1	ΥΕΙΙΙΑ2	ΥΕΙΙΙΒ	ΥΕΙΙΙΒ1	ΥΕΙΙΙΒ2	ΥΕΙΙΙΓ	ΥΕΙΙΙΓ Πρώψη	ΥΕΙΙΙΓ Μέση
1	1	Β	Α΄	Χερρονήσι						•									
2	2	Β	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα						•									
3	3	Β	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές			•	•		•	•			•					
4	5	Β	Α΄	Εύα_Τειχιό	•														
5	10	Β	Α΄	Καστράκι	•														
6	17	Β	Α΄	Κάτω Βέρβενα	•														
7	18	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης						•	•		•						
8	27	Β	Α΄	Πλατάνα						•	•		•						
9	97	Ν	Α΄	Παλιομέτοχο_Άστρος	•												•		
10	34	Ν	Β΄	Κοτρώνι_Βασκίνα						•	•		•	•			•		•
11	35	Ν	Β΄	Κόρνιτσα_Βασκίνα	•														
12	37	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Ν)										•		•	•	•	
13	38	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β)						•	•	•	•						
14	40	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Νεκρ	•														
15	41	Ν	Β΄	Σοχά_Σκάλωμα						•	•		•	•	•	•	•	•	
16	45	Ν	Β΄	Σοβάλα Πραστού						•	•			•					
17	49	Ν	Β΄	Παλιοχώρι_Νεκρ_Ι		•	•	•	•	•	•		•	•					
18	50	Ν	Β΄	Παλιοχώρι_Νεκρ_ΙΙ		•	•	•	•	•	•			•					
19	55	Ν	Β΄	Τσέρφο_Τυρός_Δρόμος			•		•	•	•	•	•	•	•	•			
20	65	Ν	Β΄	Παναγία Βασκίνας	•														
21	74	Ν	Β΄	Σίνα _Πραστού										•		•			
22	32	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς			•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	
23	32_3	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Μάκρος_Ι			•		•	•							•	•	
24	32_4	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ	•														
25	33_1	Ν	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου			•		•	•	•		•	•	•	•	•		•
26	51	Ν	Γ΄	Παλιοχώρι_Κοτρώνι						•									
27	52	Ν	Γ΄	Γλυππία															

Πίνακας 19: Θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

6.2.2. Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού - Τα δεδομένα

Οι θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Κυνουρία φθάνουν τις 27 και παρουσιάζονται περιγραφικά στον πίνακα 19. Μετά το κενό του τέλους της Πρώιμης και τα πενιχρά δεδομένα της Μέσης Εποχής του Χαλκού, που δεν επιτρέπουν περαιτέρω ανάλυση στην παρούσα χρονική φάση, η περιοχή ξανακατοικείται κατά τους Υστεροελλαδικούς Χρόνους[427]. Σε απόλυτα αριθμητικά μεγέθη, η κατάσταση είναι ίδια με αυτήν της ΠΕ περιόδου και συγκεκριμένα της περιόδου της μέγιστης εξάπλωσης (ΠΕΙΙ). Επισημαίνεται εκ των προτέρων η σύμπτωση του αριθμού των θέσεων κατά τις δύο περιόδους και το γεγονός ότι το νότιο πάλι τμήμα της Κυνουρίας αποτελεί τον κεντρικό χώρο κατοίκησης.

6.2.2.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η αρχική, περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 19 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις (γραφ. παρ. 11):

Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη (Γεωτεκτονική Ενότητα Β.) παρατηρείται ότι:

- Από τις 27 θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, οι 9 βρίσκονται στα βόρεια του ποταμού. Πρόκειται για το 33% των γνωστών στην έρευνα θέσεων από την περιοχή της Κυνουρίας.

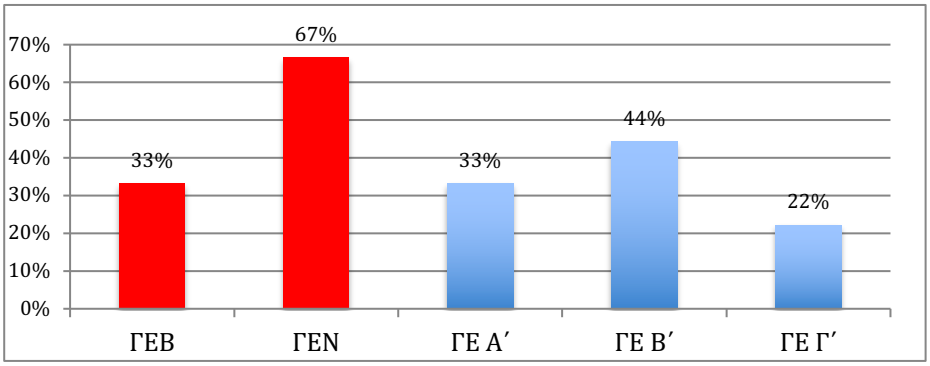

Γραφική παράσταση 11: Ποσοστιαίος υπολογισμός έκτασης με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

- Οριακός είναι ο χαρακτήρας της θέσης στο "Νησί" της παραλίας του Αγίου Ανδρέα. Από γεωτεκτονικής απόψεως εντάσσεται στη νότια ζώνη. Από

[427] Διαγνωστικά όστρακα στο "Νησί" του παραλίου Άστρους (Φάκλαρης 1990, 67, σχ. 25. Πρβλ., ωστόσο, με Rutter 1983). Από τα Κάτω Βέρβαινα και Μαρμαράλωνα προέρχονται κάποια χονδροειδή όστρακα, Φάκλαρης 110, 113-15. Η Goester (1993, 99) αναφέρει ένα μόλις όστρακο από το Καστράκι. Από τις επί ένδεκα έτη έρευνές μας στην περιοχή δεν εντοπίστηκαν ΜΕ όστρακα. Σημειωτέον ότι όστρακα θεωρούμενα ΠΕ απεδείχθη ανασκαφικά ότι ανήκουν σε κεραμικό τύπο των ΥΕ χρονων, κατ. σημ. 435 και 503. Για τη χρονολόγηση κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού βλ. Broodbank 2000, εικ. 1· Manning et al. 2006· Dickinson 2008, 10-11 (τριμερές χρονολογικό σχήμα) και εικ. 1.1, 12-7 (σχετική χρονολόγηση και ακολουθίες πολιστισμικών φάσεων), 17-21 (Απόλυτη χρονολόγηση)· Shelmerdine 2010, 3-7 και πίν.1.1 (σχετική και απόλυτη χρονολόγηση των Αιγαίων πολιτισμών) και 1.2 (Υψηλές και χαμηλές χρονολογήσεις των Αιγαίων πολιτισμών)· Manning 2012, 47-64 και πίν. 2.1 (σχετική χρονολόγηση) και πίνακας 2.2 (Απόλυτη χρονολόγηση).

γεωγραφικής, όμως, απόψεως αποτελεί το νότιο άκρο του εκτεταμένου κόλπου που υπήρχε στην περιοχή.

- Οι υπόλοιπες 19 θέσεις έχουν εντοπισθεί στα νότια του συγκεκριμένου γεωφυσικού ορίου, δηλαδή το 67% των γνωστών από την έρευνα μέχρι σήμερα θέσεων στην περιοχή της Κυνουρίας.

Η ποσοστιαία κατανομή υπολογίζεται σε 33%, 44% και 22% αντίστοιχα. Αντίστοιχα, η έκταση καθεμιάς των τριών ενοτήτων, υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετραγωνικά χιλιόμετρα, το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Από τα παραπάνω προκύπτουν, επομένως, τα εξής:

- Από το συσχετισμό της ποσοστιαίας κατανομής των θέσεων στις δύο επιμέρους Γεωτεκτονικές Ενότητες (σημείο αναφοράς είναι ο ποταμός Βρασιάτης) με την ποσοστιαία κατανομή των εδαφών βορείως και νοτίως του ποταμού Βρασιάτη, διαπιστώνεται μία γενική ισορροπία.
- Το αυτό ισχύει και όσον αφορά στο συσχετισμό της ποσοστιαίας κατανομής των θέσεων στις τρεις επιμέρους γεωχωρικές ενότητες με το ποσοστό της έκτασης που οι τελευταίες καταλαμβάνουν. Η σχέση ποσοστιαίας κατανομής θέσεων και έκτασης των επιμέρους Γεωχωρικών Ενοτήτων είναι ισορροπημένη όσον αφορά στην Ενότητα Α΄, ενώ μικρή απόκλιση παρουσιάζεται σε σχέση με τις ενότητες Α΄ και Γ΄.

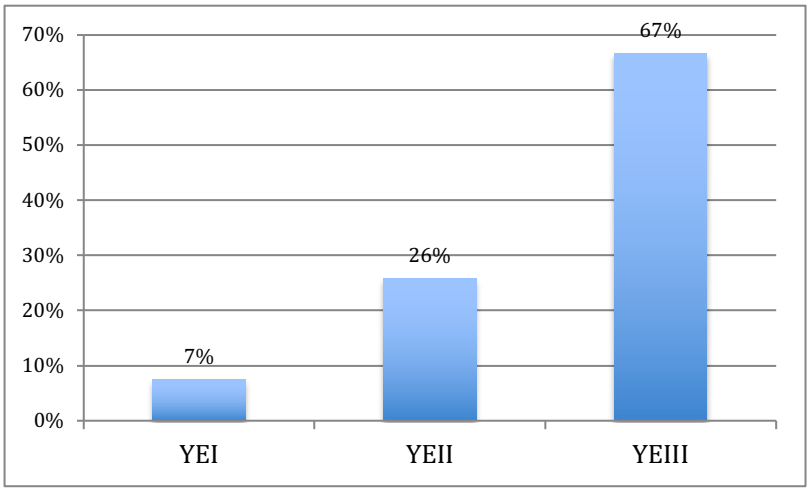

Γραφική παράσταση 12: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων ανά υποπερίοδο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού

Η κατοίκηση στην περιοχή διαρκεί μέχρι την πρώιμη φάση της YEIIIΓ περιόδου, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Οι διαφοροποιήσεις ως προς την κατανομή των θέσεων κατά τις γενικές υποπεριόδους (γραφ. παρ. 12) και κατά την περαιτέρω υποπεριοδολόγηση αυτών (γραφ. παρ. 13) είναι σημαντικές. Οι πρωιμότερες ενδείξεις χρονολογούνται στη μετάβαση από την YEI στην YEII περίοδο, οπότε παρατηρείται σημαντική αύξηση. Η ένταση της κατοίκησης κορυφώνεται κατά την YEIII.

Συγκεκριμένα, σε 2 θέσεις η περισυλλεγείσα κεραμική χρονολογείται στην ΥΕΙ περίοδο, σε 7 στην ΥΕΙΙ και σε 18 στην ΥΕΙΙΙ.

Οι διαφοροποιήσεις στο πλαίσιο των επιμέρους υπο-περιόδων της καθόλου Υστεροελλαδικής περιόδου παρουσιάζονται στο πίν. 13. Αναλυτικότερα, διαπιστώνονται τα εξής:

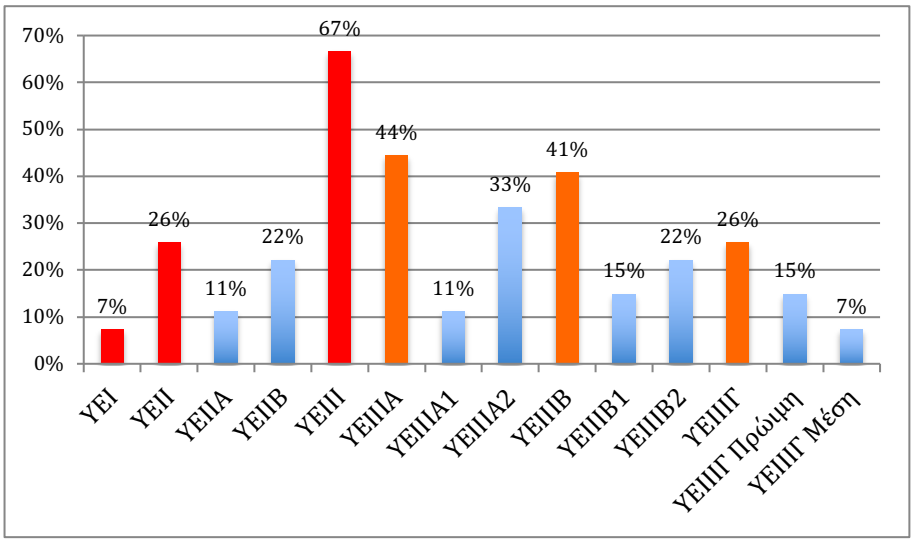

Γραφική παράσταση 13: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού

- Η τάση ανάπτυξης θέσεων από την ΥΕΙ στην ΥΕΙΙΑ είναι αυξητική. Η άυξηση των θέσεων κατά την ΥΕΙΙ είναι κατακόρυφη. Σε αυτήν μπορεί να συνυπολογισθεί και η παρουσία κατά την ΥΕΙ, καθόσον ακόμη και τα λιγοστά αρχαιολογικά δεδομένα χρονολογούνται στη μετάβαση προς την ΥΕΙΙ.
- Στο πλαίσιο της ΥΕΙΙ περιόδου παρουσιάζεται αυξητική τάση ως προς την ανάπτυξη θέσεων στην περιοχή, με το ποσοστό να διπλασιάζεται κατά την ΥΕΙΙΒ.
- Στο πλαίσιο της ΥΕΙΙΙ υπο-περίοδου διαπιστώνεται μία γενική ισορροπία μεταξύ της ΥΕΙΙΙΑ και της ΥΕΙΙΙΒ. Η εσωτερική διαφοροποίηση ανά υποπερίοδο δεν παραπέμπει αναγκαστικά σε πληθυσμιακή αποψίλωση, όπως θα καταδειχθει στη συνέχεια.
- Κάμψη σημειώνεται κατά την ΥΕΙΙΙΓ, οπότε για πρώτη φορά η τάση είναι εμφανώς καθοδική. Από τη Μέση ήδη και την Ύστερη ΥΕΙΙΙΓ υπάρχει κενό αρχαιολογικών δεδομένων.

Β1. Όσον αφορά στη χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης, από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή, διαπιστώνεται η ύπαρξη δύο σημειακών συγκεντρώσεων. Η πρώτη εκτείνεται δυτικά της ακτογραμμής σε απόσταση που αγγίζει τα 3 χλμ. Στη ζώνη αυτή εντοπίζονται 9 θέσεις από τις οποίες οι 6 βρίσκονται πολύ κοντά ή επί της ακτογραμμής.
  Η δεύτερη συγκέντρωση εντοπίζεται σε απόσταση μεταξύ 5,5 και 11,3 χλμ και περιλαμβάνει 11 θέσεις, ενώ 5 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση άνω των 11 χλμ. από την ακτογραμμή. Η μέγιστη απόσταση αρχαίας θέσης από την ακτογραμμή υπολογίζεται στα 17,6 χλμ. (Γλυππία). Από τον υπολογισμό της τυπικής απόκλισης (5,6 χλμ.), του μέσου όρου τιμών (6,9 χλμ.) και της μέσης τιμής (6,7 χλμ.) φαίνεται πως υπάρχει μεγαλύτερη, αλλά όχι έντονη διακύμανση τιμών σε σύγκριση με την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (γραφ. παρ. 14). Η γενική εικόνα παραμένει ίδια σε σχέση με τα δεδομένα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος (απότομη μετάβαση από την παράκτια στην ορεινή ζώνη). Σε αυτές τις δύο ζώνες εντοπίζονται οι δύο συγκεντρώσεις σημείων - θέσεων.

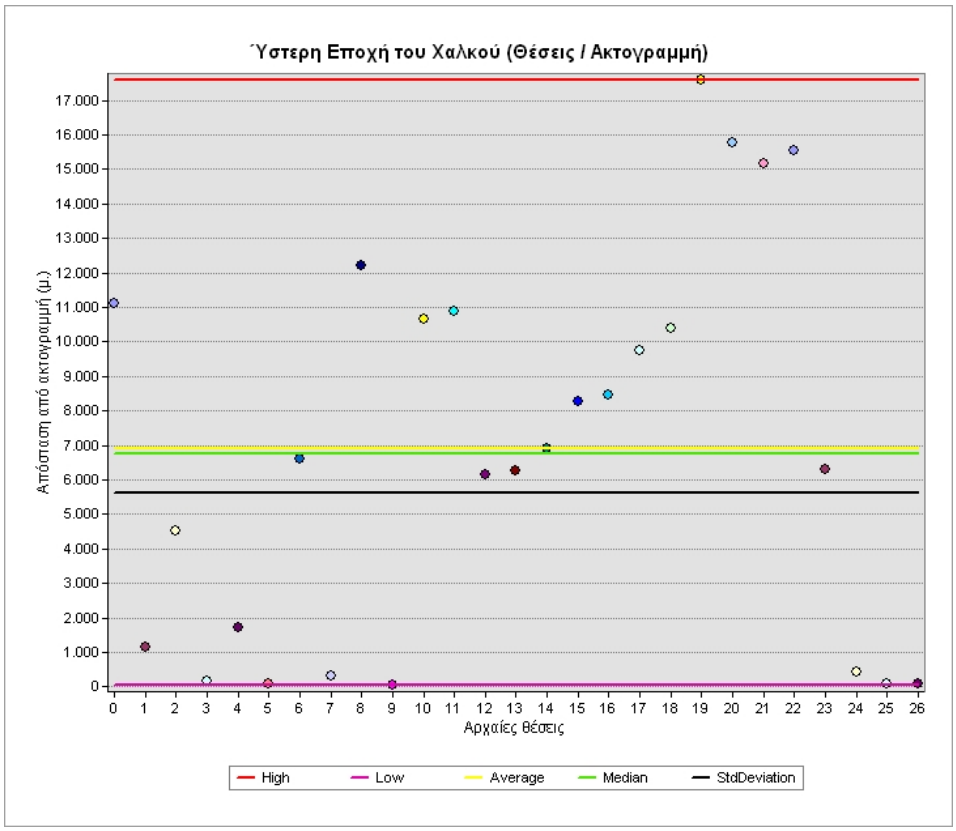

Γραφική Παράσταση 14: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με την απόσταση από την ακτογραμμή

- Ως προς την κλίση του εδάφους, πλην τριών θέσεων, οι υπόλοιπες εντοπίζονται σε περιοχές με κλίση μέχρι 23°. Σε 11 από αυτές, η κλίση του εδάφους δεν ξεπερνά τις 5°, 9 βρίσκονται μεταξύ 6° και 15°, 2 στις 18° και μόλις 2 μεταξύ 26° και 34°. Η ανώτατη τιμή εντοπίζεται στο Σπήλαιο Σίντζας

(34,37°), η κατώτατη στο Χερρονήσι (1,22°). Από τον υπολογισμό του μέσου όρου τιμών (9,5°), της μέσης τιμής (7,6°) και της τυπικής απόκλισης (8°) προκύπτει η απουσία έντονων διακυμάνσεων ή ακραίων τιμών, το οποίο παραπέμπει στην επιλογή τοποθεσιών με πολύ ήπια εδαφική κλίση (Γραφική Παράσταση 15), όπως ακριβώς συμβαίνει και κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.

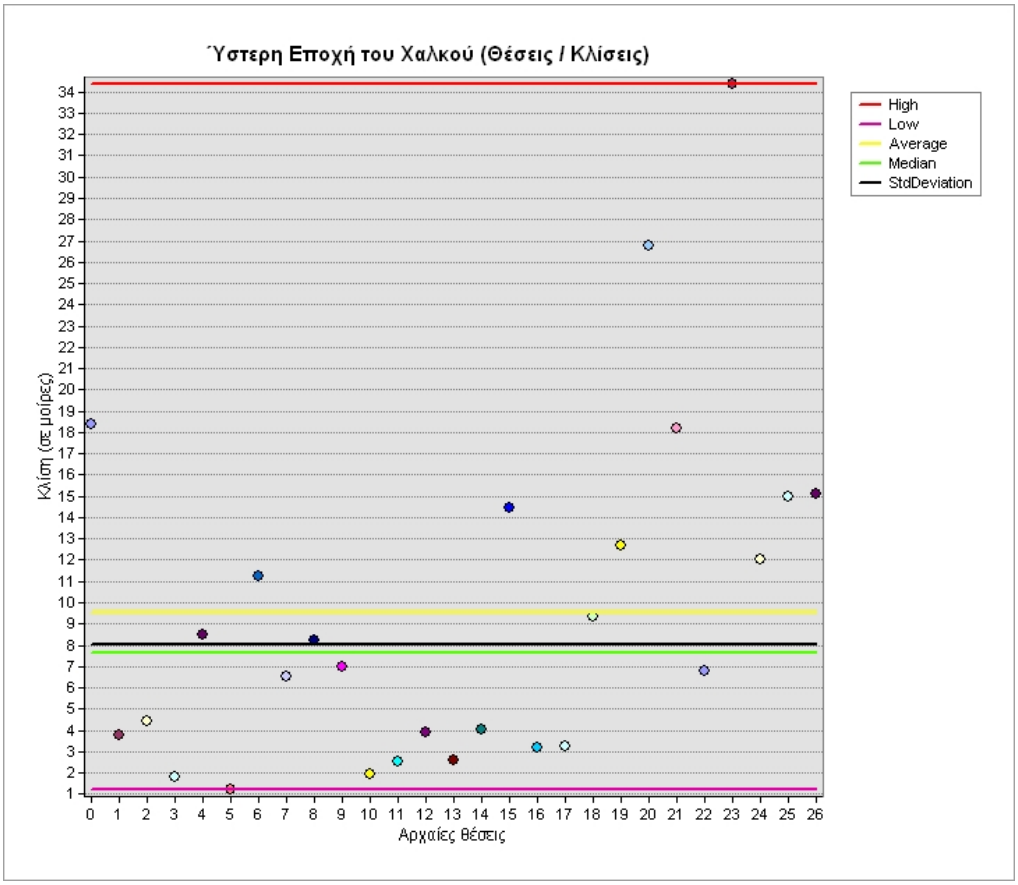

Γραφική Παράσταση 15: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με την κλίση του εδάφους

- Ως προς το υψόμετρο, οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε δύο ζώνες. Συγκεκριμένα, 10 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 6 και 100μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν, και 14 θέσεις μεταξύ 700μ. και 900μ., δηλαδή στην καρδιά του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα. Από αυτές, οι 9 βρίσκονται σε υψόμετρο μεταξύ 767μ. και 831μ.. Τρεις μόλις θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο μεταξύ 400μ. και 630μ. Η θέση με το χαμηλότερο υψόμετρο εντοπίζεται στα 5,9 μ. (Τσέρφο), ενώ εκείνη με το μεγαλύτερο υψόμετρο στα 884μ. (“Κοτρώνι” Βασκίνας). Η μέση τιμή υψομέτρου (368μ.), ο μέσος όρος (489μ.) και η τυπική απόκλιση (367μ.) παρουσιάζουν μεγαλύτερη απόκλιση ακόμη και σε σύγκριση με την ΠΕ περίοδο. Το γεγονός αντικατοπτρίζει τη μεγαλύτερη διακύμανση τιμών, σε τελική ανάλυση την ένταση του αναγλύφου στην περιοχή, με την έντονη και απότομη υψομετρική διαφοροποίηση μεταξύ παράλιας ζώνης και ορεινής

ενδοχώρας (Γραφ. παρ. 16), με τάση συγκέντρωσης εγγύτερα στην ακτογραμμή και σε υψόμετρα άνω των 700μ.

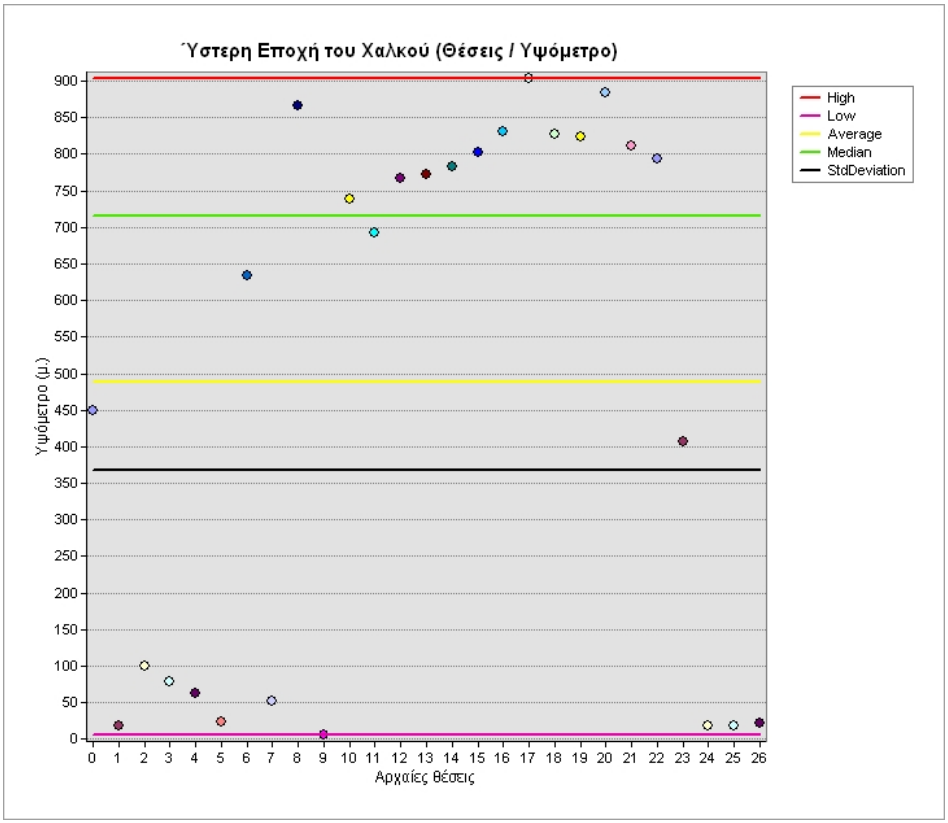

Γραφική Παράσταση 16: Συσχετισμός θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού με το υψόμετρο

- Ως προς τον προσανατολισμό των θέσεων φαίνεται πως για πρώτη φορά τώρα διαμορφώνεται ένας κανόνας. Οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού σε τέσσερις κατηγοριές (1:ΒΔ-ΒΑ, 2:ΒΑ-ΝΑ, 3:ΝΑ-ΝΔ, 4: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού που καταδεικνύει την προτίμηση (68% ή 15 θέσεις) σε εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (γραφ. παρ. 17 - Παράρτημα 3, πίν.46).
- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού εντοπίζονται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης).
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι μόλις 2 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους κύριους και 12 από τους δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου. Δύο θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

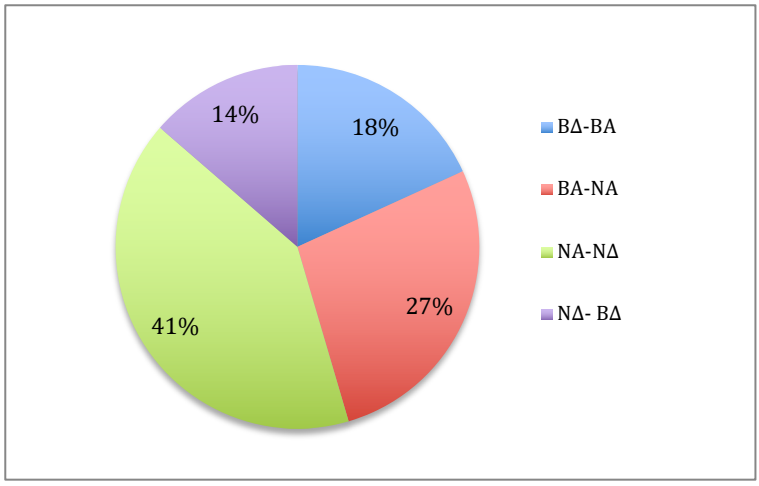

Γραφική Παράσταση 17: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) – Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις νεκροταφείων.

Β.2. Σε δεύτερο επίπεδο επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των ΥΕ θέσεων από την θάλασσα[428]. Από το χάρτη 26 (Παράρτημα 2 και 3, πίν. 39) συνάγεται ότι το σύνολο των τοποθεσιών της παράλιας ζώνης είναι ορατό από κάποιον που ταξιδεύει με πλοίο, στην κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ στον Αργολικό κόλπο. Συνολικά οι 10 από τις 27 θέσεις είναι ορατές από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή ή ποσοστό 37%.

Στο Τσέρφο και την Πλάκα η θέα θα ήταν ακώλυτη προς τον Αργολικό κόλπο. Οι δύο θέσεις θα ήταν άμεσα ορατές από τους παραπλέοντες την ακτογραμμή. Η θέση στο Τσέρφο ήταν περιορισμένης έκτασης. Τα αρχαιολογικά δεδομένα προέρχονται από την περισυλλογή οστράκων κατά τη διενέργεια οικοδομικών εργασιών σε ιδιωτικό ακίνητο. Τα δεδομένα δεν δείχνουν κάτι περισσότερο από την ΥΕ παρουσία στην περιοχή αυτή, η οποία είναι επίκαιρη γεωγραφικά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η ΥΕ θέση στην Πλάκα του Λεωνιδίου (Τομέας ΙΙ στη θέση “Ευριάς” και “Μάκρος”). Εκεί, η τοποθεσία ανασκαφικής διερεύνησης και περισυλλογής των ΥΕ οστράκων, αλλά και η εν γένει χωροθέτηση των ΥΕ τάφων σε άνδηρα επί επικλινών εδαφών, δείχνει αλλαγή συμπεριφοράς στη σχέση ανθρώπου και τοπίου για τα δεδομένα της Κυνουρίας. Πρόκειται για θέση επί της ακτογραμμής, ορατή από τους παραπλέοντες, εκτεταμένη για τα δεδομένα της Κυνουρίας, επάνω στην κύρια προς τα νότια θαλάσσια οδό και πλησίον των κυρίων κλάδων των ροών κίνησης α) προς τα οροπέδια της Πετσίνας, Βασκίνας, Παλιόχωρας, β) προς τα οροπέδια Τσιταλίων και Πελετών και γ) προς την ενδοχώρα, παράλληλα προς τον κύριο κλάδο του Δαφνώνα. Η εγκατάσταση επί της παράκτιας ζώνης και ο προσανατολισμος προς τη θάλασσα και τον Αργολικό κόλπο αποτελεί το πρωτοϊστορικό ανάλογο της *πόλεως-λιμένος* της κλασικής αρχαιότητας.

[428] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας)

Νέες θέσεις αναπτύσσονται τόσο στα κεντρικά οροπέδια, στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄, όσο και στο Παλιοχώρι και τη Γλυππία. Πρόκειται για θέσεις της ενδοχώρας, εντελώς αθέατες από την ακτογραμμή, αλλά και τους παραπλέοντες αυτήν. Ωστόσο, εντοπίζονται σε εδάφη με ήπιες κλίσεις, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο για άρωση, όσο και για βόσκηση επί ή πολύ κοντά στους βασικούς πρωτεύοντες, αλλά και δευτερεύοντες κλάδους των δικτύων κινητικών ροών στην περιοχή.

Β.3. Από την ανάλυση της πυκνότητας των θέσεων στην περιοχή μελέτης (χάρτης 13) προκύπτει ένταση χρήσης στη νότια περιοχή κατά μήκος του ρου του ποταμού Δαφνώνα[429]. Βορειότερα, μεμονωμένες θέσεις εντοπίζονται στο Τσέρφο και στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους. Στην ΥΕIII περίοδο ο νότιος χώρος ενοποιείται και διά του κόμβικού σημείου του Τσέρφου διασυνδέεται με τις θέσεις στην παράκτια ζώνη της Γεωτεκτονικής Ενότητας (Β) (=Γεωχωρικής Ενότητας Α΄). Η παρατηρούμενη αυτή ενοποίηση κορυφώνεται στην ΥΕIIIΑ2 περίοδο. Κατά την ΥΕIIIΒ2 περίοδο παρουσιάζεται ύφεση. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρήθηκε και κατά την ΠΕIIΒ περίοδο. Τώρα είναι η εποχή της ακμής της ανακτορικής οικονομίας. Κατά την Πρώιμη ΥΕIIIΓ πυκνότητες αρχαίων θέσεων παρατηρουνται μόνο στα κεντρικά οροπέδια (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και στην περιοχή της Πλάκας.

Β.4. Τα παραπάνω έρχονται να συμπληρώσουν περαιτέρω οι περισυλλογές οστράκων, τα δεδομένα από τα ΥΕ νεκροταφεία της περιοχής και το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας.

Αναφορικά με τις οστρακοβριθείς θέσεις και σε σύγκριση με τις αντίστοιχες της ΠΕ περίοδου, τα δεδομένα τώρα είναι λιγοστά. Με τη μέθοδο Γεωαναφοράς Επιφανειακών Ενδείξεων με χρήση κινητού τηλεφώνου αποτυπώθηκαν οι επιφανειακές ενδείξεις σε δύο μυκηναϊκές αμιγώς θέσεις, στο Κοτρώνι του Παλιοχωρίου και στο Μαρί, όπου εντοπισθηκαν μόλις 85 και 30 όστρακα αντίστοιχα. Συγκρίνονται μόνο με τις μικρότερες ΠΕ θέσεις.

Όσον αφορά στο "Νησί" της παραλίας του Αγίου Ανδρέα, ένα όστρακο προέρχεται από περισυλλογή στο βορειοδυτικό τμήμα του υψώματος και ένα κατά την ανασκαφή του τείχους των Ύστερων Κλασικών Χρόνων στην Κοινοτική Πλατεία[430]. Από τις θέσεις "Σίνα" Πραστού, "Άγιος Ιωάννης" Παλιόχωρας (Ν), εντοπίσθηκαν και περισυνελέγησαν ένα και δύο αποτμήματα κυλίκων αντίστοιχα[431]. Στην Κόρνιτσα, αν και μαρτυρείται βιβλιογραφικά, δεν εντοπίσθηκε μυκηναϊκή κεραμική[432]. ΥΕ νεκροταφεία εντοπίσθηκαν στις θέσεις "Μάκρος" στην Πλάκα του Λεωνιδίου,

[429] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17.

[430] Γρηγορακάκης 2016α. Όσον αφορά στην κεραμική της περιόδου από το "Νησί", αυτή χρονολογείται στην ΥΕIIIΑ περίοδο και πρόκειται για δύο θραύσματα (7,5YR 7/4) από κύλικες της περιόδου (FS 256 και 257 αντίστοιχα). Για παράλληλα βλ. Α) Mountjoy 1998, 71, αρ. 1-3, εικ. 76, (ΥΕIIIΑ1) και σσ. 93 εικ. 106, αρ. 1 και 94, αρ. 1, εικ. 107 (ΥΕIIIΑ2) και Β) Mountjoy ό.π., 71, αρ. 2, εικ. 76, (ΥΕIIIΑ1) και 94, αρ. 2, εικ. 107 (ΥΕIIIΑ2).

[431] Βλ. παράλληλα στην Mountjoy 1998, 95, αρ. 2, εικ. 107 (FS 257 – ΥΕIIIΑ2)· Mountjoy 1998, 71, αρ. 1 και 2, εικ. 76 (FS 257 – ΥΕIIIΑ1) για τον Άγ. Ιωάννη στην Παλιόχωρα. Για τη θέση "Σίνα" βλ. Mountjoy 1998, 121, αρ. 1, εικ. 141 (FS 258 – ΥΕIIIΒ1).

[432] Από το Φάκλαρη 1990, 139

"Κοτρώνι" Βασκίνας, "Σοχά" Βασκίνας και Μεγάλη Τούρλα στο Παλιοχώρι. Τάφος μορφολογικά παρόμοιος με τους αντίστοιχους της Σοχάς εντοπίσθηκε και στην Παλιόχωρα[433]. Η μυκηναϊκή παρουσία στις υπόλοιπες θέσεις τεκμαίρεται μόνο βιβλιογραφικά. Ανασκαφικά, μυκηναϊκή παρουσία βεβαιώθηκε, όπως ήδη επισημάνθηκε, στο Τσέρφο. Η πλέον εκτεταμένη μέχρι στιγμής θέση βρίσκεται στον Ευριά, όπου κατά τους Ιστορικούς Χρόνους αναπτύχθηκε η πόλη των Πρασιών.

Από την πρώτη πενταετούς διάρκειας φάση του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας διαπιστώθηκε η ύπαρξη ΥΕ στρωμάτων κατοίκησης στον τομέα ΙΙ στο νότιο τμήμα του Ευρία, εντός του ακινήτου Κ. Ζόργια[434]. Για πρώτη μέχρι σήμερα φορά στην Κυνουρία διερευνήθηκαν συστηματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του μυκηναϊκού οικισμού, που είχε ανάπτυχθεί στην περιοχή. Στη συγκεκριμένη θέση κατά τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. έλαβαν χώρα σημαντικές παρεμβάσεις, που είχαν ως αποτέλεσμα τη διατάραξη των προηγούμενων στρωματογραφικών φάσεων. Παρά ταύτα, στο νότιο τμήμα του ανασκαφικού τομέα ήρθαν στο φως θεμέλια κτιρίου των ΥΕ χρόνων, συγκεκριμένα της ΥΕΙΙΙ περιόδου, θεμελιωμένα επί του εξομαλυσμένου φυσικού βράχου. Η χρονική διάρκεια της κατοίκησης είναι ενδεικτική και της έντασης χρήσης του χώρου[435]. Όστρακο της ίδια περιόδου ανακαλύφθηκε και στον Τομέα Ι της συστηματικής ανασκαφής, στο βόρειο άκρο του Ευριά, στα κατώτερα στρώματα του ανδήρου της οικίας Ι των Αρχαϊκών Χρόνων[436]. Ο εντοπισμός κεραμικής και στο βόρειο άκρο του Ευριά δεν αποδεικνύει, βέβαια, την ύπαρξη κατοίκησης και στο συγκεκριμένο τμήμα, δεδομένου μάλιστα ότι δεν εντοπίσθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Είναι, όμως, ενδεικτική της έντασης της χρήσης των επικλινών υπωρειών

[433] Φάκλαρης 1990, 130 (Μάκρος), 138-39 (Βάσκινα), 145-52 (Παλιοχώρι). Κατά τη δεκαετία του 1990 μυκηναϊκοί τάφοι ανασκάφτηκαν στο Κοτρώνι από τον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων, Θ.Γ. Σπυρόπουλο. Ένας επιπλέον τάφος εντοπίστηκε και ανασκάφθηκε από τον αρχαιολόγο της ΕΦ.Α. Αρκαδίας, Γ. Γρηγορακάκη το 2015. Στο Μάκρος κατά το 2011, πρώτο έτος του Αρχαιολογικού Προγράμματος της νότιας Κυνουρίας, αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος των πρώιμων Μυκηναϊκών Χρόνων, Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 76. Ο τάφος στην Παλιόχωρα υποδείχθηκε από περιοίκους. Στη Σοχά, η χρήση του χώρου χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΑ2 - ΥΕΙΙΙΒ2. (Παράρτημα 3, πίν. 35, 36)

[434] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018· Grigorakakis και Tsatsaris 2018.

[435] Βλ. Παράρτημα 3, Α_Α 32: Από την μελέτη του υλικού η κεραμική χρονολογείται στις ΥΕΙΙΑ, ΥΕΙΙΒ, ΥΕΙΙΙΑ1, ΥΕΙΙΙΑ2, ΥΕΙΙΙΒ1, ΥΕΙΙΙΒ2, ΥΕΙΙΙΓ. Ενδεικτικά για τις περιόδους αναφέρουμε: ΥΕ ΙΙΑ: Mountjoy ό.π., 22, εικ. 12 (βραχώδες), 29, αρ. 2, εικ. 20 και Mountjoy 1999, 86, αρ. 3, εικ. 12 (10YR 8/6)· ΥΕΙΙΒ: Mountjoy ό.π., 215, αρ. 79-80, εικ. 67 (5Y 8/4)· ΥΕΙΙΙΑ2: Mountjoy 1999, 129, αρ. 24 και εικ. 29 (10YR 7/6)· ΥΕΙΙΙΒ1: Mountjoy ό.π., 142, αρ. 263 και εικ. 35 (10YR 8/6~7/6) και, 1988, 124, αρ. 9 εικ. 143 (10YR 7/6)· ΥΕΙΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΙΒ: Mountjoy ό.π., 223, αρ. 139, εικ. 7 και Mountjoy 1998, 97, αρ. 3, εικ. 112· Catling et al. 2009, 252, αρ. A53· ΥΕΙΙΙΒ2: Mountjoy ό.π., 136, αρ, 1 και 2, εικ. 160 και σσ. 135,137 (2,5Y 8/4-8/6), Catling et al. 2009, 175, αρ. PE117· ΥΕΙΙΙΒ2-Γ (Πρώιμη): Mountjoy ό.π., 154, αρ.1, εικ. 185 (2,5Y 8/3). Στα μυκηναϊκά στρώματα περισυνελέγησαν όστρακα της κατηγορίας της Χειροποίητης Στιλβωμένης Κεραμικής (HBW). Βλ. χαρακτηριστικά Romanos 2011, 54 εικ. 2,9, Type 7B (ΥΕΙΙΙΒ1 / 10YR 5/3) και σ. 12, εικ. 2,1 Type1 ή σ. 35 και εικ. 4.16 (σ. 123, αρ.1), Type 7B (ΥΕΙΙΙΓ Πρώιμη) / 10R 5/8).

[436] Χρονολογείται γενικά στην ΥΕΙΙΙΓ (ΟΜ97Α – ΒΔ γωνία οικίας Ι στον Ευριά). Πρόκειται για εισηγμένη κεραμική εξαιρετικής ποιότητας με στιλπνή επιφάνεια και πολύ καλή πρόσφυση της μελανής βαφής.

του υψώματος του Αγίου Αθανασίου κατά τους ΥΕΙΙΙ χρόνους. Αυτά σε συνδυασμό με την ανακάλυψη του ΥΕΙΙ κιβωτιόσχημου τάφου στο Μάκρος[437], καθώς και τα κατάλοιπα από τον ΥΕΙΙΙ κτιστό θαλαμωτό στο δεξιό πρανές του δρόμου Πλάκας - Πουλίθρων είναι ενδεικτικά του εύρους, αλλά και της έντασης της κατοίκησης στη συγκεκριμένη θέση.

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

- Μόνο στον Ευριά της Πλάκας Λεωνιδίου έχουν εντοπισθεί αρχιτεκτονικά οικιστικά κατάλοιπα.
- Γενικά, οι θέσεις κατοίκησης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού προσδιορίζονται ως τέτοιες μόνο από την επιφανειακή συγκέντρωση κεραμικής. Πρόκειται για το "Κοτρώνι" Παλιοχωρίου, σε απόσταση 624 και 468μ. από τα νεκροταφεία στο ύψωμα της "Μικρής Τούρλας" και του κτήματος Συκώκη, καθώς και τον Άγιο Ιωάννη (θέση "Χαλάσματα") στην Παλιόχωρα που συνδέεται με τον αποκαλυμμένο – συλημμένο τάφο 876μ. στα νοτιοδυτικά.
- Τα πρωιμότερα νεκροταφεία στην Κυνουρία εντοπίζονται για πρώτη φορά στην ΥΕ περίοδο. Πρόκειται για την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης ταφικής αρχιτεκτονικής, ενδεικτικής της ιδιαίτερης ταυτότητας που αναπτύσσεται στην περιοχή νοτίως του ποταμού Βρασιάτη (Γεωτεκτονική Ενότητα Ν). Για πρώτη φορά στην περιοχή δημιουργούνται ακόμη και στο Χερρονήσι, στη βόρεια Κυνουρία, η ανασκαφική διερεύνηση έφερε στο φως μόνο κεραμική, όπως συνέβη και κατά την παρακολούθηση εργασιών ανέγερσης ξενοδοχειακής μονάδας στο Χερρονήσι των Πουλίθρων[438].
- Οι συγκεντρώσεις αυτές κεραμικής εντοπίζονται σε βραχώδη και συνεκτικά εδάφη(ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης). Σε κάποιες περιπατώσεις, όπως στο Χερρονήσι, το Χερρονήσι Πουλίθρων και το Φωκιανό, το έδαφος είναι βραχώδες και έχει απογυμνωθεί εξαιτίας της διάβρωσης που προκαλείται από τα όμβρια ύδατα.
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά, η κατοίκηση σε όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνίδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα[439].
- Οι θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού συγκεντρώνονται είτε επί των νησίδων στην παραλία της βόρειας Κυνουρίας ("Νησί" Παραλίου Άστρους και Χερρονήσι), είτε επί των ασβεστολιθικών χερσονήσων στην παράκτια ζώνη (για παράδειγμα "Νησί Αγίου Ανδρέα") ειτε επί υψωμάτων (για παράδειγμα "Σίνα" Πραστού, "Κοτρώνι" Παλαιοχωρίου) ή σε υπώρειες βουνών ή

[437] Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 74
[438] Βλ. Ζαββού 2001· Γρηγορακάκης 2016ε, 247
[439] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)

υψωμάτων (για παράδειγμα Άγιος Ιωάννης Παλιόχωρας) ή σε αμφιθεατρικές κλιτύς, όπως η εγκατάσταση στον Ευριά, στην Πλάκα του Λεωνιδίου.

- Ως προς το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, και συγκεκριμένα τον κόλπο της Θυρεάτιδος προκύπτει από γεωαρχαιολογικές μελέτες ότι η ενσωμάτωση του "Νησιού" και του Χερρονησίου με την ακτογραμμή έγινε κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους [440] . Κατά την περίοδο που εξετάζεται στο παρόν κεφάλαιο, οι εν λόγω ασβεστολιθικοί σχηματισμοί θα ήταν μικρά νησιά στην είσοδο ενός κόλπου. Το γεγονός ότι μέχρι τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους, δεν υπάρχουν αρχαίες θέσεις εντός των πεδίων του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα αποτελεί την επιβεβαίωση από αρχαιολογικής απόψεως της θεώρησης των πραγμάτων από το Jacobs στη σχετική αναφορά του. Αν ληφθούν δε υπόψη και τα δεδομένα για την ευστατική ανοδο της στάθμης της θάλασσας - που κατά την 3η, όπως ήδη αναφέρθηκε, χιλιετία υπολογίζεται σε -10μ. σε σχέση με τη σημερινή στάθμη, και την ύπαρξη της λιμνοθάλασσας του Μουστού, που χωρίζει το πεδίο του Άστρους από εκείνο του Αγίου Ανδρέα, καθώς και την κατάσταση που διαμορφώνεται κατά τους Ιστορικούς Χρόνους, τότε κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού το περιβάλλον στην περιοχή της μετέπειτα Θυρεάτιδος θα ήταν διαφορετικό από αυτό που αντικρίζει ο σημερινός επισκέπτης[441]. Ο κόλπος της Θυρεάτιδος θα ήταν ευρύτερος σε σχέση με σήμερα και θα επεκτεινόταν στα δυτικά του "Νησιού" και του Χερρονησίου. Η αλληλεπίδραση της θάλασσας με τις ποτάμιες ροές θα είχε ως αποτέλεσμα και πάλι την διαμόρφωση αβαθών λιμνών ή ελωδών εκτάσεων κατά μήκος της τότε ακτογραμμής.

[440] Goester 1993, 40-3· Jacobs 1979, 27, 29

[441] Van Andels και Runnels 1987, 53-5. Βλ. κατ. σσ. 175 και 187

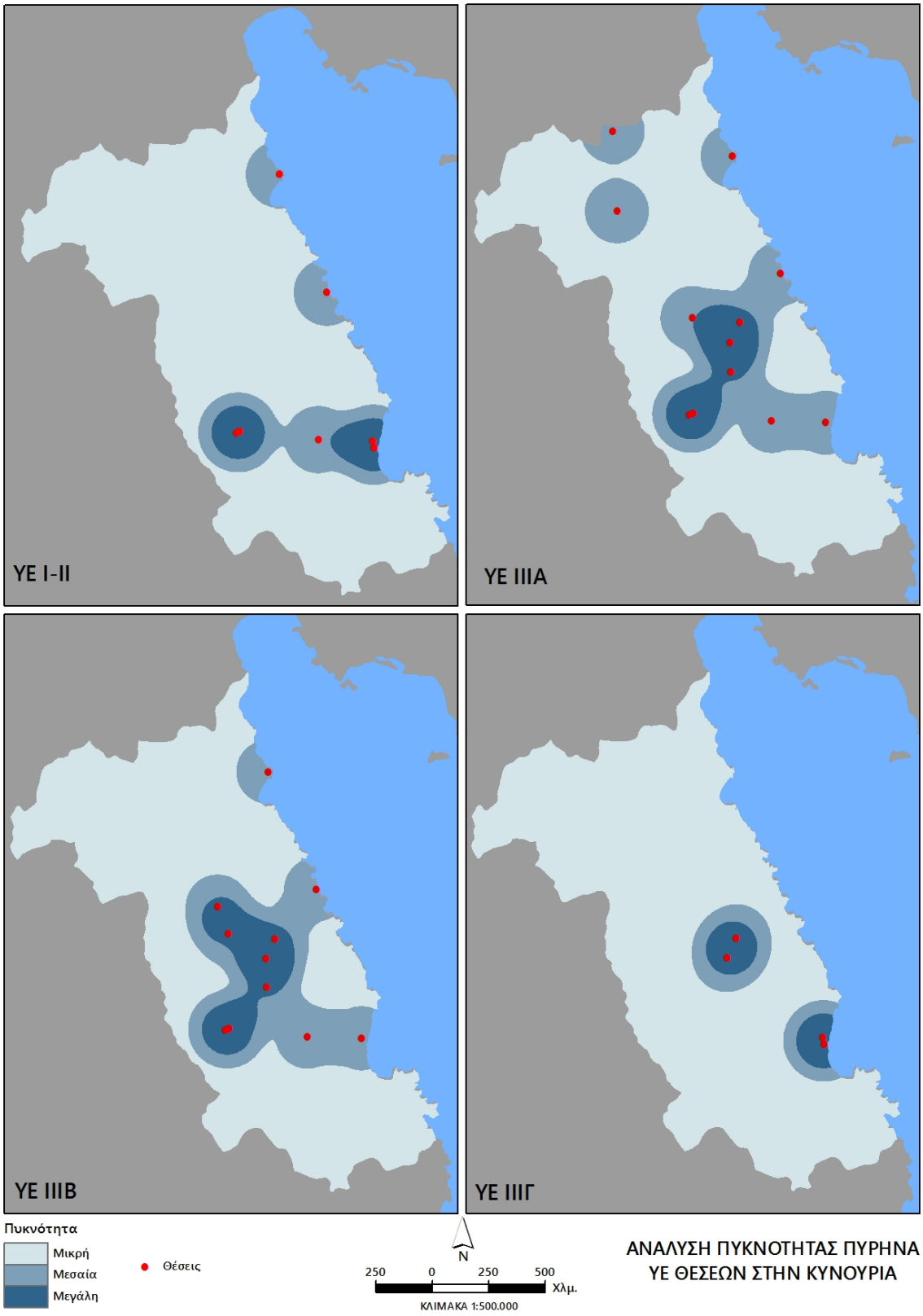

Χάρτης 13: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα στην Κυνουρία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού

6.2.3. Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου - Τα δεδομένα

Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (Πρωτογεωμετρικοί και Γεωμετρικοί Χρόνοι), από το δεύτερο μισό του 10ου π.Χ. αι. μέχρι και το τέλος του 8ου - αρχές του 7ου αι. π.Χ. παρουσιάζεται συνολικά, λόγω του ελάχιστου αριθμού θέσεων της Πρωτογεωμετρικής περιόδου. Είναι η αυγή των Ιστορικών Χρόνων. Οι θέσεις συνολικά φθάνουν τις 12. Κατά την πρώιμη περίοδο (Πρωτογεωμετρική) εντοπίζονται 2 θέσεις, ενώ κατά τη Γεωμετρική περίοδο συνολικά 12. Αυτές παρουσιάζονται περιγραφικά στον πίνακα 20. Η περίοδος από το 1050 π.Χ. μέχρι το 900 π.Χ. προσδιορίζεται ως Πρωτογεωμετρική. Ωστόσο, δεν έχει παντού την ίδια

Α/Α	*ID*	*Γεωτεκτονική ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*ΠΓ*	*Υ_ΠΓ*	*Γ*	*ΠρΓ*	*ΜΓ*	*ΥΓ*	*ΥΓΙΙ*
1	1	B	Α΄	Χερρονήσι			•				•
2	3	B	Α΄	Νησί Παραλίου Άστρους (Κορυφές)	•		•				
3	3_1	B	Α΄	Νησί Παραλίου Άστρους (Τείχος)			•				
4	5	B	Α΄	Εύα_Τειχιό			•				
5	18	B	Α΄	Μαρμαράλωνα_Άγ. Ιωάννης			•				
6	18_1	B	Α	Μαρμαράλωνα_Άγ. Ιωάννης_Ιερό			•			•	
7	56	N	Β΄	Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα			•			•	
8	38	N	Β΄	Παλιόχωρα_Άγ. Ιωάννης			•			•	
9	32	N	Γ΄	Πρασιαί (Ευριάς)	•	•	•	•	•	•	
10	32_3	N	Γ΄	Πρασιαί (Μάκρος)	•	•					
11	33_1	N	Γ΄	Σπήλαιο_Σίντζας			•				
12	72	N	Γ΄	Ιερό Μαλεάτα			•			•	

Πίνακας 20: Θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

διάρκεια. Οι προφανείς σχέσεις με το Άργος και εντοπισμός κτερισμάτων με χαρακτηριστικά που παραπέμουν στο Αργολικό πεδίο, περιορίζει το χρονικό ορίζοντα της περιόδου στο β΄μισό του 10ου αι. Από εκεί και έπειτα ξεκινά η Γεωμετρική περίοδος που διαρκεί μέχρι και τις αρχές του 7ου αι. π.Χ.[442].

Σε απόλυτα αριθμητικά μεγέθη, η κατάσταση δεν μπορεί να συγκριθεί με την αντίστοιχη της Εποχής του Χαλκού. Ωστόσο, κατά τους Χρόνους αυτούς δημιουργούνται οι προϋποθέσεις και βάσεις για ό,τι θα ακολουθήσει. Εδώ ανιχνεύονται τα θεμέλια της μορφής κοινωνικής οργάνωσης που θα χαρακτηρίσει το οικιστικό πρότυπο της περιοχής, της *πόλεως*. Σημειωτέον ότι οι πρωιμότερες

[442] Στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας κατά το έτος 2014 ανασκάφτηκε συστάδα τάφων της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής περιόδου στη θέση "Μάκρος", πλησίον του κατεστραμμένου μυκηναϊκού "θολωτού" τάφου. Βλ. Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 74. Για τη χρονολόγηση και περιοδολόγηση βλ. Coldstream 2008, 302-27 και τον πίνακα συγχρονισμών στις σσ. 330-31. Για την Αργολίδα του ιδίου, σσ. 112-47 [124-25 (Μέση Γεωμετρική περίοδος) 130-31 (Ύστερη Γεωμετρική περίοδος Ι), 145-46 (Ύστερη Γεωμετρική περίοδος Ι)]· Lemos 2002, 3-27· Toffolo et al. 2013.

αναφορές των πηγών για την Κυνουρία αφορούν σε αυτήν την περίοδο. Το όνομα “Κυνουρία” προσδιορίζει την περιοχή ενδιαφέροντος από τώρα και στο εξής.

6.2.3.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 20 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη [Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν)] παρατηρείται ότι:

- Οι 2 θέσεις των Πρωτογεωμετρικών Χρόνων, κατανέμονται ανά μία στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) (“Νησί” Παραλίου Άστρους) και (Ν) (Ευριάς – Πρασιές/Μάκρος) αντίστοιχα.
- Οι 12 θέσεις της Γεωμετρική περιόδου, ισοκατανέμονται ανά 6 (50%-50%) στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν).

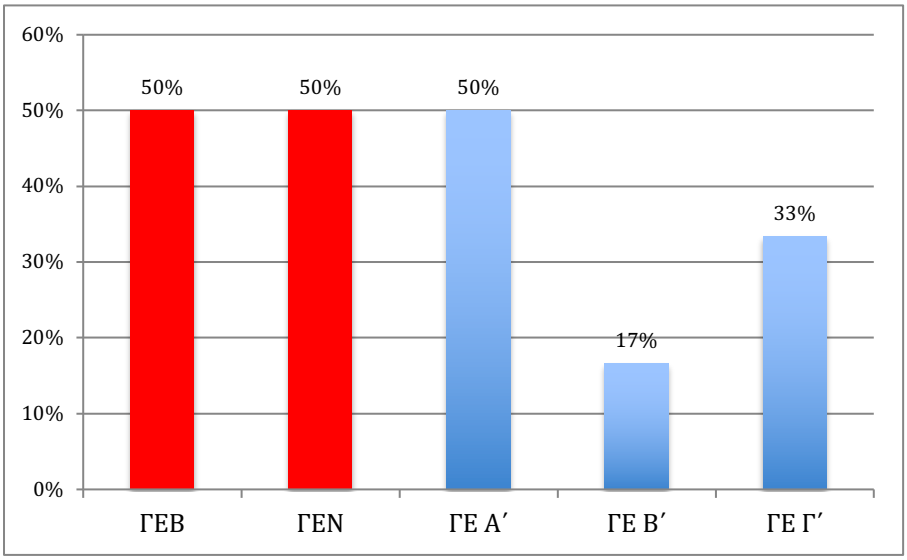

Γραφική παράσταση 18: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

Όσον αφορά στις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες (πίν. 20 και γραφ. παρ. 18), 6 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄), 1 στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και 5 στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄). Η ποσοστιαία κατανομή υπολογίζεται σε 50%, 17% και 33% αντίστοιχα. Αντίστοιχα, η έκταση καθεμιάς των τριών ενοτήτων, υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετρ. χλμ., το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Από τα παραπάνω προκύπτει η ανατροπή της κατάστασης που παρατηρήθηκε κατά τους Προϊστορικούς και Πρωτοϊστορικούς Χρόνους[443]. Κρατούμενα στο σημείο αυτό της ανάλυσης είναι τα εξής:

[443] Ανωτ. 154 (ΠΕ περίοδος) και 165-66 (ΥΕ περίοδος)

- Μόλις δύο θέσεις κατοίκησης εντοπίζονται σε ολόκληρη την περιοχή μελέτης κατά την πρώιμη περίοδο (ΠΓ Χρόνοι), ανά μία στη Γεωχωρική Ενότητα Α΄ και Γ΄, στο Θυρεάτη κόλπο και στη θέση των Πρασιών.
- Στη Γεωχωρική Ενότητα Α΄ (η οποία ταυτίζεται με τη Γεωτεκτονική Ενότητα Β) για πρώτη φορά συγκεντρώνεται η πλειονότητα των θέσεων. Σε μία από τις θέσεις αυτές θα αναπτυχθεί η *μεγίστη* των κωμών της Θυρεάτιδος, η Εύα, στη θέση "Ελληνικό". Σε μία θέση εντοπίζεται ιερό ("Μαρμαράλωνα" Αγίου Ιωάννη). Ανθρώπινη παρουσία τεκμηριώνεται και για την περιόδο αυτή στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους.
- Δύο μόλις θέσεις εντοπίζονται στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄. Πρόκειται για όστρακο των Γεωμετρικών Χρόνων από την περιοχή της Παλιόχωρας, αλλά και για τη θέση του "Προφήτη Ηλία" Μελάνων, όπου το ιερό του Απόλλωνα Τυρίτα.
- Στο νότιο χώρο (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄) έχουν εντοπισθεί 5 θέσεις. Εδώ, στην παράλια ζώνη, στη θέση "Ευριάς", στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, διερευνήθηκε νεκροταφείο των ΠΓ Χρόνων στη θέση "Μάκρος", ενώ διαπιστώθηκε ανασκαφικά η ΠΓ και Γ παρουσία στον Τομέα ΙΙ και Ι του Ευριά, όπου η πόλη των Πρασιών[444].

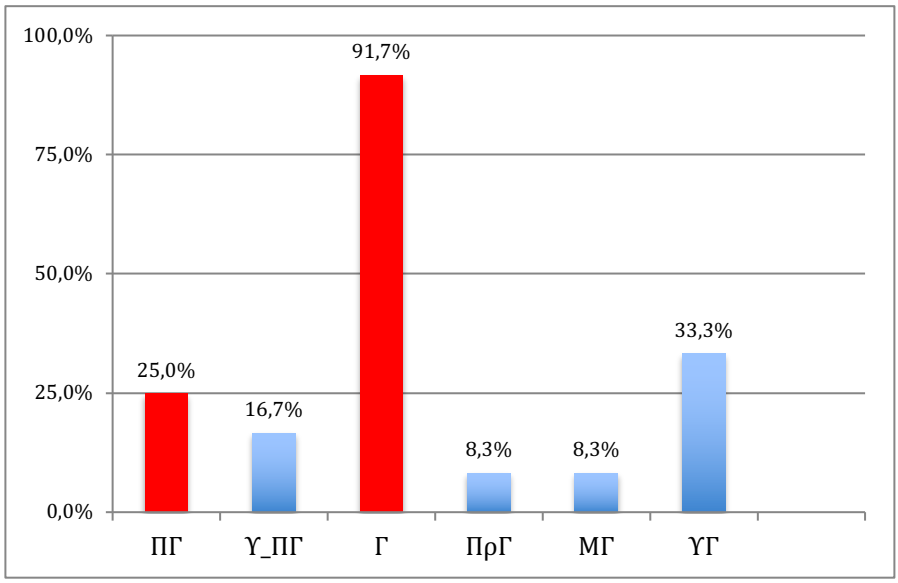

Γραφική παράσταση 20: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου

Η κατοίκηση στην περιοχή διαρκεί μέχρι το τέλος της περιόδου. Η γενική τάση είναι αυξητική. Η ποσοστιαία ανάπτυξη κατά τους γεωμετρικούς χρόνους είναι αξιοσημείωτη. Η δυνατότητα ακριβέστερης χρονολόγησης των αρχαιολογικών δεδομένων, σε επίπεδο υπο-περιόδου υπήρξε περιορισμένη κυρίως λόγω της κατάστασης διατήρησης του υλικού, που προέρχεται κατά κύριο λόγο από

[444] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018· Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 74

περισυλλογές, αλλά και του γενικού χαράκτηρα των χρονολογήσεων, που τεκμαίρονται βιβλιογραφικά και οι οποίες βασίζονται πάλι σε κεραμική από περισυλλογή. Δυνατότητα εντοπισμένης σε υποπεριόδους χρονολόγησης υπήρξε στο πλαίσιο της συστηματικής ανασκαφής στον "Ευριά" (Πλάκα Λεωνιδίου – Πρασιαί)[445].

Οι αυξομειώσεις, λοιπόν, που παρατηρούνται σε επίπεδο υπο-περιόδων, για παράδειγμα από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική στην Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική περίοδο, οφείλονται σε αυτούς τους λόγους. Γεγονός παραμένει ότι από τη μελέτη των δεδομένων της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα προκύπτει ένταση χρήσης κατά τους Ύστερους Γεωμετρικούς Χρόνους. Κεραμική εντοπίζεται στον Τομέα Ι, κυρίως όμως στον Τομέα ΙΙ στον Ευριά, ενώ οι πρωιμότερες ενδείξεις χρήσης στις θέσεις των ιερών στο Ξηροκάμπι (άγνωστη λατρεία), τον Προφήτη Ηλία Μελάνων (Απόλλων Τυρίτας) και τον Προφήτη Ηλία του Κοσμά (Απόλλων Μαλεάτας) χρονολογούνται στην ίδια περίοδο.

Β1. Όσον αφορά στη χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης και από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή, διαπιστώνεται ότι (γραφ. παρ. 21):
  - Α. Για την Πρωτογεωμετρική περίοδο, οι 2 θέσεις βρισκονται επί της ακτογραμμής, επί του "Νησιού" του Παραλίου Άστρους – τότε νησίδα στην είσοδο του Θυρεάτη κόλπου - στο βόρειο τμήμα και στις υπώρειες του υψώματος του Αγίου Αθανασίου στο νότια τμήμα, στη θέση "Ευριάς" στην Πλάκα του Λεωνιδίου.
  - Β. Για την Γεωμετρική περίοδο, οι 11 θέσεις κατανέμονται σε τέσσερις ζώνες, την παράκτια και των προβούνων του Πάρνωνα, των οροπεδίων και του κυρίως ορεινού όγκου του Πάρνωνα. Οι πρώτες δύο εκτείνονται δυτικά της σημερινής ακτογραμμής σε απόσταση 1 χλμ.. Στη ζώνη αυτή εντοπίζονται 5 θέσεις, από τις οποίες οι 4 βρίσκονται πολύ κοντά (500μ.) ή επί της ακτογραμμής (0-175μ). Η δεύτερη εντοπίζεται σε απόσταση μεταξύ 6,1 και 6,6 χλμ. και περιλαμβάνει 3 θέσεις, ενώ 2 θέσεις βρίσκονται στα 12 χλμ. και 1 στα 14χλμ.. Η μέγιστη απόσταση αρχαίας θέσης από την ακτογραμμή υπολογίζεται στα 14 χλμ. (Προφήτης Ηλίας Κοσμά – Ιερό Απόλλωνα

[445] Από το ακίνητο φερομένης ιδιοκτησίας Κ. Ζόργια, καθώς και από την ανασκαφή της συστάδας τάφων των Πρωτογεωμετρικών Χρόνων στη θέση "Μάκρος". Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018· Grigorakakis και Tsatsaris 2018. Οι περίοδοι που αναγνωρίστηκαν από τη μελέτη της κεραμικής είναι οι εξής: ΠΠΓ (Lemos 2008, 2.9 και 11.9)· ΜΠΓ (Lemos ό.π., 23.9)· ΥΠΓ (Lemos ό.π., 3.II.4)· ΜΓ1 - ΥΓ: Sanders et al. 2014, 23, 16.10, πίν. 6 και 16, εικ. 14 (skyphos 7)· ΜΠΓ-ΥΠΓ: Popham et al. 1990, 105, αρ. 199, πίν. 13· ΜΓ2: Sanders et al. 2014, 22, εικ. 20.

Μαλεάτα). Από τον υπολογισμό της τυπικής απόκλισης (5,5 χλμ.), του μέσου όρου τιμών (5,4 χλμ.) και της μέσης τιμής (6,2 χλμ.) φαίνεται πως δεν υπάρχει έντονη διακύμανση τιμών (Γραφική Παράσταση 21). Η γενική εικόνα είναι συμβατή με τα δεδομένα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος (απότομη μετάβαση και εγγύτητα παράκτιας και ορεινής ζώνης). Οι περισσότερες θέσεις (8 από τις συνολικά 11), συγκεντρώνονται στις δύο πρώτες ζώνες, σε απόσταση μέχρι 6,6 χλμ δυτικά της σημερινής ακτογραμμής. Κρατούμενα στο σημείο αυτό, βάσει του κριτηρίου της απόστασης από την ακτογραμμή είναι τα εξής:

- Σε συγκριση με τα διαγράμματα διασποράς προηγουμένων περιόδων πλέον διαπιστώνεται η σαφής ζωνοποίηση της περιοχής μελέτης.
- Τα απώτατα σημεία των ζωνών εντοπίζονται σε θέσεις οριακές από γεωφυσικής – γεωμορφολογικής απόψεως.

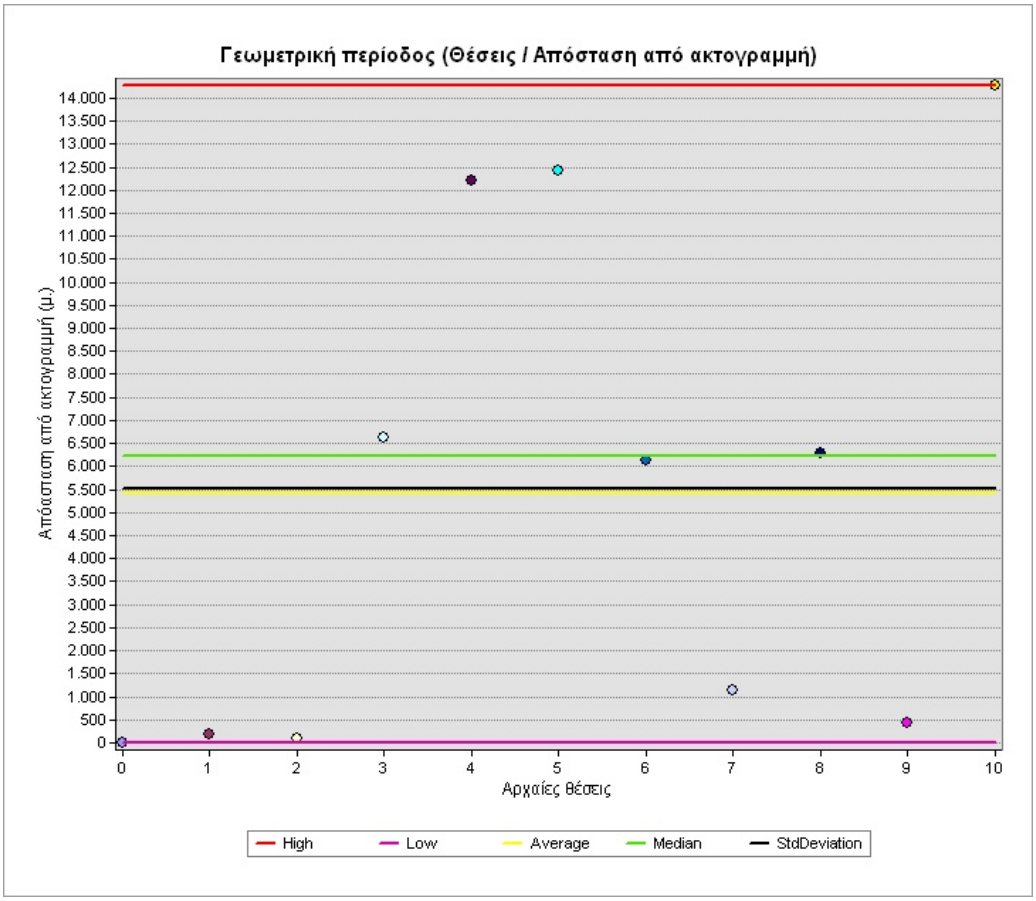

Γραφική παράσταση 21: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου με την απόσταση από την ακτογραμμή

- Εντοπίζονται 2 ζεύγη θέσεων ανά Γεωτεκτονική Ενότητα (Τειχιό/Εύα – Μαρμαράλωνο Άγ. Ιωάννη και Προφήτης Ηλίας Μελάνων/ Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα – Προφήτης Ηλίας Κοσμά/Ιερό Απόλλωνα Μαλεάτα).

- Και στα δύο ζεύγη θέσεων διαπιστώνεται η παρουσία ιερών [446].

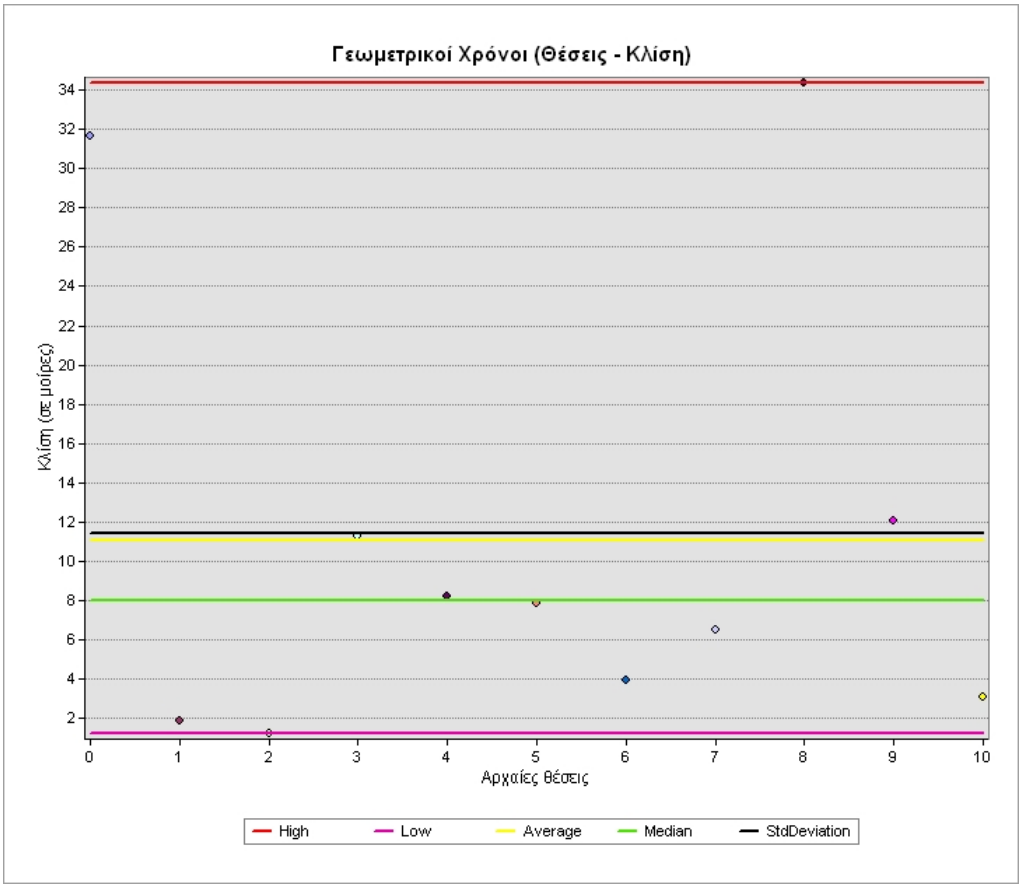

Γραφική παράσταση 22: Συσχετισμός θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου με την κλίση του εδάφους

- Ως προς την κλίση του εδάφους, παρατηρείται η επιλογή τόπων με ήπιες κλίσεις, ακόμη ηπιότερες σε σχέση με την Προϊστορική περιόδο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανώτατη τιμή υπολογίζεται στις 12° στη θέση "Ευριάς", στις αρχαίες Πρασιές. Στο Σπήλαιο της Σίντζας υπολογίζεται η μέγιστη των τιμών (34,37°). Από τον υπολογισμό του του μέσου όρου τιμών (11°), της μέσης τιμής (8°) και της τυπικής απόκλισης (11,4°) προκύπτει η απουσία διακυμάνσεων ή ακραίων τιμών, το που παραπέμπει στην επιλογή τοποθεσιών με ακόμη ηπιότερη εδαφική κλίση σε σύγκριση προς ό,τι έχει ήδη διερευνηθεί (γραφ. παρ. 22).

[446] Ακόμη και στη θέση "Ελληνικό", σε μικρή απόσταση από το ανατολικό σκέλος του τείχους (750μ. σε ευθεία) της αρχαίας *Εὔας* εντοπίζεται το ιερό του Πολεμοκράτη, επίσης σε ακραία θέση, στα ανατολικότερα πρόβουνα του Πάρνωνα. Το ιερό του Ξηροκαμπίου εντοπίζεται, επίσης, στην αρχή του σημερινού οροπεδίου, οι δε *Ἑρμαῖ* στον υδροκρίτη του Πάρνωνα (βλ. Παράρτημα 2, χάρτης 25 και παράρτημα 3, πίν. 33).

- Ως προς το υψόμετρο, οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε τέσσερις ζώνες (γραφ. παρ. 23). Συγκεκριμένα, 4 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 18 και 78μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν, 2 θέσεις μεταξύ 565 και 635μ., επί των προβούνων του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα, 3 θέσεις μεταξύ 767 και 866μ. στα οροπέδια της ενδοχώρας. Μία θέση βρίσκεται

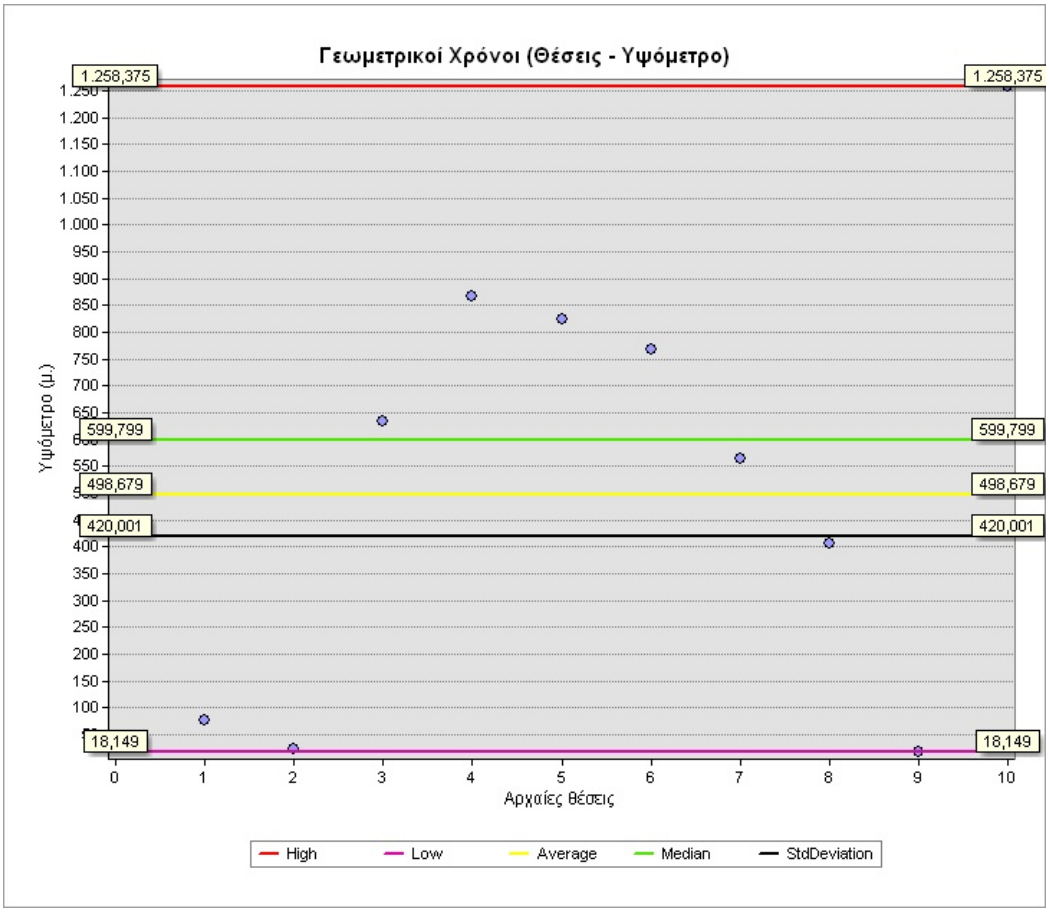

Γραφική παράσταση 23: Υψόμετρικά χαρακτηριστικά θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου

σε υψόμετρο 1258μ., στο δυτικό όριο της περιοχής μελέτης επί του κυρίως ορεινού όγκου. Η θέση με το χαμηλότερο υψόμετρο εντοπίζεται στα 18μ. (Ευριάς - Πρασιαί), ενώ εκείνη με το μεγαλύτερο υψόμετρο στα 1258μ. (“Προφήτης Ηλίας” Κοσμά – Ιερό Απόλλωνα Μαλεάτα). Η μέση τιμή υψομέτρου (600μ.), ο μέσος όρος (498μ.) και η τυπική απόκλιση (420μ.) παρουσιάζουν σύγκλιση μεταξύ τους σε σύγκριση με ό,τι παρατηρήθηκε τόσο κατά την ΠΕ, όσο και κατά την ΥΕ περίοδο, αλλά μεγαλύτερη απόκλιση σε σύγκριση προς τη διακύμανση τιμών των εδαφικών κλίσεων ή της απόστασης από την ακτογραμμή. Στην σχετική στατιστική ανάλυση, λοιπόν, αποτυπώνεται:

  - Η ένταση των αναγλύφου, με την απότομη υψομετρική διαφοροποίηση μεταξύ παράλιας ζώνης και ορεινής ενδοχώρας.

- Η γενική τάση επιλογής θέσεων, εγγύτερα στη θάλασσα. Σε σύγκριση με την ΠΕ και την ΥΕ περίοδο, τώρα δεν υφίσταται τη σαφή διαίρεση σε δύο ζώνες (Γραφική Παράσταση 21 και 23).
- Η αντιστοίχιση της ζωνών συγκέντρωσης αρχαίων θέσεων τόσο σε σχέση με την απόσταση από την ακτογραμμή, όσο και σε σχέση με το υψόμετρο.

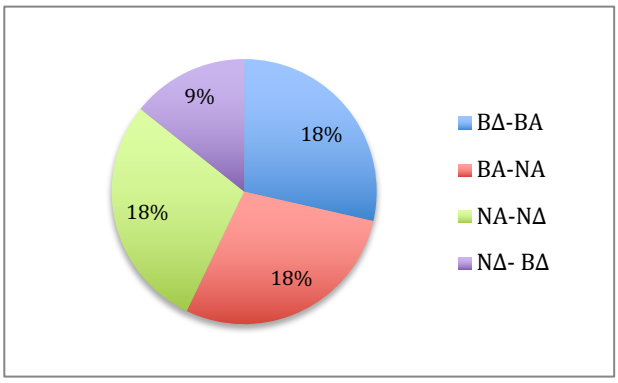

Γραφική παράσταση 24: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου σε σχέση προς τον αναταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται φυλακεία και ιερά).

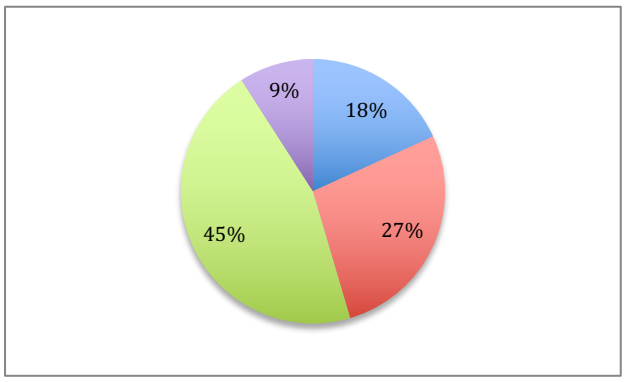

Γραφική παράσταση 25: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου σε σχέση προς τον αναταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)

- Ως προς τον προσανατολισμό (Γραφ. Παραστ. 24 και 25) των θέσεων σε πρώτο, συνολικό, επίπεδο φαίνεται ότι ο κανόνας που διαμορφώθηκε κατά τη μυκηναϊκή περίοδο τώρα παγιώνεται. Οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού σε τέσσερις κατηγοριές (2:ΒΔ-ΒΑ, 5:ΒΑ-ΝΑ, 3:ΝΑ-ΝΔ, 1: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού που καταδεικνύει την προτίμηση (72% ή 8 θέσεις) σε εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (Παράρτημα 3, Πίν.47). Αν αφαιρεθούν οι θέσεις των ιερών, ωστόσο, τότε διαπιστώνεται μία γενική ισορροπία (2:ΒΔ-ΒΑ, 2:ΒΑ-ΝΑ, 2:ΝΑ-ΝΔ, 1: ΝΔ-ΒΔ). Σε ειδικότερο επίπεδο, όμως, σε επίπεδο δηλαδή των θέσεων εκείνων που θα εξελιχθούν σε κεντρικές θέσεις στο βόρειο και το νότιο τμήμα ο προσανατολισμός του εδάφους είναι προς τα ανατολικά.
- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού εντοπίζεται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος και ψαμμίτης).
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι μόλις 2 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους κύριους και καμία από δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου. Μία μόλις θέση εντοπίζεται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

Β.2. Εν συνεχεία, επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου από την θάλασσα[447], επί τη βάσει της προσδιορισθείσας παράλληλης προς την παράκτια ζώνη της Κυνουρίας θαλάσσιας πορείας, από το Φωκιανό μέχρι το Ξηροπήγαδο σε απόσταση περί τα 8 χλμ από την ακτογραμμή με σημεία – στάσεις ανά 5 χλμ.. Η τιμή αντιστάθμισης (offset) ορίστηκε στα 2μ. όσον αφορά τα σημεία-στάσεις.

Από το χάρτη 26 (Παράρτημα 2 και 3, πίν. 47) συνάγεται ότι το 50% των τοποθεσιών, για τις οποίες υπάρχουν ενδείξεις χρήσης κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου είναι ορατές από τη θάλασσα. Σε αυτές, εκτός των παράκτιων θέσεων, οι οποίες στο σύνολό τους έχουν ακώλυτη θέα προς τον Αργολικό κόλπο, περιλαμβάνονται και θέσεις της ενδοχώρας, όπως το "Τειχιό" και η θέση "Μαρμαράλωνα" κοντά στον Άγ. Ιωάννη. Οι θέσεις όπου αναπτύχθηκαν οι πόλεις της Εύας ("Τειχιό" ή "Ελληνικό") και των Πρασιών "Ευριάς" στην Πλάκα του Λεωνιδίου εχουν ακώλυτη θέα προς την παραλία και προς τον Αργολικό κόλπο. Το ύψωμα του Προφήτη Ηλία στα Μέλανα (Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα) αποτελεί θέση περίοπτη, η οποία δεσπόζει στην παράλια ζώνη της Κυνουρίας και είναι ορατή ακόμη και από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους.

Β.3 Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει πλέον η θέση στην Πλάκα του Λεωνιδίου. Από την εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) προκύπτει πως ο εποικισμός ξεκίνησε από την παράλια ζώνη[448] (χάρτης 14). Η παρουσία στα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄ δεν έχει την ένταση των προηγούμενων περιόδων. Η ενοποίηση του νότιου χώρου γίνεται όχι σε σχέση με την πυκνότητα θέσεων στο χώρο των οροπεδίων, αλλά με την ανάπτυξη θέσεων σε οριακές θέσεις (*Πρασιαί – Ἀπόλλων Τυρίτας – Ἀπόλλων Μαλεάτας*). Ενδιαφέρον έχει και η εικόνα στο βόρειο τμήμα, απαρχή ανάπτυξης του χώρου εκείνου, που ταυτίζεται με τον κύριο και διαχρονικό μέχρι και το Μεσοπόλεμο άξονα ροών κίνησης με διεύθυνση Α-Δ.

Εγκατάσταση στο χώρο κατά την ΠΓ περίοδο βεβαιώνεται ανασκαφικά μόνο για την περιοχή της Πλάκας[449]. Από την άποψη της χωρικής συμπεριφοράς, τόσο ως προς την επιλογή του τόπου εγκατάστασης, όσο και του τόπου ενταφιασμού διαπιστώνονται όμοια μοτίβα μεταξύ ΥΕ και ΠΓ περιόδου. Η θέση της συστάδας των ΠΓ τάφων, πολύ κοντά στον ΥΕ κτιστό θαλαμωτό τάφο, είναι ενδεικτική της επιλογής ενός σημείου αναφοράς για τους νεήλυδες. Όλα, όμως, τα υπόλοιπα δεδομένα δείχνουν προς μία εντελώς νέα πραγματικότητα, σε σύγκριση προς ό,τι συνέβαινε κατά την προηγούμενη περίοδο. Ο προσανατολισμός είναι προς τη θάλασσα, ενώ η χρήση του χώρου στον "Ευριά" εντείνεται μέχρι και το β΄ μισό του 8ου αι. π.Χ.. Πρόκειται για θέση επάνω στην κύρια προς τα νότια θαλάσσια οδό και πλησίον των

[447] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας). Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας).

[448] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17.

[449] Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 74

κυρίων κλάδων των ροών κίνησης α) προς τα οροπέδια της Πετσίνας, Βασκίνας, Παλιόχωρας, β) προς τα οροπέδια Τσιταλίων και Πελετών και γ) προς την ενδοχώρα, παράλληλα προς τον κύριο κλάδο του ποταμού Δαφνώνα. Εδώ θα αναπτυχθεί πλήρως κατά την επόμενη περίοδο η *πόλις-λιμήν* των Πρασιών των Αρχαϊκών Χρόνων και της Κλασικής περιόδου. Η δεύτερη εγκατάσταση στην Κυνουρία εντοπίζεται στην περιοχή του "Ελληνικού" – "Τειχιού", στο βόρειο τμήμα, με προσανατολισμό και αυτή προς τον Αργολικό κόλπο. Θα εξελιχθεί στην κεντρική θέση της Θυρεάτιδος κατά τους Κλασικούς Χρόνους. Περισυλλογή οστράκων και ύπαρξη τάφου μαρτυρείται και για το "Νησί" του Παραλίου Άστρους – τότε πραγματικό νησί, το οποίο εξακολουθεί να αποτελεί μία τοπογραφική σταθερά για το βόρειο τμήμα.

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

- Μόνο στον Ευριά και το Μάκρος, στην Πλάκα του Λεωνιδίου έχει τεκμηριωθεί ανασκαφικά χρήση κατά την περίοδο αυτή και μάλιστα εντεινόμενη μέχρι και το τέλος της.
- Το πρωιμότερο νεκροταφείο της περιόδου στην Κυνουρία εντοπίζεται στην περιοχή της Πλάκας (θέση "Μάκρος") κατά την ύστερη φάση της ΠΓ περιόδου. Ταφή μαρτυρείται και στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους κατά τους ΥΓ χρόνους. Από τα ανασκαφικά δεδομένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα (Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας) προκύπτει η άρδην αλλαγή των δεδομένων, όπως τα γνωρίζαμε από την ΥΕ περίοδο. Νέα ταφική αρχιτεκτονική, νέα ταφικά έθιμα και ποικίλοι συμβολισμοί και νοηματοδοτήσεις.
- Γενικά, οι θέσεις κατοίκησης της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου προσδιορίζονται ως τέτοιες μόνο από τον εντοπισμό μεμονωμένων ή λιγοστών οστράκων. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις, από τις διενεργηθείσες επιφανειακές περισυλλογές και αποτυπώσεις δεδομένων είναι οι θέσεις στο Χερρονήσι της Βόρειας Κυνουρίας και της Παλιόχωρας στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄.
- Οι θέσεις της περιόδου εντοπίζονται σε βραχώδη και συνεκτικά εδάφη, (ασβεστόλιθος και ψαμμίτης).
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά η κατοίκηση σε όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνιδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα.
- Χαρακτηριστική είναι η ζωνοποίηση της περιοχής, όπως προκύπτει από την ανάλυση της σχέσης των θέσεων με την απόσταση που τις χωρίζει από την ακτογραμμή, αλλά και σε σχέση και με τις τιμές του υψομέτρου.
- Η διαπίστωση της ύπαρξης δύο αντιστοίχων ζευγών θέσεων σε οριακές θέσεις είναι ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα πληροφορία. Και να μη θεωρηθεί ανεπέρειστος ο συσχετισμός της θέσης στο "Τειχιό" με τη θέση στο ιερό του Απόλλωνος

Τυρίτα, λαμβανομένων υπ' όψιν των περιβαλλοντικών δεδομένων στο βόρειο τμήμα της κυνουριακής παραλίας κατά τη δεδομένη περίοδο.

- Ως προς τα περιβαλλοντικά δεδομένα, το "Νησί" του παραλίου Άστρους και το Χερρονήσι παραμένουν νησίδες στη είσοδο ενός ευρύτερου σε σύγκριση με την σημερινή κατάσταση Θυρεάτη κόλπου, σύμφωνα με τα γεωαρχαιολογικά δεδομένα. Η ευστατική μεταβολή του επιπέδου της επιφάνειας της θάλασσας συνεχίζεται. Πλέον το επίπεδο βρίσκεται στα -5μ. σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα[450].
- Τα αρχαιολογικά και αρχαιο-χωρικά δεδομένα δεν μεταβάλλονται, καθώς καμία θέση από την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου δεν εντοπίζεται στα σημερινά αλουβιακά πεδία στην περιοχή. Οι κύριες θέσεις εγκατάστασεις στην περιοχή χωροθετούνται πολύ κοντά στην τότε παράκτια ζώνη, ανεξαρτήτως υψομέτρου. Η διαρκής, τέλος, αλληλεπίδραση της θάλασσας με τις ποτάμιες ροές θα είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση αβαθών λιμνών ή ελωδών εκτάσεων κατά μήκος της τότε ακτογραμμής.
- Τα αρχαιολογικά δεδομένα, στη συντριπτική τους πλειονότητα, δεν βασίζονται σε ανασκαφική διερεύνηση, αλλά μόνο σε περισυλλογές[451]. Η εγγύτητα της θέσης "Ανεμόμυλος", όπου το ιερό του *Πολεμοκράτους*, με την αρχαία *Εὔα* (Θέση "Ελληνικό" ή "Τειχιό") δεν αποκλείει μία κατάσταση ανάλογη με αυτήν του νοτίου τμήματος και ως προς τα ποιοτικά ακόμη χαρακτηριστικά (ιερά).

[450] Jameson 2005, 89

[451] Μοναδικές οι ανασκαφές στην Πλάκα στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας (Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018), καθώς και οι τομές στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους από τον Παναγιώτη Φάκλαρη (Φάκλαρης 1990, 57 και σημ. 168).

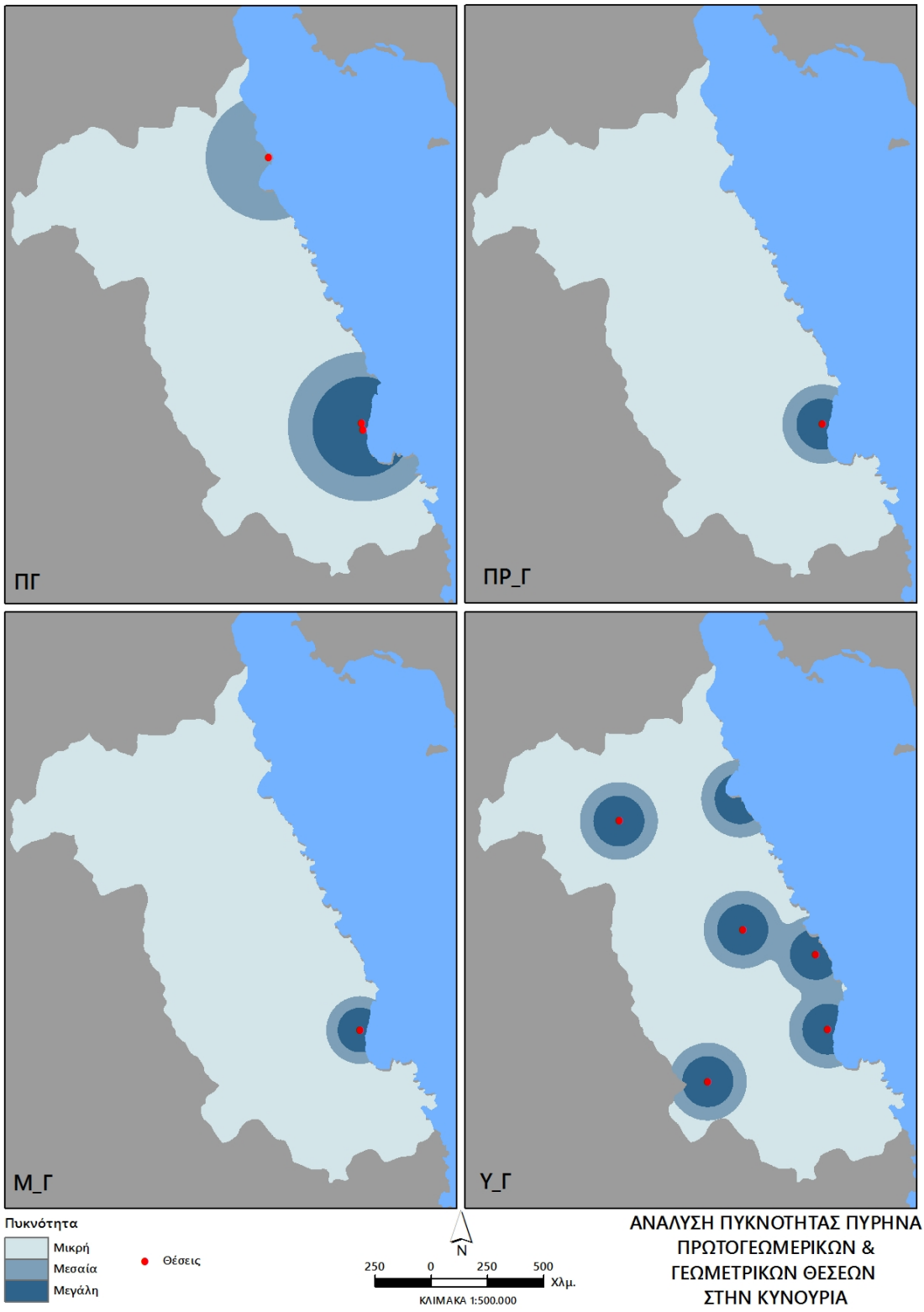

Χάρτης 14: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θεσεων στην Κυνουρία κατά την Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική περίοδο

6.2.4. Αρχαϊκοί Χρόνοι – Τα δεδομένα

Πρόκειται για ιδιαίτερα δυναμική περίοδο, η οποία συνδέεται με την παγίωση του θεσμού της πόλεως ως του κατεξοχήν τρόπου κοινωνικής οργάνωσης των Ελλήνων, την αποικιακή εξάπλωση, τη σταδιακή ενδυνάμωση της Σπάρτης, παράλληλα προς την κλιμάκωση του ανταγωνισμού με το Άργος. Οι *Πρασιαί* εξελίσσονται σε ανεξάρτητη κατά τον 7ο αι. π.Χ. πολιτική οντότητα, η οποία συμμετέχει αυτόνομα σε

Α/Α	*ID*	*Γεωτετκτονική ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*Α*	*Π_Α*	*Μ_Α*	*Υ_Α*
1	1	Β	Α΄	Χερρονήσι	•			
2	2	Β	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα	•			•
3	3	Β	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές	•			
4	5	Β	Α΄	Εύα_Τειχιό	•			•
5	17	Β	Α΄	Κάτω Βέρβενα	•			
6	18	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης	•			•
7	18_1	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης_ιερο	•			•
8	57	Β	Α΄	Ερμαί	•			•
9	98	Β	Α΄	Γλυφάδα - Άστρος	•			
10	68	Β	Α΄	Τοιχιάς - Αρμακάς	•			
11	25	Β	Α΄	Κουτρί_Ορ_Μελιγού	•			•
12	38	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β δρόμου)	•			
13	47	Ν	Β΄	Τύρος_Κάστρο	•			
14	56	Ν	Β΄	Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα	•	•	•	•
15	32	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς	•	•	•	•
16	32_4	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ	•	•		•
17	33_1	Ν	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου	•			
18	72	Ν	Γ΄	Ιερό Μαλεάτα	•	•		•

Πίνακας 21: Θέσεις της Αρχαϊκής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

ευρεία συμμαχία πόλεων[452]. Ωστόσο, όπως όλη η περιοχή της Κυνουρίας, θα βρεθούν από νωρίς στο επίκεντρο της σύγκρουσης μεταξύ των δύο ανταγωνιστικών δωρικών κρατών της Πελοποννήσου. Από τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. η κεντρική θέση του κυνουριακού Νότου θα περιέλθει σε καθεστώς *περιοικίδος* πόλης, ενώ η *Θυρεάτις* θα προσαρτηθεί το 546 π.Χ.[453] Στο τέλος της περιόδου η Σπάρτη έχει αναδειχθεί σε πανελλήνια δύναμη, επικεφαλής ευρέος συνασπισμού πόλεων, της Πελοποννησιακής Συμμαχίας. Στις Πρασιές, διαπιστώνεται ανασκαφικά ότι τα τέλη του 6ου και οι αρχές του 5ου αι. π.Χ. αποτελούν περίοδο μεταβολής στην κατεύθυνση της εξειδίκευσης της οικονομικής βάσης και της επέκτασης των υφισταμένων οικιστικών υποδομών[454].

[452] Στράβων 8.6.14· Polignac 2007, 67. Για την Αμφικτυονία, Kelly 1960. Αναφορικά με την αντικατάσταση των *Ναυπλιέων* και των *Πρασιέων* από τους Αργείους και τους Σπαρτιάτες αντίστοιχα, Φάκλαρης 1990, 35, σημ. 71.

[453] Grigorakakis και Lanérès 2015, 652-57

[454] Γρηγορακάκης 2014β· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018

Οι θέσεις της Αρχαϊκής περιόδου στην Κυνουρία φθάνουν τις 18 και παρουσιάζονται συγκεντρωτικά στον πίνακα 21. Η περιοδολόγηση ακολουθεί τριμερές σχήμα. Διακρίνεται σε Πρώιμη (7ος αι. π.Χ.), Μέση (600 -530 π.Χ.) και Ύστερη περίοδο (530-480 π.Χ.).

6.2.4.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 21 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη [Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν)] παρατηρείται ότι:

- Ο αριθμός των αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα φθάνει τις 11, το οποίο ως ποσοστό επί του συνόλου των θέσεων στην Κυνουρία μεταφράζεται σε 61%.
- Στο τμήμα νότια του ποταμού, οι αρχαίες θέσεις ανέρχονται σε 7 ή 39% του συνόλου.

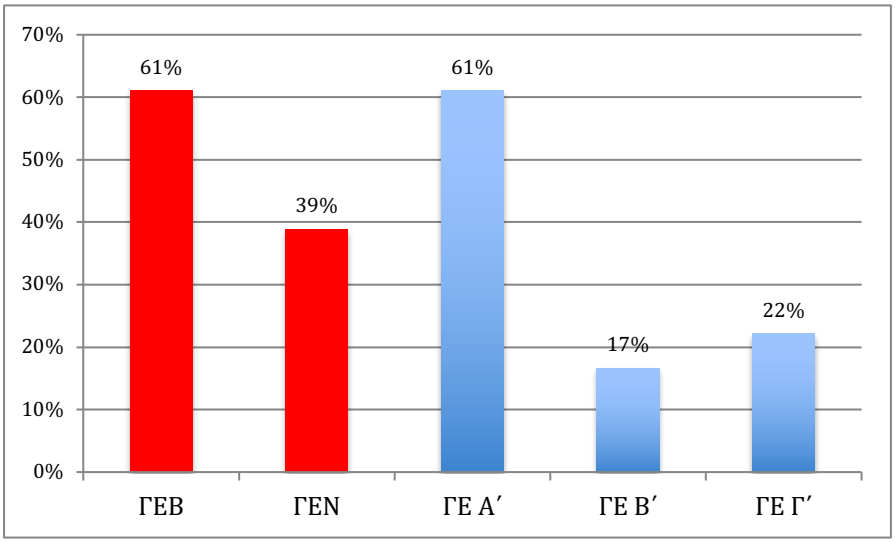

Γραφική παράσταση 26: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

Όσον αφορά στις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες (πίν. 21 και γραφ. παρ. 26):

- 11 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄),
- 3 θέσεις εντοπίζονται στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και
- 4 θέσεις εντοπίζονται στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄).

Η ποσοστιαία κατανομή υπολογίζεται σε 61%, 17% και 22% αντίστοιχα. Συνάγεται, επομένως, η ενίσχυση της αυξητικής τάσης στο βόρειο τμήμα, η οποία διαπιστώθηκε ήδη κατά την προηγηθείσα περίοδο. Στο νότιο τμήμα συνολικά ο αριθμός παραμένει σταθερός. Η διαφορά με την προηγούμενη περίοδο είναι μόλις μία θέση. Μάλιστα, στα οροπέδια της ενδοχώρας, στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄, παρατηρείται γενικά αύξηση.

Ως προς την ποσοστιαία κατανομή του χώρου ανά Γεωχωρική Ενότητα, η έκταση καθεμιάς των τριών ενοτήτων, υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετρ. χλμ., το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Η συγκέντρωση θέσεων στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, είναι χαρακτηριστική. Ενδιαφέρων, επίσης, είναι ο μικρός αριθμός θέσεων στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄, ενώ στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ η κατάσταση παραμένει σχεδόν σταθερή, πάντοτε σε σχέση προς ό,τι αναλύθηκε κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου[455]. Κρατούμενα στο σημείο αυτό της ανάλυσης είναι τα εξής:

- Η πυκνότητα θέσεων στη Γεωχωρική Ενότητα Α΄ [η οποία ταυτίζεται με τη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β)] και συνέχιση της αυξητικής τάσης που παρατηρήθηκε ήδη κατά τους Γεωμετρικούς Χρόνους. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι θέσεις στο "Ελληνικό" και το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, οι οποίες θα εξελιχθούν στις κύριες θέσεις εγκατάστασης στην περιοχή της Θυρεάτιδος.
- Η οριακή αύξηση των θέσεων στην Γεωχωρική Ενότητα Β΄.
- Στο νότιο χώρο (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄) οι αρχαίες θέσεις μειώνονται κατά μία σε σύγκριση με την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, κατά τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στο χώρο του Ευριά διερευνήθηκαν αρχαϊκά στρώματα τόσο στον Τομέα Ι, όσο και στον Τομέα ΙΙ. Αναγνωρίστηκε κεραμική του τέλους του 7ου αι. π.Χ. και του 6ου προχριστιανικού αιώνα. Κτερίσματα από τάφους της περιόδου είναι γνωστά βιβλιογραφικά, ενώ στο Μάκρος ανεσκάφη υποδομή μνημείου (ιερού ή ταφικού) του τέλους των Πρώιμων Αρχαϊκών Χρόνων.

[455] Ανωτ. σσ. 178-80

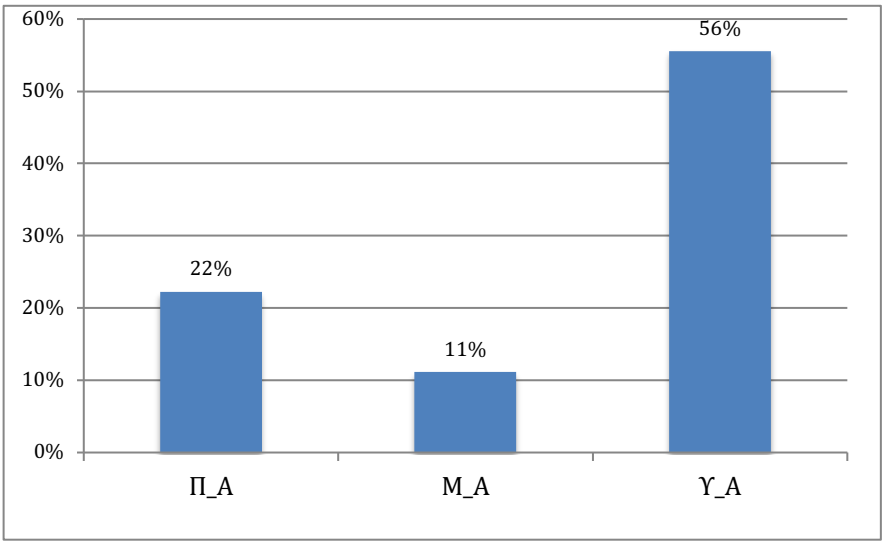

Γραφική παράσταση 27: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Αρχαϊκή περίοδο

Η κατοίκηση στην περιοχή διαρκεί μέχρι το τέλος της περιόδου. Η Ύστερη Αρχαϊκή υπο-περίοδος είναι γενικά η πιο αναγνωρίσιμη στην περιοχή μελέτης. Η αύξηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία, δεδομένης, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, της ιστορικής συγκυρίας (γραφ. παρ. 27).

Τέλος, Η ακριβέστερη χρονολόγηση των αρχαιολογικών δεδομένων από 8 θέσεις, σε επίπεδο υπο-περιόδου υπήρξε αδύνατη. Η αρχαϊκή παρουσία τεκμαίρεται βιβλιογραφικά.

Β1. Όσον αφορά στην χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης και από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) κλίσεων εδάφους, (β) προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3, πίν.48) συνάγονται τα εξής:

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή, διαπιστώνεται ότι οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται σε τέσσερις ζώνες, την παράκτια, των προβούνων του Πάρνωνα, των οροπεδίων και του κυρίως ορεινού όγκου του Πάρνωνα. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση θέσεων παρουσιαζεται στην παράκτια ζώνη και σε μικρή απόσταση, μέχρι 1,1 χλμ από τη σημερινή ακτογραμμή. Στη ζώνη αυτή εντοπίζονται 10 θέσεις από τις οποίες οι 2 βρίσκονται πολύ κοντά (400μ.) ή επί της ακτογραμμής (0-90μ). Η δεύτερη εντοπίζεται σε απόσταση μεταξύ 6 και 8,5 χλμ., με τρεις θέσεις να βρισκονται μεταξύ 6,1 και 6,6 χλμ. Μεταξύ 12 και 14χλμ. εντοπίζονται 3 θέσεις και μία σε απόσταση 21χλμ. Η μέγιστη απόσταση αρχαίας θέσης από την ακτογραμμή υπολογίζεται στα 21 χλμ. (Φονεμένοι – *Ερμαί*), ενώ η ελάχιστη απόσταση είναι επί της ακτογραμμής. Από τον υπολογισμό της τυπικής απόκλισης (6,3 χλμ.), του

μέσου όρου τιμών (5,1 χλμ.) και της μέσης τιμής (1,1 χλμ.) προκύπτει (γραφ. παρ. 28) εικόνα μεγαλύτερης απόκλισης σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, ως αποτέλεσμα κυρίως ακραίων τιμών εξαιτίας της μεγάλης συγκέντρωσης θέσεων στην παράκτια ζώνη και εντοπισμού θέσεων στον υδροκρίτη μεταξύ Κυνουρίας, Αρκαδίας και Λακωνίας (Φονεμένοι). Πλέον το 56% των αρχαίων θέσεων εντοπίζεται στην παράκτια ζώνη. Οι περισσότερες θέσεις (13 από τις συνολικά 18 ή 78%), συγκεντρώνονται στις δύο πρώτες ζώνες, σε απόσταση μέχρι 8,6 χλμ. δυτικά της σημερινής ακτογραμμής.

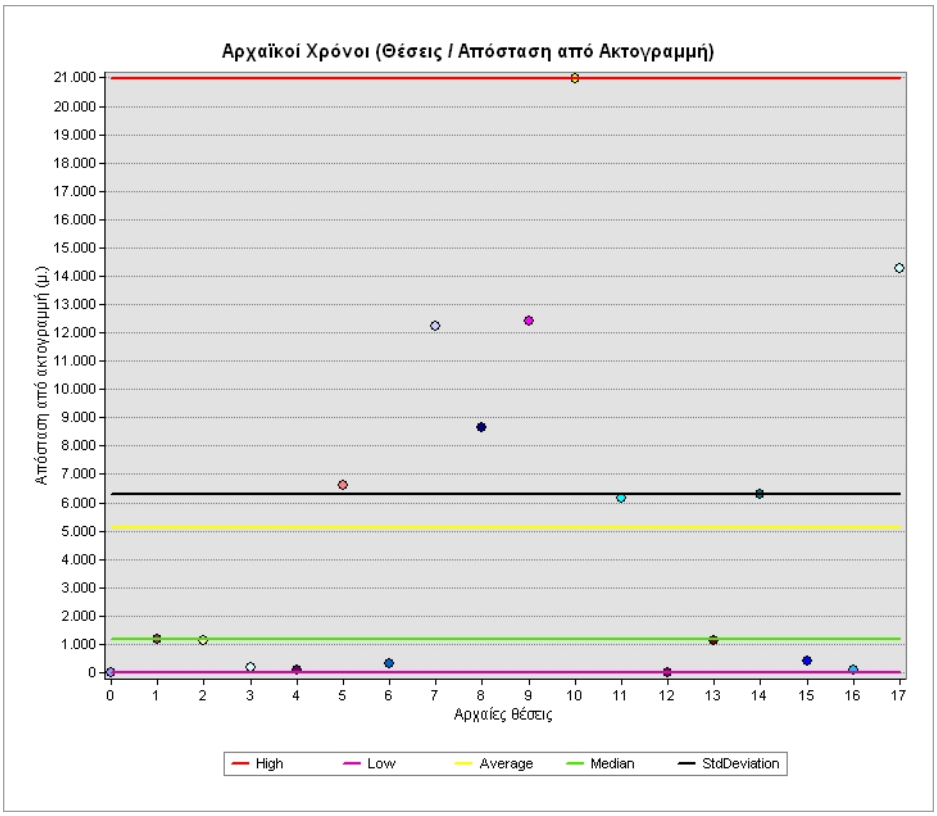

Γραφική παράσταση 28: Συσχετισμός θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου με την ακτογραμμή

Κρατούμενα, λοιπόν, στο σημείο αυτό, βάσει του κριτηρίου της απόστασης από την ακτογραμμή είναι τα εξής:

- Η τάση ζωνοποίησης εξακολουθεί να υφίσταται. Στην ακρώρεια της περιοχής μελέτης, και στο βόρειο πια τμήμα, εντοπίζεται αρχαία θέση και δη ιερό (γραφ. παρ. 28 και 30).
- Τα απώτατα σημεία των συγκεκριμένων ζωνών εντοπίζονται σε θέσεις οριακές από γεωφυσικής – γεωμορφολογικής απόψεως.
- Τα δύο ζεύγη θέσεων ανά Γεωτεκτονική Ενότητα (Τειχιό/*Εὔα* – Μαρμαράλωνα Αγίου Ιωάννη - *Ἑρμαῖ* και *Πρασιαί* – Προφήτης Ηλίας Μελάνων/Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα – Προφήτης Ηλίας Κοσμά/Ιερό Απόλλωνα Μαλεάτα) εξακολουθούν να υφίστανται, με μετατόπιση του ακραίου σημείου από το ιερό στο Ξηροκάμπι, στο ιερό των *Ἑρμῶν,* στον υδροκρίτη των Φονεμένων.

- Τα ιερά εντοπίζονται πάλι σε ακραίες θέσεις [456].

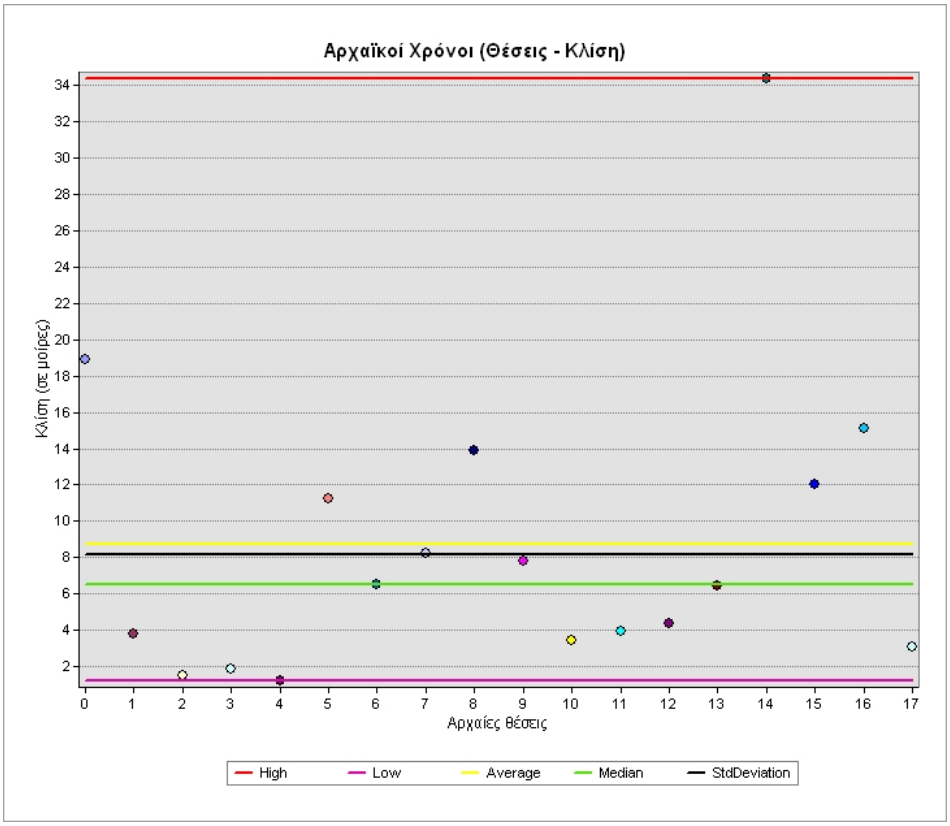

Γραφική παράσταση 29: Συσχετισμός θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου με την κλίση του εδάφους

- Ως προς την κλίση του εδάφους, παρατηρείται η επιλογή τόπων με ήπιες κλίσεις. 15 θέσεις εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μέχρι 15°. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανώτατη τιμή υπολογίζεται στις 12° στη θέση "Ευριάς", στις αρχαίες Πρασιές. Στο Σπήλαιο της Σίντζας υπολογίζεται η μέγιστη τιμή (34,37°). Από τον υπολογισμό του μέσου όρου τιμών (8,7°), της μέσης τιμής (6,5°) και της τυπικής απόκλισης (8,1°) προκύπτει εκ νέου η απουσία διακυμάνσεων ή ακραίων τιμών, το που παραπέμπει στην επιλογή τοποθεσιών με ακόμη ηπιότερη κλίση σε σχέση με την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου (γραφ. παρ. 29).

[456] Ακόμη και στη θέση "Ελληνικό", σε μικρή απόσταση από το ανατολικό σκέλος του τείχους (750μ. σε ευθεία) της αρχαίας *Εὔας* εντοπίζεται το ιερό του Πολεμοκράτη, επίσης σε ακραία θέση, στα ανατολικότερα πρόβουνα του Πάρνωνα. Το ιερό του Ξηροκαμπίου εντοπίζεται επίσης στην αρχή του σημερινού οροπεδίου, οι δε *Ἑρμαῖ* στον υδροκρίτη του Πάρνωνα. Για το *Πολεμοκράτειον*, Φάκλαρης 1990, 194-95 (ναός του Απόλλωνα κατά το συγγραφέα), Grigorakakis 2009, 183-85 και σημ. 12· Γρηγορακάκης 2016στ, 289· Gorini 2014, 127-42. Για τους *Ἑρμᾶς*, Romaios 1904-1905, 137-38· Φάκλαρης 1990, 193-95.

- Ως προς το υψόμετρο (γραφ. παρ. 30), η κατάσταση δεν διαφέρει από ό,τι αναλύθηκε ήδη κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδηρού. Οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε τέσσερις ζώνες, αντίστοιχες και προς τις αποστάσεις από την ακτογραμμή. Συγκεκριμένα, 8 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 3,7 και 140μ., οι 7 εξ αυτών μεταξύ 3,7 και 78μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν, 5 θέσεις μεταξύ 400 και 634μ., επί των προβούνων του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα και 3 θέσεις μεταξύ 767 και 866μ. στα οροπέδια της ενδοχώρας. Δύο θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο 1258μ., στο δυτικό όριο της περιοχής μελέτης επί του κυρίως ορεινού όγκου. Οι θέσεις με το χαμηλότερο υψόμετρο εντοπίζονται στα Κάτω Βέρβενα και στην περιοχή της Γλυφάδας, στα βορειοδυτικά του Παραλίου Άστρους (3,7 και 18,6 αντίστοιχα), οι οποίες όμως τεκμηριώνονται μόνο βιβλιογραφικά. Οι Πρασιές εξακολουθούν να είναι η πόλη με το χαμηλότερο υψόμετρο (18,1μ.). Οι θέσεις του Ιερού του Απόλλωνα Μαλεάτα και των *Ἑρμῶν* βρίσκονται στο μεγαλύτερο υψόμετρο (1258μ.). Η μέση τιμή

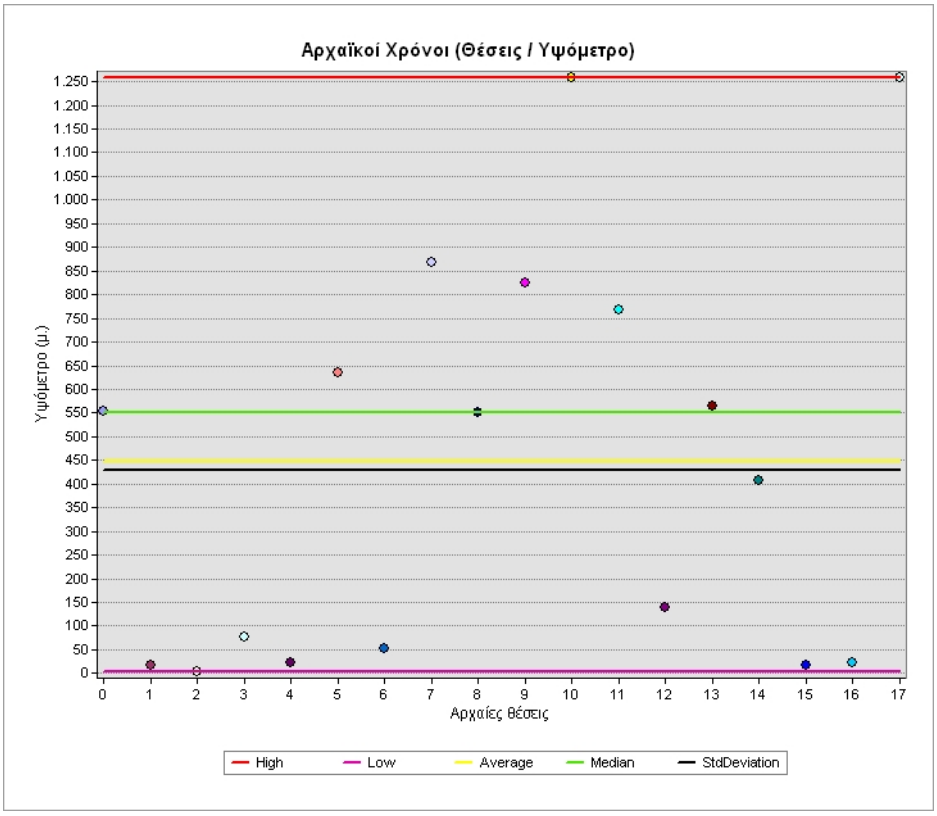

Γραφική παράσταση 30: Υψομετρικά χαρακτηριστικά θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου

υψομέτρου (552μ.), και ειδικά ο μέσος όρος τιμών (446μ.) με την τυπική απόκλιση (428μ.) παρουσιάζουν ακόμη μεγαλύτερη σύγκλιση μεταξύ τους σε σύγκριση με ό,τι παρατηρήθηκε μέχρι τώρα. Στην σχετική στατιστική ανάλυση, λοιπόν, αποτυπώνεται:

  - Η ένταση των αναγλύφου, με την απότομη υψομετρική διαφοροποίηση μεταξύ παράλιας ζώνης και ορεινής ενδοχώρας

- Η γενική τάση επιλογής θέσεων, ακόμη πιο κοντά στη θάλασσα, σε σύγκριση προς ό,τι παρατηρήθηκε κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.
- Η αντιστοίχιση της ζωνών συγκέντρωσης αρχαίων θέσεων τόσο σε σχέση με την απόσταση από την ακτογραμμή, όσο και σε σχέση με το υψόμετρο.

- Ως προς τον προσανατολισμό (Γραφ. παρ. 31 και 32), οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) σε τέσσερις κατηγορίες (1:ΒΔ-ΒΑ, 12:ΒΑ-ΝΑ, 3:ΝΑ-ΝΔ, 2: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού, που καταδεικνύει την προτίμηση (84% ή 15 θέσεις) σε εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (Παράρτημα 3, Πίν. 48). Η εικόνα παραμένει ίδια, ακόμη και όταν αφαιρεθούν οι θέσεις των ιερών και του "Αρμακά" ή "Τοιχιά" στο Ελαιοχώρι (1:ΒΔ-ΒΑ, 8:ΒΑ-ΝΑ, 2:ΝΑ-ΝΔ, 1: ΝΔ-ΒΔ), δηλαδή 10 θέσεις ή ποσοστό 77% διατηρούν ανατολικομεσημβρινό προσανατολισμό.
- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου εντοπίζεται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης).
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι μόλις 2 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους κύριους και 9 από δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου. Μία μόλις θέση εντοπίζεται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

Β.2. Σε δεύτερο επίπεδο επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου από τη θάλασσα [457], επί τη βάσει της προσδιορισθείσας παράλληλης προς την παράκτια ζώνη της Κυνουρίας θαλάσσιας πορείας, από το

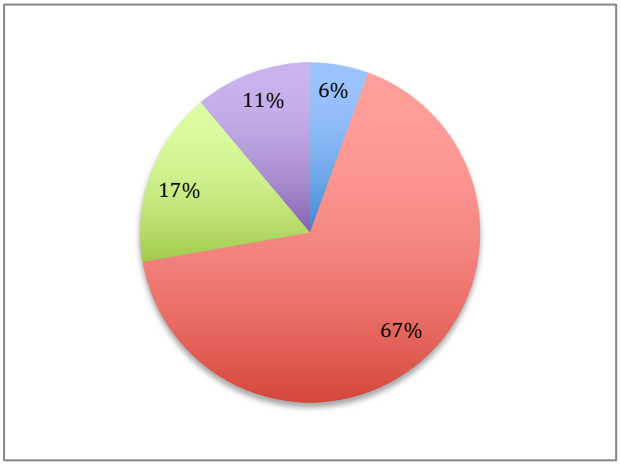

Γραφική παράσταση 31: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου

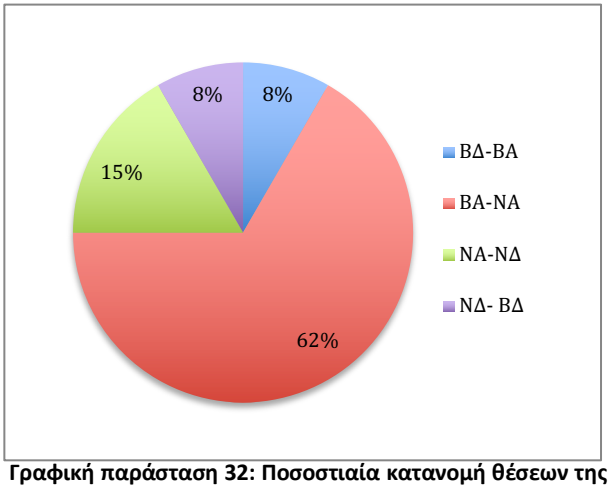

Γραφική παράσταση 32: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Αρχαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας).

[457] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας).

Φωκιανό μέχρι το Ξηροπήγαδο σε απόσταση περί τα 8 χλμ από την ακτογραμμή με σημεία – στάσεις ανά 5 χλμ.. Η παράμετρος OFFSET ορίστηκε στα 2μ. όσον αφορά τα σημεία-στάσεις.

Από το χάρτη 26 (Παράρτημα 2 και 3, πίν. 40) συνάγεται ότι το 50% (9 από τις 18 συνολικά) των θέσεων της περιόδου είναι ορατές από τη θάλασσα. Σε αυτές, εκτός των παράκτιων θέσεων, οι οποίες στο σύνολό τους έχουν ακώλυτη θέα προς τον Αργολικό κόλπο, περιλαμβάνονται και θέσεις είτε στίς παρυφές της ενδοχώρας, όπως το "Τειχιό", είτε στα οροπέδια, όπως η θέση "Μαρμαράλωνα" κοντά στον Άγ. Ιωάννη. Οι θέσεις όπου αναπτύχθηκαν οι πόλεις της *Εὔας* ("Τειχιό" ή "Ελληνικό") και των Πρασιών ("Ευριάς" στην Πλάκα του Λεωνιδίου) εχουν ακώλυτη θέα προς την παραλία και προς τον Αργολικό κόλπο. Το ύψωμα του Προφήτη Ηλία στα Μέλανα (Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα) αποτελεί θέση περίοπτη, η οποία δεσπόζει στην παράλια ζώνη της Κυνουρίας και είναι ορατή ακόμη και από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους.

Β.3 Ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα αποτελέσματα έχει η εκτίμηση πυκνότητας σημειακών θέσεων[458]. Από το σχετικό χάρτη 15 προκύπτει η διαμόρφωση δύο σαφών, αλλά διακριτών μεταξύ τους ενοτήτων στο βόρειο και το νότιο τμήμα της περιοχής μελέτης. Στο βόρειο τμήμα, μεγάλη πυκνότητα παρουσιάζεται στο Θυρεάτη κόλπο και τις παρυφές του Πάρνωνα, όπου η αρχαία *Εὔα*, ενώ είναι σαφής η δημιουργία ενός διαδρόμου από την ακτογραμμή μεχρι τη διάβαση των Φονεμένων. Η ενοποίηση του χώρου κατά μήκος του εγκάρσιου, βόρειου άξονα ροών κίνησης είναι ιδιαιτέρως σημαντική, όπως θα καταδειχθει στη συνέχεια, και διαμορφώνεται για πρώτη φορά κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Στο νότιο τμήμα ο χώρος ενοποιείται με σημεια αναφοράς τις παράλιες θέσεις των Πρασιών, του Απόλλωνα Τυρίτα, του Κάστρου Τυρού και του Απόλλωνα Μαλεάτα.

Επιπλέον, μέσω ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης (Τακτική Ελαχίστων Τετραγώνων)[459] 150 τυχαίων σημείων διαπιστώθηκε η εξάρτηση - συσχετισμός της πυκνότητας θέσεων, ως εξαρτημένης μεταβλητής με την ανεξάρτητη μεταβλητή του υψομέτρου (πίν. 22)

Variable	Coefficient [a]	StdError	t-Statistic	Probability [b]	Robust_SE	Robust_t	Robust_Pr [b]
Intercept	0,026435	0,003279	8,062425	0,000000*	0,004384	6,030589	0,000000*
ARCH_DEM:AOI	-0,000019	0,000004	-4,851207	0,000004*	0,000005	-4,250940	0,000041*

Πίνακας 22: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης. Ο αστερίσκος στις τιμές προσδιορίζει το στατιστικά σημαντικό.

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

[458] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17

[459] Για τη γραμμική παλινδρόμηση βλ. Smith et al. 2015, 388-98

- Μόνο στον Ευριά και το Μάκρος, στην Πλάκα του Λεωνιδίου, έχει τεκμηριωθεί ανασκαφικά χρήση κατά την περίοδο αυτή και μάλιστα εντεινόμενη, μέχρι και το τέλος της.
- Από τα ανασκαφικά δεδομένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα (Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας) προκύπτει η ανοδική εξέλιξη της πόλης των Πρασιών, η οποία κορυφώνεται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.
- Γενικά, και κατά την παρούσα περίοδο, οι θέσεις κατοίκησης προσδιορίζονται ως τέτοιες μόνο από τον εντοπισμό μεμονωμένων ή λιγοστών οστράκων. Ας μην διαφεύγει το γεγονός ότι οι ισχυρές οχυρώσεις στο "Ελληνικό", το Κάστρο Τυρού ή το "Νησί" του Αγ. Ανδρέα ανεγέρθηκαν το νωρίτερο κατά τον 4ο αι. π.Χ.
- Οι θέσεις της περιόδου εντοπίζονται σε σταθερά, βραχώδη εδάφη.
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά η κατοίκηση σε όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνιδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα.
- Χαρακτηριστική είναι η παγίωση του φαινομένου της ζωνοποίησης της περιοχής, οπως προκύπτει από την ανάλυση της σχέσης των σημειακά αποδιδόμενων θέσεων με την απόσταση που τις χωρίζει από την ακτογραμμή ή το υψόμετρο στο οποίο βρίσκονται. Ένα ακόμη ιερό ορίων εντοπίζεται στο βόρειο τμήμα του Πάρνωνα, στις ακρώρειες της Κυνουρίας επί του εκεί υδροκρίτη (Φονεμένοι).
- Ως προς τα περιβαλλοντικά δεδομένα, το "Νησί" του παραλίου Άστρους και το Χερρονήσι παραμένουν νησίδες στην είσοδο ενός ευρύτερου σε σύγκριση με την σημερινή κατάσταση Θυρεάτη κόλπου, σύμφωνα με τα γεωαρχαιολογικά δεδομένα. Ωστόσο, η ανακάλυψη αρχαϊκών οστράκων στην περιοχή της Γλυφάδας, στα βορειοδυτικά του "Νησιού" και σε βάθος -3 μέτρων από την σημερινή στάθμη του εδάφους δείχνει ότι η προσχωσιγενής ακτογραμμή διαρκώς επεκτεινόταν προς τα ανατολικά [460]. Η ευστατική μεταβολή του επιπέδου της επιφάνειας της θάλασσας συνεχίζεται. Πλέον το επίπεδο από το 700 μέχρι και το 480 π.Χ. ανέβηκε από τα 4,72 στα 4,30μ. σε σχέση με τα σημερινά δεδομένα[461].
- Τα αρχαιολογικά και αρχαιο-χωρικά δεδομένα δεν μεταβάλλονται, καθώς καμία θέση δεν εντοπίζεται στα σημερινά αλουβιακά πεδία στην περιοχή. Οι κύριες θέσεις εγκατάστασης χωροθετούνται πολύ κοντά στην τότε παράκτια ζώνη, ανεξαρτήτως υψομέτρου. Η διαρκής, τέλος, αλληλεπίδραση της θάλασσας με τις ποτάμιες ροές θα είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση αβαθών λιμνών ή ελωδών εκτάσεων κατά μήκος της τότε ακτογραμμής.

[460] Goester 1993, 40-3· Jacobs 1979, 27, 29
[461] Jameson 2005, 89-90

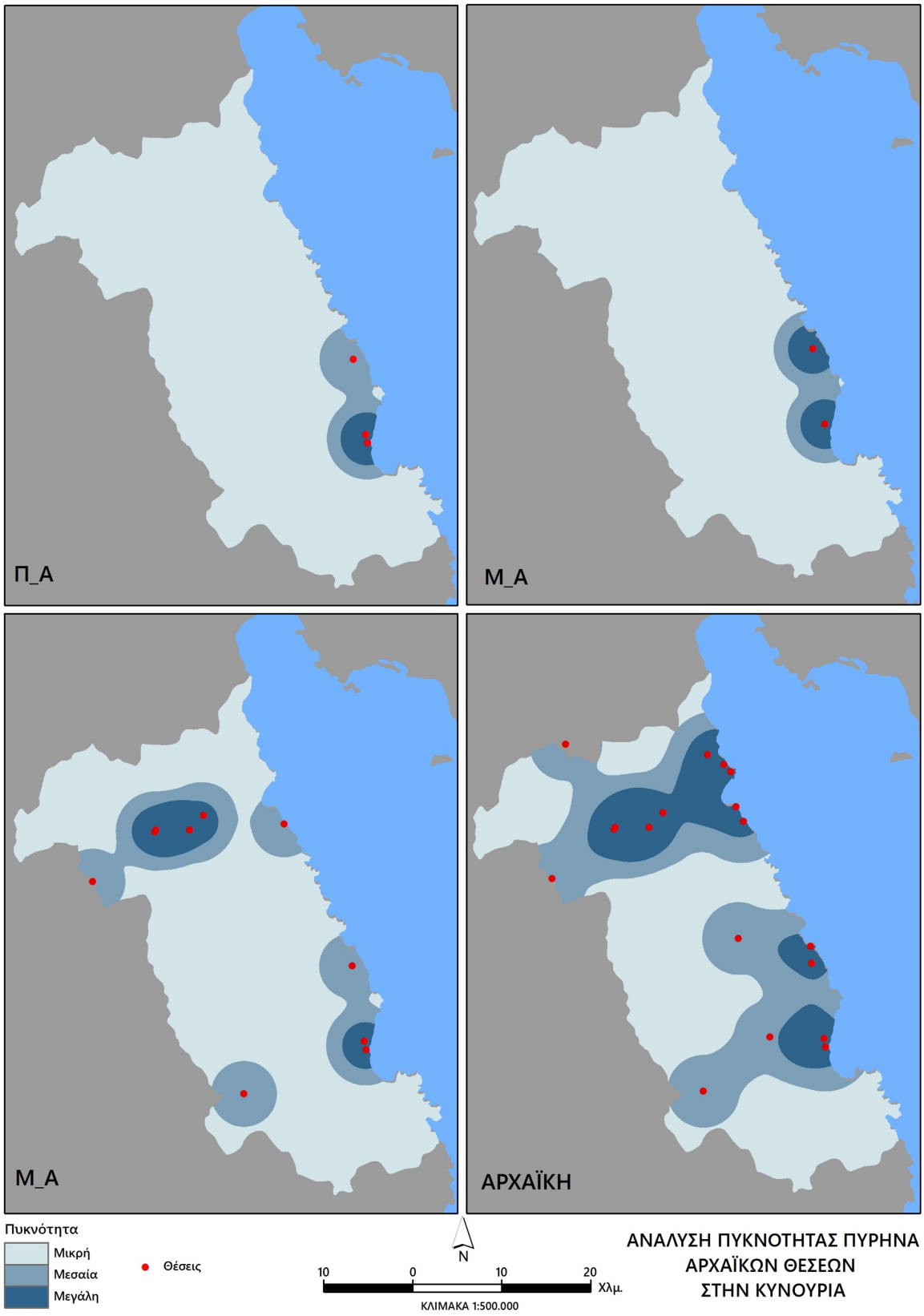

Χάρτης 15: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα στην περιοχή της Κυνουρίας κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους

Α/Α	*ID*	*Γεωτεκτονική ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*Κ*	*Π_Κ*	*Μ_Κ*	*Υ_Κ*
1	2	Β	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα	•			•
2	3	Β	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές	•			•
3	3_1	Β	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Τείχος_	•			
4	5	Β	Α΄	Εύα_Τειχιό	•			•
5	5_1	Β	Α΄	Εύα_Άγ_Σάββας	•		•	•
6	5_2	Β	Α΄	Εύα_Πλακάκια	•		•	•
7	6	Β	Α΄	Εύα_Πολεμοκράτειον	•			•
8	7	Β	Α΄	Τσιόροβος	•			•
9	10	Β	Α΄	Καστράκι	•			
10	13	Β	Α΄	Συκιά	•			•
11	14	Β	Α΄	Άγιος Στέφανος	•			
12	18	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης	•			•
13	18_1	Β	Α΄	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης_ιερο	•			•
14	19	Β	Α΄	Ταρμίρη_Ξηροκάμπι	•			
15	20	Β	Α΄	Λεπίδα_Ξηροκάμπι	•			•
16	29	Β	Α΄	Μονή Αγίας Τριάδος	•			
17	31	Β	Α΄	Μαρμαράλωνο Αγίου Πέτρου	•			•
18	75	Β	Α΄	Ανεμόμυλος_Ζαβιτσα	•			
19	76	Β	Α΄	Ελληνικά_Λιθάρια	•			
20	57	Β	Α΄	Ερμαί	•			•
21	58	Β	Α΄	Φυλάκειο_Ξυλόπυργος	•		•	
22	59	Β	Α΄	Φυλάκειο Σπαθοκομμένου	•			
23	68	Β	Α΄	Τοιχιάς - Αρμακάς	•			
24	73	Β	Α΄	Φυλακείο_Πουρνό	•		•	•
25	47	Ν	Β΄	Τύρος_Κάστρο	•			•
26	54	Ν	Β΄	Τσέρφο_Τυρός	•			•
27	56	Ν	Β΄	Ιερό_Απόλλωνα_Τυρίτα	•	•	•	•
28	67	Ν	Β΄	Αρτίκαινα	•			•
29	38	Ν	Β΄	Παλιόχωρα_Αγ.Ιωάννης_(Β)	•	•		
30	32	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς	•	•	•	•
31	32_1	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Αγ_Λεωνιδης	•			•
32	32_4	Ν	Γ΄	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ	•			•
33	32_5	Ν	Γ΄	Πλάκα_Πύργος	•		•	
34	33_1	Ν	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου	•			
35	52	Ν	Γ΄	Γλυππία	•			•
36	72	Ν	Γ΄	Ιερό Μαλεάτα	•			
37	91	Ν	Γ΄	Μαρί - Καστέλια	•			
38	92	Ν	Γ΄	Μαρί - Παλιόπυργος	•			
39	94	Ν	Γ΄	Κινέτα_Μαρί	•			

Πίνακας 23: Θέσεις της Κλασικής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III

6.2.5. Κλασικοί Χρόνοι

Η αυγή των Κλασικών Χρόνων θα βρει την περιοχή της Κυνουρίας οργανικό τμήμα της επικράτειας του κράτους της Σπάρτης. Η Κυνουρία προσαρτάται από τη Σπάρτη το 546 π.Χ. και οι πόλεις της εντάσσονται στην Λακωνική ως περιοικίδες[462]. Οι τύχες τους συνδέονται απόλυτα με τις επιλογές του κέντρου. Αυτό σημαίνει ότι η ασφάλεια, οι ευκαιρίες και δυνατότητες που παρέχει η ένταξη σε έναν ευρύτερο σχηματισμό, με εκτεταμένο δίκτυο συμμαχιών, στρατιωτική και οικονομική ισχύ, συνδυάζεται με τις συνέπειες που έχει η εμπλοκή του σχηματισμού αυτού στο γενικότερο σύστημα ισορροπίας δυνάμεων. Έτσι, για παράδειγμα, από τα αρχαιολογικά δεδομένα προκύπτει μια διαρκής ανοδική πορεία για την κεντρική θέση του Νότου, τις Πρασιές, οι οποίες, όμως, θα υποστούν δύο φορές εισβολή κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου[463]. Αν και κάτι τέτοιο δεν αποτυπώνεται αρχαιολογικά, θα ήταν σφάλμα να μην ληφθεί υπ' όψιν, δεδομένης της εγκυρότητας της πηγής.

Η Ύστερη Κλασική περίοδος σηματοδοτεί μεγάλες αλλαγές. Τότε, το status quo μεταβάλλεται άρδην. Η περιοχή παραχωρείται στο Άργος, το οποίο με κάποιες διακοπές θα διατηρήσει την κυριαρχία του σε ολόκληρη την Κυνουρία μέχρι και τους ρωμαϊκούς διακανονισμούς το 2ο και 1ο αι. π.Χ.. Η Θυρεάτιδα προσαρτάται οριστικά[464].

Οι θέσεις της Κλασικής περιόδου στην Κυνουρία ανέρχονται σε 40. Στον πίνακα 23 καταχωρίζονται κατά γεωγραφική τάξη, με κριτήριο ταξινόμησης τις δύο Γεωτεκτονικές και τις τρεις Γεωχωρικές Ενοτήτες. Με στιγμές υποδηλώνεται η χρονική διάρκεια χρήσης της κάθε θέσης. Η περιοδολόγηση ακολουθεί τριμερές σχήμα. Διακρίνεται σε πρώιμη (480-450 π.Χ.), μέση (450-400/380 π.Χ.) και ύστερη περίοδο (400/380-323π.Χ.).

6.2.5.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 23 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

- Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη [Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν)] παρατηρείται ότι:
    - Ο αριθμός των αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα αυξάνεται στις 24, που μεταφράζεται σε ποσοστό 62% επί του συνολικού τους αριθμού. Παρατηρείται, επομένως, υπερδιπλασιασμός σε σύγκριση με την Αρχαϊκή περίοδο.

[462] Φάκλαρης 1990, 192-93· Shipley 2004, 571· Wallner 2008 και 40-2.
Ο Kritzas 1985, 710-16 απείδειξε ότι η ταύτιση του πεδίου της μάχης της Θυρέας, τόπου τέλεσης των *Παρπαρωνίων,* παρεμένει ζητούμενο στην έρευνα.
[463] Θουκυδίδης 2.5.66, 5-6 (430 π.Χ.) · Θουκυδίδης 6.105.2 (414 π.Χ.)
[464] Ανωτ. σημ. 339

- Στο τμήμα νότια του ποταμού, οι αρχαίες θέσεις ανέρχονται σε 15 ή 38% επί του συνόλου.

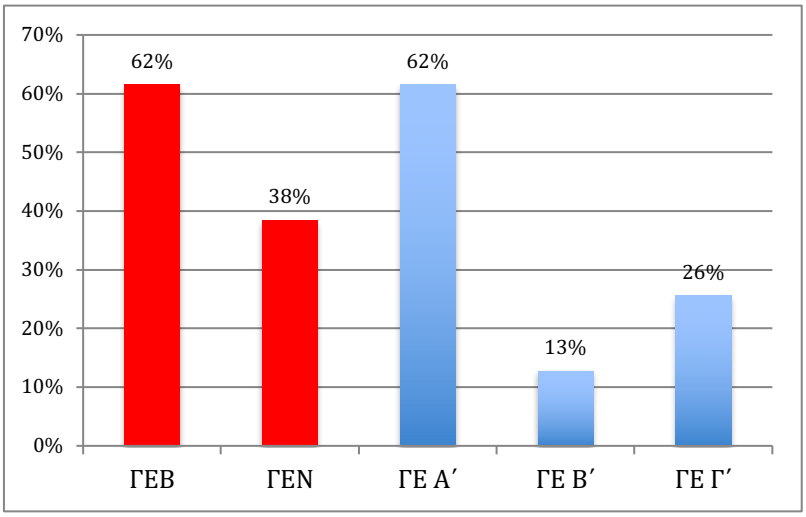

Γραφική παράσταση 33: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

- Όσον αφορά, λοιπόν, σε αριθμητικά μεγέθη διαπιστώνεται αύξηση, για την ακρίβεια υπερδιπλασιασμός, των αρχαίων θέσεων στην περιοχή μελέτης. Σε επίπεδο ποσοστιαίας κατανομής ανά Γεωτεκτονική Ενότητα δεν παρατηρείται μεταβολή.

- Όσον αφορά στις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες (πίν. 23 και γραφ. παρ. 33):
  - 24 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄),
  - 5 θέσεις εντοπίζονται στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και
  - 10 θέσεις εντοπίζονται στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄).

  Ο σχεδόν διπλασιασμός στη ΓΕΒ΄ ή υπερδιπλασιασμός στις ΓΕΑ΄ και Γ΄, σε επίπεδο ποσοστιαίας κατανομής επί του συνόλου ανά γεωχωρική ενότητα δεν συνεπαγέται ουσιαστική μεταβολή.

- Ως προς την ποσοστιαία κατανομή του χώρου ανά Γεωχωρική Ενότητα, η έκταση καθεμιάς των τριών ενοτήτων, υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετρ. χλμ., το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Η συγκέντρωση θέσεων στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, εξακολουθεί να είναι συντριπτικά μεγαλύτερη σε σύγκριση με το νότιο, όπου ο αριθμός θέσεων στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄ εξακολουθεί να είναι μικρός, ενώ στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ οι θέσεις αυξάνονται μεν, αλλά η γενική εικόνα παραμένει σταθερή, πάντοτε σε σύγκριση

και με την προηγούμενη περίοδο[465]. Κρατούμενα στο σημείο αυτό της ανάλυσης είναι τα εξής:

- Η πυκνότητα θέσεων στη Γεωχωρική Ενότητα Α΄ [η οποία ταυτίζεται με τη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β)]. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν οι θέσεις στο "Ελληνικό" και το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, οι οποίες αποτελούν τις κύριες θέσεις στην Γεωχωρική Ενότητα Α΄ (Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν).
- Η οριακή ξανά αύξηση των θέσεων στην Γεωχωρική Ενότητα Β΄.
- Η αύξηση των θέσεων και στο νοτιότερο χώρο (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄). Στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, η συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στο χώρο του Ευριά κατέδειξε ότι η κλασική περίοδος ήταν περίοδος γενικής σταθερότητας.

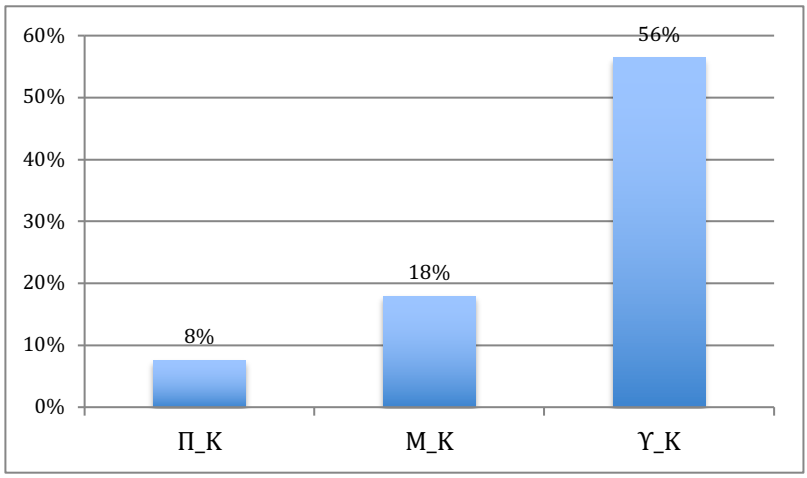

Γραφική παράσταση 34: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Κλασική περίοδο.

Η κατοίκηση στην περιοχή διαρκεί μέχρι το τέλος της περιόδου. Η τάση είναι ανοδική από την Πρώιμη μέχρι και την Ύστερη φάση της περιόδου (γραφ. παρ. 34). Η Ύστερη Κλασική υπο-περίοδος είναι γενικά η πιο αναγνωρίσιμη στην περιοχή μελέτης. Σηματοδοτεί, ωστόσο, το τέλος της αυξητικής τάσης. Τότε, όσον αφορά στο κέντρο του κυνουριακού Νότου, τις Πρασιές, φαίνεται πως συμβαίνει κάτι δραματικό. Η πόλη συρρικνώνεται. Η οικία στον Τομέα Ι εγκαταλείπεται. Κεραμική των μέσων και του γ΄ τετάρτου του 4ου π.Χ. αι. ανασύρεται ακόμη και από το πηγάδι της οικίας. Στο τέλος των Κλασικών και την αρχή των Ελληνιστικών Χρόνων φαίνεται πως η ιδιαιτέρως επικλινής πλαγιά, στα δυτικά του Αγ. Λεωνίδη κατοικείται[466]. Παρατηρείται, επομένως, μία μετατόπιση προς τα νότια, στο πλεόν επικλινές σημείο της περιοχής.

Η γενική ανοδική τάση και η τελική συρρίκνωση, έχει αναμφίβολα να κάνει με την ιστορική συγκυρία. Η σταθερότητα που εγκαινιάστηκε το 546 π.Χ. έλαβε τέλος με τις συνοριακές μεταβολές και διακανονισμούς του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

[465] Ανωτ. σσ. 190-92

[466] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018· Γρηγορακάκης 2014α

Β1. Όσον αφορά στη χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης και από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή και στ) του υψομέτρου (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

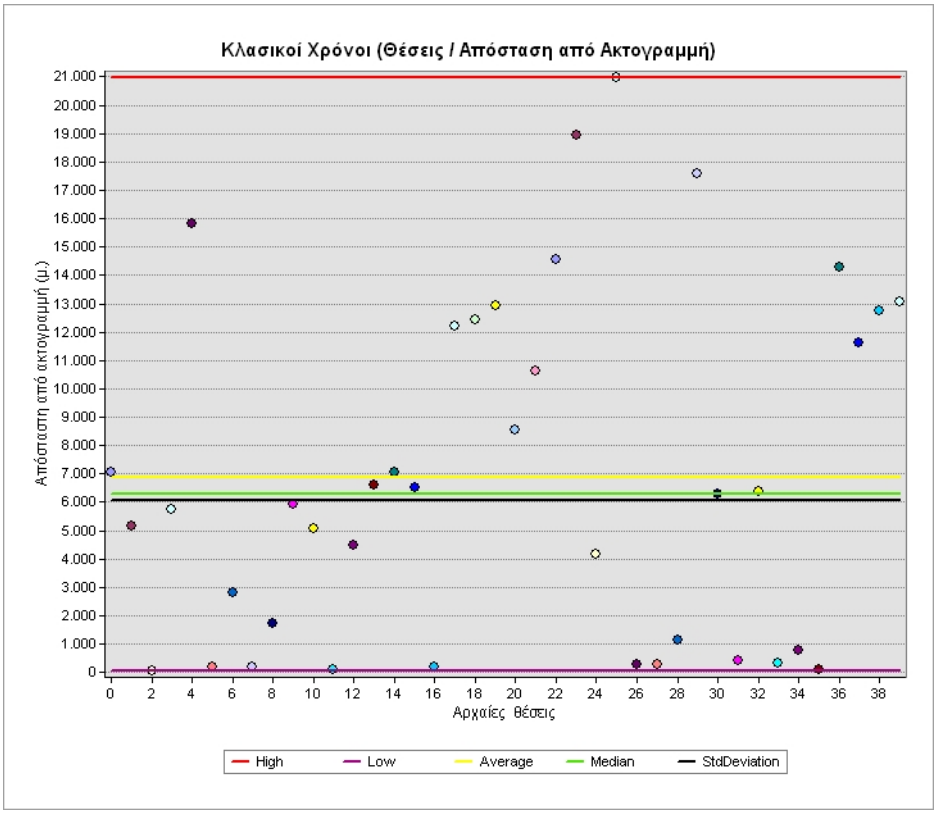

Γραφική παράσταση 35: Απόσταση θέσεων της Κλασικής περιόδου από την ακτογραμμή

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή (γραφ. παρ. 35), η κατακόρυφη αριθμητική αύξηση των θέσεων, ειδικά στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης, καθιστά τον προσδιορισμό ζωνών δυσχερή. Παρά τούτο, μπορούν να εντοπισθούν οι εξής συγκεντρώσεις (γραφ. παρ. 36):
  - **Α΄ Ζώνη** (55μ.– 1.142/2811μ.). Σε αυτήν την ζώνη παρουσιάζεται η μία εκ των δύο μεγαλύτερων συγκέντρωσεων θέσεων. Συγκεκριμένα, 11 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μέχρι 1,1 χλμ από την σημερινή ακτογραμμή. Από αυτές, 9 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση από 55μ. έως 425μ. ενώ μία θέση εντοπίζεται στα 800μ..
  - **Β΄ Ζώνη** (4.173 –7.069/8553μ.). Είναι η δεύτερη ζώνη με την μεγαλύτερη συγκέντρωση. Σε αυτήν εντοπίζονται 12 αρχαίες θέσεις. Οι 5 εξ αυτών έχουν ως σημείο αναφοράς την ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας* στη θέση "Ελληνικό"

ή “Τειχιό”, ενώ οι τρεις εντοπίζονται στο γεωφυσικό όριο της Κυνουρίας με την Αργολίδα, το όρος Ζάβιτσα. Πρόκειται για την οχυρή ακρόπολη στον Τσιόροβο και τα δύο φυλακεία στις θέσεις “Ξυλόπυργος” και “Ανεμόμυλος” αντίστοιχα.

- **Γ΄ Ζώνη** (11.603 -14.572μ.). Εδώ συγκεντρώνονται 9 θέσεις. Από αυτές 3 εντοπίζονται στην περιοχή του Μαριού και 4 στο Ξηροκάμπι (“Ταρμίρη”, “Μαρμαράλωνα” Αγ. Ιώαννη (κορυφή και ιερό). Η θέση του “Προφήτη Ηλία” στον Κοσμά, όπου το ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα, και του “Τοιχιά” ή “Αρμακά”, οροθέσιο μεταξύ Τεγέας, Άργους και Σπάρτης, περιλαμβάνονται επίσης σε αυτήν τη ζώνη.
- **Δ΄ Ζώνη** (15.816-20.975μ.). Σε αυτήν εντοπίζονται οι 3 ακρότατες θέσεις στην περιοχή της Κυνουρίας. Πρόκειται για την οχυρή ακρόπολη της Γλυππίας, στο νότιο τμήμα, το οροθέσιο και ιερό των *Ἑρμῶν* στη θέση “Φονεμένοι”, καθώς και το φυλακείο στη θέση “Μαρμαράλωνα” στον Άγ. Πέτρο.

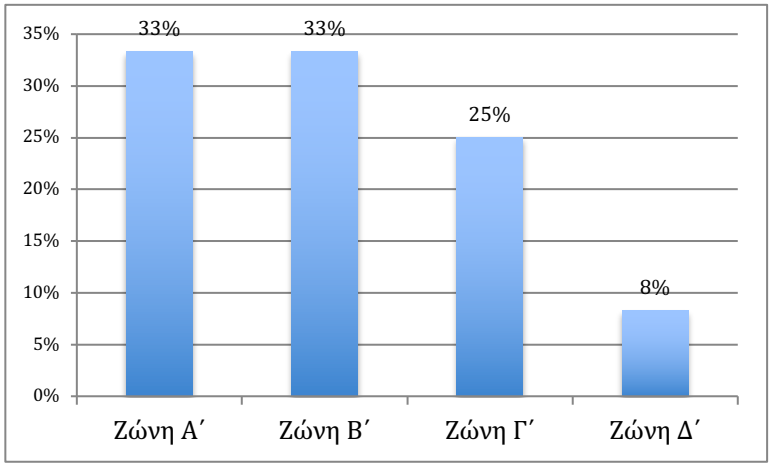

Γραφική παράσταση 36: Ποσοστίαια συγκέντρωση αρχαίων θέσεων (με σημείο αναφοράς την απόσταση από την ακτογραμμή)

Προκύπτουν, επομένως, τα εξής ενδιαφέροντα, τα οποία αποτελούν κρατούμενα για την ενότητα της σύνθεσης αρχαιοχωρικών, και χωρικών δεδομένων - πληροφοριών με την ιστορική πληροφορία και τις φιλολογικές μαρτυρίες για την περίοδο:

- Αύξηση των αρχαίων θέσεων, ειδικά στη Θυρεάτιδα [Γεωχωρική Ενότητα Α΄ = Γεωτεκτονική Ενότητα (Β)] σε σύγκριση προς την προηγούμενη περίοδο[467].
- Διατήρηση του προτύπου συγκεντρώσεων των αρχαίων θέσεων σε 4 ζώνες, με τη διαφορά ότι τώρα η διάκριση των ζωνών κατανομής των θέσεων δεν είναι τόσο σαφής όσο άλλοτε, κυρίως λόγω της εμφάνισης θέσεων συγκεκριμένης κατηγορίας (γραφ. παρ. 2) Πρόκειται για αμυντικές θέσεις,

[467] Ανωτ. σ. 190

δηλαδή πύργους – φυλακεία (Σπαθοκομμένο) και σε μία περίπτωση οχυρές ακροπόλεις (Γλυππία), οροθέσια (Ελληνικά λιθάρια), και δύο θέσεις στην παράκτια ζώνη, στη Θυρεάτιδα (Άγ. Στέφανος και Καστράκι Μελιγούς).

- Τα απώτατα σημεία των συγκεκριμένων ζωνών εντοπίζονται σε θέσεις οριακές από γεωφυσικής – γεωμορφολογικής απόψεως

Α/Α	*Ζώνη*	*Θέσεις*	*Γεωφυσικό όριο*
1	Α΄	Φυλακείο στο Ακρωτήριο Πουρνό/ Απόλλων Τυρίτας- "Προφήτης Ηλίας Μελάνων"	Σημείο εισόδου στη Θυρεάτιδα και με τη μετάβαση από τις Πρασιές στον/την Τύρο και αντιστροφα
2	Β΄	*Εὔα*-"Ελληνικό" / "Αρτίκαινα"	Μετάβαση από την ακτογραμμή στα οροπέδια του Πάρνωνα και μετάβαση από τη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) στη (Ν)
3	Γ΄	Προφήτης Ηλίας" στον Κοσμά – Ιερό Απόλλωνα Μαλεάτα / Ξηροκάμπι / Μαρί	Ακρότατο όριο προς τα δυτικά στο νότια τμήμα της Κυνουρίας / Διόδος προς τη νότια Λακωνία
4	Δ΄	Γλυππία / *Ἕρμαῖ*	Ακρότατο σημείο πριν από τη δυτική δίοδο προς τη Λακωνία στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄/ Ακρότατο σημείο επί υδροκρίτη, σημείο διόδου προς βόρεια Λακωνία και την Αρκαδία.

Πίνακας 24: Αντιστοίχιση ακρότατων θέσεων ανά Ζώνη με φυσικά χαρακτηριστικά της γεωγραφίας της περιοχής μελέτης

- Ως προς την κλίση του εδάφους, παρατηρείται η επιλογή τόπων με ήπιες κλίσεις (γραφ. παρ. 37). 25 θέσεις εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μέχρι 15°. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ανώτατη τιμή περί τις 15° υπολογίζεται πάλι για τις αρχαίες Πρασιές. η μέγιστη τιμή της συγκεκριμένης ζώνης (13,5°-15,1°) υπολογίζεται για τις θέσεις των νεκροταφείων γύρω από την αρχαία *Εὔα* (Πλακάκια και Άγιος Σάββας), τις Πρασιές (Μάκρος) και τα στο Μαρί (Καστέλια). Οχυρές κυρίως θέσεις εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μεταξύ 17°-20° ("Τσιόροβος", "Μαρμαράλωνο" Αγ. Πέτρου, "Αγ. Λεωνίδης" στην Πλάκα, "Σπαθοκομμένο", "Τοιχιάς" ή "Αρμακάς", καθώς και σε κλίσεις από 31° έως 41° ("Νησί" Παραλίου Άστρους, "Πουρνό", Μαρί και "Άγιος Αθανάσιος" στην Πλάκα). Από τον υπολογισμό του μέσου όρου τιμών (12,9°), της μέσης τιμής (9,5°) και της τυπικής απόκλισης (10,6°) προκύπτει μεγαλύτερη απόκλιση σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, συνεπεία της επιλογής εδαφών με μεγαλύτερη κλίση για αμυντικά έργα (οχυρές ακροπόλεις και φυλακεία) ή οροθέσια.
- Ως προς το υψόμετρο, η κατάσταση δεν διαφέρει από ό,τι αναλύθηκε ήδη κατά τη Πρώιμη Εποχή του Σιδηρού (γραφ. παρ. 38). Οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε τέσσερις ζώνες. Συγκεκριμένα, 14 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 18 και 240μ., οι 10 από αυτές μεταξύ 18 και 78μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν και 4 θέσεις μεταξύ 138 και 241μ., επί των προβούνων του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα (Θέσεις "Συκιά" και "Προφήτης Ηλίας Μελάνων").

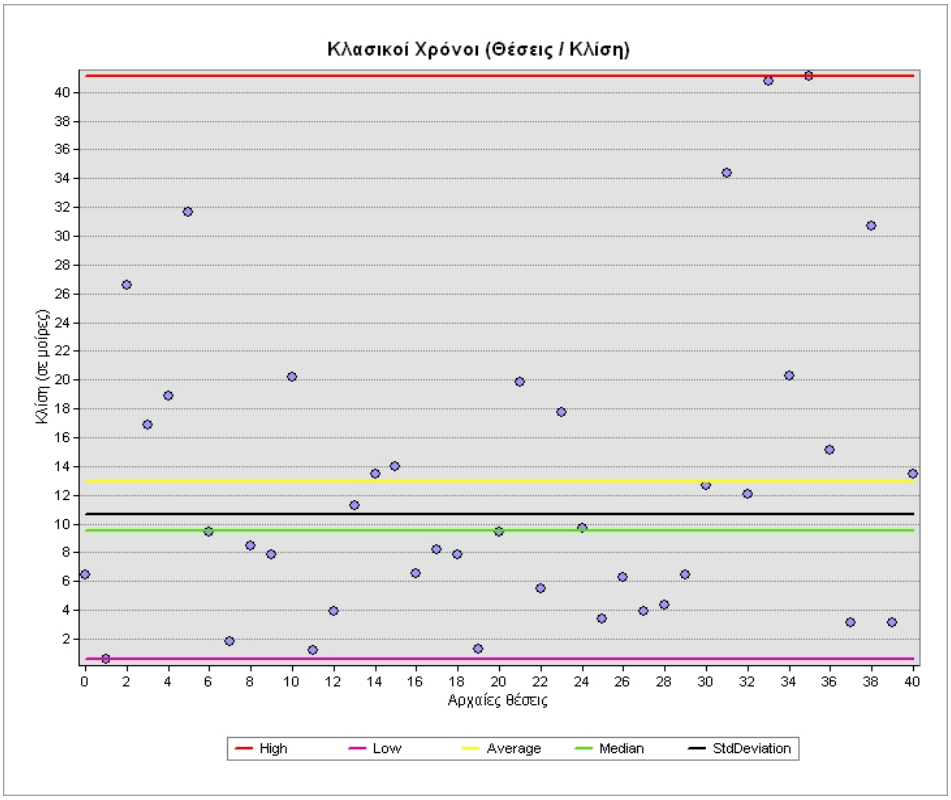

Γραφική παράσταση 37: Συσχετισμός θέσεων της Κλασικής περιόδου με την κλίση του εδάφους

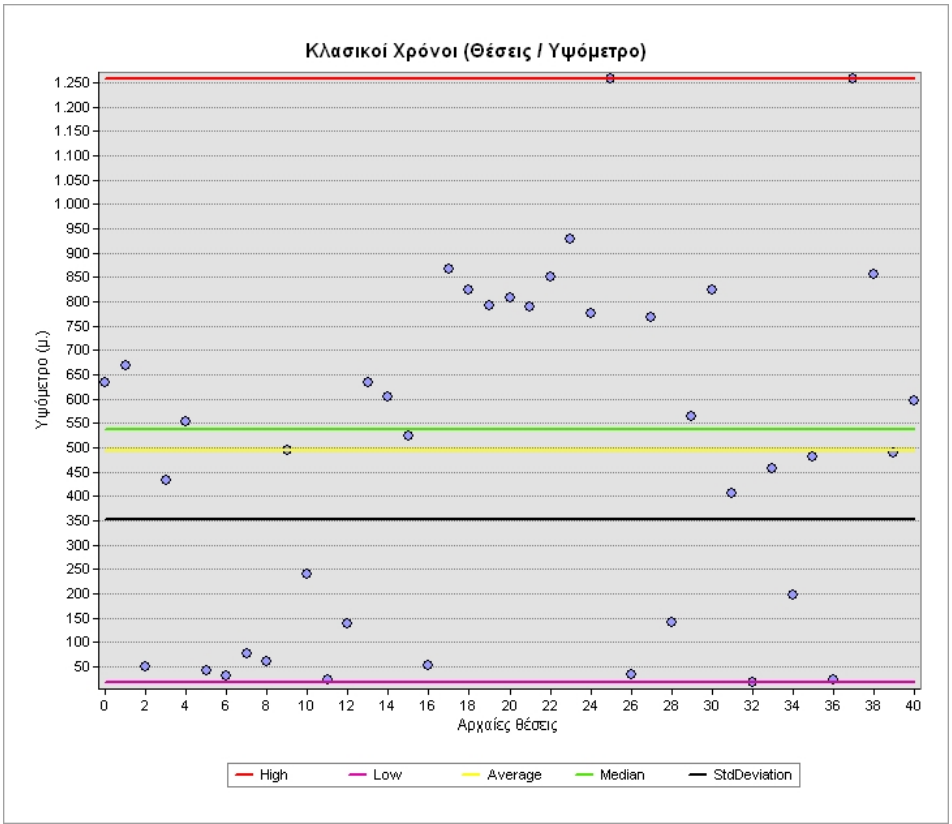

Γραφική παράσταση 38: Συσχετισμός θέσεων της Κλασικής περιόδου με το υψόμετρο

- 14 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ 407 και 669μ., στην πλειονότητά τους οχυρές (4 θέσεις με σημείο αναφοράς την ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας*, 1 στην ακρόπολη στον Τσιόροβο Κάτω Δολιανών, τα 2 φυλακεία επί του όρους Ζάβιτσα, το φυλακείο στον Άγ. Αθανάσιο στην Πλάκα του Λεωνιδίου και η οχυρή ακρόπολη στα Καστέλια Μαριού). Έντεκα θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο από 768μ. έως 929μ. 1258μ., στις οποίες περιλαμβάνονται ένα οροθέσιο ("Ελληνικά Λιθάρια"), μία οχυρή ακρόπολη (Γλυππία), δύο φυλακεία ("Σπαθοκομμένο" και "Άγ. Αθανάσιος" στην Πλάκα Λεωνιδίου). Σε αυτήν τη ζώνη περιλαμβάνονται οι θέσεις στα οροπέδια τόσο του Ξηροκαμπίου, όσο και της Παλιόχωρας. Τα ακρότατα όρια στους *Ἑρμᾶς* ("Φονεμένοι") και "Προφήτης Ηλίας" Κοσμά βρίσκονται στην υψομετρική ζώνη μεταξύ 1257-1258μ. Είναι οι ακρώρειες τόσο της Θυρεάτιδας, όσο και της χώρας των Πρασιών. Η αντιστοίχιση, πλέον, των υψομετρικών ζωνών με τις ζώνες συγκέντρωσης στη βάση της απόστασης από την ακτογραμμή πλέον είναι αδύνατη. Οι θέσεις με το χαμηλότερο υψόμετρο εντοπίζονται στα 18μ. στην Πλάκα του Λεωνιδίου. Οι θέσεις του Ιερού του Απόλλωνα Μαλεάτα και των *Ἑρμῶν* βρίσκονται στο μεγαλύτερο υψόμετρο (1258μ.). Η μέση τιμή υψομέτρου (538μ.), και ειδικά ο μέσος όρος τιμών (494μ.) με την τυπική απόκλιση (352μ.) παρουσιάζουν τώρα μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ τους σε σύγκριση με ό,τι παρατηρήθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο.

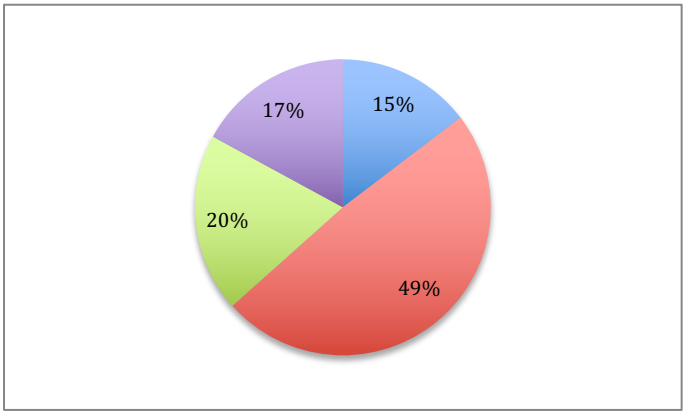

Γραφική παράσταση 39: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Κλασικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)

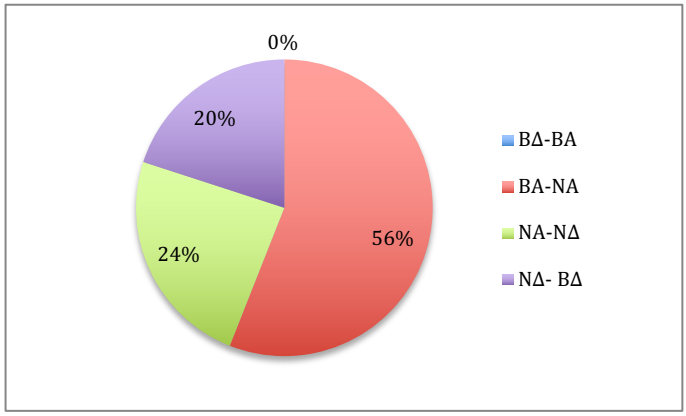

Γραφική παράσταση 40: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Κλασικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας).

- Ως προς τον προσανατολισμό (γραφ. παρ. 39 και 40). Οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) σε τεσσερις κατηγοριές (6:ΒΔ-ΒΑ, 20:ΒΑ-ΝΑ, 8:ΝΑ-ΝΔ, 7: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού, που καταδεικνύει την προτίμηση (70% ή 28 θέσεις) σε εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (Παράρτημα 3, Πίν. 49). Η τάση αυτή ενισχύεται περαιτέρω, όταν αφαιρεθούν οι θέσεις των ιερών, των φυλακείων και των οροθεσίων (0:ΒΔ-ΒΑ, 14:ΒΑ-ΝΑ, 6:ΝΑ-ΝΔ, 5:ΝΔ-ΒΔ), δηλαδή 20 θέσεις ή

ποσοστό 80% διατηρούν ανατολικομεσημβρινό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι η επιλογή θέσεων με βόρειο προσανατολισμό (ΒΔ-ΒΑ) αφορά σε μία μόνο περίπτωση σε ιερό ("Μαρμαράλωνα" Αγ. Ιωάννη). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις πρόκειται είτε για φυλακεία ("Μαρμαράλωνα" Αγ. Πέτρου, "Ανεμόμυλος", "Ξυλόπυργος", "Πουρνό", "Αρτίκαινα") είτε για οροθέσια ("Φονεμένοι", "Τοιχιάς"). Είναι λογικό ότι η δημιουργία ενός αμυντικού δικτύου υπακούει σε κανόνες διαφορετικούς από εκείνους που ακολουθούνται για την επιλογή μιας θέσης για εγκατάσταση. Το ίδιο φαίνεται πως ισχύει και για τις θέσεις των ιερών.

- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων εντοπίζεται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης).
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι 5 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους κύριους και 25 από δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου. Τρεις μόλις θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

Β.2. Σε δεύτερο επίπεδο επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των αρχαίων θέσεων από την θάλασσα[468]. Από τις τιμές του πίνακα 49 (Παράρτημα 3 και 2, χάρτης 27) συνάγεται ότι το 68% αυτών είναι ορατές από τη θάλασσα. Εκτός των παράκτιων θέσεων, που στο σύνολό τους έχουν ακώλυτη θέα προς τον Αργολικό κόλπο, περιλαμβάνονται και θέσεις είτε στην παρυφές της ενδοχώρας, ("Τειχιό"), είτε στα οροπέδια, ("Μαρμαράλωνα" στον Άγ. Ιωάννη). Οι θέσεις όπου αναπτύχθηκαν οι πόλεις της *Εὔας* ("Τειχιό" ή "Ελληνικό") και των Πρασιών (Πλάκα Λεωνιδίου) εχουν ακώλυτη θέα προς την παραλία και προς τον Αργολικό κόλπο. Το ύψωμα του Προφήτη Ηλία στα Μέλανα (Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα) αποτελεί θέση περίοπτη, η οποία δεσπόζει στην παράλια ζώνη της Κυνουρίας και είναι ορατή ακόμη και από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους.

Β.3 Ακολούθως επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας των οχυρών θέσεων, φυλακειών και ακροπόλεων[469]. Η ανάλυση περιλαμβάνει σημειακά αποτυπωμένες θέσεις. Η τιμή αντισταθμίσματος (offset) για τα σημεία παρατήρησης - φυλακεία και ακροπόλεις - ορίστηκε στα 4μ., τιμή χαμηλότερη από το ύψος του φυλακείου στο Βουκολόπυργο και μεγαλύτερη από το σωζόμενο ύψος του ανωφλιού στο φυλακείο του Χαράδρου, ίση με το ανώτατο σωζόμενο ύψος των τειχών της αρχαίας *Εὔας* στη θέση "Ελληνικό"[470]. Για το εικονοστοιχείο του ψηφιακού μοντέλου εδάφους (5,5), που κάθε φορά αναλύεται για ορατότητα, η τιμή αντισταθμίσματος ορίστηκε στα 1,7μ., το ύψος δηλαδή ενός μέσου ανθρώπου. Οι τιμές αυτές αντισταθμίσματος αίρουν το οποιοδήποτε σφάλμα παρουσιάζεται από αστοχίες κατά τη δημιουργία του ψηφιακού μοντέλου εδάφους.

[468] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας)

[469] Ό.π.

[470] Φάκλαρης 1990, 205-6 (Χάραδρος), 80 (*Εὔα*). Οι μετρήσεις στον Βουκολόπυργο έγιναν από τον αρχαιολόγο Γ. Γρηγορακάκη με την αρωγή του φύλακα αρχαιολογικών χώρων Κυνουρίας, κ. Χαρ. Μακρή.

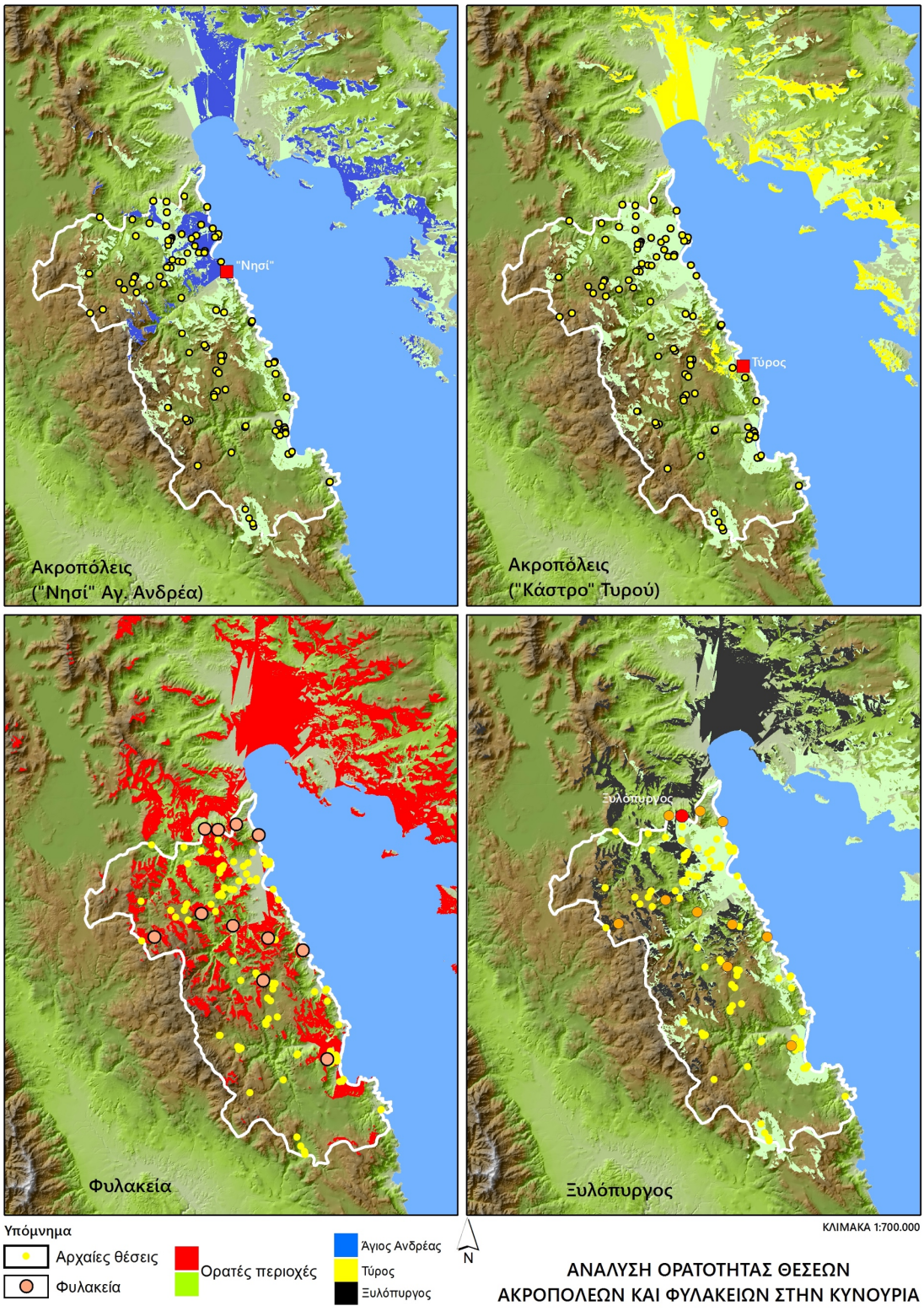

Χάρτης 16: Ανάλυση ορατότητας οχυρών θέσεων της Κυνουρίας. Παρουσιάζεται η συμπληρωματικότητα των θέσεων ως προς την επίτευξη της βέλτιστης ορατότητας, άρα και η ύπαρξη δικτύου, καθώς και η πρωτοκαθεδρία της θέσης του φυλακείου στο Ξυλόπυργο

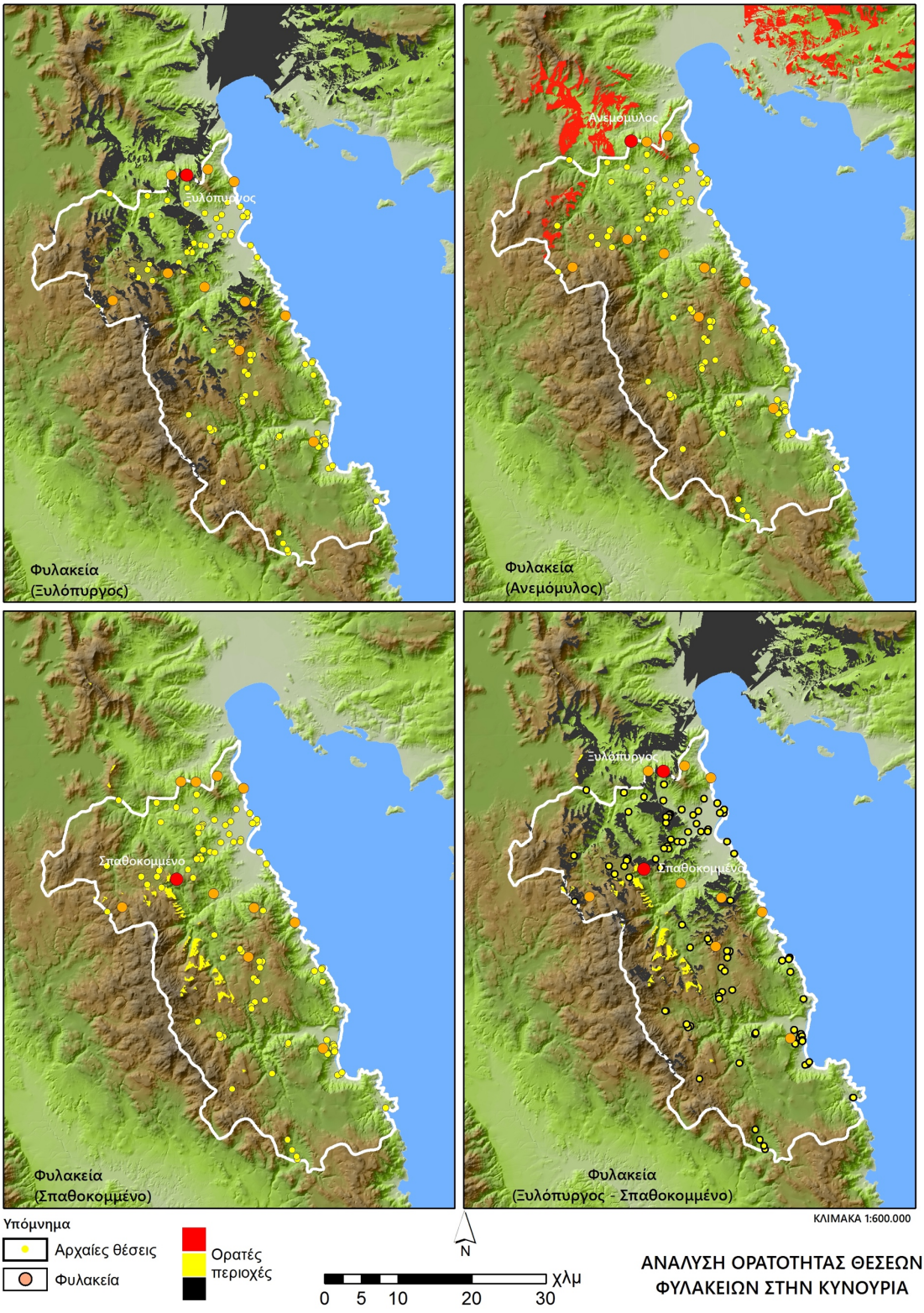

Χάρτης 17: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην περιοχή της Κυνουρίας. Δίκτυο φυλακείων (Ξυλόπυργος, Ανεμόμυλος, Σπαθοκομμένο). Παρουσιάζεται η συμπληρωματικότητα των θέσεων ως προς την επίτευξη της βέλτιστης ορατότητας, άρα και η ύπαρξη δικτύου, καθώς και η κομβική σημασία της θέσης του φυλακείου στη θέση "Ξυλόπυργος".

Όπως, πρόκυπτει από τους χάρτες 16γ και 17, η ανάλυση ορατότητας καθιστά φανερή τη συμπληρωματικότητα των θέσεων ανέγερσης φυλακείων σε όλη την έκταση της Γεωτεκτονικής Ενότητας (Ν). Ιδιαίτερα πλεονεκτική είναι η θέση του φυλακείου στον Ξυλόπυργο (χάρτης 16α και 17δ). Η θέση είναι κομβική. Αποτελεί το ενδιάμεσο εκείνο σημείο που ενοποιεί οπτικά το Αργολικό πεδίο με τη Θυρεάτιδα. Συμπληρωματικά ως προς αυτό λειτουργεί και το φυλακείο στη θέση "Ανεμόμυλος" (χάρτης 17β) στον αυχένα του όρους Ζάβιτσα και επί του δρόμου που οδηγούσε προς το Παρθένιο όρος και την Τεγεάτιδα.

Εξίσου κομβική είναι και η θέση του φυλακείου στο Σπαθοκομμένο (χάρτες 17γ,δ & 18α). Χωροθετήθηκε επί του βασικού εγκάρσιου άξονα ροών κίνησης από την παράκτια ζώνη προς τη διάβαση των Φονεμένων. Από την άλλη πλευρά, όμως, λειτουργεί συμπληρωματικά και ως προς την κομβική θέση του Ξυλοπύργου, με την έννοια ότι επεκτείνει την οπτική προσπέλαση σε μία κρίσιμη από την άποψη των κινητικών ροών περιοχή προς το οροπέδιο του Ξηροκαμπίου και τις ορεινές διαβάσεις του Πάρνωνα προς τη νότια και ανατολική Αρκαδία και τη Λακωνία.

Τα υπόλοιπα φυλακεία (χάρτες 17 & 19), στο ακρωτήριο Πουρνό, στα "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Πέτρου και στο Χάραδρο χωροθετούνται κοντά σε καίρια σημεία πρόσβασης προς και από τη Θυρεάτιδα, ενώ παράλληλα ελέγχουν οπτικά συγκεκριμένες, κρίσιμες ζώνες στη μεθόριο της περιοχής. Συγκεκριμένα:

- Το φυλακείο στο ακρωτήριο Πουρνό (χάρτης 19α) έχει χωροθετηθεί στο πλέον επίκαιρο σημείο εισόδου στη Θυρεάτιδα, έχει ακώλυτη θέα προς τον Αργολικό κόλπο, ενώ οπτικά συνδέεται τόσο με τη νησίδα του "Νησιου" του Παραλίου Άστρους, όσο και με το "Νησί" στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η οπτική διασύνδεση με την θέση "Αρτίκαινα" στο βόρειο τμήμα της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄, σχεδόν στο σημείο της Γεωτεκτονικής τομής (Χαράδρα Βρασιάτη).
- Το φυλακείο στο θέση "Χάραδρος" (χάρτης 19γ) χωροθετείται πάλι σε οριακό σημείο, αμέσως στα βόρεια της κοίτης του ποταμού Βρασιάτη, επί της διάβασης που καταλήγει στη θέση "Ελληνικά Λιθάρια". Το όνομα προέρχεται από την ύπαρξη στην περιοχή δύο ασβεστολιθικών βάσεων στήριξης στηλών. Η μόνη εύλογη ερμηνεία, πάντοτε λαμβάνοντας υπόψη τη γεωγραφική θέση, ανάλογα ευρήματα σε περιοχές, για τις οποίες τις γνώσεις μας συμπληρώνουν φιλολογικές μαρτυρίες, καθώς και το γεγονός ότι πρόκειται για δύο στήλες, στο ίδιο σημείο παραπέμπει σε σήμανση ορίου, σε *όρο*.
- Το φυλακείο στη θέση "Μαρμαράλωνα" Αγίου Πέτρου (χάρτης 19β), επίσης, βρίσκεται σε μία κρίσιμη περιοχή. Από τις φιλολογικές μαρτυρίες, τις αρχαιολογικές και τοπογραφικές έρευνες στην περιοχή αναδεικνύεται πέρα από κάθε αμφιβολία η σπουδαιότητά της. Η επιλογή της θέσης έχει αναμφίβολα να κάνει με τον έλεγχο της μεθορίου και της στρατηγικής διόδου.

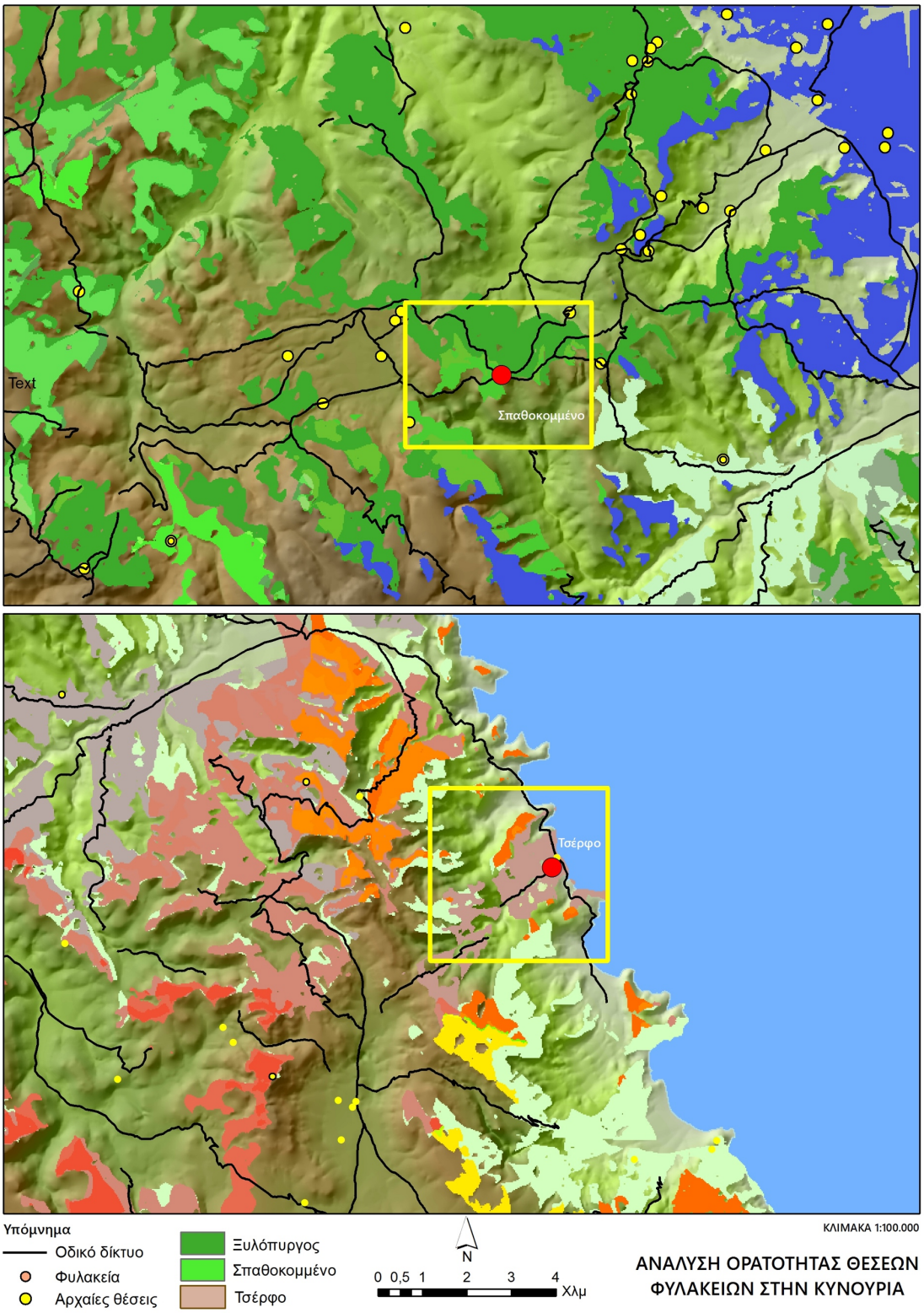

Χάρτης 18: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην Κυνουρία. Α. Συμπληρωματικότητα θέσεων: Φυλακείο Ξυλοπύργου και φυλακείο Σπαθοκομμένου, Β. Έλεγχος οδικών αξόνων: Φυλακείο Τσέρφου.

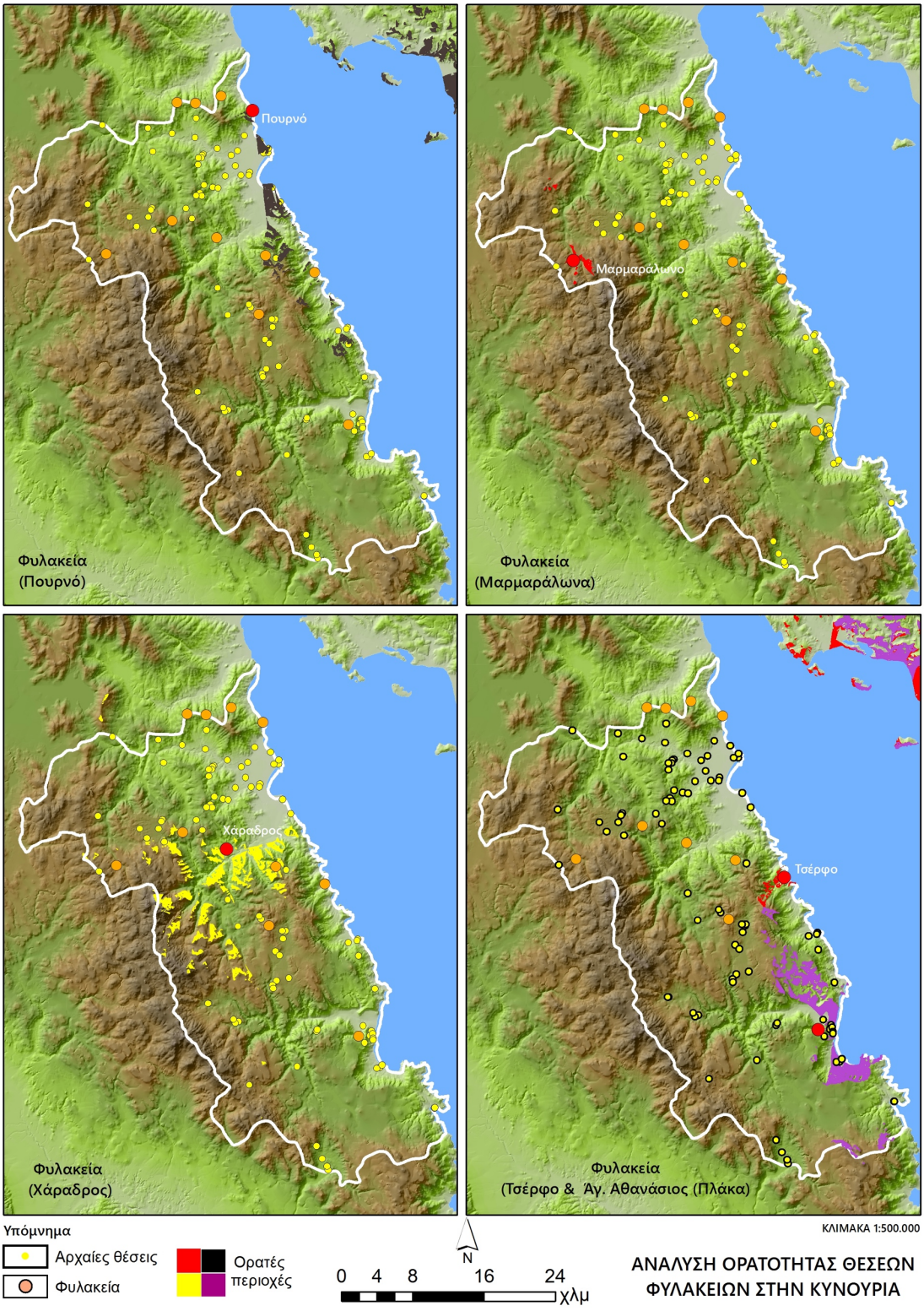

Χάρτης 19: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας στην περιοχή της Κυνουρίας. Δίκτυο φυλακείων: Έλεγχος διαβάσεων και ορίων (Πουρνό, Μαρμαράλωνα, Χάραδρος, Τσέρφο). Στη νότια Κυνουρία από τον Άγ. Αθανάσιο ελέγχεται μόνο το άμεσο περιβάλλον των Πρασιών. Η δικτύωση που παρατηρείται στη Θυρεάτιδα, δεν υφίσταται στο νότιο τμήμα.

Στο νότιο τμήμα, φυλακεία υπάρχουν στην θέση "Τσέρφο" και στην κορυφή του υψώματος του Αγίου Αθανασίου στην Πλάκα του Λεωνιδίου (χάρτης 18β και 19δ). Τα αποτελέσματα της ανάλυσης, όσον αφορά στις παραπάνω θέσεις δείχνουν ότι:

Ως προς το φυλακείο στο Τσέρφο, η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης στα βόρεια του εκεί χειμάρρου, φυσικού δηλαδή ορίου και η δυνατότητα πρόσβασης από τη συγκεκριμένη θέση προς τα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄, προσδίδουν σε μία εκ πρώτης όψεως αδιάφορη θέση, ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Όπως φαίνεται από τη σχετική ανάλυση και επί τη βάσει των γνωστών και δημοσιευμένων δεδομένων και πληροφοριών η θέση είναι απομονωμένη. Η γεωμορφολογία της περιοχής, ωστόσο, επιτρέπει την υπόθεση ύπαρξης συνόρου στην περιοχή, καθώς και τον έλεγχο των διαβάσεων προς τα οροπέδια της ενδοχώρας, στα οποία παρατηρούνται και οι βασικοί άξονες ροών κίνησης από τη Θυρεάτιδα προς τη χώρα των Πρασιών.

Ως προς τις ακροπόλεις της Θυρεάτιδας, και όπως πρόκυπτει από τον χάρτη 20:

- Η θέση της *Εὔας* είναι η πλέον επίκαιρη στην περιοχή. Ελέγχει άμεσα τον Θυρεάτη κόλπο και διασυνδέεται οπτικά με το "Νησί" του Παραλίου Άστρους, το Χερρονήσι και την Παραλία του Αγίου Ανδρέα. Η θέα προς τον Αργολικό κόλπο είναι ακώλυτη, ενώ παράλληλα εποπτεύει τον κεντρικό, εγκάρσιο άξονα ροών κίνησης στο βόρειο τμήμα. Διασυνδέεται οπτικά με τις αμυντικές θέσεις στη Ζάβιτσα, κυρίως με τον Ξυλόπυργο. Χαρακτηριστική είναι η οπτική επαφή της θέσης με το οροθέσιο στη θέση "Ελληνικά Λιθάρια", με το ύψωμα όπου το Κάστρο της Ωριάς στο Ξηροκάμπι, αλλά και με τη θέση στο "Σπαθοκομμένο".
- Η ακρόπολη στον Άγιο Ανδρέα έχει ακώλυτη θέση προς τον Αργολικό Κόλπο. Ο όρος *πόλις και λιμήν* προσδιορίζει ιδανικά τη συγκεκριμένη θέση. Κτισμένη στο νοτιότερο άκρο του Θυρεάτη κόλπου, η ακρόπολη ελέγχει την παράκτια ζώνη μέχρι το Νησί του Παραλίου Άστρους και το φυλακείο στο ακρωτήριο Πουρνό. Διασυνδέεται οπτικά με την αρχαία *Εὔα*, ενώ η ανάλυση επιβεβαιώνει την οπτική προσπέλαση ακόμη και στην περιοχή του "Ανεμομύλου", στην κορυφογραμμή της Ζάβιτσας και δυτικά του "Ξυλόπυργου". Η θέα προς μέρος του Αργολικού πεδίου, αλλά όχι το Άργος, είναι περιορισμένη εξαιτίας απόστασης και υψομέτρου. Σε καμία περίπτωση δεν είναι συγκρίσιμη με τη θέα από τον Ξυλόπυργο.
- Η ακρόπολη στον Τσιόροβο, πέρα από τη νευραλγική θέση που κατέχει επί της βασικής οδού πρόσβασης προς τη Θυρεάτιδα, ελέγχει τον κάτω ρου του Τάνου και το εκεί δίκτυο ροών κίνησης, ενώ έχει οπτική επαφή με την ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας* και το κοντινό φυλάκειο στη θέση "Ξυλόπυργος".
- Από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους ελέγχεται ο *Θυρεάτης* κόλπος και ο κάτω ρους του Τάνου. Οπτική διασύνδεση διαπιστώνεται με το φυλακείο στο ακρωτήριο Πουρνό, την ακρόπολη στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα και την αρχαία *Εὔα*.

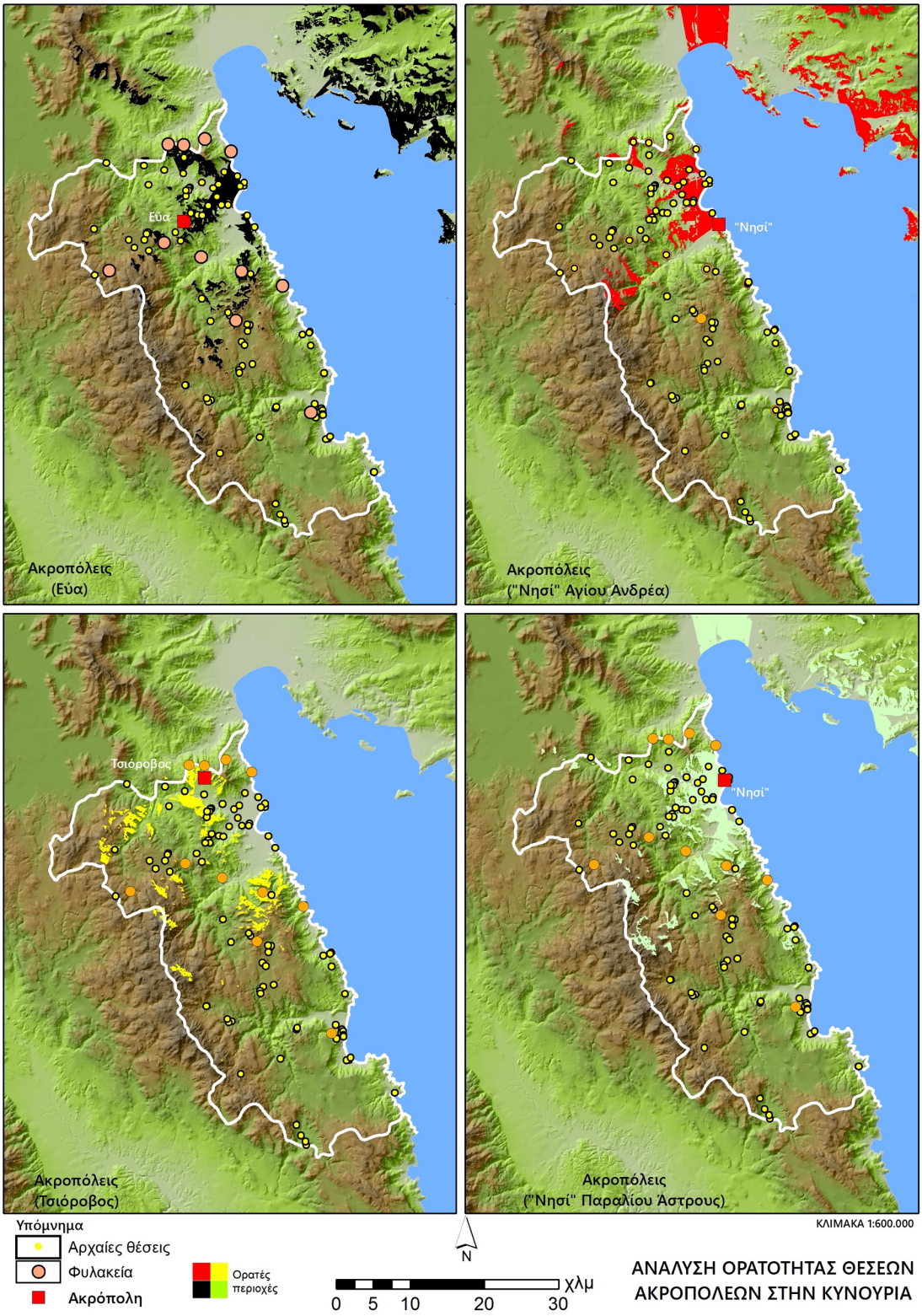

Χάρτης 20: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας. Ακροπόλεις Κυνουρίας (*Εὔα*, "Νησί" Αγίου Ανδρέα, Τσιόροβος, "Νησί" Παραλίου Άστρους. Η συμπληρωματικότητα μεταξύ *Εὔας*, ακρόπολης στο "Νησί του Αγίου Ανδρέα" και "Νησιού" στο σημερινό Παράλιο Άστρος είναι προφανής. Η θέση στον Τσιόροβο απλώς ελέγχει την είσοδο στη Θυρέατιδα. Εντυπωσιακό είναι και το γεγονός της συμπληρωματικότητας μεταξύ της ακρόπολης της *Εὔας*, του αμυντικού δικτύου στη Ζάβιτσα, αλλά και της θέσης στο Σπαθοκομμένο, αμέσως στα νοτιοδυτικά της.

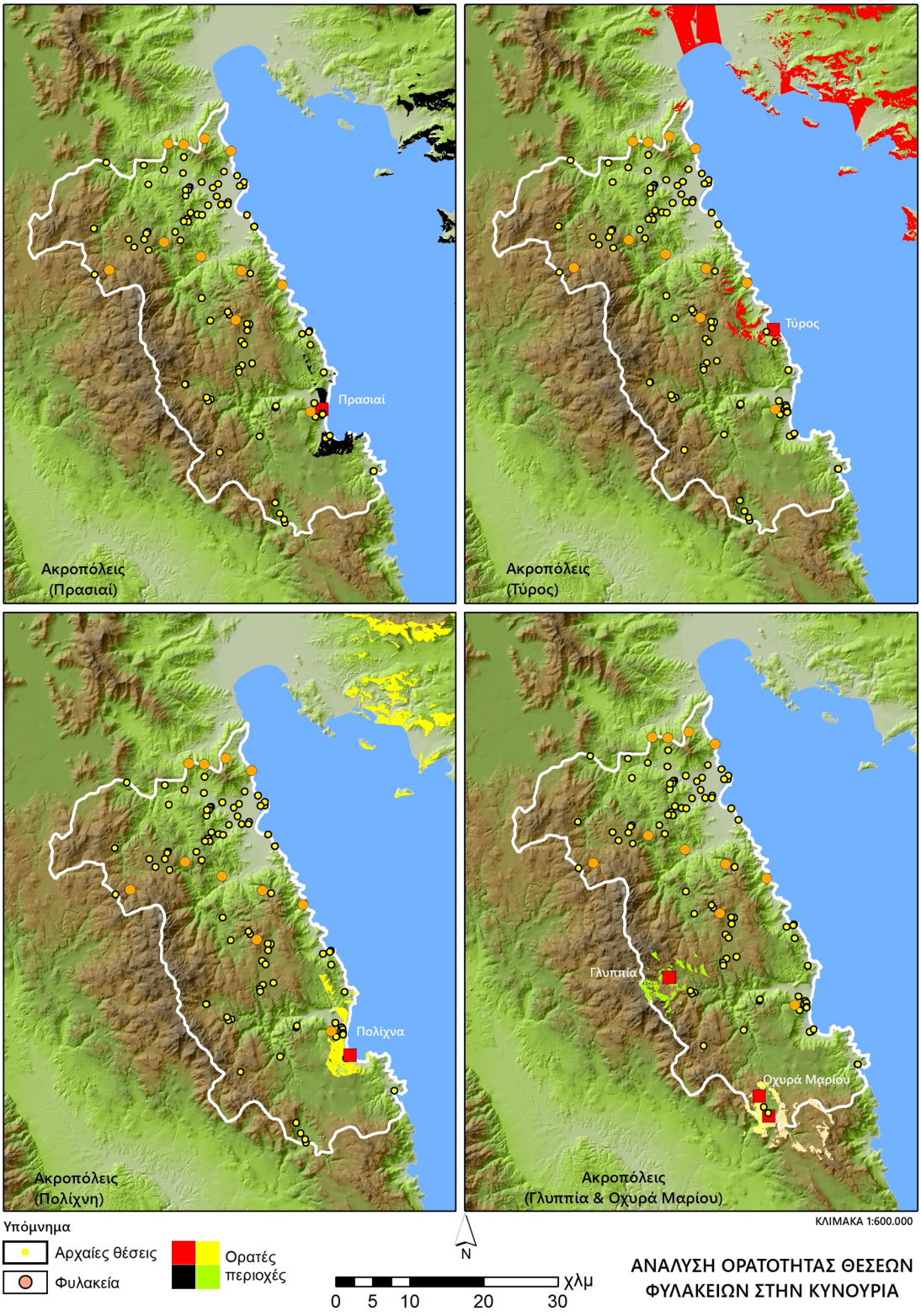

Χάρτης 21: Χαρτογραφική απεικόνιση αποτελεσμάτων ανάλυσης ορατότητας. Ακροπόλεις Κυνουρίας (Πρασιές, Τύρος, Πολίχνη και Γλυππία – Μαρί). Γενικά στον νότο της Κυνουρίας δεν διαπιστώνεται η πυκνότητα του δικτύου της Θυρεάτιδος. Πρόκειται για έλεγχο μεμονωμένων θέσεων, διαβάσεων και οδικών αξόνων.

Στο νότιο τμήμα της Κυνουρίας (χάρτης 21), οχυρωμένες ακροπόλεις εντοπίζονται στη θέση "Κάστρο" Τυρού, που ταυτίζονται με την αρχαία κώμη Τύρο και τον Άγιο Λεωνίδη στην Πλάκα του Λεωνιδίου, όπου οι αρχαίες Πρασιές. Από την ανάλυση ορατότητας προκύπτουν τα εξής:

- Οι αρχαίες Πρασιές ελέγχουν ουσιαστικά την παράκτια ζώνη από τη χερσόνησο της Σαμπατικής μέχρι το ακρωτήριο Μπουρνιάς. Ο προσανατολισμός της θέσης είναι σαφώς προς τον Αργολικό κόλπο. Ο συνδυασμός των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ορατότητας με αυτά από τον πύργο στην κορυφή του υψώματος του Αγ. Αθανασίου στην Πλάκα δεν μεταβάλλει την εικόνα.
- Τα ίδια ισχύουν και για την οχυρή θέση στο "Κάστρο" Τυρού στην παράκτια ζώνη. Η ορατότητα προς μέρος του Αργολικού πεδίου υφίστατα, αλλά είναι περιορισμένη δεδομένης και της απόστασης. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να συγκριθεί με τη θέα από το φυλακείο του Σπαθοκομμένου.
- Όσον αφορά στην ακρόπολη της Πολίχνης στο ύψωμα της Βίγλας στα Πούλιθρα, παρατηρείται πλέον των παραπάνω και η συμπληρωματική της λειτουργία σε σχέση προς το κέντρο των Πρασιών.
- Τέλος, αναφορικά με την ακρόπολη της Γλυππίας και τα οχυρά στο Μαρί, η ανάλυση ορατότητας συνάδει προς τα αποτελέσματα της εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (kernel). Οι εν λόγω θέσεις είναι μεμονωμένες στο χώρο. Ζωτικός τους χώρος είναι το άμεσο περιβάλλον τους, οριοθετημένο σαφώς από το ανάγλυφο του ορεινού όγκου του Πάρνωνα.

Από τα παραπάνω συνάγονται τα εξής:

- Η δυαδικότητα του προτύπου διάταξης αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον ρού του ποταμού Βρασιάτη, πέρα από την εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (kernel), επιβεβαιώνεται και από την ανάλυση ορατότητας των θέσεων των φυλακείων και των οχυρωμένων ακροπόλεων – κωμών.
- Ένα εκτεταμένο δίκτυο θέσεων αμυντικού χαράκτηρα εντοπίζονται στο χώρο της Θυρεάτιδος, στα βόρεια του ρού του Βρασιάτη. Κεντρικά, κομβικά σημεία αναδεικνύονται οι θεσεις της αρχαίας *Εὔας* και του φυλακείου στη θέση "Ξυλόπυργος". Η *Εὔα* αποτελεί την πραγματική κεντρική θέση στην Θυρεάτιδα [Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν) = Γεωχωρική Ενότητα Α΄] με οπτική προσπέλαση στην παραλία του Αγίου Ανδρέα, στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, στην κορυφογραμμή της Ζάβιτσας, στην ακρόπολη στη θέση "Τσιόροβος", στο "Σπαθοκομμένο", αλλά και στην οριακή θέση "Ελληνικά Λιθάρια". Το φυλακείο του Ξυλοπύργου αναδεικνύεται στον ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ Θυρεάτιδος και αργολικού πεδίου. Οι δε παράκτιες θέσεις ελέγχουν το Θυρεάτη κόλπο, τον κάτω ρού των ποταμών που εκβάλλουν σε αυτόν και ανεμπόδιστη θέα προς την απέναντι ακτή της νότιας Αργολίδας.

- Από εκεί και έπειτα, μεμονωμένα φυλακεία ελέγχουν καίριες διαβάσεις, όπως στη θέση "Σπαθοκομμένο", "Μαρμαράλωνα" Αγίου Πέτρου και Χάραδρος. Αν και εντοπισμένο στη Γεωχωρική ενότητα Β΄, το φυλακείο στο Τσέρφο ανήκει στη ίδια κατηγορία, πλησίον πιθανότατα κάποιας οροθετικής γραμμής και σε άμεση συνάφεια με το δρόμο προς το οροπέδιο της Παλιόχωρας.
- Στο νότιο τμήμα, πύργος εντοπίζεται μόνο στην κορυφή του υψώματος του Αγίου Αθανασίου στις Πρασιές. Η ανάλυση ορατότητας επιβεβαιώνει το μεμονωμένο χαρακτήρα των θέσεων του νότου. Ακόμη και από την άποψη της οπτικής επαφής, οι Πρασιές ελέγχουν τη μεγαλύτερη έκταση σε σύγκριση προς όλες τις άλλες θέσεις στην περιοχή.

Β.4 Ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα αποτελέσματα έχει η εκτίμηση πυκνότητας θέσεων με πυρήνα (kernel)[471]. Στο σχετικό χάρτη (22) παρουσιάζεται η παγίωση του προτύπου, που για πρώτη φορά διαμορφώθηκε κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους. Ο βόρειος χώρος ενοποιείται από το Θυρεάτη κολπο μέχρι τη διάβαση των Φονεμένων. Η δημιουργία ενός πυκνού αμυντικού δικτύου, από οχυρά και ακροπόλεις στο βόρειο τμήμα καθιστά την περιοχή μεταξύ του Τάνου και Βρασιάτη ενιαίο χώρο. Η γραμμική ανάπτυξη αρχαίων θέσεων κατά μήκος του κύριου εγκάρσιου άξονα ροών κίνησης στο βόρειο τμήμα είναι χαρακτηριστική. Χαρακτηριστική, επίσης, είναι η ανάπτυξη αμυντικών θέσεων επί του όρους "Ζάβιτσα". Στο Θυρεάτη κόλπο, οι θέσεις στα δύο "Νησιά", του Παραλίου Άστρους και του Αγίου Ανδρέα, με ενδιάμεση τη θέση στο "Καστράκι" της Μελιγούς, ενοποιούν την παράκτια τότε ζώνη. Η ενοποίηση αυτή του γεωγραφικού χώρου στη Θυρεάτιδα, οριστικοποιείται κατά την Ύστερη φάση της περιόδου, δηλαδή κατά το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ..

Στο νότιο τμήμα η κεντρική θέση αναπτύσσεται περαιτέρω και ενισχύεται το πολικό πρότυπο οργάνωσης του χώρου, ο οποίος σχεδόν προσδιορίζεται με γεωμετρικό τρόπο, σημειακά, όπως ένα επίπεδο. Οριακές θέσεις, καθιερωμένες – στην κυριολεξία - εδώ και αιώνες, προσδιορίζουν τα όρια της επικράτειας των Πρασιών[472]. Στην ύπαιθρο χώρα η μοναδική θέση εντοπίζεται στην Παλιόχωρα, επί τη βάσει λιγοστών επιφανειακών ενδείξεων. Ενδείξεις κατοίκησης μετά τους Προϊστορικούς Χρόνους εντοπίζονται για πρώτη φορά τώρα στο "Παλιόκαστρο" (αρχ. Γλυππία), κοντά στον Άγ. Βασίλειο και το Πλατανάκι. Η καίρια γεωγραφικά θέση της επί των αξόνων των ροών κίνησης προς τη Λακωνία αποτελεί σημαντική παράμετρο ανάπτυξης της θέσης. Ωστόσο, από τη χωρική ανάλυση προκύπτει ότι θέση είναι μεμονωμένη στο χώρο, όπως παρατηρείται και με την κώμη του/της Τύρου. Στο νοτιοανατολικό άκρο της περιοχής μελέτης, στην κοιλάδα του Μαριού, εμφανίζεται

[471] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17.
[472] Ρωμαίος 1974· Polignac 2007, 67· Lanérès και Grigorakakis 2015, 652-57.

μία ακόμη συγκέντρωση θέσεων[473]. Είναι ο χώρος εισόδου προς την Κυνουρία, αλλά και εξόδου πρόσβασης προς την κυρίως Λακωνία, την Επίδαυρο Λιμηρά και το Γεράκι. Τα αποτελέσματα της χωρικής ανάλυσης για τις θέσεις αυτές μοιάζουν με τα αντίστοιχα της β΄ κατηγορίας των αμυντικών θέσεων – φυλακείων, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια.

Επιπλέον, μέσω ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης (Τακτική Ελαχίστων Τετραγώνων)[474] 150 τυχαίων σημείων διαπιστώθηκε η εξάρτηση - συσχετισμός της πυκνότητας θέσεων, ως εξαρτημένης μεταβλητής με την ανεξάρτητη μεταβλητή του υψομέτρου (πίν. 25)

Variable	Coefficient [a]	StdError	t-Statistic	Probability [b]	Robust_SE	Robust_t	Robust_Pr [b]
Intercept	0,037864	0,005542	6,831665	0,000000*	0,006573	5,760530	0,000000*
CLAS_DEM:AOI	-0,000026	0,000007	-3,820691	0,000203*	0,000006	-3,933001	0,000135*

Πίνακας 25: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

- Από τα ανασκαφικά δεδομένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα (Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας) προκύπτει ότι η πόλη συνεχίζει να υφίσταται μέχρι και το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Τότε παρατηρείται η συρρίκνωση προς τα νότια. Η συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στον Τομέα ΙΙΙ (Άγ. Λεωνίδης – Ακρόπολη Πρασιών) αποκάλυψε ότι η κατοίκηση στην περιοχή του Αγίου Λεωνίδη και η δημιουργία της οχύρωσης επί του ιδιαιτέρως επικλινούς εδάφους στην κλιτύ πάνω από το ναΰδριο ξεκίνησε σε αυτήν την περίοδο[475].
- Από τις σωστικές ανασκαφές νεκροταφείων στην περιοχή της αρχαίας *Εὔας*, προκύπτει ότι η αρχαία ακρόπολη ακμάζει κατά τον 4ο αι. π.Χ.. Τα δεδομένα των ανασκαφών στα νεκροταφεία του Αγ. Σάββα και της ιδιοκτησίας Κουρόγιωργα, επιβεβαιώθηκαν με νεώτερες ανασκαφικές έρευνες[476].
- Σωστική ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της Κοινοτικής Πλατείας στον Άγιο Ανδρέα κατέδειξε ότι το τείχος στην περιοχή πρέπει να χρονολογηθεί στο β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.[477].
- Οι θέσεις της περιόδου εντοπίζονται σε σταθερά, βραχώδη εδάφη.
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά, η κατοίκηση σε

[473] Σουχλέρης 2012, 296-97
[474] Για την γραμμική παλινδρόμηση βλ. Smith et al. 2015, 388-98.
[475] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2011β-2013β· Γρηγορακάκης 2014α
[476] Abadie-Reynal και Spyropoulos 1985· Grigorakakis 2009· Γρηγορακάκης 2016β
[477] Γρηγορακάκης 2016α

όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνιδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα.

- Το φαινόμενο της ζωνικότητας ανιχνεύεται και σε αυτήν την περίοδο. Ωστόσο υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των ζωνών που προκύπτουν από τον υπολογισμό της ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή και εκείνων που προκύπτουν από το συσχετισμό των αρχαίων θέσεων με τα υψομετρικά χαρακτηριστικά του εδάφους.
- Η δημιουργία πληθώρας αμυντικών θέσεων, ιδίως στο βόρειο τμήμα, μεταβάλλει και τα δεδομένα ως προς τις κλίσεις του εδάφους, που επιλέγονται.
- Ως προς τα περιβαλλοντικά δεδομένα, το "Νησί" του Παραλίου Άστρους και το Χερρονήσι παραμένουν νησίδες στην είσοδο ενός ευρύτερου σε σύγκριση με την σημερινή κατάσταση Θυρεάτη κόλπου, σύμφωνα με τα γεωαρχαιολογικά δεδομένα. Η σταδιακή προέκταση της ακτογραμμής προς τα ανατολικά ήταν μια διαδικασία διαρκής, όπως ήδη έχει επισημανθεί, επί τη βάσει γεωλογικών μελετών. Όστρακα των Αρχαϊκών Χρόνων εντοπίσθηκαν στην περιοχή της Γλυφάδας, στα βορειοδυτικά του "Νησιού" του Παραλίου Άστρους. Ακόμη, όμως, και κατά την εξεταζόμενη περίοδο οι ασβεστολιθικοί σχηματισμοί στην είσοδο του Θυρεάτη κόλπου πρέπει να παραμένουν νησιά. Η ευστατική μεταβολή του επιπέδου της επιφάνειας της θάλασσας συνεχίζεται. Πλέον, το επίπεδο από 480 π.Χ. ανέβηκε από τα 4,30μ. στα 4,00-3,25μ. σε σχέση με το σημερινό επίπεδο[478]. Η διαρκής, τέλος, αλληλεπίδραση της θάλασσας με τις ποτάμιες ροές θα είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση αβαθών λιμνών ή ελωδών εκτάσεων κατά μήκος της τότε ακτογραμμής.
- Καμία θέση δεν εντοπίζεται στα σημερινά εκτεταμένα αλουβιακά πεδία στην παράκτια ζώνη. Οι μοναδικές θέσεις της περιόδου εντοπίζονται στον Άγιο Στέφανο, στα βόρεια του Άστρους, και στο ύψωμα "Καστράκι", στα νότια της Μελιγούς, σε σταθερά εδάφη. Οι κύριες θέσεις εγκατάστασης χωροθετούνται πολύ κοντά στην τότε παράκτια ζώνη, ανεξαρτήτως υψομέτρου.

[478] Jameson 2005, 90

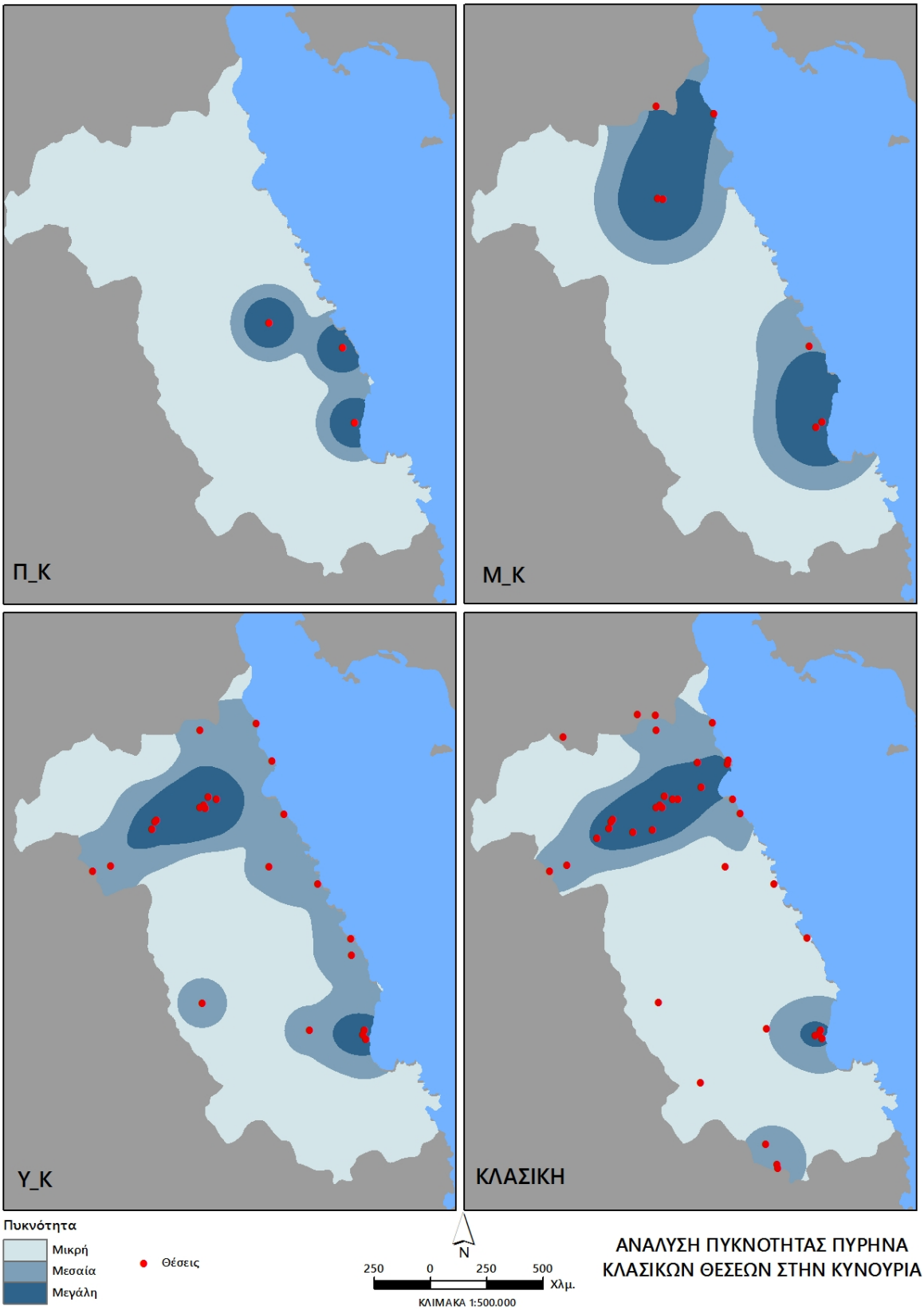

Χάρτης 22: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά την Κλασική περίοδο

6.2.6. Ελληνιστικοί Χρόνοι

Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου το 323 π.Χ. σηματοδοτεί τη συμβολική έναρξη της περιόδου, ενώ η λήξη της συμπίπτει με την ήττα της τελευταίας της δυναστείας των Πτολεμαίων στη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.). Όσον αφορά στον ελληνικό χώρο και δη το χώρο της Πελοποννήσου, η Ρώμη είχε επιβληθεί απόλυτα από το 146 π.Χ., οπότε συνέτριψε τον τελευταίο υπολογίσιμο πόλο ισχύος, την

A/A	*ID*	*Γεωτεκτονική Ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*E*	*Π_E*	*Μ_E*	*Υ_E*
1	**2**	B	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα	•	•		
2	**3_1**	B	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Τείχος_	•	•	•	•
3	**5**	B	Α΄	Εύα_Τειχιό	•	•	•	•
4	**5_1**	B	Α΄	Εύα_Άγ_Σάββας	•	•		
5	**5_2**	B	Α΄	Εύα_Πλακάκια	•	•		
6	**6**	B	Α΄	Εύα_Πολεμοκράτειον	•	•	•	•
7	**7**	B	Α΄	Τσιόροβος	•	•	•	•
8	8	B	Α΄	Κουρμέκι Κάτω Δολιανών	•			
9	10	B	Α΄	Καστράκι	•			
10	13	B	Α΄	Συκιά	•			
11	14	B	Α΄	Άγιος Στέφανος	•			
12	**28**	B	Α΄	Φυλακείο Χάραδρος	•	•		
13	29	B	Α΄	Μονή Αγίας Τριάδος	•			
14	**31**	B	Α΄	Μαρμαράλωνο Αγίου Πέτρου	•	•		
15	**57**	B	Α΄	Ερμαί	•	•		
16	58	B	Α΄	Φυλάκειο_Ξυλόπυργος	•			
17	59	B	Α΄	Φυλάκειο Σπαθοκομμένου	•			
18	60	B	Α΄	Βουκολόπυργος	•			
19	68	B	Α΄	Τοιχιάς - Αρμακάς	•			
20	73	B	Α΄	Φυλακείο_Πουρνό	•			
21	76	B	Α΄	Ελληνικά_Λιθάρια	•			
22	**47**	N	Β΄	Τύρος_Κάστρο	•	•		
23	**54**	N	Β΄	Τσέρφο_Τυρός	•	•		
24	67	N	Β΄	Αρτίκαινα	•			
25	**32**	N	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς	•	•		•
26	**32_1**	N	Γ΄	Πρασιαί_Αγ_Λεωνιδης	•	•		
27	33_1	N	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου	•			
28	**46**	N	Γ΄	Πούλιθρα_Πολίχνη	•	•	•	•
29	**52**	N	Γ΄	Γλυππία	•	•	•	
30	91	N	Γ΄	Μαρί - Καστέλια	•			
31	92	N	Γ΄	Μαρί - Παλιόπυργος	•			

Πίνακας 26: Θέσεις της Ελληνιστικής περιόδου στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

Αχαϊκή Συμπολιτεία. Κατά τους Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους οι Αργείοι κυριαρχούν στην Κυνουρία. Η περίοδος αποτελεί συνέχεια της Ύστερης Κλασικής περιόδου. Η κατάσταση πραγμάτων που διαμορφώθηκε τότε, παγιώνεται, με κάποιες πρόσκαιρες παλινδρομήσεις, στο πλαίσιο της γενικότερης αναταραχής που διέπει τα πολιτικά και στρατιωτικά πράγματα, κυρίως κατά τη Μέση περίοδο, οπότε ο τελικός διαιτητής των ελληνικών πραγμάτων, η Ρώμη, θα ρυθμίσει για τους επόμενους αιώνες το καθεστώς στην περιοχή. Ο ρωμαϊκός διακανονισμός, όπως θα

εκτεθεί στην οικεία ενότητα, θεσμοποιεί το δυαδικό μοντέλο χωρικής διαφοροποίησης, όπως προέκυψε από τη χωρική ανάλυση και επεξεργασία των γεωχωρικών και αρχαιο-χωρικών δεδομένων και της ιστορικής – αρχαιολογικής πληροφορίας.

Πλέον, συνολικά για την περίοδο, οι αρχαίες θέσεις ανέρχονται σε 31 (πίν. 26). Η περιοδολόγηση ακολουθεί τριμερές σχήμα και διακρίνεται σε Πρώιμη (323-275 π.Χ.), Μέση (275-150 π.Χ.) και Ύστερη περίοδο (150-31 π.Χ.). Ο Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος εισάγει μια νέα παράμετρο στο ερμηνευτικό πλαίσιο. Με το τέλος του Αχαϊκού Πολέμου το 146 π.Χ., τα ελληνικά πράγματα καθορίζονται απόλυτα από το νέο πόλο ισχύος[479].

6.2.6.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 26 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

- Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη [Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν)] παρατηρείται ότι:
  - Ο αριθμός των αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα μειώνεται οριακά στις 21 σε σχέση με την προηγηθείσα περίοδο, το οποίο, ωστόσο, μεταφράζεται σε ποσοστό 68% επί του συνολικού τους αριθμού.
  - Στο τμήμα νότια του ποταμού, οι αρχαίες θέσεις μειώνονται σε 10 ή 32% επί του συνόλου.

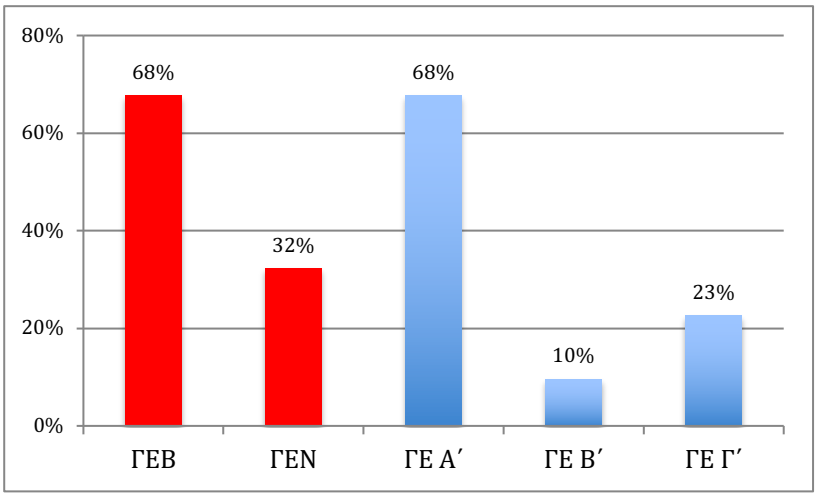

Γραφική παράσταση 41: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

- Όσον αφορά, λοιπόν, σε αριθμητικά μεγέθη παρατηρείται μείωση. Ωστόσο, σε επίπεδο ποσοστιαίας κατανομής στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν) (=Γεωχωρική Ενότητα Α΄) παρατηρείται αύξηση.

[479] Baronowski 1988· Eckstein 2008 (από το 217 π.Χ. μέχρι το 170 π.Χ.)· Rousset 2008

- Όσον αφορά στις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες (πίν. 26 και γραφ. παρ. 41):
    - 21 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄),
    - 3 θέσεις εντοπίζονται στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και
    - 7 θέσεις εντοπίζονται στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄).

  Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, επόμενως, παρατηρείται οριακή μείωση, η οποία δεν συνεπάγεται ουσιαστική μεταβολή.
- Ως προς την έκταση που καταλαμβάνει κάθε Γεωχωρική Ενότητα, αυτή υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετρ. χλμ., το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Η συγκέντρωση θέσεων στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, είναι υπερδιπλάσια σε σύγκριση με το νότιο τμήμα. Κρατούμενα, επομένως, στο σημείο αυτό της ανάλυσης είναι τα εξής:

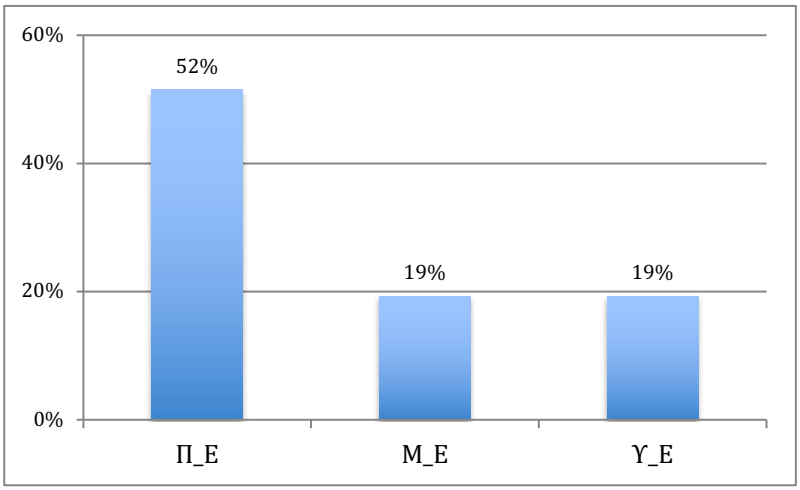

Γραφική παράσταση 42: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά την Ελληνιστική περίοδο

    - Γενική σταθερότητα του αριθμού των θέσεων σε σύγκριση προς την Κλασική περίοδο.
    - Ποσοστίαια αύξηση των θέσεων στο βόρειο τμήμα και περαιτέρω, αν και οριακή, μείωση στο νότιο (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄).

Ωστόσο, από την εξέταση της κατανομής των θέσεων ανα υπο-περίοδο, όπου αυτό ήταν δυνατό, προκύπτει εικόνα αντίστροφη σε σύγκριση προς την Κλασική περίοδο. Ενώ δηλαδή στους Κλασικούς Χρόνους η πλειονότητα των θέσεων χρονολογείται στήν Ύστερη φάση, τώρα η πλειονότητα εντοπίζεται χρονολογικά στην Πρώιμη φάση της περιόδου. Η δε γενική σταθερότητα ως προς τον αριθμό των θέσεων για τους Κλασικούς και Ελληνιστικούς Χρόνους, είναι προφανώς αποτελέσμα της συνέχειας μεταξύ Ύστερης Κλασικής και Πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου. Από εκεί και έπειτα η τάση είναι καθοδική. Από τη συστηματική ανασκαφική έρευνα στις

αρχαίες Πρασιές προκύπτει ανάλογη εικόνα. Η κατάσταση που διαμορφώθηκε στο τέλος της Κλασικής περίοδου συνεχίζεται και κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους. Τότε φαινεται να ενισχύεται περαιτέρω η οχύρωση στην κλιτύ του Αγ. Λεωνίδη, τότε, στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. ξεκινά η εγκατάλειψη του εργαστηριακού χώρου στον τομέα ΙΙ – ακίνητο Ζόργια. Κατά τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. η δεξαμενή περισυλλογής μετατρέπεται σε αποθέτη. Η συρρίκνωση της πόλης που σημειώθηκε στα τέλη της Κλασικής περιόδου, συνεχίζεται καθ᾽ όλη την εξεταζόμενη περίοδο.

Β1. Όσον αφορά στην χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης, από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο, (ε) ευκλείδειας απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

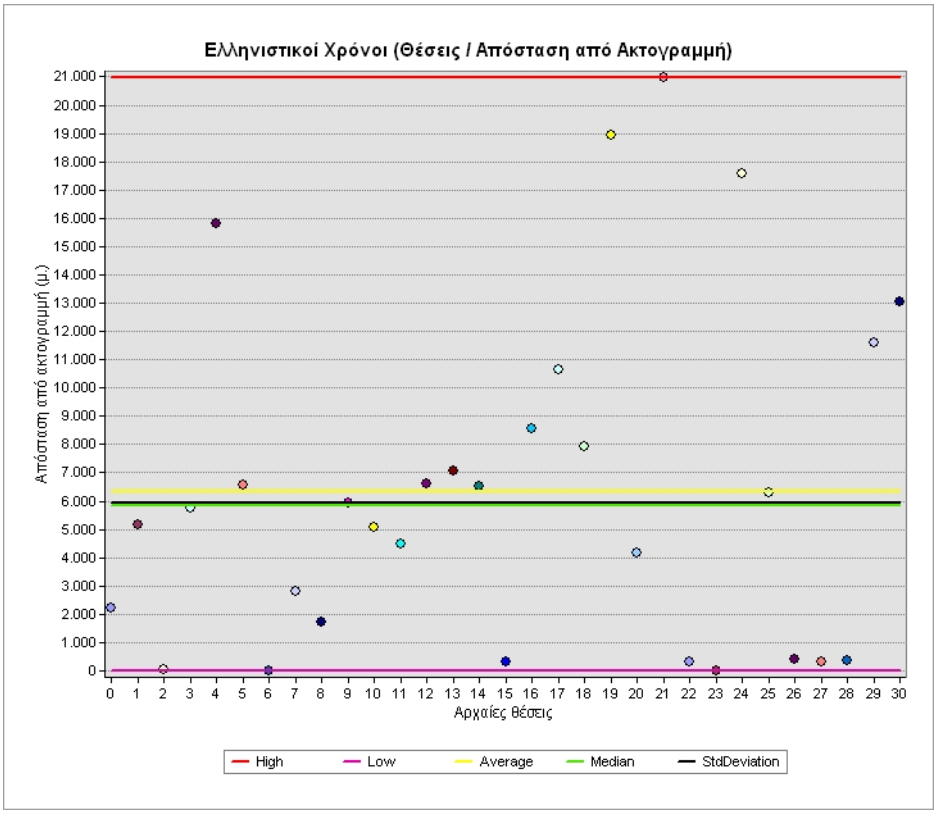

Γραφική παράσταση 43: Απόσταση θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου από την ακτογραμμή

- Η ομαδοποίηση των συγκεντρώσεων θέσεων σε τεσσερις ζώνες εξακολουθεί να υφίσταται με μικρές μεταβολές:
  - **Α΄ Ζώνη** (55μ.– 2.811μ.). Σε αυτήν την ζώνη παρουσιάζεται η μία εκ των δύο μεγαλύτερων συγκέντρωσεων θέσεων. Συγκεκριμένα, 10 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση από 0μ. έως 425μ. Τρείς θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση από

την σημερινή ακτογραμμή μεταξύ 2,3 και 2,8 χλμ ("Καστράκι" Μελιγούς, "Άγιος Στέφανος", "Βουκολόπυργος").

- **Β΄ Ζώνη** (4.173 – 8.553μ.). Σε αυτήν εντοπίζονται 12 αρχαίες θέσεις. Οι 5 εξ αυτών έχουν ως σημείο αναφοράς την ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας* στη θέση "Ελληνικό" ή "Τειχιό"[480], ενώ 2 εντοπίζονται στις υπώρειες και την νότια κλιτύ του όρους Ζάβιτσα, γεωφυσικού ορίου της Κυνουρίας με την Αργολίδα ("Τσιόροβος" και "Κουρμέκι").
- **Γ΄ Ζώνη** (11.603 -14.572μ.). Σε αυτήν εντοπίζονται 3 θέσεις, όλες αμυντικού χαρακτήρα (φυλακείο στο "Σπαθοκομμένο", και στις θέσεις "Καστέλλια" και "Παλιόπυργος" στο Μαρί).
- **Δ΄ Ζώνη** (15.816-20.975μ.). Σε αυτήν εντοπίζονται και πάλι οι 3 ακρότατες θέσεις στην περιοχή της Κυνουρίας: 1. Ακρόπολη της Γλυππίας, στο νότιο τμήμα, 2. το οροθέσιο και ιερό των *Ἑρμῶν* στη θέση "Φονεμένοι" και 3. φυλακείο στη θέση "Μαρμαράλωνα" Άγ. Πέτρου.

Η συνολική εικόνα, επομένως, δεν διαφέρει σε σύγκριση με την αντίστοιχη της Κλασικής περίοδου, με τα ακρότατα σημεία των συγκεκριμένων ζωνών να εντοπίζονται σε θέσεις οριακές από γεωφυσικής – γεωμορφολογικής απόψεως.

- Ως προς την κλίση του εδάφους (γραφ. παρ. 44), παρατηρείται η επιλογή τόπων με ήπιες κλίσεις. 20 θέσεις εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μέχρι 15°. Η μέγιστη τιμή της συγκεκριμένης ζώνης (13,5°-15°) υπολογίζεται για τις θέσεις των νεκροταφείων γύρω από την αρχαία *Εὔα* (Πλακάκια και Άγιος Σάββας), τις Πρασιές (Μάκρος) και στο Μαρί (Καστέλια). Οχυρές κυρίως θέσεις εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μεταξύ 16°-20° ("Τσιόροβος", "Μαρμαράλωνο" Αγ. Πέτρου, "Αγ. Λεωνίδης" στην Πλάκα, "Σπαθοκομμένο", "Τοιχιάς" ή "Αρμακάς"), καθώς και σε κλίσεις από 26° έως 34° ("Νησί" Παραλίου Άστρους, "Πουρνό", Μαρί και "Άγιος Αθανάσιος" στην Πλάκα). Το φυλακείο στη θέση "Βουκολόπυργος" εντοπίζεται σε εδάφη με πολύ έντονη κλίση (47°) Από τον υπολογισμό του μέσου όρου τιμών (14,3°), της μέσης τιμής (12,3°) και της τυπικής απόκλισης (10,8°) προκύπτει ίδια εικόνα σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο.

[480] Πρόκειται για την ίδια την ακρόπολη της *Εὔας* και τον άμεσο περιβάλλοντα χώρο της: 1. Νεκροταφείο Αγ. Χριστόφορου και Σάββα, 2. *Πολεμοκράτειον*, 3. Θέση "Συκιά". Παράρτημα 3, πίν. 35 Α_Α: 5_1, 6 και 13 αντίστοιχα. Βλ. επίσης Παράρτημα 2, πίν. 25.

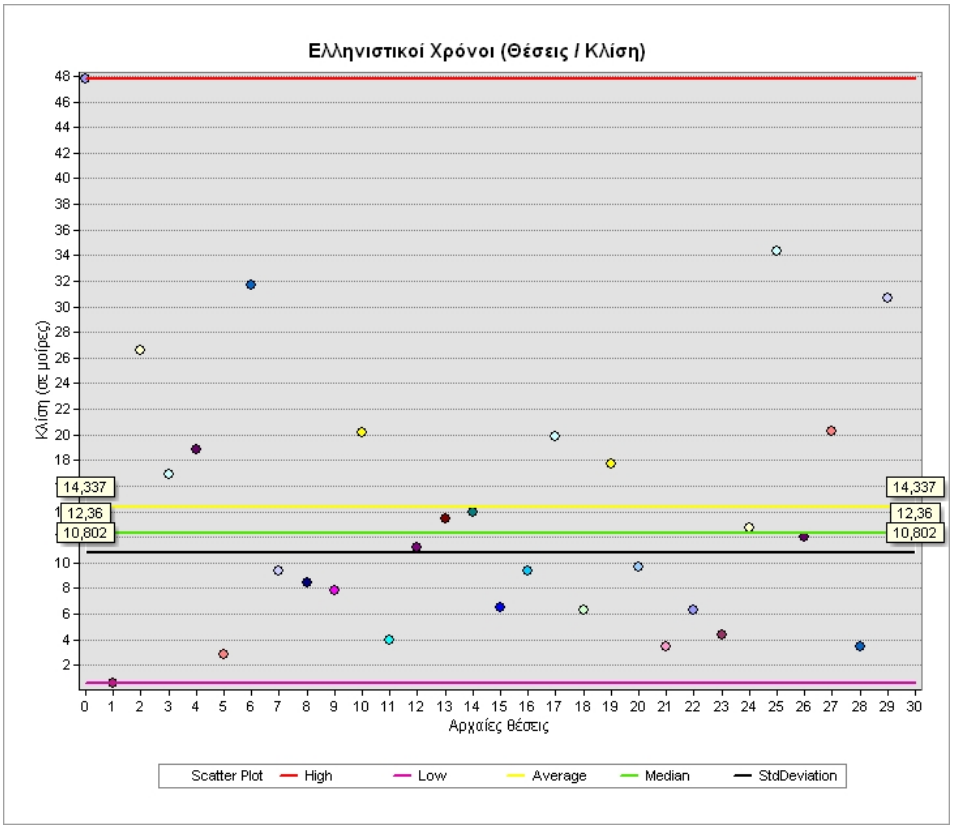

Γραφική παράσταση 44: Συσχετισμός θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου με την κλίση του εδάφους

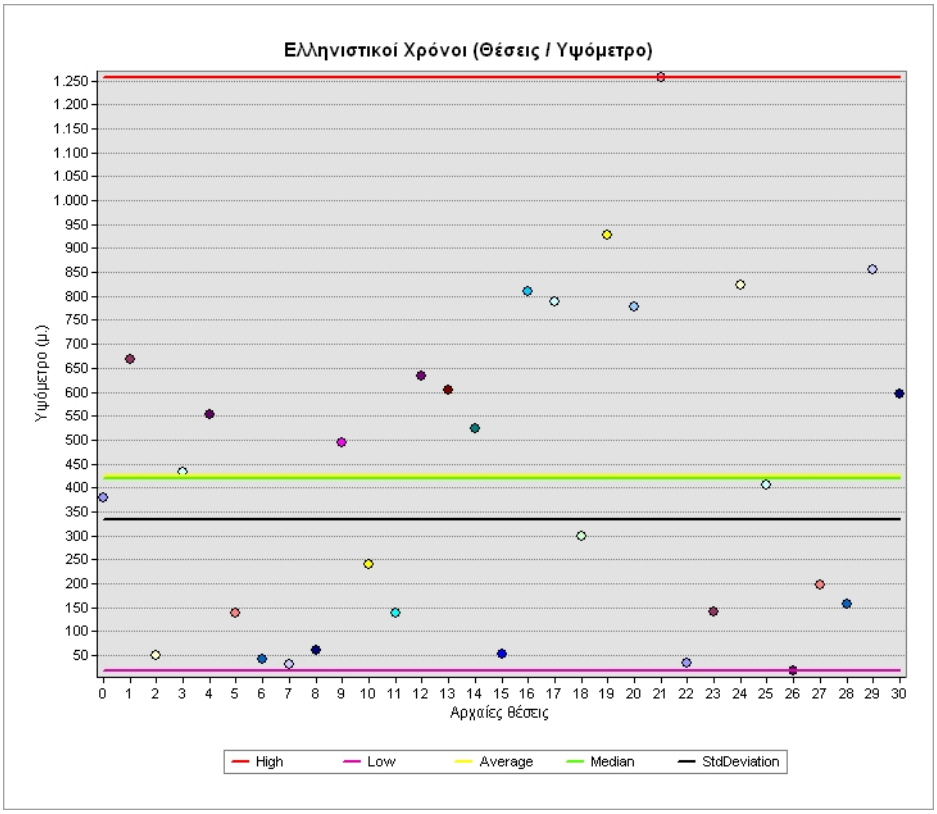

Γραφική παράσταση 45: Συσχετισμός θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου με υψομετρικά χαρακτηριστικά

- Ως προς το υψόμετρο, η κατάσταση δεν διαφέρει από ό,τι αναλύθηκε ήδη κατά τη Πρώιμη Εποχή του Σιδηρού (γραφ. παρ. 45). Οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται σε τέσσερις ζώνες. Συγκεκριμένα, 14 θέσεις εντοπίζονται σε υψόμετρο μεταξύ 18 και 299μ., οι 10 από αυτές μεταξύ 18 και 140μ., δηλαδή επί της ακτογραμμής ή πολύ κοντά σε αυτήν και 3 θέσεις μεταξύ 197 και 299μ., επί των προβούνων του ορεινού συγκροτήματος του Πάρνωνα (Θέσεις "Συκιά", "Χάραδρος" και η Ακρόπολη των Πρασιών). Δέκα θέσεις εντοπίζονται μεταξύ 378 και 668μ., στην πλειονότητά τους οχυρές (4 θέσεις με σημείο αναφοράς την ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας*, μία στην ακρόπολη στον Τσιόροβο Κάτω Δολιανών, το φυλακείο επί του όρους Ζάβιτσα, στη θέση "Ξυλόπυργος" και η οχυρή ακρόπολη στο ύψωμα "Καστέλλια" στο Μαρί). Έξι θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο από 776μ. έως 929μ. 1258μ., στις οποίες περιλαμβάνονται ένα οροθέσιο ("Ελληνικά Λιθάρια"), μία ακρόπολη (Γλυππία), δύο φυλακεια ("Σπαθοκομμένο" και "Αρτίκαινα" και το φυλακείο στα "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Πέτρου.). Σε αυτήν την ζώνη περιλαμβάνονται οι θέσεις στα οροπέδια τόσο του Ξηροκαμπίου, όσο και της Παλιόχωρας. Οι *Ἑρμαῖ* ("Φονεμένοι"), μεταξύ των ελληνιστικών θέσεων, βρίσκονται στο μεγαλύτερο υψόμετρο στα 1.257μ. Η θέση με τη μικρότερη τιμή είναι και πάλι στην Πλάκα του Λεωνιδίου ("Ευριάς"). Η μέση τιμή υψομέτρου (419μ.), και ειδικά ο μέσος όρος τιμών (424μ.) με την τυπική απόκλιση (334μ.) παρουσιάζουν μεγαλύτερη σύγκλιση σε σύγκριση προς τα αντίστοιχα δεδομένα των Κλασικών Χρόνων.

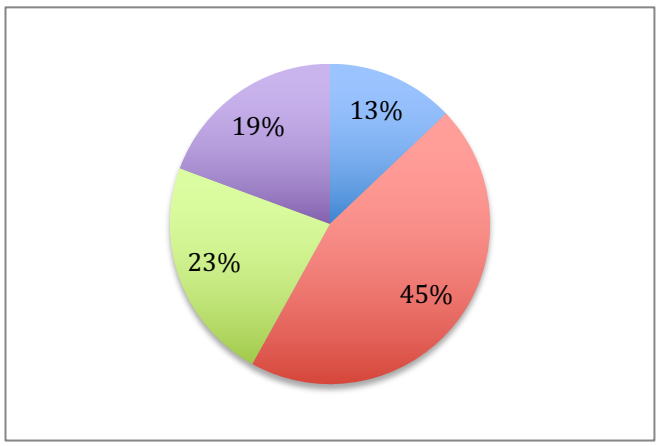

Γραφική παράσταση 46: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)

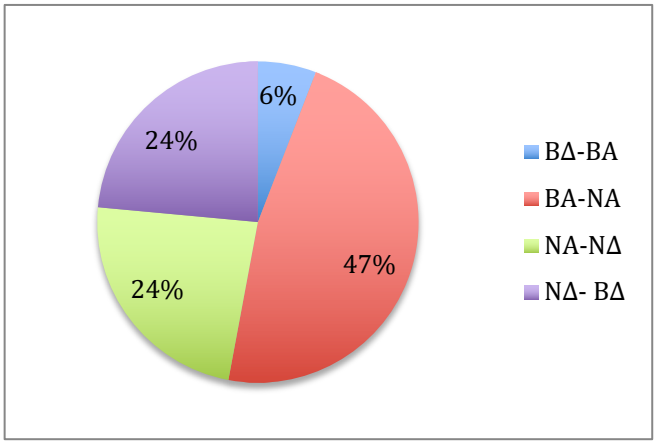

Γραφική παράσταση 47: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ελληνιστικής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας)

- Ως προς τον προσανατολισμό (γραφ. παρ. 46 και 47), οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού (aspect) σε τέσσερις κατηγοριές (4:ΒΔ-ΒΑ, 14:ΒΑ-ΝΑ, 7:ΝΑ-ΝΔ, 6: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού, που καταδεικνύει την προτίμηση (68% ή 21 θέσεις) για εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (Παράρτημα 3, πίν. 50). Η τάση αυτή

ενισχύεται περαιτέρω, όταν αφαιρεθούν οι θέσεις των ιερών, των νεκροταφείων, των φυλακείων και των οροθεσίων (1:ΒΔ-ΒΑ, 8:ΒΑ-ΝΑ, 4:ΝΑ-ΝΔ, 4:ΝΔ-ΒΔ), δηλαδή 12 θέσεις ή ποσοστό 71% έχουν ανατολικομεσημβρινό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι η επιλογή θέσεων με βόρειο προσανατολισμό (ΒΔ-ΒΑ) αφορά σε φυλακεία ("Μαρμαράλωνα" Αγ. Πέτρου, "Αρτίκαινα") και οροθέσια ("Φονεμένοι", "Τοιχιάς").

- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, το σύνολο των θέσεων της Κλασικής περιόδου εντοπίζεται αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης).
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι 5 θέσεις βρίσκονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ από τους κύριους και 21 από δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου. Δύο μόλις θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

Β.2. Η ανάλυση ορατότητας των θέσεων των Ελληνιστικών Χρόνων από τη θάλασσα έγινε επί της προσδιορισθείσας παράλληλης προς την παράκτια ζώνη της Κυνουρίας θαλάσσιας πορείας, από το Φωκιανό μέχρι το Ξηροπήγαδο σε απόσταση περί τα 8 χλμ. από την ακτογραμμή με σημεία – στάσεις ανά 5 χλμ.. Η τιμή αντισταθμίσματος (offset) ορίστηκε στα 2μ. από από την επιφάνεια της θάλασσας (0), όσον αφορά τα σημεία-στάσεις[481].

Από τις τιμές του πίνακα 42 (Παράρτημα 3 και 2, χάρτης 27) συνάγεται ότι το 66% των θέσεων της περιόδου είναι ορατές από τη θάλασσα. Η συνάφεια δεδομένων και αποτελεσμάτων με την περίοδο που προηγήθηκε είναι προφανής.

Β.3 Ιδιαιτέρως ενδιαφέροντα αποτελέσματα έχει η εκτίμηση πυκνότητας θέσεων με πυρήνα (kernel) [482]. Στο σχετικό χάρτη (23) και σε επίπεδο υπο-περιόδων, αποτυπώνεται ανάγλυφα η μείωση της πυκνότητας αρχαίων θέσεων τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο τμήμα της περιοχής μελέτης. Ο αρχικά ενοποιημένος χώρος στο βόρειο τμήμα περιορίζεται πλέον στα ανατολικά της θέσης "Ελληνικά Λιθάρια", μέχρι το Θυρεάτη κόλπο στα ανατολικά και το όρος Ζάβιτσα στα βόρεια. Στο νότιο τμήμα υπάρχει μόνο η κεντρική θέση των Πρασιών. Τηρουμένων των αναλογιών, η εικόνα θυμίζει αναλογα αποτελέσματα της εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (kernel) κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο.

Επιπλέον, μέσω ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης (Τακτική Ελαχίστων Τετραγώνων)[483] 150 τυχαίων σημείων διαπιστώθηκε η εξάρτηση - συσχετισμός της πυκνότητας θέσεων, ως εξαρτημένης μεταβλητής με την ανεξάρτητη μεταβλητή του υψομέτρου (πίν. 27)

[481] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας)

[482] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17.

[483] Για την γραμμική παλινδρόμηση βλ. Smith et al. 2015, 388-98

Variable	Coefficient [a]	StdError	t-Statistic	Probability [b]	Robust_SE	Robust_t	Robust_Pr [b]
Intercept	0,236104	0,029374	8,037988	0,000000*	0,036241	6,514886	0,000000*
HEL_DEM:AOI_	-0,000178	0,000035	-5,018675	0,000002*	0,000036	-4,901965	0,000003*

Πίνακας 27: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης συνάδουν προς τα δεδομένα των ανασκαφικών ερευνών και συγκεκριμένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα του Λεωνιδίου, των ερευνών επιφανείας και της βιβλιογραφίας. Η ένταση της χρήσης των θέσεων ακόμη και στην Πρώιμη περίοδο είναι σαφώς μικρότερη σε σύγκριση προς ό,τι έχει ήδη αναλυθεί. Η αυξημένη χρήση κατά την Πρώιμη περιόδο οφείλεται εν πολλοίς στον 4ο αι. π.Χ. και στις ανακατατάξεις που σημειώθηκαν, κατά κύριο λόγο στην παρέμβαση των Αργείων στην Θυρεάτιδα. Στο νότιο τμήμα, παραμένει κεντρική, αλλά μεμονωμένη στο χώρο η θέση των Πρασιών. Η ένταση της χρήσης, εμφανίζεται και από τα ίδια τα ανασκαφικά δεδομένα περιορισμένη.

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζονται τα παρακάτω:

- Από τα ανασκαφικά δεδομένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα (Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας) προκύπτει ότι η πόλη συρρικνώνεται. Περιορίζεται ουσιαστικά στο χώρο της ακροπόλεως, στην κλιτύ στα δυτικά του Αγίου Λεωνίδη. Οι Πρασιές παραμένουν η κεντρική θέση της περιοχής, αλλά σκιά του παλιού τους εαυτού.
- Από τις σωστικές ανασκαφές νεκροταφείων στην περιοχή της αρχαίας *Εὔας*, προκύπτει ότι η Ύστερη Κλασική περίοδος και οι Πρώιμοι Ελληνιστικοί Χρόνοι αποτελούν την πλέον αναγνωρίσιμη περίοδο χρήσης του χώρου.
- Το φαινόμενο της ζωνικότητας ανιχνεύεται και σε αυτήν την περίοδο.
- Η δημιουργία και νέας αμυντικής θέσης – φυλακείου στη θέση "Βουκολόπυργος" καταδεικνύει ότι το αμυντικό δίκτυο στην περιοχή συνέχισε να ενισχύεται και κατά την περίοδο αυτή.
- Οι θέσεις της περιόδου εντοπίζονται σε σταθερά, βραχώδη εδάφη.
- Σε καμία περίπτωση δεν εντοπίσθηκε θέση επί προσχωσιγενών εδαφών στο πεδίο του Άστρους, του Αγίου Ανδρεά ή του Λεωνιδίου. Γενικά η κατοίκηση σε όλα ανεξαιρέτως τα αλουβιακά πεδία της περιοχής (Άστρος, Άγιος Ανδρέας, Τυρός, Λεωνιδιο) χρονολογείται στην Ύστερη Αρχαιότητα[484].
- Ως προς τα περιβαλλοντικά δεδομένα η κατάσταση δεν αλλάζει σε σχέση προς την Κλασική περίοδο. Θέση που να χρονολογείται στην εξεταζόμενη περίοδο δεν έχει ακόμη εντοπισθεί στα σημερινά αλουβιακά πεδία του Άστρους και του Άγιου Ανδρέα. Ανάλογη κατάσταση διαπιστώνεται και στον Τυρό, αλλά και στον

[484] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)

κάμπο του Λεωνιδίου. Όσον αφορά στη Θυρεάτιδα, θέσεις της περιόδου εντοπίζονται στον Άγιο Στέφανο, στα βόρεια του Άστρους, στο ύψωμα "Καστράκι", στα νότια της Μελιγούς, σε σταθερά εδάφη. Το "Νησί" στο Παράλιο Άστρος να παραμένει "Νησί", ενώ συνεχίζει η κατοίκηση και στο "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα. Στη νότια Κυνουρία, οι Πρασιές έχουν περιορισθεί στην με έντονη κλίση ασβεστολιθική κλιτύ στα δυτικά του Αγίου Λεωνίδη, πλησίον της ακτογραμμής[485]. Οι κύριες, λοιπόν, θέσεις εγκατάστασης χωροθετούνται κοντά στην τότε παράκτια ζώνη, στις παρυφές σταθερών εδαφών ή σε ασβεστολιθικά υψώματα.

[485] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018

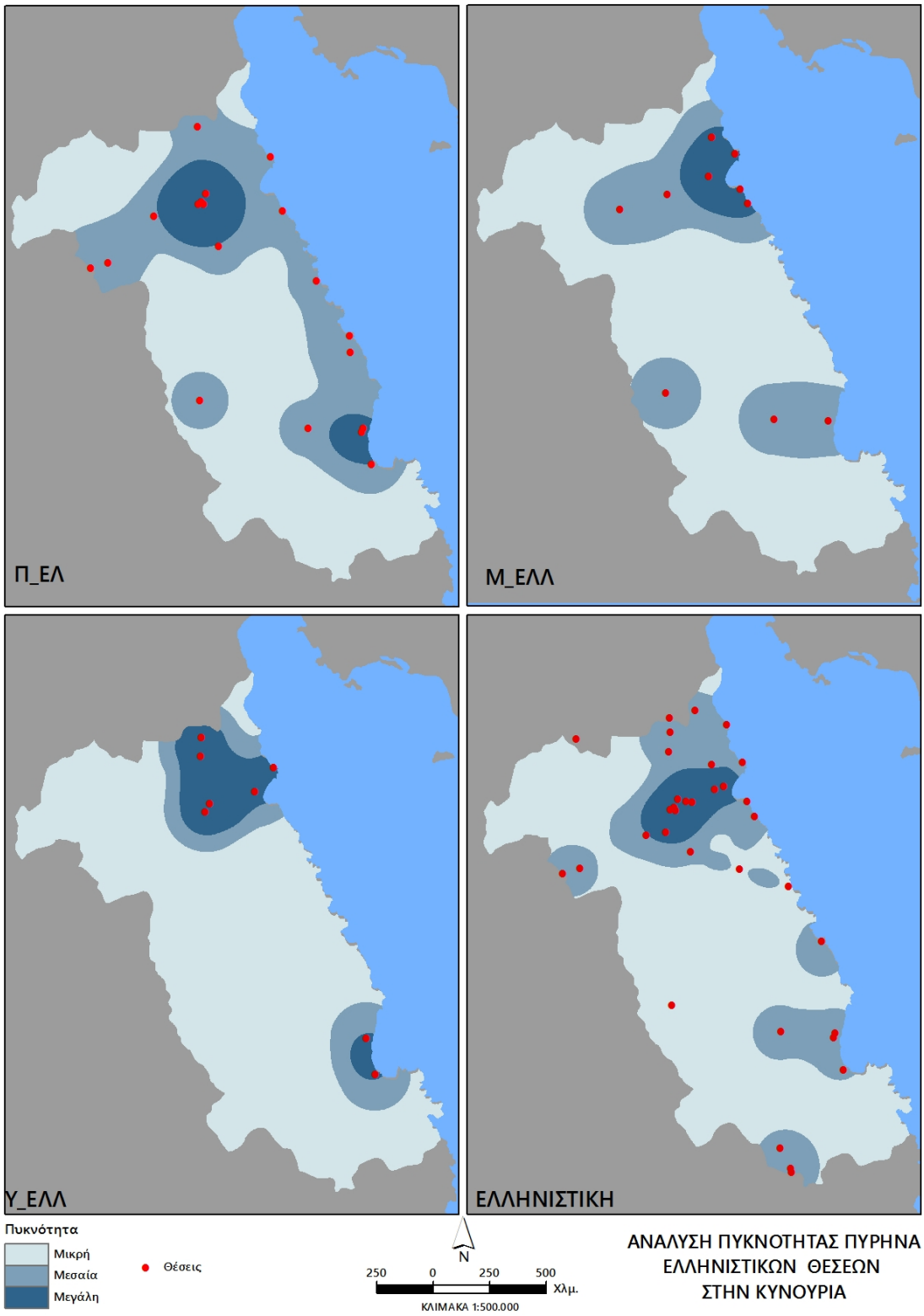

Χάρτης 23: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά την Ελληνιστική περίοδο

A/A	*ID*	*Γεωτεκτονική ενότητα*	*Γεωχωρική ενότητα*	*Θέση*	*P*	*Y_P*
1	2	B	Α΄	Νησί_Αγ_Ανδρέα	•	•
2	3	B	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές	•	
3	3_1	B	Α΄	Νησί_Παρ_Άστρος_Τείχος_	•	
4	4	B	Α΄	Άστρα		•
5	5	B	Α΄	Εύα_Τειχιό	•	•
6	5_1	B	Α΄	Εύα_Άγ_Σάββας	•	
7	6	B	Α΄	Εύα_Πολεμοκράτειον	•	•
8	7	B	Α΄	Τσιόροβος	•	•
9	8	B	Α΄	Κουρμέκι Κάτω Δολιανών	•	•
10	9	B	Α΄	Λουκού_Κολώνες		•
11	9_1	B	Α΄	Λουκού_Β_Μονής		•
12	9_2	B	Α΄	Λουκού_Υδραγωγείο		•
13	9_3	B	Α΄	Μάνα του Νερού		•
14	10	B	Α΄	Καστράκι	•	•
15	11	B	Α΄	Αγία Αναστασία	•	•
16	12	B	Α΄	Άγιος Γεώργιος	•	•
17	13	B	Α΄	Συκιά		•
18	14	B	Α΄	Άγιος Στέφανος	•	•
19	15	B	Α΄	Αλωνάκι της Γριάς	•	•
20	16	B	Α΄	Μποστανοχώραφα	•	•
21	19	B	Α΄	Ταρμίρη_Ξηροκάμπι		•
22	21	B	Α΄	Λακκάκια	•	•
23	22	B	Α΄	Γαρίζα		•
24	23	B	Α΄	Άγ_Νικόλαος_Καστρι		•
25	25	N	Α΄	Κουτρί_Ορ_Μελιγού		•
26	26	N	Α΄	Παλιόστολος		•
27	27	N	Α΄	Πλατάνα		•
28	29	N	Α΄	Μονή Αγίας Τριάδος		•
29	30	N	Α΄	Λεβέτι Προσηλίων		•
30	31	N	Α΄	Μαρμαράλωνο Αγίου Πέτρου		•
31	37	N	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Ν δρόμου)	•	•
32	38	N	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β δρόμου)		•
33	39	N	Β΄	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (ΒΔ)		•
34	43	N	Β΄	Καρυά_Πηγή		•
35	44	N	Β΄	Καρυά_Κάμπος		•
36	47	N	Β΄	Τύρος_Κάστρο	•	•
37	48	N	Β΄	Τυρός_Εκκλησία	•	•
38	53	N	Β΄	Λίμνες Πραγματευτής	•	•
39	54	N	Β΄	Τσέρφο_Τυρός	•	•
40	66	N	Β΄	Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος		•
41	67	N	Β΄	Αρτίκαινα		•
42	69	N	Β΄	Βασκίνες_Τυρός		•
43	32	N	Γ΄	Πρασιαί_Ευριάς	•	•
44	32_2	N	Γ΄	Πρασιαί_Πλάκα_Λιμάνι		•
45	62	N	Γ΄	Πούλιθρα_δυτικά		•
46	33	N	Γ΄	Ρεματιά της Σίντζας	•	
47	33_1	N	Γ΄	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου	•	•
48	70	N	Γ΄	Άγιος Ιωάννης_Λεωνίδιο	•	•
49	52_1	N	Γ΄	Γλυππία		
50	71_1	N	Γ΄	Φωκιανός_Λουτρά		•
51	93	N	Γ΄	Μαρί -Μαριόρρεμα	•	•
52	94	N	Γ΄	Κινέτα_Μαρί	•	•

Πίνακας 28:Θέσεις των Ρωμαϊκών Χρόνων στην Κυνουρία και υπο-περίοδοι (Παράρτημα 3 και * σσ. II-III)

6.2.7. Οι Ρωμαϊκοί Χρόνοι

Η παρουσία των Ρωμαίων στην Κυνουρία, όπως και σε όλον τον ελληνικό χώρο έχει γίνει αισθητή από το 197 π.Χ.. Εκείνη τη χρονιά, η διακήρυξη του Τίτου Κοΐνγκτιου Φλαμινίνου στα Ίσθμια το 197 π.Χ. σηματοδοτεί την απαρχή της δυναμικής παρέμβασης της Ρώμης στα ελληνικά πράγματα[486]. Η Κυνουρία και πάλι περιλαμβάνεται μεταξύ των περιοχών εκείνων, το καθεστώς κυριαρχίας των οποίων θα ρυθμιστεί εκ νέου. Η Θυρεάτις αποδίδεται με βεβαιότητα οριστικά στο Άργος, ενώ οι υπόλοιπες περιοικίδες πόλεις, ίσως υπό τη μορφή Κοινού, παραχωρούνται στην Αχαϊκή Συμπολιτεία. Η αναφορά του Στράβωνος (1ος αι. π.Χ. – 1ος αι. μ.Χ.) ότι οι *Πρασιαί* ανήκαν στο Άργος σε συνδυασμό με τη μαρτυρία του Παυσανία (2ος αι. μ.Χ.) ότι αποτελούσαν την έσχατη πόλη των Ελευθερολακώνων είναι ενδεικτικές των αλλεπάλληλων διακανονισμών του καθεστώτος κυριαρχίας στην περιοχή μέχρι την οριστική διευθέτηση των πραγμάτων στη βάση της πραγματικής κατάστασης, της μακροπρόθεσμης εκείνης δομής της δυαδικότητας, η οποία προσδιορίζεται αποφασιστικά από το γεωπεριβάλλον και για την οποία ήδη έχει γίνει λόγος αναλυτικά στις ενότητες που προηγήθηκαν[487].

Τώρα οι αρχαίες θέσεις ανέρχονται σε 54. Σταδιακά το πρότυπο κατοίκησης αλλάζει. Οι αλλαγές που συντελούνται σε επίπεδο γεωπεριβάλλοντος, σε συνδυασμό με το πολικό πρότυπο ανάπτυξης που προκρίνει η ρωμαϊκή πολιτική, αντιστρέφουν την κατάσταση στην περιοχή. Η περίοδος της Ρωμαϊκής κυριαρχίας, η ελληνορρωμαϊκή περίοδος στην περιοχή, εξετάζεται στο πλαίσιο των δύο βασικών χρονολογικών περιόδων, των Αυτοκρατορικών Χρόνων και των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων. Η ρεπουμπλικανική περίοδος ταυτίζεται με τμήμα των Μέσων και τους Ύστερους Ελληνιστικούς Χρόνους και ήδη εξετάστηκε στην προηγούμενη ενότητα. Η περίοδος από τον Αύγουστο (1ος αι. π.Χ.) μέχρι τους Σεβήρους (τέλη του 2ου αι. μ.Χ.) και από εκεί (3ος αι. μ.Χ.) μέχρι το τέλος της Αρχαιότητας (αρχές του 7ου αι. μ.Χ.) βρίσκεται στο επίκεντρο της ανάλυσης. Επομένως, η ανάλυση εστιάζεται στην περίοδο του Principatum, ενώ η περίοδος από τον 3ο αι. κε ορίζονται ως Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι και ταυτίζονται με την Ύστερη Αρχαιότητα[488].

6.2.7.1. Ανάλυση των δεδομένων και ερμηνεία

Α. Σε πρώτο στάδιο, η περιγραφικού χαρακτήρα στατιστική ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 28 οδηγεί στις εξής διαπιστώσεις:

- Όσον αφορά στη σχέση των αρχαίων θέσεων με το γεωπεριβάλλον, και με σημείο αναφοράς το ρού του Βρασιάτη [Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) και (Ν)] παρατηρείται ότι:

[486] Eckstein 2008 (από το 217 π.Χ. μέχρι το 170 π.Χ.)

[487] Στράβων 8, 6, 1· Παυσανίας 3.24, 3–6· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)

[488] Για την Ύστερη Αρχαιότητα (Late Antiquity) βλ. Brown 1971· Brown 1978· Cameron 1993· Rousseau και Raithel 2008· Banaji 2007.

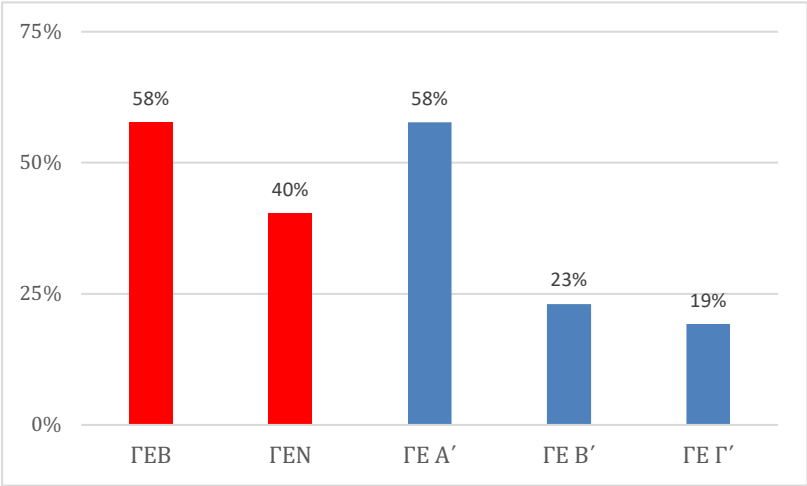

Γραφική παράσταση 48: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων με σημείο αναφοράς τον κύριο κλάδο του Βρασιάτη (κόκκινο χρώμα / ΓΕΒ - ΓΕΝ) και τους κλάδους του Τάνου, Βρασιάτη και Δαφνώνα (ΓΕΑ΄ - Γ΄)

- Συνολικά για την περίοδο, ο αριθμός των αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα αυξανεται οριακά στις 30 σε σχέση με την προηγηθείσα περίοδο. Ο αριθμός μεταφράζεται σε ποσοστό 58% επί του συνολικού τους αριθμού.
- Στο τμήμα νότια του ποταμού, οι αρχαίες θέσεις διπλασιάζονται αριθμητικά και φθάνουν τις 21 ή το 40% επί του συνόλου.

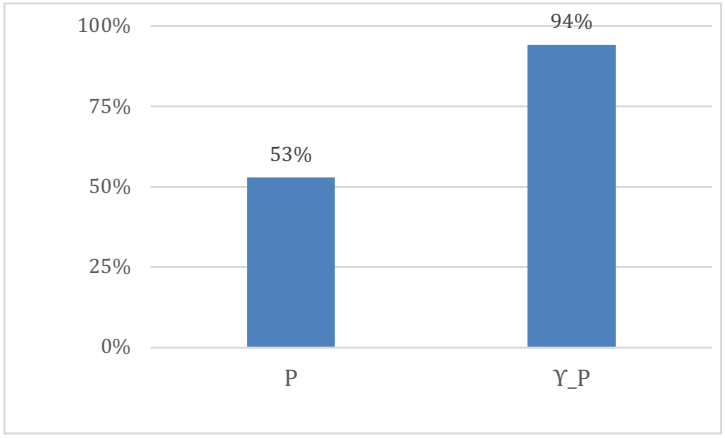

Γραφική παράσταση 49: Ποσοστιαία κατανομή αρχαίων θέσεων κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο συνολικά

- Όσον αφορά στις τρεις Γεωχωρικές Ενότητες (πίν. 28 και γραφ. παρ. 48):
  - 30 θέσεις εντοπίζονται μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Α΄),
  - 12 θέσεις εντοπίζονται στην περιοχή μεταξύ Βρασιάτη και Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) και
  - 10 θέσεις εντοπίζονται στα νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄).

Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο, επόμενως, παρατηρείται αύξηση.

- Ως προς την έκταση που καταλαμβάνει κάθε Γεωχωρική Ενότητα, αυτή υπολογίζεται σε 346, 381 και 255 τετρ. χλμ., το οποίο ποσοστιαία μεταφράζεται σε 35%, 39% και 26%. Η συγκέντρωση θέσεων στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, είναι μεγαλύτερη σε σύγκριση προς το νότιο τμήμα, αλλά όχι στο βαθμό (υπερδιπλάσια) που διαπιστώθηκε κατά περίοδο που προηγήθηκε.

Από την εξέταση της κατανομής των θέσεων ανα κύρια υπο-περίοδο, όπου αυτό ήταν δυνατό, προκύπτει μεταβολή και εκ νέου αντιστροφή της κατάστασης σε σύγκριση προς την περίοδο που προηγήθηκε. Κατ' αρχάς παρατηρείται γενική αυξητική τάση ως προς τον αριθμό των αρχαίων θέσεων ήδη από την αυτοκρατορική περίοδο, η οποία συνεχίζεται και κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Η αυξητική τάση κατά την δεύτερη υπο-περίοδο θα μπορούσε να είναι και μεγαλύτερη, δεδομένου ότι η χρονολόγηση των δεδομένων και η εν γένει χρονολογική πληροφορία είναι συχνά γενικευμένη στο σύνολο των Ρωμαϊκών Χρόνων. Ωστόσο, οι αναφορές σε μεμονωμένα ευρήματα, οι αυτοψίες, οι σωστικές ανασκαφές, η συστηματική ανασκαφή στην Πλάκα του Λεωνιδίου, η περισυλλογή επιφανειακών ενδείξεων, η μελέτη του υλικού αυτού που προερχόταν από νέες ή ήδη γνωστές για την έρευνα αρχαίες θέσεις της περιόδου επέτρεψε την χρονολογική διάκριση, όπως παρουσιάζεται στον πίνακα 28 [489]. Η τάση μείωσης των αρχαίων θέσεων που παρατηρήθηκε κατά την προηγούμενη περίοδο, τώρα αντιστρέφεται[490]. Μάλιστα, φαίνεται πως όλες οι θέσεις συνεχίζουν να υφίστανται και κατά την Ύστερη υπο-περίοδο, οπότε νέες έρχονται να προστεθούν.

Δεν πρέπει, ωστόσο, να διαφεύγει της προσοχής η μεγάλη διάρκεια της περιόδου, που αγγίζει τους επτά αιώνες. Η συνήθης μέθοδος εξομάλυνσης των τιμών είναι η διαίρεση του αριθμού των θέσεων με τον αριθμό των αιώνων διάρκειας μιας συγκεκριμένης περιόδου. Και έτσι ακόμη, ανά υπο-περίοδο η αυξητική τάση παραμένει. Μόνο στο σύνολο της περιόδου προκύπτει μία ισορροπία μεταξύ των Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών Χρόνων. Ωστόσο, αυτή η αντιμετώπιση δεν είναι μεθοδολογικά ορθή, καθώς λαμβάνει υπ' όψιν αποκλειστικά αριθμητικές τιμές και μάλιστα για το σύνολο της περιόδου. Σημασία σε κάθε περίπτωση εχουν τα εμπειρικά δεδομένα, η πληροφορία που κατ' αρχάς προκύπτει από την μελέτη αυτών και ο συνδυασμός με την αρχαιολογική και ιστορική γνώση. Η αύξηση των θέσεων κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους, όπως προέκυψε από τη μελέτη του σχετικού υλικού είναι αναμφίλεκτη. Η εικόνα, μάλιστα, αυτή θα μπορουσε να ενισχυθεί περαιτέρω. Η φύση του δημοσιευμένου, όπως τονίστηκε και στην προηγουμενη παράγραφο, υλικού δεν επιτρέπει την εξαγωγή περισσότερο αναλυτικών συμπερασμάτων. Εκείνο που μπορει να υποστηριχθεί με βεβαιότητα είναι ότι, όπου κατέστη εφικτός ο επιτόπιος έλεγχος των θέσεων της περιόδου, αποδείχθηκε πέρα

[489] Βλ. για παράδειγμα Φάκλαρης 1990, 102 (μήτρες λύχνων αφρικανικού τύπου του 6ου και 7ου αι.)
[490] Για το φαινόμενο αυτό που παρατηρείται στην Ύστερη Αρχαιότητα βλ. Bintliff 2004α, 211-16· Bintliff 2005β, 5, 7· Bintliff 2013, 191-202· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015).

από κάθε αμφιβολία ότι χρονολογούνταν κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους[491]. Ακριβώς, όμως, επειδή πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν ταφονομικές παράμετροι, το γεγονός της ερήμωσης της υπαίθρου και η ανάπτυξη σε πολλές περίπτωσης άγριας βλάστησης, παράγοντες που επηρεάζουν καθοριστικά την χωρική διακριτική ικανότητα κατά τη διεξαγωγή των ερευνών επιφανείας, προκρίθηκε για λόγους επιστημονικής ηθικής και μεθοδολογίας η μη απόρριψη του χαρακτηρισμού μιας θέσης ως "Ρωμαϊκής". Η προφανής αλλαγή της φύσης των αρχαιολογικών δεδομένων, η μεταβολή της διάταξης των αρχαίων θέσεων, η ανάδειξη νέων ποιοτικών χαρακτηριστικών ως επακόλουθο και περιβαλλοντικών μεταβολών

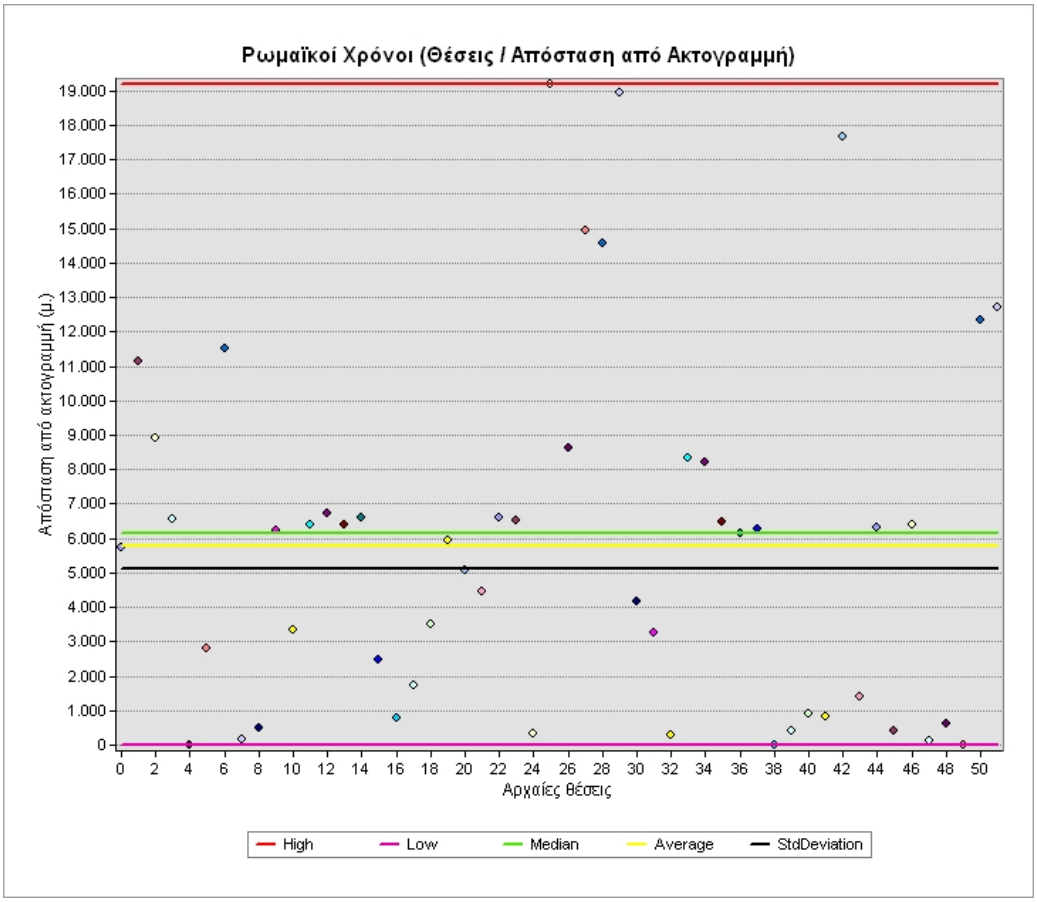

Γραφική παράσταση 50: Απόσταση θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου από την ακτογραμμή

καθιστούν τη διαίρεση του αριθμού των θέσεων με τους αιώνες της συνολικής περιόδου ή των κύριων υπο-περιόδων ατελέσφορη μεθοδολογικά, με αποτελέσματα τελικά παραμορφωτικά ως προς την ερμηνευτική προσέγγιση των δεδομένων και παραγώγων πληροφοριών.

[491] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015). Χαρακτηριστικά είναι τα αποτελέσματα της ανασκαφής στο λατομείο πωρολίθου της Κουφογής, στην Κοινοτική Πλατεία του "Νησιού" του Αγίου Ανδρέα και το οικόπεδο Πορφύρη στην Πλάκα του Λεωνιδίου, όπου με βεβαιότητα επιβεβαιώθηκε εντατική χρήση των συγκεκριμένων θέσεων κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Γρηγορακάκης 2014 (Κουφογή), 2016α (Άγιος Ανδρέας), 2011α (Πλάκα Λεωνιδίου). Από τις περισυλλογές οστράκων στη θέση "Δρυμώνας" στην Αγία Αναστασία Μελιγούς, στην Γαριζά (Ξηροκάμπι) και στις "Βασκίνες" Τυρού το υλικό χρονολογείται αποκλειστικά στην Ύστερη Αρχαιότητα.

Β1. Όσον αφορά στη χωρική ανάλυση των δεδομένων στη βάση του Ψηφιακού Μοντέλου Εδάφους της περιοχής μελέτης, από τους πίνακες τιμών που παρήχθησαν για τις σημειακά αποδιδόμενες θέσεις της περιόδου από εικονοστοιχεία των στατιστικών επιφανειών (α) των κλίσεων εδάφους, (β) του προσανατολισμού, (γ) γεωλογικού υπόβαθρου, (δ) της ευκλείδειας απόστασης από το υδρολογικό δίκτυο και (ε) της απόστασης από την ακτογραμμή (Παράρτημα 3) συνάγονται τα εξής:

- Ως προς την απόσταση από την ακτογραμμή (γραφ. παρ. 50), η ομαδοποίηση των συγκεντρώσεων θέσεων σε τέσσερις ζώνες εξακολουθεί να υφίσταται με μικρές μεταβολές:

    - **Α΄ Ζώνη** (0μ.– 7000μ.). Σε αυτήν την ζώνη συγκεντρώνονται οι 39 από τις 52 θέσεις. Σε αυτήν διατηρούνται οι δύο ζώνες που είχαν παρατηρηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο. Ο ενδιάμεσος ωστόσο χώρος καταλαμβάνεται από νέες θέσεις. Δύο, λοιπόν, επιμέρους πυκνότερες συγκεντρώσεις διακρίνονται και πάλι, η μία πολύ κοντά στην ακτογραμμή και η δεύτερη στην ενδοχώρα. Η πρώτη έχει πλάτος 1χλμ. και περιλαμβάνει 16 θέσεις. Οι ακρότατες εντοπίζονται στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους και του Φωκιανού και στο "Καστράκι" της Μελιγούς. Η δεύτερη πυκνότερη συγκέντρωση θέσεων εντοπίζεται σε απόσταση από 5,7 έως 6,7χλμ.. Οι πιο κοντινές θέσεις στην παράκτια ζώνη είναι η *Εὔα* και ο Τσιόροβος, η πιο απομακρυσμένη βρίσκεται στα "Λακκάκια". Στον άλλοτε ενδιάμεσο χώρο εντοπίζονται πλέον 8 θέσεις, μεταξύ αυτών 5 νέες ("Άγ. Γεώργιος", "Αλωνάκι της Γριάς", "Μποστανοχώραφα", "Αγία Τριάδα", "Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος".
    - **Β΄ Ζώνη** (8,2 – 8.9χλμ.). Σε αυτήν εντοπίζονται 4 αρχαίες θέσεις. Ακραία σημεία το "Κουτρί" στην Ορεινή Μελιγού και ο κάμπος της Καρυάς.
    - **Γ΄ Ζώνη** (11,1 -12.7χλμ.). Σε αυτήν εντοπίζονται 4 θέσεις από τον Παλιόστολο και την Πλατάνα μέχρι το Μαρί, στα όρια με τη Λακωνία.
    - **Δ΄ Ζώνη** (1,5 -14,9χλμ.). Πρόκειται για την περιοχή του Ξηροκαμπίου και τις θέσεις στο Ταρμίρι και τη Γαριζά.
    - **Ε΄ Ζώνη** (17,6 -19,1χλμ.). Περιλαμβάνει 4 θέσεις με ακρότατα σημεία το Καστρί και τη Γλυππία.

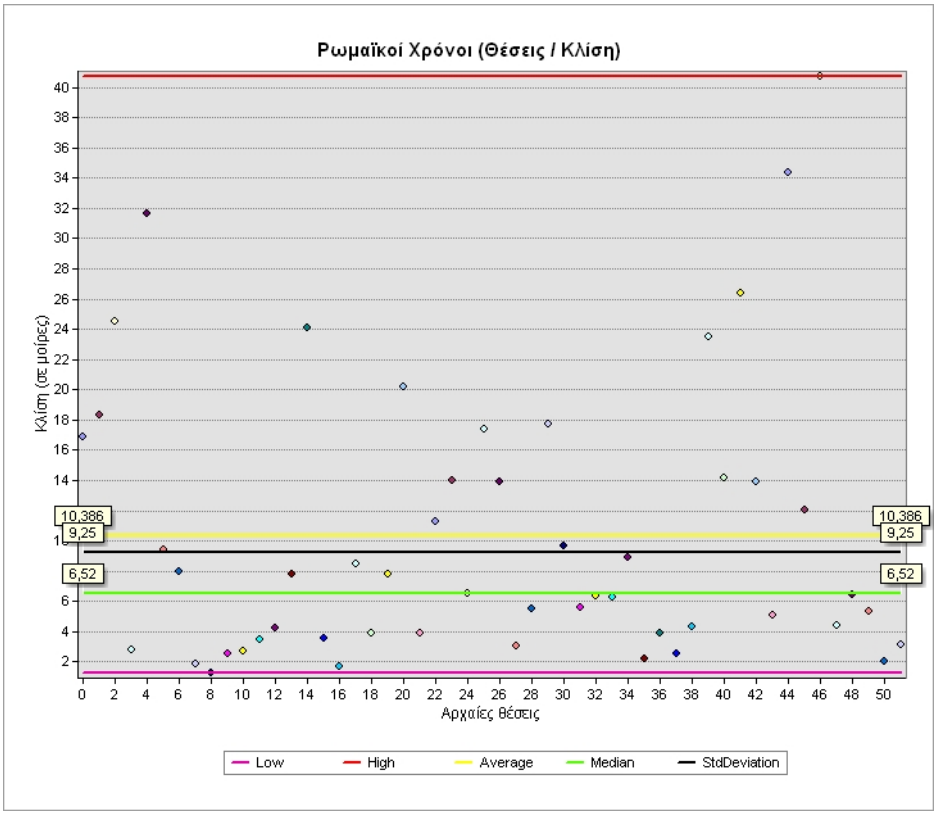

Γραφική παράσταση 51: Συσχετισμός θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου με την κλίση του εδάφους

Η κατάσταση σε σύγκριση προς ό,τι έχει αναλυθεί έχει μεταβληθεί. Η διαμόρφωση μίας ζώνης κατοίκησης από την ακτογραμμή και σε βάθος 7 χλμ. προς τα δυτικά είναι πλέον γεγονός. Από τις 40 θέσεις, που συγκεντρώνονται μέχρι την απόσταση των 7χλμ. από την ακτπγραμμή οι 22 συγκεντρώνονται στην Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) (=Γεωχωρική Ενότητα Α΄). Στις υπόλοιπες ζώνες παρατηρούνται μικρές συγκεντρώσεις θέσεων. Πρόκειται για εγκαταστάσεις σε μικρές κοιλάδες ή οροπέδια. Όσον αφορά στο Καστρί, πρόκειται για το έσχατο σημείο. Στη θέση έχει αποκαλυφθεί νομισματικός θησαυρός που χρονολογείται στην περίοδο των Σλαβικών επιδρομών, ήτοι στο τέλος της Αρχαιότητας.

- Ως προς την κλίση του εδάφους (γραφ. παρ. 51), η πλειονότητα των θέσεων εντοπίζεται σε τόπους με ήπιες κλίσεις. Από τις 52 θέσεις οι 40 εντοπίζονται σε εδάφη με κλίσεις μέχρι 14°. Η μέγιστη τιμή της συγκεκριμένης ζώνης (14,1°) υπολογίζεται για την θέση “Βασκίνες” στο σημερινό Τυρό. Οι θέσεις με τη μεγαλύτερη κλίση εντοπίζονται στην περιοχή της Σίντζας (από 36-40°). Από τον υπολογισμό του μέσου όρου τιμών (10,4°), της μέσης τιμής (6,5°) και της τυπικής απόκλισης (9,3°) προκύπτει μεγαλύτερη σύγκλιση τιμών σε σύγκριση προς τις περιόδους που προηγήθηκαν.

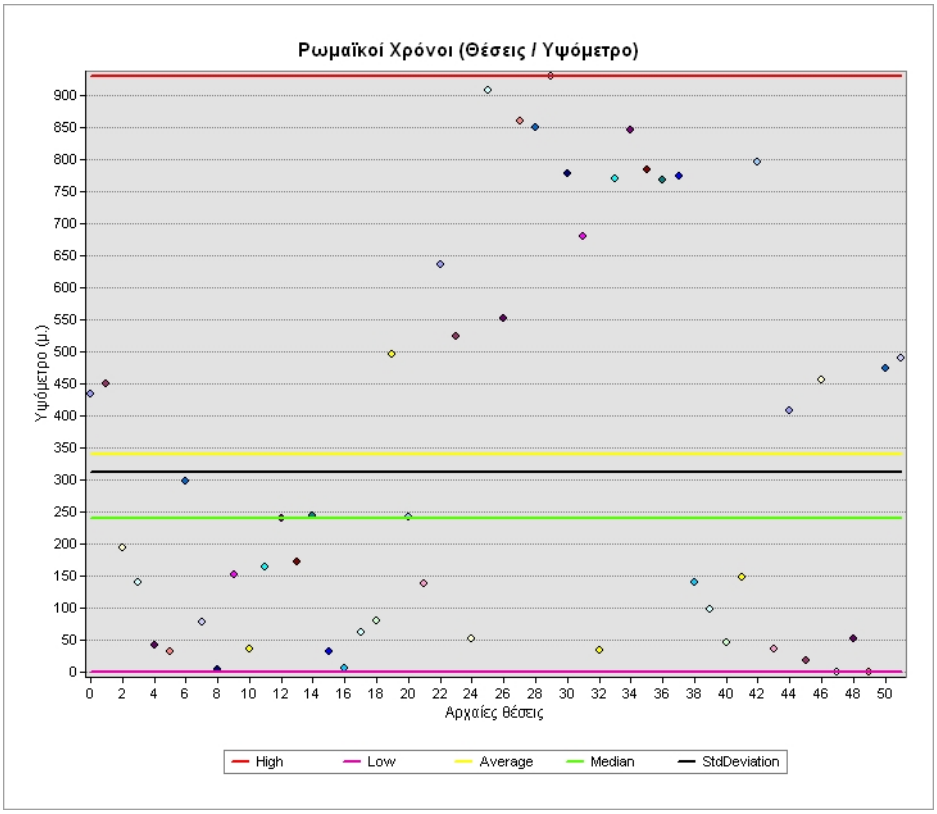

Γραφική παράσταση 52: Συσχετισμός θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου με υψομετρικά χαρακτηριστικά

- Ως προς το υψόμετρο (γραφ. παρ. 52), πλέον μπορούν να διακριθούν τρεις υψομετρικές ζώνες κατανομής των θέσεων. Πλέον μέχρι το υψόμετρο των 300μ. εντοπίζονται οι 30 από τις 52 θέσεις, οι δε 26 από αυτές συγκεντρώνονται σε υψόμετρο μέχρι 200μ.. Δέκα θέσεις εντοπίζονται μεταξύ 406 και 634μ., ("Τσιόροβος" και "Σίντζα"). 11 θέσεις βρίσκονται σε υψόμετρο από 776μ. έως 929μ. θέσεις στα οροπέδια του Ξηροκαμπίου, της Καρυάς και της Παλιόχωρας, ο περιβάλλων χώρος στη Γλυππία και η θέση "Μαρμαράλωνα" κοντά στον Άγιο Πέτρο). Οι μικρότερες τιμές υπολογίζονται για τις θέσεις στο λιμάνι της Πλάκας και τον όρμο του Φωκιανού. Η μέση τιμή υψομέτρου (241μ.), και ειδικά ο μέσος όρος τιμών (339μ.) με την τυπική απόκλιση (311μ.) παρουσιάζουν μεγαλύτερη σύγκλιση σε σύγκριση προς τα αντίστοιχα δεδομένα των Κλασικών και Ελληνιστικών Χρόνων, γεγονός που έχει να κάνει με τη συγκέντρωση του 58% των θέσεων της περιόδου σε υψόμετρο μέχρι 300μ. και του υπολοίπου 48% μέχρι τα 929μ.. Πρόκειται για ανατροπή της εικόνας ισόρροπης κατανομής που παρατηρήθηκε κατά τις προηγούμενες περιόδους.

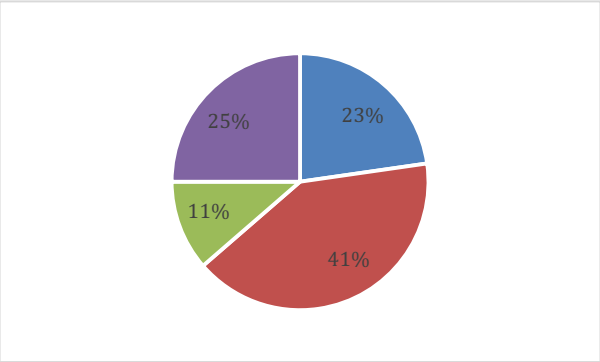

Γραφική παράσταση 53: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Όλες οι θέσεις)

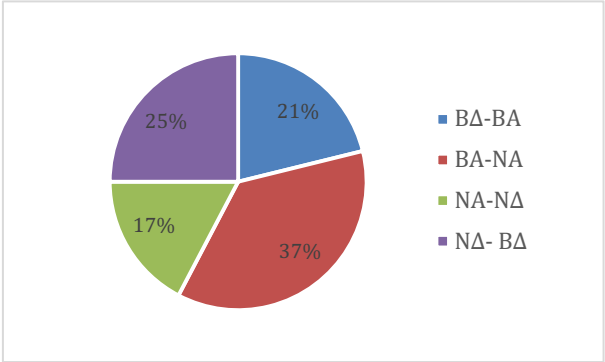

Γραφική παράσταση 54: Ποσοστιαία κατανομή θέσεων της Ρωμαϊκής περιόδου σε σχέση προς τον ανα-ταξινομημένο προσανατολισμό του αναγλύφου (Δεν περιλαμβάνονται οι θέσεις των ιερών, του Αρμακά και της Γλυφάδας)

- Ως προς τον προσανατολισμό (γραφ. παρ. 53 και 54), οι αρχαίες θέσεις κατανέμονται στη βάση της αναταξινόμησης της στατιστικής επιφάνειας προσανατολισμού σε τέσσερις κατηγοριές (4:ΒΔ-ΒΑ, 14:ΒΑ-ΝΑ, 7:ΝΑ-ΝΔ, 6: ΝΔ-ΒΔ) κατά τάξη προσανατολισμού, που καταδεικνύει την προτίμηση (68% ή 21 θέσεις) για εδάφη με προσανατολισμό προς τα Α – Ν – ΝΔ, με άλλα λόγια με ανατολικο - μεσημβρινό προσανατολισμό (Παράρτημα 3, πίν.51). Η τάση αυτή ενισχύεται περαιτέρω, όταν αφαιρεθούν οι θέσεις των ιερών, των νεκροταφείων, των φυλακείων και των οροθεσίων (1:ΒΔ-ΒΑ, 8:ΒΑ-ΝΑ, 4:ΝΑ-ΝΔ, 4:ΝΔ-ΒΔ), δηλαδή 12 θέσεις ή ποσοστό 71% έχουν ανατολικομεσημβρινό προσανατολισμό. Χαρακτηριστικό είναι ότι η επιλογή θέσεων με βόρειο προσανατολισμό (ΒΔ-ΒΑ) αφορά σε φυλακεία (“Μαρμαράλωνα” Αγ. Πέτρου, “Αρτίκαινα”) και οροθέσια (“Φονεμένοι”, “Τοιχιάς”).
- Ως προς το γεωλογικό υπόβαθρο, παρατηρείται πλέον μία αλλαγή σε σχέση προς ό,τι έχει παρατηρηθεί μέχρι τώρα, καθως νέες θέσεις αναπτύσσονται επί των αλουβιακών εδαφών κοντά στο “Νησί” Παραλίου Άστρους (θέση “’Άστρα”), στην Αγία Αναστασία και την θέση “Δρυμώνες”, καθώς και κοντά στο λιμάνι της Πλάκας (ακίνητο Πορφύρη). Η ανάπτυξη θέσεων εγκατάστασης στις συγκεκριμένες θέσεις έχει να κάνει με την ολοκλήρωση μεταβολών ως προς τη γεωμορφολογία της περιοχής. Μέχρι και την Ελληνιστική περίοδο, αλλά και τους Πρώιμους Ρωμαϊκούς Χρονους το σύνολο των αρχαίων θέσεων εντοπιζόταν αποκλειστικά επί σταθερών ή συνεκτικών εδαφών (ασβεστόλιθος, ψαμμίτης και φλύσχης)[492].
- Όσον αφορά, τέλος, στην εγγύτητα με το υδρογραφικό δίκτυο, διαπιστώνεται ότι 9 μόλις θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τους κύριους και 11 από δευτερεύοντες κλάδους του υδρογραφικού δικτύου.

[492] Βλ. Jacobs 1979, 27, 29.

Μόλις 4 θέσεις εντοπίζονται σε απόσταση μικρότερη του 1 χλμ. από πηγάδια - πηγές.

Β.2. Από την ανάλυση ορατότητας των θέσεων των Ρωμαϊκών Χρόνων από τη θάλασσα και επί τη βάσει των τιμών του πίνακα 43 (Παράρτημα 3 και 2, χάρτης 27) συνάγεται ότι το 60% των θέσεων κατά τους Ρωμαϊκούς και το 51% κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους είναι ορατές από τη θάλασσα[493].

Β.3 Ενδιαφέροντα αποτελέσματα έχει η εκτίμηση πυκνότητας θέσεων με πυρήνα (kernel) [494]. Στο σχετικό χάρτη (24) και σε επίπεδο υπο-περιόδων, αποτυπώνεται ανάγλυφα η αύξηση της πυκνότητας αρχαίων θέσεων τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο τμήμα της περιοχής μελέτης[495]. Ο εγκάρσιος διάδρομος ροών κίνησης στη διεύθυνση Ανατολής – Δύσης στα βόρεια και ο διαμήκης στη διεύθυνση Βορρά – Νότου στα κεντρικά οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄ βρισκονται ξανά στο επίκεντρο. Η μεγαλύτερη πυκνότητα θέσεων στο βόρειο τμήμα εντοπίζεται στην παραλία, στα σημερινά πεδία του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα. Στο νότιο τμήμα η παράκτια ζώνη από τις Πρασιές μέχρι τον σημερινό Τυρό αποτελεί το προγεφύρωμα επέκτασης κατά την Ύστερη Αρχαιότητα προς την ενδοχώρα και τα οροπέδια της Παλιόχωρας και της Σοχάς. Γενικά, φαίνεται πως θέσεις αναπτύσσονται στον παράκτιο χώρο και παράλληλα προς τους κεντρικούς άξονες ροών κίνησης της ενδοχώρας.
Επιπλέον, μέσω ανάλυσης γραμμικής παλινδρόμησης (Τακτική Ελαχίστων Τετραγώνων)[496] 150 τυχαίων σημείων διαπιστώθηκε η εξάρτηση - συσχετισμός της πυκνότητας θέσεων, ως εξαρτημένης μεταβλητής με την ανεξάρτητη μεταβλητή του υψομέτρου (πίν. 29)

Variable	Coefficient [a]	StdError	t-Statistic	Probability [b]	Robust_SE	Robust_t	Robust_Pr [b]
Intercept	0,224772	0,022700	9,901698	0,000000*	0,035282	6,370723	0,000000*
LR_DEM:AOI_P	-0,000172	0,000027	-6,261641	0,000000*	0,000037	-4,667398	0,000008*

Πίνακας 29: Συγκεντρωτικός πίνακας τιμών ανάλυσης Γραμμικής Παλινδρόμησης

Β.4. Τα παραπάνω έρχεται να συμπληρώσει περαιτέρω η ανάλυση που επιχειρήθηκε με τη μέθοδο Γεωαναφοράς Επιφανειακών Ενδείξεων με χρήση κινητού τηλεφώνου και Ανάλυση Πυκνότητας (με πυρήνα). Τα δεδομένα που αναλύθηκαν προέρχονται από τις θέσεις “Αγία Αναστασία”, “Γαριζά” και “Ταρμίρη”

[493] Conolly και Lake 2006, 225-33 (ανάλυση ορατότητας)· Smith et al. 2015, 453-59 (ανάλυση ορατότητας)
[494] Για την ανάλυση πυκνότητας (με πυρηνα) ή kernel density analysis βλ. ανωτ. σσ. 115-17.
[495] Βλ. και ανωτ. σ. 237
[496] Για τη γραμμική παλινδρόμηση βλ. Smith et al. 2015, 388-98

στο Ξηροκάμπο, "Βασκίνες" και "Παλιόχωρα" στον Τυρό. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζονται στον πίνακα 30:

Α/Α	*Θέση*	*Πλήθος Οστράκων*	*Έκταση (τμ)*	*Δείκτης πυκνότητας*	*Χρονικό εύρος*
1.	Λουκού – Μοναστήρι	4200	3.400	1,235	Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι
2.	Αγία Αναστασία	3.633	7.100	0,545	Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι
3.	Γαριζά	4260	4.724	0,901	Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι
4.	Βασκίνες	1441	1.628	0,885	Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι
5.	Παλιόχωρα	7439	26369	0,28	Ύστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι

Πίνακας 30: Εφαρμογή της μεθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων με χρήση κινητού τηλ. και εκτίμησης πυκνότητα με πυρήνα σε θέσεις των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων στην Κυνουρία. Ο δείκτης επιφανείας προκύπτει από τη διαίρεση του πλήθους οστράκων με τα τ.μ. επιφανείας που καλύπτουν.

Οι συγκεκριμένες θέσεις εντοπίζονται τόσο στην παράκτια ζώνη, όσο και στην ορεινή ενδοχώρα. Η μέθοδος εξομάλυνσης των δεδομένων με τον υπολογισμό ενός δείκτη πυκνότητας εφαρμόσθηκε και σε αυτήν την περίπτωση, δεδομένου ότι δεν αρκεί το πλήθος των οστράκων ως ερμηνευτική μεταβλητή. Η πραγματική εικόνα αποκαλύπτεται μόνον όταν ο αριθμός των οστράκων συνεξετασθεί με την έκταση την οποία αυτά καλύπτουν. Οι θέσεις στη Λουκού, τη Γαριζά, τις Βασκίνες και την Αγία Αναστασία ξεχωρίζουν. Εντοπίζονται στην παραλία (Αγία Αναστασία), τα οροπέδια της ενδοχώρας (Γαριζά) και τον ενδιάμεσο χώρο (Λουκού - Βασκίνες). Αναμφίβολα, τώρα, προκύπτει ιεράρχηση. Η θέση στην Λουκού απέναντι από τη διάσημη έπαυλη

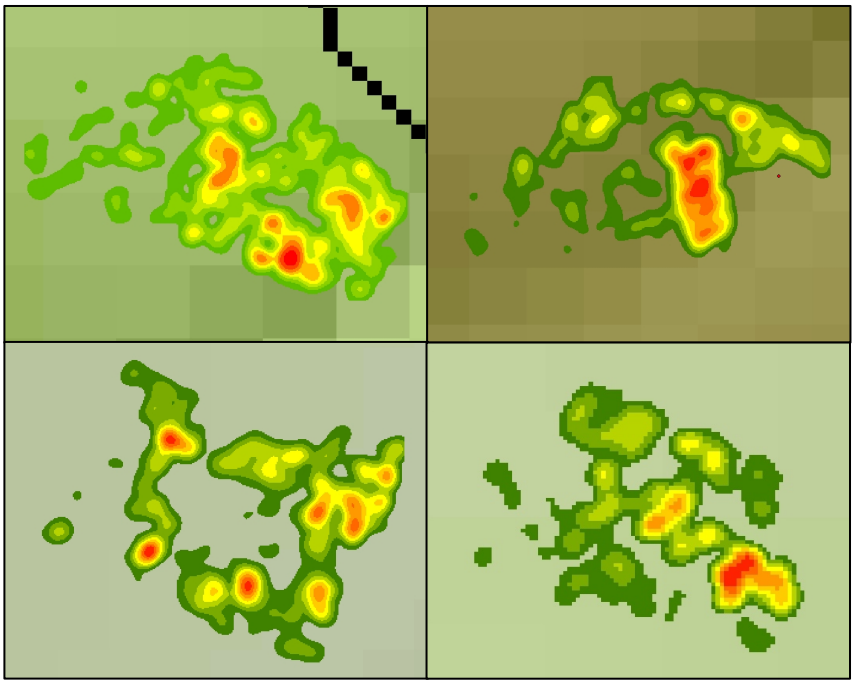

Εικόνα 3: Ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) θέσεων της Ύστερης Αρχαιότητας στην Κυνουρία: Α. Λουκού, Β. Γαριζά, Γ. Αγία Αναστασία (Δρυμώνας) και Δ. Βασκίνες (Τυρός).

που αποδίδεται στον Ηρώδη παρουσιάζει τη μεγαλύτερη πυκνότητα. Ακολουθεί η θέση στη Γαριζά και έπονται οι θέσεις στις Βασκίνες και την Αγία Αναστασία. Η απεικόνιση, όπως προκύπτει από την ανάλυση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες πτυχές ως προς το πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή κατά την Ύστερη Αρχαιότητα. Η δημιουργία μεγάλων επαύλεων στα εκτεταμένα παράλια πεδία πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Η Έπαυλη του Ηρώδη στην Λουκού πρέπει να συμπληρώνεται από το μεγάλο κτίριο που υφίσταται στα νότιά του στην περιοχή μεταξύ του περιβόλου της Ι.Μ. Μεταμόρφωσης του Σωτήρος και της επαρχιακής οδού Τρίπολης-Άστρους. Στην Αγία Αναστασία από τη χωρική ανάλυση των δεδομένων επιφανείας προκύπτει μία εικόνα, η οποία παραπέμπει στον τύπο της έπαυλης με κεντρικό αίθριο και περιμετρικά διατεταγμένες στοές (εικ. 3γ). Στη Γαριζά συναντούμε μία διαφορετική κατάσταση με έναν κεντρικό πυρήνα, που καλύπτει έκταση 1000τμ. και περιμετρικά αυτού διάταξη χώρων, το οποίο κάλλιστα μπορεί να παραπέμπει σε μία εκτεταμένη εγκατάσταση στην περιοχή του Ξηροκαμπίου (εικ. 3β). Το αυτό συναντούμε και στη θέση "Βασκίνες" στον Τυρό (εικ. 3). Τα δεδομένα αυτά θα συνεξετασθούν στην ενότητα ανασύνθεσης της περιόδου στο κεφάλαιο που ακολουθεί με τα δεδομένα των σωστικών ανασκαφών στο παράλιο μέτωπο της Κυνουρίας.

Γ. Τέλος, προτού σκιαγραφηθεί το πλαίσιο ερμηνείας και για λόγους πληρότητας της ανάλυσης υπογραμμίζεται ότι ως προς το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, και συγκεκριμένα τον κόλπο της Θυρεάτιδος, προκύπτει από γεωαρχαιολογικές μελέτες ότι η ενσωμάτωση του "Νησιού" και του Χερρονησίου στην ακτογραμμή πραγματοποιείται κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Το γεγονός ότι μέχρι τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους, δεν παρατηρήθηκε η ύπαρξη αρχαίων θέσεων στα πεδία του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα αποτελεί την επιβεβαίωση της άποψης που διατυπώνεται από τον Jacobs στην σχετική αναφορά του[497].

[497] Κατά την διενέργεια εκσκαφικών εργασιών στο παράλιο Άστρος ανακαλύφθηκε ταφή των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων στο δρόμο που οδηγεί από το Παράλιο Άστρος στον Ατσίγγανο, επί του φυσικού ασβεστολιθικού υποστρώματος του "Νησιού". Βλ. τη σχετική είδηση στην ηλ. δ/νση http://www.astrosparalio.gr/?p=singlearticle&id=32628

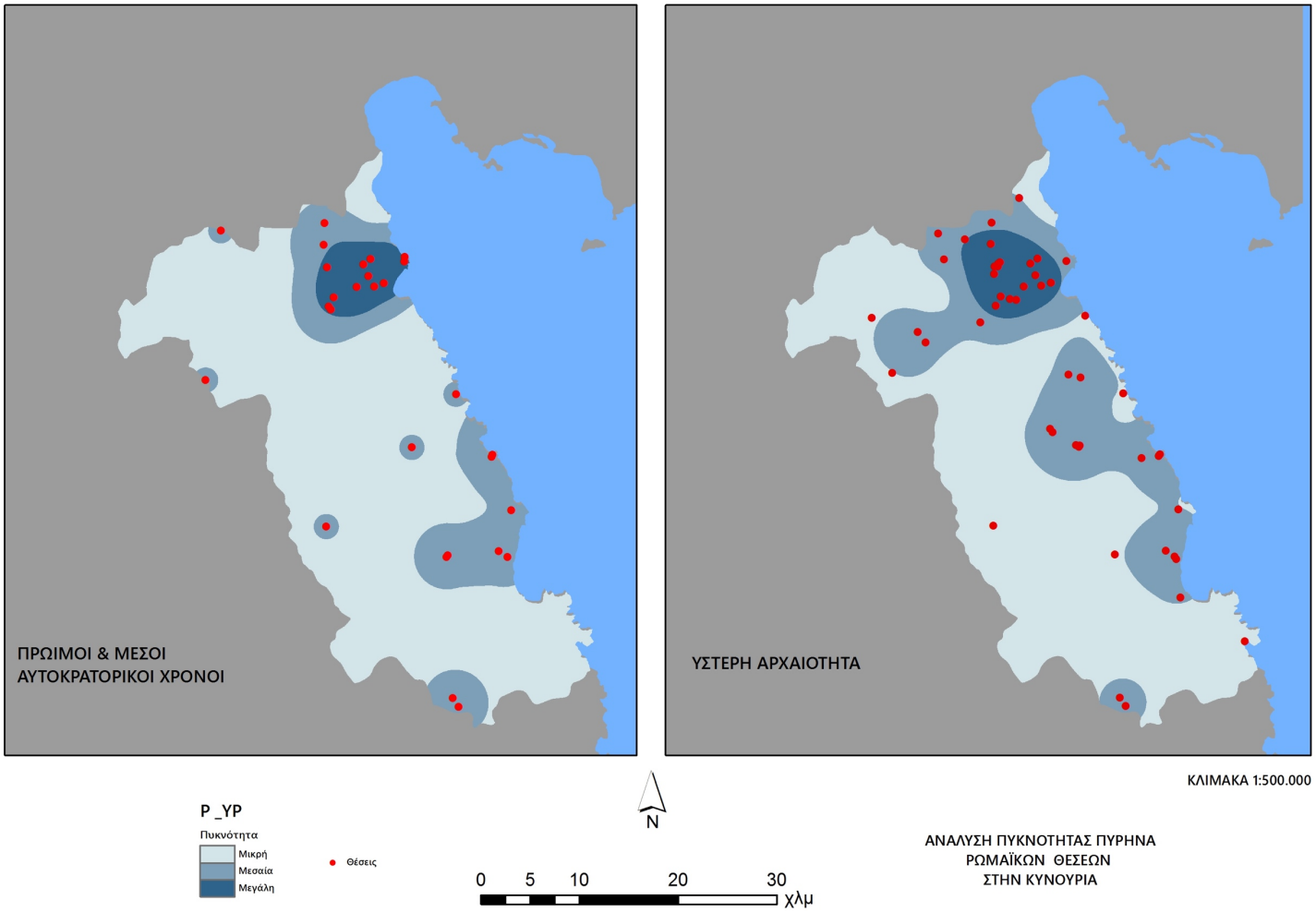

Χάρτης 24: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας με πυρήνα αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία κατά τους Ρωμαϊκούς Χρόνους

7. ΚΕΦ. 7: Συζήτηση

Μετά την ολοκλήρωση της παρουσίασης και συστηματικής καταγραφής των αποτελεσμάτων της διαδικασίας ανάλυσης θα επιχειρηθεί η συνολική ερμηνεία και ένταξή τους στο εν γένει ιστορικό και αρχαιολογικό πλαίσιο. Η διασύνδεση των επιμέρους ευρημάτων της διαδικασίας ανάλυσης με την ιστορική και αρχαιολογική γνώση και η διαμόρφωση προτάσεων ερμηνείας ανά περίοδο αποτελεί το ζητούμενο. Η συζήτηση πραγματοποιείται σε δύο επίπεδα:

Α. Ανά χρονική περίοδο

Β. Συνολικά, σε μία προσπάθεια αναζήτησης των μεταβλητών εκείνων που λειτουργούν σε επίπεδο μακροπρόθεσμο, μεσοπρόθεσμο ή μικροπρόθεσμο, αλλά και αξιολόγησης ζητημάτων επιστημολογικής φύσης, που άπτονται της χρήσης των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών.

7.1. Το Πρωτοελλαδικό σενάριο

Τι λοιπόν συμβαίνει κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην περιοχή της Κυνουρίας; Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει κατ' αρχάς ότι:

- Ανθρώπινη δραστηριότητα στην Κυνουρία διαπιστώνεται εμπειρικά ήδη από την ΠΕΙ περίοδο τόσο στην παράκτια ζώνη (Χερρονήσι στη βόρεια Κυνουρία και Χερρονήσι στα Πούλιθρα), όσο και στην ενδοχώρα (Καρυά, Παλιόχωρα, Βιγλίτσα). Στα Πούλιθρα, στην Καρυά και τη Βιγλίτσα εντοπίζονται οι πρωιμότερες εγκατάστασεις, ήδη από την αρχή της περιόδου[498].
- Στην ΠΕΙΙ περίοδο οι εγκαταστάσεις στον χώρο της Κυνουρίας αυξάνονται[499]. Μάλιστα, κατά την ΠΕΙΙΑ περίοδο παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση. Πλέον οι θέσεις κατοίκησης είναι 11, από τις οποίες οι 5 βρίσκονται στην παράκτια ζώνη και οι 6 στην ενδοχώρα. Οι εγκαταστάσεις της προηγούμενης υπο-περιόδου εξακολουθούν να υφίστανται. Στην παράκτια ζώνη νέες θέσεις εντοπίζονται στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, τον όρμο του Τσέρφου και στον όρμο του Φωκιανού. Το αυτό παρατηρείται στην ενδοχώρα, στις θέσεις "Σίνα" Πραστού, "Άγιος Δημήτριος" Σοχάς και στην "Κόρνιτσα", κοντά στη Βασκίνα[500]. Στην ΠΕΙΙΒ περίοδο φαίνεται πως το Χερρονήσι της βόρειας Κυνουρίας δεν κατοικείται, ενώ δύο νέες θέσεις αναπτύσσονται στις τοποθεσίες "Άγιος Δημήτριος" στη Σοχά και "Κοτρώνι" στο Παλιοχώρι.

[498] Runnels και Van Andell 1987, 311-12. Στη νότια Αργολίδα παρατηρείται αύξηση των θέσεων κατά τη μετάβαση στην ΠΕΙ περίοδο. Η πλειονότητα των θέσεων της Τελικής Νεολιθικής εξακολουθούν να κατοικούνται και κατά την ΠΕΙ περίοδο. Βλ. Pullen 1995, 7, 10–11· Forsén 1996, 77, εικ. 2· Johnson 1996, 66, εικ. 37.

[499] Runnels και Van Andell 1987, 312-14

[500] Οι δύο τελευταίες θέσεις, αν και βιβλιογραφικά παρουσιάζονται ως Υστεροελλαδική και Ρωμαϊκή αντίστοιχα, ωστόσο από την επιτόπια έρευνα, αποτύπωση και μελέτη του υλικού κατέστη σαφές ότι χρονολογούνται στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Ενδεικτικά, η κεραμική από την Α. Κόρνιτσα: Pullen 2011β, 253, 288, 559, 476· Wienke 2000, 698, 727 και Β. Άγιος Δημήριος Σοχάς: Wienke 2000, 154, 266, 237, 445· Pullen 2011β, 501. Πρβλ. με Φάκλαρης 1990, 139 (Κόρνιτσα και Σοχά).

- Κάτα την ΠΕΙΙΒ περίοδο παρατηρείται κάμψη. Το φαινόμενο συμπίπτει χρονικά με την ανάπτυξη των μεγάλων πρωτοαστικών κέντρων στην γειτονική Αργολίδα[501].
- Η ΠΕΙΙΙ είναι περίοδος πληθυσμιακής κάμψης για την περιοχή μελέτης. Μόλις τρεις θέσεις μπορεί να αποδοθούν στη τελευταία υπο-περίοδο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού. Από αυτές, βέβαιη είναι η χρονολόγηση για το "Νησί" του Παραλίου Άστρους[502].
- Για τις θέσεις "Καστράκι" Μελιγούς, "Κωλαριές" στα κάτω Βέρβαινα, "Μαρμαράλωνα" Αγίου Ιωάννη, "Κουτρί" (ορεινής) Μελιγούς, Σπήλαιο Σίντζας, Παλαιόκαστρο Γλυππίας, "Σοβάλα" Πραστού και Πλάκα Λεωνιδίου η ύπαρξη και χρονολόγησή τους στην ΠΕ περίοδο τεκμαίρεται βιβλιογραφικά[503]. Το αυτό και για τη θέση στο ακρωτήριο "Μπουρνιάς" που τοποθετείται στην ΠΕΙΙΒ περίοδο και συσχετίζεται με την εκμετάλλευση μεταλλεύματος[504]. Για τις θέσεις "Νησί" Αγίου Ανδρέα (ΠΕ), Άγιος Στέφανος (ΠΕ), "Κάστρο" Τυρού (ΠΕ), "Παναγία" Βασκίνας (ΠΕΙΙ) δεν κατέστη εφικτή η σε στενότερα χρονικά πλαίσια χρονολόγηση της κεραμικής που περισυνελέγη, εξαιτίας των λιγοστών δειγμάτων και της κατάστασης διατήρησής αυτών[505].

[501] Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται ανάπτυξη θέσεων κεντρικού χαρακτήρα. Βλ. Wiencke 1989, 499–500· Weiberg και Finnè 2013, 5· Jameson et al. 1994, 353–54 (φαινόμενα συγκέντρωσης στη Νότια Αργολίδα). Χαρακτηριστική περίπτωση είναι και η Τσουνγκίζα, Pullen 2011α, 14–5, πίν 1.2, 378 και 905–6, η οποία εγκαταλείπεται κατά την Πρώιμη ΠΕΙΙΒ περίοδο. Το αυτό παρατηρείται και στις Ζυγουριές και την Κόρινθο. Βλ. Forsén 1992, 68–9· Lavezzi 2003, 73 αντίστοιχα. Χαρακτηριστική είναι η "ερήμωση" της κοιλάδας του Ταλιώτη με ανάλογο φαινόμενο και στο Αργολικό πεδίο, Douzougli 1987· Weisshaar 1990, 13. Συνολικά βλ. Weiberg και Finnè 2013, 7-8 και σημ. 41 αναφορικά με την αντίστροφη τροχιά που διαπιστώνεται όσον αφορά στην Τίρυνθα και τη Λέρνα. Στη Μήλο παρατηρείται συγκέντρωση. Στη Λακωνία η ανάπτυξη θέσεων ξεκινά στα τέλη της ΠΕΙ περιόδου, Cavanagh και Crouwell 2002, 130. Η ΠΕΙΙ περίοδος είναι περίοδος ραγδαίας ανάπτυξης οικισμών (ό.π.). Στα Αντικήθυρα κατά την ΠΕΙΙ περίοδο ο χώρος "ανα-καταλαμβάνεται"(Bevan και Connoly 2013, 143). Ως προς την ενίσχυση των συγκεντρωτικών τάσεων και ανάπτυξη των πρώτων "οικιών με διάδρομο" βλ. και Weiberg και Finnè ό.π., 7.

[502] Αμφίβολη είναι η χρονολόγηση ενός οστράκου από ΠΕ πίθο από τη "Βιγλίτσα", ενώ η ΠΕΙΙΙ περίοδος για το Χερρονήσι τεκμαίρεται μόνο βιβλιογραφικά (Goester 1993, 99).

[503] Φάκλαρης 1990, 109 (Κάτω Βέρβενα / Κολαριές), 110-13 (Μαρμαράλωνα), 121-22 (Κουτρί), 155 (Γλυππία), 140 (Σοβάλα)· Goester 1993, 99 (Παράλιο Άστρος), 98 (Παράλιο Άστρος, Καστράκι Μελιγούς)· Waterhouse και Hope Simpson 1961, 131. Ωστόσο, όσον αφορά στην Πλάκα Λεωνιδίου, από τη διενεργηθείσα συστηματική ανασκαφική έρευνα (2011-1015) αυτό δεν τεκμηριώθηκε. Αντίθετα τεκμηριώθηκε η ύπαρξη χειροποίητης στιλβωμένης κεραμικής της ΥΕΙΙΙΒ2 – ΙΙΙΓ πρώιμης περιόδου τόσο κατά τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στη θέση Ευριάς (Ιδιοκτησία Κ. Ζόργια), όσο και κατά την ανασκαφική διερεύνηση του ΥΕ νεκροταφείου στη θέση "Σοχά". Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 75-6. Για την κεραμική του τύπου αυτού βλ. Rutter και French 1977, 111-12 και συγκεντρωτική μελέτη από τη Romanos 2011. Επίσης, Cavanagh και Crouwell 2002, 150.

[504] Κύρου 1990, 61-2

[505] Για πρώτη φορά βεβαιώνεται η πρωτοελλαδική παρουσία στον Άγιο Στέφανο Άστρους και το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα, ενώ και στον Τυρό το μοναδικό εντοπισμένο όστρακο περισυνελέγη στη δυτική, αθέατη από τη θάλασσα πλευρά του υψώματος "Κάστρο".

7.1.1. Διπολικότητα του Χώρου: Διάταξη των οικισμών

Ξαναπιάνοντας το μίτο από τα δεδομένα της χωρικής ανάλυσης αλλά και της ανάλυσης των δικτύων κινητικών ροών, υπογραμμίζονται τα εξής:

- Οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται επί της παράκτιας ζώνης ή στην ορεινή ενδοχώρα.
- Εντατική κατοίκηση ή χρήση και πιο εκτεταμένες θέσεις εντοπίζονται στην Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ (νότια του ποταμού Δαφνώνα)[506].
- Η κίνηση διά θαλάσσης είναι η συμφερότερη από την άποψη της ανάλυσης ελαχίστου κόστους.
- Οι κυρίες, χερσαίες ροές κίνησης στην περιοχή ενδιαφεροντος εντοπίζονται στα οροπέδια της ενδοχώρας.

Η εξέλιξη της ναυσιπλοΐας και της ναυτικής τεχνολογίας κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, όπως και της μεταλλουργίας είναι δεδομένη[507]. Η ανάπτυξη πληθώρας θέσεων κατά μήκος των παραλίων δεν είναι, βέβαια, τυχαία και συνδέεται με την σταδιακή εξάπλωση και εκμετάλλευση οριακών περιοχών για καλλιέργειες και βόσκηση, την ανάπτυξη θαλασσίων οδών επικοινωνίας και του εμπορίου, την εκμετάλλευση ή μεταφορά πρώτων υλών και κυρίως οψιανού, προϊόντα και υποπροϊόντα από την κατεργασία του οποίου βρίσκονται σε πολλές θέσεις της κυνουριακής ακτής και στην ενδοχώρα[508]. Κατά την ΠΕΙΙ περίοδο ειδικότερα, η ανάπτυξη παράκτιων θέσεων είναι ραγδαία[509]. Στο "μικρό κόσμο" του Αργολικού κόλπου, παράκτιες θέσεις αναπτύσσονται παντού. Όσον αφορά, ωστόσο, στο μυχό του Αργολικού κόλπου, τη δυτική ή τη νότια Αργολίδα, οι κλίμακες είναι σαφώς διαφορετικές[510]. Στην Κυνουρία, οι θέσεις κατά μήκος της ακτογραμμής, από το Παράλιο Άστρος μέχρι και τον όρμο του Φωκιανού δεν μπορούν να συγκριθούν σε

[506] Αναφορικά με την ιεράρχηση θέσεων στην περίπτωση της νότιας Αργολίδας και της Λακωνίας βλ. κατ. σημ. 509. Runnels και Van Andel 1987, 89-91 και χάρτης 17· Mee 2001, 10 (Λακωνία)· Pullen 2003· Voutsaki 2010, 636. Πρβλ. με Rutter 2001, 124.

[507] Broodbank 2000· Bintliff 2012, 2-3· Tartaron 2013, 48-89, 114-18, 119-24· Pullen 2008, 24, 30· Κύρου 1990, 59-62, 67-9 και 72-7.

[508] "Νησί" Παραλίου Άστρους, Χερρονήσι, Τυρός, "Χερρονήσι" Πουλίθρων, Φωκιανό, αλλά και στην ενδοχώρα ("Βιγλίτσα"). Σχετικές αναφορές στο Φάκλαρη 1990, 58 (Παράλιο Άστρος), 42 (Χερρονήσι), 109 (Κάτω Βέρβενα / Κολαριές), 158 (Βιγλίτσα)· Goester 1993, 99 (Παράλιο Άστρος), 98 (Χερρονήσι, Νησί Αγίου Ανδρέα, Παράλιο Άστρος, Καστράκι Μελιγούς)· Κύρου 1990, 59-62 (61-62 για την Κυνουρία), 67-9 και 72-7. Για τη νότια Αργολίδα βλ. Runnels και Van Andel 1987 και 1994. Για τα δίκτυα ανταλλαγών κατά την περίοδο, Wienke 1989, 500-1. Όσον αφορά στην επιλογή των θέσεων εγκατάστασης βλ. Pullen 2008, 23.

[509] Ανάλογα φαινόμενα παρατηρούνται και στο χώρο της Αργολίδας από το τέλος της Νεολιθικής και μέχρι το τέλος της ΠΕΙΙ περιόδου. Η μεγαλύτερη εξάπλωση στο χώρο παρατηρείται μέχρι και την ΠΕΙΙα περίοδο, ενώ κατά την ΠΕΙΙβ το φαινόμενο της "αστικοποίησης" έχει ως αποτέλεσμα την μείωση του αριθμού των ΠΕ θέσεων. Pullen 2011, 898-99, 904. Συνολικά, Weiberg και Finnè 2013, 3-9 και ανωτ. σημ. 501. Στη Λακωνία ανάπτυξη θέσεων έχουμε στο τέλος της ΠΕΙ περιόδου Cavanagh και Crouwell 2002, 130. Στα Αντικήθυρα κατά την ΠΕΙΙ περίοδο ο χώρος "ανα-καταλαμβάνεται", Bevan και Connoly 2013, 143.

[510] Για την έννοια του "μικρού κόσμου" (small world) βλ. Tartaron 2013 passim.

τίποτε με αυτές της Αργολίδας, σε επίπεδο οικιστικής οργάνωσης, τάξης μεγέθους, μνημειακότητας[511]. Η κατά πολύ μικρότερη κλίμακα, η χρήση ευτελών υλικών δομής, η απουσία αρχιτεκτονικών (πολλώ δε μάλλον μνημειακών) καταλοίπων, καθώς και η απουσία ενός συγκεκριμένου προσανατολισμού των θέσεων που επιλέγονται για εγκατάσταση, όλα ενέχουν κάτι το πρόσκαιρο και προσωρινό. Η θέση της Κυνουρίας ως χώρου ενδιάμεσου μεταξύ των κέντρων της Αργολίδας και της Λακωνίας (Τίρυνθα / Λέρνα – Γεράκι / Παυλοπέτρι) μπορεί να αποτελεί μία εξήγηση[512].

Στο πλαίσιο, λοιπόν, αυτής της μικροπεριφέρειας και έχοντας υπ΄όψιν τα δεδομένα μεγέθη των ΠΕ θέσεων στην περιοχή, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄(νότια Κυνουρία, νότια του ποταμού Δαφνώνα) και πιο συγκεκριμένα στις πλέον εκτεταμένες και εντατικότερα κατοικούμενες θέσεις της παράκτιας ζώνης και της ορεινής ενδοχώρας της Κυνουρίας. Η προστασία, το ασφαλές αγκυροβόλιο και η πρόσβαση προς την ενδοχώρα, που παρέχουν οι θέσεις στον όρμο του Φωκιανού και τα Πούλιθρα εξηγούν την πυκνότητα και έκταση των επιφανειακών ενδείξεων που αποτυπώθηκαν κατά χώραν[513]. Τα αποτελέσματα, επίσης, της εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (kernel) των επιμέρους θέσεων παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η διασύνδεση της ενδοχώρας με τις παράκτιες θέσεις είναι προφανής. Χωρίς αμφιβολία, η ΠΕ θέση στον όρμο του Φωκιανού παρουσιάζει πλεονεκτήματα, καθώς βρίσκεται σε υπήνεμο σημείο, αθέατη, στην είσοδο του Αργολικού κόλπου και πάνω στη θαλάσσια οδό προς τις ακτές της Λακωνίας και τα Κήθυρα[514]. Ως προς το Χερρονήσι (Πούλιθρα), εκεί ισχύουν εν πολλοίς τα ίδια, ενώ πρέπει να συνεκτιμηθεί, τόσο η διασύνδεσή του με τον εντοπισμό μεταλλουργικής δραστηριότητας στο ακρωτήριο Μπουρνιάς κατά την ΠΕIIΒ, όσο και η εγγύτητα της θέσης προς τα νότια οροπέδια και τα δίκτυα κίνησης προς τη νότια Λακωνία και την κοιλάδα του Ευρώτα[515]. Τέλος, ως προς την ορεινή ενδοχώρα, εκεί εντοπίζεται η πλέον εκτεταμένη και εντατικότερα κατοικούμενη ΠΕ θέση στο ύψωμα Βιγλίτσα, η οποία βρίσκεται κοντά στον άξονα ροών κίνησης προς τη νότια Λακωνία και την κοιλάδα του Ευρώτα[516].

---

[511] Στην Κυνουρία δεν διαπιστώνεται έκταση και οργάνωση ανάλογη με αυτή πολλών θέσεων στην Αργολίδα. Ενδεικτικά, Dickinson 2008, 58.

[512] Ως χώρου δηλαδή στην περιφέρεια κεντρικών θέσεων της περιόδου, με το κέντρο βάρους να βρίσκεται στην περιοχή της Λέρνας και του Αργολικού πεδίου. Χαρακτηριστικό το σφράγισμα από την Λέρνα που βρέθηκε στο ακρωτήριο Μπουρνιάς της νότιας Κυνουρίας (Κύρου 1990, 61-2). Ο Dickinson (1994, 59) υποστηρίζει ότι "The sites distinguished by such buildings, fortifications or other signs of significance … may have been becoming regional centres, even the capitals of embryo states …". Βλ. και Pullen 2008, 30-6.

[513] Αναφορικά με τη σημασία της γεωμορφολογίας της παράκτιας ζώνης βλ. Tartaron 2013, 139-81, κυρίως 171-78.

[514] Whitelaw 2000, 140. Η δικτύωση των παράκτιων θέσεων με θέσεις της ενδοχώρας θεωρείται σημαντικό πλεονέκτημα σε συνδυασμό με την εγγύτητα προς θαλάσσιες οδούς.

[515] Κύρου 1990, ό.π.. Για τις επαφές, τη ναυσιπλοΐα και την κατοίκηση νήσων και νησίδων στον Αργολικό του ιδίου (σσ. 59-62, 67-9 και 72-7).

[516] Ακροθιγώς αναφέρεται στη θέση ο Φάκλαρης (1990, 158). Η ανάπτυξη μιας κεντρικής θέσης και άλλων, δορυφορικών αυτής σε απόσταση αρκετών δεκάδων χιλιομέτρων επιβεβαιώνει τη θεωρία της Ντούζουγλη (1996).

Η συγκέντρωση στην περιοχή νοτίως του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄) των θέσεων με τη μεγαλύτερη ένταση χρήσης – κατοίκησης έρχεται να αντισταθμίσει τον αυξημένο αριθμό θέσεων στην περιοχή μεταξύ Δαφνώνα και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Β΄- κεντρική Κυνουρία, μεταξύ των ποταμών Βρασιάτη και Δαφνώνα). Εκεί, ο περιορισμένος αριθμός των επιφανειακών ενδείξεων σε συνάρτηση με την έκταση που καλύπτουν καταδεικνύει το δευτερεύοντα χαρακτήρα τους. Φαίνεται, λοιπόν, πως σε επίπεδο μικροπεριφέρειας εκεί βρίσκεται ο πραγματικά ενδιάμεσος χώρος επικοινωνίας, με τις διάσπαρτες μικρές εγκαταστάσεις κατά μήκος του άξονα ροών κίνησης του πεδίου της Παλιόχωρας και του κόμβου στη Σοχά (χάρτες 4, 6, 7, 9, 12). Στη βόρεια Κυνουρία, στο τμήμα μεταξύ των ποταμών Βρασιάτη και Τάνου, οι θέσεις είναι μικρές, και βρίσκονται επί των νησίδων στην είσοδο του μετέπειτα Θυρεάτη κόλπου, με μία μόλις θέση στην ορεινή ενδοχώρα, στις ανατολικές παρυφές του Ξηροκαμπίου (“Μαρμαράλωνο” Αγ. Ιωάννη). Η θέση στο “Νησί” του Παραλίου Άστρους θα μπορούσε να ξεχωρίζει, αν πράγματι υπήρχαν εμπειρικά προς τούτο δεδομένα [517] . Γενικά, η κατάσταση πραγμάτων στα βόρεια του ποταμού Βρασιάτη μπορεί να παραλληλιστεί με αυτήν στο οροπέδιο της Παλιόχωρας, της Σοχάς και της Βασκίνας ως προς τον περιορισμένο αριθμό επιφανειακών ενδείξεων. Η περίπτωση του Χερρονησίου είναι ως προς αυτό χαρακτηριστική (πίν. 18 και εικ. 2).

7.1.2. Διπολικότητα του Χώρου: Οικονομική βάση & Ιεράρχηση

Το δίπολο ενδοχώρας και παραλίων (γραφ. παρ. 7 και 10) παραπέμπει αναμφίβολα στο υποκείμενο εκείνο σύστημα ή τη δομή που προσδιορίζει σε τελική ανάλυση και το πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή. Η οικονομία αποτελεί μετά το γεωπεριβάλλον – με το οποίο βρίσκεται σε διαρκή αλληλεπίδραση - βασική συνιστώσα. Οι συγκεντρώσεις των ΠΕ θέσεων στην παραλία και την ενδοχώρα, ειδικά κατά τη δεύτερη υποπερίοδο (ΠΕΙΙ) και η αγροτοκτηνοτροφική βάση της οικονομίας της Πρωτοελλαδικής περιόδου αποτελούν ικανοποιητική ερμηνευτική βάση της διάταξης των ΠΕ θέσεων στην περιοχή μελέτης[518]. Η εγγύτητα της ορεινής ζώνης και των οροπεδίων της με την παράκτια ζώνη ευνοεί κατ’ εξοχήν τις μετακινήσεις

[517] Μοναδικά δεδομένα είναι οι αναφορές σε περισυλλογές οστράκων, χωρίς καμία αναφορά στην έκταση που αυτά καλύπτουν. Ο Φάκλαρης (1990, 57 και σημ. 168) αναφέρεται στη διενέργεια δοκιμαστικής τομής.

[518] Για την οικονομική βάση της περιόδου βλ. Sherrat 1980· Sherrat 1981· Russel 1988, 24-32· Halstead 1987· Pullen 1992, 45-54· Jameson et all 1994, 348-66. Halstead 1996· Runnels και Murray 2001, 68 και 69-70· Bintliff 2006 και 671-72· Bintliff 2012, 29· Ως προς τη θεωρία του Sherrat, πρβλ. με Evershed et all 2008· Pullen 2008, 27-8. Συνοπτικά στους Cavanagh και Crouwell 2002, 133-34. Για την λεγόμενη “επανάσταση δευτερογενών προϊόντων” (seconday products revolution) βλ. Sherrat 1983· Manning 1994 και πρβλ. με Halstead 1996, 32· Greenfield 2010· Marciniak 2011· Pullen 2013

κτηνοτροφών κατά τους θερινούς και χειμερινούς μήνες[519]. Αυτό προκύπτει ξεκάθαρα από την εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (Kernel) στο νότιο τμήμα της περιοχής μελέτης.

Ακριβώς, τα δεδομένα από τις ΠΕ θέσεις στην περιοχή μεταξύ Δαφνώνα και Βρασιάτη (Γεωχωρική Ενότητα Β΄), αλλά και μεταξύ του Βρασιάτη και του Τάνου (Γεωχωρική Ενότητα Α΄) παραπέμπουν σε ευάριθμες ανθρώπινες ομάδες, ενώ και η γενική ταύτιση των χρονολογικών δεδομένων αναφορικά με τη διάρκεια χρήσης των επιμέρους θέσεων δεν αποκλείει τη διασύνδεση με τις πιο εκτεταμένες θέσεις στο γεωγραφικό χώρο νότια του ποταμού Δαφνώνα (Γεωχωρική Ενότητα Γ΄), δεν αποκλείει δηλαδή την περιοδική εγκατάσταση μεμονωμένων ή πολύ μικρών ομάδων κτηνοτρόφων, σε αναζήτηση βοσκοτόπων. Στο πλαίσιο αυτό ερμηνείας, η παράμετρος της ανυδρίας στα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄ αποκτά καίρια σημασία. Κατά τους Μέσους και Νεώτερους Χρονους η άμβλυνση της έντασης του προβλήματος αναζητήθηκε κυρίως στην κατασκευή υδατοδεξαμενών περισυλλογής ομβρίων. Σήμερα, πηγές πόσιμου νερού δεν υφίστανται παρά μόνο στην περιοχή της Μονής Καρυάς. Στο οροπέδιο της Παλιόχωρας και της Σοχάς χρησιμοποιούνταν πηγάδια, ενώ στη Σοχά και τη Βασκίνα το πρόβλημα ήταν έντονο[520]. Διαφορετικά, ωστόσο, είναι τα δεδομένα της περιοχής του "Πηγαδιού του Κοσμά", όπου το ύψωμα της Βιγλίτσας. Δεν πρέπει δε να διαλάθει της προσοχής ότι και η μοναδική θέση στην ενδοχώρα της Γεωχωρικής Ενότητας Α΄, βρίσκεται κοντά στις πηγές του Βρασιάτη, στην περίφημη, αναβλύζουσα πηγή της Λεπίδας, στο οροπέδιο του Ξηροκαμπίου. Από το συσχετισμό, ωστόσο, των αρχαίων θέσεων με το υδρογραφικό δίκτυο (Παράρτημα 3, πίν. 45) δεν προκύπτει η διασύνδεση ή ο συσχετισμός τους με τους κύριους ή τους συμπληρωματικούς κλάδους των ποταμών ή το δευτερεύον υδρογραφικό δίκτυο στην περιοχή, αλλά ούτε με μεγάλα πηγάδια ή πηγές. Απουσία, επομένως, εμπειρικών δεδομένων, ρεαλιστική ερμηνευτική προσέγγιση είναι αυτή της περιοδικής, μη μόνιμης εγκατάστασης. Μία τέτοια προσέγγιση ενισχύεται περαιτέρω και από τα αποτελέσματα της ανάλυσης – συσχετισμού των ΠΕ θέσεων με

[519] Για τον όρο "νομαδικότητα" (transhumance) βλ. Arnold και Greenfield 2004, 97-100· Howe 2013· Ο Koster (1977) αναλύει τους τρεις διαφορετικούς τύπους κτηνοτροφίας στο πλαίσιο της εθνοαρχαιολογικής μελέτης για την Αργολίδα. Για τις μετακινήσεις βλ. Forbes 1995, 327-28· Chang 1992, 70· Halstead 1996, 35· Kehoe 1988, 387-88 (transhumancy vs sedentarized agriculture και για την διάκριση της νομαδικότητας σε μικρής και μεγάλης κλίμακας) · Halstead 1987, 83· Halstead 1996, 28,31. Ενδιαφέροντα τα όσα διατυπώνονται από τους Douzougli και Papadopoulos (2010, 11-12: επισκόπηση της έρευνας στις σσ. 10-11, με αναφορά στους Zachos και Tartaron). Ωστόσο, στην περίπτωση της Κυνουρίας αυτή η "αφθονία πόρων" δεν φαίνεται να υπάρχει, ούτε ανάλογα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά. Η δε εγγύτητα των οροπεδίων μεταξύ τους, καθώς και η εγγύτητα ορεινού και παράλιου χώρου φαίνεται ότι ευνοεί την ανάπτυξη του προτύπου που προτείνεται από τη Ντούζουγλη (1996). Αρκεί να αναλογιστεί κανείς ότι η σημερινή απόσταση Λεωνιδίου Βασκίνας είναι μόλις 17 χλμ., ενώ από το παραδοσιακό οδικό δίκτυο, το δρόμο δηλαδή που μέσα από τη "Σάλα" οδηγεί στο οροπέδιο της Βασκίνας, ο χρόνος που απαιτείται δεν υπερβαίνει τις τρεις ώρες.

[520] Μοναδική φυσική πηγή νερού, το λαξευμένο στο φυσικό βράχο πηγάδι στην Κόρνιτσα (Παράρτημα 2, χάρτης 27 και 3, πίν. 33, A_A: 35). Φάκλαρης 1990, 139

τον προσανατολισμό του αναγλύφου και την επιλογή θέσεων ποικίλου, άρα και τυχαίου - με όρους βιοκλιματικούς – προσανατολισμού.

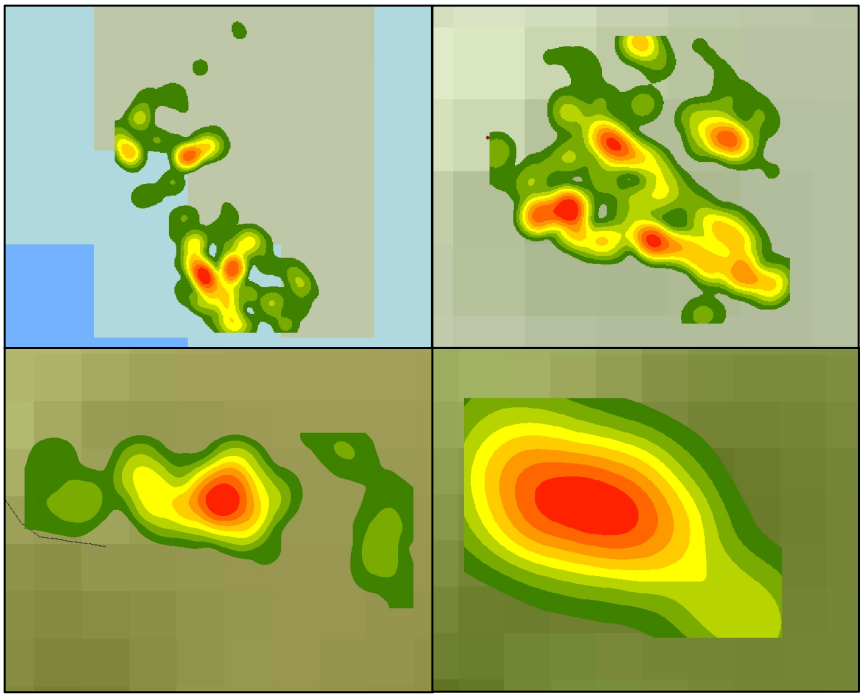

Εικόνα 4: Αποτελέσματα ανάλυσης πυκνότητας (με πυρήνα/kernel) σημειακών ενδείξεων επιφανείας (οστράκων). Από την ανάλυση προκύπτει σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των θέσεων της ενδοχώρας και των παραλίων (εικ. Α: Φωκιανό, Β.Χερρονήσι Β. Κυνουρίας, (παράκτια ζώνη), Γ. Βιγλίτσα και Δ. Σίνα Πραστού (ορεινή ενδοχώρα).

Το φαινόμενο, λοιπόν, έχει να κάνει με την οικονομική βάση της κοινωνίας της εποχής, τη γενικότερη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της περιόδου, η οποία κορυφώνεται κατά την ΠΕΙΙ περίοδο και συνοδεύεται από την εξάπλωση προς εκμετάλλευση ακόμη και "οριακών" περιοχών[521]. Η εμφάνιση νέας θέσης στο Παλιοχώρι κατά την ΠΕΙΙΒ περίοδο είναι ενδεικτική της εξάπλωσης αυτής σε αναζήτηση νέων βοσκοτόπων και καλλιεργήσιμων γαιών. Η αναζήτηση αυτή και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος καθόρισαν για πρώτη φορά και την κίνηση του ανθρώπου στα οροπέδια των Γεωχωρικών Ενοτήτων Β΄ και Γ΄.

Ειρήσθω εν παρόδω ότι σε αντίθεση με τη σημερινή εικόνα, το πεδίο του Άστρους και του Αγίου Ανδρεά πρέπει να ειχαν έκταση μικρότερη σε σχέση με τη σημερινή, καθώς και έλη ή λιμνοθάλασσες κατά μήκος της τότε ακτογραμμής, συνεπεία της αλληλεπίδρασης των ποτάμιων ροών με την ανερχόμενη ακόμη τότε στάθμη της θάλασσας. Ο σχηματισμός ελών κατά μήκος της ακτογραμμής αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο. Μάλιστα, μέχρι τα μέσα του 20ου αι., το κλίμα της περιοχής και γενικά οι

[521] Runnels και Van Andell 1987, κυρίως 92· Arnold και Greenfield 2004 (στην σ. 114: "The advent of trans-humance in southeastern Europe is hypothesised to occur at roughly the same time as the inclusion of secondary products in domestic animal exploitation strategies, *c.* 3300 BC")· Poullen 2011, 898-99, 904· Mee 2001, 4, 8-10

περιβαλλοντικές συνθήκες στην παράκτια ζώνη της βόρειας Κυνουρίας περιγράφονται ως εξόχως ανθυγιεινές[522]. Εξου και το φαινόμενο της διπλοκατοικίας, το οποίο είναι αποτέλεσμα περιβαλλοντικών – κλιματικών, αλλά και οικονομικών παραμέτρων, με κυριότερη την κτηνοτροφική βάση της τοπικής οικονομίας. Το μέγεθος, ωστόσο, και η χωροθέτηση των πρώτων εγκαταστάσεων στις ασβεστολιθικές νησίδες, τις μικρές χερσονήσους ή τα σταθερά εδάφη της τότε παράκτιας ζώνης δεν διαμόρφωναν όρους βιώσιμης μόνιμης εγκατάστασης[523]. Ερώτημα παραμένει ως προς την εξήγηση του φαινομένου μη ανάπτυξης ΠΕ θέσεων στο Ξηροκάμπι, πέρα από το Μαρμαράλωνο του Αγ. Ιώαννη. Το φαινόμενο πρέπει να σχετίζεται με τα περιβαλλοντικά τότε δεδομένα στην περιοχή του οροπεδίου.

Αναφορικά με τη διάταξη των θέσεων, επομένως, διαπιστώνεται ιεράρχηση, η οποία δεν έχει να κάνει με τη ζώνη χωροθέτησης, (ενδοχώρα ή παραλία). Φαίνεται πως το ζωικό κεφάλαιο, η αναζήτηση προσόδων και πλουτοπαραγωγικών πηγών και η εγγύτητα σε άξονες ροών κίνησης ή θαλάσσιους δρόμους και πύλες εισόδου ή εξόδου από την περιοχή διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο ως μεταβλητές ερμηνείας της διάταξης των αρχαίων θέσεων[524]. Από τα αποτελέσματα, μάλιστα, της ανάλυσης πυκνοτήτων με πυρήνα (kernel) των σημειακών δεδομένων (όστρακα) ανά θέση προκύπτουν δύο διαφορετικά μοτίβα ως προς τις εγκαταστάσεις στην παραλία και την ενδοχώρα, τα οποία δεν έχουν να κάνουν με το μέγεθος, αλλά με τα γεωχωρικά χαρακτηστικά της συγκεκριμένης κάθε φορά θέσης.

Τα μοτίβα διαφέρουν ως προς τη διασπορά των πυκνοτήτων επιφανειακών ενδείξεων. Στις παράλιες θέσεις η διασπορά πυκνοτήτων είναι μεγαλύτερη σε αντίθεση με την ενδοχώρα, όπου παρατηρείται μεγαλύτερη συνοχή. Η διαφοροποίηση αυτή ενδεχομένως έχει να κάνει τόσο με το ανάγλυφο, όσο και με τις διαφορετικές ανάγκες που δημιουργούσε η εγκατάσταση στην παραλία ή σε μια ορεινή τοποθεσία. Συγκεκριμένα, το βραχώδες ασβεστολιθικό υπόστρωμα στις χερσονήσους, το επίμηκες σχήμα τους και οι εναλλαγές του αναγλύφου είχε ως

[522] Admiralty 1945, 180· Admiralty 1919, 435, 436

[523] Πρβλ. με Pullen 2008, 23 (υπώρειες υψωμάτων και στο κέντρο κοιλάδων) και Runnels και Murray 2001, 70-1. Η τάση ήταν η σταδιακή εγκατάλειψη των οικισμών από επικλινή εδάφη σε υψόμετρο ή από κοιλάδες της ενδοχώρας. Στην Κυνουρία οι θέσεις εντοπίζονται σε βραχώδη ακρωτήρια, στις υπώρειες ασβεστολιθικών χθαμαλών υψωμάτων καθώς και σε πλαγιές σε υψώματα της ενδοχώρας. Το φαινόμενο της επιλογής θέσεων κατά την ΠΕΙΙ περίοδο μέσα σε κοιλάδες "on top of the sediments that have been washed into the valley bottoms" δεν παρατηρείται. Ανάλογη περίπτωση με της Κυνουρίας παρατηρείται στα Αντικύθηρα (Bevan και Connoly 2013, 144).

[524] Konsola 1984· Pullen 1985, 355 και 359-63. Συνολικά, Rutter 1993, 763 και σημ. 67· Runnels και Murray 2001, 69-70· Jameson et al. 1994, 38· Van Andel και Runnels 1987, 90-1· Pullen 2003· Pullen 2008, 22, 27. Για την ιεράρχηση των οικισμών στην Λακωνία βλ. Mee 2001, 10· Cavanagh και Crouwell 2002, 130-33. Όπως και να έχει οι κλίμακες είναι ασύγκριτα μεγαλύτερες από ό,τι είναι διαπιστωμένο για την Κυνουρία. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι μικρού μεγέθους θέσεις στη Λακωνία προσδιορίζονται με βάση το εκτάριο (Cavanagh και Crouwell 2002, 130,132 και πιν. 4.2). Mee 1997, 313-14.

αποτέλεσμα το σχηματισμό διακριτών μεταξύ τους ενοτήτων, σε αντίθεση προς τους οικισμούς της ενδοχώρας, που - και για λόγους ασφαλείας - ήταν περισσότερο συνεκτικοί. Το φαινόμενο, ειδικά όσον αφορά στις θέσεις περιορισμένης διασποράς επιφανειακών ενδείξεων στα οροπέδια της ενδοχώρας, μεταξύ των ποταμών Βρασιάτη και Δαφνώνα, ενισχύει την ερμηνεία περί παρουσίας μεμονωμένων κτηνοτρόφων ή εξαιρετικά ευάριθμων ομάδων, συνεπώς και περιοδικής εγκατάστασης με σημείο αναφοράς τις θέσεις στη Βιγλίτσα, τα Πούλιθρα και τον όρμο του Φωκιανού.

Η ΠΕΙΙ περίοδος είναι περίοδος εξάπλωσης ή εποικισμού της μετέπειτα *Κυνουρίας γης* των ιστορικών χρόνων. Η μέγιστη εξάπλωση παρατηρείται στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν) (= Γεωχωρικές Ενότητες Β΄ και Γ΄), νότια του ποταμού Βρασιάτη. Τώρα, για πρώτη φορά, αναδεικνύονται δομικά χαρακτηριστικά, τα οποία, όπως θα γίνει αντιλήπτο και στις επόμενες ενότητες, θα αναδειχθούν σε μεσοπρόσθεσμες και μακροπρόθεσμες τελικά δομές. Κατά την ΠΕΙΙΙ περίοδο και την ΜΕ που θα ακολουθήσει διαπιστώνεται ένα κενό. Τα δεδομένα είναι ελάχιστα. Από την ΠΕΙΙΙ περίοδο ελάχιστα ευρήματα εντοπίσθηκαν σε μόλις δύο θέσεις του βορείου τμήματος της Κυνουρίας, συγκεκριμένα στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους και στο ύψωμα "Καστράκι" Μελιγούς, σε μία δηλαδή νησίδα στην είσοδο του τότε Θυρεάτη κόλπου και σε ένα ύψωμα, το οποίο εκείνη την περίοδο θα βρισκόταν επάνω ή πολύ κοντά στην τότε ακτογραμμή[525]. Ο αντίκτυπος της κρίσης στα τέλη της ΠΕΙΙ, η συρρίκνωση, οι κοινωνικές μεταβολές και οι τάσεις συγκέντρωσης που παρατηρούνται[526], επηρεάζουν τις περιφερειακές θέσεις. Φαίνεται πως οι εσχατιές, οι περιοχές δηλαδή ακραίας εξάπλωσης, αποτελούν ευαίσθητους δείκτες, σε περιόδους ανάπτυξης ή κρίσης. Ανάλογα φαινόμενα διαπιστώνονται στη νότια Αργολίδα και τη Λακωνία, περιοχές όμορες με την Κυνουρία. Η γενική εικόνα ερήμωσης της Κυνουρίας θα μεταβληθεί μόλις κατά τους Πρώιμους Μυκηναϊκούς Χρόνους, οπότε στο νότιο ξανά τμήμα της θα διαμορφωθεί βαθμιαία μιά νέα, ενδιαφέρουσα κατάσταση πραγμάτων.

[525] Ανάλογη η κατάσταση και στη Λακωνία. Οι Cavanagh και Crouwell (2002, 130) αναφέρουν χαρακτηριστικά "…no diagnostically EHIII pottery has been identified…"

[526] Whitelaw 2000 , 140, 151-52· Poullen 2011, 904 (ΠΕΙΙ)

7.2. Το Υστεροελλαδικό σενάριο

Η Υστεροελλαδική περίοδος αποτελεί για την Κυνουρία, εποχή επανακατοίκησης και γενικότερης ανάκαμψης, ύστερα από το μεγάλο κενό μεταξύ της ΠΕΙΙΙ και του συνόλου της Μεσοελλαδικής περιόδου, με την εξαίρεση των λιγοστών οστράκων από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους και το ένα όστρακο από το "Καστράκι" Μελιγούς, στα παράλια του βόρειου τμήματος της περιοχής (Γεωχωρική Ενότητα Α΄)[527]. Επί τη βάσει της παρουσίασης των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης, η κατάσταση κατά την Μυκηναϊκη περίοδο διαμορφώνεται ως εξής:

- Η επανεμφάνιση του ανθρώπου στην Κυνουρία σημειώνεται κατά τη μετάβαση από την ΥΕΙ στην ΥΕΙΙΑ περίοδο. Γενικά, η μετάβαση μαρτυρείται από τους κυάθους στο νεκροταφείο του Παλιοχωρίου[528]. Η παντελής απουσία ανασκαφικών δεδομένων δεν επιτρέπει καμία βεβαιότητα ως προς την χρονολόγηση του τάφου ή της ταφής, στην οποία τα προαναφερθέντα κτερίσματα ανήκαν. Δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να επρόκειτο για κειμήλια.
- Γενικά, φαίνεται ότι η περιοχή ξεκινά να κατοικείται εντατικά κατά την ΥΕΙΙ περίοδο. Μυκηναϊκή παρουσία βεβαιώνεται αρχαιολογικά στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, στο Τσέρφο, στην Πλάκα του Λεωνιδίου, στο Σπήλαιο Σίντζας και στο Παλιοχώρι.
- Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατάσταση στην περιοχή νοτίως του Δαφνώνα και κατά μήκος του ρου του κυρίου κλάδου του. Από τα νεκροταφεία του Παλιοχωρίου και τη συστηματική αρχαιολογική και αρχαιοχωρική έρευνα στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας προέρχονται οι υλικές μαρτυρίες της Πρώιμης Μυκηναϊκής παρουσίας στην περιοχή (ΥΕΙΙΒ)[529]. Πρόκειται για κτερίσματα από τους τάφους της Μικρής Τούρλας και του κτήματος Συκώκη στο Παλιοχώρι, αλλά και για μία ταφή στη θέση "Μάκρος", 400μ. στα βόρεια του λιμανιού της Πλάκας, καθώς και για ΥΕ στρώματα από την ανασκαφή στον Τομέα ΙΙΙ του Ευριά (ιδιοκτησία Κ. Ζόργια), πλησίον των τειχών της ύστερης κλασικής ακρόπολης των Πρασιών[530].

  Η σχεδόν γραμμική διάταξη των θέσεων προς το εσωτερικό μέχρι το Παλιοχώρι, κατά μήκος των υδάτινων ροών και των κύριων ροών κίνησης προς την Πελοποννησιακή ενδοχώρα αποτελεί ένα βασικό κρατούμενο.
- Η διάταξη των θέσεων κατά μήκος της παράλιας ζώνης καταδεικνύει την πρωταρχική και πάλι σπουδαιότητα των θαλασσίων οδών. Η επιλογή τους δεν είναι τυχαία, όπως επίσης δεν μπορεί να θεωρηθεί σύμπτωση το γεγονός ότι και στις τρεις παράλιες θέσεις ή κοντά σε αυτές υπήρξε δραστηριότητα και

[527] Φάκλαρης 1990, 57 και σημ. 168 (Παράλιο Άστρος), 105 (Καστράκι)· Goester 1993, 99
[528] Φάκλαρης 1990, 147 (αρ. 1-3 / Αρ. 6272, 6271 και 6275, ΜΡ, 485)
[529] Shelton 2010, 177
[530] Φάκλαρης 1990, 130

κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού[531]. Το "Νησί" του Παραλίου Άστρους, κυριολεκτικά νησί κατά την εξεταζόμενη περίοδο [532], πολύ κοντά στα (ανακτορικά) κέντρα του Αργολικού πεδίου, επί των θαλασσίων οδών προς την Λακωνία και τα Κήθυρα, στην είσοδο του Θυρεάτη κόλπου, με ακώλυτη θέα προς όλον τον Αργολικό κόλπο φαίνεται να αναδεικνύεται πια σε τοπογραφική σταθερά για το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας. Η παράλια θέση του Τσέρφου είναι τοπογραφικά επίκαιρη, στο ενδιάμεσο μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος της Κυνουρίας, ενώ εξασφαλίζει την πρόσβαση στο οροπέδιο της Παλιόχωρας.

- Κατά την ΥΕΙΙΙ περίοδο, παρατηρείται αξιοσημείωτη αύξηση των αρχαίων θέσεων στην περιοχή, όπως έχει ήδη επισημανθεί [533]. Νέες θέσεις εντοπίζονται στα οροπέδια της Παλιόχωρας, της Σοχάς της Βασκίνας και της Καρυάς, καθώς και στην παράκτια ζώνη, στην τότε νησίδα του Χερρονησίου και στο "Νησί" στην παραλία του Αγίου Ανδρέα[534].
- Στη Γεωχωρική Ενότητα Β΄, μέχρι το τέλος της ΥΕΙΙΙΑ2 αναπτύσσονται οι θέσεις στην Παλιόχωρα, τον κόμβο της Σοχάς και στο Κοτρώνι της Βασκίνας. Η εγγύτητα και η διάταξη κατά μήκος του δικτύου ροών κίνησης στην περιοχή είναι χαρακτηριστικές.
- Στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας (Γεωχωρική Ενότητα Α΄) μυκηναϊκή κατοίκηση βεβαιώνεται στην είσοδο του Ξηροκαμπίου, ("Μαρμαράλωνα" Αγίου Ιωάννη), ενώ μυκηναϊκή κεραμική εντοπίσθηκε κοντά στο χωριό Πλατάνα στις νότιες κλιτύς της Ζάβιτσας[535].
- Η ΥΕΙΙΙΒ είναι η περίοδος της ακμής[536]. Κατά την ΥΕΙΙΙΒ1 περίοδο η κατοίκηση περιορίζεται στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν) (νότια του Βρασιάτη). Μυκηναϊκή παρουσία βεβαιώνεται στο Τσέρφο και στον κόμβο της Σοχάς. Στη θέση της Πλάκας, η εκεί εγκατάσταση εξελίσσεται σε κεντρική θέση για το σύνολο της περιοχής μελέτης. Κατά την ΥΕΙΙΙΒ, και συγκεκριμένα τη δεύτερη υποπερίοδο αυτής, ο οικισμός στην Πλάκα θα αναδειχθεί στην πλέον εκτεταμένη θέση των Προϊστορικών - Πρωτοϊστορικών Χρόνων στην περιοχή. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και το νεκροταφείο στη Σοχά[537]. Η κατοίκηση στην Παλιόχωρα

[531] Shelton 2010, 178, 179, 180. Για τα διευρυνόμενη δίκτυα επικοινωνίας ήδη από την ΥΕΙ και ΙΙ περιόδους, την ανάδυση πόλων ισχύος και των ανταγωνισμό των τοπικών ελίτ βλ. Sherat και Sherat 1991· Voutsaki 1997, 2005 και Wright 2004. Για την ΥΕΙΙΙΑ-Β περίοδο βλ. Mee 1988· Schalin 1993· Voutsaki 2001

[532] Goester 1993, 40-3· Jacobs 1979, 27, 29

[533] Βλ. και Shelton 2010, 181· Wright 2004, 121-22 και 123. Πρβλ. με Cavanagh και Crouwell 2002, 146.

[534] Όστρακα περισυνελέγησαν στη βορειοδυτική πλευρά του "Νησιού", ενώ αναγνωρίστηκαν και κατά τη μελέτη του υλικού από την ανασκαφή στην Κοινοτική Πλατεία. Γρηγορακάκης 2016α. Ανωτ. σημ. 430

[535] Φάκλαρης 1990, 126

[536] Shelton 2010, 180, 181

[537] Γρηγορακάκης 2016ε· Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 75-6. Πλέον, από τη συστηματική μελέτη του υλικού προκύπτει η χρονολόγηση μεταξύ ΥΕΙΙΙΑ2 και ΥΕΙΙΙΒ2.

συνεχίζεται, ενώ και στη θέση "Σίνα" Πραστού εντοπίζεται – για πρώτη φορά ύστερα από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού - κεραμική της περιόδου[538].

- Κατά την ΥΕIIIΓ περίοδο εγκαταλείπονται οι θέσεις "Σίνα", κοντά στον Πραστό, και "Τσέρφο". Μοναδική επιθαλάσσια θέση παραμένει η Πλάκα[539]. Ωστόσο, τα ανασκαφικά δεδομένα φθίνουν δραματικά. Κεραμική της περιόδου εντοπίζεται σε τάφους στο Κοτρώνι και το Μάκρος[540]. Λιγοστά όστρακα εντοπίζονται στον τομέα ΙΙΙ στον Ευριά. Η ΥΕIIIΓ Μέση περίοδος σηματοδοτεί το τέλος[541].

Στην πρώτη στήλη χρονολογήσεων (ΥΕ) του πίν. 19 περιλαμβάνονται θέσεις, στις οποίες η μυκηναϊκή παρουσία είτε τεκμαίρεται αποκλειστικά βιβλιογραφικά είτε δεν κατέστη δυνατό για τους λόγους που αναφέρονται η ακριβέστερη χρονολόγηση των περισυλλεγέντων δεδομένων. Συγκεκριμένα:

- Η μυκηναϊκή παρουσία τεκμαίρεται βιβλιογραφικά για τις θέσεις "Τειχιό" (*Εὔα*) στο Ελληνικό της Βόρειας Κυνουρίας, "Καστράκι" (Χειμερινής Μελιγούς) και Κάτω Βέρβενα[542].
- Από τη μελέτη της κεραμικής δεν προέκυψε η ύπαρξη μυκηναϊκής κεραμικής στη θεση "Κόρνιτσα" της Βασκίνας[543].
- Η κατάσταση διατήρησης της περισυλλεγείσας κεραμικής στη θέση "Παναγία" Βασκίνας δεν επέτρεπε μεγαλύτερη ακρίβεια ως προς τη χρονολόγηση (ΥΕ).
- Το αυτό ισχύει για το Χερρονήσι της βόρειας Κυνουρίας, για το "Νησί" στην παραλία του Αγίου Ανδρέα και τη θέση "Κοτρώνι" στο Παλιοχώρι (ΥΕIII).
- Το νεκροταφείο στην Παλιόχωρα τεκμαίρεται από την ύπαρξη ορατού τάφου, του ίδιου τύπου με τους ανασκαφέντες στη Σοχά[544].

7.2.1. Διπολικότητα του Χώρου: Διάταξη των οικισμών

Σε δεύτερο επίπεδο, ξαναπιάνοντας το μίτο από τα δεδομένα της χωρικής ανάλυσης αλλά και της ανάλυσης των δικτύων κινητικών ροών, επισημαίνεται ότι:

- Οι αρχαίες θέσεις συγκεντρώνονται επί της παράκτιας ζώνης ή στην ορεινή ενδοχώρα.

[538] Ανωτ. σημ. 431

[539] Shelton 2010, 182-83· Voutsaki 2010, 642-43. Βλ. και Shelmerdine 1997, 550-55. Για την περίοδο της λεγόμενης "κατάρρευσης" της ανακτορικής οικονομίας (Collapse) βλ. Deger και Jacoltzy 2010 και ειδικά τα συμπεράσματα (405-6) · Knapp και Manning 2016· Dickinson 2010, (ειδικά 522).

[540] Φάκλαρης 1990, 138-39 (Κοτρώνι) και 130,134 (Μάκρος)

[541] Το συμπέρασμα προκύπει από τη μελέτη του υλικού της ανασκαφής στον τομέα ΙΙΙ, (ανωτ. σημ. 435 και 436). Βλ. επίσης Cavanagh και Crouwell 2002, 150.

[542] Φάκλαρης 1990, 87 (Ελληνικό – Τειχιό), 104-5 (Καστράκι), 109-10 (Κάτω Βέρβενα).

[543] Δεν προέκυψε ούτε ένα όστρακο από την περιοχή, μολονότι περισυλλογές έγιναν επαναληπτικά, σε τρεις χρονικές περιόδους. Βλ. ανωτ. σ. 171 και σημ. 500.

[544] Ο τάφος είναι ορατός στους ακαλλιέργητους πια αγρούς στα βόρεια του οικισμού της Παλιόχωρας (Παράρτημα 3, πίν. 33, A_A: 40 και Παράρτημα 2, χάρτης 25)

- Εντατική κατοίκηση και πιο εκτεταμένες θέσεις εντοπίζονται στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ (νότια του ποταμού Δαφνώνα).
- Η κίνηση διά θαλάσσης είναι η συμφερότερη από την άποψη της ανάλυσης ελαχίστου κόστους.
- Οι κυρίες, χερσαίες ροές κίνησης στην περιοχή ενδιαφεροντος εντοπίζονται στα οροπέδια της ενδοχώρας.

Όπως και κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού έτσι και τώρα, στην ΥΕ περίοδο, η Κυνουρία βρίσκεται στο κέντρο του κόσμου που περιγράφεται ως μυκηναϊκός. Εν μέσω των μεγάλων κέντρων της Αργολίδας και της Λακωνίας, με γεωγραφικό προσανατολισμό προς τον Αργολικό κόλπο, η περιοχή αποτελεί πάλι έναν ενδιάμεσο χώρο[545]. Ήδη από την ΥΕIIΒ, παρατηρείται η συστηματική της κατοίκηση, με την ένταση αυτής να εμφανίζει αυξητική τάση μέχρι και το τέλος της ΥΕIIIΒ2 περιόδου[546].

Η ανάδυση των τοπικών ελίτ στο χώρο της Αργολίδας και η εκδήλωση του μεταξύ τους ανταγωνισμού συμπίπτει με την επανακακατοίκηση, και μάλιστα σε συστηματική βάση, του χώρου της Κυνουρίας[547]. Για την Αργολίδα είναι η περίοδος της υιοθέτησης του θολωτού τάφου ως μέσου διαδήλωσης παρουσίας, ισχύος και επίδειξης των κατά τόπους τοπαρχών και ισχυρών γενών. Για την Κυνουρία είναι περίοδος εξάπλωσης κατά μήκος των παραλίων και προς την ενδοχώρα. Τα αποτελέσματα της εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (kernel) είναι εύγλωττα ως προς αυτό (χάρτης 13)[548]. Η ΥΕIIΒ περίοδος στην περιοχή μαρτυρείται με βεβαιότητα στην Πλάκα του Λεωνιδίου, σε κιβωτιόσχημο τάφο στη θέση "Μάκρος", σε μία περίπτωση στη θέση "Κοτρώνι" της Βασκίνας, αλλά και από την περισυλλογή λιγοστής κεραμικής της περιόδου από τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στον τομέα ΙΙ στον Ευριά[549]. Τα δεδομένα του Παλιοχωρίου (ΥΙ/ΙΙΑ και ΥΕIIΑ) δεν είναι αξιοποίησιμα, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, ελλείψει τεκμηρίωσης των ανασκαφικών δεδομένων[550].

Από την ανάλυση της θέσης των εγκαταστάσεων (εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα) κατά τη δεδομένη περίοδο προκύπτει η ανάπτυξή τους κατά μήκος της ακτογραμμής και παράλληλα προς τον κλάδο του ποταμού Δαφνώνα (χάρτης 13). Η εν γένει χωροθέτηση στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, στο Τσέρφο και το λιμάνι

[545] Voutsaki 2010· Shelton 2010, 177-84

[546] Wright 2004, 121, 123

[547] Voutsaki 1997· Voutsaki 2005 και συνολικά 2010, 640· Shelton 2010, 176-79. Για το ζήτημα του ανταγωνισμού σσ. 177-178· Wright 2010, 244-51

[548] Κατ. σσ. 265-66 Voutsaki 2010, 639-40· Shelton 2010, 178-79· Wright 2010, 241-51 (κυρίως 245-46).

[549] Grigorakakis και Tsatsaris 2018· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018. Από την μελέτη της κεραμικής και όσον αφορά στην ΥΕIIIΒ2: Mountjoy ό.π., 136, αρ, 1 και 2, εικ. 160 και σσ. 135,137 (2,5Y 8/4-8/6)· Catling et al. 2009, 175, αρ. PE117

[550] Δεν αποκλείεται να ήταν και κειμήλια. Η απουσία πληροφορίων αναφορικά με το context στο οποίο βρέθηκαν δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων, πέρα από τη χρονολόγηση των δεδομένων αγγείων (τρεις κύαθοι στη μετάβαση προς την ΥΕIIΑ περίοδο, μία πρόχους και ένα αλάβαστρο στην ΥΕIIΒ), Φάκλαρης 1990, 147 (αρ. 1-3 και 4 στη μετάβαση από την ΥΕIIΑ στη Β) και 151 (αρ. 16).

της Πλάκας, καταδεικνύει τη σημασία των θαλασσίων οδών, προς νότια (Λακωνια – Κήθυρα – Κρήτη) και ανατολικά (Κυκλάδες – κεντρικό Αιγαίο), την επίκαιρη θέση της Κυνουρίας, αλλά και τη σημασία των παράκτιων θέσεων αυτών καθ' αυτών ως σημείων εισόδου – εξόδου, προς και από την κυνουριακή ενδοχώρα. Κατά το σκεπτικό αυτό, ο *Θυρεάτης* κόλπος και ο δρόμος προς την Αρκαδία ελέγχεται από τη νησίδα στην είσοδο του τότε ευρύτερου *Θυρεάτη* κόλπου. Αντίστοιχα, από το Τσέρφο, ενδιάμεσο σταθμό μεταξύ *Θυρεάτη* κόλπου και Πλάκας, ελέγχεται η χερσαία οδός που απολήγει στο οροπέδιο της Παλιόχωρας, ενώ από την Πλάκα ελέγχονται οι δίοδοι προς τα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄ και Γ΄ [= Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν)], την κοιλάδα του Ευρώτα και τη χερσόνησο του Μαλέα.

Η τάση που παρατηρείται κατά την Πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο θα συνεχισθεί και κατά τους χρόνους που θα ακολουθήσουν. Γενικά, μυκηναϊκές θέσεις εντοπίζονται σε σταθερά, ασβεστολιθικά εδάφη, με ήπιες κλίσεις, προσανατολισμένα ανατολικά, νοτιοανατολικά – νοτιοδυτικά. Επιλέγονται, επομένως, τοποθεσίες που καθιστούν ευχερή την μακροχρόνια τουλάχιστον εγκατάσταση[551]. Κατά την ΥΕΙΙΙΑ νέες θέσεις εμφανίζονται κατά μήκος των ροών κίνησης στα οροπέδια της Παλιόχωρας, της Σοχάς και της Βασκίνας. Η θέση στην Πλάκα, ήδη σε χρήση από την ΥΕΙΙΒ περίοδο, στο τέλος της ΥΕΙΙΙΑ περιόδου ενοποιεί τις Γεωχωρικές Ενότητας Β΄ και Γ΄ (χάρτης 13). Η ανάλυση μάλιστα της πυκνότητας των θέσεων στην περιοχή μελέτης, καταδεικνύει τον κεντρικό χαρακτήρα της θέσης από την πολύ Πρώιμη ήδη περίοδο. Στο ίδιο πλαίσιο ανάλυσης, η Γεωχωρική Ενότητα Α΄ αποτελεί χώρο διασποράς. Η χαράδρα του Βρασιάτη αναδεικνύεται σε γεωγραφικό όριο.

Κατά την ΥΕΙΙΙΒ περίοδο παρουσιάζεται αριθμητική μείωση των θέσεων[552]. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει αναγκαστικά κάμψη ως προς την ένταση της κατοίκησης, καθώς από τα δεδομένα της συστηματικής έρευνας στην Πλάκα, προκύπτει πως κατά την ΥΕΙΙΙΒ, η ένταση της χρήσης του χώρου στον Ευριά αυξάνεται περαιτέρω. Από τα ανασκαφικά δεδομένα προκύπτει ότι στην Κυνουρία αναπτύσσεται για πρώτη φορά ένας ευμεγέθης οικισμός, ο οποίος και αν ακόμη δεν καλύπτει και τα 5 εκτάρια της κλιτύος του Ευριά, εντούτοις θα είχε έκταση ασύγκριτα μεγαλύτερη από αυτά που γνωρίζαμε για την ΠΕ περίοδο, αλλά και για τις σύγχρονές του θέσεις στην περιοχή μελέτης. Σε συνδυασμό, μάλιστα, με την ανάλυση πυκνότητας των εντοπισμένων ή ανεσκαμμένων θέσεων καθιστάται προφανές ότι με επίκεντρο τον πόλο που ισχυροποιείται, αναπτύσσονται κεντρομόλες δυνάμεις[553]. Αποτελέσμα αυτής της διαδικασίας είναι η μείωση του αριθμού των περιφερειακών θέσεων.

Στο πλαίσιο, λοιπόν, της μικροπεριφέρειας το ενδιαφέρον εστιάζεται στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ και πιο συγκεκριμένα στη θέση της Πλάκας, αμφιθεατρική τοποθεσία στις βραχώδεις υπώρειες του υψώματος του Αγίου Αθανασίου. Η

[551] Σε αντίθεση με τα δεδομένα της ΠΕ περιόδου (ανωτ. σσ. 158 και 252), οπότε δεν υπήρχε συγκεκριμένος προσανατολισμός.

[552] Wright 2004, 123: "LHIIIA and B show variability rather than a steady increase in sites".

[553] Wright ό.π., 126 (Νεμέα)

γεωμορφολογία της περιοχής κατά τη δεδομένη περίοδο αναμφίβολα θα απείχε από τη σημερινή εικόνα. Η απουσία οποιασδήποτε αρχαίας θέσης μέχρι τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους στο αλουβιακό πεδίο που αναπτύσσεται παράλληλα προς τις κλιτύς του Αγίου Αθανασίου, αφήνει χώρο για βάσιμες, αν και γενικού χαρακτήρα υποθέσεις. Δεν αποκλείεται μία κατάσταση ανάλογη του βορείου τμήματος της Κυνουρίας, αν και όχι τόσο ευρείας κλίμακας, με την ακτογραμμή να βρίσκεται δυτικότερα της σημερινής, πολύ κοντά στο σημερινό δρόμο Λεωνιδίου Πλάκας[554]. Η βραχώδης χερσόνησος, φυσική συνέχεια της κλιτύος των παρακείμενων βραχωδών υψωμάτων (Άγιος Αθανάσιος – Άγιος Λεωνίδης) στο λιμάνι της Πλάκας και η νησίδα στο άκρο του σημερινού οικισμού θα δημιουργούσαν προϋποθέσεις προσόρμισης πλοίων[555]. Η θέση "Ευριάς" παρουσιάζει μοναδική διάρκεια κατοίκησης σε σύγκριση με όλες τις υπόλοιπες στην περιοχή (πίν. 19, γρ. 22). Αποτελεί, επίσης, μοναδική περίπτωση ως προς την παράλληλη συστηματική διερεύνηση τάφων και οικιστικών καταλοίπων και την επακόλουθη αλληλοσυμπλήρωση δεδομένων και πληροφοριών. Σημειωτέον ότι πουθενά αλλού δεν έχουν εντοπισθεί αρχιτεκτονικά-οικιστικά κατάλοιπα. Στην Παλιόχωρα και το Κοτρώνι του Παλιοχωρίου εντοπίσθηκαν επιφανειακές ενδείξεις (κεραμική), ωστόσο πρόκειται για πολύ μικρές θέσεις, που μπορούν να συγκριθούν μόλις με τις μικρότερες της ΠΕ περιόδου[556].

Υπάρχει, επομένως, μία παράλια θέση, πόλος για τη συγκεριμένη περιοχή, τέσσερα νεκροταφεία – συστάδες τάφων στην ενδοχώρα και άλλες θέσεις με διάρκεια κατοίκησης που ποικίλει και διακόπτεται κατά περιόδους[557]. Ποιά κοινή συνισταμένη μπορεί να περιγράψει το πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή κατά τη δυναμική αυτή περίοδο; Πως διασυνδέονται τα φαινομενικά ασύνδετα;

[554] Χαρακτηριστική είναι η μεγάλη υψομετρική διαφορά μεταξύ του επαρχιακού αυτού δρόμου και του πεδίου που αναπτύσσεται αμέσως στα ανατολικά του. Εκεί το έτος 2004/5 κατά μαρτυρία της φύλακα αρχαιολογικών χώρων νότιας Κυνουρίας, κας Ευγενίας Μάνου Σταθούση στο άκρο του δρόμου μπροστά στην ιδιοκτησία Τρούμπα αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος. Από δοκιμαστικές τομές που πραγματοποιήθηκαν κατά καιρούς σε οικόπεδα σε αυτήν την περιοχή επισημαίνεται, η αργιλώδης υφή των ανωτέρω στρωμάτων, η ύπαρξη αμμώδους υποστρώματος καθώς και ο υψηλός υδροφόρος ορίζοντας. Ακόμη και κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους φαίνεται πως η ακτογραμμή πρέπει να βρισκόταν αρκετά δυτικότερα της σημερινής, ίσως στη γράνα (βαθύ και ευρύ χαντάκι) στο ανατολικό πέρας της ιδιοκτησίας Πορφύρη. Goester 1993, 43· Jacobs 1979· Γρηγορακάκης 2016δ· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015).

[555] Για τις θαλάσσιες οδούς κατά την Εποχή του Χαλκού βλ. τους χάρτες στην εικ. 4.11 και στην εικ. 4.12 στον Tartaron (2013, 115 και 117 αντίστοιχα). Για τη θέση των Πρασιών βλ. Tartaron ό.π., 171-73.

[556] Ανωτ. σσ. 159-60 και πίν. 18 (ΠΕ περίοδος). Επίσης, σσ. 172-73 (ΥΕ περίοδος)

[557] Για την ιεράρχηση βλ. Rutter 2003, 130-31 (για την προανακτορική περίοδο)· Voutsaki 2010, 641 (ΥΕIIIA-IIIB περιόδους).

7.2.2. Διπολικότητα του Χώρου: Οικονομική βάση και Ιεράρχηση

Από την ΥΕIIIA2 περίοδο ξεκινά η ανακτορική φάση της Υστεροελλαδικής περιόδου [558]. Τα μεγέθη στην Κυνουρία και πάλι δεν είναι συγκρίσιμα με τα αντίστοιχα στο Αργολικό πεδίο ή την κοιλάδα του Ευρώτα σε επίπεδο πολεοδομικής οργάνωσης, τάξης μεγέθους, μνημειακότητας [559]. Ο προσανατολισμός προς τον Αργολικό κόλπο, αλλά και οι σχέσεις με την Αργολίδα είναι προφανείς από τα κτερίσματα των τάφων της περιόδου, αλλά και από τη μελέτη της κεραμικής που εντοπίσθηκε κατά τη συστηματική διερεύνηση στον τομέα ΙΙ στη θέση "Ευριάς"[560].

Από την ανάλυση πυκνοτήτων, όπως έχει ήδη καταδειχθεί, προκύπτει ότι τα αρχαιο-χωρικά δεδομένα, ειδικά στο νότο της Κυνουρίας, δεν είναι ασύνδετα μεταξύ τους. Η ενότητα αυτή που παρουσιάζεται σε επίπεδο γεωχωρικής ανάλυσης, επιβεβαιώνεται και αρχαιολογικά, καθώς με σημείο τομής το ρου του ποταμού Βρασιάτη, φαίνεται πως αναπτύσσεται μία πολιτισμική ενότητα οργανικά ενταγμένη στον ανακτορικό της περίγυρο. Σε αυτήν, ωστόσο, την περιοχή αναπτύσσεται μια πολιτισμική ιδιαιτερότητα, μία ιδιαίτερη, δηλαδή, τοπική ταυτότητα[561]. Η ανάπτυξη της επιχωριάζουσας ταφικής αρχιτεκτονικής στην περιοχή σε μία έκταση που ορίζεται σημειακά από τη θέση "Μάκρος" κοντά στην Πλάκα, "Μικρή Τούρλα" στο Παλιοχώρι, "Κοτρώνι"Βασκίνας, "Σοχά" Βασκίνας και Παλιόχωρα είναι ο αψευδής μάρτυρας ενός χώρου με ενότητα αντιλήψεων[562]. Δεν είναι της παρούσης να αναλυθεί διεξοδικά η προέλευση του αρχιτεκτονικού τύπου των τάφων στην περιοχή. Εκείνο που μπορεί να καταγραφεί στο δεδομένο πλαίσιο είναι πως η προέλευση της ιδιαίτερης αυτής τυπολογίας μπορεί να αναζητηθεί στην δημιουργική προσαρμογή μορφολογικών και λειτουργικών δεδομένων της μνημειακής ταφικής αρχιτεκτονικής στα περιβαλλοντικά και κοινωνικά δεδομένα της περιοχής[563]. Ξετυλίγοντας το μίτο των δεδομένων της περιοχής, αξίζει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στα παρακάτω:

---

[558] Shelton 2010, 179-82· (ΥΕIIIA1 περίοδο για την Τίρυνθα) Rutter 1993, 796· (ΥΕI για τον Άνω Εγγλιανό) Wright 2010, 246.

[559] Στην Κυνουρία δεν υπάρχει κάποιο ανακτορικό κέντρο ή κάποιο κέντρο ανάλογο για παράδειγμα του Μενελάιου (Catling et al. 2009). Βλ. επίσης Cavanagh και Crouwell 2002, 149-50.

[560] Βλ. Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018. Η κεραμική παραπέμπει μακροσκοπικά αλλά και σε επίπεδο διακόσμου κυρίως στην Αργολίδα. Αυτό διαπιστώνεται τόσο στον οικισμό της Πλάκας (Ευρίας), όσο και στο νεκροταφείο στη Σοχά. Η ίδια τάση παρατηρείται και κατά την αυγή των Ιστορικών Χρόνων.

[561] Shelton 2010, 177, 178

[562] Φάκλαρης 1990· Ζαββού 2001· Γρηγορακάκης 2016ε· Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 75-6

[563] Πρόκειται για τη δημιουργική ένταξη μορφολογικών και λειτουργικών στοιχείων της αρχιτεκτονικής των θολωτών ή θαλαμωτών τάφων στην απλή μορφή του κτιστού κιβωτιόσχημου: Α. Συμβολική χρήση των μορφολογικών στοιχείων του δρόμου και του στομίου, Β. Συνδυασμός εκφορικού συστήματος και πλακαρών λίθων για την κάλυψη του κτιστού θαλάμου. Σε παραλλαγή του συγκεκριμένου τύπου γίνεται προσπάθεια η κάτοψη να προσεγγίσει ή να θυμίζει κυκλικό σχήμα (Παλιοχώρι – Κοτρώνι). Τα ίδια υλικά δομής, και η ίδια τεχνική δομής χαρακτηρίζει και τη δεύτερη κατηγορία των κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων. Σε αυτούς διατηρείται μόνο ο θάλαμος και ο ίδιος τρόπος κάλυψης με ταυτόχρονη χρήση εκφορικού συστήματος δόμησης και πλακαρών καλυπτήριων λίθων. Ο κιβωτιοσχημος τάφος στο Μάκρος (ΥΕIIB) και τη Σοχά (ΥΕIIIB), οι μικροί

- Όπως προκυπτει από το σύνολο των ταφικών και εν γένει αρχαιολογικών δεδομένων, δεν υπάρχουν όπλα – ούτε καν εγχειρίδια - ως κτερίσματα (ΥΕΙΙΒ - Πρώιμη ΥΕΙΙΙΓ).
- Η ύπαρξη νεκροταφείων στον ορεινό χώρο παραπέμπει σε διαφορετική συμπεριφορά, σε σύγκριση προς ό,τι αναλύθηκε κατά την ΠΕ περίοδο.
- Αυτό συνδυάζεται με την επιλογή θέσεων με συγκεκριμένο προσανατολισμό,
- Δεν πρέπει να διαλάθει της προσοχής και η σαφής τάση συγκέντρωσης πιο κοντά στην παραλία, αλλά και σε μεγαλύτερα υψόμετρα, σε σύγκριση με την περίοδο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

Το δίπολο παραλίων και ενδοχώρας, η εγγύτητα των δύο γεωγραφικών ζωνών, η χωρική ανάλυση των δεδομένων συνδέονται με την αγροτοκτηνοτροφική βάση της κοινωνίας της περιόδου. Το πρότυπο κατοίκησης συνίσταται στην ανάπτυξη μικρών θέσεων στην ενδοχώρα με διάρκεια κατοίκησης και σημείο αναφοράς μία κεντρική, διαρκώς αναπτυσσόμενη θέση στην παράκτια ζώνη. Οικιστικά κατάλοιπα για τις θέσεις στην ενδοχώρα ούτε μαρτυρούνται ούτε έχουν εντοπισθεί. Το γεγονός καταδεικνύει το προφανές, δηλαδή την πρωτοκαθεδρία του παράλιου πόλου.

Από την άλλη πλευρά, η συγκρότηση των συστάδων τάφων αποκαλύπτει τους δεσμούς των συγκεκριμένων ομάδων με τους τόπους όπου ξεκαλοκαίριαζαν, στο Παλιοχώρι, τη Βασκίνα, τη Σοχά και την Παλιόχωρα[564]. Η σύνδεση αυτή συνιστά αποτέλεσμα της ημι-μόνιμης εγκατάστασης, με την έννοια ότι ο ίδιος τόπος χρησιμοποιείται από την ίδια (ευρεία) οικογένεια περιοδικά μεν, σε βάθος χρόνου δε. Η περιοδική αυτή χρήση είναι αποτέλεσμα της αναγκαιότητας μετακινήσεων κατά τους θερινούς και χειμερινούς μήνες. Τα ίδια τα γεωχωρικά δεδομένα ενισχύουν αυτήν την ερμηνευτική προσέγγιση, δεδομένης της εγγύτητας της παράκτιας και της ορεινής ζώνης, αλλά και της επιλογής ως θέσεων εγκατάστασης περιοχών σε συγκεκριμένες υψομετρικές, όπως έχει ήδη αναλυθεί διεξοδικά, ζώνες (γραφ. παρ. 14 και 16). Η ημι-μόνιμη αυτή σχέση με ένα συγκεκριμένο τόπο δεν αποκλείει την ανάπτυξη εναλλακτικών τεχνικών διαβίωσης και εξασφάλισης αυτάρκειας. Η παράλληλη άσκηση και της γεωργίας αποτελεί σύνηθες φαινόμενο για τους

κιβωτιόσχημοι στο Παλιοχώρι και το Κοτρώνι ίσως αποτελούν το κλειδί αποκρυπτογράφισης του γρίφου. Με δεδομένο ότι δεν είναι δυνατή η διαμόρφωση κάποιου μοντέλου μορφολογικής εξέλιξης, η παράλληλη εμφάνιση όλων των παραπάνω παρεπέμπει σε λύσεις και επιλογές αναλόγως των περιβαλλοντικών συνθηκών και του γεωλογικού υποβάθρου, των κοινωνικών δεδομένων και των εθίμων ταφής που δεν αφίστανται σε τίποτε όσων είναι γνωστά για την Εποχή. Βλ., σσ. 56 και 264, καθώς και την επόμενη σημ.. Για την πρόσφατη ανασκαφή στο Παλιοχώρι, Ζαββού 2001. Η αναζήτηση προδρόμων μορφών ή σχέσεων με την Επίδαυρο Λιμηρά ή ακόμη και μεσοελλαδικούς τύπους είναι ανεπέρειστη (πρβλ. με Gallou 2009, 91). Για την περίοδο βλ. Voutsaki 2010· Wright 2010· Shelmerdine και Bennet 2010.

[564] Shelton 2010, 177-78: "Multiple burials and cemeteries, including all ages and genders, stress the importance of family and lineage". Voutsaki 2010, 640: "However, while status becomes an important criterion of social classification, kinship and descent remain important, as is apparent in the introduction of multiple tombs: The chamber tombs adopted in LH I, and the tholos tomb in LH II" Voutsaki 1997, 44· Wright 2010, 245

κτηνοτροφικούς πληθυσμούς, όχι μόνο για την εξασφάλιση τροφής για τα κοπάδια, αλλά και για την ίδια τους την διαβίωση στο πλαίσιο των τότε ισχυουσών οικονομικών σχέσεων[565].

Από την ίδια την περιοχή της νότιας Κυνουρίας ως εθνογραφικό δεδομένο μπορεί να αναφερθεί το παράδειγμα της Βασκίνας και του Λεωνιδίου, η μετακίνηση δηλαδή των πληθυσμών περιοδικά, η διπλο-κατοίκηση και η ύπαρξη διπλών νεκροταφείων. Ο τόπος ταφής για τους κτηνοτροφικούς πληθυσμούς δεν επιλεγόταν στη βάση κοινωνικών παραμέτρων, αλλά της απόστασης. Ο τόπος θανάτου ήταν και τόπος ταφής. Όσον αφορά στα ίδια τα αρχαιολογικά και ανθρωπολογικά δεδομένα από τα νεκτροταφεία της περιοχής, αυτά παραπέμπουν σε ταφές ανδρών, γυναικών και παιδιών. Πρόκειται, λοιπόν, για οικογενειακές ταφές. Οι συστάδες των τάφων, η ύπαρξη ενός μεγαλύτερου τάφου (κτιστού θαλαμωτού στο Παλιοχώρι και τη Βασκίνα ή κτιστού κιβωτιόσχημου στη Σοχά) θα μπορούσαν να παραπέμπουν στην ευρεία οικογένεια και σε κάποιας μορφής ιεραρχία[566]. Το φαινόμενο της διπλο-κατοίκησης μαρτυρείται και στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, ως το πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή μέχρι και τα μέσα του 20ου αι.[567]. Όσο για το εύρος μετακίνησης των κτηνοτρόφων, αρκεί να επισημάνει κάποιος τη διασπορά των κατοίκων των Βερβένων στην παράλια ζώνη από το Άστρος μέχρι το Κιβέρι ή τη μετακίνηση των κατοίκων των Δολιανών στις "Σπηλιές"-"Δολιανίτικα Καλύβια".

Η ανάπτυξη του παράλιου πόλου, επίσης, συμβαδίζει με τα δεδομένα της εποχής, την ανάπτυξη του εμπορίου, τη διεύρυνση των επαφών μέσα από την ανάπτυξη εκτεταμένων δικτύων επικοινωνίας – συγκοινωνίας[568]. Η πρωτοκαθεδρία της θέσης έχεις ασφαλώς να κάνει με τη γεωγραφική θέση σε σχέση προς τις θαλάσσιες οδούς επικοινωνίας στον άξονα Βορρά – Νότου και προς το κεντρικό Αιγαίο. Τυπολογικά, από τη μελέτη των ταφικών δεδομένων, αλλά και των δεδομένων της συστηματικής διερεύνησης των οικιστικών καταλοίπων στον Ευριά προκύπτουν ομοιότητες και ανάλογα σε σχέση με την Αττική, το χώρο των Κυκλάδων, τη Λακωνία και κατά κύριο λόγο με την Αργολίδα[569]. Ιδιαιτερο, μάλιστα, ενδιαφέρον έχει η αποκάλυψη τόσο σε ταφές, όσο και στον Τομέα ΙΙ στον Ευριά μιας ιδιαίτερης κατηγορίας Κεραμικής, γνωστής ως Χειροποίητης Στιλβωμένης Κεραμικής (ΥΕΙΙΙΒ2)[570]. Η περιοχή, λοιπόν,

[565] Bennet 2007· Shelton 2010, 178-79. Για τον χαρακτήρα της οικονομίας της περιόδου την εξειδίκευση στην παραγωγή αλλά και την αγροτική βάση της οικονομίας της περιόδου βλ. Shelmerdine 2001, 359-60· Galaty και Parkinson 2007, 4-5· Halstead 2007· Pullen 2013 και 440-43· Cavanagh και Crouwell 2002, 146-47. Συνολικά για την ανακτορική οικονομία και διοίκηση βλ. Voutsaki και Killen 2001. Shelmerdine και Bennet 2010· Lupack 2011· Shelmerdine 2013· Pullen ό.π.. Για την αναδιανομή στο πλαίσιο της ανακτορικής οικονομίας Galaty et al. 2011· Schon 2011· Halstead 2011.

[566] Shelton ό.π. Voutsaki 1997, 44: Το φαινόμενο της ανακομιδής παραπέμπει στην "οικογένεια" και τους "προγόνους".

[567] Ανωτ. σσ. 19, 20, 26, 38, 39 και 128

[568] Shelton ό.π., 181-82.

[569] Ανωτ. σ. 173 και σημ. 435, 180 και σημ. 445 και 271, σημ. 587, τόσο κατά τους ΥΕ, όσο και κατά την αυγή των Ιστορικών Χρόνων

[570] Βλ. ανωτ. σημ. 435

παραμένει ενταγμένη στο πλαίσιο των γενικότερων εξελίξεων μέχρι και το τέλος της ανακτορικής περιόδου.

Από τον ανταγωνισμό, λοιπόν, της Πρώιμης Μυκηναϊκής περιόδου περνάμε στην ανάδυση των ανακτορικών οικονομικών και δευτερογενών κρατικών οντοτήτων της Μέσης περιόδου. Επισημάνθηκε εμφατικά η χρονική σύμπτωση της ανάδυσης των ηγετικών ελίτ στο Αργολικό πεδίο με την εμφάνιση των πρωιμότερων θέσεων στην περιοχή της Κυνουρίας. Επισημάνθηκε, επίσης, ο μη πολεμικός χαρακτήρας της κοινωνίας στην περιοχή ενδιαφέροντος. Το φαινόμενο θα μπορούσε να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα μετακίνησης αγροτο-κτηνοτροφικών πληθυσμών, στο πλαίσιο του "μικρού κόσμου"[571] του Αργολικού κόλπου, σε μία περίοδο έντασης, αστάθειας και έλλειψης γαιών και με δεδομένο ότι η οικονομική βάση των αναδυόμενων νέων ελίτ θα ήταν η γη. Σκοπός της μετακίνησης αυτής θα ήταν η αναζήτηση γαιών, βοσκοτόπων και σχετικής σταθερότητας, εξού και η εγκατάσταση σε επίκαιρα σημεία της ακτογραμμής και στη συνέχεια στα οροπέδια της ενδοχώρας. Η εγκατάσταση στην περιοχή αυτή και η ομαλή εξέλιξη των πραγμάτων οδήγησε στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου, τοπικού χαρακτήρα, ο οποίος δεν απώλεσε το δυναμισμό του ακόμη και όταν αναπτύχθηκαν τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα. Για την περιοχή του Αργολικού, ελλείψει του πλήθους πληροφοριών που υπάρχουν από τα αρχεία πινακίδων της Πύλου, δεν είναι γνωστή η έκταση των επικρατειών των ανακτορικών κέντρων της περιοχής, ενώ υπάρχει και ασάφεια ως προς την μεταξύ τους σχέση, δεδομένης μάλιστα της μεταξύ τους εγγύτητας[572] (για παράδειγμα Μυκήνες και Τίρυνθα). Από τις περιπτώσεις της Πύλου και της Κνωσσού προκύπτει πως τα συγκεκριμένα κέντρα ήλεγχαν επικράτειες, που εκτείνονταν σε μεγάλο μέρος της σημερινής Μεσσηνίας και Κρήτης αντίστοιχα [573] . Για τις Μυκήνες βάσει αποτελεσμάτων ερευνών επιφανείας και συστηματικής ανασκαφικής έρευνας προκύπτει η δυνατότητα ελέγχου ενός χώρου, που εκτείνονταν προς τα βόρεια και βορειοανατολικά μέχρι τις ακτές του Κορινθιακού και του Σαρωνικού κόλπου[574]. Από τις πινακίδες του Άνω Εγκλιανού, φαινεται πως ο έλεγχος των εκτεταμένων αυτών επικρατειών επιτυγχάνεται στη βάση μεγάλων ενοτήτων (Επαρχιών) και περαιτέρω εδαφικών υποδιαιρέσεων (Δήμων), για λόγους διοικητικούς, που άπτονται και της γενικότερης κοινωνικο - οικονομικής οργάνωσης, της φορολογίας και της κινητοποίησης πόρων, ανθρώπινων και υλικών[575]. Στο σύστημα αυτό φαινεται ότι οι μικρότερες διοικητικές υποδιαιρέσεις μπορούσαν να διατηρούν περιθώρια

[571] Για την έννοια του "μικρών κόσμων" (small worlds) βλ. Tartaron 2013, 190-98.

[572] Voutsaki 2010, 642· Pullen 2013, 116-17

[573] Bennet 2011, 151-55 (Πύλος), 148-51 (Κνωσσός)

[574] Η επέκταση της επιρροής προς το χώρο της Κορινθίας και η παγίωση της κυριαρχίας των Μυκηνών στο χώρο αυτό με ταυτόχρονη δημιουργία λιμένος στο Σαρωνικό κόλπο θεωρούνται αίτια της μη ανάπτυξης ανακτορικών κέντρων στην περιοχή, αλλά και σταδιακής υποβάθμισης της σημαντικής κατά τους ΜΕ και πρώιμους ΥΕ χρόνους θέσης στην Κολώνα της Αίγινας. Bennet 2011, 156-57· Tartaron 2013, 243-65, κυρίως 258-62 (Καλαμιανός)

[575] Shelmerdine και Bennet 2010, 299-300· Lupack 2011

αυτονομίας, ακόμη και στην περίπτωση που βρίσκονται πολύ κοντά στα κέντρα, ενώ στα όριά τους παρατηρείται ιεράρχηση κοινωνική, διοικητική και σε επίπεδο διάταξης οικισμών[576].

Το νότιο τμήμα της Κυνουρίας θα μπορούσε, επομένως, να συγκροτεί μία τέτοια οντότητα. Τα κύρια χαρακτηριστικά μπορουν να συνοψισθούν για εποπτικούς λόγους ως εξής:

- Σαφώς οριοθετημένη επί τη βάσει φυσικών χαρακτηριστικών γεωχωρική ενότητα
- Γεωγραφικός προσανατολισμός προς τον Αργολικό κόλπο
- Ενιαίος και σαφώς οριοθετημένος, ιδιαίτερος πολιτισμικός χώρος
- Επαφές με Αττική, Κυκλάδες, νότια Λακωνία, κυρίως όμως με την Αργολίδα
- Χώρος όπου διαπιστώνεται ιεράρχηση ως προς το οικιστικό πρότυπο
- Ανάπτυξη του κεντρικού οικισμού στην παράλια ζώνη, στην είσοδο του Αργολικού κόλπου, επί βασικών θαλασσίων οδών και πλησίον του κεντρικού δικτύου ροών κίνησης προς την ενδοχώρα (Πάρνων – Κοιλάδα Ευρώτα) και τη χερσόνησο του Μαλέα στα νότια.

Αν όλα αυτά συνδυασθούν και με παράλληλα φαινόμενα στον χώρο της Αργολίδας, όπως:

- Τη σύμπτωση της ανάδειξης των κατά τόπους αρχηγών και των μεταξύ τους ανταγωνιστικών τάσεων με την επανεγκατάσταση στην περιοχή της Κυνουρίας κατά την ΥΕΙΙ περίοδο,
- τις συνεχείς αυξητικές τάσεις ως προς το πλήθος και το μέγεθος θέσεων εγκατάστασης κατά τους ΥΕΙΙΙΑ και ΥΕΙΙΙΒ χρόνους, περίοδο ανάδυσης και παγίωσης της ανακτορικής εξουσίας,
- την εμφάνιση της Χειροποίητης Στιλβωμένης Κεραμικής στο τέλος της ΥΕΙΙΙΒ, ακόμη και σε ταφικά σύνολα,
- την ταυτόχρονη με την λεγόμενη “Κατάρρευση” των ανακτορικών κέντρων (τέλος ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου) εξαφάνιση των θεσεων στην ενδοχώρα και παρακμή της παράκτιας κεντρικής θέσης στην Πλάκα,

τότε διαγράφεται ξεκάθαρα ένα συνεκτικό πλαίσιο ερμηνείας – ανάπλασης των δεδομένων της περιοχής μελέτης. Η τάση εκείνη που διαμορφώθηκε δειλά, πρώτη φορά κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, λαμβάνει κατά την ΥΕΙΙΙΑ και ΥΕΙΙΙΒ περίοδο υπόσταση, με το νότιο τμήμα της Κυνουρίας να περιλαμβάνει ένα ιεραρχημένο σύστημα εγκαταστάσεων στο γεωγραφικό χώρο. Με άλλα λόγια το αρχικό σύστημα προσάρμοσε τα εσωτερικά του δεδομένα κατά τρόπο ώστε να σταθεροποιηθεί, να ισορροπήσει και να λειτουργήσει στο νέο περιβάλλον, καθώς και

[576] Shelmerdine και Bennet 2010, 302,303· Lupack ό.π.

να ενταχθεί αργότερα οργανικά ως υποσύστημα στο πλαίσιο ενός ευρύτερου συστήματος[577]. Η ερμηνεία, λοιπόν, της διάταξης των οικισμών και της θέσης των νεκροταφείων ως απότοκο συμπεριφοράς που συνδέεται με την κοινωνική και οικονομική βάση στην περιοχή είναι συμβατή τόσο με την υπόθεση της διακριτής οντότητας στο πλαίσιο της επικράτειας ενός ανακτορικού κέντρου, όσο και με τη σημασία που είχε η κτηνοτροφία για τους αμέσως ελεγχόμενους από τα ανακτορικά κέντρα τομείς της οικονομικής δραστηριότητας, όπως έχει εξακριβωθεί από τα αρχεία πινακίδων των ανακτόρων στη Μεσσηνία και την Κρήτη.

Για το βόρειο τμήμα - και πάντοτε τηρουμένων των αναλογιών - η περίπτωση της Κορινθίας, αλλά και περιβαλλοντικοί λόγοι μπορούν να εξηγήσουν την διαφοροποίηση σε σχέση με το νότιο του ποταμού Βρασιάτη τμήμα[578]. Η εγγύτητα προς τα κέντρα του Αργολικού, σε συνδυασμό με τα τότε γεωμορφολογικά δεδομένα στην περιοχή του Θυρεάτη κόλπου μπορεί να αποτελέσουν βάση ερμηνείας του φαινομένου της απουσίας θέσεων στο σημερινό πεδίο του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα. Λιγοστές ενδείξεις κατοίκησης στην βραχώδη χερσόνησο στην παραλία του Αγίου Ανδρέα και στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους είναι ενδεικτικές της χρήσης των τόπων αυτών από ενδεχομένως μεμονωμένους κτηνοτρόφους ή μικρές ομάδες κτηνοτρόφων, όπως, δηλαδή, συνέβαινε μέχρι πρότινος[579]. Το ερώτημα, βέβαια, παραμένει όσον αφορά στην απουσία μυκηναϊκών θέσεων στο Ξηροκάμπι, με μοναδική εξαίρεση τα "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Ιωάννη στις ανατολικές παρυφές του οροπεδίου. Το φαινόμενο παρατηρήθηκε ήδη κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και, όπως θα καταδειχθεί στις επόμενες ενότητες, θα έχει διάρκεια. Το ζήτημα μπορεί να διερευνηθεί μόνο ύστερα από μία συνολική παράθεση των δεδομένων για το συγκεκριμένο χώρο διαχρονικά, όποτε θα καταστεί εφικτή και η εκτίμηση των υποκείμενων, μακροπρόθεσμων δομών, που διέπουν τον ιστορικό χρόνο με επίκεντρο τη συγκεκριμένη κομβική - από την άποψη της ανάπτυξης δικτύων ροών κίνησης - περιοχή.

Η κατάρρευση της ανακτορικής οικονομίας θα έχει σοβαρό αντίκτυπο στην περιοχή της Κυνουρίας. Η κρίση στο τέλος της ΥΕIIIB2 είναι επίσης ορατή τόσο αρχαιολογικά, όσο και στο πλαίσιο της αρχαιο-χωρικής ανάλυσης. Τα εμπειρικά δεδομένα λιγοστεύουν, οι θέσεις εγκαταλείπονται, οι χρήσεις λιγοστεύουν αρχικά και εξαφανίζονται στη συνέχεια. Η κατοίκηση στην περιοχή της Πλάκας συνεχίζεται κατά την Πρώιμη περίοδο των Μετανακτορικών Χρόνων. Ωστόσο, τα δεδομένα είναι πενιχρά. Στην Πλάκα, το Μάκρος, την Παλιόχωρα και τη Σοχά δεν τεκμηριώνεται χρήση κατά την ΥΕIIIΓ Μέση περίοδο[580].

[577] Βλ. και τα συμπεράσματα του Wright 2004, 126.

[578] Ανωτ. σ. 265 και σημ. 574

[579] Κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις υπήρχαν μέχρι πρότινος τόσο εντός του κάστρου στο Παράλιο Άστρος, όσο και στην Ακρόπολη του "Νησιού" στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα.

[580] Το συμπέρασμα προέκυψε από τη μελέτη του υλικού τόσο από τη Σοχά, όσο και κατά την εκπόνηση της παρούσας διατριβής. Βλ. Γρηγορακάκης 2016ε. Ανωτ. σημ. 435 και 436 (για τον Ευριά και το ακίνητο ιδιοκτησίας Κ. Ζόργια). Στην Παλιόχωρα η κεραμική χρονολογείται στην ΥΕIIIA περίοδο

Οι παράλληλοι βίοι των Πρώιμων ΥΕ Χρόνων και της μετέπειτα Ανακτορικής περιόδου με τον εποικισμό και την αυξανόμενη ένταση της κατοίκησης στην περιοχή αντίστοιχα, καταδεικνύουν την μεταξύ τους διασύνδεση. Τα αίτια της "ερήμωσης" ή της σιωπής των αρχαιολογικών δεδομένων κατά την περίοδο αυτή πρέπει αναμφίβολα να αναζητηθούν στη δικτύωση, με άλλα λόγια στη διασύνδεση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας, στην εξάρτηση από το κέντρο, ενδεχομένως ακόμη και στην εξειδίκευση της παραγωγικής βάσης της περιοχής, στο πλαίσιο της ανακτορικής διοίκησης και οικονομίας[581]. Το φαινόμενο, βέβαια, της συρρίκνωσης του μεγέθους, ακόμη και της μείωσης του αριθμού των θέσεων εμφανίζεται επίσης στην νότια Αργολίδα, το Αργολικό πεδίο, τη Νεμέα, την Κορινθία, τη Λακωνία[582]. Εκεί, όμως, δεν διαπιστώνεται κενό δεδομένων, ειδικά στην περίπτωση του Αργολικού πεδίου[583]. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στο οικιστικό πρότυπο στην Τίρυνθα και η σταδιακή ανάδυση του Άργους είναι χαρακτηριστικές περιπτώσεις των συγκεντρωτικών τάσεων μετά το τέλος της Εποχής των ανακτόρων[584], οπότε οι οριακές θέσεις εγκαταλείπονται και νέες ελίτ αναδεικνύονται[585]. Η απουσία οποιασδήποτε ένδειξης για την ύπαρξη μιας τέτοιας ελίτ στην περιοχή της Κυνουρίας έρχεται να προστεθεί στις παραμέτρους εκείνες που αθροιστικά μπορούν να εξηγούν την τελική ερήμωση, ελλείψει ενός πόλου ισχύος. Σε κάθε περίπτωση η χρονική αυτή σύμπτωση συνιστά τεκμήριο της ένταξης της Κυνουρίας στο ανακτορικό σύστημα της περιοχής. Αρχαιολογική τεκμήρια κατοίκησης στην Κυνουρία θα υπάρξουν ξανά μόλις κατά το δεύτερο μισό του 10ου αι. π.Χ..

7.3. Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και η νέα νοηματοδότηση του χώρου.

Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου αποτελεί για την Κυνουρία, εποχή επανακατοίκησης και σταδιακής ανάκαμψης, η οποία θα κορυφωθεί στα τέλη του 8ου αι. π.Χ., ύστερα από κενό δύο αιώνων που θα ακολουθήσει την Πρώιμη κυρίως φάση των Μετανακτορικών Χρόνων. Βάσει της παρουσίασης των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης, η κατάσταση κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου διαμορφώνεται ως εξής:

- Η τεκμηριωμένη επί εμπειρικών δεδομένων ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα στην Κυνουρία εντοπίζεται χρονικά στο δεύτερο μισό του 10ου

(Πρόκειται για απότμημα κύλικας: Moyntjoy 1998, 95, αρ.2, εικ. 107 και 71, αρ. 1 και 2, εικ. 76). Στη Σοχά, η χρήση του χώρου χρονολογείται μεταξύ της ΥΕIIIA2 και ΥΕIIIB2, βλ. ανωτ. σ. 56, σημ. 255, και σημ. 254, 433,435 και 503

[581] Wells et al. 1990, 228, 245, 247· Cavanagh και Crouwell 2002, 150

[582] Voutsaki 2010, 642-43 (Στην Αργολίδα η Τίρυνθα αυξάνεται σε μέγεθος. Συρρίκνωση παρατηρείται στο Άργος, την Ασίνη, τις Μυκήνες και το Ναύπλιο) Βλ. και επόμενη σημ.

[583] Maran 2006

[584] Voutsaki ό.π. · Killian 1985, 77κε· Maran 2006, 125-26· French 2002, 140

[585] Shelton 2010, 177· Georganas 2010, 349-50· Voutsaki 2010, 641-42· Maran 2006, 129-42 ("Θησαυρός της Τίρυνθας")

αι. π.Χ. Γενικά, η μετάβαση στη νέα εποχή τεκμηριώνεται από τη συστάδα τάφων στη θέση "Μάκρος" και τα αρχαιολογικά δεδομένα από τη συστηματική ανασκαφή στον Ευριά. Στο βόρειο τμήμα (Γεωχωρική Ενότητα Α΄), εγκατάσταση κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο τεκμηριώνεται βιβλιογραφικά στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους.

- Από τα μέχρι στιγμής δεδομένα, η εγκατάσταση στην περιοχή γίνεται από τη θάλασσα. Οι πρώτες εγκαταστάσεις βρισκονται στην παράκτια ζώνη ή σε νησίδα πλησίον αυτής.
- Η διάταξη των θέσεων επί της παράκτιας ζώνης καταδεικνύει την πρωταρχική και πάλι σπουδαιότητα των θαλασσίων οδών. Η επιλογή τους δεν είναι τυχαία, όπως επίσης δεν μπορεί να θεωρηθεί σύμπτωση το γεγονός ότι και στις δύο παράλιες θέσεις υπήρξε δραστηριότητα και κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Το "Νησί" του Παραλίου Άστρους, κυριολεκτικά νησί εκείνη την περίοδο, πολύ κοντά στα κέντρα του Αργολικού πεδίου, επί των θαλασσίων οδών προς τη Λακωνία και τα Κήθυρα, στην είσοδο του μετέπειτα Θυρεάτη κόλπου, που κατά την εξεταζόμενη περίοδο θα ήταν πιο εκταταμένος, με ακώλυτη θέα προς όλον τον Αργολικό κόλπο συνεχίζει να αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς για τα τοπογραφικά δεδομένα της περιοχής (Γεωχωρική Ενότητα Α΄). Στην περιοχή της Πλάκας και με επίκεντρο την ΥΕ εγκατάσταση και τον εκεί κτιστό θαλαμωτό τάφο θα αναπτυχθεί σταδιακά η κεντρική θέση των Αρχαϊκών και Κλασικών Χρόνων.
- Η εξέλιξη των πραγμάτων σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο ακολουθεί διαφορετική πορεία. Η σαφής συγκέντρωση των αρχαίων θέσεων σε τέσσερις ζώνες, και η αντιστοίχιση των ακραίων τιμών με οριακές θέσεις σύμφωνα και προς τα δεδομένα του γεωπεριβάλλοντος της κάθε Γεωτεκτονικής Ενότητας, είναι ενδεικτικές του νέου προτύπου κατοίκησης στην περιοχή.
- Συμπληρωματικό ως προς το παραπάνω είναι η απουσία θέσεων στα οροπέδια της ενδοχώρας. Αν αυτό ίσχυε για τη Γεωχωρική Ενότητα Α΄ (Ξηροκάμπι), δεν ίσχυε μέχρι τώρα για τη Γεωχωρική Ενότητα Β΄ (Οροπέδια Παλιόχωρας, Σοχάς και Βασκίνας).
- Στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας (Γεωχωρική Ενότητα Α΄) κατοίκηση βεβαιώνεται πάλι στην είσοδο του Ξηροκαμπίου, ("Μαρμαράλωνα" Αγίου Ιωάννη). Στη συγκεκριμένη οριακή θέση, δημιουργείται κατά το τέλος της περιόδου ιερό.
- Κατά την Υστερογεωμετρική περίοδο σημειώνεται ένταση της χρήσης στην περιοχή. Ειδικά στο νότιο τμήμα, ο οικισμός στον Ευριά καταλαμβάνει έκταση σχεδόν ανάλογη με την μετέπειτα πόλη των Αρχαϊκών και Κλασικών Χρόνων. Από τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση προκύπτουν δεδομένα της ΥΓ περιόδου τόσο στον Τομέα Ι, όσο και στον Τομέα ΙΙ, στο βόρειο άκρο της θέσης. Στον Τομέα ΙΙ, στο χώρο της άλλοτε μυκηναϊκής εγκατάστασης,

παρατηρείται κατοίκηση καθόλη τη διάρκεια των Γεωμετρικών Χρόνων, με τάσεις αύξησης κατά την Ύστερη Γεωμετρικη περίοδο.

- Στην έκτη και όγδοη στήλη χρονολογήσεων (ΠΓ και Γ αντίστοιχα) του πίν. 20 περιλαμβάνονται θέσεις, στις οποίες η χρήση κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου τεκμαίρεται αποκλειστικά βιβλιογραφικά. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις θέσεις "Νησί" Παραλίου Άστρους, "Τειχιό" στο Ελληνικό της Βόρειας Κυνουρίας, "Μαρμαράλωνα" Αγ. Ιωάννη (Κορυφή), Σπήλαιο Σίντζας και "Προφήτης Ηλίας" στον Κοσμά (ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα).

7.3.1. Η ρύθμιση του χώρου

Ακολουθώντας την καθιερωμένη από τις προηγούμενες ενότητες μεθόδους ανάλυσης, η διαμόρφωση του πλαισίου ερμηνείας των δεδομένων ξεκινά από τις εξής γενικές παρατηρήσεις:

- Οι κύριες αρχαίες θέσεις κατοίκησης συγκεντρώνονται επί της παράκτιας ζώνης.
- Σε οριακές περιοχές, κοντά στην παράκτια ζώνη και σε μεγάλο υψόμετρο, ή στην ορεινή ενδοχώρα, εντοπίζονται ιερά.
- Εντατική κατοίκηση και η πλέον εκτεταμένη θέση στην περιοχή εντοπίζεται στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ (νότια του ποταμού Δαφνώνα).
- Η κίνηση δια θαλάσσης είναι η συμφερότερη από την άποψη της ανάλυσης ελαχίστου κόστους.
- Οι κυρίες, χερσαίες ροές κίνησης στην περιοχή ενδιαφέροντος εντοπίζονται στα οροπέδια της ενδοχώρας, με τη διαφορά ότι μία μόλις θέση εντοπίζεται στο οροπέδιο της Παλιόχωρας και αυτή κατά την ύστερη περίοδο.

Τα πρωιμότερα αρχαιολογικά δεδομένα από την περιοχή μελέτης εντοπίζονται στην παραλία. Η συστηματική έρευνα στην περιοχή της Πλάκας κατέδειξε την επανάχρηση της ΥΕ θέσης και τη δημιουργία νεκροταφείου με σημείο αναφοράς τον μισο-κατεστραμμένο σήμερα κτιστό θαλαμωτό τάφο στις παρειές του δρόμου Πλάκας – Πουλίθρων. Οπωσδήποτε, το μυκηναϊκό παρελθόν αποτελεί σημείο αναφοράς για τους Κυνουρίους της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Πλέον, όμως, οι αντιλήψεις, η κοσμοθεωρία, η αντιμετώπιση του επέκεινα κόσμου, οι κοινωνικές σχέσεις έχουν υποστεί ριζική μεταβολή. Μεμονωμένες ταφές σε κιβωτιόσχημους τάφους σε στάση συνεσταλμένη, απουσία ανακομιδών, σαφής διαφοροποίηση ως προς το είδος του λίθου που χρησιμοποιείται για την κάλυψη και ως προς την απόθεση κτερισμάτων ανάλογα με το φύλο, ενδεχομένως και την ηλικία[586]. Η μόνη σύνδεση με την προηγούμενη περίοδο είναι η άμεση γειτνίαση με τον ΥΕΙΙΙ τάφο,

[586] Πρόκειται για τη συστάδα ΠΓ τάφων που βρέθηκε πλησίον του θολωτού τάφου, στο δυτικό πρανές της επαρχιακής οδού Πλάκας – Πουλίθρων. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας. Αναφορά στους Grigorakakis και Tsatsaris 2018.

καθώς και η απουσία οπλισμού. Τα κτερίσματα, τόσο τα κεραμικά, όσο και τα μετάλλινα παραπέμπουν στα κέντρα του Αργολικού πεδίου[587]. Εκεί, το τέλος του μυκηναϊκού κόσμου συνοδεύτηκε από την ανάδυση νέων κέντρων στην Τίρινθα και το Άργος κατά τους Πρωτογεωμετρικούς και Γεωμετρικούς Χρόνους. Η σταδιακή κοινωνικο – οικονομική ανάπτυξη, η ανάπτυξη εμπορικών επαφών, δικτύων επικοινωνίας και η εν γένει κινητικότητα της περιόδου, συνδέεται πάλι με την επανεγκατάσταση σε απομακρυσμένες από τα μεγάλα κέντρα περιοχές προς αναζήτηση γαιών, βοσκοτόπων και βέβαια μετάλλων. Το αποτύπωμα των Μυκηναϊκών Χρόνων, το μυκηναϊκό πρότυπο, ανιχνεύεται όχι μόνο σε επίπεδο οικιστικής εγκατάστασης ή αναφοράς στους προγόνους, αλλά ακόμη και στο πρότυπο υπερπόντιας εξάπλωσης[588].

Από την ανάλυση της θέσης των εγκαταστάσεων προκύπτει, όπως έχει ήδη επισημανθεί, η διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας, που βασίζεται σε έναν κεντρικό πόλο και κάποιες οριακές θέσεις περιμετρικά αυτού. Η διάκριση σε ζώνες ασφαλώς έχει να κάνει με τα δεδομένα της νέας περιόδου και τη νοηματοδότηση του χώρου με σημείο αναφοράς ακριβώς μία κεντρική θέση. Από την ανασκαφική έρευνα στην Πλάκα προκύπτει ότι η διαδικασία αυτή ανάπτυξης μιας κεντρικής θέσης ξεκίνησε στο β΄ μισό του 10ου αι. π.Χ. και κορυφώθηκε στα τέλη του 8ου αι. π.Χ.. Δεν είναι σύμπτωση ότι τότε για πρώτη φορά τεκμηριώνεται αρχαιολογικά η πρωιμότερη φάση στα ιερά ορίων στην περιοχή του Κοσμά και του Τυρού. Η ζωνικότητα, όπως προκύπτει από τα διαγράμματα διασποράς θέσεων σε σχέση με το υψόμετρο και την απόσταση από την ακτογραμμή, παραπέμπει σε μία τρόπον τινά ρύθμιση του χώρου σε συνάρτηση με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος. Έχει ήδη γίνει λόγος για τις οριακές τοποθεσίες μεταξύ παράκτιας και ορεινής ζώνης, τις παρυφές των οροπεδίων ή και τις ακρώρειες της περιοχής μελέτης. Η δε γένεση της πόλης ανιχνεύεται στην περίοδο αυτή. Εντοπίζεται δε στην περίοδο της λεγομένης "Ελληνικής Αναγέννησης", στο β΄ μισό του 8ου αι. π.Χ.[589].

7.3.2. Η επικράτεια

Η νέα αυτή νοηματοδότηση του χώρου συναρτάται με τη νέα αυτή μορφή κοινωνικής οργάνωσης, η οποία με τη σειρά της συνδέεται με τις νέες κοινωνικές συνθήκες που δημιουργούνται κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, με το πέρασμα

[587] Βλ. Lemos 2008, εικ. 57.7 από την Τίρινθα (ως προς τη διακόσμηση= οινοχοϊσκη ΟΜ1Π2 και = ΟΜ1Π1 ως προς το σχήμα). Η χάλκινη πόρπη ΟΜ1Μ2 συγκρίνεται με τη Lemos 2008, εικ. 9.14 (Λευκαντί). Η σιδερένια περόνη με οστέινη χάντρα (ΟΜ16Μ2) συγκρίνεται με τη Lemos 2008, εικ. 1.10 (σ. 105). Όλα χρονολογούνται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο. Ως προς την κεραμική υπάρχουν αναντίρρητες ομοιότητες με το Λευκαντί, Lemos ό.π., εικ. 40.5-7 και σσ. 212-16 ("Ευβοϊκή Κοινή") και 201 αναφορικά με την ομοιότητα σχημάτων από στρωματογραφημένες κεραμικές αποθέσεις στην Ασίνη, που ανήκουν στην λεγομένη χειροποίητη κεραμική, με αντίστοιχα από το Λευκαντί. Κάνθαρος της αυτής κεραμικής κατηγορίας βρέθηκε στον τάφο Β στο Μάκρος (ΟΜ1Π2). Βλ. και την προηγούμενη σημ..

[588] Papadopoulos 2014, 187-88

[589] Pollignac 2007, 46-51, 62-72, 77-92 (86-87 κυρίως)

από την κοινωνία των λεγομένων μεγάλων ανδρών ή των αρχηγών στην ανάδυση μιας νέας αριστοκρατίας. Στο νέο αυτό πλαίσιο, η λατρεία και η ενσωμάτωση δια της τελετουργίας θα βρεθεί στο επίκεντρο. Τα αγροτικά ιερά, ιερά ορίων, ως τόποι συνάθροισης των όμορων κοινοτήτων αναδεικνύονται σε τόπους συγκρότησης της νέας ταυτότητας και διαμόρφωσης συνείδησης ενότητας. Ο ανταγωνισμός, συμβολικός ή και πραγματικός, των αριστοκρατών εκδιπλώνεται με επίκεντρο τον έλεγχο των ιερών τόπων[590]. Τώρα διαμορφώνεται η έννοια της επικράτειας, με τα ιερά στις ακρώρειες να προσδιορίζουν τα ακρότατα σημεία, συγχρόνως και τη διαφοροποίηση προς το αλλότριο, το ξένο.

"... στην Κυνουρία, τα ιερά του Τυρίτα Απόλλωνος και του Μαλεάτη Απόλλωνος (στον Κοσμά) οροθετούσαν το πέρασμα από τις Πρασιές στον Τύρο και στην καθαυτό Λακωνία αντίστοιχα..."[591]

Η άποψη αυτή του Polignac ίσως ηχεί παράξενα, αλλά συνιστά μία ουσιαστική προτροπή ολοκληρωμένης ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων. Τα ιερά προσδιορίζουν το χώρο της πόλεως, ο οποίος πλέον νοηματοδοτείται συμβολικά. Η πόλη των Πρασιών και η επικράτειά της, με ακρότατα σημεία τα δύο μεθοριακά ιερά, το ιερό του Απόλλωνος Τυρίτα – στο πέρασμα από την/τον Τύρο στις Πρασιές - στα βόρεια και του Απόλλωνος Μαλεάτα στα νοτιοδυτικά βρίσκεται στο επίκεντρο[592]. Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηριχθεί και για το βόρειο τμήμα με επίκεντρο την πόλη της Εύας και σημεία χωρικής και συμβολικής αναφοράς το Πολεμοκράτειον στη θέση "Ανεμόμυλος" και το ιερό στο "Μαρμαράλωνο" του Αγ. Ιωάννη. Ήδη καθίσταται προφανές ότι το παραδεδομένο ερμηνευτικό μοντέλο κέντρου-περιφέρειας, περιορισμένο στην περίπτωση της Κυνουρίας στη σχεδόν χιλιετή διελκυστίνδα Άργους και Σπάρτης, είναι περιοριστικό και σε τελική ανάλυση παραμορφωτικό.

[590] Pollignac ό.π. και κυρίως 70-2. Ως προς τον κεντρικό ρόλο που διαδραμάτιζε η αριστοκρατική ελίτ της περιόδου βλ. και Mazarakis 1997, 270κε (ειδικότερα 375κε.).

[591] Polignac 2007, 67

[592] Βλ. πρ. σημ. Το ιερό του *Τυρίτα* ακμάζει καθ' όλη την περίοδο από το τέλος του 8ου μέχρι και τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Φάκλαρης 1990, 173-78. Τότε τοποθετείται χρονικά και η περίοδος της ακμής των Πρασιών, όπως αποδεικνύεται από τις συστηματικές ανασκαφές που διενεργούνται τα τελευταία τέσσερα χρόνια (βλ. κατ. αρ. 1). Είναι χαρακτηριστική τόσο η παρουσία και εκεί της πρωτοκορινθιακής αρχικά και της λακωνικής εν συνεχεία μελαμβαφούς κεραμικής υψηλής ποιότητας, όσο και η ομοιότητα όσον αφορά στα σχήματα αγγείων, τόσο των πρωτοκορινθιακών, όσο και των λακωνικών. Για την πολίχνη "*Τύρος*", υπάρχει μία αναφορά σε επιγραφή που χρονολογείται το 275 π.Χ. (Syll.3 407). Η ονομασία *Τύρος* και *Τυρίτας*, δεν αποτελεί επαρκή απόδειξη για τον αποκλειστικό έλεγχο του ιερού από τον/την Τύρο. Ενδεχομένως, όπως ο *Μαλεάτας*, έτσι και ο *Τυρίτας* υπήρξε η τοπική λατρευόμενη θεότητα, με την οποία συνδέθηκε ο Απόλλωνας. Η λατρεία του *Πυθαιέως* και στα δύο ιερά παραπέμπει είτε στον ίδιο τον Απόλλωνα είτε στον υιό του. Βλ. Polignac 2007, 86· Φάκλαρης 1990, 181. Για το Μαλεάτα, Ρωμαίος 1956, 6-13· Kruse 1928, 869-70. Για την "κοινοκτημοσύνη" των ιερών, βλ. Pollignac 2007, 69-70.

7.3.3. Πολικό πρότυπο, δυαδικότητα και εξωτερικές παρεμβάσεις

Η επικράτηση του πολικού προτύπου εξηγεί την απουσία θέσεων στα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενότητας Β΄. Η τάση είναι συγκεντρωτική, με το χώρο να οργανώνεται γύρω από τον πυρήνα του παράκτιου οικισμού στην Πλάκα. Αυτό σημαίνει αναγκαστικά και την μεταβολή της οικονομικής βάσης; Η απάντηση είναι αρνητική. Ωστόσο η προτεραιότητα του παράκτιου χώρου, όπως συμβαίνει και στη βόρεια περιοχή, σηματοδοτεί αυτό που θα καταστεί προφανές κατά την επόμενη περίοδο. Η συγκροτούμενη πόλη θα αναπτυχθεί με το βλέμμα στραμμένο προς τον Αργολικό κόλπο, τις θαλάσσιες οδούς και το εμπόριο.

Στα *Λακωνικά* του Παυσανία υπάρχουν έξι αναφορές και μία αναφορά από τον Ευσέβιο (Παράρτημα 1, πίν. 31, 32) για την περιοχή σε σχέση με τα τεκταινόμενα κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και τους Ύστερους Γεωμετρικούς Χρόνους[593]. Πρόκειται γενικά για την περίοδο, στην οποία ανιχνεύονται οι απαρχές αλλά και η παγίωση της αντιπαράθεσης Σπάρτης – Άργους, όσον αφορά στην παράλια Κυνουρία. Καλύπτεται μια περίοδος από το δεύτερο μισό του 11ου αι. π.Χ. περίπου μέχρι και τη μάχη των Υσιών, το 669 π.Χ., οπότε η Σπάρτη υπέστη δεινή ήττα[594] (Παράρτημα 1, πίν. 31, γρ. 1-11). Τα ερωτηματικά που δημιουργούνται είναι πολλά. Η πρώτη εισβολή γίνεται με σκοπό την προστασία του ομοφύλου Άργους από τις επιδρομές Κυνουρίων ληστών[595]. Επομένως, η περιοχή τότε δεν ανήκε στο Άργος, αλλά ούτε και στη Σπάρτη. Στο ίδιο χωρίο επισημαίνεται ότι οι Κυνούριοι *λέγονται εἶναι* Αργείοι. Το αποτέλεσμα αυτής της εισβολής θα ανατραπεί σύντομα, κάποια στιγμή περί το 1000 π.Χ.. Ωστόσο, τί ήλεγχε πραγματικά το Άργος παραμένει άγνωστο. Ρητά, μόλις στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. ξεκινά και ο ανταγωνισμός για τη Θυρεάτιδα, το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας. Η πληροφορία του μεταγενέστερου Ηροδότου ότι το Άργος έφθασε να ελέγχει την ανατολική ακτή της Πελοποννήσου μέχρι και το νησί των Κυθήρων ελέγχεται αρχαιολογικά, αλλά και ιστορικά[596].

Τα γεγονότα, επομένως, εκτυλίσσονται ως εξής:

- Μέχρι και το δεύτερο ήμισυ του 11ου αι. π.Χ. οι Κυνούριοι υπήρξαν αυτόνομοι.
- Τότε οι Σπαρτιάτες εισέβαλαν στην περιοχή και ήλεγξαν κάποιο απροσδιόριστο τμήμα της για μικρό χρονικό διάστημα.
- Λίγο μετά, περί το 1000 π.Χ., οι Αργείοι ανέκτησαν την περιοχή.
- Οι Κυνούριοι είναι Αργείοι.

[593] Συγκεντρωτικά και στο Κουσκουνάς – Χασαπογιάννης – Κακαβούλιας 1981, 37-43

[594] Παυσανίας 3.2.2, 3.2.3, 3.7.2, 3.2.6, 3.7.4, 3.7.5· Ευσέβιος, Χρονικοί Κανόνες (I.K. Fotheringham, Eusebii Pamphili Chronici Canones (Londinii, MCMXXIII), 157· Solinus, 7.5.9· Παράρτημα 1, πίν. 31, γρ. 1-12

[595] Παυσανίας 3.2.2 (Παράρτημα 1, πίν. 31, γρ. 1)

[596] Παυσανίας 3.2.3 (εμμέσως συνάγεται ότι οι Σπαρτιάτες έχασαν την Κυνουρία)· βλ. Παράρτημα 1, πίν. 31, γρ. 1-10· Cartledge 2005, 122· Grigorakakis και Lanérès 2015, 656 και σημ. 51· Franchi 2018, 30-1

- Κατά τα τέλη του 8ου αι. π.Χ. ξεκινά ο ανταγωνισμός για τη Θυρεάτιδα.

Σε σχέση προς ό,τι μόλις εκτέθηκε και έχοντας κατά νου τα αρχαιολογικά δεδομένα της περιοχής, οι πληροφορίες των αρχαίων πηγών μπορεί να αντιμετωπισθούν υπό ένα νέο πρίσμα. Οι κάτοικοι της περιοχής θεωρούνται Αργείοι, πληροφορία κατ' αρχάς συμβατή με τα αποτελέσματα της χωρικής ανάλυσης, από την οποία προκύπτει ότι η επανεγκατάσταση στην περιοχή κατά τους Πρωτογεωμετρικούς Χρόνους έγινε από τη θάλασσα. Τα αρχαιολογικά δεδομένα από την ανασκαφή της συστάδας των Πρωτογεωμετρικών Χρόνων στην Πλάκα, παραπέμπουν σαφώς στην Αργολίδα. Η Αργολίδα αποτελεί ένα σημείο αναφοράς για την περιοχή τόσο σε επίπεδο φιλολογικών μαρτυρίων, όσο και αρχαιολογικών δεδομένων και γεωγραφικών – γεωχωρικών χαρακτηριστικών. Αποτελεί μία διαχρονική σταθερά, μία μακροπρόθεσμη δομή, που διατρέχει τον ιστορικό χρόνο από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέχρι και την Ύστερη Αρχαιότητα και συναρτάται πρωταρχικά με τη μεταβλητή του γεωπεριβάλλοντος και την ευρύτερη περιφέρεια του Αργολικού κόλπου. Η αναφορά στους Αργείους – Κυνουρίους δεν έχει αντιμετωπισθεί με την δέουσα προσοχή, καθ' όσον επισκιάστηκε από την ηροδότεια παράδοση, σύμφωνα με την οποία οι Κυνούριοι υπήρξαν αυτόχθονες πληθυσμοί, ιωνικής καταγωγής, που εκδωρίστηκαν από τους Αργείους. Ο Ηρόδοτος επιβεβαιώνει την Αργειακή επιρροή στην περιοχή και εμμέσως παίρνει θέση στο ζήτημα διεκδίκησης της Κυνουρίας. Το θέμα εντούτοις αυτό μαζί με τους σχετικούς αιτιολογικούς μύθους δεν μπορεί να αναλυθεί εκτενώς στην παρούσα ενότητα[597]. Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι μόνον η δωρική διάλεκτος μαρτυρείται επιγραφικά από την περιοχή, ακόμη και κατά την προχωρημένη Ελληνιστική περίοδο[598].

Από τις πηγές, λοιπόν, προκύπτει ότι ο ανταγωνισμός ξεκινά κατά τους Γεωμετρικούς Χρόνους. Σε σύγκριση με την παράγωγη από τη χωρική ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων πληροφορία έχει καταδειχθεί ότι τώρα διαμορφώνεται ο πόλος ενοποίησης στο νότιο τμήμα της Κυνουρίας. Ο πόλος αυτός κατά την αμέσως επόμενη περίοδο θα εξελιχθεί σε ανεξάρτητη πόλη, η οποία θα μετέχει ισοτίμως στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας, για την οποία, μάλιστα, έχει υποστηριχθεί ο εναντίον του Άργους προσανατολισμός[599]. Η ανάπτυξη αυτού του πόλου, λοιπόν, δεν είναι απίθανο να αποτέλεσε το έναυσμα παρεμβάσεων από πλευράς της μητροπόλεως, δηλαδή του Άργους, και παράλληλης αντίδρασης από την πλευρά της ανταγωνιστικής δωρικής δυνάμης στην περιοχή, της Σπάρτης, η οποία επεμβαίνει με το πρόσχημα καταστολής της παραβατικής συμπεριφοράς των (Αργείων) Κυνουρέων εναντίον του

[597] Παυσανίας 3.2.2, 8.3.3· Ηρόδοτος 8.73.1, 8.73.9· Σχόλια εις τον Διονύσιον τον Περιηγητήν (C. Müller, Geographi Graeci Minores, II, 447 [no415. 15-17])· Πλούταρχος (Πύρρος) 32.5

[598] Βλ. πίν. 17 και κατ. σ. 317.

[599] Κύρου 1990, 134

Άργους (sic)[600]. Σε κάθε περίπτωση, η επίκαιρη γεωγραφική θέση των Πρασιών και η μεταλλοφορία της περιοχής αποτελούν σημαντικές παραμέτρους ερμηνευτικής προσέγγισης των φιλολογικών δεδομένων[601]. Ως βασικό αίτιο της ανάπτυξης δικτύων επικοινωνίας κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και της εν γένει κινητικότητας που παρατηρείται στο γεωγραφικό χώρο προβάλλεται η αναζήτηση μετάλλων και δη του νέου μετάλλου, του σιδήρου. Από τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στην Πλάκα προκύπτει ότι οι Πρασιές αναδεικνύονται κατά τα τέλη του 6ου π.Χ. αι. σε κέντρο επεξεργασίας σιδηρομεταλλεύματος, στο πλαίσιο βέβαια μιας ευρύτερης κρατικής δομής [602] . Η ανάπτυξη ενός πόλου με τάσεις ισχυροποίησης και ανεξαρτησίας, σε μία ευαίσθητη γεωγραφικά και οικονομικά περιοχή εξηγεί την έναρξη της διαμάχης κατά τους Γεωμετρικούς Χρόνους.

Για την εξέλιξη των πραγμάτων στο βόρειο τμήμα (Γεωτεκτονική Ενότητα Ν / Γεωχωρική Ενότητα Α΄), υπάρχουν ενδείξεις για κάποια παρόμοια εξέλιξη. Ωστόσο, τα πράγματα δεν εκτυλίσσονται όπως στα νότια. Από τα αρχαιολογικά δεδομένα δεν προκύπτει τελικά, όπως θα παρουσιασθεί αναλυτικά στις αμέσως επόμενες ενότητες, η επικράτηση ενός πόλου, αλλά η κυριαρχία των δικτύων και δη η πρωτοκαθεδρία του εγκάρσιου άξονα ροών κίνησης. Στην περιοχή θα αναπτυχθούν κατά τις επόμενες περιόδους αρκετές θέσεις (Εύα, "Νησί" Αγίου Ανδρέα, Τσιόροβος). Δεν είναι συμπτωματικό ότι η Θυρεάτιδα προσδιορίζεται από τους αρχαίους ιστορικούς και περιηγητές σε σχέση με τις πόλεις ή της κώμες της[603]. Η υπόθεση για κάποιο μοντέλο ετεραρχίας στην περιοχή θα ήταν θελκτική[604], αν δεν ήταν γνωστά τα δεδομένα των πηγών, αλλά και τα αποτελέσματα της μέχρι στιγμής ανάλυσης των αρχαιο-χωρικών και γεωχωρικών δεδομένων ανά περίοδο.

Το βέβαιο μέχρι στιγμής είναι ότι η περιοχή εμφανίζεται να μην κατοικείται εντατικά, το οποίο παραπέμπει σε περιβαλλοντικούς παράγοντες και τελικά στη φέρουσα ικανότητά της. Τα γεωαρχαιολογικά δεδομένα στην παράκτια ζώνη σε συνδυασμό με μία κατάσταση ενδεχομένως διαφορετική από αυτήν που αντικρύζει κάποιος σήμερα στο οροπέδιο του Ξηροκαμπίου – καθώς μία μόλις θέση αναπτύσσεται διαχρονικά μόνο στις ανατολικές του παρυφές - θα μπορούσαν να εξηγούν τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών και της χωρικής ανάλυσης[605].

[600] Παυσανίας 3.2.2
[601] Γρηγορακάκης 2014β· Cartledge 2005, 78, 155-56, 159
[602] Γρηγορακάκης ό.π.
[603] Παυσανίας 2.38.6, 8.54.4
[604] Crumley 1995· Renfrew και Cherry 1986
[605] Jacobs 1979

7.4. Οι Αρχαϊκοί Χρόνοι: Εν μέσω...

Η Αρχαϊκή περίοδος αποτελεί για την Κυνουρία εποχή ανάπτυξης, αλλά και διαρκών μεταβολών. Ως ενδιάμεσος χώρος, εν μέσω των δύο ανταγωνιστικών δωρικών κρατών της Πελοποννήσου, η περιοχή αυτή με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της θα αποτελέσει το μήλον της έριδος για γεωστρατηγικούς και οικονομικούς λόγους. Βάσει της προηγηθείσας παρουσίασης των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης, η κατάσταση κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου διαμορφώνεται ως εξής[606]:

- Διμερής χαρακτήρας. Η Κυνουρία φαίνεται πως δεν αποτελεί κάτι το ενιαίο. Η διαφοροποίηση αυτή μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος ήδη από την Προϊστορία θα αποτελέσει δομικό για την περιοχή χαρακτηριστικό.
- Ο χώρος νοηματοδοτείται και οργανώνεται στη βάση ενός πόλου. Το φαινόμενο της οργάνωσης του γεωγραφικού χώρου κατά ζώνες πλέον παγιώνεται και μάλιστα στο βόρειο τμήμα επεκτείνεται στις ακρώρειες πια όχι ενός οροπεδίου, αλλά της οροσειράς του Πάρνωνα, στα όρια με τη Λακωνία και την Αρκαδία.
- Τόσο στο νότιο, όσο και στο βόρειο τμήμα η οργάνωση του χώρου γίνεται με σημείο αναφοράς ενάν πόλο περιφερειακά ιερά στα σημεία μετάβασης. Στο βόρειο τμήμα ο χώρος ενοποιείται εν είδει διαδρόμου κατά μήκος του διαχρονικού εγκάρσιου άξονα κίνησης με διεύθυνση Ανατολής – Δύσης.
- Ενώ κατά την προϊστορία στο βόρειο τμήμα οι αρχαίες θέσεις ήταν ελάχιστες, το αντίθετο παρατηρείται κατά την εξεταζόμενη περίοδο.
- Συμπληρωματικό ως προς το παραπάνω είναι ο εντοπισμός ελάχιστων θέσεων στα οροπέδια της ενδοχώρας. Κύριος χώρος αναπτυξης νέων θέσεων εγκατάστασης είναι η παράκτια ζώνη.
- Η διάταξη των θέσεων επί της παράκτιας ζώνης καταδεικνύει την πρωταρχική σπουδαιότητα των θαλασσίων οδών.

Στην έκτη στήλη υπο-περιόδων (Α) του πίν. 21 περιλαμβάνονται θέσεις, στις οποίες η χρήση κατά την Αρχαϊκή περίοδο τεκμαίρεται μόνο βιβλιογραφικά. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τις θέσεις "Χερρονήσι", "Νησί" Παραλίου Άστρους, "Γλυφάδα", "Τοιχιάς", Παλιόχωρα, Τυρός, Σπήλαιο Σίντζας.

7.4.1. Η προσάρτηση του ενδιάμεσου χώρου

Η ορθή ερμηνεία των αποτελεσμάτων της χωρικής ανάλυσης, προϋποθέτει την αξιοποίηση των αρχαίων μαρτυριών και της ιστορικής πληροφορίας. Τι λοιπόν συμβαίνει στην Κυνουρία κατά την περίοδο αυτή, από τις αρχές του 7ου μέχρι και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.;

Οι υποκείμενες εκείνες δομές και διεργασίες που διέπουν την ιστορική εξέλιξη της περιοχής συνοψίζονται στα εξής: Α. Γεωπεριβάλλον, Β. Γεωγραφική θέση, ως

[606] Ανωτ. σσ. 178-88

ενδιάμεσος χώρος μεταξύ Άργους και Σπάρτης, Γ. Ανταγωνιστική πολιτική των δύο δωρικών κρατών, Δ. Ένταξη σε μία ευρύτερη κρατική οντότητα. Οι ιστορικές μαρτυρίες και τα αρχαιολογικά δεδομένα συνάδουν ως προς την ανάπτυξη των Πρασιών σε ανεξάρτητο πόλο στην περιοχή της Κυνουρίας ήδη από τον 7ο αι. π.Χ., οπότε η πόλη συμμετέχει στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας[607]. Η αμφικτυονία φαίνεται ότι συγκροτήθηκε μετά το 680 π.Χ. και περιελάμβανε τις εξής πόλεις: *Πρασιαί, Αθήναι, Μινύειος Ορχομενός*, *Αίγινα*, *Επίδαυρος*, *Ερμιόνη* και *Ναύπλιο*. Το απροσδόκητο εύρημα του ενεπίγραφου αλτήρα του *Τίρωνος* από το ιερό του Μαλεάτα καθιστά βέβαιη, την ταύτιση της θέσης του ιερού (σημ. Προφήτης Ηλίας Μέλανων) με τον τόπο τέλεσης των *Μαλεατείων*, ενώ η χρονολόγησή του στα τέλη του 7ου ή τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η προσάρτηση της χώρας των Πρασιών είχε ήδη συντελεστεί περί το 700 π.Χ.[608], οπότε και η Σπάρτη ανέλαβε την καταβολή της εισφοράς των *Πρασιέων*[609].

Στο πλαίσιο αυτό εξέλιξης των πραγμάτων δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία η στρωματογραφική διαδοχή στην πόλη των Πρασιών. Από τη μελέτη της κεραμικής στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας προέκυψε η εξής αλληλουχία: Α) Περίοδος α΄: Τέλος των Ύστερων Γεωμετρικών και αρχή των Πρώιμων Αρχαϊκών Χρόνων (700 π.Χ. περ), χωρίς μέχρι στιγμής αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αλλά με αισθητή την παρουσία κεραμικής Ύστερων Γεωμετρικών Χρόνων (735-700 π.Χ. περ.) Β) Περίοδος β΄: Β΄ μισό του 7ου αι. π.Χ. Η περίοδος προσδιορίζεται από τα όστρακα κεραμικής της Ύστερης Πρωτοκορινθιακής και Μεταβατικής περιόδου), όπως συμβαίνει και στο ιερό του Απόλλωνος Τυρίτα) Γ) Περίοδος γ΄: Τελη 6ου - αρχές 5ου αι. π.Χ., οπότε σημαντικές μεταβολές λαμβάνουν χώρα στην περιοχή, με τη δημιουργία – επέκταση ανδήρων, την ανέγερση οικιών και την ίδρυση εργαστηρίου εμπλουτισμού μεταλλεύματος. Σε αυτήν τη φάση κυριαρχεί η λακωνική κεραμική[610].

Το τέλος, λοιπόν, των Γεωμετρικών και η αρχή των Αρχαϊκών Χρόνων αποτελούν για τις Πρασιές περίοδο ανάπτυξης. Συνοπτικά, από το 680 π.Χ. μέχρι και το 600 π.Χ.

[607] Ανωτ. σ. 189

[608] Ο ενεπίγραφος αλτήρας του *Τίρωνος* καθιστά βέβαιη την ταύτιση της θέσης του ιερού του *Μαλεάτα* με τον τόπο τέλεσης των *Μαλεατείων*, ενώ η χρονολόγησή του στα τέλη του 7ου ή τις αρχές του 6ου αι. π.Χ. οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η προσάρτηση της χώρας των Πρασιών είχε ήδη συντελεστεί περί το 600 π.Χ. (Lanérès και Grigorakakis 2015, 652-58)· Cartledge 2005, 122-23. Για τις διιστάμενες ως προς τον ακριβή χρόνο απόψεις βλ. Ρωμαίος 2012, 275-6· Ραμμού – Χαψιάδη 1982, 43-4· Φάκλαρης 1990, ό.π.· Shipley 2004, 571· Wallner 2008, 40-2.

[609] Στράβων 8.6.14· Kelly 1960. Αναφορικά με την αντικατάσταση των Ναυπλιέων και των Πρασιέων από τους Αργείους και τους Σπαρτιάτες αντίστοιχα. Φάκλαρης 1990, 35, σημ. 71.

[610] Στην ανασκαφή της πόλης της Πρασιών, όσον αφορά τη στρωματογραφική διαδοχή, η εικόνα είναι ίδια. Σημειωτέον ότι τα περισσότερα αναθήματα από τα ιερά του Απόλλωνος Τυρίτα και του Απόλλωνος Μαλεάτα προέρχονται από τον 6ο αι. π.Χ. και μάλιστα από το β΄ μισό του. Στο ιερό του Τυρίτα έχει βεβαιωθεί ανασκαφικά η ύπαρξη πρωτοκορινθιακής κεραμικής. Ρωμαίος 1911, 254-76· Φάκλαρης 1990, 173-83

η πόλη είναι αυτόνομη και μετέχει στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας[611]. Η πόλη θα ενταχθεί στη Λακωνική ως περιοικίδα στα χρόνια γύρω στο 600 π.Χ..

Η ομοιότητα των ευρημάτων του ιερού του Τυρίτα με της Ορθίας Αρτέμιδος είναι προφανής. Στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. ο λακωνικός χαρακτήρας του ιερού είναι αδιαμφισβήτητος, όπως προκύπτει τόσο από τα δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα, όσο και από το πρόσφατα δημοσιευμένο ενεπίγραφο ειδώλιο από το ιερό[612]. Θα ακολουθήσει η μάχη της Θυρεάτιδος (546 π.Χ.) και η προσάρτηση του βορείου τμήματος της Κυνουρίας[613]. Σχεδόν ταυτόχρονα υποτάσσεται και η Τεγέα (548 π.Χ.), αφού προηγουμένως έχει απωλέσει την Σκιρίτιδα και τις Καρυές[614]. Δεν μπορεί να θεωρηθεί, επομένως, συμπτωματικό το γεγονός της πραγματοποίησης στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. εκτεταμένων παρεμβάσεων στην πόλη των Πρασιών και συγκεκριμένα στον οικιστικό της πυρήνα με αποκορύφωμα την ίδρυση εργαστηρίου εμπλουτισμού μεταλλεύματος, εύρημα μοναδικό, το οποίο δίνει νέα διάσταση στα δεδομένα της περιοχής[615]. Πρόκειται για την πρώτη περίοδο απόλυτης ισχύος του σπαρτιατικού κράτους. Η Σπάρτη είναι η κυρίαρχη δύναμη στην Πελοπόννησο, ηγέτιδα της Πελοποννησιακής Συμμαχίας και Πανελλήνια δύναμη[616].

[611] Τίθενται ερωτηματικά, λοιπόν, για την εγκυρότητα της πληροφορίας του Ηροδότου (1.82.2) σχετικά με τον έλεγχο που ασκούσε το Άργος μέχρι και τα Κύθηρα στα μέσα του 6ου αι π.Χ.. Βλ. και Cartledge 2005, 121-22· Piérart 2004, 599-600. Είναι γεγονός ότι η παράδοση αυτή δεν επιβεβαιώνεται από τα ανασκαφικά δεδομένα, όσον αφορά στις Πρασιές, στις οποίες η λακωνική κεραμική κυριαρχεί κατά το δεύτερο ήμισυ του 6ου αι. π.Χ.. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η μόνη προγενέστερη αναγνωρίσιμη κεραμική παραγωγή είναι αυτή της Κορίνθου από τα τέλη του 7ου αι. π.Χ. (Υστερη Πρωτοκορινθιακή και Μεταβατική περίοδος). Βλ. Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018. Το αυτό ισχύει και για τα ευρήματα από τα ιερά του Τυρίτα και του Μαλεάτα. Η παρουσία του Άργους στην περιοχή της Κυνουρίας βασίζεται κυρίως σε φιλολογικές μαρτυρίες. Αρχαιολογικά συσχετίζεται με τα ιερά και τη λατρεία του Απόλλωνος (ή όσον αφορά στην Κυνουρία, του *Πυθαιέως,* του ιδίου δηλαδή του Απόλλωνα ή του υιού του.). Βλ. Φάκλαρης 1990, 191· Polignac 2007, 86. Η λατρεία του Απόλλωνος, όμως, κατέχει κεντρική θέση και στη Σπάρτη. Για τις λατρείες στις περιοικίδες και τις σχέσεις με τη Σπάρτη βλ. Malkin 2003, 25· Wallner 2008· Pavlides 2018. Ακόμη και φαινομενικά "γηγενείς" λατρείες, όπως του *Ἀχιλλέως* (Παυσανίας 3.24.5), συσχετίζονται με τους Δωριείς της Λακωνίας, Sakellariou 2009, 153-54.

[612] Ρωμαίος 1911· Ρωμαίος 1953· Φάκλαρης 1990, 142-45 και 173-78. Lanérès και Grigorakakis 2017.

[613] Όπως και στο ιερό του Απόλλωνα Μαλεάτα με την θεσμοθέτηση των *Μαλεατείων*, έτσι και στο πεδίο της μάχης θεσμοθετήθηκε η τέλεση των *Παρπαρωνίων*. Γεγονός είναι ότι στην ανατολική πλευρά της Λακωνικής, σε μία περιοχή που ορίζεται από το όρος Ζάβιτσα στα βόρεια μέχρι το ακρωτήριο Μαλέας στα νότια, τελούνται τρεις σημαντικές εορτές – αγώνες, τα *Παρπαρώνια*, τα *Μαλεάτεια*, και τα *Λιθήηια,* με προφανή σκοπό τη σφυρηλάτηση της ενότητας του κράτους. Shipley 2004, 593· Mertens 2002, 285-96 (κυρίως 288). Για τις εορτές αυτές (IG V 1, 213) βλ. και Nafissi 2013 (κυρίως 126-50). Από τη συγκεκριμένη επιγραφή (επιγραφή του Δαμώνωνος) προκύπτει ότι εκτός των Μαλεατείων τελούνταν τα *Παρπαρώνια, Ποηοίδαια, Ἀθαναία, Ἐλευηίνια, Ἀριοντίαι* και *Λιθήηια*. Βλ. και Pettersson 1992, 42-55· Lanérès και Grigorakakis 2015, 652-58.

[614] Οι Δήμοι των Οιατών και των Καρυατών έχουν ενταχθεί στο σύστημα περιοίκων της Σπάρτης ήδη από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ.. Για την Σκιρίτιδα, Cartledge 2008, 107-8. Σημειωτέον ότι η περιοχή της Σκιρίτιδας είναι σιδηροφόρος, ό.π., 155.

[615] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β & 2018· Γρηγόρακακης 2014β

[616] Baltrusch 1998, 98-101· Cartledge 2012, 1100-1

7.4.2. Μεσοπρόθεσμοι κύκλοι και μακροπρόθεσμες δομές

Οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων στην περιοχή για τη συγκεκριμένη περίοδο ξεκινούν από τη συμμετοχή της πόλης των Πρασιών στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας και εστιάζονται κυρίως στην μάχη της Θυρεάτιδος του 546 π.Χ., με την οποία σφραγίστηκε για δύο περίπου αιώνες το καθεστώς της περιοχής[617]. Η εκστρατεία του Κλεομένη Α΄ το 494 π.Χ. είναι η τελευταία αναφορά, κατά την Αρχαϊκή Περίοδο, στην περιοχή και συγκεκριμένα στο βόρειο τμήμα αυτής, τη Θυρέα. Η Αρχαϊκή περίοδος και η αλλαγές του status-quo στην Κυνουρία ως απότοκο της διαμάχης του Άργους με τη Σπάρτη θα σφραγίσει την ιστορική και την αρχαιολογική ερμηνευτική προσέγγιση. Θα συγκροτηθεί έτσι ένα ιδιότυπο επιστημολογικό πλαίσιο με ρίζες στην περιηγητική παράδοση και την ιστορική αφήγηση του 19ου αι., το οποίο θα διαποτίσει την έρευνα στην περιοχή καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αι.. Η κυριαρχία της Σπάρτης στην περιοχή, αν και περιορισμένη σε χρονική διάρκεια, έγινε αποδεκτή ως βάση για την καταχώριση, κατάταξη και μελέτη των θέσων της Κυνουρίας στο γεωγραφικό πλαίσιο της Λακωνίας, ακόμη και για τους Προϊστορικούς Χρόνους.

Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ούτε την αρχαιολογική, ούτε την ιστορική. Η δυαδικότητα στην περιοχή, γεωτεκτονική, γεωχωρική και σε επίπεδο διάταξης των αρχαίων θέσεων διαπιστώνεται ήδη από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, ενώ και στην αρχαία γραμματεία, ακόμη και στο δεδομένο χρονολογικό στάδιο ανάλυσης, η πραγματικότητα είναι διαφορετική, με σαφείς νύξεις στην αργεία καταγωγή των *Κυνουρέων*[618]. Εξάλλου, η κυριαρχία της Σπάρτης στην περιοχή περιορίζεται στα χρόνια από το 600 π.Χ. μέχρι και τις συνοριακές διευθετήσεις του Επαμεινώνδα ή του Φιλίππου Β΄ τον 4ο αι. π.Χ.. Ο πρώτος και μοναδικός που αναφέρεται στην ιωνική προέλευση του Κυνουρίων είναι ο Ηρόδοτος, ο οποίος παραδίδει – στο αυτό χωρίο - ότι έχουν εκδωριστεί από τους Αργείους. Από την άλλη πλευρά, ο Παυσανίας κατά την παράθεση του καταλόγου των Λακεδαιμονίων βασιλέων και των πεπραγμένων τους, παραδιδει ότι οι Κυνούριοι είναι Αργείοι.

Αναμφισβήτητα, κατά την περίοδο αυτή, αλλάζει το σημείο αναφοράς και από το Αργολικό πεδίο μετατοπίζεται στην κοιλάδα του Ευρώτα. Οι περιοχές των ανατολικών και δυτικών κλιτύων του Πάρνωνα ενοποιούνται. Τα άλλοτε ιερά ορίων διατηρούν τη λατρευτική και συμβολική τους διάσταση στο πλαίσιο κάθε μεμονωμένης κοινότητας – πόλεως, την ίδια όμως στιγμή, τους επιφυλάσσεται ένας ιδιαίτερος ρόλος στο πλαίσιο του συστήματος των περιοικίδων. Με επίκεντρο αυτά σφυρηλατείται η ενότητα περιφερειών και κέντρου. Αυτό διαπιστώνεται επιγραφικά, φιλολογικά και αρχαιολογικά στη χερσόνησο του Μαλέα, στο ιερό του Απόλλωνα

[617]Φάκλαρης 1991, 35 και σημ. 73· Του ιδίου 1987, 115 κε
[618] Παυσανίας 3.2.2· Ηρόδοτος 8.73.1 και 8.73.7

Μαλεάτα και στη Θυρεάτιδα, στον τόπο διεξαγωγής της διάσημης μάχης των εξακοσίων επιλέκτων[619].

7.4.3. Πολικό πρότυπο, γεωπεριβάλλον, οικονομία

Από την εκτίμηση σημειακών πυκνότητων (kernel), φαίνεται πως στην Κυνουρία διαμορφώνεται κατά την εξεταζόμενη περίοδο και δη στο τέλος αυτής μία κατάσταση πραγμάτων που παρουσιάζει αξιοσημείωτες ομοιότητες, αλλά και εγγενείς διαφορές στο βόρειο και το νότιο τμήμα. Στη Θυρεάτιδα παρατηρείται ανάπτυξη θέσεων κατά μήκος ενός διαχρονικού διαδρόμου ροών κίνησης, με δύο πυρήνες, έναν στο Θυρεάτη κόλπο και δεύτερο στο χώρο που ορίζεται σημειακά από την αρχαία *Εὔα* / "Ελληνικό" μέχρι και τα "Μαρμαράλωνα" στον Άγιο Ιωάννη, στη δυτική είσοδο του Ξηροκαμπίου[620]. Όσον αφορά στο Θυρεάτη κόλπο, το φαινόμενο που παρατηρείται από την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και εξής συνεχίζεται. Δεδομένων των γεωαρχαιολογικών πληροφοριών ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά του αρχαιοπεριβάλλοντος στη συγκεκριμένη περιοχή, εξακολουθεί να υφίσταται κατοίκηση επί των νησίδων στην είσοδο του Θυρεάτη κόλπου ("Νησί" Παραλίου Άστρους και Χερρονήσι) και τη βραχώδη χερσόνησο στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα. Μεταξύ, όμως, αυτών και των ανατολικών προβούνων του Πάρνωνα δεν υφίστανται αρχαίες θέσεις, μέχρι τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Μόνον οι εγκαταστάσεις στο "Ελληνικό" και το "Νησί" του Αγίου Ανδρέα θα εξελιχθούν σε τειχισμένες ακροπόλεις κατά την επόμενη χρονολογικά περίοδο. Παράλληλα, στην περιοχή του "Ελληνικού" μέχρι και τη δίοδο προς το Ξηροκάμπι διαμορφώνεται τώρα ένας πυρήνας, με επίκεντρο την πόλη της *Εὔας*. Το ιερό και όριο επικρατειών των *Ἑρμῶν* στους Φονεμένους, σηματοδοτεί το πέρας του διαδρόμου, ο οποίος ταυτίζεται με τον κυριότερο άξονα ροών κίνησης προς την πελοποννησιακή ενδοχώρα και διασχίζει εγκάρσια το βόρειο τμήμα της Κυνουρίας μέσω του Ξηροκαμπίου, το οποίο εξακολουθεί να μην κατοικείται.

Στο νότιο τμήμα, με σημείο αναφοράς το κέντρο των Πρασιών, τα δύο ιερά στον Κοσμά και τον Προφήτη Ηλία Μελάνων και δευτερευόντως τις θέσεις στο "Κάστρο" του Τυρού και την Παλιόχωρα[621] διαμορφώνεται μία διαφορετική κατάσταση. Οι Πρασιές αποτελούν αναμφίλεκτα την κεντρική θέση, η οποία κατα την Ύστερη Αρχαϊκή περίοδο (530-480 π.Χ.) εξελίσσεται σε κέντρο μεταλλουργικής δραστηριότητας[622]. Αρχαίες θέσεις εντοπίζονται στην παράκτια ζώνη, ενώ η κατοίκηση στην ενδοχώρα δεν αποδεικνύεται μέχρι σήμερα με εμπειρικά δεδομένα πεδίου. Το πρότυπο, επομένως, είναι εντελώς διαφορετικό, με το χώρο να ορίζεται

[619] Βλ. ανωτ. σ. 278, σημ. 613

[620] Βλ. ανωτ. σημ. χάρτης 15γ,δ

[621] Μικρή η θέση στο Κάστρο Τυρού, ακόμη και όταν οικοδομούνται τα τείχη (έκταση 7000 τμ.). Η κατοίκηση στην Παλιόχωρα συνάγεται από τα ευρήματα της συλλογής του Αγίου Ανδρέα. Βλ. Φάκλαρης 1990, 139.

[622] Γρηγορακάκης 2014β· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018

σημειακά ως εξής: Κέντρο - ενδιάμεσος (κενός) χώρος - ακρώρειες, με άλλα λόγια οικιστικό κέντρο/Άστυ – ύπαιθρος χώρα – σύνορο. Στα ακρότατα σημεία προς τα βόρεια και τα δυτικά εντοπίζονται τα ιερά του Απόλλωνα Τυρίτα και του Απόλλωνα Μαλεάτα αντίστοιχα. Από την ανάλυση των δεδομένων σε χρονολογική κλίμακα υποπεριόδων, όπου βέβαια αυτό ήταν εφικτό από τα υπάρχοντα αρχαιολογικά τεκμήρια, διαπιστώνεται ότι ο κεντρικός πυρήνας ανταπτύσσεται κατά μήκος της ακτογραμμής. Την ίδια στιγμή, όμως, το φαινόμενο μικρών θέσεων εγκατεσπαρμένων στην ύπαιθρο χώρα, οι οποίες θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως αγροικίες, δεν επιβεβαιώνεται[623].

Η δημιουργία εγκαταστάσης εμπλουτισμού μεταλλεύματος στην πόλη των Πρασιών μπορεί να εξηγήσει την εικόνα αυτή, δηλαδή τη χωρική συγκέντρωση στην παράλια ζώνη και τη διασύνδεση με τον Τυρό και την Παλιόχωρα. Στην ευρύτερη περιοχή του σημερινού Τυρού εντοπίζονται ακόμη και σήμερα φλέβες σιδηρομεταλλεύματος, τόσο στο Τρίκερι, όσο και στην ίδια την Παλιόχωρα. Το αυτό διαπιστώνεται και στα νότια της περιοχής της Πλάκας, στο ακρωτήριο Μπουρνιάς[624]. Η διάταξη των αρχαίων οικισμών στην παράκτια ζώνη έχει αναμφισβήτητα να κάνει με τις θαλάσσιες οδούς προς το Μαλέα, το Λακωνικό κόλπο και τα Κήθυρα, αλλά και με τη δια θαλάσσης εγγύτητα των εν λόγω περιοχών με τις Πρασιές (Πλάκα). Επιβεβαιωμένο στατιστικά είναι και το γεγονός ότι η μέσω θαλάσσης μετάβαση, από τον Τυρό προς την Πλάκα για παράδειγμα, συνιστά την ενδεδειγμένη από την άποψη του ελαχίστου κόστους διαδρομή[625]. Η δε μεταφορά προϊόντων είναι προφανώς συμφέρουσα όταν γίνεται από τη θάλασσα, δεδομένου μάλιστα και του ορεινού δικτύου ροών κίνησης στην περιοχή μελέτης. Όλα αυτά σε συνδυασμό με τη βεβαιωμένη αρχαιολογικά συστηματοποίηση του κλάδου της επεξεργασίας σιδηρομεταλλεύματος, κλάδου της οικονομίας που προϋποθέτει διαφοροποίηση της οικονομικής δραστηριότητας και υψηλή εξειδίκευση μπορούν να συγκροτήσουν την ερμηνευτική βάση του συγκεντρωτικού προτύπου οικιστικής οργάνωσης στη νότια Κυνουρία[626].

Η ένταξη στο κράτος της Σπάρτης των πολισμάτων της Κυνουρίας, υπό το καθεστώς περιοικίδων πόλεων επέδρασε στην ιστορική τους εξέλιξη. Η ένταξη σε μία ευρύτερη κρατική οντότητα εν προκειμένω, με πανελλήνια ισχύ και επιρροή, επικεφαλής ενός ευρύτατου δικτύου συμμαχιών με επίκεντρο τον πελοποννησιακό χώρο αναμφίβολα είχε σημαντικές προεκτάσεις. Η επέκταση των ανδήρων στις Πρασιές, όπως προκύπτει από τη συστηματική ανασκαφική διερεύνηση στο πλαίσιο του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, και η δημιουργία του

[623] Συνολική αντιμετώπιση και κριτική των διιστάμεων απόψεων στην Winther και Jacobsen 2010, 269-73

[624] Από προσωπικές αυτοψίες διαπιστώθηκε η ύπαρξη φρεάτων εξόρυξης σιδηρομεταλλεύματος στην Παλιόχωρα, το ακρωτήριο Τρίκερι του Τυρού, αλλά και στο ακρωτήριο Μπουρνιάς. Στο Τρίκερι η εξόρυξη μεταλλεύματος υπήρξε συστηματική κατά το δεύτερο μισό του 19ου και το πρώτο τέταρτο του 20ου αι. από την εταιρεία. Βλ. Ραπτόπουλος 2014, 17-8.

[625] Ανωτ. χάρτης 8

[626] Κακαβογιάννης 2005, 289 κε.

εργαστηρίου εμπλουτισμού σιδηρομεταλλεύματος στο βόρειο τομέα του Ευριά, σηματοδοτεί αυτήν τη νέα εποχή και αποκαλύπτει το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζαν οι Περίοικοι στο πλαίσιο των οικοινομικών πραγμάτων του κράτους της Σπάρτης[627]. Παράλληλα, αποκαλύπτει και μία άλλη πτυχή, αυτήν της περαιτέρω ανάπτυξης των περιοικίδων πόλεων στο πλαίσιο της ευρύτερης κρατικής οντότητας. Όπως ήδη επισημάνθηκε, η επεξεργασία μεταλλευμάτων αποτελεί κλάδο υψηλής εξειδίκευσης της τότε οικονομίας, με ποικίλες όσες διοικητικές και οικονομικές προεκτάσεις. Είναι γνωστό δε από τις πηγές, αλλά και έρευνες επιφανείας ότι οι Περίοικοι ασχολούνταν τόσο με την εξόρυξη, όσο και με την επεξεργασία σιδηρομεταλλεύματος[628]. Η παρουσία *Ἁρμοστή* στην Θυρεάτιδα κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου[629], σε συνδυασμό με τη γνωστή μαρτυρία του Πινδάρου, επιτρέπει την υπόθεση του συντονισμού της πολιτικής του κράτους της Σπάρτης και σε επίπεδο των περιφερειών που το συγκροτούσαν (περιοικίδες πόλεις)[630].

Ο άλλος πυρήνας στο βόρειο τμήμα με επίκεντρο την *Εὖα* προσδιορίζεται στη βάση των γεωφυσικών παραμέτρων της περιοχής και του άξονα των ροών κίνησης. Αυτές οι παράμετροι συνοψίζονται στα εξής: Ακτογραμμή, ανατολικά πρόβουνα του Πάρνωνα, διόδος προς το Ξηροκάμπι, δίοδος προς την Αρκαδία και τη Λακωνία. Ο κεντρικός πυρήνας αρχαίων θέσεων περιορίζεται μεταξύ των κύριων κλάδων των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη, εστιάζεται δηλαδή στη Γεωτεκτονική Ενότητα (Β) ή Γεωχωρική Ενότητα Α΄, από την *Εὖα* στο "Ελληνικό" μέχρι τα "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Ιωάννη. Από την ανάλυση των δεδομένων σε πιο λεπτομερή χρονολογικά κλίμακα, όσο επέτρεπαν τα υπάρχοντα αρχαιολογικά τεκμήρια, επιβεβαιώνεται η κεντρική θέση της *Εὖας*, και η διαμόρφωση ενός πυρήνα μέχρι και το Ξηροκάμπι (χάρτης 15γ,δ). Η θέση στους Φονεμένους συσχετίζεται με αυτόν τον πυρήνα και αποτελεί το ακρότατο προς τα δυτικά σημείο. Ένας δεύτερος πυρήνας θέσεων διαμορφώνεται με επίκεντρο τον τότε Θυρεάτη κόλπο. Η θέση που θα εξελιχθεί σε πόλη στην περιοχή αυτή εντοπίζεται στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα, στο νότιο άκρο του.

Η μακροπρόθεσμη, επομένως, δομή του γεωπεριβάλλοντος σε συνδυασμό με το νέο κοινωνικό φαινόμενο της πόλεως και το μεσοπρόθεσμο κύκλο που εγκαινίασε η προσάρτηση της περιοχής από τη Σπάρτη συγκροτούν ένα ικανοποιητικό πλαίσιο ερμηνείας. Η ρύθμιση του χώρου παραπέμπει στην πόλη, ως σημείου αναφοράς στο γεωγραφικό χώρο. Το πρότυπο συγκέντρωσης μπορεί να εξηγείται από την οικονομική βάση, ενώ το πρότυπο γραμμικής ανάπτυξης από το στρατηγικό

[627] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018· Γρηγορακάκης 2014β

[628] Ανωτ. σημ. 601

[629] Θουκυδίδης 4.57.2-4· Διόδωρος 1265 (8-9)· Πίνδαρος Ολ. 6,154. Για τους *ἁρμοστάς* βλ. Parke 1931· Bockisch 1965.

[630] Για τις περιοικίδες, Shipley 1997· Shipley 2004· Shipley 2006, συνολικά και 69-70

χαρακτήρα της θέσης, πάνω στον βασικό άξονα ροών κίνησης προς την Αρκαδία και τη Λακωνία.

7.5. Κλασικοί Χρόνοι: Η διελκυστίνδα

Η Κλασική περίοδος υπήρξε για την Κυνουρία περίοδος γενικά σταθερότητας. Ήδη από το 546 π.Χ. και το βόρειο τμήμα αυτής, η Θυρέατις, αποτελούσε τμήμα της Λακωνικής. Η περιοχή δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί πλέον ως ενδιάμεσος χώρος μεταξύ των δύο δωρικών κρατών της περιοχής, αλλά ως περιφέρεια της Λακωνικής, με ιδιαίτερη σημασία για λόγους οικονομικούς και γεωστρατηγικούς.

Βάσει της προηγηθείσας παρουσίασης των δεδομένων της χωρικής ανάλυσης, η κατάσταση κατά την Κλασική περίοδο διαμορφώνεται ως εξής:

- Διμερής χαρακτήρας. Η Κυνουρία δεν αποτελεί κάτι το ενιαίο. Η διαφοροποίηση αυτή μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος ήδη από την Προϊστορία αποτελεί δομικό για την περιοχή χαρακτηριστικό.
- Παρατηρείται η κατακόρυφη αύξηση του αριθμού των θέσεων στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης (Θυρεάτιδα).
- Ο χώρος νοηματοδοτείται και οργανώνεται στη βάση ενός πόλου, πλέον μόνο στο νότιο τμήμα. Εκεί ο χώρος προσδιορίζεται σε σχέση με τον πόλο αυτό. Ο χώρος μεταξύ του κέντρου και των ορίων της επικράτειας που ελέγχει είναι κενός. Μία μόνο θέση εντοπίζεται στα κεντρικά οροπέδια του Πάρνωνα, ενώ τα πολίσματα της Γλυππίας και του/της Τύρου εμφανίζονται μεμονωμένα στο χώρο.
- Στη Θυρεάτιδα η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική. Ο χώρος μεταξύ του όρους Ζάβιτσα και της χαράδρας του ποταμού Βρασιάτη ενοποιείται (χάρτης 15γ,δ). Σε αυτό συντελεί η μεγάλη αύξηση των αρχαίων θέσεων στην περιοχή, κατά μήκος του εγκάρσιου κεντρικού άξονα ροών κίνησης ή στην κορυφογραμμή του όρους Ζάβιτσα. Πρόκειται για δίκτυο φυλακείων, δίκτυο αμυντικής θωράκισης της περιοχής.
- Το φαινόμενο της ζωνικότητας εξακολουθεί να υφίσταται, αλλά διαφοροποιημένο σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο. Η επιλογή θέσεων για την ανέγερση φυλακείων και τη διαμόρφωση ενός αμυντικού δικτύου πραγματοποιείται στη βάση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, διαφορετικών από εκείνα που προϋποθέτει μια μόνιμη θέση εγκατάστασης.
- Συμπληρωματικό ως προς το παραπάνω είναι ο εντοπισμός ελάχιστων θέσεων στα οροπέδια της ενδοχώρας. Κύριος χώρος αναπτυξης νέων θέσεων εγκατάστασης είναι η παράκτια ζώνη.
- Η διάταξη των θέσεων επί της παράκτιας ζώνης καταδεικνύει την πρωταρχική σπουδαιότητα των θαλασσίων οδών.

7.5.1. Κώμες και πόλις: Κατακερματισμός – διασπορά και η ανάπτυξη ενός πόλου

Οι υποκείμενες εκείνες δομές και διεργασίες που διέπουν την ιστορική εξέλιξη της περιοχής συνοψίζονται στα εξής: Α. Γεωπεριβάλλον, Β. Ένταξη σε μία ευρύτερη κρατική οντότητα, Γ. Ιστορική συγκυρία. Η διαφοροποίηση ως προς την προηγούμενη περίοδο γίνεται ήδη εμφανής. Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και η Αρχαϊκή περίοδος υπήρξαν καθοριστικές για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα της περιοχής. Η γενικότερη ιστορική συγκυρία είχε ως αποτέλεσμα την ενοποίηση, υποτίθεται, του χώρου μέσω της ένταξής του σε μία ευρύτερη πολιτική οντότητα. Ωστόσο, η βασική μακροπρόθεσμη δομή, το γεωπεριβάλλον, συνεχίζει να επιβάλλεται. Αν και πολιτικά η περιοχή αποτελεί τμήμα της Λακωνικής, αυτό γίνεται με τους όρους που διαμορφώθηκαν διαχρονικά και ανιχνεύονται ακόμη και κατά την Προϊστορία. Η διαφορετική οργάνωση του χώρου με σημείο τομής τον ρού του Βρασιάτη αποτελεί χαρακτηριστικό διαχρονικής ισχύος. Αυτό που ήδη επισημάνθηκε, δηλαδή ευάριθμες θέσεις ή κατακερματισμός στο βόρειο τμήμα, ανάπτυξη ενός πόλου στο νότιο, συνεχίζει να διέπει την οργάνωση του χώρου, ακόμη και όταν από ενδιάμεση περιοχή μεταξύ Άργους και Σπάρτης μετατρέπεται σε περιφέρεια του κ ράτους της Σπάρτης.

Ωστόσο, η ένταξη των πόλεων ή πολισμάτων της περιοχής στο σύστημα των *Περιοικίδων* ασφαλώς είχε ιδιαίτερη σημασία, δεδομένου ότι ο ρόλος τους στην οικονομία της Σπάρτης, αν και δεν έχει εξακριβωθεί πλήρως, ελλείψει ίσως και επαρκών δεδομένων ή πληροφοριών από την αρχαιολογική έρευνα που θα συμπλήρωναν σε κάποιο βαθμό τα κενά των πηγών, υπήρξε κρίσιμος. Η οικονομία βασιζόταν στους *Περιοίκους*. Διαχειρίζονταν τις εσωτερικές τους υποθέσεις, διατηρούσαν περιουσίες, ασχολούνταν με όλους τους τομείς της οικονομίας και της παραγωγής, συμμετείχαν, όμως, στους πολέμους της–στην περίπτωση μάλιστα των Αρκάδων Σκιριτών κατείχαν και τιμητική θέση στη φάλαγγα. Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας του Κράτους ακολουθούσαν την πολιτική που υπαγορευόταν από την Σπάρτη[631]. Στο σημείο αυτό χρειάζεται προσοχή, καθώς ενδέχεται να προκύψουν παρανοήσεις. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνονται συγκρίσεις με το σύστημα της Συμπολιτείας ή του Κοινού ή να επιχειρούνται συνειρμοί με ομοσπονδιακά σχήματα.

Σημαντικό ρόλο στο σύστημα διακυβέρνησης της Σπάρτης πρέπει να διαδραμάτιζαν οι *ἁρμοσταί*. Ως προς το ζήτημα του ρόλου τους, η ιστορική έρευνα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα. Ωστόσο, η πληροφορία του Πινδάρου σε συνδυασμό με τα γεγονότα στη Θυρεάτιδα κατά την πρώτη φάση του Πελοποννησιακού Πολέμου, δείχνει πως το σύστημα αυτό διαμορφώθηκε δυναμικά στο πλαίσιο της ανάγκης ελέγχου και συντονισμού στο πλαίσιο μιας ολοένα επεκτεινόμενης επικράτειας[632]. Η τελική κατίσχυση στο τέλος του Πελοποννησιακού

[631] Cartledge 2002, 3, 84-6, 153-59, 167-68

[632] Ανωτ. σημ. 629

Πολέμου και η ανάδειξη της Σπάρτης σε μοναδική ηγέτιδα δύναμη είχε ως φυσικό επακόλουθο την επέκταση του συστήματος αυτού διοίκησης και έλεγχου εκτός των συνόρων της Λακωνικής[633]. Δεδομένης μάλιστα της ενιαίας κρατικής δομής, εκτός της εξωτερικής πολιτικής, υπάρχει και το ζήτημα του συντονισμού της οικονομικής πολιτικής και οργάνωσης της παραγωγής, η οποία σε μεγάλο ποσοστό βρισκόταν στα χέρια των Περιοίκων. Δεν είναι εύκολο να δεχθεί κάποιος αβασάνιστα ότι ότι όλα αυτορρυθμίζονταν. Χαρακτηριστικό δείγμα γραφής αποτελεί ο συντονισμένος και κεντρικά σχεδιασμένος στη βάση εορτών τρόπος σφυρηλάτησης της ενότητας του Κράτους[634]. Η παρουσία Σπαρτιάτη αρμοστή στη Θυρεάτιδα (424 π.Χ.), ο οποίος συμμετέχει ενεργά στην προσπάθεια ενδυνάμωσης της θέσης των εγκατεστημένων στην περιοχή από το 429 π.Χ. Αιγινητών αποτελεί μία σοβαρή ένδειξη του ρόλου που οι αξιωματούχοι αυτοί διαδραμάτιζαν.

Αλλά και οι αλλαγές που συντελούνται στις Πρασιές, στην οικονομική και χωρική οργάνωση της πόλης, στα τέλη του 6ου αι. και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. μπορεί να συνδεθούν ακριβώς με την αναγκαιότητα συντονισμού της οικονομικής δραστηριότητας στο πλαίσιο μιας ενιαίας κρατικής δομής. Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής το γεγονός ότι τότε η Σπάρτη, ως δύναμη με πανελλήνιο βεληνεκές, επικεφαλής ενός εκτεταμένου συστήματος συμμαχιών (Πελοποννησιακή Συμμαχία), διευρύνει τη δράσης της και εκτός Πελοποννήσου παρεμβαίνοντας στα εσωτερικά της Αθήνας[635]. Η ανάπτυξη τέτοιας ισχύος προϋποθέτει την ύπαρξη διοικητικής οργάνωσης και οικονομικής βάσης. Σε κάθε περίπτωση, στην περίπτωση των Πρασιών, τα αρχαιολογικά δεδομένα δείχνουν προς μία συντονισμένη προσπάθεια επέκτασης των ήδη υπαρχόντων δομών στο σύνολο της έκτασής που κατελάμβανε η πόλη. Είναι χαρακτηριστικό ότι πουθενά δεν εντοπίσθηκε στρώμα καταστροφής. Αντίθετα σε δύο περιπτώσεις, κατά την ίδια περίοδο, παρατηρήθηκε η επέκταση ανδήρων και βέβαια η ίδρυση της εγκατάστασης εμπλουτισμού μεταλλεύματος, παραγωγική δραστηριότητα υψηλής εξειδίκευσης[636].

Η βάση, λοιπόν, παραμένει η ίδια. Ο διαμορφωμένος ιστορικά κύριος πόλος είναι εκείνος που αξιοποιείται στο πλαίσιο του συστήματος των περιοικίδων πόλεων. Αντίθετα, στο βόρειο τμήμα φαίνεται πως τα πράγματα εξελίσσονται διαφορετικά. Εδώ δεν γίνεται προσπάθεια αξιοποίησης, αλλά ενίσχυσης. Η περίπτωση των εξορίστων Αιγινητών και η απόδοση σε αυτούς της Θυρέας προς εγκατάσταση είναι χαρακτηριστική[637]. Η παραχώρηση γης προς εγκατάσταση ενός φίλα προσκείμενου, ομόφυλου πληθυσμού, καταδεικνύει την κρισιμότητα της διαφιλονικούμενης θέσης, συγχρόνως, όμως, και την πληθυσμιακή της αποψίλωση. Στην περίπτωση της

[633] Για τους *ἁρμοστάς*, ανωτ. σημ. 629
[634] Ανωτ. σ. 278, σημ. 613
[635] Cartledge 2002, 123-32
[636] Ανωτ. σ. 277-78, 281
[637] Θουκυδίδης 4.56.2-4.57.1-4, 2.27· Πλούταρχος (Νικ.) 6.6· Διόδωρος 12.65 (8-9)

Θυρεάτιδος, προϋποθέτει και την μη κατάτμηση της περιοχής σε κλήρους με σκοπό την διανομή εν συνεχεία στους Ό*μοίους*, τους Σπαρτιάτες δηλαδή πολίτες.

Η σκέψη, λοιπόν, οδηγείται στην αναζήτηση εξήγησης στις περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούσαν τότε και την φέρουσα ικανότητα της περιοχής. Τα εκτεταμένα σημερινά πεδία δεν υπήρχαν. Τενάγη και έλη κατά μήκος της τότε παράκτιας ζώνης θα διαμόρφωναν μία κατάσταση ανάλογη με αυτήν που περιγραφόταν μέχρι και την περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου[638]. Εξου και η απουσία αρχαίων θέσεων στα σημερινά εκτεταμένα πεδία μέχρι και τους Ρωμαϊκούς Χρόνους, για την ακρίβεια μάλιστα, τους Ύστερους Ρωμαϊκούς. Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ερμηνευθεί η παρουσία των Αιγινητών στη Θυρεάτιδα και η προσπάθεια της Σπάρτης να εποικίσει την περιοχή. Η εγκατάσταση στον Τσιόροβο, κοντά στα Κάτω Δολιανά, επί του άξονα ροών κίνησης από την Αργολίδα προς τη Θυρεάτιδα, και οι επιγραφικές πληροφορίες αποτελούν εμπειρικά δεδομένα που παραπέμπουν σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και στην παρουσία των Αιγινητών στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας, σε σταθερά εδάφη στις κλιτύες του όρους Ζάβιτσα, στην πύλη δηλαδή εισόδου στην ευρύτερη περιοχή. Η αναζήτηση ερμηνείας στα παραδεδομένα, δηλαδή στην ιστορικη – τοπογραφική ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων δεν έχει αποτέλεσμα, καθώς τα πράγματα παραμένουν συγκεχυμένα. Το πρόβλημα της ύπαρξης ή μη πόλης με το όνομα "*Θυρέα*", η ύπαρξη της *Ἀνθήνης* και η σχέση με τις υπόλοιπες κώμες που μαρτυρούνται φιλολογικά, αλλά και επιγραφικά, έχει συζητηθεί εξαντλητικά. Όλες οι ερμηνείες είναι πιθανές. Γνωστές με βεβαιότητα είναι οι θέσεις της *Εὔας* και της/του *Τύρου*. Η θέση, επίσης, των Πρασιών είναι βέβαιη, δεδομένης της ταύτισης της ακρόπολης στη θέση "Κάστρο" Τυρού με την κώμη *Τύρο*. Παραμένει, όμως, ανοικτό το ζήτημα της ταυτοποίησης της ακρόπολης στον Άγιο Άνδρεά, τον Τσιόροβο, καθώς και της υποτιθέμενης ακρόπολης στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους. Η θέση της Νηρίδας και της Ανθήνης αποτελεί ακόμη ζητούμενο στην έρευνα. Η *ἄνω πόλις* του Θουκυδίδη δεν είναι βέβαιο αν ταυτίζεται με την Θυρέα ή την Ανθήνη, για την οποία ο Παυσανίας αναφέρει ότι παραχωρήθηκε στους εξόριστους Αιγινήτες, η δε θέση της παραμένει άγνωστη (πίν. 4).

Επιπλέον, πέρα από τις αναφορές του Θουκυδίδη στην πόλη *Ἀνθήνη* και την *Θυρέα*, ο Παυσανίας κάνει λόγο στις σύγχρονές του κώμες της Θυρεάτιδος, *Ἀνθήνη*, *Εὔα* και *Νηρίδα*[639]. Η αναφορά αυτή είναι ενδεικτική τόσο των πληθυσμιακών δεδομένων της περιοχής, όσο και της διασποράς - κατακερματισμού σε σύγκριση με το νότιο τμήμα και τις Πρασιές που προσδιορίζει ως πόλη. Η μαρτυρία του Παυσανία αφορά, βέβαια, στον 2ο αι. μ.Χ.. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο Περιηγητής στο έργο του σαφώς διακρίνει εννοιολογικά μεταξύ κώμης και πόλης. Δεν λείπουν, μάλιστα, οι περιπτώσεις που επισημαίνει ότι κάποια σύγχρονή του κώμη υπήρξε κάποτε πόλεή και πόλισμα[640]. Έτσι, τα πολίσματα στη Θυρεάτιδα προσδιορίζονται ως κώμες, με

[638] Jacobs 1979· Admiralty 1919, 435 και 436 και 1945, 180
[639] Θουκυδίδης 5.41· Παυσανίας 2.38.6
[640] Βλ. ενδεικτικά Παυσανίας 8.12,2, 8.28,1, 8,28.4, 8.43,1.

μεγαλύτερη την *Εὖα*, η οποία ταυτίζεται από δύο ενεπίγραφους κεράμους με την ακρόπολη στη θέση "Ελληνικό"[641]. Για την *Θυρέα* σιωπά, αν και στο βιβλίο των Αρκαδικών αναφέρεται σε αυτήν ως οικιστική οντότητα και μάλιστα σε αντιδιαστολή προς τις υπόλοιπες κώμες της Θυρεάτιδος[642]. Τέλος, υπάρχει και το unicum στο κείμενο του Ψευδο-Σκύλακα της αναφοράς στα *Μέθανα* της παράλιας Κυνουρίας τα οποία προσδιορίζονται ως *πόλις και λιμήν*[643].

Η ένταξη των Πρασιών και του συνόλου των πολισμάτων της Κυνουρίας στο σύστημα των περιοικίδων είχε ως φυσικό επακόλουθο την εμπλοκή, ως αναπόσπαστου τμήματος του κράτους της Σπάρτης, σε σημαντικά γεγονότα του 5ου π.Χ. αι.. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος είναι μία τέτοια περίοδος κρίσης, κατά την οποία στην Κυνουρία πραγματοποιήθηκαν εισβολές των Αθηναιών και των Αργείων[644]. Η απομάκρυνση των Αιγινητών, η τελική δηλαδή αποτροπή υλοποίησης των σχεδίων της Σπάρτης για εποικισμό της Θυρεάτιδας είναι απόδειξη της αδυναμίας ελέγχου και προστασίας μιας καίριας περιοχής, στο μαλακό υπογάστριο του Άργους. Κατά την ίδια, όμως, περίοδο αναδεικνύεται και η καίρια θέση των Πρασιών. Ο στρατηγικός τους ρόλος επιβεβαιώνεται ξανά κατά τον 4ο αι. π.Χ.. Ο Ξενοφών παραδίδει την απόβαση των συμμάχων της Σπάρτης στις Πρασιές, και την πορεία προς την κοιλάδα του Ευρώτα, προκειμένου να ανασχεθεί η κάθοδος των Θηβαίων και των συμμάχων τους[645].

Αυτό, επομένως, που αβίαστα συνάγεται είναι η συμφωνία μεταξύ των πηγών, των αρχαιολογικών δεδομένων και των αποτελεσμάτων της χωρικής ανάλυσης ως προς τη διάταξη των οικισμών στο χώρο. Στην Κυνουρία υφίσταται μία εγγενής δυαδικότητα ως προς το πρότυπο κατοίκησης: Οικισμοί-κώμες εγκατεσπαρμένες στο βόρειο τμήμα σε αντιδιαστολή με τη μία δεσπόζουσα - κεντρική θέση στο νότιο. Το βόρειο τμήμα αντιμετωπίζεται ως ενιαίος χώρος, η Θυρεάτιδα ή οι κώμες της Θυρεάτιδος. Αντίθετα, στο νότιο τμήμα οι *Πρασιαί*, ως πόλος στη περιοχή, προσλαμβάνουν κομβική σημασία, η οποία οφείλεται εν πολλοίς στη θέση τους κοντά σε πλουτοπαραγωγικές πηγές, καθώς και στην εγγύτητά τους προς τις θαλασσίες οδούς ή προς τους κύριους άξονες κινητικών ροών (χάρτες 6-9) με

[641] Παυσανίας 2.38.6· Καλίτσης 1960, 6-8· Grigorakakis 2009, 185 και σημ. 12

[642] Παυσανίας 8.54.4

[643] (Ψευδο)Σκύλαξ 47b. Η σχετική βιβλιογραφία συνοψίζεται στο Φάκλαρη 1990, 55 και σημ. 147. Το επιχείρημα ότι η μη αναφορά της πόλης *Μέθανα* στην ακτή της Αργολίδας συνεπάγεται λάθος κάποιου αντιγραφέα και ως εκ τούτου δικαιολογεί τη διόρθωση του κειμένου δεν είναι πειστικό. Είναι γνωστό ότι τα *Μέθανα* της Αργολίδας έπαυσαν να υπάρχουν κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους, ύστερα από την έκρηξη του εκεί ενεργού ηφαιστείου. Στην περιοχή εγκαταστάθηκε πτολεμαϊκή φρουρά και η πόλη μετονομάσθηκε σε *Ἀρσινόη*. Με αυτό το όνομα προχώρησε και στην κοπή νομίσματος. Ο Φάκλαρης 1990, 48 αναφέρει την περισυλλογή νομίσματος με το γράμμα Μ στον εμπροσθότυπο και κεφάλη Ήρας στον οπισθότυπο, το οποίο αποδίδει στη Μεσσήνη. Ο συλλογισμός αυτός εγείρει ζήτημα και ως προς την χρονολόγηση του κειμένου του (Ψευδο)Σκύλακος στον 4ο αι. π.Χ..

[644] Θουκυδίδης 2.27, 4.56.2-4.57.1-4, 5.14.4, 5.41, 6.95.1, 6.105.2, 7.18.3· Διόδωρος 12.65 (8-9)

[645] Θουκυδίδης 2.56.1-6, 7.18.3, 7.2.2-3· Αριστοφάνης (Είρήνη) 241-243· Για τον 4ο αι. π.Χ., Διόδωρος 15.63.4

κατεύθυνση προς την ενδοχώρα και τις ορεινές διόδους προς την Επίδαυρο Λιμηρά και την κοιλάδα του Ευρώτα.

Ο 5ος αι. π.Χ. φαίνεται πως αποτελεί περίοδο σταθερότητας, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα αποτελέσματα της συστηματικής έρευνας στις Πρασιές. Ο 4ος αι. π.Χ., όμως, εμφανίζεται ως περίοδος αύξησης των αρχαίων θέσεων και περαιτέρω ανάπτυξης των ήδη υφισταμένων για το βόρειο τμήμα και συρρίκνωσης για το νότιο. Από την ανασκαφή στην ακρόπολη πάνω από το ναύδριο του Αγ. Λεωνίδη στην Πλάκα του Λεωνιδίου συνάγεται ότι η ανέγερση του τείχους συμπίπτει χρονικά με τη συρρίκνωση της αρχαίας πόλης[646]. Αντίθετα, στη Θυρεάτιδα τα νεκροταφεία της *Εὔας* ("Ελληνικό" ή "Τειχιό"), αλλά και τα νέα δεδομένα από την ανασκαφή τμήματος του αρχαίου τείχους στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα, το οποίο φαίνεται πως ανεγείρεται στο β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., δείχνουν ότι ο 4ος π.Χ. αι. και συγκεκριμένα η περίοδος από το β΄ τέταρτο και μετά αποτελεί περίοδο ακμής[647]. Τα αμυντικά έργα στην περιοχή, δεν μπορεί να θεωρηθούν συμπτωματικό γεγονός. Πώς, όμως, συνδέονται όλα τα παραπάνω με την ανάπτυξη του αμυντικού δικτύου στο βόρειο τμήμα;

7.5.2. Μεταβολή του καθεστώτος κυριαρχίας και η νέα σημασιοδότηση του χώρου - Αμυντικές θέσεις και χωρική διασπορά

Η δημιουργία του αμυντικών θέσεων στην περιοχή έχει σημαντικές προεκτάσεις ως προς τη διαμόρφωση του προτύπου διασποράς θέσεων, σε σύγκριση πάντοτε προς ό,τι προηγήθηκε. Ως προς τη Γεωτεκτονική Ενότητα (Ν), φυλακεία δημιουργούνται στην Αρτίκαινα, στο Τσέρφο και τον Άγ. Αθανάσιο των Πρασιών. Στο βόρειο τμήμα, φυλακεία εντοπίζονται κατά μήκος της κορυφογραμμής του όρους Ζάβιτσα και σε επίκαιρα σημεία επί του εγκάρσιου άξονα ροών κίνησης από το Θυρεάτη κόλπο προς τη διάβαση των *Ἑρμῶν.*

Όσον αφορά στο χρόνο δημιουργίας των φυλακείων στην περιοχή μελέτης και ειδικά στη Θυρεάτιδα, οι χρονολογήσεις βασίζονται πλην μιας περίπτωσης σε στιλιστικά κριτήρια. Αναλόγως, αποδίδονται είτε σε πρωτοβουλία των Σπαρτιατών είτε των Αργείων[648]. Πέραν του επισφαλούς αυτού του τρόπου χρονολόγησης, εκείνο που δεν εξετάζεται είναι η τυχόν διασύνδεση των θέσεων αυτών μεταξύ τους ή με τις ακροπόλεις της περιοχής.

Ο 4ος αι. π.Χ. είναι η περίοδος του τέλους της κυριαρχίας των Σπαρτιατών στην περιοχή. Κατά την επικρατούσα άποψη η απόδοση της περιοχής στους Αργείους έγινε από το Φίλιππο Β΄ μετά τη Χαιρώνεια (338 π.Χ.) στο πλαίσιο των συνοριακών

[646] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018

[647] Christien και Spyropoulos 1985· Grigorakakis 2009· Γρηγορακάκης 2016β (Εὔα)· Γρηγορακάκης 2016α (Παραλία Αγίου Ανδρέα)

[648] Φάκλαρης 1990, passim· Christien 2006, (κυρίως σ. 170 για τις οχυρώσεις στην περιοχή της Κυνουρίας)

διακανονισμών που επέβαλε. Επιγραφικές μαρτυρίες, ωστόσο, δείχνουν ότι στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. είχε ήδη υπάρξει μεταβολή στο καθεστώς της Θυρεάτιδας[649]. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υπάρξει βάσιμος συσχετισμός των πληροφοριών που προέκυψαν από την χωρική ανάλυση, την διασπορά φυλακείων και τον τειχισμό των κωμών στην περιοχή;

Όπως κατέστη ήδη σαφές, κατά την περίοδο αυτή και μάλιστα κατά το τέλος της Μέσης και την Ύστερη φάση της, η συγκέντρωση αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης είναι τέτοια, ώστε από την ανάλυση πυκνότητας προκύπτει εικόνα ενοποίησης του χώρου (χάρτης 22γ,δ). Ο χώρος αυτός εντοπίζεται αποκλειστικά στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας μεταξύ των ποταμών Τάνου και Βρασιάτη, που ταυτίζεται με τη Θυρεάτιδα των πηγών. Η διαμάχη για την κατοχή της Θυρεάτιδας δεν έλαβε τέλος με τη μάχη της Θυρέας. Από τις πηγές είναι γνωστό ότι οι Αργείοι συνέχισαν να διεκδικούν την περιοχή και να θέτουν τη διεκδίκησή τους σε επίπεδο διαπραγματεύσεων. Οι σχετικές μαρτυρίες χρονολογούνται το 421 και το 420 π.Χ., ενώ εισβολή του Άργους στη Θυρεάτιδα πραγματοποιήθηκε το 414 π.Χ., σε συντονισμένη δράση με τους Αθηναίους, οι οποίοι τότε επιτέθηκαν στις Πρασιές. Ήταν η δεύτερη εισβολή στην παράλια Κυνουρία μετά το 424 π.Χ., όποτε αθηναϊκές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στη Θυρεάτιδα με επικεφαλής το Νικία, με αφορμή την εγκατάσταση των Αιγινητών εξορίστων και την ανέγερση από αυτούς επιθαλάσσιου τείχους[650].

Η δημιουργία, λοιπόν, ενός δικτύου αμυντικών θέσεων σε μία διαφιλονικούμενη περιοχή είναι εύλογη και εν πολλοίς αναμενόμενη. Μόνον έτσι μπορούσε να εξασφαλισθεί ο έλεγχος της περιοχής, η προειδοποίηση σε περίπτωση κινδύνου και η άμεση κινητοποίηση δυνάμεων. Η επιλογή κομβικών θέσεων και κορυφών υψωμάτων καταδεικνύει το λειτουργικό προορισμό των συγκεκριμένων θέσεων. Προκειμένου να διαπιστωθεί ακριβώς αν πράγματι πρόκειται για δίκτυο και σε ποιό βαθμό υφίσταται διασύνδεση μεταξύ φυλακείων και ακροπόλεων στην περιοχή μελέτης, επιχειρήθηκε ανάλυση ορατότητας με σημεία αναφοράς τις δύο κατηγορίες αμυντικών θέσεων, φυλακείων και ακροπόλεων.

7.5.3. Αμυντικό Δίκτυο και Ισοτροπικός χώρος

Η διερεύνηση της ύπαρξης ή όχι δικτύου αμυντικών θέσεων στην περιοχή βασίστηκε στην ανάλυση των επιμέρους δεδομένων και στη συνδυαστική συνεξέτασή τους από την άποψη της οπτικής διάσυνδεσης ή του συμπληρωματικού ελέγχου περιοχών. Το φαινόμενο αντιμετωπίστηκε συστημικά. Η απόδειξη της ύπαρξης ενός δικτύου, ήταν δυνατόν να προκύψει μόνο από την ανάλυση των επιμέρους συνθετικών στοιχείων και τη διαπίστωση των τυχόν μεταξύ τους σχέσεων. Η ανάλυση ορατότητας αποτελεί τη βασική μέθοδο διαπίστωσης της διασύνδεσης

[649] Ανωτ. σημ. 339. Βλ. και πίν. 6, γρ. 3-6.

[650] Ηρόδοτος 1.82, 1-8· Θουκυδίδης 4.56.2-4.57.4, 2.27, 5.14.4, 5.41, 6.95.1, 6.105.2, 7.18.3· Διόδωρος 12.65· Πλούταρχος (Νικίας) 6.6

της συγκεκριμένης κατηγορίας θέσεων, καθώς προσομοιώνει την βασική τους λειτουργία, την εποπτεία του χώρου με σκοπό την έγκαιρη προειδοποίηση. Η σύνθεση που τελικά προέκυψε κατέδειξε την ύπαρξη ενός δικτύου θέσεων, σε συγκεκριμένο, σαφώς προσδιορισμένο γεωμορφολογικά χώρο, το οποίο συμπληρώνεται από μεμονωμένα φυλακεία σε καίριες θέσεις, κοντά σε οροθέσια και άξονες ροών κίνησης ή διόδους πρόσβασης σε αυτές. Η ύπαρξη δικτύου προϋποθέτει την ύπαρξη σχεδιασμού. Δικαιολογείται, όμως, από τα ιστορικά δεδομένα κάτι τέτοιο;

Για τη περίπτωση ειδικά της Θυρεάτιδας η απάντηση είναι καταφατική. Η διεκδίκηση της περιοχής δεν έπαυσε ποτέ. Το 546 π.Χ. αποτέλεσε ένα ορόσημο, αλλά το Άργος δεν απεμπόλησε ποτέ τα δικαιώματά του στην περιοχή. Κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου, και μάλιστα τα τελευταία χρόνια της πρώτης περιόδου του (Αρχιδάμειος Πόλεμος), συνέπεσε η λήξη των τριακονταετών σπονδών μεταξύ Σπάρτης και Άργους. Όπως παραδίδει ο Θουκυδίδης, κατά τις διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα, το ζήτημα της Κυνουρίας και της Θυρεάτιδας συνδέθηκε από τους Αργείους με την ανανέωση των σπονδών. Η σημαντική πληροφορία είναι ότι το Άργος είχε τη δυνατότητα να πλήξει την Σπάρτη, καθώς η τελευταία δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει σε διμέτωπη σύγκρουση[651]. Το 424 π.Χ. ο Νικίας είχε ήδη αποδείξει στην πράξη ότι ο έλεγχος της Σπάρτης στην περιοχή δεν ήταν επαρκής[652].

Από επιγραφικά δεδομένα υπήρχε η πεποίθηση ότι η επάνοδος του Άργους στην περιοχή της Κυνουρίας έλαβε χώρα μετά την μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.), στο πλαίσιο των συνοριακών διακανονισμών του Φιλίππου Β΄[653]. Μέχρι το τέλος του 5ου αι. π.Χ. το σύνορο με το Άργος πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή του Ξηροπηγάδου [654] . Ωστόσο, νεώτερα επιγραφικά δεδομένα φέρουν ξανά στο προσκήνιο την πρόταση για αλλαγή του καθεστώτος κυριαρχίας στην περιοχή από τους Θηβαίους, αμέσως μετά τη μάχη στα Λεύκτρα (371 π.Χ.), έστω για κάποιο χρονικό διάστημα μέχρι τον οριστικό συνοριακό διακανονισμό από το Φίλιππο[655]. Η πληροφορία του Διοδώρου του Σικελιώτη[656] για την προσβολή θέσης που κατείχαν οι Σπαρτιάτες στην μεθόριο της Τεγεάτιδος συνάδει με μία τέτοια ερμηνεία. Ο Αρχίδαμος ενδέχεται να ανέκτησε την περιοχή το 358 ή 357 π.Χ.[657].

---

[651] Θουκυδίδης, 5.14, 4 (421π.Χ.) και 5.41 (420 π.Χ.)

[652] Θουκυδίδης 4.56.2-4.57.4

[653] Πολύβιος, 9.28,7· Plassart 1915, 122-24

[654] Piérart 2001, 27-43

[655] Vollgraff 1914, 330-53· Bölte 1929, 1303-4)· Kritzas 2006, 429-30

[656] Διόδωρος 15.62,1-3. Η διόρθωση από τον Bölte (1929, 1303-4), από *"Τεγεάτιδος"* σε "*Θυρεάτιδος"*, δεν είναι αναγκαία. Η πληροφορία παραπέμπει στη διάβαση των Φονεμένων, στον υδροκρίτη του Πάρνωνα. Η δίοδος των Φονεμένων αποτελεί φυσικό, διαχρονικό όριο. Για τη θέση βλ. Romaios 1904-1905· Romaios 1908· Ρωμαίος, 1950· Φάκλαρης 1990, 205, 212, 214 και σημ. 681, 215-16 και σημ. 695. Το φυλακείο στη θέση "Μαρμαράλωνα" Αγίου Πέτρου, το οποίο από το Φάκλαρη 1990, 127-29 αποδίδεται στους Αργείους, ασφαλώς συσχετίζεται με τον κομβικό χαρακτήρα της θέσης.

[657] Christien και Ruzé 2007, 302

Ανεξαρτήτως του ακριβούς χρονολογικού προσδιορισμού της αλλαγής ή της αλληλουχίας μεταβολών στο καθεστώς κυριαρχίας στην περιοχή, προκύπτουν οι εξής διαπιστώσεις:

- Η περιοχή παρέμενε διαφιλονικούμενη μεταξύ Άργους και Σπάρτης.
- Το Άργος ανά πάσα στιγμή είχε την δυνατότητα, στο πλαίσιο της συνθήκης του 420 π.Χ. με τη Σπάρτη, να διεκδικήσει και στρατιωτικά την περιοχή.
- Από επιγραφικά και φιλολογικά δεδομένα συνάγεται η αλλαγή καθεστώτος στην περιοχή είτε κατά τα χρόνια αμέσως μετά το 371 π.Χ. είτε από το Φίλιππο Β΄ αμέσως μετά τη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.). Δεν αποκλείεται, βέβαια, κάποια προσωρινή επάνοδος των Αργείων και οριστική διευθέτηση των πραγμάτων από το Φίλιππο.
- Στην περιοχή υφίσταται αμυντικό δίκτυο. Αυτό περιορίζεται στην περιοχή της Θυρεάτιδας και διασυνδέεται οπτικά με το Αργολικό πεδίο. Σε επίπεδο ανάλυσης ορατότητας η περιοχή διασυνδέεται αποκλειστικά με την Αργολίδα.

Η χρονολόγηση των φυλακείων και των τειχών των ακροπόλεων από το β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. μέχρι και τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. βασίζεται, όπως ήδη έχει επισημανθεί σε μορφολογικά δεδομένα[658]. Σε μία περίπτωση (φυλακείο στο ακρωτήριο Πουρνό), τα ανασκαφικά δεδομένα δεν επαρκούν για μία βέβαιη χρονολόγηση[659], ενώ και η προσπάθεια ταύτισης των ισταμένων μνημείων στην περιοχή με συγκεκριμένες μαρτυρίες των αρχαίων πηγών συμπαρασύρει μνημεία με παρόμοια μορφολογικά χαρακτηριστικά. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το τείχος στις δυτικές κλιτύες του "Νησιού" του Παραλίου Άστρους, το οποίο ταυτίζεται με το *ἐπιθαλάσσιο τεῖχος*, που επιχείρησαν να κτίσουν οι Αιγινήτες και ως τέτοιο χρονολογείται στα 424 π.Χ. Ωστόσο, τα δεδομένα επιφανείας στη πλειονότητά τους παραπέμπουν στους Ελληνιστικούς Χρόνους, ενώ παρατηρήσεις περί σπουδής ή προχειρότητας κατά την κατασκευή του τείχους ή παραλληλισμοί με την τοιχοδομία στο φυλακείο του Σπαθοκομμένου δεν συνιστούν επαρκή τεκμηρίωση χρονολόγησης, δεδομένων μάλιστα της μορφής του γεωπεριβάλλοντος στη συγκεκριμένη θέση κατά την εξεταζόμενη περίοδο και της γεωμορφολογίας του "Νησιού"[660]. Ωστόσο, τόσο από τη συστηματική ανασκαφή της Πλάκας, στη βορειοανατολική γωνία του τείχους (πύργος), όσο και από τη σωστική ανασκαφή στην Κοινοτική πλατεία στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα τεκμηριώνεται χρονολόγηση των τειχών στον 4ο αι. π.Χ.. Δεν αποκλείεται να έλαβαν χώρα επισκευές σε μεταγενέστερους χρονους, όπως και είναι βέβαιο ότι συμβαίνει, αλλά τα δεδομένα από τα κατώτερα στρώματα του γεμίσματος στην Πλάκα (4ος αι. π.Χ.) ή από την τάφρο θεμελίωσης στον Άγιο Ανδρεά (β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.) είναι χαρακτηριστικά[661]. Επιπλέον, τα ευρήματα από τις ανασκαφές

[658] Εκτός από το φυλακείο στο ακρωτήριο Πουρνό (Φάκλαρης 1990, 203). Για τα φυλακεία βλ. συγκεντρωτικά ό.π., 201-7.

[659] Ό.π., 201-3

[660] Ό.π., 71, 77 (Νησί Παραλίου Άστρους), 207 (Σπαθοκομμένο)

[661] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ, 2018 (Πρασιαί) και 2016α (Άγιος Ανδρέας)

στα νεκροταφεία της *Εὔας* χρονολογούνται, επίσης, στην πλειονότητα των περιπτώσεων στον 4ο αι. π.Χ.[662]. Η ομοιότητα της κεραμικής, μάλιστα, με αντίστοιχα ευρήματα από τον τομέα Ι στον Ευριά, στην Πλάκα του Λεωνιδίου, που χρονολογούνται από την φάση της συρρίκνωσης της πόλης, καθώς και το γεγονός του περιορισμού της κατοίκησης στο νότιο τμήμα του Ευριά και στην απότομη κλιτύ στα δυτικά του ναϋδρίου του Αγίου Λεωνίδη είναι ενδεικτικά της έντασης της ιστορικής συγκυρίας κατά το β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.[663]. Τέλος, όπως έχει ήδη αναλυθεί, από τη χρονολογική κατανομή των θέσεων των Κλασικών Χρόνων ανά υπο-περίοδο, διαπιστώνεται έντονη αυξητική τάση κατά τους Ύστερους Κλασικούς Χρόνους[664].

Ακριβώς, λοιπόν, η δημιουργία δικτύου αμυντικών θέσεων, το οποίο διασυνδέεται με το Αργολικό πεδίο, δεν μπορεί παρά να χρονολογηθεί σε αυτήν την περίοδο, δηλαδή από το 371 π.Χ. μέχρι το τέλος της Κλασικής περιόδου. Η εκ πρώτης όψεως θεώρηση των φυλακείων επί της κορυφογραμμής της Ζάβιτσας ως σημείων ελέγχου του Αργολικού πεδίου, δεν λαμβάνει υπόψην την περαιτέρω διασύνδεση με άλλες αμυντικές θέσεις στη Θυρεάτιδα, αλλά και το γεγονός της οπτικής διασύνδεσής τους μόνο με το χώρο της Αργολίδας[665]. Χωρίς το φυλακείο στη θέση "Ξυλόπυργος", η οπτική διασύνδεση με το πεδίο του Άργους παύει να υφίσταται. Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η κομβική αυτή θέση είναι μοναδική και από άποψη μορφολογίας, δεδομένου ότι πρόκειται για το μοναδικό κυκλικής κάτοψης φυλακείο στην περιοχή. Ανάλογες παρατηρήσεις μπορούν να γίνουν και για την ακρόπολη στο "Νησί" της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα ακόμη και για την ακρόπολη στο "Κάστρο" του σημερινού Τυρού, οι οποίες από την άποψη της ορατότητας προς το Αργολικό πεδίο εμφανίζονται να λειτουργούν συμπληρωματικά. Ωστόσο, και η μεταξύ του απόσταση είναι μεγάλη και δεν υφίσταται μεταξύ τους οπτική επαφή. Η δε απόσταση που τα χωρίζει από το Αργολικό πεδίο είναι μεγάλη (ειδικά όσον αφορά την ακρόπολη στο Κάστρο του Τυρού), ενώ η θέση στο "Νησί " της Παραλίας του Αγίου Ανδρέα βρίσκεται σε χαμηλό υψόμετρο. Δεν αποτελούν, επομένως, κομβικές θέσεις. Αντίθετα, η θέα της θέσης του Ξυλόπυργου προς το πεδίο του Άργους είναι μοναδική και ασύγκριτη προς οποιαδήποτε άλλη θέση της Κυνουρίας, το δε φυλακείο λειτουργεί ενοποιητικά -άρα πρόκειται για κομβική θέση μείζονος σημασίας- όσον αφορά την περιοχή της Θυρεάτιδος (συνδέεται οπτικά με την κεντρική θέση της Θυρεάτιδας, την ακρόπολη της *Εὔας*, και τις θέσεις στα "Ελληνικά Λιθάρια", το φυλακείο του Σπαθοκομμένου, την θέση "Μαρμαράλωνα" στον Άγιο Ιωάννη) και την καρδιά του κράτους του Άργους.

[662] Abadie και Spyropoylos 1985· Grigorakakis 2009· Γρηγορακάκης 2016β

[663] Ευρήματα από το πηγάδι της οικίας 1 στον Τομέα Ι της συστηματικής ανασκαφής στον Ευριά κατά το 2014 [Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2014)], παραλληλίζονται με ευρήματα από τα νεκροταφεία των Ύστερων Κλασικών Χρόνων στη θέση "Πλακάκια" κοντά στην ακρόπολη της αρχαίας *Εὔας*. Για τον Άγιο Λεωνίδη βλ. Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018.

[664] Ανωτ. σ. 203 και χάρτης 22γ,δ

[665] Φάκλαρης 1990, 205.

Η αναγκαιότητα, λοιπόν, ελέγχου μιας νευραλγικής περιοχής, την οποία διεκδικούσαν ακατάπαυστα επί ενάμιση αιώνα, οδήγησε τους Αργείους στο αυτονόητο για τα γεωπολιτικά και στρατιωτικά δεδομένα της εποχής[666]. Η Θυρεάτιδα πέρασε οριστικά στον έλεγχό τους με βεβαιότητα κατά τον 4ο αι. π.Χ., οπωσδήποτε λίγο μετά το 338 π.Χ.. Η αναγκαιότητα θωράκισης της περιοχής οδήγησε στη δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου θέσεων, στο οποίο εντάσσονται και οι ακροπόλεις της περιοχής. Το δίκτυο αυτό ενοποιεί την περιοχή με το χώρο της Αργολίδας, μέσω της αξιοποίησης μιας ενδιάμεσης μεταξύ Κυνουρίας και Αργολίδας γεωφυσικής οντότητας – την κορυφογραμμή του όρους Ζάβιτσα, η οποία λειτουργεί διαχωριστικά, όπως συμβαίνει με κάθε υδροκρίτη (χάρτης 17α,β,δ). Ο διάλογος, λοιπόν, του ανθρώπου με το περιβάλλον του είναι διαρκής και προσδιορίζει κατά περιόδους διαφορετικά το χώρο. Η περιοχή – με βεβαιότητα κατ᾽αρχάς το βόρειο τμήμα της - επανέρχεται στα δεδομένα που υπαγορεύει η γεωμορφολογία της, όπως αυτά ανιχνεύθηκαν και διερευνήθηκαν κατά την Προϊστορία, την Πρωτο-ιστορία και μέχρι το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Η διαφορά τώρα έγκειται στο γεγονός ότι μέσω ανθρωπογενών παρεμβάσεων ενοποιείται με το χώρο της Αργολίδας και σε χερσαίο επίπεδο[667].

Από το σύστημα των περιοικίδων, από την καθιέρωση ενός ημερολογίου εορτών με επίκεντρο ιερά η σημαντικές θέσεις της περιοχής και με σκοπό την σφυρηλάτηση της ενότητας του κράτους, από παραδοσιακά δηλαδή μέσα ελέγχου που άπτονται της παραδεδομένης διοικητικής πρακτικής και της αξιοποίησης των κατά τόπους λατρειών, πραγματοποιείται πια η μετάβαση σε μία νέα πραγματικότητα, ως προς τον τρόπο πρόσληψης, νοηματοδότησης και τελικά οργάνωσης του ίδιου χώρου. Δεν είναι το γεωπεριβάλλον που προσδιορίζει αφ᾽εαυτού την κατάσταση, αλλά ο άμεσος πλέον έλεγχος που ασκείται από το Άργος, με την επιλογή συγκεκριμένων, καίριων σημείων, που επιτρέπουν το συνολικό έλεγχο μιας χωρικής ενότητας. Συμβολικά - και συνεπώς αφαιρετικά - ο χώρος μετατρέπεται σε μία ισοτροπική επιφάνεια. Οι επιστημολογικοί συνειρμοί με τη σειρά τους άπτονται της σημασίας των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών και της χωρικής ανάλυσης εν γένει ως εργαλείων ανάλυσης και ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων. Η ερμηνεία δεν είναι απλά ζήτημα συγκειμενικότητας (con-text). Αποτελεί ζήτημα που άπτεται και της αφαιρετικής νοηματοδότησης της προσλαμβανόμενης κάθε φορά πραγματικότητας. Ως προς αυτό, μέσα από τα ΣΓΠ παντρεύονται τα Διαδικαστικά αιτήματα με τις

[666] Ανάλογα στο Σουχλέρη (2012, 109) αναφορικά με τις οχυρώσεις στο *Ἀθήναιον* (σημ. Χελμός), στις ακρώρειες της Μεγαλοπολίτιδας χώρας.

[667] Γενικά από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει η διασύνδεση του χώρου της Κυνουρίας με το χώρο της Αργολίδας. Ως προς τούτο, ο Αργολικός Κόλπος λειτουργεί ενοποιητικά. Αυτό είναι προφανές τόσο κατά την Πρώιμη, όσο και κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (βλ. Κύρου 1990, 52 κε, χαρακτηριστικά στις σσ. 61-2). Η επανεμφάνιση αρχαιολογικών τεκμηρίων κατά το τέλος των Πρωτογεωμετρικών Χρόνων, πάλι συνδέεται με το χώρο της Αργολίδας. Grigorakakis και Tsatsaris 2018, 71-4. Το ίδιο διαπιστώνεται από τους Ύστερους Κλασικούς Χρόνους και κορυφώνεται, ειδικά ως προς τη Θυρεάτιδα κατά την Ύστερη Αρχαιότητα· Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)

Μεταδιαδικαστικές αναζητήσεις και τους προβληματισμούς, ενώ παράγεται πληροφορία χρήσιμη ακόμη και για πρακτικά ζητήματα, όπως η χρονολόγηση συνόλων-δικτύων αρχαίων θέσεων στη βάση εμπειρικών δεδομένων και των φιλολογικών-ιστορικών μαρτυριών.

7.6. Ελληνιστικοί Χρόνοι: Η συρρίκνωση

Η Ελληνιστικη περίοδος σηματοδοτεί μία κρίσιμη καμπή για την περιοχή της Κυνουρίας. Η ανοδική τάση που παρατηρήθηκε από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και η οποία κορυφώθηκε κατά τους Ύστερους Κλασικούς Χρόνους και την Πρώιμη Ελληνιστική περίοδο, πλέον λαμβάνει τέλος. Η Κυνουρία ως ενδιάμεσος χώρος, ως μικρο-περιφέρεια, υφίσταται έντονα της συνέπειες της ταραγμένης Ελληνιστικής περιόδου.

Πλέον η κατάσταση έχει μεταβληθεί. Το Άργος έχει επεκτείνει την κυριαρχία του στην περιοχή ήδη από το 371 π.Χ. και με βεβαιότητα από το 338 π.Χ.[668]. Η Θυρεάτις πλέον του ανήκει, ενώ επεκτείνει την κυριαρχία του και μέχρι το Ζάρακα. Ωστόσο, τα πράγματα δεν εξελίσσονται γραμμικά. Οι παλινδρομήσεις και ανακατατάξεις είναι πολλές. Η πραγματικότητα αυτή έχει συνέπειες και για την εξέλιξη του προτύπου κατοίκησης στην περιοχή. Οι διαρκείς αναταραχές και μεταβολές του καθεστώτος κυριαρχίας έχουν ως απολύτως φυσιολογικό επακόλουθο την πληθυσμιακή κάμψη και τελικά την πληθυσμιακή αποψίλωση του γεωγραφικού χώρου. Όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, το φαινόμενο δεν μπορεί να αποδοθεί στην ανάπτυξη κάποιου πόλου, ο οποίος δεσπόζει σε μία συγκεκριμένη περιοχή. Ακόμη και αυτός ο διαχρονικός πόλος συρρικνώνεται δραματικά και περιορίζεται σε μία οχυρή θέση. Η οικονομική παραγωγή φαίνεται πως φθίνει. Εργαστηριακοί χώροι εγκαταλείπονται και μετατρέπονται σε αποθέτες[669].

Το κύριο πια χαρακτηριστικό της περιοχής από τον 4ο αι. π.Χ. τόσο στη Θυρεάτιδα, όσο και στο νότιο τμήμα είναι η ανάπτυξη της αμυντικής αρχιτεκτονικής· ακροπόλεις, οχυρά, φυλακεία δεσπόζουν πια στο τοπίο της Κυνουρίας και προσδιορίζουν την περίοδο αυτή της ιστορίας της.

Βάσει των αποτελεσμάτων της χωρικής ανάλυσης, η κατάσταση στην περιοχή μελέτης κατά την Ελληνιστική περίοδο διαμορφώνεται ως εξής:

- Ο δυαδικός χαρακτήρας παραμένει βασικό χαρακτηριστικό, όσον αφορά στο πρότυπο διάταξης των οικισμών. Διαμορφώνεται με σημείο αναφοράς συγκεκριμένο γεωλογικό όριο και την εκάστοτε ιστορική συγκυρία.
- Η ενοποίηση του χώρου στο βόρειο τμήμα και η κυριαρχία ενός πόλου στο νότιο συνεχίζεται, αλλά τα αρχαιολογικά και αρχαιοχωρικά δεδομένα φθίνουν. Τελικά ο ενιαίος χώρος στο βόρειο τμήμα περιορίζεται στα επίπεδα

[668] Βλ. ανωτ. σσ. 201 και σημ. 465

[669] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018 και (2014)· Γρηγορακάκης 2014β

που διαπιστώθηκαν κατά την προ των Αρχαϊκών Χρόνων περίοδο. Ο άλλοτε πόλος στο νοτίο τμήμα εξακολουθεί να υφίσταται.

- Στα οροπέδια της ενδοχώρας δεν εντοπίζεται καμία αρχαία θέση.
- Το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στην παράκτια ζώνη.

7.6.1. Στην δίνη του Ελληνισμού (267-200 π.Χ.)

Οι τρεις εκείνες υποκείμενες δομές και διεργασίες που θεωρήθηκαν από τους Κλασικούς Χρόνους ως τα αίτια της διαμόρφωσης της κατάστασης πραγμάτων στην περιοχή της Κυνουρίας εξακολουθούν να υφίστανται και λειτουργούν, με την ιστορική συγκυρία και το γεωπεριβάλλον να έχουν την πρωτοκαθεδρία.

Η Κυνουρία ποτέ δεν κατόρθωσε να εξελιχθεί, όπως έχει καταστεί ήδη σαφές, σε πολιτική οντότητα. Κανένα *Κοινόν* δεν αναπτύχθηκε ποτέ στην περιοχή. Μοναδική περίπτωση η ένταξη των Πρασιών στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας, μαζί με πόλεις που καμία σχέση δεν έχουν με την περιοχή μελέτης[670]. Σε αντίθεση με τους Κυνουρίους της δυτικής Αρκαδίας, οι Κυνούριοι της ανατολικής ακτής της Πελοποννήσου παρέμειναν υπό την κυριαρχία των εκάστοτε πόλων ισχύος στο νότιο ελλαδικό χώρο, άλλοτε υπό την κυριαρχία της Σπάρτης, άλλοτε του Άργους. Σε μία περίπτωση φαίνεται πως και οι Αρκάδες διεκδίκησαν τμήμα της περιοχής στο βόρειο τμήμα, τη Θυρεάτιδα[671].

Η περιφερειακότητα της περιοχής αναδεικνύεται κυρίως κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Οι αλλαγές του καθεστώτος κυριαρχίας είναι αλλεπάλληλες, ειδικά κατά την Μέση Ελληνιστική περίοδο. Η εμπλοκή των πόλεων του ελλαδικού Νότου στο παιχνίδι ισχύος των μεγάλων δυνάμεων της Εποχής είχε αντίκτυπο και στην Κυνουρία[672]. Έχει καταδειχθεί ήδη από την προϊστορία, ότι οι περιφερειακές θέσεις είναι οι ευαίσθητοι εκείνοι δείκτες, που κάθε φορά αποτυπώνουν τις τάσεις ανάπτυξης ή συρρίκνωσης που εκδηλώνονται στις κεντρικές θέσεις ή περιοχές με τις οποίες συνδέονται ή στην σφαίρα επιρροής των οποίων ανήκουν. Στις οριακές περιοχές, ήδη από την απώτατη Προϊστορία, παρουσιάζεται κατοίκηση ή κάποιου είδους χρήση σε περιόδους ανάπτυξης και ακμής. Αντίθετα, σε περιόδο κρίσης αυτές οι περιοχές υφίστανται πρώτα τις συνέπειες[673].

Η εμπλοκή της περιοχής στη δίνη των εξελίξεων της Ελληνιστικής περίοδου δεν συνέβη ως αποτέλεσμα της πολιτικής ή του πολιτικού προσανατολισμού των πόλεων ή πολισμάτων ή κωμών της Κυνουρίας. Ως ενδιάμεσος χώρος μεταξύ Σπάρτης και Άργους η περιοχή συνέχισε να υφίσταται τις συνέπειες του ανταγωνισμού τους.

[670] Βλ. ανωτ. σσ. 189, 297-98 και σημ. 600, 612 και 696.

[671] Βλ. ανωτ. σ. 12 και σημ. 33.

[672] Σύντομη ιστορική αναδρομή στην περίοδο από το Φάκλαρη 1990, 38-9. Ανάλυση των γεγονότων της περιόδου σε σχέση με τη Σπάρτη στους Cartledge και Spawforth 2002, 80-194. Η συνολική συζήτηση αναφορικά με το ζήτημα ων συνοριακών διευθετήσεων στην περιοχή ενδιαφέροντος κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους γίνεται από τον Piérart 2007.

[673] Για παράδειγμα, κατά την ΠΕ περίοδο, η κρίση κατά το τέλος της περιόδου επηρεάζει καθοριστικά τον χώρο της Κυνουρίας, ανωτ. 250-55.

Μόνο που τώρα ο ανταγωνισμός εντάσσεται στο ευρύτερο κάδρο της διαμάχης των πόλων ισχύος της περιόδου και του ευρύτερου συστήματος ισορροπίας δυνάμεων. Χαρακτηριστικά είναι τα χρόνια από το 224 π.Χ. μέχρι το 195 π.Χ.. Από τη σταχυολόγηση των πηγών προκύπτει πως η περιοχή γίνεται θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων. Υφίσταται αλλεπάλληλες εισβολές, από πλευρά της Σπάρτης, αρχικά στο νότιο τμήμα. Επί Νάβιδος, μάλιστα, η Σπάρτη επεκτείνεται στο σύνολο της Κυνουρίας[674]. Η περίοδος συμπίπτει με τους Μέσους Ελληνιστικούς Χρόνους, οπότε παρατηρήθηκε η μείωση του αριθμού αρχαίων θέσεων, με το φαινόμενο να συνεχίζεται και κατά την Ύστερη φάση.

Η περαιτέρω ενίσχυση του αμυντικού δικτύου στο βόρειο τμήμα με την ίδρυση ισχυρού φυλακείου στη θέση "Βουκολόπυργος", σε στρατηγική διάβαση στο όρος Ζάβιτσα, αποτελεί σοβαρή ένδειξη ότι το αμυντικό δίκτυο της Θυρεάτιδας εξακολουθούσε να είναι λειτουργικό. Στην παράκτια ζώνη και συγκεκριμένα στην είσοδο του Θυρεάτη κόλπου, στο "Νησί" του Παραλίου Άστρους, η ελληνιστική παρουσία είναι ιδιαίτερα έντονη, κυρίαρχη τόσο σε επίπεδο κεραμικής, όσο και των νομισματικών μαρτυριών. Ειδικότερα, ως προς το "Νησί " στο Παράλιο Άστρος, η παρουσία τείχους μόνο στη δυτική του κλιτύ, συνδέεται με τα περιβαλλοντικά δεδομένα της περίοδου, αλλά και με τη στρατηγική θέση του στο βόρειο πέρας της είσοδου στον κόλπο της Θυρεάτιδος, ως σημείου ελέγχου. Είναι προφανές πως, αν το γεωπεριβάλλον στη συγκεκριμένη περιοχή είχε κατά την περίοδο ανέγερσης του τείχους τη μορφή που έχει σήμερα, τότε το συγκεκριμένο αμυντικό έργο δεν εξυπηρετούσε σε τίποτε. Το "Νησί" και τότε ήταν νησίδα, με πρόσβαση περιορισμένη μόνο από τη συγκεκριμένη πλευρά[675]. Τα υπάρχοντα γεωαρχαιολογικά δεδομένα είναι σύμφωνα προς μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση. Τα δε παράλληλα χρονολογούνται και πάλι στους Ελληνιστικούς Χρόνους και σχετίζονται με τη δημιουργία σημείων ελέγχου κατά μήκος της παράκτιας ζώνης του νότιου ελλαδικού χώρου και των νησιών. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι γνωστό από την Αττική και σχετίζεται με τον έλεγχο στρατηγικών σημείων ή τη δημιουργία σημείων ελέγχου από τους Πτολεμαίους στο πλαίσιο του Χρεμωνιδείου Πολέμου (267-261 π.Χ.)[676]. Η οχύρωση στο "Νησί" πρέπει να συνδέεται με την ταραγμένη περίοδο των Μέσων Ελληνιστικών Χρόνων και τις συγκρούσεις μεταξύ Πτολεμαίων και Μακεδόνων για τον έλεγχο της νότιας Ελλάδας. Το έτος 222 π.Χ. και ο θάνατος του Πτολεμαίου Γ΄ Ευργέτη σηματοδοτούν την απαρχή υποχώρησης των Πτολεμαίων από τον αιγαιακό χώρο, την συντριπτική ήττα της Σπάρτης και την οριστική κατίσχυση των Αχαιών – με την αρωγή του Αντιγόνου Γ΄ Δώσωνος - στο χώρο της Πελοποννήσου[677].

[674] Piérart 2007, 37-41 (κυρίως 39-41). Για το Νάβι και την πολιτική της Σπάρτης βλ. Cartledge και Spawforth 2002, 149-94. Επίσης, Κουσκουνάς κ.α. 1981, 73-5.

[675] Jacobs 1979

[676] Για το Χρεμωνίδειο πόλεμο βλ. O΄Niel 2008. Ενδιαφέρουσα και η προσέγγιση από τους Mc Credie (1966, και 110-16) και Christien (1987), όσον αφορά στις οχυρώσεις των ακτών στην Αττική και την ανατολική ακτή της Λακωνίας αντίστοιχα.

[677] Piérart ό.π., 37-9

Στις Πρασιές, από την επίχωση πύργου του βόρειου σκέλους του τείχους της ακρόπολης περισυνελέγη τμήμα από το σώμα μελαμβαφούς κανθάρου του β΄ τετάρτου του 3ου αι. π.Χ., ενώ ο θησαυρός τριών νομισμάτων από την περίοδο εγκατάλειψης του εργαστηρίου εμπλουτισμού μεταλλεύματος περιλαμβάνει: 1. χάλκινη κοπή Άργους, 2. χάλκινη κοπή Πτολεμαίου Δ΄ Φιλοπάτορος και 3. Χάλκινη κοπή πιθανότατα Μαρώνειας[678]. Από τον 2ο αι. π.Χ. η περιοχή του εργαστηρίου μετατρέπεται σε αποθέτη, όπως αποδεικνύεται από τη στρωματογραφία της δεξαμενής περισυλλογής[679]. Τα παραπάνω δεδομένα δείχνουν την εμπλοκή της περιοχής στην ταραγμένη περίοδο από το 267 π.Χ. μέχρι το τέλος του 3ου αι. π.Χ. και τις δραματικές μεταβολές στο σύστημα ισορροπίας δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο, λίγα μόλις χρόνια πριν από την επιβολή της Ρώμης.

7.6.2. Μακροπρόθεσμες δομές, Μεσοπρόθεσμοι κύκλοι: Γεωπεριβάλλον και Πολιτική

Από τη χωρική ανάλυση προκύπτει, πέρα από τη συρρίκνωση του αριθμού των αρχαίων θέσεων, η μετατόπιση του κέντρου βάρους προς τον παράκτιο χώρο. Το φαινόμενο εντοπίζεται χρονολογικά στους Μέσους Ελληνιστικούς Χρόνους και συνεχίζεται και στην Ύστερη φάση. Όσες θέσεις εξακολουθούν να υφίστανται, προϋπήρχαν[680]. Η μη κατοίκηση στα οροπέδια αποτελεί φαινόμενο γενικά των Ιστορικών Χρόνων, όπως και η ανυπαρξία θέσεων στα σημερινά εκτεταμένα παράκτια αλουβιακά πεδία. Ερμηνείες επιχειρήθηκαν ήδη κατά την εξέταση των δεδομένων ανά περίοδο, όσον αφορά στα οροπέδια. Η νέα οργάνωση και σημασιοδότηση του χώρου με σημείο αναφοράς την ανάπτυξη πόλεων ή την παρέμβαση του Άργους στο βόρειο τμήμα εξηγούν ικανοποιητικά τη δευτερογενή πληροφορία, όπως προέκυψε από τη χωρική ανάλυση των αρχαιοχωρικών και γεωχωρικών δεδομένων στην περιοχή[681]. Τί, όμως, συμβαίνει κατά την εξεταζόμενη

[678] Η συντήρηση των νομισμάτων οφείλεται στην υπεύθυνη για τη συντήρηση ευρημάτων του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Νότιας Κυνουρίας, κα Νικολέττα-Κανέλλα Κλαδούρη, την οποία και ευχαριστώ θερμά. Ευχαριστώ και την καθηγήτρια, κα Σελήνη Ψωμά για τις καίριες παρατηρήσεις της (τα σχετικά με το εύρημα έχουν καταγραφεί στο ημερολόγιο της ανασκαφής (55), σ. 387-88 (TX5A2).

[679] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2018 και (2014)

[680] Γενικά, και όσον αφορά στην Πελοπόννησο προκύπτει ότι η τάση είναι φθίνουσα ως προς τον αριθμό των θέσεων από τους Κλασικούς προς το τέλος των Ελληνιστικών και τους Πρώιμους Αυτοκρατορικούς Χρόνους. Ο Bintliff 2008 στην σ. 24 το επισημαίνει εμφατικά στη βάση δεδομένων εντατικών ερευνών επιφανείας. Αύξηση μπορεί να παρατηρείται κατά τους Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους με χαρακτηριστικά τα παραδείγματα της Ασέας και του Μπερμπατίου (Forsén και Forsén 2003, 334. 91 (Ασέα) και Penttinen 1996, 229, 271-72, 279-81 (Μπερμπάτι – Λίμνες). Κατάρρευση κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους παρατηρείται στην ανατολική Κορινθία (Tartaron et al. 2006, 501, 504 και πίν.10). Στην περίπτωση τόσο της νότιας (Jameson et al. 1994, 383-84, 393-94, όσο και της κεντρικής Αργολίδας παρατηρείται πτώση προς το τέλος της Πρώιμης Ελληνιστικής περιόδου. Το αυτό συμβαίνει και στη Νεμέα (Wright et el., 1990, 616-17), τη Μεγαλόπολη (Roy et al. 1989, 149) και τα Μέθανα (Gill et al. 1997).

[681] Penttinen 1996, ο.π. (Η αύξηση των αρχαίων θέσεων συνδέεται με την επανίδρυση της πόλεως των Μυκηνών).

περίοδο; Πώς μπορεί να εξηγηθεί ο περιορισμός στην παράκτια ζώνη, ειδικά στο βόρειο τμήμα της περιοχής μελέτης;

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης αποτελούν τρόπον τινά αντιστροφή των όσων παρατηρήθηκαν κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και εξής. Ο εποικισμός της περιοχής ξεκίνησε από παράκτιες θέσεις. Σημείο τομής αποτελούν οι Ύστεροι Κλασικοί – Πρώιμοι Ελληνιστικοί Χρόνοι. Η αυξητική μέχρι τότε τάση αντιστρέφεται. Στο τέλος των Ελληνιστικών Χρόνων συγκεντρώσεις θέσεων εντοπίζονται στην παράκτια ζώνη της Θυρεάτιδος, στο δε νότιο τμήμα απομένει η θέση των Πρασιών. Πρόκειται για την απίσχνανση του προτύπου που διαμορφώθηκε κατά τις προηγούμενες περιόδους. Ο ενιαίος χώρος περιορίζεται σε τμήμα της Θυρεάτιδας, για την ακρίβεια στο βορειοανατολικό της τμήμα, ενώ στο νότιο τμήμα ο πόλος των Πρασιών συρρικνώνεται και περιορίζεται στο χώρο της ακροπόλεως στην απότομη κλιτύ, όπου το ναϋδριο του Αγίου Λεωνίδη. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης είναι συνεπή προς ό,τι έχει προηγηθεί.

Η νέα κατάσταση διαμορφώνεται πρωτίστως σε σχέση προς τα γεωπολιτικά δεδομένα της περιόδου, κυρίως την εξάπλωση της κυριαρχίας του Άργους στην περιοχή από τη Θυρεάτιδα μέχρι και τον Ζάρακα[682]. Την ίδια στιγμή, στην άλλη πλευρά του Πάρνωνα η Σπάρτη καραδοκούσε. Οι αναστατώσεις και οι εισβολές δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο, ακόμη και οι μεταβολές, έστω και για συντομο χρονικό διάστημα, του καθεστώτος κυριαρχίας. Το αποτέλεσμα για την περιοχή ήταν η ανασφάλεια, η οποία εντεινόταν, όπως δείχνουν οι σκόρπιες ιστορικές πληροφορίες τόσο κατά τον 3ο, όσο και κατά τον 2ο αι. π.Χ.[683]. Ο ενοποιημένος χώρος των Περιοικίδων στο πλαίσιο μιας κρατικής δομής που εκτεινόταν σε μεγάλο τμήμα της Πελοποννήσου και παράλληλα ήλεγχε μέσα από τη σύμπηξη ενός συστήματος συμμαχιών όλη τη χερσόνησο, έπαψε να υπάρχει. Πλέον, το σημείο αναφοράς για την περιοχή ήταν το Άργος, οπότε η στροφή προς το φυσικό χώρο του Αργολικού κόλπου υπήρξε το άμεσο και φυσικό επακόλουθο, τη στιγμή, μάλιστα, που η ένταση με τη γείτονα και πρώην κυρίαρχο κλιμακώνονταν.

Από την άλλη πλευρά δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής και η γενικότερη κατάσταση πραγμάτων κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους και συγκεκριμένα κατά τη Μέση και Ύστερη περίοδο. Η συγκέντρωση του πλούτου και της γης στα χέρια των λίγων, οι κοινωνικές εντάσεις, το ζήτημα των χρεών, το αίτημα για κοινωνική μεταρρύθμιση, σεισάχθεια και αναδιανομή της γης είναι ενδεικτικά της κοινωνικής έντασης που επικρατούσε. Η δομή της Αχαϊκής Συμπολιτείας είναι χαρακτηριστική, όπως χαρακτηριστική είναι η αντίδραση στις μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν δυο φορές στη Σπάρτη κατά τον 3ο αι. π.Χ. και οι οποίες – ειδικά αυτή του Κλεομένη Γ’ – είχε την αναδιανομή της γης ως βασικό εργαλείο της προσδοκώμενης ανάκαμψης ή αναβίωσης του αρχαίου κλέους. Είναι πλέον κοινός τόπος στην έρευνα ότι η ερήμωση της υπαίθρου, για την οποία γίνεται λόγος στις πήγες, αρχής γενομένης με τον

[682] Piérart ό.π.
[683] Πολύβιος 4.36.4-5, 5.20.1-4

Πολύβιο, έχει να κάνει πέρα από την κοσμοθεωρία των συγγραφέων, τα στερεότυπα της εποχής και την αναπαραγωγή τους, με την κατάσταση ανασφάλειας που δημιουργήθηκε κατά τους πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής παρέμβασης, καθώς και με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της περιόδου[684].

Η ρωμαϊκή παρέμβαση στην Ελλάδα προσδιόρισε τα πράγματα ήδη από το 197 π.Χ.. Ο Β΄ Μακεδονικός Πόλεμος (200-197 π.Χ.) αποτελεί σημαντική τομή, που σηματοδοτεί την απαρχή οριστικής μεταβολής του status quo, με μετέπειτα σημεία καμπής το 168 π.Χ. και το 146 π.Χ.. Η Ρωμαϊκή παρέμβαση είχε σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες, δεδομένων των αναστατώσεων που προκάλεσαν οι συνεχείες πόλεμοι, και για την Πελοπόννησο εν προκειμένω ο Αχαϊκός Πόλεμος, καθώς και η στήριξη των Ρωμαίων σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες με σκοπό την προώθηση της πολιτικής τους. Γενικά, οι κοινωνικές εντάσεις που εκδηλώθηκαν κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους δεν αμβλύνθηκαν ή, σε κάθε περίπτωση, δεν επιχειρήθηκε η ανάσχεσή τους[685]. Τα προβλήματα παρέμειναν. Οι διχοστασίες και διεκδικήσεις αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος παρέμβασης των νέων επικυρίαρχων ως διαιτητών, όπως συμβαίνει με τη Θυρεάτιδα και την πλήρη απαξίωση των εμπλεκομένων διεκδικητών από το Ρωμαίο διαιτητή. Η ενταξη της Πελοποννήσου, ως μέρους του νότιου ελλαδικού χώρου στο ρωμαϊκό σύστημα διοίκησης, αρχικά υπό το διοικητή της Επαρχίας της Μακεδονίας και από το 22 π.Χ. στο πλαίσιο της Επαρχίας Αχαΐας είχε περαιτέρω συνέπειες δεδομένων και των φορολογικών υποχρεώσεων[686]. Σε κάθε περίπτωση το πρότυπο διάταξης των οικισμών και κυρίως η μείωση των θέσεων στην ενδοχώρα συνάδει προς τις γενικότερες τάσεις της Εποχής, τη συγκέντρωση ιδιοκτησιών, ακόμη και την αλλαγή της συμπεριφοράς και την προτίμηση για τα αστικά κέντρα. Ο περιορισμός των αρχαίων θέσεων δεν συνεπάγεται αναγκαστικά τη γενικότερη απομείωση του πληθυσμού. Ειδικά στην περίπτωση της Κυνουρίας η εγγύτητα προς το Άργος, αλλά και τη Σπάρτη θα μπορούσε να θεωρηθεί ως καταλύτης μετακίνησεων, δεδομένου ότι οι συγκεκριμένες πόλεις αποτελέσαν τους βασικούς πόλους ανάπτυξης, κατά τους μετέπειτα Χρόνους.

Ο διακανονισμός του Φλαμινίνου το 195 π.Χ. θα αποδώσει την Θυρεάτιδα στους Αργείους, ενώ οι Πρασιές μαζί με τις περιοικίδες της Λακωνικής θα αποδοθούν στη σύμμαχό τους τότε Αχαϊκή Συμπολιτεία, ίσως υπό το σχήμα του (πρώτου) Κοινού των *Ελευθερολακώνων*. Η ήττα της Αχαϊκής Συμπολιτείας το 146 π.Χ. και η δημιουργία της Επαρχίας Αχαΐας θα έχει ως συνέπεια την πλήρη αυτονόμηση των άλλοτε Περιοίκων με τη θεσμοθέτηση του *Κοινού των Λακεδαιμονίων*. Είναι η πρώτη φορά που η Σπάρτη χάνει το σύνολο των Περιοικίδων πόλεων. Μεταξύ αυτών

[684] Alcock 1996, 26-32. Βλ. και την επόμενη σημείωση.

[685] Ριζάκης 1994, 401-3· Rizakis 2013, 21-40. 49-51· Αβραμέα 2012, 227-46, κυρίως 244-46. Για τη μακεδονική παρέμβαση στην Πελοπόννησο βλ. και Shipley 2008, όπου δεν διατυπώνεται κάποια πρόταση που να εξηγεί τις ομοιότητες ή τις διαφορές στον ιστορικό χρόνο.

[686] Η Αχαΐα ως επαρχία εξαγωγής φόρων, Alcock 1996, 18, 43-4

περιλαμβάνεται και η πόλη των Πρασιών. Πρόκειται, όμως, για διχοτόμηση της περιοχής;

Η απάντηση που δίνεται λαμβανομένων υπ᾽όψιν των αποτελεσμάτων της μέχρι τώρα ανάλυσης των αρχαιο-χωρικών και γεωχωρικών δεδομένων είναι αποφατική. Οι Ρωμαίοι δεν μεταβάλλουν αυτό που κληρονόμησαν. Αντίθετα, προχωρούν στη θεσμοποίηση της κατάστασης πραγμάτων στην περιοχή. Η λέξη "δυαδικότητα" αποδίδει με πληρότητα τα αποτελέσματα της χωρικής ανάλυσης στην Κυνουρία, ως προς τη διαφοροποίηση που παρατηρείται στη διάταξη των αρχαίων θέσεων και εν γένει στο οικιστικό πρότυπο, με σημείο τομής το ρού του ποταμού Βρασιάτη. Το γεωτεκτονικό αυτό όριο αποτελεί την τομή μεταξύ του βόρειου και του νότιου τμήματος της περιοχής μελέτης. Η σαφής οριοθέτηση της περιοχής και η συνέργεια περιβαλλοντικών παραμέτρων, όπως οι αποθέσεις του ποταμού Τάνου και του Βρασιάτη, προσδιόρισαν διαφορετικά την εξέλιξη των πραγμάτων στις δύο περιοχές. Εκατέρωθεν του ορίου αυτού, το πρότυπο κατοικησης εξελίσσεται διαφορετικά ήδη από τους Προϊστορικούς Χρόνους. Οι Ρωμαίοι, λοιπόν, προσαρμόζουν μία παγιωμένη κατάσταση στον πολιτικό τους σχεδιασμό, ενισχύοντας ή αποδυναμώνοντας επιλεκτικά τα εμπλεκόμενα μέρη[687].

Η μείωση, λοιπόν, των αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία, ειδικά από τη Μέση Ελληνιστική περίοδο και εξής συνάδει απόλυτα προς τα δεδομένα που διαμορφώνει η δυναμική επέμβαση της Ρώμης στα ελληνικά πράγματα. Κατά τους Ιστορικούς, λοιπόν, Χρόνους, από την Αρχαϊκή περίοδο και μετά, η πολιτική – ιστορική συγκυρία επηρεάζει τη διαμόρφωση του οικιστικού προτύπου, στη βάση, όμως, μιας κατάστασης που έχει προσδιοριστεί και εξακολουθεί να προσδιορίζεται από συγκεκριμένες περιβαλλοντικές παραμέτρους. Ο περιορισμός στην παράκτια ζώνη έχει να κάνει με τις αναστατώσεις στην περιοχή, την παγίωση του νέου σημείου αναφοράς, στο μυχό του Αργολικού κόλπου και την κατά περιόδους επιθετική συμπεριφορά της Σπάρτης. Ο επαναπροσανατολισμός προς το φυσικό γεωγραφικό χώρο επανέρχεται στο προσκήνιο.

Η απομείωση, από την άλλη πλευρά, των αρχαίων θέσεων και ο περιορισμός των αρχαιολογικών δεδομένων κατά την εξεταζόμενη περίοδο δείχνει ίσως προς μία διαφορετική κατεύθυνση, η οποία αφορά στη μεταβολή του καθεστώτος εγγείου ιδιοκτησίας. Η συρρίκνωση της πόλης και η πληθυσμιακή αποψίλωση της περιοχής μπορεί να έχει να κάνει με τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας στα χέρια ολίγων. Η απουσία θέσεων στην ενδοχώρα σε συνδυασμό με την πυκνότητα που παρατηρείται στην παράκτια ζώνη μπορει να παραπέμπει ακριβώς στην εκμετάλλευση της αγροτικής γης και τη χρήση της παραλίας και των λιμένων ως πυλών εξόδου. Το φαινόμενο με βεβαιότητα εντοπίζεται στην πλήρη του ανάπτυξη κατά τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο δεν υπάρχουν ακόμη εμπειρικά δεδομένα ικανά να τεκμηριώσουν την απαρχή αυτής της

[687] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης (2015)

διαδιασίας. Από την άλλη πλευρά είναι δύσκολο να δεχθεί κάποιος την πλήρη ερήμωση μιας περιοχής, τη στιγμή που οι οχυρωμένες κώμες εξακολουθούν να υφίστανται. Η περίπτωση, μάλιστα, της *Εὔας* είναι χαρακτηριστική, καθώς από την περίοδο αυτή χρονολογούνται οι ενεπίγραφες κεραμίδες από δημόσια κτίρια, καθώς και αναθήματα από το ιερό του Πολεμοκράτους στο ύψωμα "Ανεμόμυλος". Τα δε αποτελέσματα της εκτίμησης πυκνότητα με πυρήνα (kernel) δείχνουν ακριβώς αυτήν την περιοχή ως επίκεντρο της συγκέντρωσης θέσεων στο βόρειο τμήμα (χάρτης 24).

7.7. Ρωμαϊκοί Χρόνοι: Από τη Σταθερότητα στην Αγωνία

Περί τα μέσα του 2ου αι. ο Παυσανίας περιηγείται τη νότια Ελλάδα, συγκεκριμένα την ΒΑ Πελοπόννησο (Κορινθία – Αργολίδα) και τη Λακωνία[688]. Κατά τη μετάβασή του από την Αργολίδα στη Λακωνική κάνει λόγο – για την Κυνουρία, και συγκεκριμένα για το βόρειο τμήμα αυτής, τη Θυρεάτιδα, η οποία ανήκε στους Αργείους και κατοικούνταν κατά κώμες[689]. Ο περιηγητής, εκτός των τριών θυρεατικών κωμών, απλώς αναφέρει τα λατρευτικά και ιστορικά τοπόσημα[690], ενώ είναι πιο αναλυτικός όσον αφορά στη γεωμορφολογία της περιοχής[691]. Προχωρεί, τέλος, σε δύο αξιολογικές κρίσεις· η κώμη *Εὔα* είναι η *μεγίστη* των θυρεατικών κωμών, ενώ η γη της Θυρεάτιδος είναι κατάλληλη για την καλλιέργεια της ελιάς[692].

Ολοκληρώνοντας το ταξίδι του στην άλλοτε *Λακωνική*, επισκέπτεται την πόλη των Πρασιών, μέλος τότε του *Κοινού των Ελευθερολακώνων.*[693] Παρέχει τοπογραφικές πληροφορίες, καθώς και στοιχεία που αφορούν στη γεωμορφολογία της θέσης[694]. Ο χαρακτηρισμός της θέσης ως *κήπου τοῦ Διονύσου* πέρα από τους προφανείς λατρευτικούς συνειρμούς, παραπέμπει και στην κυρίαρχη καλλιέργεια.

Οι αναφορές στην Κυνουρία δεν περιορίζονται στο έργο του Παυσανία και τη δεδομένη χρονική στιγμή, κατά την οποία αυτό συντάχθηκε (173μ.Χ). Ήδη ο Στράβων (1ος αι. π.Χ – 1ος αι. μ.Χ.), με σημείο αναφοράς τον Αργολικό Κόλπο, αναφέρει για τις Πρασιές ότι δεν ανήκουν στους *Λάκωνες*, αλλά στους *Αργείους*[695]. Λόγος για τις

---

[688] Παπαχατζής 1994, 1 (155 μ.Χ.)

[689] Παυσανίας 2.38, 4–7· Γρηγορακάκης 2012, 287-90. Πρόκειται για την *Ἀνθήνη*, τη *Νηρίδα* και την μεγίστη των θυρεατικών κωμών, *Εὔα*. Στο κείμενο της *Περιήγησης* διαπιστώνεται σαφής διάκριση μεταξύ των όρων *κώμη* και *πόλις* (8.28.4).

[690] Παυσανίας 2.38, 6-7 (Ασκληπιείο Εύας, πεδίο της μάχης της Θυρεάτιδος και Ἑρμαῖ)

[691] Παυσανίας 2.38, 7 (Όρος Πάρνων, ποταμός Τάνος και Θυρεάτης κόλπος)

[692] Παυσανίας 2.38, 5

[693] Παυσανίας 3, 24, 3–6. Ενδιαφέροντα είναι τα όσα παραδίδει για τη λατρεία του Διονύσου και το μυθολογικό της υπόβαθρο, καθώς και την ύπαρξη λατρείας του Ασκληπιού , του Αχιλλέα και των τριών αινιγματικών θεών, των οποίων οι εικόνες, μαζί με εκείνη της Αθηνάς, ήταν ιδρυμένες επί του ακρωτηρίου, που χώριζε το βόρειο από το νότιο λιμένα της πόλης. Για τη δωρική προέλευση της λατρείας του Αχιλλέως, Sakellariou 2009, 153-54. Για μία πρόταση ερμηνείας των τριών μορφών και τη σύνδεσή τους με τη μεταλλουργία βλ. Γρηγορακάκης 2014. Για τις Πρασιές και την εκτεταμένη χώρα τους θεμελιακό παραμένει το άρθρο του Ρωμαίου (1955, 94-9). Για την λατρεία του Ασκληπιού στην Κυνουρία, Ρωμαίος 1956

[694] Παυσανίας 3.24.3 και 3.24. 4–5

[695] Στράβων 8.6.1

Πρασιές γίνεται άλλη μία φορά στα *Γεωγραφικά*, σε διαφορετικό, όμως, χωρικό και χρονικό πλαίσιο αναφοράς.[696]

Σημαντική πηγή είναι, βέβαια, ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (2ος αι.). Στο έργο του *Γεωγραφική Ὑφήγησις* μας δίδει τις συντεταγμένες της θέσης των Πρασιών, την ονομασία του Πάρνωνος ως *Κρονίου όρους*, καθώς και των νοτίων προβούνων αυτού ως *ὀρέων Ζάρακος*. Στα βόρεια της Κυνουρίας δίδει τις συντεταγμένες μιας νέας πόλης, του *Ἄστρου*.[697] Αυτές είναι και οι τελευταίες αναφορές σε θέσεις, στην περιοχή της Κυνουρίας. Στον *Πευτιγγεριανό Πίνακα* ή στο *Συνέκδημον του Ιεροκλέους*, καμία κώμη ή πόλη δεν σημειώνεται στην περιοχή[698].

Πληροφορίες από πηγές των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, φιλολογικές και επιγραφικές, μπορούν να εμπλουτίσουν τις γνώσεις μας για την Κυνουρία των Ρωμαϊκών Χρόνων. Δεν εννοούμε, βέβαια, την προβολή δεδομένων των Κλασικών ή Ελληνιστικών Χρόνων στη Ρωμαϊκή περίοδο, αλλά την κατανόηση του ιστορικού βάθους στην περιοχή[699]. Χωρίς αμφιβολία, η γεωγραφία, αλλά και η ιστορική συγκυρία[700] διαμόρφωσαν το υπόβαθρο εκείνο που επηρέασε και τη ρωμαϊκή τάξη πραγμάτων, το οποίο δεν είναι άλλο από τη διαφοροποίηση, γεωγραφική και πολιτική μεταξύ βορείου και νοτίου τμήματος. Κατά κώμες, λοιπόν, οίκηση στη Θυρεάτιδα, οργανικό τμήμα της επικράτειας του Άργους ήδη από το πρώτο μισό του 4ου προχριστιανικού αιώνα, σε αντιδιαστολή προς το σχεδόν ενοποιημένο τμήμα στα

[696] Στράβων 8.6,14. Η πόλη από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. μετείχε στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας. Γεγονός είναι ότι οι Πρασιές, ως μέλος της Αμφικτυονίας, δεν μπορεί παρά να ήταν πόλη αυτόνομη και ισότιμο μέλος, μέχρι την αντικατάστασή της από τη Σπάρτη στα τέλη του 7ου ή αρχές του 6ου αι. π.Χ.. Τα μέχρι στιγμής δεδομένα από το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας είναι αποκαλυπτικά. Ανάλυση των δεδομένων από τους Lanérès και Grigorakakis (2015, 652-58).

[697] Πτολ., Γεωγρ. 3 (*Λακωνίας... Πρασιά να γ λε _γ, Ἀργείας Ἄστρον να λε δ*). Βλ. Τσορλίνη 2011.

[698] Για τον *Πευτιγγεριανό Πίνακα* και το *Συνέκδημο του Ιεροκλέους*, βλ. Αβραμέα 2012, 227-46. και πίν. XI–XII. Για την μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη δυτική και κεντρική Πελοπόννησο προς τα παράλια και τη συσχέτισή τους με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, Αβραμέα 2012, 231. Η παράλειψη αναφοράς σε παράλιες θέσεις της Κυνουρίας οφείλεται στη θεματική των συγκεκριμένων πηγών και στο γεγονός ότι σε αυτές καταχωρίζονται ή απεικονίζονται το κεντρικό οδικό δίκτυο και κομβικά σημεία, κέντρα (τοπικής) διοίκησης ή σταθμοί του αυτοκρατορικού ταχυδρομείου κ.λπ. Βλ. και Αβραμέα 2012, 243–44.

[699] Σε κάθε περίπτωση η απλή ταύτιση, βασισμένη σε απολύτως υποκειμενικά κριτήρια, αρχαιολογικών θέσεων με παραδιδόμενα από της πηγές ονόματα πόλεων ή θέσεων στερείται ουσιαστικού περιεχομένου. Σε επίπεδο ερμηνείας, η αντιμετώπιση των πάντων σε σχέση με τη διαμάχη Άργους και Σπάρτης είναι για προφανείς λόγους μονοδιάστατη. Το ερμηνευτικό αυτό μοντέλο αδυνατεί να εξηγήσει την ύπαρξη παρεμφερών χωρικών και δημογραφικών φαινομένων και σε προγενέστερες της διαμάχης αυτής περιόδους.

[700] Για τη γεωμορφολογία της Θυρεάτιδος, Goester 1993, 43· Jacobs 1979. Το ιστορικό αυτό βάθος φθάνει μέχρι τουλάχιστον τους Πρώιμους Αρχαϊκούς Χρόνους, με σημεία σταθμούς την προσάρτηση των Πρασιών στη Λακωνική (700 π.Χ. περίπου) [Lanérès και Grigorakakis 2015], τη μάχη της Θυρεάτιδος [Φάκλαρης 1990, 35 και σημ. 73], τις επιχειρήσεις του αθηναϊκού στόλου στην περιοχή κατά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο (Θουκ. 1.3 , 4.56.2,3-4, 4.57, 5.41.2, 3-5 και 6.95.1,3-5· Figueira 1993, 293-324), τις διευθετήσεις στην περιοχή από τον Επαμεινώνδα ή το Φίλιππο Β΄ (Ξεν., Ελλ, 7.2.2.3· Grigorakakis 2009, 184-85 και σημ. 9), καθώς και τη γενικότερη αναταραχή κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους (Πολύβιος 4.36,4-5 και 5.20,1-4)

νότια, με τις Πρασιές και την εκτεταμένη χώρα τους [701] εξαρτημένες κατά τη ρεπουμπλικανική περίοδο από το Άργος και στη συνέχεια ενταγμένες σε *Κοινόν*, αρχικά των *Λακεδαιμονίων* – με ενδεχόμενη συμμετοχή και της Σπάρτης, και αργότερα των *Ελευθερολακώνων* – των άλλοτε περιοίκων [702] . Ο πολιτικός ή γεωπολιτικός σχεδιασμός μπορεί να είναι διαφορετικός, αλλά, όσον αφορά σε επίπεδο μικρο-περιφέρειας, η ουσία παραμένει ίδια. Η ρωμαϊκή διοίκηση τελικά βασίστηκε σε μία διαμορφωμένη κατάσταση.

7.7.1. Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα

Όσον αφορά στα καθαυτό αρχαιολογικά δεδομένα, για τους Ρωμαϊκούς Χρόνους, ήδη από τη δεκαετία του 1960 η Θεοδώρα Καράγιωργα είχε προχωρήσει σε διενέργεια διερευνητικών τομών στην ακρόπολη στη θέση "Νησί", στην παραλία του Αγίου Ανδρέα Κυνουρίας. Τα ανασκαφικά δεδομένα παρέπεμπαν στην ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, από την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι και τον 7ο αι. μ.Χ.[703]. Με την ευκαιρία της κατεδάφισης αυθαιρέτων στην ίδια περιοχή το 2009, αλλά και του έργου της υδροδότησης του μικρού οικισμού, διερευνήθηκε το βόρειο τμήμα της αρχαίας θέσης, το οποίο καταλαμβάνει την περιοχή της λεγόμενης Κοινοτικής πλατείας. Η κεραμική που περισυνελέγη χρονολογείται στους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους από τον 4ο μέχρι τα τέλη του 6ου – αρχές του 7ου αι. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κατοίκηση σε αυτήν την περίοδο εντοπίζεται ακριβώς στο βόρειο αυτό τμήμα της άλλοτε ακρόπολης των κλασικών χρόνων, καταλαμβάνοντας και το χώρο επί των κλασικών τειχών. Την ίδια στιγμή στο βόρειο τμήμα του λόφου δημιουργούνται ληνοί, λαξευτοί επί του φυσικού βράχου, αλλά και με τη χρήση κονιάματος[704].

---

[701] Φάκλαρης 1990, 38· Grigorakakis ό.π. Τα αρχαιολογικά δεδομένα παραπέμπουν σε κατακερματισμό του βόρειου τμήματος της Κυνουρίας. Στο Νησί του Παραλίου Άστρους, τον Τσιόροβο Κάτω Δολιανών, την αρχαία *Εὖα* (Ελληνικό – Τειχιό) και το Νησί στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα ισχυρές οχυρώσεις ανεγείρονται κατά τον 4ο αι. π.Χ.. Αντίθετα, στο νότιο τμήμα κυριαρχεί η μεγάλη ενότητα των Πρασιών, με σαφώς μικρότερες, δορυφορικές θέσεις αυτές στο Κάστρο Τυρού και την Πολίχνη (Πούλιθρα) - αν πράγματι πρόκειται για ακροπόλεις και όχι για οχυρά, καθώς καταλαμβάνουν πολύ μικρή έκταση σε σύγκριση με τις άλλες θέσεις στη Θυρεάτιδα, πολλώ δε μάλλον με τις Πρασιές. Βλ. Christien και Spyropoulos 1985· Goester 1993· Φάκλαρης 1990, 47-94. 129-145 και 153-57· Γρηγορακάκης 2012, 288, 290· Wallner 2008, 26-44. 179-201. Για την εκτεταμένη επικράτεια των Πρασιών, Ρωμαίος 1955· Pollignac 2007, 67. Τέλος, Lanérès και Grigorakakis ό.π..

[702] Φάκλαρης 1990, 38-9· Grigorakakis 2009, 184-85· Γρηγορακάκης 2012, 289-91. Το καθεστώς που περιγράφει ο Στράβων (βλ. σημ. 696) προφανώς ανάγεται στις συνοριακές διευθετήσεις που επέβαλαν ο Επαμεινώνδας ή ο Φίλιππος στην περιοχή της Κυνουρίας (βλ. ανωτ. σημ. 340). Στα χρόνια του Παυσανία και του Κλαυδίου Πτολεμαίου η κατάσταση είναι διαφορετική. Η διαφοροποίηση αυτή αντανακλά τη σταδιακή μεταβολή της πολιτικής της Ρώμης στην ανατολική Πελοπόννησο.

[703] Καράγιωργα 1963, 89 (Υστεροι Ρωμαϊκοί Χρόνοι, με επισκευές τμήματος της οχύρωσης και ανέγερση τμήματος του τείχους στο λιμάνι κατά τους βυζαντινούς χρόνους)

[704] Γρηγορακάκης 2016α. Η επέκταση της οχύρωσης στην Κοινοτική πλατεία χρονολογείται ήδη από τους Ύστερους Κλασικούς Χρόνους. Επισημαίνεται δε ότι σε τομές που πραγματοποιήθηκαν ακριβώς μπροστά από την ιδιοκτησία Δ. Αραχωβίτη στο νοτιοανατολικό πέρας του σημερινού

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ίδια περιόδου εντοπίστηκαν στη θέση "Άστρα" πλησίον του υψώματος "Νησί" στο Παραλίου Άστρος, εντός του ακινήτου "Κοψιαύτη"[705]. Τα οικοδομικά λείψανα εκτείνονται σε όλη την έκταση του ακινήτου προς δυτικά, καθώς και στα όμορα ακίνητα, με όριο προς τα δυτικά την ασφάλτινη οδό[706]. Η χρονολόγησή τους τοποθετείται στην περίοδο μεταξύ του 3ου και έως τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ. Στα τετράγωνα που ανεσκάφησαν, οι χώροι ήταν σχεδιασμένοι ορθοκανονικά, οι δε τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι με αργούς λίθους, τμήματα μαρμάρου ή ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων, προφανώς σε δεύτερη χρήση, και συνδετικό κονίαμα. Η ύπαρξη αγωγών, όπως και η περισυλλογή τμημάτων πλίνθων από στυλίσκους υποκαύστων, επιτρέπουν την ερμηνεία του χώρου ως λουτρικής εγκατάστασης, πιθανότατα, όμως, όχι αυτόνομης, αλλά ενταγμένης σε κάποιο ευρύτερο συγκρότημα. Το μικροτοπωνύμιο "Άστρα" φέρει στο νου το *Άστρον* του Κλαύδιου Πτολεμαίου και παραπέμπει στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους[707].

Η τρίτη ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στη νότια Κυνουρία, στο χώρο των αρχαίων Πρασιών, κοντά στο λιμάνι της Πλάκας, εντός του ακινήτου ιδιοκτησίας Πορφύρη. Σε ένα χώρο ο οποίος μέχρι τότε θεωρούνταν βάλτος, έλος, σε κάθε περίπτωση ότι βρισκόταν εκτός του αστικού χώρου - ίσως το λιμάνι της κλασικής πόλεως, αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των Πρασιών της Ύστερης Αρχαιότητας. Και εδώ η κατοίκηση φαίνεται να διαρκεί περί τους δύο αιώνες από τον 4ο μέχρι και το τέλος του 6ου, αρχές 7ου αι. μ.Χ. Οι τοίχοι είναι κτισμένοι από αργούς λίθους με ευρεία χρήση συνδετικού κονιάματος. Το γενικό σχέδιο είναι ορθοκανονικό[708]. Στρωματογραφικά, ο χώρος φαίνεται πως μετατρέπεται σε καλλιεργήσιμη έκταση πολύ γρήγορα μετά την εγκατάλειψή του, κάτι που θυμίζει ανάλογες διευθετήσεις από την αρχαία Νεμέα κατά τους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους[709].

Όσον αφορά στις Πρασιές, είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλη την έκταση του Ευριά (όπου εντοπίζεται ο οικιστικός πυρήνας της πόλης), τα δείγματα ρωμαϊκής κεραμικής είναι ελάχιστα. Λιγοστά όστρακα με το γνωστό κτενωτό διάκοσμο, μία "βελόνα πλεξίματος διχτυών", που ως τύπος χρονολογείται γενικά στους Ρωμαϊκούς Χρόνους,

μικρού οικισμού, αποκαλύφθηκε μόνο η εξωτερική παρειά του τείχους των Κλασικών Χρόνων, σε βάθος 1.70μ. περίπου από τη σημερινή στάθμη του εδάφους. Ο τύπος, επίσης, των τάφων στις δυτικές υπώρειες του υψώματος - δυστυχώς όχι ορατών στις μέρες μας – παραπέμπει σε όμοια παραδείγματα από την αρχαία *Εὔα*, τα κτερίσματα των οποίων χρονολογούνται στους Ύστερους Κλασικούς και την αυγή των Ελληνιστικών Χρόνων. Βλ. τον τάφο στους Abadie και Spyropoulos 1985, 415, εικ. 67. Πανομοιότυπος υπήρχε στις ανατολικές υπώρειες του "Νησιού" στην Παραλία του Αγίου Ανδρέα.

[705] Σύντομη αναφορά στο Γρηγορακάκης και Καλάβρια 2012, 129

[706] Εκσκαφές που πραγματοποιήθηκαν επί του δρόμου για έργο του ΟΤΕ, αλλά και δοκιμαστικές τομές στα απέναντι οικόπεδα δεν οδήγησαν στην αποκάλυψη αρχιτεκτονικών λειψάνων ή άλλων κινητών ευρημάτων.

[707] Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.11.6

[708] Γρηγορακάκης 2016δ

[709] Βλ. χαρακτηριστικά Miller 1975, 178, 180, 182-84· Miller 1980, 60-1· Miller 1982, 72. 77-9, 81-3, 87. Ένταξη στο γενικότερο πλαίσιο της εποχής από την Αβραμέα (2012, 239-41)

κάποιοι εμπορικοί αμφορείς των Ρωμαϊκών (2ος αι.) και Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων (4ος–6ος αι.), καθώς και μία κεραμοσκεπής, ακτέριστη ταφή, στα ερείπια της οικίας Ι χρονολογούνται σε αυτήν την περίοδο. Κανένα, όμως, από τα κινητά αυτά ευρήματα δεν συνδέεται με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα[710].

Από εντοπισμό εκτεταμένων θέσεων με ρωμαϊκή, για την ακρίβεια Ύστερη Ρωμαϊκή κεραμική, η θέση "Δρυμώνες" στην Αγία Αναστασία Μελιγούς στη βόρεια Κυνουρία, και η θέση "Χαλάσματα" στην Παλιόχωρα του Τυρού στη νότια Κυνουρία, αυτή τη φορά στην καρδιά του Πάρνωνα, είναι οι πλέον χαρακτηριστικές. Η πυκνότητα των οστράκων και στις δύο θέσεις είναι μεγάλη.[711] Δεν αποκλείεται η ύπαρξη μιας έπαυλης των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων στην περιοχή. Βεβαίως, και πολλές άλλες θέσεις, των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων, έχουν εντοπισθεί μέχρι σήμερα τόσο στην ενδοχώρα, όσο και στην παραλία της Κυνουρίας. Το πρόβλημά με την πλειονότητα αυτών έγκειται στην ανυπαρξία αναφορών στο μέγεθος της διασποράς των επιφανειακών ενδείξεων καθώς και στο μη προσδιορισμό πυκνοτήτων-συγκεντρώσεων αυτών[712].

7.7.2. Τα δεδομένα επιφανείας

Η εφαρμογή της μεθόδου αποτύπωσης επιφανειακών ενδείξεων με τη χρήση κινητού τηλεφώνου, η καταχώριση και ανάλυση αυτών στη βάση της εκτίμησης πυκνότητας με πυρήνα (kernel), όπως ήδη σχολιάστηκε, απέδωσε ενδιαφέρουσες πληροφορίες αναφορικά με το πρότυπο κατοίκησης στην περιοχή κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Σε συνδυασμό δε με τα δεδομένα των συστηματικών ανασκαφών αποκαλύπτεται μία εικόνα καινοφανής για την Κυνουρία.

Το κέντρο βάρους πλέον βρίσκεται στο βόρειο τμήμα και ειδικά στην παράκτια ζώνη με την ανάπτυξη εκτεταμένων συγκροτημάτων – επαύλεων. Η διάσημη έπαυλη

[710] Ας σημειωθεί ότι όλα, πλην δύο οστράκων με κτενωτό διάκοσμο, περισυνελέγησαν από τη "δεξαμενή περισυλλογής", μέρος εργαστηρίου εμπλουτισμού μεταλλεύματος - πλυντηρίου μετάλλων, που πέρασε σε αχρησία κατά τους Ύστερους Ελληνιστικούς Χρόνους. Γρηγορακάκης 2014β. Για ίδιο τρόπο ταφής μέσα στα ερείπια αρχαίας οικίας Κλασικών Χρόνων, βλ. Γρηγορακάκης 2016γ.

[711] Υπενθυμίζεται ότι προ των ανασκαφών στη θέση "Κολώνες", στα βόρεια της Μονής της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στη Βόρεια Κυνουρία, η πυκνότητα και έκταση των οστράκων είχε οδηγήσει πολλούς μελετητές στην ταύτιση της θέσης με κάποια από τις κώμες της Θυρεάτιδας, Φάκλαρης 1990, 96-7. Μετά τις εντατικές έρευνες των δεκαετιών του 1980 και 1990 αποκαλύφθηκε ότι δεν υπήρχε πόλη, αλλά η λαμπρή ρωμαϊκή έπαυλη, που αποδίδεται στην οικογένεια των Κλαυδίων Αττικών, αργότερα και των Γελλίων (βλ. κατ. σ. 307 και σημ. 719). Το μικροτοπωνύμιο "Εύα" δεν αποτελεί επιβίωση του όνοματος της αρχαίας κώμης, αν και κάλλιστα η περιοχή μπορεί να ανήκε στην επικράτεια της αρχαίας *Εὔας*, η οποία τοποθετείται με ασφάλεια στη θέση "Ελληνικό- Τειχιό". Βλ. Grigorakakis 2009, 184-85 και σημ. 7· Gorini 2014. Χαρακτηριστική είναι η ύπαρξη του ίδιου μικροτοπωνυμίου στη θέση "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Πέτρου, η οποία επίσης είχε ταυτιστεί με την *Εὔα*, Curtius 1852, 383. Το μικροτοπωνύμιο "Κολώνες" αναφέρεται στην κήρυξη της θέσης ως αρχαιολογικού χώρου (ΥΑ 15904/24-11-1962 - ΦΕΚ 473/Β/17-12-1962).

[712] Ενδεικτικά, Φάκλαρης 1990 και Goester 1993 passim. Με την εξαίρεση του Παλαιοστόλου, στις υπόλοιπες θέσεις η διασπορά δεν είναι εκτεταμένη.

στη Λουκού, που αποδίδεται στον Ηρώδη αποτελεί απτό δείγμα αυτής της κατάστασης. Η ανάλυση των ενδείξεων στην επιφάνεια του εδάφους καταδεικνύει ότι αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου συγκροτήματος, το οποίο δέσποζε στην περιοχή, μέχρι και το τέλος της Αρχαιότητας, όπως προκύπτει από τις σχετικές δημοσιεύσεις της ανασκαφής, αλλά και τα ίδια τα επιφανειακά δεδομένα από την περιοχή μεταξύ του περιβόλου της Ι.Μ. Μεταμόρφωσης του Σωτήρα και την επαρχιακή οδό Τρίπολης – Άστρους.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται στην παράκτια ζώνη. Οι εκτεταμένες εγκαταστάσεις στη θέση "Άστρα", λίγο δυτικότερα του "Νησιού", και τη θέση "Δρυμώνες" στην Αγία Αναστασία Μελιγούς είναι χαρακτηριστικές της μεταμόρφωσης που υφίσταται η περιοχή ως προς τη διάταξη, αλλά και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των θέσεων. Η ανίδρυσή τους εντός πια του πεδίου του Άστρους καταδεικνύει τη μεταβολή των γεωπεριβαλλοντικών δεδομένων στην περιοχή ενδιαφέροντος. Τα εκτεταμένο πεδίο της Θυρεάτιδος και η γειτνίαση προς το κέντρο του Άργους καθιστά την περιοχή πρόσφορη για οικονομική εκμετάλλευση. Ανάλογη κατάσταση συναντούμε και στον Τυρό. Οι άλλοτε πόλεις – λιμένες στο "Νησί" του Αγίου Ανδρέα και την Πλάκα δεν εγκαταλείπονται. Αντίθετα παρατηρείται δραστηριότητα πλησίον πια της θάλασσας, τόσο στην Κοινοτική πλατεία, όσον αφορά στον Άγιο Ανδρέα, όσο και στο ακίνητο Πορφύρη, όσον αφορά στην Πλάκα του Λεωνιδίου.

Στην ενδοχώρα παρατηρείται μια διαφοροποίηση. Στο Ξηροκάμπι εμφανίζεται για πρώτη φορά για τα δεδομένα της περιοχή μια εκτεταμένη εγκατάσταση με τον πυρήνα της να καλύπτει εμβαδόν 1000τμ. Κάτι ανάλογο συναντάται και στην περιοχή της Μονής Καρυάς[713]. Αντίθετα στην Παλιόχωρα από το συνδυασμό του δείκτη πυκνότητας των επιφανειακών δεδομένων και της παράγωγης στατιστικής επιφάνειας από την εκτίμηση πυκνότητας με πυρήνα (kernel) συνάγεται η ύπαρξη ενός οικισμού στις υπώρειες του Οριόντα. Κάτι ανάλογο, αλλά μικρότερης κλίμακας, συναντούμε στον Παλιόστολο, στο βόρειο τμήμα της Κυνουρίας[714].

Στην περιοχή φαίνεται πως αναπτύσσεται ένα ιεραρχημένο δίκτυο με κεντρικά σημεία κάποιες επαύλεις και τις άμεσα εξαρτημένες από αυτές δορυφορικές θέσεις. Στην ενδοχώρα εντοπίζονται μεμονωμένες αγροικίες, αλλά και συνεκτικοί οικισμοί. Οι θέσεις με τη μεγαλύτερη έκταση διασποράς βρίσκονται κυρίως κοντά στην παραλία. Σε όλες οι παράκτιες θέσεις των Κλασικών – Ελληνιστικών Χρόνων (πόλεις – λιμένες) παρατηρείται δραστηριότητα. Στην ενδοχώρα όλες οι θέσεις βρίσκονται στις παρυφές πεδίων – οροπεδιών (για παράδειγμα Ξηροκάμπι, κάμπος Καρυάς, Γλυππία).

[713] Δεν κατέστη εφικτή η διερεύνηση, καθώς βρίσκεται εντός της περίφραξης της Μονής.

[714] Στην Παλιόχωρα οι επιφανειακές ενδείξεις συγκεντρώνονται εκατέρωθεν του ρέματος που κατέρχεται από τον Οριόντα, ενώ στην περίπτωση του Παλαιοστόλου ο οικισμός φαίνεται πως αναπτύχθηκε σε πρανή, εκατέρωθεν μιας ρεματιάς.

7.7.3. Γεωπεριβάλλον και η νέα Ιεράρχηση

Οι τάσεις αυτές γενικά ακολουθούν ένα γενικό πρότυπο, όπως έχει προκύψει από έρευνες επιφανείας εντατικού χαρακτήρα ή μη, με την εξαίρεση κυρίως της Αχαΐας ή της Μεσσηνίας, οι οποίες αποτελούν ειδική περίπτωση. Η κάμψη της πρώτης περιόδου μπορεί να οφείλεται στην κατάσταση ανασφάλειας που δημιουργήθηκε κατά τους πρώτους αιώνες της ρωμαϊκής παρέμβασης, οπότε οι νέοι επικυρίαρχοι δεν ενδιαφέρθηκαν, αλλά και δεν κατάφεραν να ανασχέσουν την τάση των πραγμάτων, όπως είχε παγιωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο[715]. Από εκεί και έπειτα και ήδη από τους Πρώιμους Αυτοκρατορικούς Χρόνους, η πολιτική επιλογή ήταν το "πολικό πρότυπο ανάπτυξης", δηλαδή η δημιουργία ισχυρών κέντρων από την άποψη του πληθυσμού, αλλά και της οικονομικής δραστηριότητας, με όλα τα επακόλουθα σε επίπεδο κυρίως πληθυσμιακής αποψίλωσης των περιοχών που εμφάνιζαν εγγενή μειονεκτήματα σε σχέση με τα μεγάλα κέντρα[716]. Η θέση της Κυνουρίας εκτός των κεντρικών οδικών αξόνων, κοντά στη Σπάρτη και το Άργος, (δευτερευόντως και την Τεγέα) σε συνδυασμό με εγγενή χαρακτηριστικά που παρουσίαζε διαχρονικά, όπως το έντονο ανάγλυφο με τις απότομες εναλλαγές του και το ιδιαίτερο δυναμικά μεταβαλλόμενο γεωπεριβάλλον ειδικά στην παράλια ζώνη, ήταν αναμφίβολα μειονεκτική. Από τους Πρώιμους και 'Ωριμους Αυτοκρατορικούς χρόνους υπάρχουν λίγες ενδείξεις[717]. Ασφαλώς δραστηριότητα υπήρχε, αλλά η σπανιότητα του υλικού είναι ενδεικτική και των πληθυσμιακών δεδομένων στην περιοχή. Βιβλιογραφικά, το β΄ μισό του 2ου αι. θεωρείται για τη Θυρεάτιδα, η εποχή των Αττικών, επί τη βάσει πορτραίτων της οικογένειας ή αναθηματικών επιγραφών με αναφορές στα ονόματα μελών της οικογένειας του Ηρώδη Αττικού και του σπαράγματος από το μνημείο των νεκρών της Ερεχθηϊδος φυλής[718].

Η μεγάλη αλλαγή, βέβαια, όπως συμβαίνει σχεδόν παντού, πραγματοποιείται από το τέλος του 3ου και πάντως τον 4ο αι.. Φαίνεται πως μια μακρά περίοδος «αγωνίας» τελειώνει. Τώρα, στις άλλοτε ακμαίες παράκτιες θέσεις των Ύστερων Κλασικών Χρόνων παρουσιάζεται εκ νέου δραστηριότητα, αν και φαίνεται ότι αυτή περιορίζεται σε τμήμα των άλλοτε πόλεων - και πάντοτε κοντά στη θάλασσα. Νέες μικρού μεγέθους εγκαταστάσεις δημιουργούνται τόσο στην παραλία, όσο και στην

[715] Ριζάκης 1994, 401-3· Rizakis 2013, 21-40. 49-51· Αβραμέα 2012, 227-46, κυρίως 244-46.

[716] Rizakis 2013, 49-51

[717] Πρόκειται για τα νεκροταφεία της *Εὔας* από τη μία (Abadie-Reynal και Spyropoulos 1985), την ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη *EICIAC XAIPE* από τον Άγιο Στέφανο (Φάκλαρης 1990, 107), καθώς και το αγαλμάτιο Ασκληπιού από το ιερό κοντά στην αρχαία Εύα, που το ταυτίζει με το *Πολεμοκράτειον* (Grigorakakis 2009, 184-85 και σημ. 7· Gorini 2014).

[718] Αποτελούσαν μέρος μιας μεγάλης συλλογής ετερόκλητων αντικειμένων - γλυπτών, αναθημάτων, στηλών, επιγραφών – που χρονολογούνται από τους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους μέχρι και τον 4ο αι., τα οποία έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 μέχρι και το 2000. Για την έπαυλη βλ. Spyropoulos και Spyropoulos 2003· Σπυρόπουλος 2006· Σπυρόπουλος 2012 και κατ. σημ. 31. Για τη στήλη της Ερεχθηίδος, Σταϊνχάουερ 2004-2009· Σπυρόπουλος 2009· Proieti 2013· Petrovic 2013, 53-61· Rizakis 1995, 231-32 και σημ. 50-3· Ριζάκης 1994, 401 (Γέλλιοι και Αττικοί στη Θυρεάτιδα)

ενδοχώρα, οχυρά και φυλακεία επισκευάζονται με εκτεταμένη χρήση κονιάματος, όπως διαπιστώνεται στο οχυρό στη θέση "Αρτίκαινα" και το Βουκολόπυργο, ενώ και σε τμήμα των τειχών της *Εὔας* διακρίνονται ίχνη κονιάματος στους αρμούς. Την ίδια περίοδο στο χώρο της Θυρεάτιδος, η έπαυλη στη θέση "Κολώνες" δεν αποτελεί απλώς ένα ενδιαίτημα προς εξυπηρέτηση της vita contemplativa[719]. Η γενική της κάτοψη, τα δομικά της στοιχεία είναι ίδια της Ύστερης Αρχαιότητας. Παράλληλα μπορούν να αναζητηθούν στις επαύλεις-συγκροτήματα στο Φουρκαρί στην Αργολίδα ή στην Άκρα Σοφία στην Κόρινθο[720]. Το πνεύμα της κλασικής αρχαιότητας είναι ορατό παντού, προσαρμοσμένο στα ζητούμενα της μεταβατικής αυτής εποχής και στο πλαίσιο της "Παιδείας", που χαρακτήριζε την ελίτ της περιόδου, είτε εθνική είτε χριστιανική[721]. Γύρω από την έπαυλη, σε μία έκταση ευρεία από το Κουρμέκι στα Άνω Δολιανά μέχρι το Παράλιο Άστρος, την Αγία Αναστασία και τον Άγιο Ανδρέα αναπτύσσονται νέες περιφερειακές–δορυφορικές θέσεις και, όπως δείχνουν τα ανασκαφικά δεδομένα σε συνδυασμό με τα δημοσιευμένα στοιχεία, όλα έχουν την ίδια διάρκεια. Είναι η εποχή της συγκέντρωσης γης και πλούτου στα χέρια ολίγων σε μία αδιανόητη ως τότε κλίμακα[722]. Για τη Θυρεάτιδα, είναι η περίοδος της οικογένειας των Γελλίων[723].

Οι κλίμακες πλέον είναι χωρίς προηγούμενο, παραγωγικές και οικονομικές. Το κέντρο βάρους έχει αλλάξει. Πλέον βρίσκεται στην Ανατολή. Η ίδρυση της Νέας Ρώμης και οι ανάγκες που δημιουργεί διαμορφώνουν τους όρους ανάπτυξης της παραγωγής στις παράκτιες θέσεις. Στην Κυνουρία αυτό είναι ορατό σε όλη της την έκταση, από το Παράλιο Άστρος στα βόρεια μέχρι τις αρχαίες Πρασιές στο Νότο και την ενδοχώρα τους. Έτσι πραγματοποιείται η μετάβαση από τη δυαδικότητα οργάνωσης του χώρου στην ομογενοποίηση και την ενότητα, με επίκεντρο τον Αργολικό Κόλπο και με κέντρο βάρους πια το βόρειο τμήμα, ως αποτέλεσμα του

[719] Για τις επαύλεις στους Ρωμαϊκούς Χρόνους, Zarmakoupi 2013· Rizakis 2013, 35-40. Ειδικά, για την Ύστερη Αρχαιότητα, Αβραμέα 2012, 259-64

[720] Frost 1977· Gregory 1985· Συνολικά, Αβραμέα ό.π.. Το εκτεταμένο αίθριό της, οι πολυτελώς διακοσμημένοι χώροι υποδοχής και ενδιαίτησης είναι ίδια της εποχής αυτής. Χαρακτηριστικές είναι βέβαια οι εκτεταμένες ψηφιδωτές συνθέσεις του ύστερου 4ου αι. και το εν γένει εικονογραφικό πρόγραμμα, το οποίο παραπέμπει σε κορυφαία μνημεία του είδους, όπως η έπαυλη στην Piazza Armerina στη Σικελία (Ιππόδρομος, μούσες, Διδώ και Αινείας, προσωποποιήσεις αφηρημένων εννοιών κ.λπ.). Βλ. και Gentili 1959· Wilson 1983· Carandini 1982, καθώς και στην ηλ. δ/νση http://www.villaromanadelcasale.it/la-villa-romana-del-casale2/la-villa/introduzione/. Χαρακτηριστικά, επίσης, είναι και τα σπάνια για τον ελλαδικό χώρο θεοδοσιανά κιονόκρανα της βασιλικής στα βόρεια του αιθρίου. Πρβλ. με Σπυρόπουλος 2006 passim· Σπυρόπουλος 2012

[721] Watts 2012, 468-86 Σε αυτό το πλαίσιο, βρίσκει τη θέση της – εκτός του εικονογραφικού προγράμματος των ψηφιδωτών - και η φαινομενικά ετερόκλητη από θεματικής αλλά και χρονολογικής απόψεως, συλλογή γλυπτών, συμπλεγμάτων, στηλών, αναγλύφων και επιγραφών, κάποια από τα οποία μάλιστα ήταν αντιστοιχούσαν σε όμοιες ψηφιδωτές συνθέσεις. Τέτοιες συλλογές έχουν έρθει στο φως στη Δύση, ενώ είναι γνωστό από τις πηγές για την τάση αυτή της εποχής ακόμη και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη· Bassett 2000

[722] Ριζάκης 1994, 401· Αβραμέα 2012, 262-70

[723] Ανωτ. σημ. 719

εκμεταλλεύσιμου χώρου που έχει διαμορφωθεί στην περιοχή[724]. Η παρουσία του Γέλλιου Κάρπου, της βαθύπλουτης οικογένειας των Γελλιών στην περιοχή, η ύπαρξη του συγκροτήματος στη Λουκού, αλλά και η διασπορά θέσεων στην ενδοχώρα και τα παράλια συνάδει προς τα δεδομένα της Εποχής.

Το τέλος έρχεται παντού στην μετάβαση από τον 6ο στον 7ο αι.. Υπάρχει μία εικόνα εγκατάλειψης. Παντού εντοπίζονται οι αμφορείς Carthago LR1 και 2. Είναι η ίδια κατάσταση που συναντούμε και στην απέναντι ακτή της Αργολίδος, η οποία αποδίδεται στις Σλαβικές επιδρομές, αλλά όχι μόνον[725]. Ενδέχεται να είναι και αποτέλεσμα διόγκωσης ενός συστήματος στα όριά του, κατάρρευσης και εξισορρόπησης σε ένα άλλο επίπεδο.

Το ερώτημα είναι πώς πυροδοτήθηκε η θρυαλλίδα[726]. Θα μπορούσαν να αναζητηθούν και άλλα αίτια σε επίπεδο γεωπεριβάλλοντος[727]. Από την άλλη πλευρά, οι παρεμβάσεις του ανθρώπου, η αλληλεπίδρασή του με το φυσικό περιβάλλον, αλλά και η διαμόρφωση ποικίλων δικτύων διευρύνουν την έκταση ενός φαινομένου, τις επιδράσεις ή επιπτώσεις του, συνακόλουθα και το αναλυτικό - ερμηνευτικό πλαίσιο.

[724] Jacobs 1979, 27, 29

[725] Αβραμέα 2012, 135-223. Για τους αμφορείς LR2, Abadie-Reynal 1989, 51-2· Gerousi 2014.

[726] Βλ. και την ανακοίνωση του Ευάγ. Χρυσού, «Πιτυούσα-Σπέτσες: Σλαβικές επιδρομές και ζητήματα κυριαρχίας κατά τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους», στο πλαίσιο της επιστημονικής συνάντησης «Δίκαιο και Θάλασσα. Όψεις μιας πανάρχαιας σχέσης». Σπέτσες 18-20 Σεπτεμβρίου 2014, που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία και της Ελληνικής Εταιρείας Ιστορίας του Δικαίου. https://www.youtube.com/watch?v=4VrPTa304tE (51:54 – 01:22:46). Επίσης Bintliff 2012, 6· Bintliff 2014, 324-26

[727] Ενδεικτικά Αβραμέα 2012, 79-100

8. ΚΕΦ. 8: Συμπεράσματα

8.1. Περιβαλλοντική αιτιοκρατία, Διαδικαστική & Μετα-διαδικαστική διάσταση

Η χρήση των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών ως εργαλείων της μεθόδου που εφαρμόσθηκε κατά την ανάλυση των δεδομένων κατέδειξε ποικίλες συνιστώσες, που διαμορφώνουν τελικά το ερμηνευτικό πλαίσιο εξήγησης των δεδομένων. Με τη βοήθεια αλγορίθμων χωρικής ανάλυσης και στατιστικής αναδείχθηκαν φαινόμενα στο χώρο είτε αδιόρατα είτε διαπιστωμένα εμπειρικά. Καθώς η εμπειρική διαπίστωση δεν αποτελεί αφ' εαυτής εξήγηση και ερμηνεία, μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε στρεβλές ερμηνευτικές προσέγγισεις. Χαρακτηριστικό ως προς το παραπάνω είναι για παράδειγμα η προσέγγιση του ζητήματος του αυξημένου αριθμού θέσεων στη Θυρεάτιδα, σε σύγκριση προς το νότιο τμήμα. Τί πραγματικά σημαίνει αυτό έγινε ξεκάθαρο κατά την διαδικασία της ανάλυσης των αρχαιο-χωρικών δεδομένων με τη χρήση ΣΓΠ.

Η χρήση των ΣΓΠ στην αρχαιολογική ανάλυση και μέθοδο βρέθηκε στο επίκεντρο της επιστημολογικής διαφωνίας μεταξύ της διαδικαστικής σχολής σκέψης και των μεταδιαδικαστικών προσεγγίσεων. Ως εργαλεία ανάλυσης βρέθηκαν στο επικέντρο της κριτικής και των μεταδιαδικαστικών προσεγγίσεων. Ο περιβαλλοντικός ντετερμινισμός αποτελούσε το κύριο επιχείρημα. Η εξισορρόπηση των διεστώτων άκρων και η προσέγγιση προς την Μεταδιαδικαστική Σχολή θεωρήθηκε ότι θα έπρεπε να αναζητηθεί στην κατά το δυνατόν λεπτομερέστερη απομίμηση του φυσικού κόσμου μέσα από τη δημιουργία αναλόγων μοντέλων[728].

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν πράγματι η λύση μπορεί να αναζητηθεί στην λεπτομερή αποτύπωση. Είναι η ανάλυση ή η σύνθεση η διαδικασία εκείνη που οδηγεί στην ολοκληρωμένη κατανόηση και την έγκυρη ερμηνεία; Η απάντηση είναι αναμφίβολα δύσκολη. Η κατανόηση του όλου προϋποθέτει την κατανόηση των επιμέρους, ως μεμομωνένων οντοτήτων, με ιδιαίτερη λειτουργία και των μεταξύ τους σχέσεων. Προϋποθέτει, όμως, και τη διερεύνηση σε μάκρο-επίπεδο, τη θεώρηση δηλαδή του δεδομένου συστήματος σε σχέση προς το γενικότερο φυσικό, ανθρωπογενές και ιστορικό περιβάλλον, στο οποίο εντάσσεται.

Το ζήτημα συνδέεται και με τον τρόπο που ο άνθρωπος προσλαμβάνει το περιβάλλον του και προχωρεί σε συγκεκριμένες επιλογές που καθορίζονται από την ανάγκη επιβίωσης, αλλά και από την ιστορική συγκυρία. Η αναλυτική και ερμηνευτική προσέγγιση του αμυντικού δικτύου στην περιοχή της Θυρεάτιδας, υπήρξε ως προς αυτό αποκαλυπτική. Χωρίς να υπάρχει κάποιος εκ των προτέρων ντετερμινισμός, η οχύρωση της Θυρεάτιδος φαίνεται πως είναι το αποτέλεσμα της ταραγμένης περιόδου του πρώτου μισού του 4ου αι. π.Χ.. Από εκεί και έπειτα, όμως,

[728] Χαρακτηριστικά Conolly και Lake 2002, 31-2

λειτουργούν και συγκεκριμένες περιβαλλοντικές παράμετροι. Δημιουργείται στο χώρο ένα σύστημα, όχι απλώς ένα σύνολο κτιρίων ομοειδούς χρήσης και λειτουργικού προορισμού. Ως τέτοιο, το αμυντικό δίκτυο στα βόρεια του ποταμού Βρασιάτη αποτελεί κάτι πολύ περίσσοτερο από το άθροισμα των συστατικών του στοιχείων. Εντοπίζεται σε συγκεκριμένη Γεωτεκτονική Ενότητα, συγκεκριμένο ιστορικά χώρο. Η δικτύωση ενοποιεί το γεωγραφικό χώρο και υπερβαίνει γεωφυσικούς περιορισμούς. Ο χώρος προσλαμβάνεται ως αδιαφοροποίητη οντότητα, αφαιρετικά, ως επίπεδο που ορίζεται από συγκεκριμένα σημεία.

Ο ρόλος του γεωπεριβάλλοντος αποδεικνύεται γενικά καθοριστικός. Από την ανάλυση της σχέσης των θέσεων με μεταβλητές, όπως το υψόμετρο, την απόσταση από την ακτογραμμή, την κλίση του εδάφους, την απόσταση από κύριους, δευτερεύοντες κλάδους ποταμών και ρέματα, από πηγές, τον προσανατολισμό της θέσης και το συσχετισμό με τα ιδιαίτερα γεωλογικά χαρακτηριστικά του τόπου προκύπτουν συγκεκριμένες, πάγιες συμπεριφορές. Οι θέσεις που επιλέγονται βρίσκονται σε ασβεστολιθικά γενικά εδάφη, ομαλά χωρίς έντονες κλίσεις[729] με προσανατολισμό ως επί το πλείστον ανατολικομεσημβρινό και σε ικανή απόσταση από κύριους ή δευτερεύοντες κλάδους ποταμών. Ως προς τον προσανατολισμό των τόπων που επιλέγονται, εκεί παρατηρούνται ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις που έχουν να κάνουν τόσο με τη μονιμότητα ή μη της εγκατάστασης, όσο και με τον λειτουργικό προορισμό της θέσης. Είναι προφανές ότι με άλλα κριτήρια επιλέγεται μία θέση για κατοικία και με άλλα μία αμυντική θέση ή μία θέση για την ταφή των νεκρών ή την χωροθέτηση τόπων λατρείας.

Η σταδιακή μετατόπιση της ακτογραμμής στην Θυρεάτιδα, η απουσία θέσεων καθ' όλη την περίοδο μέχρι και τους Ύστερους Ρωμαϊκούς Χρόνους στα σημερινά αλουβιακά πεδία του Άστρους και του Αγίου Ανδρέα και η εμφάνιση επαύλεων και άλλων δορυφορικών θέσεων στην παράκτια ζώνη κατά την Ύστερη Αρχαιότητα φαίνεται να συνδέονται, επίσης, με τις μεταμορφώσεις του γεωπεριβάλλοντος στην περιοχή. Ο όρος "δυαδικότητα" προσδιορίζει την τομή μεταξύ δύο διακριτών μεταξύ τους γεωτεκτονικών ενοτήτων, ταυτόχρονα όμως και δυο περιοχών με διαφορετικές τροχιές ως προς το πρότυπο διάταξης των αρχαίων θέσεων διαχρονικά. Συνιστά, επομένως, μία επιμέρους, ιδιαίτερη μακροπρόθεση δομή που λειτουργεί από την Προϊστορία μέχρι και το τέλος της Αρχαιότητας.

Η κατανομή – διασπορά των αρχαίων θέσεων σε συγκεκριμένες ζώνες σε σχέση προς την απόσταση από την ακτογραμμή και το υψόμετρο, συνδέεται κατεξοχήν με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γεωπεριβάλλοντος στην περιοχή, την διαμόρφωση του αναγλύφου και την εγγύτητα της παράκτιας ζώνης προς τη ζώνη των οροπεδίων της ενδοχώρας. Το εκάστοτε κοινωνικό – οικονομικό μοντέλο προσδιορίζει τον αριθμό και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτών των ζωνών κατανομής αρχαίων θέσεων και συνδέεται με την εξέλιξη των ανθρωπίνων κοινωνιών και αντιλήψεων, με

[729] Βλ. και Whitelaw 2000, 152

την εξέλιξη του διαλόγου μεταξύ του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος και την κάθε φορά νοηματοδότηση του χώρου.

Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και το δίκτυο των κινητικών ροών στην περιοχή μελέτης. Η χωρική ανάλυση η οποία επιχειρήθηκε κατέδειξε ότι πράγματι υπάρχει σχέση αιτίου - αιτιατού, τουλάχιστον στη μεγάλη κλίμακα, στα κομβικά δηλαδή σημεία ή στους κύριους άξονες που διασυνδέουν το βόρειο με το νότιο τμήμα της Κυνουρίας ή τις παράλιες θέσεις με την ενδοχώρα και τις διόδους του Πάρνωνα προς τη νότια Λακωνία και την κοιλάδα του Ευρώτα. Με τη σειρά της η ανάπτυξη αυτού του δικτύου ως συνδετικού ιστού λειτουργεί ενοποιητικά στο χώρο. Τα παραδείγματα συνεχίζονται με τη διαμόρφωση πινάκων χωρικών χαρακτηριστικών ανά θέση και τη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων βάσει αυτοματοποιημένων μεθόδων στατιστικής ανάλυσης. Η έννοια, επομένως, της περιβαλλοντικής αιτιοκρατίας δεν μπορεί να είναι εκ των προτέρων απορριπτέα, καθώς το περιβάλλον και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δρουν διαμορφωτικά. Η σχέση του ανθρώπου προς αυτά είναι εκείνη που διαρκώς επαναπροσδιορίζεται. Ο επαναπροσδιορισμός αυτός συνιστά την κάθε φορά νοηματοδότηση και αυτή με τη σειρά της αποκαλύπτεται μέσα από τη διάταξη των θέσεων, που αποτελούν το υλικό αποτύπωμα του ανθρώπου στο υπόβαθρο εκείνο που γεννιέται, αναπτύσει δραστηριότητα, το διαμορφώνει και διαμορφώνεται από αυτό και τελικά επιστρέφει σε αυτό. Ο διάλογος αυτός είναι συνεχής. Η ανάλυση κατάδειξε τις τάσεις και τις μεταβολές στο πέρασμα των αιώνων, κατά την Προϊστορία, την Πρωτοϊστορία, την αυγή των Ιστορικών Χρόνων και την Αρχαϊκή περίοδο, τους Ύστερους Κλασικούς Χρονους και την Ύστερη Αρχαιότητα. Το γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο, η παραγωγική βάση της οικονομίας και η ιστορική συγκυρία αποτελούν το υπόβαθρο αυτής της νοηματοδότησης.

Ακόμη, λοιπόν, και στο παραπάνω πλαίσιο η μεταδιαδικαστική οπτική είναι αισθητή. Δεν εντοπίζεται, όμως, αποκλειστικά σε επίπεδο ερμηνείας. Εμφιλοχωρεί και κατά την παραγωγή δευτερογενών δεδομένων και της σχετικής πληροφορίας. Η δημιουργία παραγώγων πληροφοριών προσδίδει στη χωρική ανάλυση με την αξιοποίηση των ΣΓΠ μία μεταδιαδικαστική οπτική. Η παράμετρος του παρατηρητή, ο προσδιορισμός τιμής αντιστάθμισης, η ανάλυση ορατότητας, ο υπολογισμός διαδρομών ελαχίστου κόστους, οι παράγωγες στατιστικές επιφάνειες κλίσεων, υψομέτρου, προσανατολισμού, ο συσχετισμός τους με αρχαίες θέσεις διαμορφώνουν τη βάση ανάλυσης και ερμηνείας πέρα από τις προσλαμβάνουσες δια των αισθήσεων παραστάσεις. Αποκαλύπτονται πρότυπα διασποράς, πυκνοτήτων και ζώνες κατανομής θέσεων, που δεν είναι δυνατόν όχι μόνο να κατανοηθούν ολοκληρωμένα, αλλά ακόμη και να προσληφθούν μέσω των αισθήσεων. Διαπιστώνονται αλληλεπιδράσεις με το χώρο, που παραμένουν σταθερές ή αλλάζουν ανά μεσοπρόθεσμο κύκλο. Η ανάπτυξη για παράδειγμα ενός εκτεταμένου αμυντικού δικτύου φυλακείων και ακροπόλεων πυκνώνει τις θέσεις στη Θυρεάτιδα, η μεταμόρφωση της γεωμορφολογίας στην παράκτια ζώνη μεταθέτει το κέντρο βάρους

για πρώτη φορά κατά την Ύστερη Αρχαιότητα στην Θυρεάτιδα και σε συνδυασμό με τα ιστορικά και κοινωνικο-οικονομικά δεδομένα μεταβάλλει τελικά τα δεδομένα της περιοχής σε κλίμακες ως τότε αδιανόητες.

8.2. Συνθεση – Ανάλυση – Αφαίρεση

Τα ΣΓΠ παρέχουν ένα μεθοδολογικό πλαίσιο που συνδυάζει την αναλυτική και συνθετική οπτική. Η βασική πληροφορία, το αρχικό υπόβαθρο, εμπίπτει στην αναλυτική διαδικασία. Τα επίπεδα πληροφορίας που προστίθενται δευτερογενώς αποκαλύπτουν τις αδιόρατες εσωτερικές σχέσεις, συμπεριφορές και τάσεις.

Για παράδειγμα, ως προς τον προσανατολισμό του τόπου, στον οποίο εντοπίζεται μια θέση, ο γενικός κανόνας που φαίνεται να διαμορφώνεται από τους Μυκηναϊκούς Χρόνους και εξής, οπότε επιλέγονται θέσεις με εύρος προσανατολισμού από ανατολικά έως νότια-νοτιοδυτικά, δεν ισχύει για την ΠΕ περίοδο. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο ανάλυσης, ο τυχαίος προσανατολισμός σε συνδυασμό με την κατανομή, το μικρό μέγεθος των θέσεων, αλλά και τα αποτελέσματα της ανάλυσης ορατότητας από τη θάλασσα διαμορφώνουν κατά τρόπο απροσδόκητο ένα συνεκτικό πλαίσιο κατανόησης των αρχαιολογικών δεδομένων, συμπληρωματικό και απολύτως συμβατό με την συσσωρευμένη πληροφορία και γνώση για την Εποχή. Η οικονομική βάση της περιόδου εξηγεί την κατανομή των θέσεων σε δύο ζώνες, ενώ ο περαιτέρω συσχετισμός με την ορατότητα από τη θάλασσα και τα αποτελέσματα της ανάλυσης της διασποράς οστράκων σε συγκεκριμένες θέσεις τόσο στην παράκτια ζώνη, όσο και στην ενδοχώρα αναδεικνύουν συμπεριφορές σχετικές με την επιλογή ασφαλών τόπων, το μέγεθος των οικισμών και το ευάριθμο των ανθρώπινων ομάδων που άφησαν το υλικό τους (χωρικό) αποτύπωμα στην περιοχή.

Δεν είναι, επομένως, η λεπτομέρεια που αναιρεί την ντετερμινιστική οπτική ή αντιμετώπιση των πραγμάτων. Αντίθετα, η αφαίρεση και η μεθερμηνεία της πολυπλοκότητας του αισθητού κόσμου μέσω των χωρικών χαρακτηριστικών και σχέσεων αποδεικνύονται πρόσφοροι τρόποι διεισδυτικής ανάγνωσης και ερμηνείας των αρχαιολογικών δεδομένων. Κατά τον ίδιο άλλωστε τρόπο, ο άνθρωπος προσλαμβάνει και επεξεργάζεται τον περιβάλλοντα χώρο. Σε μία εποχή κατά την οποία η ρύθμιση του χώρου και ο προσδιορισμός στίγματος μέσω των καρτεσιανών συντεταγμένων ήταν άγνωστες, και πριν από τις εξελίξεις που σημειώθηκαν στη χαρτογραφία κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο με αποκορύφωμα τον Κλαύδιο Πτολεμαίο[730], η πρόσληψη του χώρου καθορίζεται από καθαρά βιολογικές παραμέτρους, όπως η ανατομία, η αίσθηση της όρασης και το εύρος του οπτικού πεδίου[731], η δε νοητική διαχείρισή του γίνεται στη βάση του λεγομένου γνωστικού ή νοητικού χάρτη, της σχετικής δηλαδή θέσης, με το χώρο να προσδιορίζεται ως σύνολο σχέσεων μεταξύ μεμονωμένων σημείων-θέσεων, ως επί

[730] Harley και Woodward (eds) 1987, 130-200
[731] Βλ. κατ. σ. 314 και σημ. 734

το πλείστον κομβικών ή κάποιας ιδιαίτερης σημασίας ή αναγνωρισιμότητας[732]. Τηρουμένων των αναλογιών, ο τρόπος που ακόμη και μέχρι τις ημέρες μας στην ελληνική ύπαιθρο οι χωρικοί ή οι κτηνοτρόφοι παρέχουν πληροφορίες αναφορικά με συγκεκριμένα τοπόσημα ή οδηγίες κατεύθυνσης προς κάποιον προορισμό στον αδιαφοροποίητο για τον άνθρωπο της πόλης αγροτικό/ορεινό χώρο, επιτρέπει την βιωματική προσέγγιση της έννοιας του γνωστικού-νοητικού χάρτη[733]. Στο κείμενο του Παυσανία μπορεί, επίσης, να προσεγγίσει κάποιος το σχηματικό αυτό τρόπο χωρικού προσδιορισμού σε σχέση με τον παρατηρητή ή με τοπόσημα. Η περίπτωση της Θυρεάτιδας είναι από τις πλέον χαρακτηριστικές[734].

Σε αυτό το πλαίσιο, η χρήση των ΣΓΠ εντάσσεται αβίαστα στο επίκεντρο της μεθόδου. Η γνώση που παράγεται μέσα από την δημιουργία μοντέλων αφαιρετικής απομίμησης της πραγματικότητας και παραγώγων στατιστικών επιφανειών συνάδει προς τα δεδομένα των πηγών, την ιστορική και αρχαιολογική γνώση, ενώ μπορεί να συμβάλει και στην επανερμηνεία τους. Η παραγωγή στατιστικών επιφανειών υπολογισμού της ορατότητας αποτελούν μία αδιόρατη μέσω των αισθήσεων, αλλά πραγματική κατάσταση στο χώρο, η οποία βασίζεται σε ψηφιακό μοντέλο εδάφους και τις παράγωγες στατιστικές επιφάνειες, δηλαδή στην αφαιρετική απομίμηση της δια των αισθήσεων πρόσληψής του. Το αυτό ισχύει και για τη στατιστική εκτίμηση της πυκνότητας των αρχαίων θέσεων, που υπολογίζεται στη βάση σημειακών δεδομένων (αρχαίων θέσεων) με συγκεκριμένη για το καθένα χωρική αναφορά. Δεδομένου ότι η εξέταση του οικιστικού πλέγματος ή της διάταξης αρχαίων θέσεων βρίσκεται στο επίκεντρο της μελέτης, οι τυχόν επιφυλάξεις αίρονται, καθόσον πρόκειται για ανθρωπογενές σύστημα, του οποίου τα επιμέρους στοιχεία αναμφίβολα διασυνδέονται. Τίποτε δεν είναι απομονωμένο ή απροσπέλαστο. Εξάλλου, η επιλογή μιας θέσης βασίζεται εκ προοιμίου σε κριτήρια που έχουν να κάνουν και με περιβαλλοντικές παραμέτρους. Η σημειακή της αποτύπωση, φέρει εκ της γεωαναφοράς και μόνο τη χωρική ιδιότητα. Η δε δικτύωση αίρει τους τυχόν περιβαλλοντικούς περιορισμούς και ενοποιεί το χώρο ακόμη και εκεί όπου η γεωμορφολογική ασυνέχεια είναι προφανής. Η Κυνουρία αποτελεί στο σύνολό της μία τέτοια περίπτωση, με ειδικότερες περιπτώσεις την Θυρεάτιδα, αλλά και την χώρα των Πρασιών.

8.3. Οι θεμελιώδεις χωρικές παράμετροι

Από την ανάλυση, λοιπόν, των δεδομένων, γεωχωρικών, αρχαιολογικών και αρχαιο-χωρικών, με την χρήση των ΣΓΠ στη βάση της χρονολογικής κατάταξης των αρχαίων θέσεων στην Κυνουρία προέκυψαν για πρώτη φορά στοιχεία εξαιρετικά ενδιαφέροντα, τα οποία επαναπροσδιορίζουν την ιστορία της περιοχής και εξηγούν

[732] Tartaron 2013, 122-24· Falk και Dierking 2000· Burgess et al. 2002· Bannerman et al. 2014· Epstein et al. 2007

[733] Tartaron ό.π.· βλ. και Doxiadis 1972β, 4-5.

[734] Παυσανίας 2.38,4-7

από μία νέα οπτική τα αρχαιολογικά δεδομένα στη βάση μετρήσιμων χαρακτηριστικών.

Ο ρους του ποταμού Βρασιάτη και η σταδιακή διαμόρφωση των παράλιων πεδίων στην Θυρεάτιδα αποτελούν τις βασικές μακροπρόθεσμες δομές. Η χαράδρα του ποταμού αποτελεί το φυσικό όριο μεταξύ της Θυρεάτιδος και της νότιας Κυνουρίας. Η εξέλιξη των πραγμάτων εκατέρωθεν του ορίου αυτού είναι σαφώς διαφορετική για κάθε μεσοπρόθεσμο κύκλο, για κάθε δηλαδή επιμέρους χρονική ή πολιτισμική περίοδο.

Η εξέταση του χώρου στη βάση των τριών χωρικών ενοτήτων που οριοθετούνται από τους τρεις κύριους ποταμούς στην περιοχή, του Τάνου, του Βρασιάτη και του Δαφνώνα, ανέδειξε ενδιαφέροντα φαινόμενα, όσον αφορά στην κεντρική Ενότητα και τη νότια Κυνουρία (γεωχωρικές ενότητες Β΄ και Γ΄). Οι κεντρικές θέσεις αναπτύσσονται στο νότιο χώρο. Αντίθετα, η κεντρική Κυνουρία (Γεωχωρική Ενότητα Β΄) αποτελεί το χώρο ανάπτυξης θέσεων περιορισμένης έκτασης, δορυφορικών της εκάστοτε κύριας θέσης, με εξαίρεση την Ύστερη Αρχαιότητα, οπότε το πρότυπο μεταβάλλεται ριζικά[735]. Το φαινόμενο έχει να κάνει με το κάθε φορά επικρατούν κοινωνικό και οικονομικό μοντέλο που εν πολλοίς συν-υπαγορεύει και την εκάστοτε νοηματοδότηση του χώρου. Έτσι, η ανάπτυξη της πόλεως κατά τους Ιστορικούς Χρόνους θα μεταβάλει την κατάσταση στην περιοχή σε σύγκριση προς την Προϊστορική και Πρωτο-ιστορική περίοδο. Η δε αιτία της διαφοροποίησης μεταξύ ΠΕ και ΥΕ περιόδου εντοπίζεται στο βαθμό μονιμότητας ή, ορθότερα, ημι-μονιμότητας της εγκατάστασης[736].

Θέσεις δεν αναπτύσσονται στα οροπέδια της Γεωχωρικής Ενοτήτας Α΄ (Θυρεάτις), ενώ ελάχιστες εμφανίζονται στη Γεωχωρική Ενότητα Γ΄ και μόνο κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Τα αίτια μπορούν να αποδοθούν σε περιβαλλοντικές παραμέτρους, ανασχετικές της βιώσιμης εγκατάστασης. Ο συνδυασμός τέτοιων παραμέτρων τόσο στην παράκτια ζώνη, όσο και στην περιοχή του Ξηροκαμπίου εξηγεί τη μη ανάπτυξη αριθμού θέσεων ούτε κατ' ελάχιστον συγκρίσιμου με τον αντίστοιχο στην κεντρική Κυνουρία (Γεωχωρική Ενότητα Β΄). Γενικά, η ζώνη ανάπτυξης αρχαίων θέσεων στο βόρειο τμήμα εντοπίζεται στην παράκτια ζώνη, στο Θυρεάτη κόλπο των ιστορικών χρόνων, και στην περιοχή μεταξύ της θέσης "Ελληνικό" και "Μαρμαράλωνα" του Αγίου Ιωάννη. Στο νότιο τμήμα, οι κύριες θέσεις διαχρονικά εντοπίζονται στην Ενότητα Γ΄, ενώ η Ενότητα Β΄ από το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου αποτελεί τον ενδιάμεσο μεταξύ των ορίων και του οικιστικού κέντρου των Πρασιών χώρο. Συνολικά, μεταβολή της κατάστασης παρατηρείται κατά την Ύστερη Αρχαιότητα.

[735] Και όχι μόνο στην Κυνουρία. Ανωτ. σ. 237 και σημ. 490

[736] Ανωτ. σσ. 170, 260 και σημ. 552, 263-64.

8.4. Πολιτική και Κοινωνική Συγκυρία. Σύνθεση

Η πολιτική – κοινωνική συγκυρία φαίνεται πως επηρεάζει καθοριστικά το πρότυπο διάταξης των αρχαίων θέσεων τόσο στο βόρειο, όσο και στο νότιο τμήμα. Από την ανάλυση προκύπτει εποικισμός της περιοχής από την παράκτια ζώνη προς το εσωτερικό τόσο κατά την Υστεροελλαδική περίοδο, όσο και κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Τα αρχαιολογικά δεδομένα δείχνουν προς την Αργολίδα κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και κατά την αυγή των Ιστορικών Χρόνων. Οι εξελίξεις στο Αργολικό πεδίο καθορίζουν την κατάσταση στην Κυνουρία, η οποία αποτελεί τον ενδιάμεσο χώρο καθ' όλη την Προϊστορία και μέχρι την απαρχή της εξάπλωσης της Σπάρτης στην περιοχή από τα τέλη του 7ου αι. π.Χ.. Η κρίση κατά το τέλος της ΠΕΙΙΒ περιόδου και η κατάρρευση της ανακτορικής οικονομίας στα τέλη της ΥΕΙΙΙΒ2 περιόδου θα έχουν άμεσα επιπτώσεις και στην Κυνουρία, γεγονός που παραπέμπει σε στενές σχέσεις και εξάρτηση από τις εκάστοτε κεντρικές θέσεις της Αργολίδας.

Η κατάσταση έδειξε προς στιγμή να αλλάζει με την ανάδυση της πόλης των Πρασιών ως ανεξάρτητου κέντρου, το οποίο συμμετέχει στην Αμφικτυονία της Καλαυρίας. Στον νότο της Κυνουρίας όλα οργανώνονται γύρω από τον πόλο αυτό. Αν πράγματι η Αμφικτυονία είχε ως σκοπό την προστασία έναντι του Άργους, τότε θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως και η διαμάχη για την Κυνουρία ξεκίνησε ως μία προσπάθεια της μητρόπολης να ελέγξει την κατάσταση στην περιοχή και να διατηρήσει παραδοσιακά ερείσματα στη ανατολική ακτή της Πελοποννήσου. Η αναφορά του Παυσανία σχετικά με την Αργεία προέλευση των Κυνουρίων δεν στερείται εγκυρότητας, δεδομένης της εποχής που γράφεται και του πλαισίου της αναφοράς, τα οποία της προσδίδουν βαρύτητα[737]. Η εποχή της διαμάχης Αθήνας και Σπάρτης για την πρωτοκαθεδρία στα ελληνικά πράγματα έχει παρέλθει προ πολλού, ενώ η αναφορά γίνεται στο πλαίσιο παράθεσης καταλόγου των βασιλέων της Σπάρτης, με ειδικότερες αναφορές στα πεπραγμένα τους και συγκεκριμένα στη διαμάχη με το Άργος για την Κυνουρία. Η αναφορά του Ηρόδοτου από την άλλη πλευρά αποτυπώνει την ίδια ιστορική πραγματικότητα. Οι Κυνούριοι είχαν εκδωριστεί πλέον από τους Αργείους και το χρόνο. Υπήρξαν *Ὀρνεᾶται* και κατά την περίοδο της συγγραφής της ιστορίας *Περίοικοι.* Για την ιωνική καταγωγή των Κυνουρίων και πέρα από την νύξη του Ηροδότου ή την μελέτη του Κωνσταντίνου Ρωμαίου για την περιοχή δεν υπάρχουν γλωσσολογικές ή άλλες ενδείξεις που να βεβαιώνουν κάτι τέτοιο[738]. Πέρα από τη δωρική διάλεκτο, τίποτε. Η άποψη ότι στην διάλεκτο της περιοχής θα διατηρούνταν ιωνικά στοιχεία δεν τεκμηριώνεται με εμπειρικά δεδομένα[739]. Σε κάθε περίπτωση και οι αιτιολογικοί μύθοι, ειδικά η ιστορία του Δαναού, συνηγορούν υπέρ της Αργείας προέλευσης, με δεδομένη

[737] Παυσανίας 3.2.2
[738] Ρωμαίος 1956
[739] Αυτό υποστηρίζει ο Sakellariou 2009, 153-54

μάλιστα την ύπαρξη αρκαδικής, αλλά και την παντελή απουσία της σπαρτιατικής εκδοχής[740].

Γεγονός είναι ότι ουδέποτε στην περιοχή δεν υπήρξε έθνος που οργανώθηκε σε *Κοινόν*. Πολιτισμική ιδιαιτερότητα, όπως προκύπτει από την ταφική αρχιτεκτονική, φαίνεται πως διαμορφώθηκε μόνο στο νότιο τμήμα κατά τους Μυκηναϊκούς Χρόνους με προσανατολισμό και πάλι προς το αργολικό πεδίο. Προς το αργολικό πεδίο δείχνουν όλα τα δεδομένα όσον αφορά και την απαρχή της παράλιας εγκατάστασης, που εξελίχθηκε στη πόλη των Πρασιών, κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Από την άλλη πλευρά, τα λατρευτικά ή θρησκειολογικά δεδομένα δείχνουν προς ένα κοινό υπόβαθρο το οποίο εντοπίζεται σημειακά από το Κυνόρτιον στην Επίδαυρο μέχρι το ιερό του (Απόλλωνα Μαλεάτα) στη νότια Κυνουρία και την άκρα του Μαλέα, στην Κυνόσουρα της Σπάρτης και την Κυνουρία της δυτικής Αρκαδίας[741]. Ωστόσο, στην παράλια Κυνουρία δεν λείπουν και άλλες επιχωριάζουσες λατρείες, όπως η λατρεία του Αχιλλέα, ακόμη και του Ασκληπιάδη Πολεμοκράτη, οι δε λατρείες του Απόλλωνα ή των Διοσκούρων ασφαλώς συνδέονται με τους Δωριείς τόσο του Άργους, όσο και της Σπάρτης[742].

Οι επεμβάσεις των δύο δωρικών κρατών θα επηρεάσουν την ιστορική εξέλιξη της περιοχής. Από το 546 π.Χ. ο έλεγχος της Θυρεάτιδας περνά στη Σπάρτη. Το κέντρο του νότιου τμήματος, οι *Πρασιαί*, θα επωφεληθούν σημαντικά, όπως προκύπτει από τα ίδια τα εμπειρικά δεδομένα της αρχαιολογικής έρευνας[743]. Στο βόρειο τμήμα αντίθετα παρατηρείται πληθυσμιακή κάμψη. Η προσπάθεια εγκατάστασης των εξόριστων Αιγινητών καταδεικνύει την αγωνία της Σπάρτης να ενισχύσει τα επισφαλή ερείσματά της στην περιοχή[744]. Το καθεστώς στην περιοχή θα μεταβληθεί από το 371 π.Χ. και οριστικοποιείται μετά το διακανονισμό του Φιλίππου Β΄ (338 π.Χ.). Τότε, η *Θυρεάτις* οχυρώνεται και εντάσσεται στην επικράτεια του Άργους[745]. Η *Εὔα* αναδεικνύεται σε κεντρική θέση στην περιοχή. Το τείχος στην παραλία του Αγίου Ανδρέα φαίνεται πως οικοδομείται την ίδια περίοδο[746]. Το αυτό συμβαίνει και με την ακρόπολη των Πρασιών, οι οποίες τώρα συρρικνώνονται και περιορίζονται στο νότιο τμήμα της θέσης "Ευριάς"[747]. Η εικόνα των προηγουμένων αιώνων αντιστρέφεται. Το

[740] Παυσανίας 8.3.3 (Αρκαδική εκδοχή), 3.2.2 (μύθος Δαναού)· Για τον Δαναό, επίσης, "Σχόλια εις τον Διονύσιον τον Περιηγητήν" (C. Müller, Geographi Graeci Minores, II, 447 [αρ. 415. 15-17])· Πλούταρχος (Πύρρος) 32.5

[741] Ρωμαίος ό.π.

[742] Χαρακτηριστικό παράδειγμα η λατρεία του Αχιλλέα, αλλά και η λατρεία των Διοσκούρων, Sakellariou 2009, 153-54 (λατρεία του Αχιλλέα) · Kritzas 2006, 427 και σημ. 117 (για την κώμη *Λάπαρσα* στη βόρεια Κυνουρία και την αναθηματική επιγραφή προς τους Διοσκούρους του Μουσείου Άστρους). Για τον Απόλλωνα βλ. Lanérès και Grigorakakis 2015, 652-58· Των ιδίων 2017.

[743] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018. Lanérès και Grigorakakis ό.π..

[744] Όπως ξεκάθαρα προκύπτει από το συνδυασμό πληροφοριών που σταχυολογήθηκαν από την πλέον έγκυρη πηγή του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., το Θουκυδίδη 4.56.2-4.57.2, 2.27· επίσης, Πλούταρχος (Νικίας) 6.6· Διόδωρος 12.65 (8-9)

[745] Βλ. ανωτ. σσ. 209-19 και 291-93

[746] Γρηγορακάκης 2016α

[747] Γρηγορακάκης και Τσάτσαρης 2016β, 2016δ και 2018

κέντρο βάρους μετατοπίζεται στο βόρειο τμήμα, συνεπεία της νέας εδαφικής διευθέτησης και του δικτύου αμυντικών θέσεων. Ο κύριος όγκος των ευρημάτων από τα νεκροταφεία της περιοχής προέρχονται από αυτήν την περίοδο, η οποία αποτελεί το πρελούδιο της Πρώιμης φάσης των Ελληνιστικών Χρόνων.

Είναι προφανές, επομένως, ότι η θεώρηση της Κυνουρίας ως εξαρτώμενης περιφέρειας που επηρεάζεται από το ισχυρό κέντρο είναι ανεπέρειστη. Για τούτο και δεν χρησιμοποιήθηκε τυχαία στα προηγούμενα κεφάλαια της ανάλυσης το επίθετο "ενδιάμεσος" ως προσδιοριστικό του ουσιαστικού "χώρος". Η θεωρία των παγκοσμίων συστημάτων, ακόμη και στην προσαρμοσμένη στα δεδομένα των προβιομηχανικών κοινωνιών εκδοχή της, δεν είναι λειτουργική για την περίπτωση της Κυνουρίας, η οποία αποτελεί ενδιάμεσο χώρο και πάντοτε εντάσσεται σε μία ενιαία διοικητική δομή. Ο Ηρόδοτος παραδίδει ότι οι Κυνούριοι υπήρξαν *Ὀρνεᾶται καὶ περίοικοι,* σε καθεστώς δηλαδή άμεσης υπαγωγής σε δεδομένο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, το οποίο δεν λειτουργεί ασφυκτικά ή καθηλωτικά, αλλά τουλάχιστον για κάποιο χρόνο ευεργετικά[748]. Η αρχαιολογική σκαπάνη τεκμηρίωσε την παραπάνω διαπίστωση τόσο στις Πρασιές κατά τα τέλη του 6ου αι. π.Χ., όσο και στην ***Εὔα*** κατά το τέλος των Κλασικών και κατά τους Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους. Πρόκειται για παράλληλη εξέλιξη σε διαφορετικό χρόνο, με διαφορετικά χωρικά συμφραζόμενα και διαφορετικό προσανατολισμό ως προς το σημείο αναφοράς. Κοινά χαρακτηριστικά είναι η πλήρης ένταξη σε μία επικράτεια και σε ένα δεδομένο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο και η παράλληλη αυξημένη δραστηριότητα, όπως προκύπτει από την αρχαιολογική έρευνα και την χωρική ανάλυση. Ωστόσο, τα μέσα και οι σκοποί διαφέρουν. Στην μία περίπτωση παρατηρείται η ανάδειξη μιας θέσης σε πόλο της περιοχής, με παράλληλη εξειδίκευση της παραγωγικής βάσης. Στην άλλη περίπτωση επιχειρείται η διασφάλιση της κυριαρχίας σε μια περιοχή με την ανάπτυξη ενός εκτεταμένου συστήματος οχυρών θέσεων και ακροπόλεων. Στην πρώτη περίπτωση, η Σπάρτη εκμεταλλεύεται την θέση και τα εν γένει πλεονεκτήματα της πόλης των Πρασιών. Η ενοποίηση του χώρου της Λακωνικής, όσον αφορά στην περιοχή μελέτης, πραγματοποιείται μέσα από τα ιερά και την καθιέρωση ενός συστήματος θρησκευτικών εορτών. Στη δεύτερη περίπτωση το Άργος επιχειρεί να κατοχυρώσει την επανάκτηση της Θυρεάτιδας μέσα από την διαμόρφωση ενός εκτεταμένου αμυντικού δικτύου, που ενοποιεί το χώρο της βόρειας Κυνουρίας με το Αργολικό πεδίο. Η πορεία είναι αντιστρόφως ανάλογη. Οι αλλαγές, του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. στο βόρειο τμήμα, η αύξηση των θέσεων, η οργάνωση του αμυντικού δικτύου, η γενική αύξηση των αρχαιολογικών δεδομένων συμπίπτουν με την συρρίκνωση του άλλοτε κέντρου στο νότιο τμήμα, το οποίο περιορίζεται στο νότιο τμήμα του Ευριά και τις κλιτύς της θέσης "Άγιος Λεωνίδης".

[748] Ηρόδοτος 8.73.7

Το φαινόμενο αυτό της αντιστρόφως ανάλογης εξέλιξης των πραγμάτων δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο, δεδομένης μάλιστα της γνώσης ότι καθένας από τους Δωριείς διεκδικητές της περιοχής την κατείχε στο σύνολό της, τουλάχιστον μέχρι και το 220 π.Χ.. Απάντηση μπορεί να δοθεί στη βάση δύο μεταβλητών, των πληθυσμιακών δηλαδή δεδομένων, αλλά και της εγγύτητας προς τον κέντρο που κάθε φορά ήλεγχε την περιοχή. Ο έλεγχος της Θυρεάτιδας από τη Σπάρτη αποτελούσε πρόβλημα ήδη από τον 5ο αι. π.Χ.. Τότε επιχειρείται η επίλυση του ζητήματος μέσω εποικισμού, αλλά και πάλι ως μεθόριος παραμένει ευπρόσβλητη από το Άργος[749]. Αντίθετα, ο πόλος στο νότιο τμήμα, ευρισκόμενος εγγύτερα στην Σπάρτη, ελέγχεται καλύτερα και ενισχύεται περαιτέρω. Αποτελεί κομβικό σημείο ακόμη και τον 4ο αι. π.Χ., οπότε στρατεύματα σπεύδουν σε βοήθεια της απειλούμενης Σπάρτης με βάση τις Πρασιές. Το αντίθετο παρατηρείται όταν το Άργος ελέγχει την περιοχή. Η κατάσταση αντιστρέφεται πλήρως. Η μεθόριος έχει μετατεθεί αρκετά νοτιότερα, στην περιοχή της Γλυππίας και η πρώην επικυρίαρχος δεν διστάζει τα επόμενα χρόνια να εισβάλει επανειλημμένως στην περιοχή.

Επομένως, η ερμηνευτική προσέγγιση δεν μπορεί να βασιστεί στο μοντέλο κέντρου και περιφέρειας, παρά μόνο δευτερογενώς και στο πλαίσιο των γενικότερων εξελίξεων του 4ου και 3ου αι. π.Χ.. Δεν είναι ζήτημα άντλησης πόρων και μεταφοράς τεχνολογίας, δεν πρόκειται για σχέση μεταξύ μεμονωμένων, ανεξάρτητων μεταξύ τους πόλων διαφορετικής βαρύτητας. Πρόκειται για διαφιλονικούμενη περιοχή, πλήρως εντεταγμένη σε μία κοινωνικο-πολιτική δομή. Αποτελεί, επομένως έναν πράγματι ενδιάμεσο χώρο. Τα ιδιαίτερα, πάγια χαρακτηριστικά αυτού του χώρου προσδιόρισαν και το εκάστοτε πρότυπο διάταξης των αρχαίων θέσεων, οικισμών και δικτύων. Ως προς αυτό, οι μεταβολές που παρατηρήθηκαν στο βόρειο και το νότιο τμήμα της περιοχής αυτής, μεταξύ της Γεωτεκτονικής Ενότητας (Β) και (Ν) ή των Γεωχωρικών Ενοτήτων Α΄ και Β΄ / Γ΄ οφείλονται στη μετατόπιση ή την εναλλαγή του διοικητικού κέντρου - σημείου αναφοράς.

Η εναλλαγή των εξωτερικών σημείων αναφοράς καθόρισε τις εξελίξεις στη Θυρεάτιδα και το νότιο τμήμα, τις Πρασιές με τη χώρα τους. Το όριο του Βρασιάτη, ακόμη και όταν το σημείο αναφοράς βρισκόταν στην Αργολίδα και η κυριαρχία του Άργους εκτεινόταν ακόμη και μέχρι την Γλυππία ή τον Ζάρακα, διατηρήθηκε. Στο νότιο τμήμα το πρότυπο κατοίκησης δεν μεταβλήθηκε. Στο βόρειο τμήμα στρατηγικοί λόγοι επέβαλαν την αύξηση των θέσεων κατά τους Ύστερους Κλασικούς και Πρώιμους Ελληνιστικούς Χρόνους, χωρίς όμως το οικιστικό πρότυπο να υποστεί μεταβολή. Υπενθυμίζεται ότι εμφάνιση ενός κεντρικού σημείου παρατηρήθηκε κατά τους Αρχαϊκούς Χρόνους και στην Θυρεάτιδα, με επίκεντρο το χώρο της ***Εὔας*** [750]. Η εγγύτητα, όμως, προς το πανίσχυρο εκείνη την περίοδο Άργος με την εκτεταμένη ζώνη επιρροής του και τον άμεσο έλεγχο που ασκούσε στην περιοχή της Θυρεάτιδας

[749] Βλ. ανωτ. σημ. 645. Χαρακτηριστική, ωστόσο, παραμένει η εισβολή του Άργους το 424 π.Χ. (Θουκυδίδης 6.95.1)

[750] Ανωτ. σ. 280

ανέστειλε κάθε περαιτέρω εξέλιξη. Η κατά κώμας οίκηση, με άλλα λόγια η διασπορά θέσεων, επικράτησε στη Θυρεάτιδα. Ακόμη και μέχρι τους Ώριμους Αυτοκρατορικούς Χρόνους η Θυρεάτιδα προσδιορίζεται σε συνάρτηση με τις κώμες της[751].

Τότε, ακριβώς, η μεταμόρφωση του γεωπεριβάλλοντος δημιούργησε τις προϋποθέσεις συνολικής ανατροπής. Το κοινωνικό – οικονομικό μοντέλο που προωθήθηκε από την ρωμαϊκή διοίκηση, ήδη από την εποχή του Αυγούστου, η εγγύτητα προς το Άργος και η γενικότερη μετατόπιση του κέντρου βάρους της Αυτοκρατορίας στην Ανατολή με την ίδρυση της Νέας Ρώμης (Κωνσταντινούπολης) είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη θέσεων πρωτόγνωρης κλίμακας, για πρώτη φορά στα εκτεταμένα παράκτια πεδία της Θυρεάτιδας. Μεγάλες επαύλεις οικοδομούνται στο βόρειο τμήμα, ενώ αυξημένη δραστηριότητα παρατηρείται στις παράκτιες θέσεις από το "Νησί" του Παραλίου Άστρους μέχρι και το Φωκιανό. Προφανώς, το ενδιάμεσο του χώρου στο πλαίσιο πια μιας (ρωμαϊκής) Επαρχίας και το κυρίαρχο οικονομικό μοντέλο ανέδειξαν το βασικό πλεονέκτημα της περιοχής, τον προσανατολισμό προς τη θάλασσα σε σχέση πάντοτε προς την εγγύτητα σε πλουτοπαραγωγικές πηγές και τη δυνατότητα πρόσβασης στα κεντρικά οδικά δίκτυα της ενδοχώρας, άρα και τα κέντρα του Άργους και της Σπάρτης κατά κύριο λόγο και της Τεγέας δευτερευόντως.

8.5. Το χωρικό - στατιστικό αποτύπωμα

Από τους παράγωγους πίνακες υπολογισμού των τιμών του υψομέτρου και της απόστασης από την ακτογραμμή, την στατιστική τους ανάλυση και την απεικόνισή τους σε διαγράμματα διασποράς διαπιστώθηκε η κατανομή θέσεων σε συγκεκριμένες ζώνες στο χώρο ήδη από την Πρώιμη περίοδο. Φαίνεται, έτσι, η συγκέντρωση θέσεων σε συγκεκριμένες υψομετρικές ζώνες ή σε ζώνες που ορίζονται με σημείο αναφοράς την ακτογραμμή. Η οργάνωση του γεωπεριβάλλοντος σε ένα μακροεπίπεδο είναι βέβαια αυτή που προσδιορίζει στη βάση του το φαινόμενο της ζωνικότητας, καθόσον η βιωσιμότητα μιας εγκατάστασης εξαρτάται από συγκεκριμένες περιβαλλοντικές παραμέτρους. Από τα ίδια τα αποτελέσματα της ανάλυσης, ωστόσο, προκύπτει ότι η συμβολή του γεωπεριβάλλοντος δεν είναι πάντοτε της ίδιας έντασης και σημασίας. Οι μεταβολές που παρατηρούνται εντός των ίδιων των ζωνών, η αύξησή του αριθμού των ζωνών δεν εξηγούνται στη βάση περιβαλλοντικών αποκλειστικά παραμέτρων. Δεδομένου ότι το γενικό περιβαλλοντικό πλαίσιο δεν μεταβάλλεται, πρέπει να εμφιλοχωρούν και άλλες μεταβλητές, που σχετίζονται με την εποχή, τις κοινωνικές συνθήκες και την παραγωγική βάση.

Η ένταση της ζωνικότητας κατά το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου σε σύγκριση προς τα δεδομένα των ΠΕ και ΥΕ Χρόνων, οι διαφοροποιήσεις που παρατηρήθηκαν εντός των ζωνών τόσο μεταξύ ΠΕ και ΥΕ Χρόνων, όσο και κατά τους

[751] Παυσανίας 8.54.4

Ύστερους Κλασικούς Χρόνους φανερώνουν ότι το γεωπεριβάλλον προσδιορίζει το γενικό πλαίσιο. Οι θεμελιώδεις περιβαλλοντικές παράμετροι συνοψίζονται στις διαφοροποιήσεις του αναγλύφου, στην εγγύτητα μεταξύ ορεινού χώρου και παράκτιας ζώνης, στη διαρκή μετατόπιση της ακτογραμμής ανατολικότερα, στη Θυρεάτιδα, η οποία έχει ως συνέπεια την επικράτηση περιβαλλοντικών συνθήκων που δεν επιτρέπουν τη βιώσιμη – μακροχρόνια εγκατάσταση, τουλάχιστον μέχρι την Ύστερη Αρχαιότητα. Η μεταβολή, όμως, των ποιοτικών χαρακτηριστικών εντός αυτών των ζωνών ή η αύξηση του αριθμού τους δεν ερμηνεύεται αποκλειστικά στη βάση περιβαλλοντικών παραμέτρων. Αναφέρθηκε κατά την επιστημολογική προσέγγιση της μεθοδολογίας ότι η διάταξη των θέσεων ή πιο περιοριστικά ακόμη, το οικιστικό πρότυπο συνιστά το αποτύπωμα στο χώρο του διαρκούς διαλόγου του ανθρώπου με το περιβάλλον. Η οπτικοποίηση των αποτελεσμάτων της αναλυτικής διαδικασίας με τη βοήθεια διαγραμμάτων αποκαλύπτει ξεκάθαρα υποκείμενες, πάγιες συμπεριφορές αναφορικά με την επιλογή των θέσεων, καθώς και συγκεκριμένα μοτίβα, τα οποία μεταβάλλονται σε συνάρτηση με μεταβλητές, όπως το υψόμετρο ή η απόσταση από την ακτογραμμή. Οι μεταβλητές αυτές περιγράφουν την διαφοροποίηση του αναγλύφου και τη σχέση μεταξύ παράκτιας ζώνης και ορεινής ενδοχώρας. Στο πλαίσιο αυτό, πάγια πρακτική είναι η ανάπτυξη θέσεων σε δύο ζώνες. Η συμπεριφορά αυτή μεταβάλλεται συν τω χρόνω και αποτυπώνεται στατιστικά με την επιλογή θέσεων επί της παράκτιας ζώνης, αλλά και σε μεγάλη απόσταση αυτήν και σε ολοένα μεγαλύτερο υψόμετρο. Η συνεκτίμηση ανθρωπογενών αρχαιο-χωρικών χαρακτηριστικών σε συνδυασμό με τη στατιστική ανάλυση των επιφανειακών ενδείξεων αποκαλύπτει ότι η διζωνικότητα συνδέεται πάντοτε με ένα ιεραρχικό μοντέλο, το οποίο μεταβάλλεται σε συνάρτηση με το βαθμό της (ημι-)μονιμότητας της εγκατάστασης. Ο προσδιορισμός τέτοιων δευτερογενών μεταβλητών προκύπτει από το συσχετισμό με ειδικότερα χαρακτηριστικά των θέσεων, που έχουν να κάνουν με το λειτουργικό τους προορισμό.

8.6. “Χωρικό Αποτύπωμα” και “Ενδιάμεσος Χώρος”: Το επιμύθιο της μεθοδολογικής προσέγγισης και της διαδικασίας ανάλυσης

Σε επίπεδο, επομένως, μεθοδολογικής προσέγγισης η ουσία έγκειται στο γεγονός ότι φαινόμενα κοινωνικά ή φαινόμενα που σχετίζονται με την παραγωγική βάση μιας κοινωνίας τελικά αποτυπώνονται στο χώρο, ο δε εντοπισμός τους καθίσταται εφικτός με τη χρήση μεθόδων των φυσικών επιστημών. Είναι, λοιπόν, ελλιπής η απόδοση του χώρου ως στατιστικής επιφάνειας, ως κανάβου του οποίου τα επιμέρους εικονοστοιχεία προσλαμβάνουν διαφορετική βαρύτητα μέσα από τη χρήση αλγορίθμων χωρικής και χωρικής στατιστικής ανάλυσης, οι οποίοι υπολογίζουν βάσει συγκεκριμένων παραμέτρων, με σημείο αναφοράς ανθρωπογενείς οντότητες ή

ακόμη και κάποιον παρατηρητή σε σχέση με ποικίλες άλλες παραμέτρους; Η χωρική ανάλυση με τη χρήση των ΣΓΠ επιτρέπει την ανίχνευση σύνθετων κοινωνικών φαινομένων, εντοπίζοντας το χωρικό τους αποτύπωμα. Ο δε συσχετισμός με ανασκαφικά δεδομένα και με τη συσσωρευμένη αρχαιολογική – ιστορική πληροφορία και γνώση επιτρέπει τον εντοπισμό περαιτέρω ερμηνευτικών παραμέτρων και τη διαμόρφωση ενός πλαισίου συναγωγής συμπερασμάτων.

Σε επίπεδο εμπειρικής ανάλυσης των δεδομένων στην περιοχή μελέτης ο ενδιάμεσος χαρακτήρας της περιοχής υπαγορεύει και μία θεμελιακή παραδοχή: Το κυρίαρχο πρότυπο είτε προσαρμόζεται στα δεδομένα του χώρου, στη μικρότερη δηλαδή τάξη μεγέθους είτε επηρεάζει εμμέσως. Γενικά, το μοντέλο ερμηνείας μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: Από το κυρίαρχο – πρωτογενές σύστημα γεννάται ένα υποσύστημα κατ' αρχάς, το οποίο και αναπτύσσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, σχεδόν αυτονομείται. Η εξέλιξη, ωστόσο, του πρωτογενούς, κυρίαρχου συστήματος επηρεάζει και σταδιακά ενσωματώνει το υποσύστημα σε τέτοιο βαθμό, ώστε η κατάρρευση του όλου να συμπαρασύρει και το επιμέρους. Η γενίκευση αυτή αποδίδει την κατάσταση πραγμάτων τόσο όσον αφορά στους Προϊστορικούς - Πρωτο-ιστορικούς, όσο και τους Ιστορικούς Χρόνους. Η μυκηναϊκή Κυνουρία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως και η κατάσταση πραγμάτων στο πλαίσιο του διπολικού συστήματος που διαμορφώνεται μέχρι τα τέλη του 5^{ου} και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ., το οποίο συνολικά μεταμορφώνεται το ίδιο σε υποσύστημα λόγω της μετατόπισης του κέντρου βάρους των πολιτικών εξελίξεων στις άλλοτε περιφέρειες του κλασικού κόσμου ή και έκτος ελλαδικού χώρου, στα βασίλεια των Διαδόχων, των Επιγόνων, στις Συμπολιτείες μέχρι και την έλευση των Ρωμαίων. Η πολιτική της Ρώμης θα ενθαρύνει της συγκεντρωτικές τάσεις σε επίπεδο διοικητικό, οικονομικό, με σαφές αντίκτυπο στη διαμόρφωση του προτύπου διάταξης των οικισμών. Η μετάβαση στην αυτοκρατορία και ειδικά η ύστερη φάση της αποκαλύπτει με τον πλέον προφανή τρόπο τον ενδιάμεσο χαρακτήρα του χώρου της Κυνουρίας (σε συνδυασμό πάντοτε με μεταβολές στο γεωπεριβάλλον), την διαμόρφωση νέων υποσυστημάτων, που εκ νέου καταρρέουν σε μία νέα περίοδο κρίσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*

1. Abadie-Reynal, C. 1989. "Les amphores protobyzantines d'Argos (IVe-VIe siècles). Στο *Recherches sur la céramique byzantine. Actes du colloque EFA-Université de Strasboug, Athènes 8-10 avril 1987*, 47 – 56. *Suppléments au Bulletin de Correspondance Hellénique 18*.
2. Abadie-Reynal, C., and Th. Spyropoulos. 1985. "Fouilles à Helléniko (Eua de Thyréatide)". *Bulletin de Correspondance Hellenique 109.1*, 385-454.
3. Admiralty 1919: (D. 1221) Greece, v.1, The Mainland of Old Greece and Certain Neighbouring Islands. Compiled by the Geographical Section of the Naval Intelligence Division, Naval Staff, Admiralty. HMSO.
4. Admiralty 1944α: (B.R. 516) GREECE v.1, Physical Geography, History, Administration and Peoples. Geographical Handbook Series, Naval Intelligence Division. Cambridge
5. Admiralty 1944β: (B.R. 516) GREECE v.2, Economic Geography, Ports and Communications. Geographical Handbook Series, Naval Intelligence Division. Cambridge.
6. Admiralty 1945: (B.R. 516b) GREECE v.3, Economic Geography, Ports and Communications. Geographical Handbook Series, Naval Intelligence Division. Cambridge.
7. Alcock, S.A. 1996[3]. *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*. 3d ed. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Alcock, S., Cherry, J., and J. Davis. 1994. "Intensive Survey, Agricultural Practice and the Classical Landscape of Greece.» Στο *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies* edited by I. Morris, 137-70. Cambridge.
9. Anselin, L., and A. Gettis. 1992. "Spatial statistical analysis and geographic information systems". *The Annals of Regional Science 26*: 19-33.
10. Arnold, E.R., and H. J. Greenfield. 2004. "A Zooarchaeological Perspective on the Origins of Vertical Transhumant Pastoralism and the Colonization of Marginal Habitats in Temperate Southeastern Europe." Στο:*9th ICAZ Conference, Durham 2002. Colonisation, Migration, and Marginal Areas* edited by M. Mondini, S. Muñoz and S. Wickler, 96–117. Oxford: Oxbow.
11. Baedecker, K., 1894. *Greece. Handbook for Travelers*. 2nd ed. Leipsic - London
12. Baker, A.R.H. 1984. Historical Geography and the "Annales" School. Στο *Exploration in Historical Geography. Interpretative Essays edited by A.R.H.* Baker, , 1-27. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Baltrusch, E. 1998. Sparta : Geschichte, Gesellschaft, Kultur / Ernst Baltrusch. – Orig.-Ausg. – München-Beck.
14. Banaji, J. 2007[2]. *Agrarian Change in Late Antiquity Gold, Labour, and Aristocratic Dominance*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
15. Bannerman, D.M., Sprengel, R., Sanderson, D.J., McHugh, S.B., Rawlins, N.P., Monyer, H. and P.H. Seeburg. 2014. "Hippocampal synaptic plasticity, spatial memory and anxiety." *Nature Reviews Neuroscience 15.3*: 181-92.
16. Baronowski, D. W. 1988. "The Provincial Status of Mainland Greece after 146 B.C.: A Criticism of Erich Gruen's Views." *Klio 70*: 448-60.
17. Bassett, S.G. 2000. "'Excellent Offerings': The Lausos Collection in Constantinople." *The Art Bulletin, 82.1*: 6-25.
18. Bennet, J. 2007. "The Aegean Bronze Age." Στο *The Cambridge Economic History of the Greco- Roman World*, edited by W. Scheidel, I. Morris, and R. Saller, 175–210. Cambridge: Cambridge University Press.
19. Bennet, J. 2011. "The Geography of the Mycenaean Kingdoms." Στο *A Companion to Linear B. Mycenaean Greek Texts and their World* edied bu Yv. Duhoux, An. M.Davies, 137-68. Louvain-La-Neuve - Walpole, MA: Peeters.

* Βιβλιογραφικές αναφορές και υποσημειώσεις – παραπομπές, σύμφωνα με το American Journal of Archaeology (AJA): https://www.ajaonline.org/submissions/references

20. Berlinzani, F. 2015. “Due iscrizioni votive dalla Periecia laconica competenze di scrittura in laconia in età arcaica e classica.” *EPIGRAMMATA 3, SAPER SCRIVERE NEL MEDITERRANEO ANTICO. ESITI DI SCRITTURA FRA VI E IV SEC. A.C. in ricordo di Mario Luni ATTI DEL CONVEGNO DI ROM*, 25-57. Edizioni TORED.
21. Bevan, A. and J. Conolly. 2013. *Mediterranean Islands, Fragile Communities and Persistent Landscapes. Antikythera in Long-Term Perspective.* Cambridge: Cambridge University Press.
22. Binford, L.R. 1989. The “New Archaeology”, then and now. Στο *Archaeological Thought in America* edited by C.C. Lamberg - Karlovsky, 50-62. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Bintliff, J.L. 1985. “IV Greece: The Boeotia survey”. Στο *Archaeological Field Survey in Britain and Abroad* edited by S. Macready, F.H. Thompson. London: Society of Antiquaries. 196-216.
24. Bintliff, J. 1991. *The Annales School and Archaeology*. Leicester University Press.
25. Bintliff, J.L. and Howard P. 1999. “The hidden landscape of prehistoric Greece.” *Journal of Mediterranean Archaeology 12.2*: 129-68.
26. Bintliff, J.L., Farinetti, E., Howard, P.H., Sarri, K., and K. Sbonias. 2002. “Classical farms, hidden prehistoric landscapes and Greek rural survey: a response and an update.” *Journal of Mediterranean Archaeology 15*: 259-65.
27. Bintliff, J.L. 2004α. “Town and Chora of Thespiai in the Imperial Age.” Στο *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives* edited by L. Ligt, 199 – 229. Amsterdam: Van Gieben.
28. Bintliff, J. L. 2004β. “Time, Structure, and Agency: the Annales, Emergent Complexity, and Archaeology.” Στο *The Blackwell Companion to Archaeology* edited by J.L. Bintliff, 174-94. Oxford: Blackwell.
29. Bintliff, J. 2005α. “Being in the (Past) World: Vermeer, Neural Networks and Archaeological Theory.” Στο *Die Dinge als Zeichen: Kulturelles Wissen und materielle Kultur. Internationale Fachtagung an der Johann Wolfgang Goethe-Universität* edited by T.L. Kienlin, Frankfurt am Main 3.–5. April 2003, 125-32. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 127*. Bonn: Habelt.
30. Bintliff, J. 2005β. “Exploration in Boeotian Population History.” *The Ancient World 36.1*: 1-17.
31. Bintliff, J. 2008. “The Peloponnese in Hellenistic and Early Roman Imperial Times. The Evidence from Survey and the wider Aegean Context.” Στο *Le Péloponnèse d’ Épameinondas à Hadrien* edited by C. Grandjean, , 21-52. Bordeaux: Ausonius Èditions, Ètudes 21.
32. Bintliff, J. 2011. “GIS and the Source Critical Analysis of Intensive Survey Data On- and Off- Site.” Στο *Technologías de Infromatión Geográphica y Análysis Archaeológico del Territorio. Actas delV Symposio Internacional de Archaeología de Mérida* edited by V.M. Herrera and L.C. Pérez, 43-59 και 832-35. Mérida.
33. Bintliff, J. 2012. “The Immense Respiration of a Social Structure: An Integrated Approach to the Landscape Archaeology of the Mediterranean Lands”. Στο L*andscape Archaeology. Proceedings of the International Conference Held in Berlin, 6th – 8th June 2012* edited by W. Wiebke Bebermeier, R. Hebenstreit, El. Kaiser and J. Krause, 1–9. *ETopoi – Journal for Ancient Studies Special, vol. 3*. Berlin.
34. Bintliff, J. 2013. “Central Greece in Late Antiquity. The Evidence from the Boeotia Project.” Στο *Field Methods and Post-Excavation Techniques in Late Antique Archaeology* edited by L. Lavan and M. Mulryan, 189–203. *Late Antique Archaeology 9 – 2012*. Leiden
35. Bintliff, J.L. 2014. “Prosperity, Sustainability and Poverty in the Late Antique World.” Στο: *Mediterranean Case Studies. Production and Prosperity in the Theodosian Period*, 319-26.Leuven: I. Jacobs.
36. Boblaye-Puillon, M.E. 1836. *Recherches geographiques sur les ruines de la Morée. Expédition Scientifique de Morée*. Paris.
37. Bockisch, G. 1965. “Armostai (431-387).” *Klio 46*: 129-239
38. Bölte, F.,1929. “Sparta.” *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart.
39. Braudel, F. 1999. *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.
40. Brommer, F. 1975. “Antiken des Athenes Institut II.” *Athenische Mitteilungen des deutchen Archäologisches Instituts / Abteilung Athen 90*: 163-88.

41. Broodbank, C. 2000. *An island archaeology of the early Cyclades*. Cambridge.
42. Brown, P. 1971. *The World of Late Antiquity: AD 150-750*. Library of World Civilization.
43. Brown, P. 1978. *The Making of Late Antiquity*. Cambridge Masachussets-London (England): Harvard Univeristy Press.
44. Burgess, N., Maguire, E.A., and J. O'Keefe. 2002. "The Human Hippocampus and Spatial and Episodic Memory." *Neuron 35.4*: 625-41.
45. Bursian, C., 1868-1872. *Geographie von Griechenland. B.2 (Peloponnesos und Inseln)*. Leipsig.
46. Buttlin, R.A. 1993. *Historical Geography. Through the Gates of Space and Time*. London-New York.
47. Butzer, K. 1982. *Archaeology and Human Ecology. Method and Theory for a Contextual Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
48. Cameron, Av. 1993. *The Mediterranean World in Late Antiquity AD 395–600*. Routledge History of the Ancient World. London-New York.
49. Carandini A., Ricci A., De Vos M., 1982. *Filosofiana: The Villa of Piazza Armerina*. Palermo: S.F. Flaccovio.
50. Cartledge, P. 2012. "The Peloponnesian League." Στο *The Oxford Classical Dictionary* edited by S. Hornblower, A. Spawforth and E. Eidinow. Oxford: Oxford University Press.
51. Cartledge, P., 2002. *Sparta and Lakonia: A Regional History 1300-362 BC.* 2nd ed. London: Taylor and Francis (e-library).
52. Cartledge, P., and A. Spawforth. 2002. *Hellenistic and Roman Sparta. A Tale of two Cities*. 3d ed. London and New York: Routledge.
53. Catling, H.W., Hughes-Brock, H., Brodie, N., Jones, G., Jones, R.E., and J.E. Tomlinson. 2009. *Sparta: Menelaion I: The Bronze Age.* 2 vols. The British School at Athens, Supplementary Volumes no 45.
54. Cavanagh, W., Crouwel, J., Catling, R.W., Shipley G., 1996. "The Laconia Survey i. Continuity and Change in a Greek Rural Landscape. Methodology and Interpretation." *Annual of the British School at Athens,* suppl. vol. 27. London: British School at Athens.
55. Cavanagh, W., and J. Crouwel. 2002. *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape: The Laconia Survey*. The British School at Athens. Supplementary Volumes no 26.1: Methodology and Interpretation.
56. Cavanagh, W., Crouwel, J., Catling, R.W., and G. Shipley. 2002. "The Laconia Survey ii. Continuity and Change in a Greek Rural Landscape. Methodology and Interpretation." *Annual of the British School at Athens,* suppl. vol. 26. London: British School at Athens.
57. Cavanagh, W., Mee, C., and C. Renard. 2016. "Early Bronze Age Chronology of Mainland Greece: A Review with new Dates from the Excavations at Kouphovouno. *Annual of the British School at Athens 111*: 35-49.
58. Champion, T., 1995. *Centre and Periphery. Comparative Studies in Archaeology.* Routledge.
59. Chang, C. 1992. "Archaeological landscapes: the ethnoarchaeology of pastoral land use in the Grevena province of Greece." Στο *Space, Time, and Archaeological Landscapes* edited by J. Rossignol and L. Wandsnider, 65-89. New York: Plenum.
60. Cherry, J.E. ,Davis, J.L., Mantzourani, El., and T.M. Whitelaw. 1991. "Landscape Archaeology as Long-Term History." Στο *Northern Keos in the Cycladic Islands from Earliest Settlement until Modern Times* edited by J.E Cherry, J. L. Davis and El. Mantzourani. Monumenta Archaeologica 16, 13-35. Los Angeles: Institute of Archaeology, University of California.
61. Cherry J.F., 1983. "Frogs Round The Pond: Perspectives on Current Archaeological Survey Projects in the Medditerranean Region." Στο: *Archaeological Survey in the Mediterranian Area*. British Archaeological Reports International Series 155. Oxford, 375-416
62. Chorley, R.G., and P.H. Haggett. 1967. *Models in Geography*. Methuen – London.
63. Christaller, W. ([1933] 1966). *Central places in Southern Germany*. Eaglewood Cliffs: Prentice Hall.
64. Christien, J. 1987. "Les fortresses de la côte orientale de la Laconie et la guerre de Chrémonidès." *KTEMA 12*: 111-24.
65. Christien, J. 2006. "The Lacedaemonian State: Fortifications, Frontiers, and Historical Problems." Στο *Sparta & War* edited by St. Hodkinson and Ant. Powell, 163-179. Wales: The Classical Press of Wales.

66. Christien, J., and F. Ruzé. 2007. *Sparte. Géographie, mythes et histoire*. Paris, Armand Colin (collection U).

67. Christien, J., and Th. Spyropoulos. 1985. “Eua et la Thyréatide - Topographie et histoire.” *Bulletin de Correspondance Hellenique 109.1*: 455 – 66.

68. Clark, D., ed. 1977. *Spatial Archaeology*. Academic Press.

69. Clarke, D.L. 1968. *Analytical archaeology*. Routledge Library Editions - Archaeology.

70. Coldstream, J.N., 2008. *Greek Geometric Pottery. A survey of ten local styles.* 2nd ed. rev.. Bristol Phoenix.

71. Conolly, J., and M. Lake, 2006. *Geographical Information Systems in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

72. Coombes, P. and K. Barber. 2005. “Environmental determinism in Holocene research: causality or coincidence?.” *Area 37.3*, 303–31. Oxford:Blackwell Publishing.

73. Cornelli, G. 2013. In Search of Pythagoreanism: Pythagoreanism as an Historiographical Category. Boston-New York: Walter de Gruyter.

74. Crumley, C. L. 1995. "Heterarchy and the Analysis of Complex Societies". *Archeological Papers of the American Anthropological Association* 6.1: 1–5 (PDF).

75. Curtius, H. 1851. *Peloponnesos. Eine Historisch – Geographische Beschreibung der Halbinsel, B.2*. Gotha.

76. Déderix, S. 2014. “The Minoan Funerary Landscape: A Study of Spatial Relationships Between the World of the Dead and the Living in Bronze Age Crete (ca. 3100–1450 BC).” Ph.D. diss., Université Catholique de Louvain.

77. Déderix, S. 2015. “More than Line of Sight and Least Cost Path: An Application of GIS to the Study of the Circular Tombs of South-Central Crete.” Στο *Best Practices of GeoInformatic Technologies for the Mapping of Archaeolandscapes* edited by A. Sarris, 137-47. Oxford: Archaeopress/.

78. Déderix, S. 2018. “Communication networks, interactions and social negotiation in Prepalatial south-central Crete.” *American Journal* of *Archaeology 117.1*: 5-37.

79. Deger-Jacoltzy, S. 2010. “Decline, Destruction, Aftermath.” Στο *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* edited by C. Shelmerdine. Cambridge: Cambridge University Press, 387-415

80. Diamond, J. 2000. Ecological Collapses of Pre-industrial Societies. Στο *The Tanner Lectures on Human Values Delivered at Stanford University* (May 22–24, 2000), 391-406.

81. Dickinson, O. 2008.*The Aegean Bronze Age*. 14th ed. Cambridge: Cambridge University Press.

82. Dickinson, O.T.P.K. 2010. The Collapse at the End of the Bronze Age. Στο: *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, edited by C. Shelmerdine, 519-26. Cambridge: Cambridge University Press.

83. Diwan, G.A., and J. Doumit. 2017. “The Berytus – Heliopolis (Baalbek) Road in the Roman Period: A Least Cost Path Analysis.” *Mediterranean Archaeology and Archaeometry 17.3*: 225-41.

84. Douzougli, A., and J.K Papadopoulos. 2010. “Liatovouni: A Molossian Cemeteryand Settlement in Epirus.” *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 125: 1 – 87.

85. Douzougli, A. 1987. “Makrovouni – Kefalari Magoula -Talioti. Bemerkungen zu den Stufen FHI und II in der Argolis.” *Prähistorische Zeitschrift 62.2*, 164-220.

86. Doxiadis, C.A. 1972. “The Formation of the Human Room.” *Ekistics*, v.33.196: 218-29.

87. Doxiadis, C.A., 1972β. *Architectural Space in Ancient Greece.* Cambridge, Massachusetts, and London, England: The MIT Press.

88. Doxiadis, C.A. 1968. “Man’s Movement and his City.” *Science, 162.3851*: 326-34.

89. Dyson, S.L. 2006. *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven and London: Yale University Press.

90. Earle, T.K., and R.W. Preucel. 1987. “Processual Archaeology and the Radical Critique [and Comments and Reply].” *Current Anthropology* 28, 4. Chicago: The University of Chicago Press, 501-38.

91. Eckstein, A. 2008. *Rome Enters the Greek East. From Anarchy to Hierarchy in the Hellenistic Mediterranean, 230–170 BC*. Oxford: Blackwell Publishing.

92. Epstein, R.A., Patai, E.Z., Julian, J.B., and H.J. Spiers. 2017. “The cognitive map in humans: spatial navigation and beyond.” *Nature Neuroscience 20*: 1504–13.

93. Evershed, R.P., Payne, S., Sherratt, A.G., Copley, M.S., Coolidge, J., Urem-Kotsou, D., Kotsakis, K., Ozdogan, M., Ozdogan, A., Nieuwenhuyse, O., Akkermans P.M.M.G., Bailey, D., Andeescu, R.-R. Campbell, S., Farid, Sh., Hodder, I., Yalman, N., Ozbarasan, M., Bicakci, E., Garfinkel, Y., Levy,T., and M.M. Burton. 2008. “Intensification of Milk Production and Use Related to Increased Cattle Herding by the Prehistoric Farmers of Central/SE Europe and the Near East.” *Nature 455*: 528-31.

94. Fábrega-Álvarez, P., and C. Parcero-Oubiña C., 2007. “Proposals for an Archaeological Analysis of Pathways and Movement.” *Archeologia e Calcolatori 18*, 121–40.

95. Figueira, Th. J. 1993. *Excursions in Epichoric History: Aiginetan Essays*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

96. Falk, J.H., and L.D. Dierking. 2000. *Learning from Museums. Visitor Experiences and the Making of Meaning*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth UK: Altamira Press.

97. Farineti, E. 2009. *Boeotian landscapes: a GIS-based study for the reconstruction and interpretation of the archaeological datasets of ancient Boeotia*. Proefschrift ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden, op gezag van Rector Magnificus prof. Mr. P.F. van der Heijden.

98. Finke, E. (Zangger).1988. “Landscape Evolution of the Argive Plain, Greece: Paleoecology, Holocene Depositional History and Coastline Changes.” Ph.D. diss.. Stanford University, CA. Ann Arbor, University Microfilms.

99. Flannery, K. V. 1968. "Archaeological Systems Theory and Early Mesoamerica". Στο *Anthropological Archaeology in the Americas* edited by B.J. Meggers, 67-8. Washington: Anthropological Society of Washington.

100. Fonte, J., Parcero-Oubiña, C. and J.M. Costa-García. 2017. “A GIS Based Analysis of the Rationale behind Roman Roads. The Case of the so-called Via XVII (NW Iberian Peninsula).” *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17.3: 163-89.

101. Forbes, H. 1989. “Of grandfathers and grand theories: the hierarchized ordering of responses to hazard in a Greek rural community.” Στο: *Bad Year Economics* edited by P. Halstead and J. O'Shea, 87-97. Cambridge: Cambridge University Press.

102. Forbes, H., 1995. “The Identification of pastoralist sites within the context of estate-based agriculture in ancient Greece: beyond the ‘Transhumance versus agro-pastoralism’ debate.” *The Annual of the British School at Athens 90*: 325-38

103. Forsén, J., 1992. *The Twilight of the Early Helladics : A Study of the Disturbances in East-Central and Southern Greece towards the End of the Early Bronze Age.* Studies in Mediterranean Archaeology, Pocketbook 116. Jonsered, Sweden: Aström.

104. Forsén, J., and B. Forsén. 2003. The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic Period until Modern Times (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae—Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen, series in 4º, 51). Stockholm : Svenska Institutet i Athen

105. Foxhall, L. 1995. “Bronze to Iron: Agricultural Systems and Political Structures in Late Bronze Age and Early Iron Age Greece.” *The Annual of the British School at Athens* 90: 239-50.

106. Franchi, El. 2018. “Commemorating the War Dead in ancient Sparta. The Gymnopaidia and the Battle of Hysiai.” Στο *Conflict in the Peloponnese, Social, Military and Intellectual. Proccedings of the 2nd CSPS PG and early career conference, University of Nottingham 22-24 March 2013* edited by V. Brouma and K. Heydon, 24-39. Nottingham: University of Nottingham - CSCPS on line Publications 4.

107. Fraser, J.G. 1898. *Pausanias’s Description of Greece.* Vol. III (Commentary on Books II-V). London-New York: McMillan.

108. French, El. 2002. *Mycenae. Agamemnon’s Capital. The Site and its Setting*. Gloucestershire, Tempus.

109. Frost, F.J. 1977. “Phourkari. A villa complex in the Argolid (Greece*).” International Journal of Nautical Archaeology 6.3*: 233–38.

110. Galaty, M. L., and W.A. Parkinson eds. 2007. *Rethinking Mycenaean Palaces* II*. Revised and Expanded Second Edition*. Cotsen Institute Monograph 60. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology, UCLA.

111. Galaty, M., Nakasis, D., and W.A. Parkinson. 2011. “Redistribution in Aegean Palatial Societies. Why Redistribution?” *American Journal of Archaeology 115*, 185-95

112. Gallant, T.W. 1986. “Background Noise and Site Definition: A Contribution to Survey Methodology. *Journal of Field Archaeology 13.4*: 403-18

113. Gallou, C., 2009. "Epidaurus Limera: the tale of a Laconian site in Mycenaean times". Στο *Sparta and Laconia: From Prehistory to Premodern* (Cavanagh, W.G., Gallou, C., Georgiadis, M. eds). *Annual of the British School at Athens Studies 16*, 85-93.

114. García-Sanchez J., Ezquerro Cordón, A., 2014. New techniques for artefactual surveying: GIS-GPS methodology for the study of Roman habitational contexts. Στο: DEBATING SPATIAL ARCHAEOLOGY*, Proceedings of the International Workshop on Landscape and Spatial Analysis in Archaeology Santander, June 8th-9th , 2012* edited by G. Moreno, A.J. Garcia-Sánchez, J. Rios, A. Maximiliano, 225-30. Spain: Instituto Internacional de Investigaciones Prehistóricas de Cantabria.

115. Gell, W., 1810. *The Itinerary of Greece with a Commentary on Pausanias and Strabo and an Account of the Monuments of Antiquity at Present existing in that Country compiled in the Years M DCCC I: II: V: VI*. London: T. Payne.

116. Gentili, G.V., 1959. La Villa Erculia di Piazza Armerina - I Mosaici Figurati. Rome: Edizioni mediterranee.

117. Georganas, N. 2010. “Weapons and warfare.” Στο *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)* edited by E.H. Cline, 341-50. Oxford Unversity Press, (e-pub).

118. Gerousi, Eug. 2014. “A Late Roman Workshop at Dilesi in Boeotia, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean.” Στο *Archaeology and Archaeometry. A Mediterranean without Frontierse* edited by N. Poulou – Papadimitriou, El. Nodarou and V. Kilikoglou, 193-202. Oxford-England: British Archaeological Reports International Series 2616 (I).

119. Getis, A., and J.K. Ord. 1992. "The Analysis of Spatial Association by Use of Distance Statistics." *Geographical Analysis 24.3*: 189-206.

120. Giddens, A. 1976. *New Rules of Sociological Method*. London: Hutchinson.

121. Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.

122. Giddens, A. 1981. A Contemporary Critique of Historical Materialism. London: Macmillan.

123. Gill, D.W.J., Foxhall, L., and H. Bowden. 1997. “Classical and hellenistic Methana.” Στο *A Rough and Rocky Place. The Landscape and Settlement History of the Methana Peninsula, Greece* edited by C. Mee, H. Forbes, 62-7. Liverpool Monographs in Archaeology and Oriental Studies. Liverpool University Press.

124. Goester, Yv.C. 1993. “The plain of Astros (E. Peloponnesus), a survey.” *Pharos 1*: 39-112.

125. Goodchild, M.F. 1986. *Spatial Autocorrelation.* Catmog 47. Norwich: Geo Books.

126. Gorini, M.E. 2014. “Il Polemokrateion di Eua: alcune note.” *Quaderni Ticinesidi Numismatica e antichità classiche 43*: 127-46.

127. Greenfield, H.J. 2010. “The Secondary Products Revolution: the past, the present and the future.” *World Archaeology 42*: 29-54

128. Gregory, T.E. 1985. “An Early Byzantine Complex at Akra Sophia near Corinth.” *Hesperia 54*: 411-28.

129. Griffith, D. 1987. *Spatial Autocorrelation: A Primer.* Resource Publications in Geography. Washington D.C.: Association of American Geographers.

130. Grigorakakis, G. 2009. “New investigations by the 39th Ephoreia of Prehistoric and Classical antiquities at Helleniko, n. Kynouria. The burial of Late Classical date from the western roadside cemetery.” Στο: *Proceedings of the conference held in Sparta 23-35 April 2009* edited by H. Cavanagh, W. Cavanagh and J. Roy, 183-200. CSPS Online Publication 2.

131. Grigorakakakis, G, and An. Tsatsaris. 2018. “Kynourians, Horeiatai, Prahioi. Evolution and transformations of a Region from the Bronze to the Early Iron Age. The New Evidence”. *Χρονικά των Τσακώνων, τ. ΚΓ΄ 2/2*: 71-9.

132. Gruen, Er. S. 1986. *The Hellenistic World and the Coming of Rome*. California: California University Press.

133. Guthriec, W.K.C. 1975. *A History of Greek Philosophy,* vol. IV*: Plato. The Man and his Dialogues: Earlier Period*. Cambridge: Cambridge University Press.

134. Halstead, P. 1987. "Traditional and Ancient Rural Economy in the Mediterranean Europe: plus ça change?" *Journal of Hellenic Studies 107*: 77-87

135. Halstead, P. 1996. "Pastoralism or Household Herding? Problems of Scale and Specialization in Early Greek Animal Husbandry." *World Archaeology 28,1, Zooarchaeology: New Approaches and Theory*, 20-42.

136. Halstead, P., 2007. "Towards a Model of Mycenaean Palatial Mobilization." Στο: *Rethinking Mycenaean Palaces II*, edited by M.L. Galaty, W.A. Parkinson W. A. 2nd ed, 66−73. Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology, UCLA.

137. Halstead, P. 2011. "Redistribution in Aegean Palatial Societies. Terminology, Scale and Significance." *American Journal of Archaeology 115*: 229-35

138. Harding, A., Cadogan G. και R. Howell. 1969. "Pavlopetri: an Underwater Bronze Age Town in Laconia." *Annual of the British School at Athens 64*: 113-42.

139. Harley, J.B., and D. Woodward eds. 1987. *The History of Chartography. Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.

140. Heberday, R. 1894. *Die Reisen des Pausanias in Griechenland*. Abhandlungen des Archaeologisches - Epigrpahisches Seminares der Universität Wien (Bendorf, Ot., Bormann,E., Hrgbrs), Heft X.

141. Heisenberg, W. 1981. *Natural Law and the Structure of Matter*. 2nd ed. London: Worm Wind Books.

142. Henderson, J., Gallou, C., Flemming, N.C., E. Spondylis. 2011. "The submerged prehistoric town at Pavlopetri in southern Greece." Στο *Underwater Archaeology and the Submerged Prehistory of Europe* edited by J. Benjamin, Cl. Bonsall, C. Pickard, A. Fischer, 207-18. Oxford: Oxbow Books.

143. Hodder, I. 1987α. "Converging Traditions. The Search fro Symbolic Meanings in Archaeology and Geography." Στο *Landscape and Culture*, 134-45. London: Blackwell.

144. Hodder, I. 1987β. "The Contextual Analysis of Symbolic Meanings. The Archaeology of Contextual Meanings." Στο: *New Directions in Archaeology* edited by I. Hodder, 1-10. Cambridge: Cambridge University Press.

145. Hodder, I. 1991. Archaeological Theory in Contemporary European Societies: The Emergence of Competing Traditions. Στο *Archaeological Theory in Europe. The Last Three Decades* edited by I. Hodder, 1-24. London – New York: Routledge.

146. Hodder, I. 1995. *Theory and Practice in Archaeology*. London and New York: Taylor & Francis.

147. Hodder, I. 2001. "Introduction. A Review of Contemporary Theoretical Debates in Archaeology." Στο *Archaeological Theory Today*, 1-13. Cambridge UK: Polity Press.

148. Honigmann, E. ed. 1939. *Le synekdèmos d'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre. Texte, introduction, commentaire et cartes*. Bruxelles.

149. Hope Simpson, R. 1965. *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites*. Bulletin Supplement 16. London: University of London, Institute of Classical Studies.

150. Howe, T. 2013. "Transhumance." Στο *The Encyclopedia of Ancient History, First Edition* edited by R.S. Bagnall, K. Brodersen, C.B. Champion, A. Erskine and S.R. Huebner, 6821. Oxford: Blackwell Publishing.

151. Huggett, J. 2004. "The Past in Bits: towards an archaeology of Information Technology?'', *Internet Archaeology 15*.

152. Zubrow, E.B.W. 2006. "Introduction: Archaeological Theory and Digital Pasts." Στο Digital Archaeology. Bridging method and theory edited by *T.L* Evans and P. Daly, 10-31. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

153. Jacobs, E.O. 1979. *De Kustvlakte van Astros. De Laat_holocene ontwikkeling van een kustvlakte bij Astros; Arkadie (Peloponnesus) – Griekenland*. Werkgroep Griekse Nederzettingen _ Rikjkzuniveriteit Utrecht (αδημοσίευτο).

154. Jameson,M. H., Runnels, C. N., van Andel, T. H., and M.H. Munn. 1994. *A Greek Countryside. The Southern Argolid from Prehistory to the Present Day*. Stanford, California: Stanford University Press.

155. Jameson, M., 2005. “Submerged Remains of the Town and its Immediate Vicinity.” Στο *The Excavations at Ancient Halieis: The fortifications and adjacent structures* edited by H.M. MacAllister, 85-97. Bloomington: Indiana University Press.

156. Jameson, M., Runnels, C., and T. Van Andel eds. 1994. *A Greek Countryside: The Southern Argolid from Prehistory to the Present Day*. Stanford: Stanford University Press

157. Jifa, G. 2013. “Data, Information, Knowledge, wisdom and meta-synthesis of wisdom-comment on wisdom global and wisdom cities.” *Procedia Computer Science* 17: 713 – 19

158. Joanne 1891. *Grèce II: Grèce continentale and Iles*. Collection de Guides – Joanne. Paris.

159. Jochmus, A 1857. *Commentaries read by Lieut.-General A. JOCHMUS,* (written in 1830 and 1834. Read: June 8, 1857). Papers read before the Royal Geographical Society, vol. XXVII.

160. Jongman, W. 2006. The Rise and Fall of the Roman Economy: Population, Rents and Entitlement. Στο *Ancient Economies, Modern Methodologies: Archaeology, Comparative History, Models and Institutions* edited by P.F. Bang, M. Ikeguchi, H.G. Ziche, 237-54. Bari: Edipuglia.

161. Johnson, M. 2010. *Archaeological Theory: An Introduction*. United Kingdom: Willey and Blackwell.

162. Kehoe, D. 1988. “Pastoralism and agriculture.” Στο *Pastoral Economies in Classical Antiquity* edited by C.R. Whittaker, 386-98. Cambridge Philological Society suppl. vol. 14. Cambridge

163. Kehoe, A.B. 1998. The *land of prehistory: a critical history of American archaeology* 1998, 115–49.

164. Kelly, Th. 1960. “The Calaurian Amphiktiony.” *American Journal of Archaeology 70*: 112-21.

165. Keron, J.R. 2015. “The Use of Point Pattern Analysis in Archaeology: Some Methods and Applications.” Electronic Thesis and Dissertation Repository, 3137. University of Ontario.

166. Knapp, A.B., ans S.W. Manning. 2016. “Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean.” *American Journal of Archaeology* 120.1: 99-149

167. Knauss, J. 1996. *Argolische studien : alte Strassen - alte Wasserbauten : Talsperre von Mykene, Flussumleitung von Tiryns, Hydra von Lerna, Kustenpass Anigraia*. Wasserbau und Wasserwirtschaft , 77. Versuchsanstalt für Wasserbau und Wasserwirtschaft der Technischen Universitât München.

168. Konsola, D. 1984. *Η Πρώιμη Αστικοποίηση στους Πρωτοελλαδικούς Οικισμούς*. Αθήνα.

169. Koster, H.A. 1977. *The ecology of pastoralism in relation to changing patterns of land use in the northeast Peloponnese*. Doctoral dissertation. Department of Anthropology, University of Pennsylvania.

170. Kritzas, Ch. 1985. “Remarques sur trois inscriptions de Cynourie.” *Bulletin de Correspondance Hellénique 109. 2*: 709-16.

171. Kritzas, Ch. 2006. “Nouvelles inscriptions d’Argos : les archives des comptes du Trésor sacré (IVe s. av. J.-C.).” *Comptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Année 150.1*: 397-434.

172. Kruse, B. 1928. “Maleatas.” *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, XXIV.1*. herausgegeben von Georg Wissowa, 869-870. Stuttgart.

173. Lanérès, N., and G. Grigorakakis. 2015. “Une découverte récente un haltère pour les «Maleateia» ou Sparte à la conquête de sa côte orientale” [“L’haltère de Tirôn et l’expansion de Sparte sur le territoire de Prasiai (Cynourie du sud)”]. *Revue des Études Grecques* 128.*2*: 647-58.

174. Lanérès, N., and G. Grigorakakis. 2017. Le Cavalier de Tyros, une figurine de bronze laconienne du VIe a.C. *Revue des Études Grecques* 130: 327-46.

175. Lavezzi, J.K. 2003. “Corinth before the Mycenaeans.” *Corinth XX, Corinth the Centenary 1896-1996* edited by C.K. Williams, N. Bookidis, 63-74. American School of Classical Studies, Princeton.

176. Leake, W.M. 1830$^{\alpha}$. *Travels in the Morea,* vol. II. London.

177. Leake, W.M. 1830$^{\beta}$. *Travels in the Morea,* vol. III. London.

178. Leake, W.M. 1864. *Peloponnesiaca: A Supplement to the Travels in the Morea*. London.

179. Leekle, D., and R. Noyes. 1976. *Archaeological Excavations in Southern Greece.* Park Ridge, NJ: Noyes Press.

180. Lemos, I. 2008. *The Protogeometric Aegean : The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC.* 2nd ed. Oxford Monographs in Classical Archaeology. Oxford.

181. Liew, A. 2013. DIKIW: Data, Information, Knowledge, Intelligence, Wisdom and their Interrelationships, *Business Management Dynamics* 2.10: 49-62

182. Llobera, M. 2000. "Understanding Movement: A Pilot Model Towards the Sociology of Movement" Στο *Beyond the Map: Archaeology and Spatial Technologies* edited by G. Lock, 65-84. Amsterda: IOS Press.

183. Lolling, H.G. 1889. "Geographie und Geschichte des grichischen Altertums: Hellenische Landeskunde und Topographie"A. Στο *Handbuch der Klassischen Altertums-Wissenschaft, Band 3: Geographie und politische Geschichte des klassischen Altertums: mit einer Einleitung über die Geographie und Geschichte des Orients bis zu den Perserkriegen* herausgegeben bei I. Müller, 101-354. Nördlingen: Verlag der C.H. Beck'shen Buchhandlung.

184. Loring, W. 1895. "Some Ancient Routes in the Peloponnese." *The Journal of Hellenic Studies* 15: 25-89.

185. Lupack, S. 2011. "Redistribution in Aegean Palatial Societies. A View from Outside the Palace: The Sanctuary and the Damos in Myceanaean Economy and Society." *American Journal of Archaeology* 115: 207-17.

186. Malkin, Ir. 2003. *Myth and Territory in the Spartan Mediterranean*.2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

187. Manning, S.W. 1994. "The Emergence of Divergence: Development and Decline on Bronze Age Crete and the Cyclades." Στο *Development* and *Decline* in the *Mediterranean Bronze Age*, edited by C. Mathers and S. Stodart, 221–270. Shefield Archaeological Monoographs.s

188. Manning, S.W. 2012. Chronology and Terminology. Στο *The Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC. Edited by E. Cline,* 2nd ed., 47-64*.* Oxford: Oxford University Press.

189. Manning, S.W., Ramsey, C.B., Kutschera, W., Higham, T., Kromer, B., Steier, P., and E.M. Wild. 2006. "Chronology for the Aegean Late Bronze Age 1700-1400 BC." *Science* 312: 565-69.

190. Maran, J. 2006. "Coming to Terms with the Past: Ideology and Power in LHIIIC." Στο *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer* edited by S. Deger-Jalcotzy and Ir. S. Lemos, 123-150. Edinburg University Press.

191. Marciniak, A. 2011. "The Secondary Products Revolution: Empirical Evidence and its Current Zooarchaeological Critique." *Journal of World Prehistory 24*: 117-30.

192. Mariolakos, I.D. and D.I. Mariolakos. 2004. "The Argon Field in Arcadia, the Sinkhole of Nestani Village, God Poseidon and the Submarine Dini Springs in the Argolic Gulf (Peloponnesos, Greece). A Geomythological approach of the Poseidon's Birth". *Bulletin of the Geological Society of Greece 36*: 1146-53.

193. Martens, F. 2005. "The Archaeological Urban Survey of Sagalassos (South-West Turkey): The Possibilities and Limitations of Surveying a Non-Typical Classical Site." *Oxford Journal of Archaeology 24*: 239–55.

194. Mazarakis-Ainian, A. 1997. *From Rulers' Dwellings to Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece*. Jonsered (SIMA 121).

195. McCredie, A.R. 1966. "Fortified Military Camps in Attica." *Hesperia, Supplement XI*. Princeton-New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

196. Mee, C., and H. Forbes eds. 1997. *A Rough and Rocky Place : The Landscape and Settlement History of the Methana Peninsula, Greece*. Liverpool Monographs in Archaeology and Oriental Studies. Liverpool: Liverpool University Press.

197. Mee, C. 2001. "Nucleation and Dispersal in Neolithic and Early Helladic Laconia." Στο: *Urbanism in the Aegean Bronze Age* edited by K. Branigan, 1-14. Shefield Academic Press.

198. Mertens, N. 2002. "Οὐκ ὅμοιοι, ἀγαθοὶ δέ. The Perioikoi in the Classical Lacedaimonian Polis." Στο: *Sparta beyond the Mirage* edited by A. Powel and St. Hodckinson, 285-303. London, Duckworth, Oakville, CT: The Classical Press of Wales & Duckworth.

199. Miller, S. 1975. "Excavations at Nemea, 1975." *Hesperia 44*: 174-202.

200. Miller, S. 1980. "Excavations at Nemea, 1980." *Hesperia 49*: 44-67.

201. Miller, S.G. 1982. “Excavations at Nemea, 1982.” *Hesperia 51*: 70-95.

202. Möbius, H., and W. Wrede. 1927. Archäologische Funde in den Jahren 1926-1927, Archäologischer Anzeiger (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Insituts) 42: 345-410.

203. Mountjoy, P. 1998. Μυκηναϊκή Γραπτή Κεραμική. Οδηγός ταύτισης (μεταφρασμένο από τον Δ.Γ. Γόντικα). Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

204. Mountjoy, P.A. 1999. *Regional Decorated Mycenaean Pottery.* 2 Vols. Rahden, Westf.: Verlag Marie Leidorf.

205. Nafissi, M. 2013. “La stele di Damonon (IG V 1, 213 = Moretti, IAG 16), gli Hekatombaia (Strabo 8,4,11) e il sistema festivo della Laconia d'epoca classica.” *Aristonothos 8*: 105-174.

206. Nakoinz. O. 2012. “Models of Centrality.” *ETopoi: Journal for Ancient Studies 3*: 217-23.

207. Nielsen, T. H. 2004. “Triphylia.” Στο *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* edited by M.H. Hansen and T.H. Nielsen, 540-46. Oxford: Oxford University Press.

208. Ntageretzis, K. 2014. *Palaeotsunami imprints in the near-coast sedimentary records of the Gulfs of Lakonia and Argolis (Peloponnese, Greece)*. Dissertation zur Erlangung des Grades ‘Doktor der Naturwissenschaften’ im Promotionsfach Geographie am Fachbereich Chemie, Pharmazie und Geowissenschaften der Johannes Gutenberg-Universität Mainz.

209. O΄Niel, J.L. 2008. “A Re-examination of the Chremonidean War.” Στο: *Ptolemy the second Philadelphus and his world* edited by P. Mc Kechnie and Ph. Guillaume, 66-89. Leiden-Boston: Brill.

210. Papadopoulos, J. K. 2014. “Greece in the Early Iron Age: Mobility, Comodities, Polities and Literacy.” Στο: *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean* edited by A.B. Knapp and P. van Dommelen, 178-95. Cambridge: Cambridge University Press.

211. Parke, H.W. 1931. “The Evidence for Harmosts in Laconia.” *Hermathena 21.4*: 31-8.

212. Pavlides, N. 2018. “The Sanctuaries of Apollo Maleatas and Apollo Tyritas in Laconia: Religion in Sparta – Perioikic Relations.” *The Annual of the British School at Athens*: 1-27.

213. Pearson, M., and P. Richards. 1994. “Architecture and order. Spatial Representation and Archaeology.” Στο: Architecture and Order. Approaches to Social Space edited by M. Pearson and P. Richards, 38-72. Routledge – New York.

214. Peet, R. 1998. *Modern Geographical Thought*. Oxford: Oxford: Blackwell Publishers.

215. Penttinen, A. 1996. “The Berbati–Limnes Archaeological Survey: the classical and hellenistic periods.” Στο *The Berbati–Limnes Archaeological Survey 1988–1990. Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4º–Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4º, 44 edited by B.* Wells and C. Runnels, 129-83. Stockholm/Jonsered: Svenska Institutet i Athen/Åström.

216. Petrovic, A. 2013. “The battle of Marathon in pre-Herodotean sources. Marathon – 2,500 years.” *London: Institute of Classical StudiesI* edited by C. Carey, M. Edwards, 45-61. *Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement 124*. London: University of London.

217. Pettersson, M. 1992. *Cults of Apollo at Sparta. The Hyakinthia, the Gymnopaidiai and the Karneia*. ACTA INSTITUTI ATHENIENSIS REGNI SUECIAE 8°, XII. Stockholm: Paul Astroms forlag.

218. Piérart, M. 2001. “Argos, Philippe II et la Cynourie (Thyréatide): les frontières du partage des Héraclides.” Στο *Recherches récentes sur le monde hellénistique. Actes du colloque en l’honneu du Pierre Ducrey* edited by R. Frei-Stolba and K. Gex et al., 27-43. Berne.

219. Piérart, M. 2004. “Argolis.” Στο *An Inventory of Archaic and Clasical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* edited by M.G. Hansen and T.H. Nielsen, 599-619. Oxford: Oxford University Press.

220. Piérart, M. 2007. “La question des frontieres entre Sparte et Argos: Les frontieres du partage des Heraclides.” Στο *The Contribution of Ancient Sparta to Political Thought and Practice*, edited by K. Μπουραζέλης, Ν. Μπιργάλιας, P. Cartledge, 33-47. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

221. Plassart, A. 1915. “Orchomène d'Arcadie. Fouilles de 1913. Inscriptions, II.” *Bulletin de Correspondance Hellénique 39*: 53-127

222. Pleket, H.W., and R.S. Stroud. 1992. “SEG 41-280. Argos. Decree in Honor of Theainetos of Mantineia, 3rd cent. B.C..” *Supplementum Epigraphicum Graecum*.

223. de Pollignac, F. 2000. *Η Γέννηση της Αρχαίας Ελληνικής Πόλης* (πρόλ.: Cl. Mossé,, μετ. Ν. Κυριακόπουλος). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ).

224. Popham, M.R., Calligas, P.G., Sacke, L.H., Catling, R.W.V., and I.S. Lemos. 1990. *Lefkandi II: The Protogeomeric Building at Toumba. PART1: The Pottery*. The Briish School at Athens Supplementary Volumes, no 22. British School at Athens.

225. Pritchett, W.K. 1980. S*tudies in ancient Greek Topography. Part III: Roads*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

226. Pritchett, W.K., 1982. *Studies in ancient Greek Topography. Part IV: Passes*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

227. Pritchett W.K., 1989. *Studies in ancient Greek Topography. Part VI: Passes*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

228. Pritchett W.K., 1991. *Studies in Ancient Greek Topography VII*. Amsterdam: J.C. Gieben.

229. Proieti, G. 2013. "The Marathon Epitaph from Eua – Loukou: Some Notes about its Text and Historical Context." *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 185*: 24–30

230. Pullen, D. J. 2003. "Site Size, Territory, and Hierarchy: Measuring Levels of Integration and Social Change in Neolithic and Bronze Age Aegean Societies." Στο *METRON*: *Measuring the Aegean Bronze Age* edited by K.P. Foster and R. Laffineur, *Aegaeum 2*4, 29-36. Liège and Austin: Université de Liège & University of Texas at Austin.

231. Pullen, D.J. 1985. "Social Organization in Early Bronze Age Greece: A Multidimensional Approach" (diss. Indiana University).

232. Pullen, D.J. 2008. "The Early Bronze Age in Greece." Στο *The Cambridge companion to the Aegean Bronze Age* edited by C.W. Shelmerdine, 19-46. Cambridge: Cambridge University Press.

233. Pullen, D.J. 2011. "Redistribution in Aegean Palatial Societies. Before the Palaces: Redistribution and Chiefdoms in Mainland Greece." *American Journal of Archaeology 115*: 175-76.

234. Pullen, D.J. 2011β. *The Early Bronze Age Village on Tsoungiza Hill. Nemea Valley Archaeological Project,* vol. I. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

235. Pullen, D.J. 2013. "Crafts, Specialists, and Markets in Myceanaean Greece. Exchanging the Myceanaean Economy." *American Journal of Archaeology* 117.3: 437-45.

236. Renfrew, C. 1988. "The New Archaeology: prehistory as a discipline." Στο *The idea of prehistory* edited by G. Daniel, C. Renfrew, 157-213. Edinburgh: Edinburgh University Press.

237. Renfrew, C., and J.F. Cherry J.F. (eds). 1986. *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

238. Rivas, A.E. 2014. "Traversing the Terrain: A Least-Cost Analysis of Intersite Causeways in the Maya Region." A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts in the Department of Anthropology in the College of Sciences at the University of Central Florida Orlando. Florida.

239. Rizakis, A. 1995. "Grands domaines et petites propriétés dans le Péloponn`ese sous l'empire." Στο *Actes de la table ronde 'Du latifundium au latifondo'. Un héritage de Rome, une création médiévale ou moderne?* Bordeaux 1992, 219-38. Pari : Diffusion de Boccard.

240. Rizakis, A. 2013. "Rural Structures and Agrarian Strategies in Greece under the Roman Empire. Vilae Rusticae. Family and Market-Oriented Farms in Greece under Roman Rule." Στο: *Proceedings of the International Congress held at Patrai, 23-24 April 2010* edited by A.D. Rizakis and I.P. Touratsoglou, 20-51. Athens: National Hellenic Research Foundation – Institute of Historical Research.

241. Rizakis, A., Vasilopoulos, A., Evelpidou, N., and M. Petropoulos. 2000. "A GIS based Database to Process Roman Cadastre and Settlements. Geoarchaeology of the Landscapes of Classical Antiquity." Στο *International Colloquium Ghent 23-24 October 1998* edited by F. Vermeulen and M. De Dapper, 161-65. Leiden Stichting BABESCH.

242. Roeh, H. 1876. "Inschriften aus dem Peloponnes". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 1*: 229 -34.

243. Romaios, K.A. 1904-1905. ῾Laconia. IV. The Ἑρμαῖ on the N.E. Frontier. *Annual of the British School at Athens 11*: 137-38.

244. Romaios, K.A. 1908. “Ein Topferofen bei H. Petros in der Kynouria.” *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 33*: 177-84

245. Romanos, C.L. 2011. “Handmade Burnished Ware in Late Bronze Age Greece and its makers, 2 vols.” PhD Thesis. Institute of Archaeology and Antiquity. The Univeristy of Bimingham.

246. Roosevelt, C.H., Cobb, P., Moss, E., Olson, B.R, and S. Ünlüsoy. 2015. “Excavation is ~~Destruction~~ Digitization: Advances in Archaeological Practice.” *Journal of Field Archaeology 40.3*: 325-46.

247. Ross, L. 1841. *Reisen und Reisenrouten durch Griechenland. Ersten Teil: Reisen im Peloponnes.* Berlin.

248. Rousseau, Ph., and J. Raithel eds. 2008. *A Companion to Late Antiquity*. Oxford: Blackwell Publishing

249. Rousset, D. 2008. “The City and its Territory in the Province of Achaea and ‘Roman Greece’.” *Harvard Studies in Classical* Philology *104*: 303-337

250. Rowley, J. 2007. “The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy.” *Journal of Information Science 33.2*: 163–80

251. Roy, J. 2004. “Elis.” Στο *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* edited by M.H. Hansen, T.H. Nielsen, 489-504. Oxford: Oxford University Press.

252. Roy, J., Lloyd, J. A., and J.E. Owens. 1989. “Megalopolis under the Roman Empire.” Στο *The Greek Renaissance in the Roman Empire* edited by S. Walker, A. Cameron A, 146-50. BICS suppl. 55. London: Institute of Classical Studies.

253. Runnels, C., and M.P. Murray. 2001. *Greece before History. An Archaeological Companion and Guide*. Stanford: Stanford University Press.

254. Russell, K. W. 1988. *After Eden: The Behavioral Ecology of Early Food Production in the Near East and North Africa*. Oxford: British Archaeological Reports International Series 391.

255. Rutter, J.B. 1983. “The Ancestry of Grey Minyan.” *Hesperia 52*: 327-55.

256. Rutter, J.B. 1993. “Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland.” *American Journal of Archaeology 97.4*: 745-97

257. Rutter, J.B. 1993. “The Pre-palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland.” *Aegean Prehistory*: 95–156.

258. Rutter, J.B. 2001. “Review of Aegean Prehistory II: The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland.” In Aegean Prehistory: A Review (Pullen D.J. ed.). AJA Suppl. 1. Boston: Archaeological Institute of America: 95–147.

259. Rutter, J.B., and El. French. 1977. “The Handmade Burnished Ware of the Late Helladic C Period: Its Modern Historical Context.” *American Journal of Archaeology 81*: 111-20.

260. Sabloff, P. W. 1998. *Conversations with Lew Binford, Drafting the New Archaeology* (with a postscript by J. A. Sabloff). Norman: University of Oklahoma Press.

261. Sakellariou, M.B. 2009. *Ethne grecs a l'age du bronze*. Μελετήματα 74, τ. I. Athenes – Paris: Research center for Greek and Roman Antiquity / National Hellenic Research Foundation / Centre de recherche de l’antiquite Grecque et Romaine de la foundation de la recherché scientifique.

262. Sanders, G.D.R., James, S.A., Tzonou-Herbst, I., and J. Herbst. 2014. “The Panayia Field Excavations at Corinth. The Neolithic to Hellenistic Phases.” *Hesperia 83*: 1-79.

263. Sauer, C.O. 1996. “The Morphology of Land scape.” *Human Geography, an Essential Anthology* edited by J. Agnew, D.N. Livingstone, A. Rogers, 296-315. Oxford-Massachussets: Blackwell Publishers (αναπαραγωγή από το University of California Publication in Geography 2.2, 1925, 19-54).

264. Savage, S.H., 1990. “GIS in archaeological research.” Στο *Interpreting Space: GIS and archaeology* edited by K.M.S. Allen, S.W. Green, E.B.W. Zubrow, 22-32. London: Taylor & Francis.

265. Schon, R. 2001. “Redistribution in Aegean Palatial Societies. By Appointment to His Majesty the *Wanax* : Value-added Goods and Redistribution in Mycenaean Palatial Economies.” *American Journal of Archaeology 115*: 219-27.

266. Shanks, M. 2008. “Post-Processual Archaeology and After.” Στο *Handbook of archaeological theories*, 133-44. Lanham, MD, Plymouth: AltaMira Press.

267. Shelmerdine, C. W. 1997. “Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland”. *American Journal of Archaeology, 101(3)*: 537-85.

268. Shelmerdine, C.W. 2001. “The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland.” Στο: *Aegean Prehistory: A Review* edited by Tr. Cullen, 329-81. American Journal of Archaeology Suppl.1, Boston: Archaeological Institute of America.

269. Shelmerdine, C.W. 2010. “Background, Sources and Methods.” Στο *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* edited by C.W. Shelmerdine, 3-7. Cambridge: Cambridge University Press.

270. Shelmerdine, C.W. 2013. “Crafts, Specialists, and Markets in Mycenaean Greece. Economic Interplay Among Households and States.” *American Journal of Archaeology 117*: 447-52

271. Shelmerdine, C.W., and J. Bennet. 2010. “Mycenaean States. Economy and Administration.” Στο: *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* edited by C. Shelmerdine, 230-57. Cambridge: Cambridge University Press.

272. Shelton, K. 2010. “Citadel and Settlement. A Developing Economy at Myceanae: The Case of Petsas House.” Στο: *Political Economies of the Aegean Bronze Age. Papers from the Langford Conference. Florida State University, Tallahassee 22-24 February 2007,* edited by D.J. Pullen, 184-204. Oxford and Oakville: Oxbow Books.

273. Shennan, S.J. 2004. “Analytical archaeology.” Στο: *A Companion to* Archaeology edited by J. Bintliff, 3-20. Oxford: Blackwell.

274. Sherratt, A. G. 1980. “Water, Soil and Seasonality in early Cereal Cultivation.” *World Archaeology 11*: 313-30.

275. Sherratt, A. G. 1981. “Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution.” Στο: *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke* edited by I. Hodder, G. Isaac, N. Hammond, 261-305. Cambridge: Cambridge University Press.

276. Sherratt, A. G., 1983. “The Secondary Exploitation of Animals in the Old World.” World *Archaeology 15.1*, 90–104.

277. Shipley, D.G.J. 2002. “The Survey Area in the Hellenistic and Roman periods.” Στο: *Continuity and Change in a Greek Rural Landscape. The Laconia Survey, I* edited by W. Cavanagh, J. Crowel, R.W.V. Catling, G. Shipley G., 257-337. *Annual of the British School at Athens Supplementary*. London: British School at Athens.

278. Shipley, G. 2004. “Lakedaimon.” Στο *An Inventory of Archaic and Clasical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* edited by M.G. Hansen, T.H. Nielsen, 569-98. Oxford: Oxford University Press.

279. Shipley, G.D.J. 2006. “Sparta and its perioikic neighbours: a century of reassessment.” *Hermathena 181*: 51-82.

280. Shipley, G. 2008. “Approaching the Macedonian Peloponnese.” Στο: *Le Peloponnese d’ Epameinondas a Hadrien* edited by C. Grandjeane, 53-68. Bordeaux-Paris: Ausonius etudes 21.

281. Simms, C. 2007. “Conceptual Approaches for Defining Data, Information, and Knowledge.” *Journal of the American Society for Information Science and Technology 58.4*: 479–93.

282. Smith, M.J., Goodchild, M.F., and P.A. Longley, 2015[5]. *Geospatial Analysis. A comprehensive Guide to Principles, Techniques and Software Tools.*, Winchelsea, UK: Winchelsea Press.

283. Spyropoulos, Th., and G. Spyropoulos. 2003. “Prächtige Villa, Refugium und Musenstätte. Die Villa des Herodes Atticus im arkadischen Eua.” *Antike Welt 34.5*: 26–35.

284. Stibbe, C. 1996. *Das andere Sparta*. Main am Rhein: Von Zabern.

285. Surface-Evans, S.L., and D.A White. 2012. “An introduction to least cost analysis of social landscapes.” Στο: *Least Cost Analysis of Social Landscapes: Archaeological Case Studies* edited by S.L. Surface-Evans, D.A. White, 1-10. Salt Lake City: University of Utah Press.

286. Talbert, R.J.A. 2014. *Rome's World. The Peutinger Map Reconsidered*. Cambridge: Cambridge University Press.

287. Tartaron, T.F. 2003. “The Archaeological Survey: Sampling Strategies and Field Methods". Στο *Landscape Archaeology in Southern Epirus, Greece* edited by J. Wiseman, K. Zachos, 23-45. *Hesperia Suppl. 32*. Princeton.

288. Tartaron, T.F., Gregory, T.E., Pullen, D.J., Noller, J.S., Rothans, R.M., Rife, J.L., Tzortzopoulos-Gregory, L., Schon, R., Caraher, W.R., Pettegrew, D.K., and D. Nakassi. 2006. "The Eastern Korinthia Archaeological Survey, Integrated Methods for a Dynamic Landscape." *Hesperia 75*: 453-523.

289. Tartaron, T. 2013. Maritime Networks in the Mycenaean World. Cambridge: Cambridge University Press.

290. Tilley, C. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford and Providence: R.I. Berg.

291. Tilley, C. 2008. "Phenomenological Approaches to Landscape Archaeology." Στο *Handbook of Landscape Archaeology* edited by B. David, J. Thomas, 271-76. World Archaeological Congress. New York: Routledge.

292. Toffolo, M.B., Fantalkin, A., Lemos, I.S., Felsch, R.C.S., Niemeier, W., Sanders, G., Finkelstein, I, and E. Boaretto. 2013. "Towards an Absolute Chronology for the Aegean Iron Age: New Radiocarbon Dates from Lefkandi, Kalapodi and Corinth." *PLoS ONE 8.12*: 1-11.

293. Trigger, B.G. 2006. *A History of Archaeological Thought*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

294. Van Andel, T.H., and C. Runnels. 1987. *Beyond the Acropolis. A Rural Greek Past*. Stanford: Stanford University Press.

295. Van Andel, T.H., and S.B. Sutton. 1988. *Landscape and People of the Franchthi Region*. Bloomingto: Indiana University Press.

296. Verhagen, Ph. 2018. "Spatial Analysis in Archaeology: Moving into New Territories." Στο *Digital Geoarchaeology New Techniques for Interdisciplinary Human-Environmental Research* edited by Ch. Christoph Siart, M. Forbriger and Ol. Bubenzer, 11-26. Springer International Publishing.

297. Vollgraf ,W. 1914. "Novae Inscriptiones Argivae." *Mnemosyne 42*: 330-53.

298. Voutsaki S., 1997. "The Creation of Value and Prestige in the Aegean Late Bronze Age." *Journal of European Archaeology 5.2*, 34-52.

299. Voutsaki S., 2010. "Argolid." Στο: *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, (Cline, E.H. ed.). Oxford: Oxford Unversity Press, 635-49 (e-pub).

300. Voutsaki S., Killen J., 2001. "Economy and Politics in the Mycenaean Palace States." Στο*: Proceedings of the Conference held on 1-3 July 1999* edited by S. Voutsaki, J. Killen, 1-14. Cambridge: Cambridge Philological Society, Supplementary Volume 27.

301. Wace, A.J.B., and F.W. Hasluck. 1908-1909. "Laconia II, Topography". *Annual of the British Scholl at Athens 15*, 158-76.

302. Walker, Is. 1936. *Kynouria: Its History in the Light of Existing Remains*. Williamsport, Penna: Bayard Press.

303. Wallner, B. 2008. *Die Perioiken im Staat Lakedaimon.* Studien zur Geschichtsforschung des Altertums 17. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.

304. Waterhouse, H., and R. Hope-Simpson R., 1961. "Prehistoric Laconia: Part II." *The Annual of the British School at Athens 56*: 114-75.

305. Watson, R. 1991. "What the new archaeology has accomplished." *Current Anthropology 32.3*: 275-91

306. Watts, Ed. 2012. "Education, Speaking, Thinking, and Socializing." Στο *Oxford Handbook of Late Antiquity* edited by S.F. Johnson, 467-79. Oxford University Press.

307. Weiberg, Er., and M. Finne. 2013. "Mind or Matter? People-Environment Interactions and the Demise of Early Helladic II Society in the Northeastern Peloponnese." *American Journal of Archaeology 117*: 1-31.

308. Weisshaar, H.J. 1990. "Die Keramik von Talioti." *Tiryns XI*: 1-34.

309. Wells B., Runnels C., Zangger E. 1990. "The Berbati – Limnes Archaeological Survey: the 1998 season." *Opuscula Atheniensia 18.15,* 207-38.

310. Wells, B., Runnels, C. (eds) 1996. "The Berbati–Limnes Archaeological Survey: the classical and hellenistic periods." Στο: *The Berbati–Limnes Archaeological Survey 1988–1990. Skrifter utgivna av*

Svenska Institutet i Athen, 4º–Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, series in 4º, 44 (). Stockholm: Jonsered: Svenska Institutet i Athen: Åström.

311. Wheatley, D., και M. Gillings. 2002. *Spatial Technology and Archaeology*, *The archaeological applications of GIS*. Universities of Southampton and Leicester. USA and Canada: Taylor & Francis.

312. Whitelaw, T. 2000. "Settlement Instability and Landscape Degradation in the Southern Aegean in the Third Millennium BC." Στο *Landscape and Landuse in Postglacial Greece* edited by P. Halstead και C. Frederick, 135-61. Sheffield Studies in Aegean Archaeology. Sheffield: Sheffield Academic Press.

313. Whitley, J. 2002–3. "Archaeology in Greece 2002–2003." *Archaeological Reports 49,* 1–88.

314. Wienke, M.H. 1989. "Change in Early Helladic II." *American Journal of Archaeology, 93.4*: 495-509.

315. Wienke, M.H. 2000. *The Archiecture, Straitification, and Pottery of Lerna III*. Lerna: A Preclassical Site in the Argolid. Results of the Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, vol. IV. Princeton, New Jersey: The American School of Classical Studies at Athens.

316. Willey, G. 1953. *Prehistoric Settlement Patterns in the Viru Valley, Peru*. Bulletin 155. Washington, D. C.: Bureau of American Ethnology, Smithsonian Institution.

317. Willey, G. 1983. "Settlement patterns and archaeology: Some comments". Στο: *Prehistoric Settlement Patterns: Essays in Honor of Gordon R. Willey*, edited by E. Z. Vogt, R. M. Leventhal, 445-62. Albuquerque: University of New Mexico Press.

318. Wilson, R.J.A. 1983. *Piazza Armerina*. Austin: University of Texas Press.

319. Winther-Jacobsen, K. 2010. "The Classical Farmstead Revisited. Activity differentiation based on a Ceramic Use-Typology." *The Annual of the British School at Athens 105*: 269-90

320. Witcher R.E., 1999. "GIS and Landscape Perception." Στο: *Geographic Information Systems and Landscape Archaeology* edited by M. Gillings, D. Mattingly και J. van Dalen, 13-22. The Archaeology of Mediterranean Landscape 3. Oxford: Oxbow Books.

321. Woodhead, A.G. 1960. "Argos. Honores Theaeneti Mantinensis, s. IIIa (ante a. 222a).". *Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG)*: 17-143.

322. Woodhead, A.G. 1962. "Argos. Honores Theaeneti Mantinensis, s. IIIa (ante a. 222a)." *Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG)*: 18-146.

323. Wright, J. C., Cherry, J. F., Davis, J. L., Mantzourani, E., Sutton, S. B., και Sutton R. F. Jr. 1990. "The Nemea Valley Archaeological Project. A preliminary report." *Hesperia 59.4*: 579–659.

324. Wright, J. 2004. "Comparative Settlement Patterns during the Bronze Age in the Northeastern Peloponnesos, Greece." Στο *Side-by-Dive Survey. Comparative Regional Studies in the Mediterranean World* edited by S. Alcock και J. Cherry, 114-31. Oxford: Oxbow Books.

325. Wright, J.C. 2010. "Early Myceanean Greece." Στο *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* edited by C. Shelmerdine, 289-309. Cambridge: Cambridge University Press.

326. Zangger, E. 1991. "Prehistoric coastal environments in Greece: the vanished landscapes of Dimini bay and Lake Lerna." *Journal of Field Archaeology 18*: 1-16.

327. Zangger, E. 1993. *The geoarchaeology of the Argolid – Argolis II* (Deutsches Archäologisches Institut Athen). Berlin: Gebr. Mann Verlag.

328. Zarmakoupi, M. 2013. "The Villa Culture of Roman Greece". Στο: *Vilae Rusticae. Family and Market-Oriented Farms in Greece under Roman Rule. Proceedings of the International Congress held at Patrai, 23-24 April 2010* edited by A.D. Rizakis, I.P. Touratsoglou, 752-61. Μελετήματα 68. Αθήνα: National Hellenic Research Foundation – Institute of Historical Research.

329. Αβραμέα Α., 2012. *Η Πελοπόννησος από τον 4ο ως τον 8ο αιώνα. Αλλαγές και συνέχεια.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (MIET).

330. Ανδρόνικος, Μ. 1980. "Argumentum e silentio." *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών 13,* 354-65

331. Ανδρόνικος, Μ. 1988. *Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

332. Βιγγοπούλου, Ιολ. 2005. Εισαγωγή στο *Ο ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών (15ος -20ος αιώνας*): Ανθολόγιο από τη συλλογή του Δημητρίου Κοντομηνά. Κατάλογος Έκθεσης, Μουσείο Μπενάκη, 8.2.2005-6.3.2005. Αθήνα: Εκδόσεις Κότινος (13-27).

333. Γρηγορακάκης, Γ. 2012. "Κυνουρία." Στο: *Αρχαιολογία. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ* (Βλαχόπουλος, Ανδ., επιμ.), , 286-91.Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα

334. Γρηγορακάκης, Γ. 2014. "Αρχαίες Πρασιές. Μία πόλη αποκαλύπτεται.» *Χρονικά των Τσακώνων – Τόμος ΚΒ(1)*, 333-50.

335. Γρηγορακάκης, Γ. (2014). "Κουφογή, Κάτω Δολιανά, Βόρεια Κυνουρίας: Λατομείο πωρολίθου των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2006, Χρονικά* 61: 360-62.

336. Γρηγορακάκης, Γ. 2014β. "Μεταλλουργική δραστηριότητα στη Νότια Κυνουρία. Τα νέα ευρήματα." Στο: *Μεταλλουργία και Μεταλλουργικές Εγκαταστάσεις στην Πελοπόννησο καθ'όλη την Αρχαιότητα και τους Μέσους Χρόνους* (επιμ. Σ. Ραπτόπουλος), 29-36*.* Η Αρχαιολογία στην Πελοπόννησο 3. Τρίπολη: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών

337. Γρηγορακάκης, Γ. (2016α). "Άγιος Ανδρέας (Β. Κυνουρία). Η ανασκαφή του αρχαίου τείχους." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2010, Χρονικά* 65: 641-42

338. Γρηγορακάκης, Γ. (2016β). "Ελληνικό Κυνουρίας (αρχαία Εύα), θέση 'Πλακάκια'." Η ανασκαφή νεκροταφείου των Ύστερων Κλασικών Χρόνων. *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2010, Χρονικά 65*: 637-38.

339. Γρηγορακάκης, Γ. (2016γ). "Σωστική Ανασκαφική Έρευνα σε γήπεδο φερομένης ιδιοκτησίας Αρ. Βασιλόπουλου στη θέση "Γούρνα", στα Αγιωργίτικα." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2010, Χρονικά 65*: 638-41.

340. Γρηγορακάκης, Γ. (2016δ). "Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο ακίνητο φερομένης ιδιοκτησίας Π. Πορφύρη στον οικισμό της Πλάκας Λεωνιδίου του Δήμου Νότιας Κυνουρίας.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2011*, *Χρονικά 67*: 235-36.

341. Γρηγορακάκης, Γ. 2016ε. "Θέση "Άρνακας", "Σκάλωμα", "Σοχά", στο Λεωνίδιο (νότια Κυνουρία. Η ανασκαφή νεκροταφείου της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2011, Χρονικά 67*: 247-48.

342. Γρηγορακάκης, Γ. 2016στ. "Οριοθετήσεις – Αναοριοθετήσεις Αρχαιολογικών Χώρων στην Επαρχία Κυνουρίας.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2012, Χρονικά 66,* 167-74.

343. Γρηγορακάκης Γ., και Ελ. Καλάβρια. 2012. "Βόρεια Κυνουρία. Παράλιο Άστρος, θέση «Άστρα»." Στο: *Από το Ανασκαφικό Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων*. Αθήνα, 129.

344. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2016α. "Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων 'Καλλιστώ'" Ι. *Αρχαιολογικόν* Δελτίον 2011*, Χρονικά 66*: 252-54.

345. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2016β. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2011*, *Χρονικά 66*: 236-46*.*

346. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2016γ. "Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων 'Καλλιστώ' ΙΙ", *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2012, Χρονικά 67*: 147-52*.*

347. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2016δ. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία", *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2012, Χρονικά* 67: 143-55*.*

348. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. (2014). "Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας." *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά* (υπό έκδοση).

349. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. (2015). "Από τη σταθερότητα στην αγωνία: Η Κυνουρία στους ρωμαϊκούς χρόνους." Ανακοινώθηκε στο *ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ*: *Νεότερα από την Ελλάδα της Ρωμαϊκής Εποχής Αθήνα, 8-10 Οκτωβρίου 2015 ΕΙΕ, Αμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας. INTERNA-TIONAL CONFERENCE What's New in Roman Greece Athens, 8-10 October 2015 NHRF, Auditorium Leonidas Zervas* (υπό έκδοση).

350. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2018. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία." *Αρχαιολογικόν Δελτίον 2013, Χρονικά* 68: 199-205 και 210-19.

351. Εξηνταβελόνης, Π., και Στ. Τακτικός. 1988. *Γεωλογικός Χάρτης της Ελλάδας σε κλίμακα 1:50.000* (Φύλλο "Παράλιον Άστρος" 248 / "Άστρος" 247 / "Γκορίτσα" 261 / "Λεωνίδιον" 262). Έκδοση ΙΓΜΕ.

352. Ζαββού, Ελ. 2001. "Παλαιοχώρι.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον 51 (1996) Χρονικά Β1*: 135-37.

353. Κακαβογιάννης, Ευαγ. 2005. *Μέταλλα Εργάσιμα και Συγκεχωρημένα. Η οργάνωση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της Λαυρεωτικής από την Αθηναϊκή Δημοκρατία*. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 90. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.

354. Καλίτσης, Κ. 1960. "Εύας Επιγραφή.» *Άρχαιολογική Έφημερίς (Χρονικά)*: 6-8.

355. Καλίτσης, Κ.Ι. 1964. "Η Θυραία κατά τους αρχαίους συγγραφείς και το έτυμον αυτής." *Πλάτων 16.31-32*: 3-19.

356. Καλίτσης, Κ.Ι. 1965. "Τὰ Ἀνιγραῖα τοῦ Παυσανίου καὶ ἡ θέσις τῶν θυραιατικῶν κωμῶν.» *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς*: 10-18.

357. Κουσκουνάς, Ιω., Χασαπογιάννης, Κυρ., και Ιω. Κακαβούλιας. 1981. *Θυρεᾶτις Γῆ*. Αθήναι: Πνευματικό Κέντρο Άστρους – Ίδρυμα "Μνήμη Αγγελικής Λεων. Ζαφείρη."

358. Κύρου, Α.Κ. 1990. *Στο Σταυροδρόμι του Αργολικού*. Αθήνα.

359. Μαλλιάρης, Α. 1997. *Alessandro Pini ανέκδοτη περιγραφή της Πελοποννήσου (1703)*. Βενετία.

360. Μπορνόβας, Ι., και Θ. Ροντογιάννη-Τσιαμπάου. 1983. *Γεωλογικός Χάρτης της Ελλάδας σε κλίμακα 1:500.000*. Έκδοση ΙΓΜΕ.

361. Ντούζουγλη, Α. 1996. "Η Κοιλάδα του Αώου: Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την ανθρώπινη δραστηριότητα από την προϊστορική εποχή ως την ύστερη αρχαιότητα." Στο *Η επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο* (επιμ. Β.Γ. Νιτσιάκος), 11-61. Κόνιτσα: Δήμος Κόνιτσας – Πνευματικό Κέντρο.

362. Παπαχατζής, Ν. Δ. 1994. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βιβλιο 2 και 3. Κορινθιακά και Λακωνικά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

363. Ραμμού Χαψιάδη, Αν. 1982. *Από τη Φυλετική Κοινωνία στην Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

364. Ραπτόπουλος, Σ. 2014. "Η Μεταλλοφορία στην περιοχή της Κυνουρίας και οι Αρχαίοι Οικισμοί." Στο *Μεταλλουργία και Μεταλλουργικές Εγκαταστάσεις στην Πελοπόννησο καθ'όλη την Αρχαιότητα και τους Μέσους Χρόνους* (επιμ. Σ. Ραπτόπουλος), 15-28. Η Αρχαιολογία στην Πελοπόννησο 3. Τρίπολη: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών.

365. Ρεντζέλος Αλκ., 2007. "Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Νότιας Κυνουρίας: Καινοτόμες Μέθοδοι Γεωχωρικής Ανάλυσης Αρχαιολογικών Δεδομένων Επιφανείας." Πτυχιακή Εργασία, Σχολή Τεχνολόγων Εφαρμογών – Κατεύθυνση Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής. Αιγάλεω.

366. Ριζάκης, Α. 1994. "Η Πελοπόννησος κατά την Αυτοκρατορική Εποχή. Πόλεις, Ύπαιθρος Χώρα και Κοινωνική Κινητικότητα.» Στο *Structures Rurales et Sociétés Antiques* édités par P.N. Doukelis et L.G. Mendoni, 397-404. Annales littéraires de l'Université de Besançon, 508, Centre de recherches d'histoire ancienne, v. 126. Paris: Diffusé par Les Belles Lettres.

367. Ρωμαίος, Κ. 1911. "Ἔρευναι εν Κυνουρία του έτους 1911." *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*: 253-79.

368. Ρωμαίος, Κ.Α. 1950. "Ἐρευνητικὴ περιοδεία εἰς Κυνουρίαν." *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*: 234-41.

369. Ρωμαίος, Κ.Α. 1953. "Περιοδεία κατὰ τὴν Κυνούριαν." *Πρακτικά της ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*: 251-57

370. Ρωμαίος, Κ.Α. 1956. "Κυνουρία και Κυνούριοι. " *Πελοποννησιακά Α΄*: 1-22.

371. Ρωμαίος, Κ.Α. 1974. "Πρασιαί ή Βρασιαί της Κυνουρίας." *Χρονικά των Τσακώνων* Δ΄: 7-13. (Ανατύπωση μετά θάνατον του άρθρου: Ρωμαίος, Κ.Α. 1955 "Πρασιαί ή Βρασιαί της Κυνουρίας." *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών 30*: 94-9.)

372. Σουχλέρης, Λ. 2012. "Νότια Κυνουρία." Στο *Αρχαιολογία. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ* (Βλαχόπουλος, Α. επιμ.), 296-97. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα.

373. Σουχλέρης, Λ. 2012. "Οι Οχυρώσεις του Χελμού και τα αρχαία και βυζαντινά Οχυρά στον βόρειο Ταϋγετο. Η συμβολή του Παναγιώτη Βελισσαρίου στην προστασία και ανάδειξη των αρχαιοτήτων στην επαρχία Μεγαλόπολης." Στο *Ο Παναγιώτης Βελισσαρίου, η Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Πελοπόννησος. Διημερίδα εις μνήμην του Μεγαλοπολίτη αρχαιολόγου, Παναγιώτη Βελισσαρίου*, (επιμ. Σ. Ραπτόπουλος), 106-16. Η Αρχαιολογία στην Πελοπόννησο αρ. 1. Μεγαλόπολη: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών.

374. Σπυρόπουλος, Γ., 2006. *Η Έπαυλη του Ηρώδου Αττικού στην Εύα/Λουκού Κυνουρίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ολκός.

375. Σπυρόπουλος, Γ. 2009. *Οι στήλες των πεσόντων στη μάχη του Μαραθώνα από την έπαυλη του Ηρώδη Αττικού στην Εύα Κυνουρίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

376. Σπυρόπουλος, Γ.Θ. 2012. “Η Βίλλα του Ηρώδη Αττικού στην Εύα/Λουκού Κυνουρίας. Αρχαιολογία.” Στο *ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ* (Βλαχόπουλος, Ανδ. επιμ.), 292-95. Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα.

377. Σταϊνχάουερ, Γ. 2004-2009. “Στήλη πεσόντων τῆς Ἐρεχθηίδος.” *HOROS* 17-21: 679-92.

378. Συριόπουλος, Κ. 1964. *Ἡ προϊστορία τής Πελοποννήσου*. Ἀθήναι: Βιβλιοθήκη της ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 51.

379. Τοπούζη, Σ. 2007. “Διερεύνηση του Οικιστικού Πλέγματος της Νήσου Ικαρίας κατά την Αρχαιότητα (με τη χρήση Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών.» Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Αθήνα.

380. Τσάτσαρης, Α., και Ιω. Κάτσιος. 2014. *Διαλέξεις Θεματικής Χαρτογραφίας.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Δίσιγμα.

381. Τσορλίνη, Αγ. 2011. “Κλαυδίου Πτολεμαίου Γεωγραφική Υφήγησις: ψηφιακή ανάλυση, αξιολόγηση, επεξεργασία και απεικόνιση των συντεταγμένων του Ελληνικού χώρου, της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου με βάση 4 κώδικες και 15 έντυπες εκδόσεις, από τον Urbinas graecus 82 (13ος αι.) μέχρι σήμερα.” (Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Παν/μιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Πολυτεχνική, Τμήμα Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών). Θεσσαλονίκη

382. Φάκλαρης, Π. 1990. *Κυνουρία. Ανθρώπινη Δραστηριότητα και Περιβάλλον*. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 43. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.

383. Φάκλαρης, Π.Β. 1987. "Η μάχη της Θυρέας (546 π.Χ.). Το πρόβλημα του προσδιορισμού του πεδίου της μάχης.» *ΗΟΡΟΣ 5*: 101-18.

384. Χρήστου, Χ. 1963. “Αρκαδία. Ανασκαφαί. Κοσμάς Κυνουρίας.” *Αρχαιολογικόν Δελτίον 18*, *Χρονικά Β1*: 87-8.

SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΑΡΧΑΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
1	β΄μισό 11ου αι. π.Χ.	Παυσανίας, 3.2.2	2ος αι.	ἐπὶ δὲ Ἐχεστράτου τοῦ Ἄγιδος βασιλεύοντες ἐν Σπάρτῃ Κυνουρέας τοὺς ἐν [τῇ] ἡλικίᾳ Λακεδαιμόνιοι ποιοῦσιν ἀναστάτους, αἰτίαν ἐπενεγκόντες ὡς τὴν Ἀργολίδα συγγενῶν σφισιν ὄντων Ἀργείων λῃσταί τε ἐκ τῆς Κυνουριακῆς κακουργοῖεν καὶ αὐτοὶ καταδρομὰς ἐκ τοῦ φανεροῦ ποιοῖντο ἐς τὴν γῆν. λέγονται δὲ οἱ Κυνουρεῖς Ἀργεῖοι τὸ ἀνέκαθεν εἶναι, καὶ οἰκιστήν φασιν αὐτῶν Κύνουρον γενέσθαι τὸν Περσέως.	(Για την χρονολογία βλ. Franchi 2018, 31 και σημ. 24). Πρβλ και την αναφορά στο Γεώργιο Σύγκελλο, σ. 179
2	Τέλος 11ου / αρχές 10ου π.Χ. αι.	Παυσανίας, 3.2.3	2ος αι.	ἔτεσι δὲ ὕστερον οὐ πολλοῖς Λαβώτας ὁ Ἐχεστράτου τὴν ἀρχὴν ἔσχεν ἐν Σπάρτῃ. τοῦτον τὸν Λαβώταν Ἡρόδοτος ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐς Κροῖσον ὑπὸ Λυκούργου τοῦ θεμένου τοὺς νόμους φησὶν ἐπιτροπευθῆναι παῖδα ὄντα: Λεωβώτην δέ οἱ τίθεται τὸ ὄνομα καὶ οὐ Λαβώταν. Λακεδαιμονίοις δὲ πρῶτον τότε ἔδοξεν ἄρασθαι πρὸς Ἀργείους πόλεμον: ἐποιοῦντο δὲ ἐς αὐτοὺς ἐγκλήματα τήν τε Κυνουριακὴν ἐλόντων αὐτῶν ἀποτέμνεσθαι τοὺς Ἀργείους καὶ τοὺς περιοίκους σφῶν ὑπηκόους ὄντας ἀφιστάναι. τότε μὲν δὴ παρὰ οὐδετέρων πολεμησάντων ὅμως μνήμης ἄξιον πραχθῆναί φασιν οὐδέν	Συμβασιλέας με τον Πρύτανι. (Για την χρονολογία βλ. Franchi 2018, ό.π.). Πρβλ την αναφορά στο Γεώργιο Σύγκελλο, σ. 179
3	Τέλος 11ου / αρχές 10ου π.Χ. αι.	Παυσανίας, 3.7.2	2ος αι.	Εὐρυπῶντος δὲ υἱὸς γίνεται Πρύτανις. ἐπὶ μὲν δὴ Πρυτάνιδος τοῦ Εὐρυπῶντος τὸ ἔχθος τε Λακεδαιμονίοις ἤρξατο τὸ ἐς Ἀργείους καὶ ἔτι τοῦ ἐγκλήματος τούτου πρότερον Κυνουρεῦσιν ἐπολέμησαν	Συμβασιλέας με το Λαβώτα (Για την χρονολογία της βασιλείας βλ. Franchi ό.π.)
4	Τέλη 10ου / αρχές 9ου αι. π.Χ.	Παυσανιας, 3.7.3	2ος αι.	Χάριλλος δὲ ὁ Πολυδέκτου τήν τε γῆν ἐδήωσεν Ἀργείοις-- οὗτος γὰρ καὶ ὁ ἐς τὴν Ἀργολίδα ἐσβαλών--καὶ ἔτεσιν οὐ πολλοῖς ὕστερον ὑπὸ ἡγεμόνι Χαρίλλῳ γίνεται καὶ ἡ Σπαρτιατῶν ἐπὶ Τεγεάτας ἔξοδος, ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι Τεγεάτας αἱρήσειν ἤλπισαν καὶ ἀποτεμεῖσθαι τῆς Ἀρκαδίας τὸ Τεγεατῶν πεδίον, ὑπούλῳ μαντεύματι ἐπελθόντες.	(Για την χρονολογία βλ. Franchi ό.π.)
5	Αρχές 8ου/μέσα 8ου αι. π.Χ.	Παυσανίας, 3.7.4	2ος αι.	μετὰ δὲ Χάριλλον τελευτήσαντα Νίκανδρος ὁ Χαρίλλου διαδέχεται τὴν ἀρχήν: καὶ τὰ Μεσσηνίων ἐς Τήλεκλον τὸν τῆς ἑτέρας βασιλέα οἰκίας ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Λιμνάδος συμβάντα ἐπὶ Νικάνδρου γίνεται βασιλεύοντος. ἐσέβαλε δὲ καὶ ἐς τὴν Ἀργολίδα ὁ Νίκανδρος στρατιᾷ καὶ τὰ πολλὰ ἐκάκωσε τῆς χώρας: μετασχόντες δὲ Ἀσιναῖοι Λακεδαιμονίοις τοῦ ἔργου δίκην μετ' οὐ πολὺ Ἀργείοις ἀπέδοσαν σὺν μεγάλῳ πατρίδος τε ὀλέθρῳ καὶ φυγῇ τῇ σφετέρᾳ.	(Για την χρονολογία βλ. Franchi ό.π.). Χαρίλλος και Τήλεκλος ήταν συμβασιλείς (βλ. και επόμενη γραμμή)
6	Πριν από την έναρξη του Α΄ Μεσσηνιακού Πολέμου (743 -724 π.Χ.) : Αρχέας 8ου αι. π.Χ. / μέσα 8ου αι. π.Χ.	Παυσανιας, 3.2.6	2ος αι.	Ἀρχελάου δὲ ἦν Τήλεκλος: ἐπὶ τούτου πόλεις Λακεδαιμόνιοι τῶν περιοικίδων πολέμῳ κρατήσαντες ἐξεῖλον Ἀμύκλας καὶ Φᾶριν καὶ Γεράνθρας, ἐχόντων ἔτι Ἀχαιῶν. τούτων Φαρῖται καὶ Γερανθρᾶται τὴν ἔφοδον τῶν Δωριέων καταπλαγέντες ἀπελθεῖν ἐκ Πελοποννήσου συγχωροῦνται ὑπόσπονδοι: τοὺς δὲ Ἀμυκλαιεῖς οὐκ ἐξ ἐπιδρομῆς ἐκβάλλουσιν, ἀλλὰ ἀντισχόντας τε ἐπὶ πολὺ τῷ πολέμῳ καὶ ἔργα οὐκ ἄδοξα ἐπιδειξαμένους. δηλοῦσι δὲ καὶ οἱ Δωριεῖς τρόπαιον ἐπὶ τοῖς Ἀμυκλαιεῦσιν ἀναστήσαντες, ὡς ἐν τῷ τότε λόγου μάλιστα ἄξιον τοῦτο ὑπάρξαν σφίσιν. οὐ πολλῷ δὲ ὕστερον τούτων ἀπέθανεν ὑπὸ Μεσσηνίων Τήλεκλος ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ: τὸ δὲ ἱερὸν τοῦτο ἐν μεθορίῳ τῆς τε Λακωνικῆς καὶ τῆς Μεσσηνίας ἐπεποίητο ἐν χωρίῳ καλουμένῳ Λίμναις	Για την χρονολογία του α΄ Μεσσηνιακού Πολέμου βλ. Παυσανίας 4.13.6-7. Για τις χρονολογήσεις βλ. επίσης Franchi 2018, 30, αρ. 2 και σημ. 19).
7	Πριν από την έναρξη του Α΄ Μεσσηνιακού Πολέμου (743 -724 π.Χ.)	Παυσανιας, 3.2.7	2ος αι.	Τηλέκλου δὲ ἀποθανόντος Ἀλκαμένης ἔσχεν ὁ Τηλέκλου τὴν ἀρχήν: … ἀνέστησαν δὲ καὶ Ἔλος ἐπὶ θαλάσσῃ πόλισμα Ἀχαιῶν ἐχόντων καὶ Ἀργείους τοῖς εἵλωσιν ἀμύναντας μάχῃ νικῶσιν.	(βλ. Franchi 2018, ό.π.).
8	735 π.Χ.	Solinus, 7.5.9	2ος/3ος αι.	Vbi quondam fuere Thyrae, nunc locus dicitur, in quo anno septimo decimo regni Romuli inter Laconas et Argiuos memorabile fuit bellum.	βλ. Franchi 2018, 30: A. "…His source could be a gloss on Nat.Hist. 4.8: the Naturalis Historia is one of the works most often consulted by Solinus…"

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
					Β. "… Jacoby demonstrated that the battles referred to both by Solinus and Eusebius are one and the same battle In both authors the chronology of this battle is related to the chronology of the so-called First Messenian War. Both Solinus and Eusebius agreed on the fact that the battle of Thyrea took place four years after the end of the First Messenian War, but they follow two different chronologies of this war: Solinus follows Eratosthenes, whereas Eusebius follows Sosibius…"
9	Κατά τη διάρκεια του Α΄ Μεσσηνιακού Πολέμου (743 -724 π.Χ.).	Παυσανίας, 3.7.5	2ος αι.	Θεόπομπον δὲ τὸν Νικάνδρου βασιλεύσαντα μετὰ Νίκανδρον μέλλει καὶ αὖθις ὁ λόγος μοι προσθήσειν προελθόντι ἐς τὴν Μεσσηνίαν συγγραφήν. Θεοπόμπου δὲ ἔτι ἔχοντος τὴν ἀρχὴν ἐν Σπάρτῃ γίνεται καὶ ὁ περὶ τῆς Θυρεάτιδος καλουμένης χώρας Λακεδαιμονίοις ἀγὼν πρὸς Ἀργείους, Θεόπομπος δὲ αὐτὸς οὐ μετέσχε τοῦ ἔργου γήρᾳ καὶ ὑπὸ λύπης τὸ πλέον	Κατά τη βασιλεία του έλαβε χώρα ο Α΄ Μεσσηνιακός Πόλεμος
10	719/18 π.Χ. (15η Ολυμπιάδα)	Ευσέβιος, Χρονικοί Κανόνες (I.K. Fotheringham, Eusebii Pamphili Chronici Canones (Londinii, MCMXXIII), 157.	4ος αι.	… bellum, quod in Thyrea inter Lacedaemonios et Argivos gestum est…	Βλ. ανωτ. γρ. 8
11	680-600 π.Χ.	Στράβων, 8.6.14	20-23 μ.Χ.	Ἔφορος δὲ καὶ τὸν χρησμὸν λέγει «Ἶσόν τοι Δῆλόν τε Καλαύρειάν τε νέμεσθαι, Πυθώ τ᾽ ἠγαθέην καὶ Ταίναρον ἠνεμόεντα.» ἦν δὲ καὶ Ἀμφικτυονία τις περὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἑπτὰ πόλεων αἳ μετεῖχον τῆς θυσίας· ἦσαν δὲ Ἑρμιὼν Ἐπίδαυρος Αἴγινα Ἀθῆναι Πρασιεῖς Ναυπλιεῖς Ὀρχομενὸς ὁ Μινύειος· ὑπὲρ μὲν οὖν Ναυπλιέων Ἀργεῖοι συνετέλουν, ὑπὲρ Πρασιέων δὲ Λακεδαιμόνιοι.	(έως 600 π.Χ.: Πρίν από τα μέσα του 6ου αι. οι Πρασιές είχαν περάσει υπό τον έλεγχο των Σπαρτιατών. Grigorakakis και Lanérès 2015)
12	669 π.Χ.	Παυσανίας, 2.24.7	2ος αι.	ἐπανελθοῦσι δὲ ἐς τὴν ἐπὶ Τεγέας ὁδόν ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ ὀνομαζομένου Τρόχου Κεγχρεαί. τὸ δὲ ὄνομα ἐφ' ὅτῳ τῷ χωρίῳ γέγονεν, οὐ λέγουσι, πλὴν εἰ μὴ καὶ τοῦτο ἄρα ὠνομάσθη διὰ τὸν Πειρήνης παῖδα Κεγχρίαν. καὶ πολυάνδρια ἐνταῦθά ἐστιν Ἀργείων νικησάντων μάχῃ Λακεδαιμονίους περὶ Ὑσιάς. τὸν δὲ ἀγῶνα τοῦτον συμβάντα εὕρισκον Ἀθηναίοις ἄρχοντος Πεισιστράτου, τετάρτῳ δὲ ἔτει τῆς <ἑβδόμης καὶ εἰκοστῆς> Ὀλυμπιάδος ἣν Εὐρύβοτος Ἀθηναῖος ἑνίκα στάδιον. καταβάντος δὲ ἐς τὸ χθαμαλώτερον ἐρείπια Ὑσιῶν ἐστι πόλεώς ποτε ἐν τῇ Ἀργολίδι, καὶ τὸ πταῖσμα Λακεδαιμονίοις ἐνταῦθα γενέσθαι λέγουσιν.	

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
15	546 π.Χ.	Ηροδοτος, 1.82,1-8	5ος αι. π.Χ.	τοῖσι δὲ καὶ αὐτοῖσι τοῖσι Σπαρτιήτῃσι κατ᾽ αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον συνεπεπτώκεε ἔρις ἐοῦσα πρὸς Ἀργείους περὶ χώρου καλεομένου Θυρέης· 82.2 τὰς γὰρ Θυρέας ταύτας ἐοῦσα τῆς Ἀργολίδος μοίρης ἀποταμόμενοι ἔσχον οἱ Λακεδαιμόνιοι. ἦν δὲ καὶ ἡ μέχρι Μαλέων ἡ πρὸς ἑσπέρην Ἀργείων, ἥ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ χώρῃ καὶ ἡ Κυθηρίη νῆσος καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν νήσων. 82.3 βοηθησάντων δὲ Ἀργείων τῇ σφετέρῃ ἀποταμνομένῃ, ἐνθαῦτα συνέβησαν ἐς λόγους συνελθόντες ὥστε τριηκοσίους ἑκατέρων μαχέσασθαι, ὁκότεροι δ᾽ ἂν περιγένωνται, τούτων εἶναι τὸν χῶρον· τὸ δὲ πλῆθος τοῦ στρατοῦ ἀπαλλάσσεσθαι ἑκάτερον ἐς τὴν ἑωυτοῦ μηδὲ παραμένειν ἀγωνιζομένων, τῶνδε εἵνεκεν ἵνα μὴ παρεόντων τῶν στρατοπέδων ὁρῶντες οἱ ἕτεροι ἐσσουμένους τοὺς σφετέρους ἀπαμύνοιεν. 82.4 συνθέμενοι ταῦτα ἀπαλλάσσοντο, λογάδες δὲ ἑκατέρων ὑπολειφθέντες συνέβαλον. μαχομένων δὲ σφέων καὶ γινομένων ἰσοπαλέων ὑπελείποντο ἐξ ἀνδρῶν ἑξακοσίων τρεῖς, Ἀργείων μὲν Ἀλκήνωρ τε καὶ Χρομίος, Λακεδαιμονίων δὲ Ὀθρυάδης· ὑπελείφθησαν δὲ οὗτοι νυκτὸς ἐπελθούσης. 82.5 οἱ μὲν δὴ δύο τῶν Ἀργείων ὡς νενικηκότες ἔθεον ἐς τὸ Ἄργος, ὁ δὲ τῶν Λακεδαιμονίων Ὀθρυάδης σκυλεύσας τοὺς Ἀργείων νεκροὺς καὶ προσφορήσας τὰ ὅπλα πρὸς τὸ ἑωυτοῦ στρατόπεδον ἐν τῇ τάξι εἶχε ἑωυτόν. ἡμέρῃ δὲ δευτέρῃ παρῆσαν πυνθανόμενοι ἀμφότεροι. 82.6 τέως μὲν δὴ αὐτοὶ ἑκάτεροι ἔφασαν νικᾶν, λέγοντες οἱ μὲν ὡς ἑωυτῶν πλεῦνες περιγεγόνασι, οἱ δὲ τοὺς μὲν ἀποφαίνοντες πεφευγότας, τὸν δὲ σφέτερον παραμείναντα καὶ σκυλεύσαντα τοὺς ἐκείνων νεκρούς· 82.7 τέλος δὲ ἐκ τῆς ἔριδος συμπεσόντες ἐμάχοντο, πεσόντων δὲ καὶ ἀμφοτέρων πολλῶν ἐνίκων Λακεδαιμόνιοι. Ἀργεῖοι μέν νυν ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου κατακειράμενοι τὰς κεφαλάς, πρότερον ἐπάναγκες κομῶντες, ἐποιήσαντο νόμον τε καὶ κατάρην μὴ πρότερον θρέψειν κόμην Ἀργείων μηδένα, μηδὲ τὰς γυναῖκάς σφι χρυσοφορήσειν, πρὶν Θυρέας ἀνασώσωνται. 82.8 Λακεδαιμόνιοι δὲ τὰ ἐναντία τούτων ἔθεντο νόμον· οὐ γὰρ κομῶντες πρὸ τούτου ἀπὸ τούτου κομᾶν. τὸν δὲ ἕνα λέγουσι τὸν περιλειφθέντα τῶν τριηκοσίων Ὀθρυάδην, αἰσχυνόμενον ἀπονοστέειν ἐς Σπάρτην τῶν οἱ συλλοχιτέων διεφθαρμένων, αὐτοῦ μιν ἐν τῇσι Θυρέῃσι καταχρήσασθαι ἑωυτόν.	(Μάχη της Θυρεάτιδος - Η Θυρεάτις στη Σπάρτη)
16	546 π.Χ.	Μάξιμος Σοφ. Διαλ. 23.2, e3	2ος αι. μ.Χ.	ἂν ὑπὲρ αὐτῶν Λεωνίδας ἐν Θερμοπύλαις παρετάξατο; τίς ἂν Ὀθρυάδας ἐν Θυρεᾷ ἠρίστευεν; Ἀλλ᾽ οὐδὲ Βρα- σίδας γεωργὸς ἦν, οὐδ᾽ ὁ Γύλιππος ἐκ ληΐου ὁρμηθεὶς	(Μάχη της Θυρεάτιδος - Οθρυάδας)
17	546 π.Χ.	Ισοκράτης (Αρχίδαμος) 6.99, 4	5ος/4ος αι. π.Χ.	τρόπαιον στῆσαι πολλῶν μυριαδῶν, καὶ τῶν τριακο- σίων τῶν ἐν Θυρέαις ἅπαντας Ἀργείους μάχῃ νικησάντων, καὶ τῶν χιλίων τῶν εἰς Θερμοπύλας ἀπαντησάντων	(Μάχη της Θυρεάτιδος - Οθρυάδας)
18	546 π.Χ.	Τίμαιος Σοφ., Lexi- con Platonicum (e cod. Coislin. 345), γ: 98,1b, 22	5ος /4ος αι. π.Χ.	Γυμνοπαιδία. χοροὶ ἐν Σπάρτῃ τῆς Λακωνι- (20) κῆς εἰς θεοὺς ὕμνους ᾄδοντες, εἰς τιμὴν τῶν ἐν Θυρέαις ἀποθανόντων Σπαρτιατῶν.	(Μάχη της Θυρεάτιδος - Οθρυάδας)
19	494 π.Χ.	Ηρόδοτος, 7.76	5ος αι. π.Χ.	Κλεομένεϊ γὰρ μαντευομένῳ ἐν Δελφοῖσι ἐχρήσθη Ἄργος αἱρήσειν· ἐπείτε δὲ Σπαρτιήτας ἄγων ἀπίκετο ἐπὶ ποταμὸν Ἐρασῖνον, ὃς λέγεται ῥέειν ἐκ τῆς Στυμφαλίδος λίμνης· τὴν γὰρ δὴ λίμνην ταύτην ἐς χάσμα ἀφανὲς ἐκδιδοῦσαν ἀναφαίνεσθαι ἐν Ἄργεϊ, τὸ ἐνθεῦτεν δὲ τὸ ὕδωρ ἤδη τοῦτο ὑπ᾽ Ἀργείων Ἐρασῖνον καλέεσθαι· ἀπικόμενος δ᾽ ὦν ὁ Κλεομένης ἐπὶ τὸν ποταμὸν τοῦτον ἐσφαγιάζετο αὐτῷ· 2 καὶ οὐ γὰρ ἐκαλλιέρεε οὐδαμῶς διαβαίνειν μιν, ἄγασθαι μὲν ἔφη τοῦ Ἐρασίνου οὐ προδιδόντος τοὺς πολιήτας, Ἀργείους μέντοι οὐδ᾽ ὡς χαιρήσειν. μετὰ δὲ ταῦτα ἐξαναχωρήσας τὴν στρατιὴν κατήγαγε ἐς Θυρέην, σφαγιασάμενος δὲ τῇ θαλάσσῃ ταῦρον πλοίοισι σφέας ἤγαγε ἔς τε τὴν Τιρυνθίην χώρην καὶ Ναυπλίην.	(Κλεομένης Α΄)

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
20	430 π.Χ.	Θουκυδίδης, 2.56, 1-6	5ος αι. π.Χ.	ἔτι δ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ ὄντων, πρὶν ἐς τὴν παραλίαν ἐλθεῖν, ἑκατὸν νεῶν ἐπίπλουν τῇ Πελοποννήσῳ παρεσκευάζετο, καὶ ἐπειδὴ ἑτοῖμα ἦν, ἀνήγετο. ἦγε δ' ἐπὶ τῶν νεῶν ὁπλίτας Ἀθηναίων τετρακισχιλίους καὶ ἱππέας τριακοσίους ἐν ναυσὶν ἱππαγωγοῖς πρῶτον τότε ἐκ τῶν παλαιῶν νεῶν ποιηθείσαις· ξυνεστρατεύοντο δὲ καὶ Χῖοι καὶ Λέσβιοι πεντήκοντα ναυσίν. ὅτε δὲ ἀνήγετο ἡ στρατιὰ αὕτη Ἀθηναίων, Πελοποννησίους κατέλιπον τῆς Ἀττικῆς ὄντας ἐν τῇ παραλίᾳ. ἀφικόμενοι δὲ ἐς Ἐπίδαυρον τῆς Πελοποννήσου ἔτεμον τῆς γῆς τὴν πολλήν, καὶ πρὸς τὴν πόλιν προσβαλόντες ἐς ἐλπίδα μὲν ἦλθον τοῦ ἑλεῖν, οὐ μέντοι προυχώρησέ γε. ἀναγαγόμενοι δὲ ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου ἔτεμον τήν τε Τροιζηνίδα γῆν καὶ Ἁλιάδα καὶ Ἑρμιονίδα· ἔστι δὲ ταῦτα πάντα ἐπιθαλάσσια τῆς Πελοποννήσου. ἅραντες δὲ ἀπ' αὐτῶν ἀφίκοντο ἐς Πρασιὰς τῆς Λακωνικῆς πόλισμα ἐπιθαλάσσιον, καὶ τῆς τε γῆς ἔτεμον καὶ αὐτὸ τὸ πόλισμα εἷλον καὶ ἐπόρθησαν. ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἐπ' οἴκου ἀνεχώρησαν. τοὺς δὲ Πελοποννησίους οὐκέτι κατέλαβον ἐν τῇ Ἀττικῇ ὄντας, ἀλλ' ἀνακεχωρηκότας.	
21	430 π.Χ.	Αριστοφάνης, Ειρ. 241-243	5ος αι. π.Χ.	ΠΟ. Ἰὼ Πρασιαὶ τρισάθλιαι καὶ πεντάκις καὶ πολλοδεκάκις, ὡς ἀπολεῖσθε τήμερον.	
22	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 4.56,2	5ος αι. π.Χ.	ἐκ δὲ αὐτῶν περιέπλευσαν ἐς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηράν, καὶ δῃώσαντες μέρος τι τῆς γῆς ἀφικνοῦνται ἐπὶ Θυρέαν, ἥ ἐστι μὲν τῆς Κυνουρίας γῆς καλουμένης, μεθορία δὲ τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς· νεμόμενοι δὲ αὐτὴν ἔδοσαν Λακεδαιμόνιοι Αἰγινήταις ἐκπεσοῦσιν ἐνοικεῖν διά τε τὰς ὑπὸ τὸν σεισμὸν σφίσι γενομένας καὶ τῶν Εἰλώτων τὴν ἐπανάστασιν εὐεργεσίας καὶ ὅτι Ἀθηναίων ὑπακούοντες ὅμως πρὸς τὴν ἐκείνων γνώμην αἰεὶ ἔστασαν.	(Νικίας)
23	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 4.57,1	5ος αι. π.Χ.	προσπλεόντων οὖν ἔτι τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰγινῆται τὸ μὲν ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ ὃ ἔτυχον οἰκοδομοῦντες τεῖχος ἐκλείπουσιν, ἐς δὲ τὴν ἄνω πόλιν, ἐν ᾗ ᾤκουν, ἀπεχώρησαν, ἀπέχουσαν σταδίους μάλιστα δέκα τῆς θαλάσσης	(Νικίας)
24	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 4.57,2	5ος αι. π.Χ.	καὶ αὐτοῖς τῶν Λακεδαιμονίων φρουρὰ μία τῶν περὶ τὴν χώραν, ἥπερ καὶ ξυνετείχιζε, ξυνεσελθεῖν μὲν ἐς τὸ τεῖχος οὐκ ἠθέλησαν δεομένων τῶν Αἰγινητῶν, ἀλλ' αὐτοῖς κίνδυνος ἐφαίνετο ἐς τὸ τεῖχος κατακλῃσθαι· ἀναχωρήσαντες δὲ ἐπὶ τὰ μετέωρα, ὡς οὐκ ἐνόμιζον ἀξιόμαχοι εἶναι, ἡσύχαζον	(Νικίας)
25	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 4.57,3	5ος αι. π.Χ.	ἐν τούτῳ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι κατασχόντες καὶ χωρήσαντες εὐθὺς πάσῃ τῇ στρατιᾷ αἱροῦσι τὴν Θυρέαν. καὶ τήν τε πόλιν κατέκαυσαν καὶ τὰ ἐνόντα ἐξεπόρθησαν, τούς τε Αἰγινήτας, ὅσοι μὴ ἐν χερσὶ διεφθάρησαν, ἄγοντες ἀφίκοντο ἐς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν ἄρχοντα ὃς παρ' αὐτοῖς ἦν τῶν Λακεδαιμονίων, Τάνταλον τὸν Πατροκλέους· ἐζωγρήθη γὰρ τετρωμένος.	(Νικίας)
26	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 4.57,4	5ος αι. π.Χ.	ἦγον δέ τινας καὶ ἐκ τῶν Κυθήρων ἄνδρας ὀλίγους, οὓς ἐδόκει ἀσφαλείας ἕνεκα μεταστῆσαι. καὶ τούτους μὲν οἱ Ἀθηναῖοι ἐβουλεύσαντο καταθέσθαι ἐς τὰς νήσους, καὶ τοὺς ἄλλους Κυθηρίους οἰκοῦντας τὴν ἑαυτῶν φόρον τέσσαρα τάλαντα φέρειν, Αἰγινήτας δὲ ἀποκτεῖναι πάντας ὅσοι ἑάλωσαν διὰ τὴν προτέραν αἰεί ποτε ἔχθραν, Τάνταλον δὲ παρὰ τοὺς ἄλλους τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Λακεδαιμονίους καταδῆσαι.	(Νικίας)
27	424 π.Χ.	Θουκυδίδης, 2.27	5ος αι. π.Χ.	Ἀνέστησαν δὲ καὶ Αἰγινήτας τῷ αὐτῷ θέρει τούτῳ ἐξ Αἰγίνης Ἀθηναῖοι, αὐτούς τε καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας, ἐπικαλέσαντες οὐχ ἥκιστα τοῦ πολέμου σφίσιν αἰτίους εἶναι· καὶ τὴν Αἴγιναν ἀσφαλέστερον ἐφαίνετο τῇ Πελοποννήσῳ ἐπικειμένην αὐτῶν πέμψαντας ἐποίκους ἔχειν. καὶ ἐξέπεμψαν ὕστερον οὐ πολλῷ ἐς αὐτὴν τοὺς οἰκήτορας. ἐκπεσοῦσι δὲ τοῖς Αἰγινήταις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔδοσαν Θυρέαν οἰκεῖν καὶ τὴν γῆν νέμεσθαι, κατά τε τὸ Ἀθηναίων διάφορον καὶ ὅτι σφῶν εὐεργέται ἦσαν ὑπὸ τὸν σεισμὸν καὶ τῶν Εἰλώτων τὴν ἐπανάστασιν. ἡ δὲ Θυρεᾶτις γῆ μεθορία τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς ἐστίν, ἐπὶ θάλασσαν καθήκουσα. καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἐνταῦθα ᾤκησαν, οἱ δ' ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα.	(Νικίας)
28	424 π.Χ.	Πλούταρχος, Νικίας, 6.6.	1ος/2ος αι.	πορθήσας δὲ τὴν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς καὶ τοὺς ἀντιστάντας Λακεδαιμονίων τρεψάμενος, εἷλε Θυρέαν Αἰγινητῶν ἐχόντων, καὶ τοὺς αἱρεθέντας ἀπήγαγε ζῶντας εἰς Ἀθήνας.	(Νικίας)

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
29	424 π.Χ.	Διόδωρος Σικελιώτης, 12.65 (8-9)	1ος αι. π.Χ.	μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ Κύθηρα ναῦς ἀπέστειλαν ἑξήκοντα καὶ δισχιλίους ὁπλίτας, ὧν εἶχε τὴν στρατηγίαν Νικίας μετ´ ἄλλων τινῶν. οὗτος δὲ στρατεύσας ἐπὶ τὴν νῆσον καὶ προσβολὰς ποιησάμενος παρέλαβε τὴν πόλιν καθ´ ὁμολογίαν. ἐν δὲ τῇ νήσῳ καταλιπὼν φρουρὰν ἐξέπλευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν παραθαλάττιον χώραν ἐδῄωσε. καὶ Θυρέας μὲν κειμένας ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Ἀργείας ἐκπολιορκήσας ἐξηνδραποδίσατο καὶ κατέσκαψε, τοὺς δ´ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας Αἰγινήτας καὶ τὸν φρούραρχον Τάνταλον Σπαρτιάτην ζωγρήσας ἀπήγαγεν εἰς τὰς Ἀθήνας. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὸν μὲν Τάνταλον δήσαντες ἐφύλαττον μετὰ τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων καὶ τοὺς Αἰγινήτας.	(Νικίας)
30	421 π.Χ.	Θουκυδίδης, 5.14, 4	5ος αι. π.Χ.	ξυνέβαινε δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀργείους αὐτοῖς τὰς τριακοντούτεις σπονδὰς ἐπ' ἐξόδῳ εἶναι, καὶ ἄλλας οὐκ ἤθελον σπένδεσθαι οἱ Ἀργεῖοι εἰ μή τις αὐτοῖς τὴν Κυνουρίαν γῆν ἀποδώσει, ὥστ' ἀδύνατα εἶναι ἐφαίνετο Ἀργείοις καὶ Ἀθηναίοις ἅμα πολεμεῖν. τῶν τε ἐν Πελοποννήσῳ πόλεων ὑπώπτευόν τινας ἀποστήσεσθαι πρὸς τοὺς Ἀργείους· ὅπερ καὶ ἐγένετο.	
31	420 π.Χ.	Θουκυδίδης, 5.41	5ος αι. π.Χ.	καὶ οἱ πρέσβεις ἀφικόμενοι αὐτῶν λόγους ἐποιοῦντο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐφ' ᾧ ἂν σφίσιν αἱ σπονδαὶ γίγνοιντο. [2] καὶ τὸ μὲν πρῶτον οἱ Ἀργεῖοι ἠξίουν δίκης ἐπιτροπὴν σφίσι γενέσθαι ἢ ἐς πόλιν τινὰ ἢ ἰδιώτην περὶ τῆς Κυνουρίας γῆς, ἧς αἰεὶ πέρι διαφέρονται μεθορίας οὔσης (ἔχει δὲ ἐν αὐτῇ Θυρέαν καὶ Ἀνθήνην πόλιν, νέμονται δ' αὐτὴν Λακεδαιμόνιοι)· ἔπειτα δ' οὐκ ἐώντων Λακεδαιμονίων μεμνῆσθαι περὶ αὐτῆς, ἀλλ', εἰ βούλονται σπένδεσθαι ὥσπερ πρότερον, ἑτοῖμοι εἶναι, οἱ Ἀργεῖοι πρέσβεις τάδε ὅμως ἐπηγάγοντο τοὺς Λακεδαιμονίους ξυγχωρῆσαι, ἐν μὲν τῷ παρόντι σπονδὰς ποιήσασθαι ἔτη πεντήκοντα, ἐξεῖναι δ' ὁποτεροισοῦν προκαλεσαμένοις, μήτε νόσου οὔσης μήτε πολέμου Λακεδαίμονι καὶ Ἄργει, διαμάχεσθαι περὶ τῆς γῆς ταύτης, ὥσπερ καὶ πρότερόν ποτε ὅτε αὐτοὶ ἑκάτεροι ἠξίωσαν νικᾶν, διώκειν δὲ μὴ ἐξεῖναι περαιτέρω τῶν πρὸς Ἄργος καὶ Λακεδαίμονα ὅρων. [3] τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις τὸ μὲν πρῶτον ἐδόκει μωρία εἶναι ταῦτα, ἔπειτα (ἐπεθύμουν γὰρ τὸ Ἄργος πάντως φίλιον ἔχειν) ξυνεχώρησαν ἐφ' οἷς ἠξίουν καὶ ξυνεγράψαντο. ἐκέλευον δ' οἱ Λακεδαιμόνιοι, πρὶν τέλος τι αὐτῶν ἔχειν, ἐς τὸ Ἄργος πρῶτον ἐπαναχωρήσαντας αὐτοὺς δεῖξαι τῷ πλήθει, καὶ ἢν ἀρέσκοντα ᾖ, ἥκειν ἐς τὰ Ὑακίνθια τοὺς ὅρκους ποιησομένους. καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν·	
32	414 π.Χ.	Θουκυδίδης, 6.95, 1	5ος αι. π.Χ.	τοῦ δ' αὐτοῦ ἦρος καὶ ἐπ' Ἄργος στρατεύσαντες Λακεδαιμόνιοι μέχρι μὲν Κλεωνῶν ἦλθον, σεισμοῦ δὲ γενομένου ἀπεχώρησαν. καὶ Ἀργεῖοι μετὰ ταῦτα ἐσβαλόντες ἐς τὴν Θυρεᾶτιν ὄμορον οὖσαν λείαν τῶν Λακεδαιμονίων πολλὴν ἔλαβον, ἃ ἐπράθη ταλάντων οὐκ ἔλασσον πέντε καὶ εἴκοσι.	
33	414 π.Χ.	Θουκυδίδης, 6.105, 2	5ος αι. π.Χ.	τότε δὲ Πυθοδώρου καὶ Λαισποδίου καὶ Δημαράτου ἀρχόντων ἀποβάντες ἐς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηρὰν καὶ Πρασιὰς καὶ ὅσα ἄλλα ἐδῄωσαν τῆς γῆς, καὶ τοῖς Λακεδαιμονίοις ἤδη εὐπροφάσιστον μᾶλλον τὴν αἰτίαν ἐς τοὺς Ἀθηναίους τοῦ ἀμύνεσθαι ἐποίησαν	
34	414 π.Χ.	Θουκυδίδης, 7.18, 3	5ος αι. π.Χ.	ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ταῖς τριάκοντα ναυσὶν ἐξ Ἄργους ὁρμώμενοι Ἐπιδαύρου τέ τι καὶ Πρασιῶν καὶ ἄλλα ἐδῄωσαν καὶ ἐκ Πύλου ἅμα ἐληστεύοντο, καὶ ὁσάκις περί του διαφοραὶ γένοιντο τῶν κατὰ τὰς σπονδὰς ἀμφισβητουμένων, ἐς δίκας προκαλουμένων τῶν Λακεδαιμονίων οὐκ ἤθελον ἐπιτρέπειν, τότε δὴ οἱ Λακεδαιμόνιοι νομίσαντες τὸ παρανόμημα, ὅπερ καὶ σφίσι πρότερον ἡμάρτητο, αὖθις ἐς τοὺς Ἀθηναίους τὸ αὐτὸ περιεστάναι, πρόθυμοι ἦσαν ἐς τὸν πόλεμον.	
35	370/69 π.Χ.	Διόδωρος Σικελιώτης,15.63, 4	1ος αι. π.Χ.	(4) Οἱ μὲν οὖν περὶ τὸν Ἐπαμεινώνδαν ὀρῶντες τὴν τῶν Λακεδαιμονίων χώραν δυσείσβολον οὖσαν, τὸ μὲν ἀθρόᾳ τηλικαύτῃ δυνάμει ποιεῖσθαι τὴν ἐμβολὴν οὐχ ἡγοῦντο συμφέρειν, εἰς τέτταρα δὲ μέρη διελόμενοι σφᾶς αὐτοὺς κατὰ πλείονας τόπους ἔκριναν ποιεῖσθαι τὴν ἔφοδον.	

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
36	370/69 π.Χ.	Διόδωρος Σικελιώτης, 15.64, 1-3	1ος αι. π.Χ.	Ἡ μὲν οὖν πρώτη μερὶς ἡ τῶν Βοιωτῶν μέσην τὴν πορείαν ἐποιήσατο ἐπὶ τὴν Σελλασίαν καλουμένην πόλιν, καὶ τοὺς τῇδε κατοικοῦντας ἀπέστησε τῶν Λακεδαιμονίων. (2) ᾽Αργεῖοι δὲ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς Τεγεάτιδος χώρας ἐμβαλόντες συνῆψαν μάχην τοῖς φρουροῦσι τὰς παρόδους, καὶ τόν τε ἡγεμόνα τῆς φρουρᾶς ᾽Αλέξανδρον τὸν Σπαρτιάτην ἀνεῖλον καὶ τῶν ἄλλων εἰς διακοσίους ἀπέκτειναν, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ οἱ τῶν Βοιωτῶν φυγάδες [τῆς Τεγεάτιδος : τῆς Θυρεάτιδος Bölte, RE, III, A 2, 1929, 1303-1304]. (3) Ἡ δὲ τρίτη μερίς, ἐκ τῶν ᾽Αρκάδων συνεστηκυῖα καὶ στρατιώτας ἔχουσα πλείστους, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Σκιρῖτιν καλουμένην χώραν, ἣν παρεφύλαττεν ᾽Ισχόλας, ἀνὴρ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει διαφέρων, μετὰ πολλῶν στρατιωτῶν. Οὗτος δὲ τῶν ἐπιφανεστάτων στρατιωτῶν ἐπετελέσατο πρᾶξιν ἡρωικὴν καὶ μνήμης ἀξίαν	
37	369 π.Χ.	Ξενοφών, Ελληνικά, 7.2,2-3	5ος/4ος αι. π.Χ.	Φλειάσιοι τοίνυν φίλοι μὲν ἐγένοντο Λακεδαιμονίοις, ὅτ' ἐκεῖνοι μέγιστοι ἦσαν: σφαλέντων δ' αὐτῶν ἐν τῇ ἐν Λεύκτροις μάχῃ, καὶ ἀποστάντων μὲν πολλῶν περιοίκων, ἀποστάντων δὲ πάντων τῶν Εἰλώτων, ἔτι δὲ τῶν συμμάχων πλὴν πάνυ ὀλίγων, ἐπιστρατευόντων δ' αὐτοῖς ὡς εἰπεῖν πάντων τῶν Ἑλλήνων, πιστοὶ διέμειναν, καὶ ἔχοντες πολεμίους τοὺς δυνατωτάτους τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀρκάδας καὶ Ἀργείους ὅμως ἐβοήθησαν αὐτοῖς, καὶ διαβαίνειν τελευταῖοι λαχόντες εἰς Πρασιὰς τῶν συμβοηθησάντων, ἦσαν δ' οὗτοι Κορίνθιοι, Ἐπιδαύριοι, Τροιζήνιοι, Ἑρμιονεῖς, Ἁλιεῖς, Σικυώνιοι καὶ Πελληνεῖς: 3 οὐ γάρ πω τότε ἀφέστασαν--ἀλλ' οὐδ' ἐπεὶ ὁ ξεναγὸς τοὺς προδιαβεβῶτας λαβὼν ἀπολιπὼν αὐτοὺς ᾤχετο, οὐδ' ὡς ἀπεστράφησαν, ἀλλ' ἡγεμόνα μισθωσάμενοι ἐκ Πρασιῶν, ὄντων τῶν πολεμίων περὶ Ἀμύκλας, ὅπως ἐδύναντο διαδύντες εἰς Σπάρτην ἀφίκοντο	
38	338 π.Χ.	Παυσανίας, 7.11,1-2	2ος αι.	Ῥωμαῖοι δὲ αὖθις ἄνδρα ἐκ τῆς βουλῆς καταπέμπουσιν ἐς τὴν Ἑλλάδα: ὄνομα μὲν τῷ ἀνδρὶ ἦν Γάλλος, ἀπέσταλτο δὲ Λακεδαιμονίοις καὶ Ἀργείοις ὑπὲρ γῆς ἀμφισβητουμένης γενέσθαι δικαστής. οὗτος ὁ Γάλλος ἐς τὸ Ἑλληνικὸν πολλὰ μὲν εἶπε, πολλὰ δὲ καὶ ἔπραξεν ὑπερήφανα, Λακεδαιμονίους δὲ καὶ Ἀργείους τὸ παράπαν ἔθετο ἐν χλευασίᾳ: [11.2] πόλεσι γὰρ ἐς τοσοῦτο ἡκούσαις ἀξιώματος καὶ ὑπὲρ τῶν ὅρων τῆς χώρας τὰ μὲν παλαιότερα ἐς οὐκ ἀφανῆ πόλεμον καὶ ἔργα οὕτως ἀφειδῆ προαχθείσαις, κριθείσαις δὲ καὶ ὕστερον παρὰ δικαστῇ κοινῷ Φιλίππῳ τῷ Ἀμύντου, αὐτὸς μέν σφισιν ὁ Γάλλος ἀπηξίωσε δικαστὴς καταστῆναι, Καλλικράτει δὲ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος ἀνδρὶ ἀλάστορι ἐπιτρέπει τὴν κρίσιν.	(Αναφέρεται σε ρωμαϊκή διαιτησία πριν το 168 π.Χ. επί βασιλείας Περσέα)
39	338 π.Χ.	Πολύβιος, 9.33, 8-9 & 11	2ος αι. π.Χ.	[8] νὴ Δί᾽, ἀλλὰ παρεγένετο μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν Λακωνικήν: [9] οὐ κατά γε τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ὡς ὑμεῖς ἴστε, καλούμενος δὲ καὶ πολλάκις ὀνομαζόμενος ὑπὸ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ φίλων καὶ συμμάχων μόλις αὐτὸν ἐπέδωκε. [10] καὶ παραγενόμενος πῶς τοῖς πράγμασιν ἐχρήσατο, ὦ Χλαινέα, σκόπει. δυνάμενος γὰρ συγχρήσασθαι ταῖς τῶν ἀστυγειτόνων ὁρμαῖς πρός τε τὴν τῆς χώρας τῆς τούτων καταφθορὰν καὶ τὴν τῆς πόλεως ταπείνωσιν, καὶ τοῦτο πρᾶξαι μετὰ τῆς μεγίστης χάριτος, [11] ἐπὶ μὲν τὴν τοιαύτην αἵρεσιν οὐδαμῶς αὐτὸν ἐνέδωκε, καταπληξάμενος δὲ κἀκείνους καὶ τούτους ἐπὶ τῷ κοινῇ συμφέροντι διὰ λόγου τὴν ἐξαγωγὴν ἀμφοτέρους ἠνάγκασε ποιήσασθαι περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, [12] οὐχ αὐτὸν ἀποδείξας κριτὴν ὑπὲρ τῶν ἀντιλεγομένων, ἀλλὰ κοινὸν ἐκ πάντων τῶν Ἑλλήνων καθίσας κριτήριον. ἄξιόν γε τὸ γεγονὸς ὀνείδους καὶ προφορᾶς.	
40	338 π.Χ.	Πολύβιος, 9.28,6	2ος αι. π.Χ.	[6] τοιγαροῦν πᾶσαν ἱκανὴν ποιησάμενος πρόφασιν ἦκε μετὰ τῶν δυνάμεων, καὶ κατέφθειρε μὲν τέμνων τὴν [7] γῆν, κατέφθειρε δ' αἴθων τὰς οἰκίας. τὸ δὲ τελευταῖον ἀποτεμόμενος καὶ τὰς πόλεις καὶ τὴν χώραν ὑμῶν προσένειμε τὴν μὲν Ἀργείοις, τὴν δὲ Τεγεάταις καὶ Μεγαλοπολίταις, τὴν δὲ Μεσσηνίοις, ἅπαντας βουλόμενος καὶ παρὰ τὸ προσῆκον εὐεργετεῖν, [8] ἐφ' ᾧ μόνον ὑμᾶς κακῶς ποιεῖν.	
41	338 π.Χ.	Παυσανίας, 2.20,1	2ος αι.	Λακεδαιμονίοις πολεμεῖν πρὸς Ἀργείους ἀρξαμένοις οὐδεμία ἦν ἔτι ἀπαλλαγή, πρὶν ἢ Φίλιππος σφᾶς ἠνάγκασεν ὁ Ἀμύντου μένειν ἐπὶ τοῖς καθεστηκόσιν ἐξ ἀρχῆς ὅροις τῆς χώρας. τὸν δὲ ἔμπροσθεν χρόνον οἱ Λακεδαιμόνιοι μηδὲν ἔξω Πελοποννήσου περιεργαζόμενοι τῆς Ἀργείας ἀεί τι ἀπετέμνοντο, ἢ οἱ Ἀργεῖοι τετραμμένων πρὸς πόλεμον ἐκείνων ὑπερόριον ἐν τῷ τοιούτῳ καὶ αὐτοί σφισιν ἐνέκειντο.	

Α/Α	Περίοδος αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
42	219 π.Χ.	Πολύβιος, 4.36, 4-5	2ος αι. π.Χ.	[4] ὁ δὲ Λυκοῦργος ἀναλαβὼν τοὺς στρατιώτας καί τινας τῶν πολιτικῶν ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀργείαν, ἀφυλάκτως διακειμένων εἰς τέλος τῶν Ἀργείων διὰ τὴν προϋπάρχουσαν κατάστασιν. [5] καὶ Πολίχναν μὲν καὶ Πρασίας καὶ Λεύκας καὶ Κύφαντα προσπεσὼν ἄφνω κατέσχε: Γλυμπέσι δὲ καὶ Ζάρακι προσπεσὼν ἀπέπεσε.	(ο βασιλιάς της Σπάρτης, Λυκούργος, κυριεύει τις Πρασιές και την Πολίχνη. Δεν καταφέρνει να κυριεύσει τη Γλυππία) - (Άργος: από Θυρεάτιδα μέχρι Ζάρακα)
43	218 π.Χ.	Πολύβιος, 5.20, 1-4	2ος αι. π.Χ.	οἱ δὲ Μεσσήνιοι, κομισάμενοι τὰ γράμματα τὰ παρὰ τοῦ Φιλππίου τὰ περὶ τῆς στρατείας, τῇ μὲν ὁρμῇ τῶν ἄλλων οὐκ ἐλείποντο συμμάχων, ἀλλὰ τὴν ἔξοδον ἐποιήσαντο μετὰ σπουδῆς καὶ τοὺς ἀκμαιοτάτους ἄνδρας ἐξέπεμψαν, πεζοὺς μὲν δισχιλίους, ἱππεῖς δὲ διακοσίους. [2] τῷ δὲ μήκει τῆς ὁδοῦ καθυστερήσαντες τῆς εἰς τὴν Τεγέαν παρουσίας τοῦ Φιλίππου, τὸ μὲν πρῶτον ἠπόρουν τί δέον εἴη ποιεῖν: [3] ἀγωνιῶντες δὲ μὴ δόξαιεν ἐθελοκακεῖν διὰ τὰς προγεγενημένας περὶ αὐτοὺς ὑποψίας, ὥρμησαν διὰ τῆς Ἀργείας εἰς τὴν Λακωνικήν, βουλόμενοι συνάψαι τοῖς περὶ τὸν Φίλιππον. [4] παραγενόμενοι δὲ πρὸς Γλυμπεῖς χωρίον, ὃ κεῖται περὶ τοὺς ὅρους τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς, πρὸς τοῦτο κατεστρατοπέδευσαν ἀπείρως ἅμα καὶ ῥᾳθύμως:	¨Όροι Λακωνικής και Αργείας στους Γλυμπείς. Οι Γλυμπείς χαρακτηρίζονται ΄χωρίον΄. (Οι Μεσσήνιοι σύμμαχοι του Φιλίππου Ε΄ και των Αργείων στρατοπευδεύουν έξω από τα τείχη της Γλυππίας. Εκεί τους αιφνιδιάζει ο βασιλιάς της Σπάρτης Λυκούργος. Για να σωθούν καταφεύγουν εντός του ΄χωρίου).
44	100 π.Χ.	Στράβων, 8.6,1	1ος αι.	Μετὰ δὲ Μαλέας ὁ Ἀργολικὸς ἐκδέχεται κόλπος καὶ ὁ Ἑρμιονικός, ὁ μὲν μέχρι τοῦ Σκυλλαίου πλέοντι ὡς πρὸς ἕω βλέπων καὶ πρὸς τὰς Κυκλάδας, ὁ δὲ ἑωθινώτερος τούτου μέχρι πρὸς Αἴγιναν καὶ τὴν Ἐπιδαυρίαν. τὰ μὲν δὴ πρῶτα τοῦ Ἀργολικοῦ Λάκωνες ἔχουσι, τὰ δὲ λοιπὰ Ἀργεῖοι· ἐν οἷς ἐστι τῶν μὲν Λακώνων τὸ Δήλιον ἱερὸν Ἀπόλλωνος ὁμώνυμον τῶι Βοιωτιακῶι, καὶ Μινώα φρούριον ὁμώνυμος καὶ αὕτη τῆι Μεγαρικῆι, καὶ ἡ λιμηρὰ Ἐπίδαυρος, ὡς Ἀρτεμίδωρός φησιν. Ἀπολλόδωρος δὲ Κυθήρων πλησίον ἱστορεῖ ταύτην, εὐλίμενον δὲ οὖσαν βραχέως καὶ ἐπιτετμημένως λιμηρὰν εἰρῆσθαι ὡς ἂν λιμενηράν, μεταβεβληκέναι δὲ τοὔνομα. ἔστι δὲ τραχὺς ὁ παράπλους εὐθὺς ἀπὸ Μαλεῶν ἀρξάμενος μέχρι πολλοῦ ὁ Λακωνικός, ἔχει δ᾽ ὅμως ὑφόρμους καὶ λιμένας. ἡ λοιπὴ δ᾽ ἐστὶ παραλία εὐλίμενος, νησίδιά τε πολλὰ πρόκειται αὐτῆς οὐκ ἄξια μνήμης.	
45	100 π.Χ.	Στράβων, 8.6,2	1ος αι.	Τῶν δ᾽ Ἀργείων αἵ τε Πρασιαὶ καὶ τὸ Τημένιον, ἐν ὧι τέθαπται Τήμενος, καὶ ἔτι πρότερον τὸ χωρίον, δι᾽ οὗ ῥεῖ ποταμὸς ἡ Λέρνη καλουμένη ὁμώνυμος τῆι λίμνηι, ἐν ᾗι μεμύθευται τὰ περὶ τὴν Ὕδραν.	
46	100 π.Χ.	Στράβων, 8.5,5	1ος αι.	συνέβη δὲ καὶ τοὺς Ἐλευθερολάκωνας λαβεῖν τινα τάξιν πολιτείας, ἐπειδὴ Ῥωμαίοις προσέθεντο πρῶτοι οἱ περίοικοι τυραννουμένης τῆς Σπάρτης, οἵ τε ἄλλοι καὶ οἱ Εἵλωτες	(Κοινόν Ελευθερολακώνων: Επί Νάβιδος;)
47	Μεσα 2ου αι. μ.Χ.	Παυσανίας 3.21, 6	2ος αι.	Γύθιον δὲ ἀπέχει μὲν σταδίους τριάκοντα Αἰγιῶν, ἐπὶ θαλάσσῃ δὲ ᾠκισμένον ἔστιν ἤδη τῶν Ἐλευθερολακώνων, οὓς βασιλεὺς Αὔγουστος δουλείας ἀφῆκε Λακεδαιμονίων τῶν ἐν Σπάρτῃ κατηκόους ὄντας.	Το κοινόν των Ελευθερολακώνων επί Αυγούστου. Βλ. όμως Στράβων 8.5,5
46	Μέσα 2ου αι π.Χ.	Παυσανίας 3.21, 7	2ος αι.	[7] ἀριθμὸς δὲ τῶν Ἐλευθερολακώνων ὀκτὼ πόλεις καὶ δέκα εἰσί, πρώτη μὲν καταβᾶσιν ἐξ Αἰγιῶν ἐπὶ θάλασσαν Γύθιον, μετὰ δὲ αὐτὴν Τευθρώνη τε καὶ Λᾶς καὶ Πύρριχος, ἐπὶ Ταινάρῳ δὲ Καινήπολις Οἴτυλός τε καὶ Λεῦκτρα καὶ Θαλάμαι, πρὸς δὲ Ἀλαγονίᾳ τε καὶ Γερηνίᾳ: τὰ δὲ ἐπέκεινα Γυθίου πρὸς θαλάσσῃ Ἀσωπὸς Ἀκριαὶ Βοιαὶ Ζάραξ Ἐπίδαυρος ἡ Λιμηρὰ Βρασιαὶ Γερόνθραι Μαριός. αὗται μὲν οὖν εἰσιν αἱ λοιπαὶ τῶν Ἐλευθερολακώνων ἀπὸ τεσσάρων ποτὲ καὶ εἴκοσι πόλεων: τὰς δὲ ἄλλας, ἐφ᾽ ἃς ἂν καὶ αὐτὰς ὁ λόγος ἐπέλθῃ δή μοι, συντελούσας ἴστω τις ἐς Σπάρτην καὶ οὐχ ὁμοίως τοῖς προλεχθεῖσιν αὐτονόμους.	(Το κοινό των Ελευθερολακώνων διαδέχεται το Κοινό των Λακεδαιμονίων, που μάλλον δημιουργήθηκε το 195 π.Χ. από τον Φλαμινίνο και παγιώθηκε μετά την ήττα της Συμπολιτείας το 146 π.Χ.). Ωστόσο ενδέχεται να αποτελεί αναβίωση επί Αυγούστου αν η πληροφορία του Στράβωνος χρονολογηθεί στα χρονια του Νάβιδος (Στράβων, 8.5,5).

Πίνακας 31: Αρχαία Γραμματεία (Πολιτική / στρατιωτική ιστορία)

Α/Α	Χρονολόγηση αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
1		Ηροδοτος, 8.73.1	5ος αι. π.Χ.	Οἰκέει δὲ τὴν Πελοπόννησον ἔθνεα ἑπτά. τούτων δὲ τὰ μὲν δύο αὐτόχθονα ἐόντα κατὰ χώρην ἵδρυται νῦν τῇ καὶ τὸ πάλαι οἴκεον, Ἀρκάδες τε καὶ Κυνούριοι·	
2		Ηροδοτος, 8.73.7	5ος αι. π.Χ.	οἱ δὲ Κυνούριοι αὐτόχθονες ἐόντες δοκέουσι μοῦνοι εἶναι Ἴωνες, ἐκδεδωρίωνται δὲ ὑπό τε Ἀργείων ἀρχόμενοι καὶ τοῦ χρόνου, ἐόντες Ὀρνεᾶται καὶ [οἱ] περίοικοι.	
3		Ευρυπίδης, Ηλέκτρα, 409-11	πιθανόν πριν το 413 π.Χ.	ἔλθ' ὡς παλαιὸν τροφὸν ἐμοῦ φίλον πατρός, ὃς ἀμφὶ ποταμὸν Τάναον Ἀργείας ὅρους τέμνοντα γαίας Σπαρτιάτιδός τε γῆς	Ο Τάνος φυσικό όριο μεταξύ Αργείας και Λακωνικής
4		[Ψευδο]Σκύλαξ 47b	4ος αι. π.Χ. (;)	(ΛΑΚΩΝΙΚΗ) Μετὰ δὲ ταύτην ἡ προειρημένη ἄκρα Μαλέα Σίδη πόλις καὶ λιμήν , Ἐπίδαυρος πόλις καὶ λιμήν, Πρασία πόλις καὶ λιμήν, Μέθανα πόλις καὶ λιμήν. εἰσί δε καὶ ἄλλαι πολλαὶ πόλεις Λακεδαιμονίων. Ἐν μεσογείᾳ δ ἐστί Σπάρτη καὶ ἄλλαι πολλαί. Παράπλους δε τῆς Λακεδαιμονίων χώρας ἡμερῶν γ΄.	Επίδαυρος (Λιμηρά), Πρασιά, Μέθανα, Σπάρτη
5		Πλούταρχος, Πύρρος, 32.5	1ος/2ος αι.	Δαναῷ γάρ, ὅτε πρῶτον ἐπέβη τῆς χώρας κατὰ τὰ Πυράμια τῆς Θυρεάτιδος, εἰς Ἄργος πορευομένῳ λύκον φανῆναι ταύρῳ μαχόμενον·	Πυράμια (Θυρεάτιδα) Ο Φάκλαρης (1990, 211) υποστήρίζει ότι η αναφορά στη Θυρεάτιδα τοποθετεί τα Πυράμια αναγκαστικά στο Παράλιο Άστρος. Βλ., όμως, Kritzas 2006, αρ. 19 και 51
6		Σχόλια εις τον Διονύσιον τον Περιηγητήν (C. Müller, Geographi Graeci Minores, II, 447 [no415. 15-17]) - [Ρωμαίος, Οι αρχαίαι Πρασιαί.]	2ος αι.	Ἔλατος ἔλαχεν μοίραν Ορχομενός, Μαντίνειαν και την Κυνουριακήν, ήτις Θυρέα και Ανθήνη και τα περί τους καλουμένους Πραίους.	Πραίοι (Πράhιοι - Πρασιαί)
7		Παυσανιας, 3.2, 2	2ος αι.	λέγονται δὲ οἱ Κυνουρεῖς Ἀργεῖοι τὸ ἀνέκαθεν εἶναι, καὶ οἰκιστήν φασιν αὐτῶν Κύνουρον γενέσθαι τὸν Περσέως	Αιτιολογικός μύθος;
8		Παυσανίας, 8.3,3	2ος αι.	δόξῃ δὲ τῇ Ἀρκάδων καὶ ἡ Θυρέα ἐν τῇ Ἀργολίδι γῇ καὶ ὁ Θυρεάτης καλούμενος κόλπος ἀπὸ τοῦ Θυραίου τούτου τὰ ὀνόματα ἐσχήκασι	Αιτιολογικός μύθος;
9		Παυσανίας, 8.7, 2	2ος αι.	ὑπερβαλόντα δὲ ἐς τὴν Μαντινικὴν διὰ τοῦ Ἀρτεμισίου πεδίον ἐκδέξεταί σε Ἄργὸν καλούμενον, καθάπερ γε καὶ ἔστι: τὸ γὰρ ὕδωρ τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ κατερχόμενον ἐς αὐτὸ ἐκ τῶν ὀρῶν ἀργὸν εἶναι τὸ πεδίον ποιεῖ, ἐκώλυέ τε οὐδὲν ἂν τὸ πεδίον τοῦτο εἶναι λίμνην, εἰ μὴ τὸ ὕδωρ ἠφανίζετο ἐς χάσμα γῆς. [7.2] ἀφανισθὲν δὲ ἐνταῦθα ἄνεισι κατὰ τὴν Δίνην: ἔστι δὲ ἡ Δίνη κατὰ τὸ Γενέθλιον καλούμενον τῆς Ἀργολίδος, ὕδωρ γλυκὺ ἐκ θαλάσσης ἀνερχόμενον. τὸ δὲ ἀρχαῖον καὶ καθίεσαν ἐς τὴν Δίνην τῷ Ποσειδῶνι ἵππους οἱ Ἀργεῖοι κεκοσμημένους χαλινοῖς. γλυκὺ δὲ ὕδωρ ἐν θαλάσσῃ δῆλόν ἐστιν ἐνταῦθά τε ἀνιὸν τῇ Ἀργολίδι καὶ ἐν τῇ Θεσπρωτίδι κατὰ τὸ Χειμέριον καλούμενο.	Δίνη - Γενέθλιον - (Ανάβαλος)
10		Παυσανίας, 8.27,4	2ος αι.	ἐκ δὲ Κυνουραίων τῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ Γόρτυς καὶ Θεισόα ἡ πρὸς Λυκαίῳ καὶ Λυκαιᾶται καὶ Ἀλίφηρα	Κυνούριοι
11		Παυσανίας, 8.54,4	2ος αι.	ἡ δὲ εὐθεῖα <ἡ> ἐπὶ Θυρέαν τε καὶ κώμας τὰς ἐν τῇ Θυρεάτιδι ἐκ Τεγέας παρείχετο ἐς συγγραφὴν Ὀρέστου τοῦ Ἀγαμέμνονος μνῆμα	Οδός Τεγέας - Θυρεάτιδος

Α/Α	Χρονολόγηση αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
12		Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.10.4	2ος αι.	Κύφαντα λιμήν να' ς'' λε' ''δ'' Πρασιά να γ'' λε' ''γ'' @1 (25) (33) Ἀργείας	Θέση Πρασιών
15		Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.11.6	2ος αι.	Ἄστρον να' '' λε' ''δ'' Ἰνάχου ποτ. ἐκβολαί να' '' λε' ''γ''	Θέση Άστρου
16		Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.14.8	2ος αι.	καὶ τὸ Κρόνιον ὄρος ν' '' λε' ''δ''	Κρόνιον όρος
17		Πτολεμαίος, Γεωγρ. Υφ. 3.14.9	2ος αι.	καὶ ὁ Ζάρηξ ὄρος να' λε' γ''	Όρος Ζάραξ
18		Ησύχιος (στη λ.)	5ος αι.	Πάρπαρος· ἐν ᾧ ἀγὼν ἦγετο καὶ χοροὶ ἵσταντο.	Πάρπαρος
19		Στέφανος Βυζ. (στη λ.)	5ος/ 6ος αι.	Ἀνθήλη, κώμη.... Ἡρόδοτος ἐβδόμη. Ἡρωδιανός δὲ πόλιν αὐτήν φησιν και ἄλλοι. Καὶ Ἀνθήνη ἐκλήθη. τὸ ἐθνικὸν Ἀνθηναῖος. καὶ " Ἀνθήνηθεν ἵκοντο".	Ανθήνη
20		Στέφανος Βυζ. (στη λ.)	5ος/ 6ος αι.	Βρασιαί, πόλις Λακωνική , Παυσανίας τρίτῳ. ὁ πολίτης Βρασιάτης.	Βρασιαί
21		Στέφανος Βυζ. (στη λ.)	5ος/ 6ος αι.	Πρασιαῖ, δῆμος Ἀθήνησι Πανδιονίδος φυλῆς. δημότης Πρασιεῦς κααί Πρασιᾶθεν. τὸ τοπικὸν Πρασιάζε καὶ Πρασιᾶσιν. ἔστι καὶ Λακωνικὸν πολίχνιον, οὗ ὁ πολίτης ὁμοίως Πρασιεῦς.	Πρασιαί
22		Στέφανος Βυζ. (στη λ.)	5ος/ 6ος αι.	Θυρέα, περί ἧς Ἀργεῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι ἐπολέμησαν. ἐστί δὲ τῆς Κυνουρίας γῆς, μεθορία δέ της Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς, λέγεται καὶ πληθυντικῶς. [καὶ] κατὰ συναίρεσιν Θυρῆ. οἱ οἰκοῦντες Θυρεᾶται, ὡς Τεγεᾶται, καί θηλυκῶς Θυρεᾶτις.	Θυρέα - Κυνουρία γη
23		Στέφανος Βυζ. (στη λ.)	5ος/ 6ος αι.	ἔστι καὶ Τύρος τῆς Λακωνικῆς...	Τύρος (ο/η)
24		Χοιροβοσκός	9ος αι.	Πὰρ Παρός· τόπος δὲ ἐστιν ἐν ᾧ ἐμαχήσαντο οἱ Ἀργεῖοι καὶ Λακεδαιμόνιοι.	Πάρπαρος
25		Plinius, Hist. Nat. 4.8	1ος αι.	dehinc a taenaro ager laconicus liberae gentis et sinus circuitu [cvi], traiectu [xxxviii]. oppida taenarum, amyclae, pherae, leuctra et intus sparta, therapne atque ubi fuere cardamyle, pitane, anthia, locus thyreae, gerania. mons taygetus, amnis eurotas. sinus aegilodes, oppidum psamathus. sinus gytheates ab oppido, ex quo cretam in insulam certissimus cursus. omnes autem maleo promunturio includuntur.	Locus Thyrea
26		Plinius, Hist. Nat. 4.9	1ος αι.	qui sequitur sinus ad scyllaeum argolicus appellatur, traiectu [l], idem ambitu [clxii]. oppida boea, epidaurus limera cognomine, zarax, cyphans portus. amnes inachus, erasinus, inter quos argos hippium cognominatum supra locum lernen a mari mm, novemque additis milibus mycenae et ubi fuisse tiryntha tradunt et locus mantinea. montes artemisius, apesantus, asterion, parparus aliique xi numero. fontes niobe, amymone...	Argolicus - Parparos
27	719/18 π.Χ. (15η Ολυμπιάδα)	Ευσέβιος, Χρονικοί Κανόνες (I.K. Fotheringham, Eusebii Pamphili Chronici Canones (Londinii, MCMXXIII), 157.	4ος αι.	bellum, quod in Thyrea inter Lacedsemonios et Argivos gestum est	

Α/Α	Χρονολόγηση αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
28	430 π.Χ.	Θουκυδίδης, 2.56,1-6	5ος αι. π.Χ.	ἔτι δ' αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ ὄντων, πρὶν ἐς τὴν παραλίαν ἐλθεῖν, ἑκατὸν νεῶν ἐπίπλουν τῇ Πελοποννήσῳ παρεσκευάζετο, καὶ ἐπειδὴ ἑτοῖμα ἦν, ἀνήγετο. ἦγε δ' ἐπὶ τῶν νεῶν ὁπλίτας Ἀθηναίων τετρακισχιλίους καὶ ἱππέας τριακοσίους ἐν ναυσὶν ἱππαγωγοῖς πρῶτον τότε ἐκ τῶν παλαιῶν νεῶν ποιηθείσαις· ξυνεστρατεύοντο δὲ καὶ Χῖοι καὶ Λέσβιοι πεντήκοντα ναυσίν. ὅτε δὲ ἀνήγετο ἡ στρατιὰ αὕτη Ἀθηναίων, Πελοποννησίους κατέλιπον τῆς Ἀττικῆς ὄντας ἐν τῇ παραλίᾳ. ἀφικόμενοι δὲ ἐς Ἐπίδαυρον τῆς Πελοποννήσου ἔτεμον τῆς γῆς τὴν πολλήν, καὶ πρὸς τὴν πόλιν προσβαλόντες ἐς ἐλπίδα μὲν ἦλθον τοῦ ἑλεῖν, οὐ μέντοι προυχώρησέ γε. ἀναγαγόμενοι δὲ ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου ἔτεμον τήν τε Τροιζηνίδα γῆν καὶ Ἁλιάδα καὶ Ἑρμιονίδα· ἔστι δὲ ταῦτα πάντα ἐπιθαλάσσια τῆς Πελοποννήσου. ἅραντες δὲ ἀπ' αὐτῶν ἀφίκοντο ἐς Πρασιὰς τῆς Λακωνικῆς πόλισμα ἐπιθαλάσσιον, καὶ τῆς τε γῆς ἔτεμον καὶ αὐτὸ τὸ πόλισμα εἷλον καὶ ἐπόρθησαν. ταῦτα δὲ ποιήσαντες ἐπ' οἴκου ἀνεχώρησαν. τοὺς δὲ Πελοποννησίους οὐκέτι κατέλαβον ἐν τῇ Ἀττικῇ ὄντας, ἀλλ' ἀνακεχωρηκότας.	
29	424 π.Χ. (Νικίας)	Θουκυδίδης, 4.56,2	5ος αι. π.Χ.	ἐκ δὲ αὐτῶν περιέπλευσαν ἐς Ἐπίδαυρον τὴν Λιμηράν, καὶ δῃώσαντες μέρος τι τῆς γῆς ἀφικνοῦνται ἐπὶ Θυρέαν, ἥ ἐστι μὲν τῆς Κυνουρίας γῆς καλουμένης, μεθορία δὲ τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς· νεμόμενοι δὲ αὐτὴν ἔδοσαν Λακεδαιμόνιοι Αἰγινήταις ἐκπεσοῦσιν ἐνοικεῖν διά τε τὰς ὑπὸ τὸν σεισμὸν σφίσι γενομένας καὶ τῶν Εἰλώτων τὴν ἐπανάστασιν εὐεργεσίας καὶ ὅτι Ἀθηναίων ὑπακούοντες ὅμως πρὸς τὴν ἐκείνων γνώμην αἰεὶ ἔστασαν.	
30	424 π.Χ. (Νικίας)	Θουκυδίδης, 4.57,1	5ος αι. π.Χ.	προσπλεόντων οὖν ἔτι τῶν Ἀθηναίων οἱ Αἰγινῆται τὸ μὲν ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ ὃ ἔτυχον οἰκοδομοῦντες τεῖχος ἐκλείπουσιν, ἐς δὲ τὴν ἄνω πόλιν, ἐν ᾗ ᾤκουν, ἀπεχώρησαν, ἀπέχουσαν σταδίους μάλιστα δέκα τῆς θαλάσσης	
31	424 π.Χ. (Νικίας)	Θουκυδίδης, 4.57,2	5ος αι. π.Χ.	καὶ αὐτοῖς τῶν Λακεδαιμονίων φρουρὰ μία τῶν περὶ τὴν χώραν, ἥπερ καὶ ξυνετείχιζε, ξυνεσελθεῖν μὲν ἐς τὸ τεῖχος οὐκ ἠθέλησαν δεομένων τῶν Αἰγινητῶν, ἀλλ' αὐτοῖς κίνδυνος ἐφαίνετο ἐς τὸ τεῖχος κατακλῃσθαι· ἀναχωρήσαντες δὲ ἐπὶ τὰ μετέωρα, ὡς οὐκ ἐνόμιζον ἀξιόμαχοι εἶναι, ἡσύχαζον	
32	424 π.Χ. (Νικίας)	Θουκυδίδης, 2.27	5ος αι. π.Χ.	ἐκπεσοῦσι δὲ τοῖς Αἰγινήταις οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔδοσαν Θυρέαν οἰκεῖν καὶ τὴν γῆν νέμεσθαι, κατά τε τὸ Ἀθηναίων διάφορον καὶ ὅτι σφῶν εὐεργέται ἦσαν ὑπὸ τὸν σεισμὸν καὶ τῶν Εἰλώτων τὴν ἐπανάστασιν. ἡ δὲ Θυρεᾶτις γῆ μεθορία τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς ἐστίν, ἐπὶ θάλασσαν καθήκουσα. καὶ οἱ μὲν αὐτῶν ἐνταῦθα ᾤκησαν, οἱ δ' ἐσπάρησαν κατὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα.	
33	424 π.Χ. (Νικίας)	Πλούταρχος, Νικίας, 6.6.	1ος/2ος αι.	πορθήσας δὲ τὴν παραλίαν τῆς Λακωνικῆς καὶ τοὺς ἀντιστάντας Λακεδαιμονίων τρεψάμενος, εἷλε Θυρέαν Αἰγινητῶν ἐχόντων, καὶ τοὺς αἱρεθέντας ἀπήγαγε ζῶντας εἰς Ἀθήνας.	
34	424 π.Χ. (Νικίας)	Διόδωρος Σικελιώτης, 12.65 (8-9)	1ος αι. π.Χ.	μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ Κύθηρα ναῦς ἀπέστειλαν ἑξήκοντα καὶ δισχιλίους ὁπλίτας, ὧν εἶχε τὴν στρατηγίαν Νικίας μετ΄ ἄλλων τινῶν. οὗτος δὲ στρατεύσας ἐπὶ τὴν νῆσον καὶ προσβολὰς ποιησάμενος παρέλαβε τὴν πόλιν καθ΄ ὁμολογίαν. ἐν δὲ τῇ νήσῳ καταλιπὼν φρουρὰν ἐξέπλευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν παραθαλάττιον χώραν ἐδῄωσε. καὶ Θυρέας μὲν κειμένας ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Λακωνικῆς καὶ τῆς Ἀργείας ἐκπολιορκήσας ἐξηνδραποδίσατο καὶ κατέσκαψε, τοὺς δ΄ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας Αἰγινήτας καὶ τὸν φρούραρχον Τάνταλον Σπαρτιάτην ζωγρήσας ἀπήγαγεν εἰς τὰς Ἀθήνας. οἱ δὲ Ἀθηναῖοι τὸν μὲν Τάνταλον δήσαντες ἐφύλαττον μετὰ τῶν ἄλλων αἰχμαλώτων καὶ τοὺς Αἰγινήτας.	
35	420 π.Χ.	Θουκυδίδης, 5.41	5ος αι. π.Χ.	καὶ οἱ πρέσβεις ἀφικόμενοι αὐτῶν λόγους ἐποιοῦντο πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐφ' ᾧ ἂν σφίσιν αἱ σπονδαὶ γίγνοιντο. [2] καὶ τὸ μὲν πρῶτον οἱ Ἀργεῖοι ἠξίουν δίκης ἐπιτροπὴν σφίσι γενέσθαι ἢ ἐς πόλιν τινὰ ἢ ἰδιώτην περὶ τῆς Κυνουρίας γῆς, ἧς αἰεὶ πέρι διαφέρονται μεθορίας οὔσης (ἔχει δὲ ἐν αὐτῇ Θυρέαν καὶ Ἀνθήνην, πόλιν, νέμονται δ' αὐτὴν Λακεδαιμόνιοι)·	

Α/Α	Χρονολόγηση αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
36	414 π.Χ.	Θουκυδίδης, 6.95, 1	5ος αι. π.Χ.	τοῦ δ' αὐτοῦ ἦρος καὶ ἐπ' Ἄργος στρατεύσαντες Λακεδαιμόνιοι μέχρι μὲν Κλεωνῶν ἦλθον, σεισμοῦ δὲ γενομένου ἀπεχώρησαν. καὶ Ἀργεῖοι μετὰ ταῦτα ἐσβαλόντες ἐς τὴν Θυρεᾶτιν ὅμορον οὖσαν λείαν τῶν Λακεδαιμονίων πολλὴν ἔλαβον, ἢ ἐπράθη ταλάντων οὐκ ἔλασσον πέντε καὶ εἴκοσι.	
37	370/69 π.Χ.	Διόδωρος Σικελιώτης,15.63, 4	1ος αι. π.Χ.	(4) Οἱ μὲν οὖν περὶ τὸν ᾽Επαμεινώνδαν ὁρῶντες τὴν τῶν Λακεδαιμονίων χώραν δυσείσβολον οὖσαν, τὸ μὲν ἀθρόᾳ τηλικαύτῃ δυνάμει ποιεῖσθαι τὴν ἐμβολὴν οὐχ ἡγοῦντο συμφέρειν, εἰς τέτταρα δὲ μέρη διελόμενοι σφᾶς αὐτοὺς κατὰ πλείονας τόπους ἔκριναν ποιεῖσθαι τὴν ἔφοδον.	
38	370/69 π.Χ.	Διόδωρος Σικελιώτης, 15.64, 1-3	1ος αι. π.Χ.	Ἡ μὲν οὖν πρώτη μερὶς ἡ τῶν Βοιωτῶν μέσην τὴν πορείαν ἐποιήσατο ἐπὶ τὴν Σελλασίαν καλουμένην πόλιν, καὶ τοὺς τῇδε κατοικοῦντας ἀπέστησε τῶν Λακεδαιμονίων. (2) ᾽Αργεῖοι δὲ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς Τεγεάτιδος χώρας ἐμβαλόντες συνῆψαν μάχην τοῖς φρουροῦσι τὰς παρόδους, καὶ τόν τε ἡγεμόνα τῆς φρουρᾶς ᾽Αλέξανδρον τὸν Σπαρτιάτην ἀνεῖλον καὶ τῶν ἄλλων εἰς διακοσίους ἀπέκτειναν, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ οἱ τῶν Βοιωτῶν φυγάδες [τῆς Τεγεάτιδος mss : τῆς Θυρεάτιδος Bölte, RE, III, A 2, 1929, col. 1303-1304]. (3) Ἡ δὲ τρίτη μερίς, ἐκ τῶν ᾽Αρκάδων συνεστηκυῖα καὶ στρατιώτας ἔχουσα πλείστους, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Σκιρῖτιν καλουμένην χώραν, ἣν παρεφύλαττεν ᾽Ισχόλας, ἀνὴρ ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει διαφέρων, μετὰ πολλῶν στρατιωτῶν. Οὗτος δὲ τῶν ἐπιφανεστάτων στρατιωτῶν ἐπετελέσατο πρᾶξιν ἡρωικὴν καὶ μνήμης ἀξίαν	
39	219 π.Χ.	Πολύβιος, 4.36, 4-5	2ος αι. π.Χ.	[4] ὁ δὲ Λυκοῦργος ἀναλαβὼν τοὺς στρατιώτας καί τινας τῶν πολιτικῶν ἐνέβαλεν εἰς τὴν Ἀργείαν, ἀφυλάκτως διακειμένων εἰς τέλος τῶν Ἀργείων διὰ τὴν προϋπάρχουσαν κατάστασιν. [5] καὶ Πολίχναν μὲν καὶ Πρασίας καὶ Λεύκας καὶ Κύφαντα προσπεσὼν ἄφνω κατέσχε: Γλυμπέσι δὲ καὶ Ζάρακι προσπεσὼν ἀπέπεσε.	(ο βασιλιάς της Σπάρτης, Λυκούργος, κυριεύει τις Πρασιές και την Πολίχνη. Δεν καταφέρνει να κυριεύσει τη Γλυππία) - (Άργος: από Θυρεάτιδα μέχρι Ζάρακα)
40	218 π.Χ.	Πολύβιος, 5.20, 1-4	2ος αι. π.Χ.	οἱ δὲ Μεσσήνιοι, κομισάμενοι τὰ γράμματα τὰ παρὰ τοῦ Φιλππίου τὰ περὶ τῆς στρατείας, τῇ μὲν ὁρμῇ τῶν ἄλλων οὐκ ἐλείποντο συμμάχων, ἀλλὰ τὴν ἔξοδον ἐποιήσαντο μετὰ σπουδῆς καὶ τοὺς ἀκμαιοτάτους ἄνδρας ἐξέπεμψαν, πεζοὺς μὲν δισχιλίους, ἱππεῖς δὲ διακοσίους. [2] τῷ δὲ μήκει τῆς ὁδοῦ καθυστερήσαντες τῆς εἰς τὴν Τεγέαν παρουσίας τοῦ Φιλίππου, τὸ μὲν πρῶτον ἠπόρουν τί δέον εἴη ποιεῖν: [3] ἀγωνιῶντες δὲ μὴ δόξαιεν ἐθελοκακεῖν διὰ τὰς προγεγενημένας περὶ αὐτοὺς ὑποψίας, ὥρμησαν διὰ τῆς Ἀργείας εἰς τὴν Λακωνικήν, βουλόμενοι συνάψαι τοῖς περὶ τὸν Φίλιππον. [4] παραγενόμενοι δὲ πρὸς Γλυμπεῖς χωρίον, ὃ κεῖται περὶ τοὺς ὅρους τῆς Ἀργείας καὶ Λακωνικῆς, πρὸς τοῦτο κατεστρατοπέδευσαν ἀπείρως ἅμα καὶ ῥᾳθύμως:	¨Όροι Λακωνικής και Αργείας στους Γλυμπείς. Οι Γλυμπείς χαρακτηρίζονται ᾽χωρίον᾽. (Οι Μεσσήνιοι σύμμαχοι του Φιλίππου Ε᾽ και των Αργείων στρατοπευδεύουν έξω από τα τείχη της Γλυππίας. Εκεί τους αιφνιδιάζει ο βασιλιάς της Σπάρτης Λυκούργος. Για να σωθούν καταφεύγουν εντός του χωρίου).
41	20-23 μ.Χ.	Στράβων, 8.6,2	1ος αι.	Τῶν δ᾽ Ἀργείων αἵ τε Πρασιαὶ καὶ τὸ Τημένιον, ἐν ᾧι τέθαπται Τήμενος, καὶ ἔτι πρότερον τὸ χωρίον, δι᾽ οὗ ῥεῖ ποταμὸς ἡ Λέρνη καλουμένη ὁμώνυμος τῆι λίμνηι, ἐν ἧι μεμύθευται τὰ περὶ τὴν Ὕδραν.	
42	20-23 μ.Χ.	Στράβων, 8.6,1	1ος αι.	Μετὰ δὲ Μαλέας ὁ Ἀργολικὸς ἐκδέχεται κόλπος καὶ ὁ Ἑρμιονικός, ὁ μὲν μέχρι τοῦ Σκυλλαίου πλέοντι ὡς πρὸς ἕω βλέπων καὶ πρὸς τὰς Κυκλάδας, ὁ δὲ ἑωθινώτερος τούτου μέχρι πρὸς Αἴγιναν καὶ τὴν Ἐπιδαυρίαν. τὰ μὲν δὴ πρῶτα τοῦ Ἀργολικοῦ Λάκωνες ἔχουσι, τὰ δὲ λοιπὰ Ἀργεῖοι· ἐν οἷς ἐστι τῶν μὲν Λακώνων τὸ Δήλιον ἱερὸν Ἀπόλλωνος ὁμώνυμον τῶι Βοιωτιακῶι, καὶ Μινώα φρούριον ὁμώνυμος καὶ αὕτη τῆι Μεγαρικῆι, καὶ ἡ λιμηρὰ Ἐπίδαυρος, ὡς Ἀρτεμίδωρός φησιν. Ἀπολλόδωρος δὲ Κυθήρων πλησίον ἱστορεῖ ταύτην, εὐλίμενον δὲ οὖσαν βραχέως καὶ ἐπιτετμημένως λιμηρὰν εἰρῆσθαι ὡς ἂν λιμενηράν, μεταβεβληκέναι δὲ τοὔνομα. ἔστι δὲ τραχὺς ὁ παράπλους εὐθὺς ἀπὸ Μαλεῶν ἀρξάμενος μέχρι πολλοῦ ὁ Λακωνικός, ἔχει δ᾽ ὅμως ὑφόρμους καὶ λιμένας. ἡ λοιπὴ δ᾽ ἐστὶ παραλία εὐλίμενος, νησίδιά τε πολλὰ πρόκειται αὐτῆς οὐκ ἄξια μνήμης.	
43	Βασιλεία Αυγούστου	Παυσανίας 3.21, 7	2ος αι.	[7] ἀριθμὸς δὲ τῶν Ἐλευθερολακώνων ὀκτὼ πόλεις καὶ δέκα εἰσί, πρώτη μὲν καταβᾶσιν ἐξ Αἰγιῶν ἐπὶ θάλασσαν Γύθιον, μετὰ δὲ αὐτὴν Τευθρώνη τε καὶ Λᾶς καὶ Πύρριχος, ἐπὶ Ταινάρῳ δὲ Καινήπολις Οἴτυλός τε καὶ Λεῦκτρα καὶ Θαλάμαι, πρὸς δὲ Ἀλαγονία τε καὶ Γερηνία: τὰ δὲ ἐπέκεινα Γυθίου πρὸς θαλάσσῃ Ἀσωπὸς Ἀκριαὶ Βοιαὶ Ζάραξ Ἐπίδαυρος ἡ Λιμηρὰ Βρασιαὶ Γερόνθραι Μαριός. αὗται μὲν οὖν εἰσιν αἱ λοιπαὶ τῶν Ἐλευθερολακώνων ἀπὸ τεσσάρων ποτὲ καὶ εἴκοσι πόλεων: τὰς δὲ ἄλλας, ἐφ᾽ ἃς ἂν καὶ αὐτὰς ὁ λόγος ἐπέλθῃ δή μοι, συντελούσας ἴστω τις ἐς Σπάρτην καὶ οὐχ ὁμοίως τοῖς προλεχθεῖσιν αὐτονόμους.	(Το κοινό των Ελευθερολακώνων διαδέχεται το Κοινό των Λακεδαιμονίων, που μάλλον δημιουργήθηκε το 195 π.Χ. από τον Φλαμινίνο και παγιώθηκε μετά την ήττα της Συμπολιτείας το 146 π.Χ.). Ωστόσο ενδέχεται να αποτελεί αναβίωση επί Αυγούστου αν η

Α/Α	Χρονολόγηση αναφοράς	Συγγραφέας	Χρόνος Συγγραφής	Χωρίο_Αναφορά	Σχόλιο
					πληροφορία του Στράβωνος χρονολογηθεί στα χρονια του Νάβιδος (Στράβων, 8.5,5).
44	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 2.38, 4	2ος αι.	ἔστι δὲ ἐκ Λέρνης καὶ ἑτέρα παρ' αὐτὴν ὁδὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ χωρίον ὃ Γενέσιον ὀνομάζουσι: πρὸς θαλάσσῃ δὲ τοῦ Γενεσίου Ποσειδῶνος ἱερόν ἐστιν οὐ μέγα. τούτου δ' ἔχεται χωρίον ἄλλο Ἀπόβαθμοι: γῆς δὲ ἐνταῦθα πρῶτον τῆς Ἀργολίδος Δαναὸν σὺν ταῖς παισὶν ἀποβῆναι λέγουσιν. ἐντεῦθεν διελθοῦσιν Ἀνιγραῖα καλούμενα ὁδὸν καὶ στενὴν καὶ ἄλλως δύσβατον, ἔστιν ἐν ἀριστερᾷ μὲν καθήκουσα ἐπὶ θάλασσαν καὶ δένδρα--ἐλαίας μάλιστα--ἀγαθὴ τρέφειν γῆ, ἰόντι	(Θυρεάτις ανήκε στους Αργείους).
45	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 2.38, 5	2ος αι.	δὲ ἄνω πρὸς τὴν ἤπειρον αὐτῆς χωρίον ἐστίν, ἔνθα δὴ ἐμαχέσαντο ὑπὲρ τῆς γῆς ταύτης λογάδες Ἀργείων τριακόσιοι πρὸς ἄνδρας Λακεδαιμονίων ἀριθμόν τε ἴσους καὶ ἐπιλέκτους ὁμοίως. ἀποθανόντων δὲ ἁπάντων πλὴν ἑνὸς Σπαρτιάτου καὶ δυοῖν Ἀργείων, τοῖς μὲν ἀποθανοῦσιν ἐχώσθησαν ἐνταῦθα οἱ τάφοι, τὴν χώραν δὲ οἱ Λακεδαιμόνιοι γενομένου πανδημεί σφισιν ἀγῶνος πρὸς Ἀργείους κρατήσαντες βεβαίως αὐτοί τε παραυτίκα ἐκαρποῦντο καὶ ὕστερον Αἰγινήταις ἔδοσαν ἐκπεσοῦσιν ὑπὸ Ἀθηναίων ἐκ τῆς νήσου. τὰ δὲ ἐπ' ἐμοῦ τὴν Θυρεᾶτιν ἐνέμοντο Ἀργεῖοι: φασὶ δὲ ἀνασώσασθαι δίκῃ νικήσαντες.	(Θυρεάτις ανήκε στους Αργείους).
46	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 2.38, 6	2ος αι.	ἀπὸ δὲ τῶν πολυανδρίων ἰόντι Ἀθήνη τέ ἐστιν, [ἐς] ἣν Αἰγινῆταί ποτε ᾤκησαν, καὶ ἑτέρα κώμη Νηρίς, τρίτη δὲ Εὔα μεγίστη τῶν κωμῶν: καὶ ἱερὸν τοῦ Πολεμοκράτους ἐστὶν ἐν ταύτῃ. ὁ δὲ Πολεμοκράτης ἐστὶ καὶ οὗτος Μαχάονος υἱός, ἀδελφὸς δὲ Ἀλεξάνορος, καὶ ἴαται τοὺς ταύτῃ καὶ τιμὰς παρὰ τῶν προσοίκων ἔχει.	(Θυρεάτις ανήκε στους Αργείους).
47	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 2.38, 7	2ος αι.	ἀνατείνει δὲ ὑπὲρ τὰς κώμας ὄρος Πάρνων, καὶ Λακεδαιμονίων ἐπ' αὐτοῦ πρὸς Ἀργείους ὅροι καὶ Τεγεάτας εἰσίν: ἐστήκασι δὲ ἐπὶ τοῖς ὅροις Ἑρμαῖ λίθου, καὶ τοῦ χωρίου τὸ ὄνομά ἐστιν ἀπ' αὐτῶν. ποταμὸς δὲ καλούμενος Τάναος--εἷς γὰρ δὴ οὗτος ἐκ τοῦ Πάρνωνος κάτεισι--ῥέων διὰ τῆς Ἀργείας [καὶ] ἐκδίδωσιν ἐς τὸν Θυρεάτην κόλπον.	(Θυρεάτις ανήκε στους Αργείους).
46	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 3.22, 8	2ος αι.	Μαριὸς δὲ ἄλλο Ἐλευθερολακώνων πόλισμα, ὃ ἀπὸ Γερονθρῶν στάδια ἑκατὸν ἀφέστηκεν. ἱερόν ἐστιν αὐτόθι ἀρχαῖον κοινὸν θεῶν ἁπάντων καὶ περὶ αὐτὸ ἄλσος παρεχόμενον πηγάς, εἰσὶ δὲ καὶ ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ πηγαί: ὕδωρ δὲ ἄφθονον εἴπερ ἄλλο τι χωρίον παρέχεται καὶ Μαριός. κώμη δὲ ὑπὲρ τὸ πόλισμά ἐστιν ἐν μεσογαίᾳ καὶ αὐτή, Γλυππία: καὶ ἐς κώμην ἑτέραν Σελινοῦντα ἐκ Γερονθρῶν ἐστιν ὁδὸς σταδίων εἴκοσι.	(Αναφέρεται στα χρόνια Αυγούστου - Κοινόν Ελευθερολακώνων)
47	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 3.24, 3	2ος αι.	Βρασιαὶ δὲ ἐσχάτη μὲν ταύτῃ τῶν Ἐλευθερολακώνων πρὸς θαλάσσῃ ἐστί, Κυφάντων δὲ ἀπέχουσι πλοῦν σταδίων διακοσίων. οἱ δὲ ἄνθρωποι λέγουσιν <οἱ> ἐνταῦθα, οὐδέσιν ὁμολογοῦντες Ἑλλήνων, ὡς Σεμέλη τέκοι τὸν παῖδα ἐκ Διὸς καὶ ὑπὸ τοῦ Κάδμου φωραθεῖσα ἐς λάρνακα αὐτὴ καὶ Διόνυσος ἐμβληθείη: καὶ τὴν λάρνακα ὑπὸ τοῦ κλύδωνος ἐκπεσεῖν φασιν ἐς τὴν σφετέραν, καὶ Σεμέλην μὲν--οὐ γὰρ αὐτὴν περιοῦσαν ἔτι εὑρεῖν--ἐπιφανῶς θάψαι, Διόνυσον δὲ ἀναθρέψαι λέγουσιν.	(Αναφέρεται στα χρόνια Αυγούστου - Κοινόν Ελευθερολακώνων)
48	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 3.24, 4	2ος αι.	ἐπὶ τούτῳ δὲ αὐτοῖς καὶ τὴν πόλιν, Ὀρειάτας ἐς ἐκεῖνο ὀνομαζομένην, μετονομασθῆναι Βρασιὰς ἐπὶ τῇ ἐκβολῇ τῇ ἐς τὴν γῆν τῆς λάρνακος: ὡσαύτως δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν τὰ ὑπὸ τοῦ κλύδωνος ἀπωθούμενα ἐς τὴν γῆν ἐκβεβράσθαι καλοῦσιν οἱ πολλοί. Βρασιᾶται δὲ καὶ τάδε ἐπιλέγουσιν, Ἰνὼ σφισιν ἐς τὴν χώραν ἀφικέσθαι πλανωμένην, ἐλθοῦσαν δὲ ἐθελῆσαι τοῦ Διονύσου γενέσθαι τροφόν: καὶ ἀποφαίνουσι μὲν τὸ ἄντρον ἔνθα τὸν Διόνυσον ἔθρεψεν Ἰνώ, καλοῦσι δὲ καὶ τὸ πεδίον Διονύσου κῆπον.	(Αναφέρεται στα χρόνια Αυγούστου - Κοινόν Ελευθερολακώνων)
49	173 μ.Χ.	Παυσανίας, 3.24, 5	2ος αι.	ἱερὰ δὲ αὐτόθι τὸ μέν ἐστιν Ἀσκληπιοῦ, τὸ δὲ Ἀχιλλέως, καὶ ἑορτὴν κατὰ ἔτος ἄγουσιν Ἀχιλλεῖ. ἄκρα δέ ἐστιν ἐν ταῖς Βρασιαῖς μικρά, προέχουσα ἠρέμα ἐς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐπ' αὐτῇ χαλκοῖ ποδιαίων ἑστήκασιν οὐ μείζονες, πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντες, οὐκ οἶδα εἰ Διοσκούρους σφᾶς ἢ Κορύβαντας νομίζουσι: τρεῖς δ' οὖν εἰσί, τέταρτον δὲ Ἀθηνᾶς ἄγαλμα.	(Αναφέρεται στα χρόνια Αυγούστου - Κοινόν Ελευθερολακώνων)

Πίνακας 32: Τοπογραφία – Μυθολογία - Παραδόσεις

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 25: Αρχαίες θέσεις

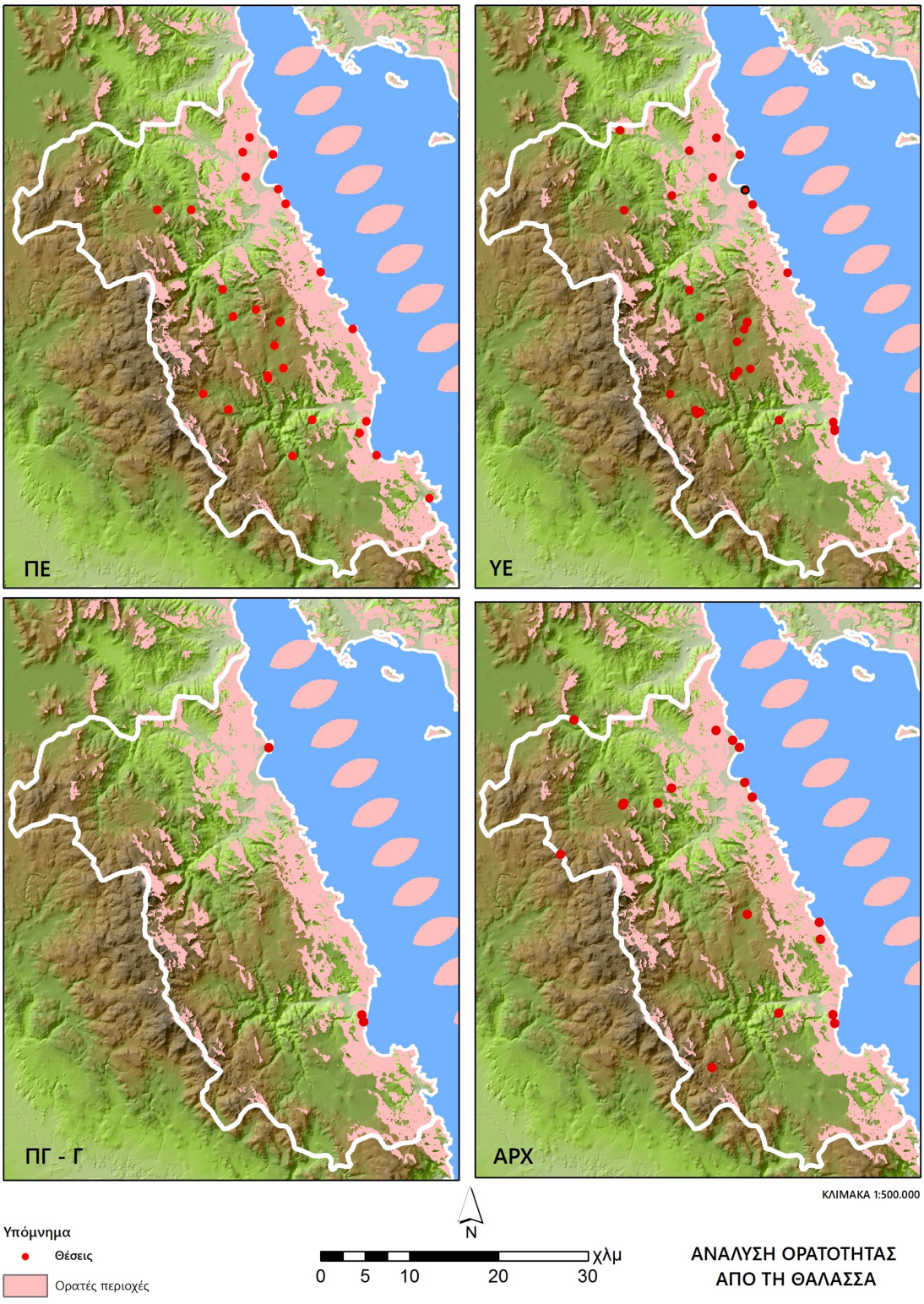

Χάρτης 26: Ανάλυση ορατότητας από τη θάλασσα. Χαρτογραφική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ορατότητας γίνεται ανά περίοδο.

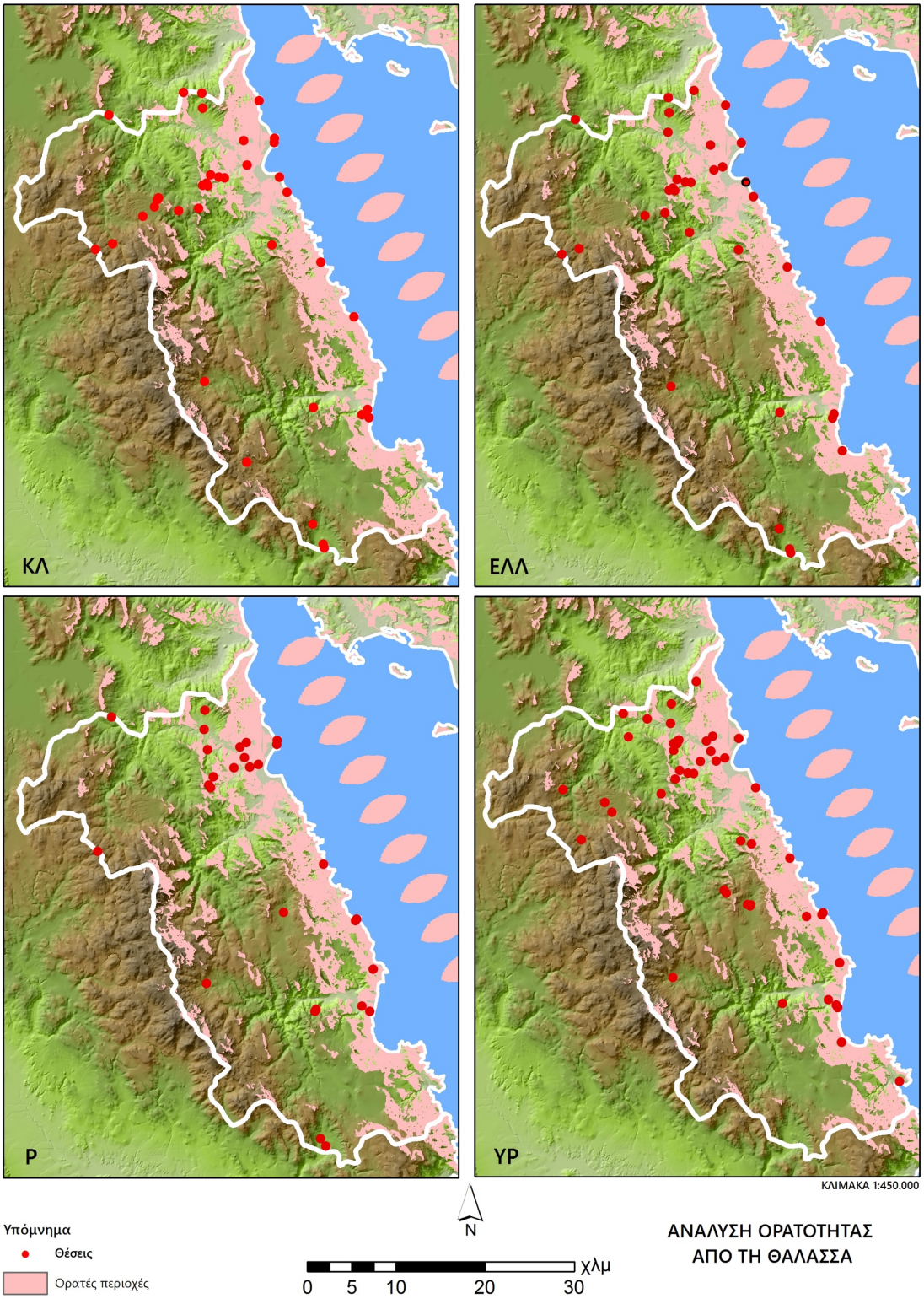

Χάρτης 27: Ανάλυση ορατότητας από τη θάλασσα. Χαρτογραφική παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης ορατότητας γίνεται ανά περίοδο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΠΙΝΑΚΕΣ

*Οι αρχαίες θέσεις, όπως έχουν καταχωρισθεί στους πίνακες 31, 33 και 35-7 του παρόντος παραρτήματος, αλλά και στους πίνακες που προηγούνται των επιμέρους ενοτήτων της ανάλυσης στις σσ. 149-246, ταξινομήθηκαν και χρονολογήθηκαν στη βάση των δεδομένων των μέχρι σήμερα δημοσιευμένων ερευνών, των ερευνών που διεξήχθησαν κατά τα τελευταία έντεκα χρόνια με αποκορύφωμα το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Νότιας Κυνουρίας, καθώς και της προπαρασκευαστικής μελέτης στο πλαίσιο της εκπόνησης της παρούσας διατριβής. Η σχετική βιβλιογραφία απαριθμείται αμέσως στη συνέχεια ως εξής:

1. Γρηγορακάκης Γ., και Ελ. Καλάβρια Ελ. 2012. "Βόρεια Κυνουρία. Παράλιο Άστρος, θέση «Άστρα»." Στο: *Από το Ανασκαφικό Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων*. Αθήνα, 129.
2. Γρηγορακάκης, Γ. 2006. "Κουφογή, Κάτω Δολιανά, Βόρεια Κυνουρίας: Λατομείο πωρολίθου των Ύστερων Ρωμαϊκών Χρόνων." *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά* 61: 360-62.
3. Γρηγορακάκης, Γ. 2010. "Άγιος Ανδρέας (Β. Κυνουρία). Η ανασκαφή του αρχαίου τείχους." *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά* 65: 641-42
4. Γρηγορακάκης, Γ. 2010β. "Ελληνικό Κυνουρίας (αρχαία Εύα), θέση 'Πλακάκια'." Η ανασκαφή νεκροταφείου των Ύστερων Κλασικών Χρόνων. *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά 65*: 637-38.
5. Γρηγορακάκης, Γ. 2011α. "Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο ακίνητο φερομένης ιδιοκτησίας Π. Πορφύρη στον οικισμό της Πλάκας Λεωνιδίου του Δήμου Νότιας Κυνουρίας.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, *Χρονικά 67*: 235-36.
6. Γρηγορακάκης, Γ. 2011β. "Θέση "Άρνακας", "Σκάλωμα", "Σοχά", στο Λεωνίδιο (νότια Κυνουρία. Η ανασκαφή νεκροταφείου της ΥΕΙΙΙΒ περιόδου." *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά 67*: 247-48.
7. Γρηγορακάκης, Γ. 2012β. "Οριοθετήσεις – Αναοριοεθτήσεις Αρχαιολογικών Χώρων στην Επαρχία Κυνουρίας.» *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά 66,* 167-74.
8. Γρηγορακάκης, Γ. 2014. "Αρχαίες Πρασιές. Μία πόλη αποκαλύπτεται.» *Χρονικά των Τσακώνων – Τόμος ΚΒ(1)*, 333-50.
9. Γρηγορακάκης, Γ. 2014β. "Μεταλλουργική δραστηριότητα στη Νότια Κυνουρία. Τα νέα ευρήματα." Στο: *Μεταλλουργία και Μεταλλουργικές Εγκαταστάσεις στην Πελοπόννησο καθ'όλη την Αρχαιότητα και τους Μέσους Χρόνους* (επιμ. Σ. Ραπτόπουλος), 29-36. Η Αρχαιολογία στην Πελοπόννησο 3. Τρίπολη: Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών
10. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. (2015). "Από τη σταθερότητα στην αγωνία: Η Κυνουρία στους ρωμαϊκούς χρόνους." Ανακοινώθηκε στο *ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ*: *Νεότερα από την Ελλάδα της Ρωμαϊκής Εποχής Αθήνα, 8-10 Οκτωβρίου 2015 ΕΙΕ, Αμφιθέατρο Λεωνίδας Ζέρβας. INTERNATIONAL CONFERENCE What's New in Roman Greece Athens, 8-10 October 2015 NHRF, Auditorium Leonidas Zervas* (υπό έκδοση).
11. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2011. "Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων 'Καλλιστώ'" Ι. *Αρχαιολογικόν* Δελτίον, *Χρονικά 66*: 252-54.
12. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2011β. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία." *Αρχαιολογικόν Δελτίον*, *Χρονικά 66*: 236-46.
13. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2012. "Η Βάση Αρχαιοχωρικών Δεδομένων 'Καλλιστώ' ΙΙ", *Χρονικά* 67: 147-52.
14. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2012β. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία", *Χρονικά* 67: 143-55.
15. Γρηγορακάκης, Γ., και Αν. Τσάτσαρης. 2013. "Η Συστηματική Αρχαιολογική Έρευνα στη Νότια Κυνουρία." *Αρχαιολογικόν Δελτίον, Χρονικά* 68: 199-205 και 210-19.
16. Φάκλαρης, Π. 1990. *Κυνουρία. Ανθρώπινη Δραστηριότητα και Περιβάλλον*. Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου 43. Αθήνα: Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
17. Abadie-Reynal, C., and Th. Spyropoulos. 1985. "Fouilles à Helléniko (Eua de Thyréatide)". *Bulletin de Correspondance Hellenique 109.1*, 385-454.
18. Brommer, F. 1975. "Antiken des Athenes Institut II." *Athenische Mitteilungen des deutchen Archäologisches Instituts / Abteilung Athen 90*: 163-88.
19. Cavanagh, W., Crouwel, J., Catling, R.W., and G. Shipley. 2002. "The Laconia Survey ii. Continuity and Change in a Greek Rural Landscape. Methodology and Interpretation." *Annual of the British School at Athens,* suppl. vol. 26. London: British School at Athens.
20. Christien, J. 2006. "The Lacedaemonian State: Fortifications, Frontiers, and Historical Problems." Στο *Sparta & War* edited by St. Hodkinson and Ant. Powell, 163-179. Wales: The Classical Press of Wales.
21. Christien, J., and Th. Spyropoulos. 1985. "Eua et la Thyréatide - Topographie et histoire." *Bulletin de Correspondance Hellenique 109.1*: 455 – 66.
22. Goester, Yv.C. 1993. "The plain of Astros (E. Peloponnesus), a survey." *Pharos 1*: 39-112.

23. Grigorakakis, G. 2009. “New investigations by the 39th Ephoreia of Prehistoric and Classical antiquities at Helleniko, n. Kynouria. The burial of Late Classical date from the western roadside cemetery.” Στο: *Proceedings of the conference held in Sparta 23-35 April 2009* edited by H. Cavanagh, W. Cavanagh and J. Roy, 183-200. CSPS Online Publication 2.
24. Grigorakakakis, G, and An. Tsatsaris. 2018. “Kynourians, Horeiatai, Prahioi. Evolution and transformations of a Region from the Bronze to the Early Iron Age. The New Evidence”. *Χρονικά των Τσακώνων, τ. ΚΓ΄ 2/2*: 71-9.
25. Hope Simpson, R. 1965. *A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites*. Bulletin Supplement 16. London: University of London, Institute of Classical Studies.
26. Kritzas, Ch. 1985. “Remarques sur trois inscriptions de Cynourie.” *Bulletin de Correspondance Hellénique 109. 2*: 709-16.
27. Kritzas, Ch. 2006. “Nouvelles inscriptions d’Argos : les archives des comptes du Trésor sacré (IVe s. av. J.-C.).” *Comptes rendus des séances de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Année 150.1*: 397-434.
28. Lanérès, N., and G. Grigorakakis. 2015. “Une découverte récente un haltère pour les «Maleateia» ou Sparte à la conquête de sa côte orientale” [“L’haltère de Tirôn et l’expansion de Sparte sur le territoire de Prasiai (Cynourie du sud)”]. *Revue des Études Grecques* 128.*2*: 647-58.
29. Lanérès, N., and G. Grigorakakis. 2017. Le Cavalier de Tyros, une figurine de bronze laconienne du VIe a.C. *Revue des Études Grecques* 130: 327-46.
30. Möbius, H., and W. Wrede. 1927. Archäologische Funde in den Jahren 1926-1927, Archäologischer Anzeiger (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Insituts) 42: 345-410.
31. Romaios, K.A. 1904-1905. ῾Laconia. IV. The Ἑρμαῖ on the N.E. Frontier. *Annual of the British School at Athens 11*: 137-38.
32. Romaios, K.A. 1908. “Ein Topferofen bei H. Petros in der Kynouria.” *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung 33*: 177-84
33. Shipley, G. 2004. “Lakedaimon.” Στο *An Inventory of Archaic and Clasical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* edited by M.G. Hansen, T.H. Nielsen, 569-98. Oxford: Oxford University Press.
34. Stibbe, C. 1996. *Das andere Sparta*. Main am Rhein: Von Zabern.
35. Waterhouse, H., and R. Hope-Simpson R., 1961. “Prehistoric Laconia: Part II.” *The Annual of the British School at Athens 56*: 114-75.

Πίνακας 33: "Κλειδί" αντιστοίχισης αρχαίων θέσεων (ObjectID: Κωδικός Γεωβάσης, A_A: Πρωτογενής κωδικός θέσης

OBJECTID	A_A	Θέση
1	1	Χερρονήσι
2	2	Νησί_Αγ_Ανδρέα
3	3	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές
4	3_1	Νησί_Παρ_Άστρος_Τείχος_
5	4	Άστρα
6	5	Εύα_Τειχιό
7	5_1	Εύα_Άγ_Σάββας
8	5_2	Εύα_Πλακάκια
9	6	Εύα_Πολεμοκράτειον
10	7	Τσιόροβος
11	8	Κουρμέκι Κάτω Δολιανών
12	9	Λουκού_Κολώνες
13	9_1	Λουκού_Β_Μονής
14	9_2	Λουκού_Υδραγωγείο
15	9_3	Μάνα του Νερού
16	10	Καστράκι
17	11	Αγία Αναστασία
18	12	Άγιος Γεώργιος
19	13	Συκιά
20	14	Άγιος Στέφανος
21	15	Αλωνάκι της Γριάς
22	16	Μποστανοχώραφα
23	17	Κάτω Βέρβενα
24	18	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης
25	18_1	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης_ιερο
26	19	Ταρμίρη_Ξηροκάμπι
27	20	Λεπίδα_Ξηροκάμπι
28	21	Λακκάκια
29	22	Γαρίζα
30	23	Άγ_Νικόλαος_Καστρι
31	24	Ωριά_κορυφή
32	25	Κουτρί_Ορ_Μελιγού
33	26	Παλιόστολος
34	27	Πλατάνα
35	28	Φυλακείο Χάραδρος
36	29	Μονή Αγίας Τριάδος
37	30	Λεβέτι Προσηλίων
38	31	Μαρμαράλωνο Αγίου Πέτρου
39	32	Πρασιαί_Ευριάς
40	32_1	Πρασιαί_Αγ_Λεωνιδης
41	32_2	Πρασιαί_Πλάκα_Λιμάνι
42	32_3	Πρασιαί_Μάκρος_Ι
43	32_4	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ
44	33	Ρεματιά της Σίντζας
45	33_1	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου
46	34	Κοτρώνι_Βασκίνα
47	35	Κόρνιτσα_Βασκίνα
48	36	Κόρνιτσα_ΙΙ_Βασκίνας
49	37	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Ν δρόμου)
50	38	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β δρόμου)
51	39	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (ΒΔ)
52	40	Παλιόχωρα_Νεκρ
53	41	Σοχά_Σκάλωμα
54	42	Σοχά_Άγ_Δημήτριος
55	43	Καρυά_Πηγή
56	44	Καρυά_Κάμπος
57	45	Σοβάλα Πραστού
58	46	Πούλιθρα_Πολίχνη
59	47	Τύρος_Κάστρο
60	48	Τυρός_Εκκλησία
61	49	Παλιοχώρι_Νεκρ_Ι
62	50	Παλιοχώρι_Νεκρ_ΙΙ
63	51	Παλιοχώρι_Κοτρώνι
64	52	Γλυπτία
65	52_1	Γλυππία
66	53	Λίμνες Πραγματευτής
67	54	Τσέρφο_Τυρός
68	55	Τσέρφο_Τυρός_Δρόμος
69	56	Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα
70	57	Ερμαί
71	58	Φυλάκειο_Ξυλόπυργος
72	59	Φυλάκειο Σπαθοκομμένου
73	60	Βουκολόπυργος
74	61	Βιγλίτσα
75	62	Πούλιθρα_Δυτικά
76	63	Παλαιόκαστρο_Λούτσες
77	64	Πούλιθρα_Χερρονήσι
78	65	Παναγία Βασκίνας
79	66	Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος
80	67	Αρτίκαινα
81	68	Τοιχιάς - Αρμακάς
82	69	Βασκίνες_Τυρός
83	70	Άγιος Ιωάννης_Λεωνίδιο
84	71	Φωκιανός
85	71_1	Φωκιανός_Loutra
86	72	Ιερό Μαλεάτα
87	73	Φυλακείο_Πουρνό
88	74	Σίνα _Πραστού
89	91	Μαρί - Καστέλια
90	92	Μαρί - Παλιόπυργος
91	93	Μαρί -Μαριόρρεμα
92	94	Κινέτα_Μαρί
93	97	Παλιομέτοχο_Άστρος
94	98	Γλυφάδα - Άστρος
95	32_5	Πλάκα_Πύργος
96	75	Ανεμόμυλος_Ζαβιτσα
97	76	Ελληνικά_Λιθάρια

Πίνακας 34: Κλειδί επεξήγησης του πεδίου "AOI_KYN_FO" των πινάκων 46-54 (Αντιστοίχιση κωδικού πεδίου με συντομογραφία λιθολογίας - γεωλογικού σχηματισμού).

OBJECTID	FORMCODEO
1	Tm-sk.d
2	Fo
3	dlc
4	al-dlsc
5	Ksk
6	mr
7	k
8	C-P?
9	Js-ks.k
10	FeJi-Tsk-D
11	al-dl
12	FT
13	f
14	al
15	sc,cs
16	Js-Kg.k
17	Kmish
18	Cmr-D
19	Pz?ph
20	C-P.sch
21	K7-8.k
22	Tm-sk,d
23	Pl.c
24	Tm-s.k,d
25	Qsc,cs
26	K.k,d
27	Js-K.k
28	Ji-Jm.k
29	J.k
30	H.tr
31	P-Ti.sch
32	Pc-Es.k
33	PCph
34	P?tf
35	cd
36	Ji-m.k
37	FTk
38	Ks.br
39	Pl
40	ft
41	P-Ts.k
42	P-Timr
43	ek-D
44	Ksk-D
45	Js-Ki.k
46	fo
47	Pc-Es.K
48	H.cs;sc
49	hn
50	Tm-s.d,k
51	Q.t
52	Jsk-D
53	Ji-s.sh
54	Ts
55	J-K.k,d
56	Ks.k
57	Kk-D
58	Jmik-D
59	e-Kk-D
60	Pls-Pt
61	C-P?.ph
62	OLD
63	Tsk-D
64	Tm-Ji.k
65	K8-Es.k
66	JS-Ki.k
67	Jk-D
68	Ng?
69	Ks-E.k

Πίνακας 35: Χρονολόγηση θέσεων ανά περίοδο

OBJECTID	*A_A*	*Θέσεις*	*ΠΕΧ*	*ΜΕΧ*	*ΥΕΧ*	*ΠΡ_ΓΕΩΜ*	*ΓΕΩΜ*	*ΑΡΧ*	*ΚΛΑΣ*	*ΕΛΛΗΝ*	*ΡΩΜ*	*ΥΣΤ_ΡΩΜ*
1	1	Χερρονήσι	•	•	•		•	•	•	•		
2	2	Νησί_Αγ_Ανδρέα	•	•	•			•	•	•	•	•
3	3	Νησί_Παρ_Άστρος_Κορυφές	•	•	•	•	•	•	•		•	
4	3_1	Νησί_Παρ_Άστρος_Τείχος_					•		•	•	•	
5	4	Άστρα										•
6	5	Εύα_Τειχιό		•	•		•	•	•	•	•	•
7	5_1	Εύα_Άγ_Σάββας							•	•	•	
8	5_2	Εύα_Πλακάκια							•	•		
9	6	Εύα_Πολεμοκράτειον							•	•	•	•
10	7	Τσιόροβος							•	•	•	•
11	8	Κουρμέκι Κάτω Δολιανών								•	•	•
12	9	Λουκού_Κολώνες										•
13	9_1	Λουκού_Β_Μονής										•
14	9_2	Λουκού_Υδραγωγείο										•
15	9_3	Μάνα του Νερού										•
16	10	Καστράκι	•	•	•				•	•	•	•
17	11	Αγία Αναστασία								•	•	•
18	12	Άγιος Γεώργιος									•	•
19	13	Συκιά							•	•		•
20	14	Άγιος Στέφανος	•						•	•	•	•
21	15	Αλωνάκι της Γριάς									•	•
22	16	Μποστανοχώραφα									•	•
23	17	Κάτω Βέρβενα	•	•	•			•				
24	18	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης	•	•	•		•	•	•			
25	18_1	Μαρμαράλωνα_Αγ. Ιωάννης_ιερο					•	•	•			
26	19	Ταρμίρη_Ξηροκάμπι							•			•
27	20	Λεπίδα_Ξηροκάμπι							•			
28	21	Λακκάκια									•	•
29	22	Γαρίζα										•
30	23	Άγ_Νικόλαος_Καστρι										•
31	24	Ωριά_κορυφή										
32	25	Κουτρί_Ορ_Μελιγού	•					•				•
33	26	Παλιόστολος										•
34	27	Πλατάνα			•							•
35	28	Φυλακείο Χάραδρος								•		
36	29	Μονή Αγίας Τριάδος							•	•		•
37	30	Λεβέτι Προσηλίων										•
38	31	Μαρμαράλωνο Αγίου Πέτρου							•	•		•
39	32	Πρασιαί_Ευριάς	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

OBJECTID	A_A	Θέσεις	ΠΕΧ	ΜΕΧ	ΥΕΧ	ΠΡ_ΓΕΩΜ	ΓΕΩΜ	ΑΡΧ	ΚΛΑΣ	ΕΛΛΗΝ	ΡΩΜ	ΥΣΤ_ΡΩΜ
40	32_1	Πρασιαί_Αγ_Λεωνιδης							•	•		
41	32_2	Πρασιαί_Πλάκα_Λιμάνι										•
42	32_3	Πρασιαί_Μάκρος_Ι			•	•						
43	32_4	Πρασιαί_Μάκρος_ΙΙ			•			•	•			
44	33	Ρεματιά της Σίντζας									•	
45	33_1	Σπήλαιο Σίντζας Λεωνιδίου	•	•	•		•	•	•	•	•	•
46	34	Κοτρώνι_Βασκίνα			•							
47	35	Κόρνιτσα_Βασκίνα	•		•							
48	36	Κόρνιτσα_ΙΙ_Βασκίνας	•									
49	37	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Ν δρόμου)	•		•						•	•
50	38	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (Β δρόμου)	•		•		•	•				•
51	39	Παλιόχωρα_Άγιος Ιωάννης (ΒΔ)										•
52	40	Παλιόχωρα_Νεκρ			•							
53	41	Σοχά_Σκάλωμα			•							
54	42	Σοχά_Άγ_Δημήτριος	•									
55	43	Καρυά_Πηγή	•									•
56	44	Καρυά_Κάμπος										•
57	45	Σοβάλα Πραστού	•		•							
58	46	Πούλιθρα_Πολίχνη								•		
59	47	Τύρος_Κάστρο	•					•	•	•	•	•
60	48	Τυρός_Εκκλησία						•	•	•	•	•
61	49	Παλιοχώρι_Νεκρ_Ι	•		•							
62	50	Παλιοχώρι_Νεκρ_ΙΙ	•		•							
63	51	Παλιοχώρι_Κοτρώνι	•		•							
64	52	Γλυππία	•	•	•				•	•		
65	52_1	Γλυππία							•	•	•	•
66	53	Λίμνες Πραγματευτής							•	•	•	•
67	54	Τσέρφο_Τυρός							•	•	•	•
68	55	Τσέρφο_Τυρός_Δρόμος	•		•	•						
69	56	Ιερό Απόλλωνα Τυρίτα					•	•				
70	57	Ερμαί						•	•	•	•	
71	58	Φυλάκειο_Ξυλόπυργος							•	•		
72	59	Φυλάκειο Σπαθοκομμένου							•	•		
73	60	Βουκολόπυργος								•		•
74	61	Βιγλίτσα	•									
75	62	Πούλιθρα_Δυτικά										•
76	63	Παλαιόκαστρο_Λούτσες	•									
77	64	Πούλιθρα_Χερρονήσι	•									

OBJECTID	A_A	Θέσεις	ΠΕΧ	ΜΕΧ	ΥΕΧ	ΠΡ_ΓΕΩΜ	ΓΕΩΜ	ΑΡΧ	ΚΛΑΣ	ΕΛΛΗΝ	ΡΩΜ	ΥΣΤ_ΡΩΜ
78	65	Παναγία Βασκίνας	•		•							
79	66	Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος								•		•
80	67	Αρτίκαινα							•	•		•
81	68	Τοιχιάς - Αρμακάς						•	•	•	•	
82	69	Βασκίνες_Τυρός										•
83	70	Άγιος Ιωάννης_Λεωνίδιο									•	•
84	71	Φωκιανός	•									
85	71_1	Φωκιανός_Loutra										•
86	72	Ιερό Μαλεάτα					•	•	•			
87	73	Φυλακείο_Πουρνό							•	•		
88	74	Σίνα _Πραστού	•		•							
89	91	Μαρί - Καστέλια							•	•		
90	92	Μαρί - Παλιόπυργος							•	•		
91	93	Μαρί -Μαριόρρεμα									•	•
92	94	Κινέτα_Μαρί							•	•	•	•
93	97	Παλιομέτοχο_Άστρος			•							
94	98	Γλυφάδα - Άστρος						•				
95	32_5	Πλάκα_Πύργος							•			
96	75	Ανεμόμυλος_Ζαβιτσα							•			
97	76	Ελληνικά_Λιθάρια								•	•	

Πίνακας 36: Χρονολόγηση θέσεων ανά υπο-περίοδο

OBJECTID	A_A	ΠΕΙ	ΠΕΙΙ	ΠΕΙΙΑ	ΠΕΙΙΒ	ΠΕΙΙΙ	ΥΕΙ	ΥΕΙΙ	ΥΕΙΙΑ	ΥΕΙΙΒ	ΥΕΙΙΙ	ΥΕΙΙΙΑ	ΥΕΙΙΙΑ1	ΥΕΙΙΙΑ2	ΥΕΙΙΙΒ	ΥΕΙΙΙΒ1	ΥΕΙΙΙΒ2	ΥΕΙΙΙΓ	ΥΕΙΙΙΓΠ	ΥΕΙΙΙΓΜ	ΥΠΓ	ΠρΓ	ΜΓ	ΥΓ	ΥΓΙΙ	Πρ_Α	Μ_Α	Υ_Α	Πρ_Κλ	Μ_Κλ	Υ_Κλ	Πρ_Ελ	Μ_Ελ	Υ_Ελ	1ος αι.	2ος αι.	3ος αι.	4ος αι.	5ος αι.	6ος αι.	7ος αι.
1	1	•	•	•		•					•														•													•	•	•	
2	2										•																•			•	•									
3	3		•	•		•	•	•	•		•	•			•																			•	•	•	•	•	•	0
4	3_1																													•	•	•	•				•	•	•	
5	4																																		•						
6	5																										•			•	•	•	•							
7	5_1																												•	•	•									
8	5_2																												•	•	•			•	•					
9	6																													•	•	•	•			•	•	•	•	
10	7																													•	•	•	•		•	•	•	•	•	
11	8																															•	•		•	•	•	•	•	
12	9																																							
13	9_1																																							
14	9_2																																							
15	9_3																																							
16	10																																	•	•	•	•	•	•	•
17	11																																•							
18	12																																							
19	13																														•				•			•	•	
20	14																																							
21	15																																							
22	16																																							
23	17																																							
24	18										•	•			•												•			•	•									
25	18_1																							•			•			•										
26	19																																							
27	20																													•										
28	21																																							
29	22																																							
30	23																																							
31	24																																							
32	25																										•													
33	26																																							
34	27										•	•			•																									
35	28																															•								
36	29																																							
37	30																																							

OBJECTID	A_A	ΠΕΙ	ΠΕΙΙ	ΠΕΙΙΑ	ΠΕΙΙΒ	ΠΕΙΙΙ	ΥΕΙ	ΥΕΙΙ	ΥΕΙΙΑ	ΥΕΙΙΒ	ΥΕΙΙΙ	ΥΕΙΙΙΑ	ΥΕΙΙΙΑ1	ΥΕΙΙΙΑ2	ΥΕΙΙΙΒ	ΥΕΙΙΙΒ1	ΥΕΙΙΙΒ2	ΥΕΙΙΙΓ	ΥΕΙΙΙΓΠ	ΥΕΙΙΙΓΜ	ΥΠΓ	ΠρΓ	ΜΓ	ΥΓ	ΥΓΙΙ	Πρ_Α	Μ_Α	Υ_Α	Πρ_Κλ	Μ_Κλ	Υ_Κλ	Πρ_Ελ	Μ_Ελ	Υ_Ελ	1ος αι.	2ος αι.	3ος αι.	4ος αι.	5ος αι.	6ος αι.	7ος αι.
38	31																														•	•				•		•	•	•	
39	32							•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•		•				•	•	•	
40	32_1																														•	•									
41	32_2																																								
42	32_3							•		•	•								•	•		•																			
43	32_4																									•		•			•				•						
44	33																														•	•			•				•	•	•	
45	33_1							•		•	•	•		•	•	•	•		•		•																	•	•	•	
46	34										•	•		•	•				•		•																				
47	35		•	•	•																																				
48	36																																								
49	37		•	•											•			•	•	•																					
50	38	•	•	•	•						•	•	•	•										•					•												
51	39																																								
52	40																																								
53	41										•	•		•	•	•	•	•	•	•																					
54	42		•	•	•																																				
55	43	•	•	•	•																																		•	•	•	
56	44																																								
57	45		•								•	•				•																									
58	46																															•	•	•							
59	47																														•	•									
60	48																																								
61	49								•	•	•	•	•	•		•	•																								
62	50								•	•	•	•	•	•			•																								
63	51		•		•																																				
64	52										•																				•	•	•		•	•					
65	52_1																																								
66	53																																								
67	54																														•	•									
68	55	•	•	•	•			•		•	•	•	•	•	•	•	•	•																							
69	56																					•		•	•	•	•	•	•	•	•										
70	57											•													•					•	•										
71	58																												•												
72	59																																								
73	60																																								
74	61	•	•	•	•	•																																			
75	62																																								
76	63																																								
77	64	•	•	•	•																																				

OBJECTID	A_A	ΠΕΙ	ΠΕΙΙ	ΠΕΙΙΑ	ΠΕΙΙΒ	ΠΕΙΙΙ	ΥΕΙ	ΥΕΙΙ	ΥΕΙΙΑ	ΥΕΙΙΒ	ΥΕΙΙΙ	ΥΕΙΙΙΑ	ΥΕΙΙΙΑ1	ΥΕΙΙΙΑ2	ΥΕΙΙΙΒ	ΥΕΙΙΙΒ1	ΥΕΙΙΙΒ2	ΥΕΙΙΙΓ	ΥΕΙΙΙΓΠ	ΥΕΙΙΙΓΜ	ΥΠΓ	ΠρΓ	ΜΓ	ΥΓ	ΥΓΙΙ	Πρ_Α	Μ_Α	Υ_Α	Πρ_Κλ	Μ_Κλ	Υ_Κλ	Πρ_Ελ	Μ_Ελ	Υ_Ελ	1ος αι.	2ος αι.	3ος αι.	4ος αι.	5ος αι.	6ος αι.	7ος αι.
78	65		•																																				
79	66																																							
80	67																													•									
81	68																																							
82	69																																							
83	70																																							
84	71		•	•	•																																		
85	71_1																																							
86	72																							•				•												
87	73																													•	•									
88	74		•	•	•										•			•																						
89	91																																							
90	92																																							
91	93																																							
92	94																																							
93	97																		•																					
94	98																																							
95	32_5																														•									
96	75																																							
97	76																																							

Πίνακας 37: Χρήσεις - Λειτουργικός προορισμός αρχαίων θέσεων

A_A	*Εργαστήριο*	*Αγροικία*	*Οικισμός*	*Κώμη*	*Πόλις*	*Έπαυλη*	*Βασιλική*	*Λουτρά*	*Λιμάνι*	*Άμυνα_Οχυρωματικό Έργο*	*Πύργος _ Φυλακείο*	*Τείχος*	*Ιερό*	*Νεκροταφείο*	*(Η)όρος*	*Σπήλαιο*	*Έργο υποδομής*
1		•	•														
2					•				•	•		•		•			
3			•							•		•		•			
3_1										•		•					
4						•		•									
5					•					•		•	•				
5_1														•			
5_2														•			
6													•		•		
7					•							•					•
8						•	•						•				
9	•					•											
9_1						•		•					•				
9_2																	•
9_3								L•					•				•
10			•		•												
11			•			•	•							•			
12		•	•			•											
13		•?															
14		•	•			•								•			
15		•	•											•			
16		•															
17																	
18			•										•	•			
18_1													•				
19		•	•														
20		•	•														
21																	
22		•	•														
23																	
24		•	•														
25		•	•														
26				•	•												
27		•	•														
28											•						
29		•	•											•			
30		•											•				

A_A	Εργαστήριο	Αγροικία	Οικισμός	Κώμη	Πόλις	Έπαυλη	Βασιλική	Λουτρά	Λιμάνι	Άμυνα_Οχυρωματικό Έργο	Πύργος _ Φυλακείο	Τείχος	Ιερό	Νεκροταφείο	(Η)όρος	Σπήλαιο	Έργο υποδομής
31	•										•		•				
32	•				•				•	•				•			
32_1					•				•	•		•					
32_2			•		•				•								
32_3														•			
32_4													•	•			
33														•			
33_1																•	
34														•			
35		•	•														
36		•	•														
37		•	•	•													
38			•	•		•											
39			•	•		•											
40														•			
41														•			
42		•	•														
43		•	•														
44		•	•														
45														•			
46				•	•				•	•		•					
47				•	•				•	•		•					
48		•	•			•											
49														•			
50														•			
51		•	•														
52				•	•							•					
52_1		•	•	•													
53																	
54											•						
55		•	•														
56	•												•		•		
57													•		•		
58											•						
59											•						
60											•						
61			•														
62		•															
63		•	•														

A_A	Εργαστήριο	Αγροικία	Οικισμός	Κώμη	Πόλις	Έπαυλη	Βασιλική	Λουτρά	Λιμάνι	Άμυνα_Οχυρωματικό Έργο	Πύργος _ Φυλακείο	Τείχος	Ιερό	Νεκροταφείο	(Η)όρος	Σπήλαιο	Έργο υποδομής
64			•														
65			•														
66		•	•														
67										•		•					
68										•					•		
69		•	•			•											
70		•	•			•											
71			•						•								
71_1								•	•								
72										•			•				
73											•						
74		•	•														
91				•	•					•		•					
92				•	•					•		•					
93			•	•													
94		•	•														
97		•												•			
98																	
32_5											•						
75											•						
76															•		

Πίνακας 38: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
1	391342,3600	4137812,9751	5	
2	392191,7536	4136143,0555	0	
3	390762,1618	4141727,0033	1	
16	387732,7508	4139180,1953	6	
21	387355,9923	4141951,2139	4	
24	388120,2423	4143630,7395	2	
25	377762,3289	4135494,5031	0	
33	381559,9114	4135468,0190	0	
40	401249,5305	4111718,7453	6	
46	395172,5447	4111906,4670	0	
48	390133,9506	4116883,0375	0	
49	390193,2958	4116540,7732	0	
50	391544,4414	4122857,0785	0	ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ
51	391619,8350	4122988,0917	0	
55	390913,7122	4120256,1277	0	
56	388854,5133	4124315,0791	0	
58	386260,2955	4123488,0806	0	
60	399737,2013	4122102,5184	13	
64	385746,3235	4113057,8121	0	
65	382946,9157	4114835,3548	0	
69	396143,1720	4128477,5105	3	
75	392952,3321	4107812,3961	0	
77	400481,2674	4110427,0018	7	
78	402424,2581	4107902,8578	0	
79	391966,1826	4117699,2911	0	
85	408322,9986	4103094,7991	0	
89	385067,4298	4126542,5075	0	

Πίνακας 39: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
1	391342,3600	4137812,9751	5	
2	392191,7536	4136143,0555	0	
3	390762,1618	4141727,0033	1	
6	383126,9941	4137147,1969	5	
16	387732,7508	4139180,1953	6	
24	388120,2423	4143630,7395	2	
25	377762,3289	4135494,5031	0	
35	377286,9354	4144482,4250	0	
40	401249,5305	4111718,7453	6	
43	401443,1560	4110947,2285	5	
44	401443,2782	4110760,8453	6	
46	395172,5447	4111906,4670	0	
47	390582,0588	4117430,3792	0	
48	390133,9506	4116883,0375	0	ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ
50	391544,4414	4122857,0785	0	
51	391619,8350	4122988,0917	0	
53	391289,5273	4122125,6892	0	
54	390464,2449	4120709,1596	0	
58	386260,2955	4123488,0806	0	
62	386325,1749	4112795,0203	0	
63	385948,3642	4112639,3722	0	
64	385746,3235	4113057,8121	0	
65	382946,9157	4114835,3548	0	
69	396143,1720	4128477,5105	3	
79	391966,1826	4117699,2911	0	
89	385067,4298	4126542,5075	0	
94	385089,6266	4142177,4926	4	

Πίνακας 40: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Αρχαϊκών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
1	391342,36	4137812,975	5	
2	392191,7536	4136143,056	0	
3	390762,1618	4141727,003	1	
6	383126,9941	4137147,197	5	
24	388120,2423	4143630,74	2	
25	377762,3289	4135494,503	0	
26	377627,0538	4135280,334	0	
33	381559,9114	4135468,019	0	
40	401249,5305	4111718,745	6	ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
44	401443,2782	4110760,845	6	
46	395172,5447	4111906,467	0	
51	391619,835	4122988,092	0	
60	399737,2013	4122102,518	13	
70	399852,82	4120186,62	13	
71	370632,548	4129696,047	0	
82	372167,7254	4144832,6	0	
87	387677,815	4105787,455	0	
95	389973,3912	4142549,613	2	

Πίνακας 41: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων των Κλασικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
2	392191,7536	4136143,056	0	
3	390762,1618	4141727,003	1	
4	390828,6604	4142191,906	2	
6	383126,9941	4137147,197	5	
7	383331,4496	4136847,582	4	
8	382709,7244	4136888,117	1	
9	383605,634	4138087,385	4	
10	382699,1294	4145589,047	0	
16	387732,7508	4139180,195	6	
20	384554,708	4137824,082	2	
21	387355,9923	4141951,214	4	
25	377762,3289	4135494,503	0	
26	377627,0538	4135280,334	0	
27	376002,6194	4133415,929	0	
28	377313,0874	4134482,021	0	
37	385169,265	4137753,867	2	
39	372592,5711	4130326,567	0	
40	401249,5305	4111718,745	6	ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
41	401092,2115	4111242,402	7	
44	401443,2782	4110760,845	6	
46	395172,5447	4111906,467	0	
51	391619,8350	4122988	0	
60	399737,2013	4122102,518	13	
65	382946,9157	4114835,355	0	
68	396018,2286	4128252,808	7	
70	399852,82	4120186,62	13	
71	370632,548	4129696,047	0	
72	382617,9895	4147267,83	0	
73	380017,6263	4134051,89	0	
81	390498,888	4130186,463	2	
82	372167,7254	4144832,6	0	
87	387677,815	4105787,455	0	
88	389052,06	4146428,045	6	
90	396398,6198	4096100,327	0	
91	395076,9684	4098798,631	0	
93	396278,4422	4096532,854	0	
96	400619,221	4111090,852	7	
97	380561,3817	4147366,293	0	
98	382252,4097	4134323,8471	0	

Πίνακας 42: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Ελληνισιτικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
2	392191,7536	4136143,056	0	
4	390828,6604	4142191,906	2	
6	383126,9941	4137147,197	5	
7	383331,4496	4136847,582	4	
8	382709,7244	4136888,117	1	
9	383605,634	4138087,385	4	
10	382699,1294	4145589,047	0	
11	382589,5232	4143411,734	0	
16	387732,7508	4139180,195	6	
20	384554,708	4137824,082	2	
21	387355,9923	4141951,214	4	
36	385002,1482	4132151,687	0	
37	385169,265	4137753,867	2	
39	372592,5711	4130326,567	0	
40	401249,5305	4111718,745	6	
41	401092,2115	4111242,402	7	
46	395172,5447	4111906,467	0	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ
59	402207,2884	4107592,954	3	
60	399737,2013	4122102,518	13	
65	382946,9157	4114835,355	0	
68	396018,2286	4128252,808	7	
71	370632,548	4129696,047	0	
72	382617,9895	4147267,83	0	
73	380017,6263	4134051,89	0	
74	385502,3041	4148089,456	1	
81	390498,888	4130186,463	2	
82	372167,7254	4144832,6	0	
88	389052,06	4146428,045	6	
90	396398,6198	4096100,327	0	
91	395076,9684	4098798,631	0	
98	382252,4097	4134323,847	0	

Πίνακας 43: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων ορατότητας θέσεων των Αυτοκρατορικών Χρόνων από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
3	390762,1618	4141727,003	1	
4	390828,6604	4142191,906	2	
6	383126,9941	4137147,197	5	
7	383331,4496	4136847,582	4	
9	383605,634	4138087,385	4	
10	382699,1294	4145589,047	0	
11	382589,5232	4143411,734	0	
16	387732,7508	4139180,195	6	
17	388714,6951	4139505,617	3	
19	385960,2308	4139114,366	2	
21	387355,9923	4141951,214	4	
22	387126,8706	4140246,558	5	
23	386644,7653	4141428,64	3	
29	382967,2891	4141136,746	2	ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ
40	401249,5305	4111718,745	6	
45	395057,0558	4111715,997	0	
46	395172,5447	4111906,467	0	
50	391544,4414	4122857,079	0	
60	399737,2013	4122102,518	13	
61	399628,2976	4121907,983	5	
66	382867,5411	4114827,824	0	
67	401627,2392	4116471,146	4	
68	396018,2286	4128252,808	7	
71	370632,548	4129696,047	0	
82	372167,7254	4144832,6	0	
84	400342,1877	4112313,391	0	
92	395689,4798	4097388,43	0	
93	396278,4422	4096532,854	0	

Πίνακας 44: Τιμές από την ανάλυση ορατότητας θέσεων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα από την θάλλασσα (MON_SIT_PR: κωδικός θέσης / FROM_SEAOF: Ορατότητα από τον παραπλέοντα την ακτογραμμή).

MON_SIT_PR	X	Y	FROM_SEAOF	
1	391342,3600	4137813	5	
2	392191,7536	4136143	0	
3	390762,1618	4141727	1	
6	383126,9941	4137147	5	
16	387732,7508	4139180	6	
24	388120,2423	4143631	2	
25	377762,3289	4135495	0	
35	377286,9354	4144482	0	
40	401249,5305	4111719	6	
43	401443,1560	4110947	5	
44	401443,2782	4110761	6	
46	395172,5447	4111906	0	
47	390582,0588	4117430	0	ΥΣΤΕΡΟΙ ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ
48	390133,9506	4116883	0	
50	391544,4414	4122857	0	
51	391619,8350	4122988	0	
53	391289,5273	4122126	0	
54	390464,2449	4120709	0	
58	386260,2955	4123488	0	
62	386325,1749	4112795	0	
63	385948,3642	4112639	0	
64	385746,3235	4113058	0	
65	382946,9157	4114835	0	
69	396143,1720	4128478	3	
79	391966,1826	4117699	0	
89	385067,4298	4126543	0	
94	385089,6266	4142177	4	

Πίνακας 45: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_SSH	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
24	388120,2423	4143630,7395	18,3	4	3,8	2	1163	1235	1292	8271	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	4	2811	75	125	6450	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	
1	391342,3600	4137812,9751	23,9	5	1,2	2	103	1299	1455	8122	
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	4	316	495	375	8961	
25	377762,3289	4135494,5031	867,0	5	8,2	3	12212	4834	652	1769	
33	381559,9114	4135468,0190	552,1	2	13,9	1	8640	5401	302	2251	
69	396143,1720	4128477,5105	5,9	11	7,0	1	50	8317	180	7894	
89	385067,4298	4126542,5075	739,1	2	1,9	3	10655	2761	704	695	
56	388854,5133	4124315,0791	844,9	61	8,9	4	8194	7091	1389	601	
58	386260,2955	4123488,0806	691,9	5	2,5	4	10896	5427	1291	2704	
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
50	391544,4414	4122857,0785	772,5	12	2,6	2	6273	9746	2388	2538	ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	0	0	8168	2838	10532	
55	390913,7122	4120256,1277	771,3	1	2,3	3	8026	7446	3589	4287	
79	391966,1826	4117699,2911	831,2	1	3,2	3	8455	4666	2514	6058	
48	390133,9506	4116883,0375	828,2	16	9,3	3	10408	4906	575	4619	
49	390193,2958	4116540,7732	828,1	16	1,3	4	10567	4615	594	4836	
65	382946,9157	4114835,3548	823,1	28	12,7	1	17595	6259	146	1353	
64	385746,3235	4113057,8121	884,2	28	26,8	3	15790	6317	729	3821	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
77	400481,2674	4110427,0018	499,1	36	16,4	1	1078	2727	3243	13895	
78	402424,2581	4107902,8578	9,1	1	9,4	4	50	4842	5013	13399	
75	392952,3321	4107812,3961	695,9	16	0,5	2	8685	3542	652	8562	
85	408322,9986	4103094,7991	8,2	0	7,7	0	0	11504	3111	16615	

Πίνακας 46: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
35	377286,9354	4144482,4250	449,0	2	18,4	3	11128	1051	1614	7023	
24	388120,2423	4143630,7395	18,3	4	3,8	2	1163	1235	1292	8271	
94	385089,6266	4142177,4926	100,7	4	4,4	3	4528	112	391	5535	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	
1	391342,3600	4137812,9751	23,9	5	1,2	2	103	1299	1455	8122	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	4	316	495	375	8961	
25	377762,3289	4135494,5031	867,0	5	8,2	3	12212	4834	652	1769	
69	396143,1720	4128477,5105	5,9	11	7,0	1	50	8317	180	7894	
89	385067,4298	4126542,5075	739,1	2	1,9	3	10655	2761	704	695	
58	386260,2955	4123488,0806	691,9	5	2,5	4	10896	5427	1291	2704	
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
50	391544,4414	4122857,0785	772,5	12	2,6	2	6273	9746	2388	2538	ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
53	391289,5273	4122125,6892	782,9	1	4,0	1	6894	9080	2924	2855	
54	390464,2449	4120709,1596	802,2	1	14,5	3	8279	8036	3881	3719	
79	391966,1826	4117699,2911	831,2	1	3,2	3	8455	4666	2514	6058	
47	390582,0588	4117430,3792	903,6	36	3,2	2	9749	5082	1118	4784	
48	390133,9506	4116883,0375	828,2	16	9,3	3	10408	4906	575	4619	
65	382946,9157	4114835,3548	823,1	28	12,7	1	17595	6259	146	1353	
64	385746,3235	4113057,8121	884,2	28	26,8	3	15790	6317	729	3821	
62	386325,1749	4112795,0203	811,9	26	18,2	2	15187	5687	920	4098	
63	385948,3642	4112639,3722	794,1	28	6,8	3	15545	6009	537	3705	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
43	401443,1560	4110947,2285	18,7	1	15,0	2	75	1844	3376	14907	
44	401443,2782	4110760,8453	22,8	1	15,1	2	90	2013	3503	14770	

Πίνακας 47: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	ΠΡΩΤΟΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ
43	401443,1560	4110947,2285	18,7	1	15,0	2	75	1844	3376	14907	

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
4	390828,6604	4142191,9062	42,0	14	31,7	0	0	1538	1773	9196	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
1	391342,3600	4137812,9751	23,9	5	1,2	2	103	1299	1455	8122	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
25	377762,3289	4135494,5031	867,0	5	8,2	3	12212	4834	652	1769	
26	377627,0538	4135280,3336	824,0	5	7,8	3	12414	4821	838	1659	ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
70	399852,8200	4120186,6198	565,1	34	6,5	3	1145	6306	2684	11179	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	2	425	1214	2715	15401	
87	387677,8150	4105787,4546	1258,4	24	3,1	3	14274	6760	600	6647	

Πίνακας 48: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Αρχαϊκής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
82	372167,7254	4144832,5996	553,5	45	18,9	0	0	3595	952	5511	
24	388120,2423	4143630,7395	18,3	4	3,8	2	1163	1235	1292	8271	
95	389973,3912	4142549,6128	3,7	14	1,5	1	1137	708	854	8732	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
1	391342,3600	4137812,9751	23,9	5	1,2	2	103	1299	1455	8122	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	4	316	495	375	8961	
25	377762,3289	4135494,5031	867,0	5	8,2	3	12212	4834	652	1769	
33	381559,9114	4135468,0190	552,1	2	13,9	1	8640	5401	302	2251	ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
26	377627,0538	4135280,3336	824,0	5	7,8	3	12414	4821	838	1659	
71	370632,5480	4129696,0465	1257,1	33	3,4	4	20977	1643	369	2873	
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	0	0	8168	2838	10532	
70	399852,8200	4120186,6198	565,1	34	6,5	3	1145	6306	2684	11179	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
44	401443,2782	4110760,8453	22,8	1	15,1	2	90	2013	3503	14770	
87	387677,8150	4105787,4546	1258,4	24	3,1	3	14274	6760	600	6647	

Πίνακας 49: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Κλασικής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
97	380561,3817	4147366,2930	634,3	5	6,5	0	7045	1831	1737	10769	
72	382617,9895	4147267,8304	669,0	5	0,6	0	5154	2564	1937	10345	
88	389052,0600	4146428,0454	50,3	5	26,6	3	56	2888	2796	11096	
10	382699,1294	4145589,0465	433,0	2	16,9	4	5738	2025	2075	8669	
82	372167,7254	4144832,5996	553,5	45	18,9	0	15816	3595	952	5511	
4	390828,6604	4142191,9062	42,0	14	31,7	0	182	1538	1773	9196	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	4	2811	75	125	6450	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	
9	383605,6340	4138087,3853	495,2	5	7,8	3	5944	3913	190	1195	
20	384554,7080	4137824,0817	240,9	5	20,2	2	5063	3845	424	1546	
57	396517,1440	4107287,9262	665,3	24	12,3	2	8127	5397	2200	10189	
59	397366,7878	4104983,5394	688,3	25	12,7	2	8444	5575	2285	10502	
61	398216,4317	4102679,1525	711,3	25	13,0	2	8760	5753	2369	10815	
62	399066,0755	4100374,7656	734,3	26	13,4	2	9077	5931	2454	11128	
64	399915,7194	4098070,3788	757,3	27	13,8	2	9394	6109	2539	11440	ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
65	400765,3632	4095765,9919	780,3	28	14,2	2	9710	6287	2624	11753	
67	401615,0070	4093461,6050	803,3	28	14,5	2	10027	6465	2708	12066	
68	402464,6509	4091157,2182	826,2	29	14,9	2	10344	6643	2793	12379	
70	403314,2947	4088852,8313	849,2	30	15,3	2	10661	6821	2878	12692	
72	404163,9386	4086548,4444	872,2	31	15,7	2	10977	7000	2963	13004	
73	405013,5824	4084244,0576	895,2	31	16,0	2	11294	7178	3048	13317	
75	405863,2262	4081939,6707	918,2	32	16,4	2	11611	7356	3132	13630	
76	406712,8701	4079635,2838	941,2	33	16,8	2	11927	7534	3217	13943	
78	407562,5139	4077330,8969	964,2	34	17,1	3	12244	7712	3302	14255	
79	408412,1578	4075026,5101	987,2	35	17,5	3	12561	7890	3387	14568	
81	409261,8016	4072722,1232	1010,2	35	17,9	3	12878	8068	3471	14881	
83	410111,4454	4070417,7363	1033,2	36	18,3	3	13194	8246	3556	15194	
84	410961,0893	4068113,3495	1056,2	37	18,6	3	13511	8424	3641	15506	
44	401443,2782	4110760,8453	22,8	1	15,1	2	334	2013	3503	14770	
87	387677,8150	4105787,4546	1258,4	24	3,1	3	800	6760	600	6647	
91	395076,9684	4098798,6306	855,6	1	30,7	3	90	1332	403	2967	
93	396278,4422	4096532,8539	488,7	34	3,1	4	14274	404	625	4958	
90	396398,6198	4096100,3272	595,8	34	13,5	3	13059	527	650	5320	

Πίνακας 50: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ελληνιστικής περιόδου στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	ASPECT25	FROM_AKTOG	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
74	385502,3041	4148089,4561	378,2	5	47,8	136,29510498000	2203	3030	79	11370	
72	382617,9895	4147267,8304	669,0	5	0,6	252,31895446800	5154	2564	1937	10345	
88	389052,0600	4146428,0454	50,3	5	26,6	150,81089782700	56	2888	2796	11096	
10	382699,1294	4145589,0465	433,0	2	16,9	251,78755188000	5738	2025	2075	8669	
82	372167,7254	4144832,5996	553,5	45	18,9	61,24227905270	15816	3595	952	5511	
11	382589,5232	4143411,7340	139,8	4	2,8	177,47145080600	6583	125	135	6510	
4	390828,6604	4142191,9062	42,0	14	31,7	303,62765502900	0	1538	1773	9196	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	130,62438964800	2811	75	125	6450	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	117,80016326900	1725	2335	257	4998	
9	383605,6340	4138087,3853	495,2	5	7,8	158,29490661600	5944	3913	190	1195	
20	384554,7080	4137824,0817	240,9	5	20,2	99,75006103520	5063	3845	424	1546	
37	385169,2650	4137753,8670	137,7	4	3,9	44,68493270870	4471	3781	125	2062	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	138,26707458500	6614	4975	202	250	
8	382709,7244	4136888,1165	604,2	2	13,4	153,42831420900	7069	5381	112	552	
7	383331,4496	4136847,5817	523,8	2	14,0	103,74052429200	6514	5161	347	112	ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	202,35377502400	316	495	375	8961	
98	382252,4097	4134323,8471	809,1	5	9,4	138,05102539100	8554	4081	280	2818	
73	380017,6263	4134051,8898	789,6	2	19,8	245,08512878400	10644	5197	942	1560	
36	385002,1482	4132151,6867	299,6	12	6,3	158,41616821300	7935	727	237	5101	
39	372592,5711	4130326,5667	929,2	33	17,7	11,03635215760	18951	615	125	2247	
81	390498,8880	4130186,4626	776,9	58	9,7	348,36843872100	4174	3794	407	5993	
71	370632,5480	4129696,0465	1257,1	33	3,4	279,88229370100	20977	1643	369	2873	
68	396018,2286	4128252,8079	33,6	11	6,3	76,40347290040	301	8397	50	7670	
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	104,52476501500	0	8168	2838	10532	
65	382946,9157	4114835,3548	823,1	28	12,7	59,16904067990	17595	6259	146	1353	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	124,84326171900	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	81,09900665280	425	1214	2715	15401	
41	401092,2115	4111242,4022	197,2	1	20,3	86,36515808110	334	1700	2917	14930	
59	402207,2884	4107592,9537	158,1	8	3,5	169,65138244600	372	5128	4639	13034	
91	395076,9684	4098798,6306	855,6	1	30,7	179,82476806600	11604	1332	403	2967	
90	396398,6198	4096100,3272	595,8	34	13,5	276,53985595700	13059	527	650	5320	

Πίνακας 51: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις των Ρωμαϊκών Χρόνων στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTR_	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
10	382699,1294	4145589,0465	433,0	2	16,9	4	5738	2025	2075	8669	
35	377286,9354	4144482,4250	449,0	2	18,4	3	11128	1051	1614	7023	
38	379990,2652	4143888,6109	194,1	4	24,6	2	8924	90	301	7683	
11	382589,5232	4143411,7340	139,8	4	2,8	3	6583	125	135	6510	
4	390828,6604	4142191,9062	42,0	14	31,7	0	0	1538	1773	9196	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	4	2811	75	125	6450	
34	377857,3680	4141872,7219	296,9	5	8,0	3	11533	1431	225	5749	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
5	390277,4054	4141704,4144	3,4	14	1,3	3	478	1561	1554	8459	
12	383526,5086	4141548,0726	151,8	4	2,6	1	6220	1180	125	4607	
23	386644,7653	4141428,6397	36,7	14	2,7	2	3346	326	71	5605	
13	383380,9465	4141416,0979	164,8	4	3,5	1	6408	1370	90	4476	
29	382967,2891	4141136,7462	240,5	5	4,3	1	6738	1789	224	4211	
14	383310,6137	4141116,8704	171,1	4	7,8	1	6392	1640	56	4175	
15	382938,0911	4140366,8624	243,3	5	24,1	2	6609	2468	50	3440	
22	387126,8706	4140246,5578	31,5	4	3,6	4	2492	1200	875	5071	
17	388714,6951	4139505,6167	6,2	14	1,7	2	776	2440	666	6028	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	ΡΩΜΑΪΚΗ ΥΣΤΕΡΟΡΡΩΜΑΪΚΗ
19	385960,2308	4139114,3656	80,8	4	3,9	2	3500	2350	230	3467	
9	383605,6340	4138087,3853	495,2	5	7,8	3	5944	3913	190	1195	
20	384554,7080	4137824,0817	240,9	5	20,2	2	5063	3845	424	1546	
37	385169,2650	4137753,8670	137,7	4	3,9	1	4471	3781	125	2062	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
7	383331,4496	4136847,5817	523,8	2	14,0	1	6514	5161	347	112	
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	4	316	495	375	8961	
31	370513,1838	4135937,1356	908,0	33	17,4	2	19194	1080	654	3945	
33	381559,9114	4135468,0190	552,1	2	13,9	1	8640	5401	302	2251	
30	375212,3704	4134488,4175	859,6	5	3,0	2	14944	3266	1365	2301	
27	376002,6194	4133415,9290	850,0	5	5,5	2	14577	3717	71	2463	
39	372592,5711	4130326,5667	929,2	33	17,7	4	18951	615	125	2247	
81	390498,8880	4130186,4626	776,9	58	9,7	2	4174	3794	407	5993	

80	391699,9510	4129854,0385	680,1	12	5,6	4	3267	4564	716	5989	
68	396018,2286	4128252,8079	33,6	11	6,3	2	301	8397	50	7670	
57	388629,3803	4124659,0849	769,6	12	6,2	3	8327	6743	1255	906	
56	388854,5133	4124315,0791	844,9	61	8,9	4	8194	7091	1389	601	
52	391222,3286	4123016,2827	782,7	61	2,2	2	6479	9794	2663	2185	
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
50	391544,4414	4122857,0785	772,5	12	2,6	2	6273	9746	2388	2538	
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	0	0	8168	2838	10532	
61	399628,2976	4121907,9827	98,7	34	23,5	2	400	7979	2702	10449	
83	398692,3555	4121682,7254	46,1	34	14,2	1	901	7700	1779	9608	
67	401627,2392	4116471,1460	148,8	8	26,4	2	822	3344	2167	14473	
66	382867,5411	4114827,8236	795,9	28	13,9	3	17673	6190	100	1343	ΡΩΜΑΪΚΗ ΥΣΤΕΡΟΡΡΩΜΑΪΚΗ
84	400342,1877	4112313,3908	35,9	1	5,1	2	1407	957	1636	15391	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
45	395057,0558	4111715,9972	456,5	1	40,7	2	6399	1725	1425	11601	
42	401386,6567	4111432,0594	0,7	52	4,4	1	141	1389	3003	15270	
76	401845,1515	4107544,7666	52,2	15	6,4	1	605	5176	4413	12734	
86	408355,5827	4103119,6986	0,0	0	5,3	0	0	11496	3125	16645	
92	395689,4798	4097388,4296	473,7	52	2,0	4	12323	50	25	4026	
93	396278,4422	4096532,8539	488,7	34	3,1	4	12730	404	625	4958	

Πίνακας 52: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις των Ρωμαϊκών Αυτοκρατορικών Χρόνων στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTR_	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
10	382699,1294	4145589,0465	433,0	2	16,9	4	5738	2025	2075	8669	
82	372167,7254	4144832,5996	553,5	45	18,9	0	15816	3595	952	5511	
11	382589,5232	4143411,7340	139,8	4	2,8	3	6583	125	135	6510	
4	390828,6604	4142191,9062	42,0	14	31,7	0	0	1538	1773	9196	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	4	2811	75	125	6450	
3	390762,1618	4141727,0033	78,2	5	1,8	4	175	1847	1956	8891	
23	386644,7653	4141428,6397	36,7	14	2,7	2	3346	326	71	5605	
29	382967,2891	4141136,7462	240,5	5	4,3	1	6738	1789	224	4211	
22	387126,8706	4140246,5578	31,5	4	3,6	4	2492	1200	875	5071	
17	388714,6951	4139505,6167	6,2	14	1,7	2	776	2440	666	6028	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	
19	385960,2308	4139114,3656	80,8	4	3,9	2	3500	2350	230	3467	
9	383605,6340	4138087,3853	495,2	5	7,8	3	5944	3913	190	1195	ΡΩΜΑΪΚΗ
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
7	383331,4496	4136847,5817	523,8	2	14,0	1	6514	5161	347	112	
71	370632,5480	4129696,0465	1257,1	33	3,4	4	20977	1643	369	2873	
68	396018,2286	4128252,8079	33,6	11	6,3	2	301	8397	50	7670	
50	391544,4414	4122857,0785	772,5	12	2,6	2	6273	9746	2388	2538	
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	0	0	8168	2838	10532	
61	399628,2976	4121907,9827	98,7	34	23,5	2	400	7979	2702	10449	
67	401627,2392	4116471,1460	148,8	8	26,4	2	822	3344	2167	14473	
66	382867,5411	4114827,8236	795,9	28	13,9	3	17673	6190	100	1343	
84	400342,1877	4112313,3908	35,9	1	5,1	2	1407	957	1636	15391	
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
45	395057,0558	4111715,9972	456,5	1	40,7	2	6399	1725	1425	11601	
92	395689,4798	4097388,4296	473,7	52	2,0	4	12323	50	25	4026	
93	396278,4422	4096532,8539	488,7	34	3,1	4	12730	404	625	4958	

Πίνακας 53: Τιμές δειγματοληψίας (Sampling) για θέσεις της Ύστερης Αρχαιότητας στη βάση χωρικών παραμέτρων Υψομέτρου (DEM5_Kyn), Γεωλογικού υποβάθρου (AOI_KYN_FO), Κλίσης εδάφους (SLOPE_5), Επαναταξινομημένων τιμών Προσανατολισμού του εδάφους (DEM_ASP_R), Απόστασης από την Ακτογραμμή (FROM_SSH), Απόστασης από κύριους και δευτερεύοντες κλάδους ποταμών (From_River και From_RIV-1) και Απόστασης από πηγάδια – πηγές (FROM WELLS).

MON_SIT_PR	X	Y	DEM5_KYN	AOI_KYN_FO	SLOPE_5	DEM5_ASP_R	FROM_AKTR_	FROM_RIVER	FROM_RIV_1	FROM_WELLS	
74	385502,3041	4148089,4561	378,2	5	47,8	2	2203	3030	79	11370	
10	382699,1294	4145589,0465	433,0	2	16,9	4	5738	2025	2075	8669	
35	377286,9354	4144482,4250	449,0	2	18,4	3	11128	1051	1614	7023	
38	379990,2652	4143888,6109	194,1	4	24,6	2	8924	90	301	7683	
11	382589,5232	4143411,7340	139,8	4	2,8	3	6583	125	135	6510	
21	387355,9923	4141951,2139	32,1	4	9,4	4	2811	75	125	6450	
34	377857,3680	4141872,7219	296,9	5	8,0	3	11533	1431	225	5749	
5	390277,4054	4141704,4144	3,4	14	1,3	3	478	1561	1554	8459	
12	383526,5086	4141548,0726	151,8	4	2,6	1	6220	1180	125	4607	
23	386644,7653	4141428,6397	36,7	14	2,7	2	3346	326	71	5605	
13	383380,9465	4141416,0979	164,8	4	3,5	1	6408	1370	90	4476	
29	382967,2891	4141136,7462	240,5	5	4,3	1	6738	1789	224	4211	
14	383310,6137	4141116,8704	171,1	4	7,8	1	6392	1640	56	4175	
15	382938,0911	4140366,8624	243,3	5	24,1	2	6609	2468	50	3440	
22	387126,8706	4140246,5578	31,5	4	3,6	4	2492	1200	875	5071	
17	388714,6951	4139505,6167	6,2	14	1,7	2	776	2440	666	6028	
16	387732,7508	4139180,1953	62,1	5	8,5	1	1725	2335	257	4998	ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗ
19	385960,2308	4139114,3656	80,8	4	3,9	2	3500	2350	230	3467	
9	383605,6340	4138087,3853	495,2	5	7,8	3	5944	3913	190	1195	
20	384554,7080	4137824,0817	240,9	5	20,2	2	5063	3845	424	1546	
37	385169,2650	4137753,8670	137,7	4	3,9	1	4471	3781	125	2062	
6	383126,9941	4137147,1969	634,5	5	11,2	3	6614	4975	202	250	
2	392191,7536	4136143,0555	52,2	14	6,5	4	316	495	375	8961	
31	370513,1838	4135937,1356	908,0	33	17,4	2	19194	1080	654	3945	
33	381559,9114	4135468,0190	552,1	2	13,9	1	8640	5401	302	2251	
30	375212,3704	4134488,4175	859,6	5	3,0	2	14944	3266	1365	2301	
27	376002,6194	4133415,9290	850,0	5	5,5	2	14577	3717	71	2463	
39	372592,5711	4130326,5667	929,2	33	17,7	4	18951	615	125	2247	
81	390498,8880	4130186,4626	776,9	58	9,7	2	4174	3794	407	5993	
80	391699,9510	4129854,0385	680,1	12	5,6	4	3267	4564	716	5989	
68	396018,2286	4128252,8079	33,6	11	6,3	2	301	8397	50	7670	
57	388629,3803	4124659,0849	769,6	12	6,2	3	8327	6743	1255	906	
56	388854,5133	4124315,0791	844,9	61	8,9	4	8194	7091	1389	601	

52	391222,3286	4123016,2827	782,7	61	2,2	2	6479	9794	2663	2185	
51	391619,8350	4122988,0917	767,6	12	3,9	2	6144	9851	2280	2534	
50	391544,4414	4122857,0785	772,5	12	2,6	2	6273	9746	2388	2538	
60	399737,2013	4122102,5184	140,2	1	4,4	0	0	8168	2838	10532	
61	399628,2976	4121907,9827	98,7	34	23,5	2	400	7979	2702	10449	
83	398692,3555	4121682,7254	46,1	34	14,2	1	901	7700	1779	9608	
67	401627,2392	4116471,1460	148,8	8	26,4	2	822	3344	2167	14473	
66	382867,5411	4114827,8236	795,9	28	13,9	3	17673	6190	100	1343	
84	400342,1877	4112313,3908	35,9	1	5,1	2	1407	957	1636	15391	ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗ
46	395172,5447	4111906,4670	406,8	36	34,4	2	6295	1525	1231	11573	
40	401249,5305	4111718,7453	18,1	52	12,0	1	425	1214	2715	15401	
42	401386,6567	4111432,0594	0,7	52	4,4	1	141	1389	3003	15270	
76	401845,1515	4107544,7666	52,2	15	6,4	1	605	5176	4413	12734	
86	408355,5827	4103119,6986	0,0	0	5,3	0	0	11496	3125	16645	
92	395689,4798	4097388,4296	473,7	52	2,0	4	12323	50	25	4026	
93	396278,4422	4096532,8539	488,7	34	3,1	4	12730	404	625	4958	